KULTURA I IDENTITET BUNJEVACA

КУЛТУРА И ИДЕНТИТЕТ БУЊЕВАЦА

ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ 1918.

Музеј Војводине

Едиција: *Присаједињење 1918*, књига 5

МУЗЕЈ ВОЈВОДИНЕ
MUSEUM OF VOJVODINA

KULTURA I IDENTITET BUNJEVACA

КУЛТУРА И ИДЕНТИТЕТ БУЊЕВАЦА

ЗБОРНИК РАДОВА СА СИМПОЗИЈУМА ОДРЖАНОГ 18. ФЕБРУАРА 2017. У НОВОМ САДУ

Уредник др Драго Његован

Нови Сад, 2017.

KULTURA I IDENTITET BUNJEVACA
КУЛТУРА И ИДЕНТИТЕТ БУЊЕВАЦА
Зборник радова са симпозијума одржаног 18. фебруара 2017. у Новом Саду

Издавач
Музеј Војводине, Нови Сад

За издавача
др Драго Његован

Главни и одговорни уредник
др Драго Његован

Уредник
Зоран Вељановић

Рецензенти
др Горан Васин
др Ненад Нинковић

Лектори
Ибро Сакић, за српски језик
др Сузана Кујунџић-Остојић, за буњевачки језик

Коректор
Невенка Башић-Палковић

Графички уредник
Александар Козлица

Штампа и повез
Сајнос д.о.о. Нови Сад

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-87723-91-7

Штампање публикације омогућио је
Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање
и односе са верским заједницама

Садржај / Sadržaj

Предговор (*Д. Њеїован*) 9
Поздравне речи / Pozdravne riči 13

Секција I / Sekcija I

Владан Гавриловић
Заједнички живот Срба и Буњеваца у Сомбору до XVIII века 19
Vladimir Nimčević
Srpski, italijanski i nemački izvori o doseljavanju Bunjevaca u Bačku tokom XVII veka 31
Зоран Вељановић
Архивска грађа о Буњевцима у Историјском архиву Суботица .. 59
Milan Stepanović
Franjevački red i verski život somborskih i ostalih bačkih Bunjevaca u XVII i XVIII stoleću 79
Саша Марковић
Буњевци и Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи 25.11.1918. 99
Слободан Бјелица
Војвођански радикали и Буњевци у Краљевини СХС 119
Гавро Буразор
Бачки Буњевци за вријеме Другог свјетског рата (1941–1945) 129
Александар Рајевац
Наше новине – лист бачких Буњеваца за време Другог св. рата ... 145

Дејан Микавица
Идеолошка и политичка прекретница у тумачењу националног идентитета Буњеваца 1945. године – Комунистичка политика похрваћивања Буњеваца 169
Милан Мицић
Наредба ГНОО Војводине од 14. маја 1945. о Буњевцима и Шокцима – одлука о одређивању идентитета 181
Драго Његован
Војвођанска полиција као инструмент кроато-комунистичког пројекта хрватизације Буњеваца у Бачкој после Другог св. рата ... 195
Mirko Bajić
Napad na etnički identitet Bunjevaca posli Drugog svitskog rata: naredba Glavnog narodnooslobodilačkog odbora za Vojvodinu, način sprovođenja naredbe i njezini savrimeni efekti 213
Željko Bošnjak
Popisi stanovništva Jugoslavije 1948. do 1991. godine: Dokaz održivosti bunjevačkog etničkog identiteta 231
Слободан П. Орловић
Противуставност асимилаторског правног акта према Буњевцима и Шокцима по ослобођењу 1945. године 247

Секција II / Sekcija II

Aleksandar Raič
Etnička autohtonost i formiranje nacionalnog identiteta bačkih Bunjevaca 265
Mijo Mandić
Prvi pomeni Bunjevaca u istoriji 287
Александар Хорват
Од предмодерног ка модерном етничком идентитету: јужноугарски Буњевци у другој половини 19. века 305
Zvonko Stantić
Porodične zadruge kod Bunjevaca od XVII do XX vika 323

Stanislava Lutkić
Somborski i subotički salaši kao jedinstven životni prostor Bunjevaca 349
Nevenka Bašić Palković
Istorijat periodike kod Bunjevaca od 1868. do 1944. godine 363
Vanja Kolar
Bunjevačko novinarstvo od vrimena priporoda do danas 385
Ivan Sedlak
Bunjevački priporoditelji i kultura Bunjevaca u periodu nacionalnog priporoda u drugoj polovini XIX vika – vrime Ivana Antunovića ... 399
Ferenc Nemet
Leksikalni rad „tvorca bunjevačke riči", nacionalnog preporoditelja Ambrozija Šarčeviča, u drugoj polovini 19. veka 415
Suzana Kujundžić Ostojić
Bunjevačka književnost i borba za posebnost bunjevačkog govora i jezika Bunjevaca 429
Žarko Bošnjaković
Osobenosti bunjevačkog govora u *Bunjevačkim novinama* 447
Biljana Sikimić / Teodora Vuković
Digitalna zaštita bunjevačkih govora 473

Секција III / Sekcija III

Весна Марјановић
О „читању" обичаја Буњеваца у Бачкој на основу документарних етнолошких филмова 493
Татјана Богојевић
Чланци о Буњевцима у *Летопису Матице српске* 509
Mirjana Savanov
Pedagoški i obrazovni rad kod Bunjevaca 527
Antuš Romić
Narodne igre - folklorno stvaralaštvo Bunjevaca 543

Tamara Babić
Muzičko stvaralaštvo Bunjevaca 559
Катарина Радисављевић
Буњевачка народна ношња и национални костим у збирци
за народне ношње и одевање Музеја Војводине 575
Братислава Идвореан-Стефановић
Неки трагови изобичајених текстилних традиција
код бачких Буњеваца 595
Татјана Бугарски
Израда предмета и слика од сламе као симбол
идентитета Буњеваца 613
Kata Kuntić / Nikola Babić
Narodni običaji ko savrimene manifestacije nacionalnog
identiteta bački Bunjevaca 627
Nikola Babić
Istorijski prigled obnove bunjevački institicija 1991–2017 643

Закључци симпозијума „Култура и идентитет Буњеваца“ 655
Zaključci simpozijuma „Kultura i identitet Bunjevaca“ 659

Предговор

Неоспорна историјска чињеница да су представници бачких Буњеваца, њих 84, учествовали на Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена из Баната, Бачке и Барање 25. новембра 1918. године у Новом Саду, када је донета једногласна одлука о отцепљењу ових крајева од Угарске и присаједињењу Краљевини Србији, подржавајући истовремено стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, потоње Краљевине Југославије, определила је Музеј Војводине из Новог Сада да у предвечерје стогодишњице присаједињења војвођанских области Србији организује симпозијум „Култура и идентитет Буњеваца". У припремама симпозијума, крајем 2016. године, учествовао је и Завод за културу Војводине, на чему му се захваљујемо. Покровитељ симпозијума био је Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама АП Војводине.

Одбор симпозијума „Култура и идентитет Буњеваца" у саставу: др Драго Његован, председник, др Сузана Кујунџић Остојић, др Небојша Кузмановић, др Милан Мицић, проф. Невенка Башић Палковић, мр Лидија Мустеданагић, чланови и др Александар Хорват, секретар, упутио је позив за учешће на симпозијуму на адресе 40 потенцијалних учесника. Одазвало их се 36 и њихове прилоге можете да прочитате у овом зборнику. Неки су били спречени да учествују, а само два су одбили да учествују у раду симпозијума из разлога неприхватљивим Одбору симпозијума.

Симпозијум је одржан у просторијама Скупштине АП Војводине 18. фебруара 2017. године. Симпозијум је радио у две пленарне,

уводна и завршна, и три секцијске сесије, расправљајући о историји, идентитету и култури бачких Буњеваца.

На уводној сесији рад симпозијума су поздравили проф. Мирослав Штаткић, покрајински секретар за културу, јавно информисање и односе с верским заједницама, др Небојша Кузмановић, заменик секретара, Милинка Хрћан, помоћница покрајинског секретара за образовање, управу и националне мањине, академик Зоран Ковачевић, у име Огранка САНУ у Новом Саду и др Сузана Кујунџић Остојић, председница Националног савета Буњевачке националне мањине у Републици Србији. Делове њихових излагања објавиле су *Буњевачке новине*, бр, 141/2017. На завршној пленарној сесији модератори су изнели своје утиске о раду у све три секције симпозијума, а потом су усвојени Закључци симпозијума, које је предложио Одбор симпозијума, узимајући у обзир резултате рада како пленума, тако и секција.

Музеј Војводине је овај зборник радова укључио у своју новопокренуту едицију *Присаједињење 1918*, као књигу бр. 5, верујући да ће овај зборник, уз остале књиге едиције, показати да су Буњевци свој звездани тренутак доживели новембра 1918. - када су се и они питали о томе шта припада Србији, па онда и шта припада Југославији - да су у међуратном периоду били изложени борби хрватске и српске, која се све више претварала у југословенску, националне опције, да би концем Другог светског рата, током којег су били између чекића (мађаризације) и наковња (хрватизације), вољом кроато-комунистичког вођства нове федеративне Југославије, били забрањени и административном одлуком полиције хрватизовани, без остатка.

Међутим, једно је наређење комунистичке власти, а друго стварност. Буњеваца у пописима становништва, као ни у јавном животу, више није било. Али, у већини места у северној Бачкој појавили су се „остали“, статистичка категорија која је свугде мањинска, а у овим местима је била већинска. Теорија о томе да нема Буњеваца је успела, али је пракса није потврдила.

После пада комунизма и у Србији, дозвољено је и Буњевцима да се национално изјасне. И изјаснили су се. Били су не само десетковани,

већ преполовљени. У демократскијим приликама обновили су своја удружења, најпре културна, па политичка.

Буњевци су данас стварност Републике Србије, иако се буњевачким негаторима и у Србији, а посебно у Хрватској, причињавају као фатаморгана. У Хрватској, па и у Мађарској где се Буњевцима не дозвољава да искажу свој посебни етнички и национални идентитет у односу на Хрвате, полажу право да и у Србији сузбију посебност Буњеваца, чиме се оправдава критика српске политике признавања аутентичности, аутохтоности и посебности бачких Буњеваца. Нема никаквих правних, етнолингвистичких, социолошких, „европских“ и „светских“ критеријума којима би се негирање Буњеваца као етницитета, у односу на Србе, Хрвате, Црногорце, Македонце, Босанце, „Муслимане“ - Бошњаке, итд. - могло оправдати.

Драго Његован

Поздравне речи
Pozdravne riči[1]

Dr Drago Njegovan, direktor Muzeja Vojvodine, istako je da se u ovoj ustanovi trude da svake godine organizuju kaki skup, el izložbu, vezanu za nacionalne zajednice, a ove godine je pažnja posvećena Bunjevcima.

– *Simpozijum je imao za cilj da se razmotri istorija Bunjevaca, od doseljavanja u Bačku u 17. veku, skroz do 21. veka, da se ispitaju identitetski problemi Bunjevaca, da se prikaže bogata etnografija.... Sociolozi, etnolozi, politikolozi, antropolozi su svojim radovima pokušali da daju sveobuhvatnu sliku o tome ko su i šta su Bunjevci* – istako je dr Njegovan u ime organizatora Simpozijuma.

Učesnike je na početku pozdravio **profesor Miroslav Štatkić**, pokrajinski sekretar za kulturu, javno informisanje i odnose sa virskim zajednicama. On je, izmed ostalog, istako:

– *Bunjevci su u specifičnom odnosu i ovaj simpozijum se i bavi Bunjevcima i njihovim kulturološkim aspektom, ali i egzistencionalnim, pa i pravnim pitanjima. Podsetiću samo na Dekret iz 1945. godine. Na jednom skupu sam govorio na tu temu, obećavajući da ćemo uraditi sve da tu nepravdu ispravimo. Nakon ovog simpozijuma ćemo napraviti jedan zahtev*

1 Пренето према запису Буњевачких новина бр. 141, март 2017, стр. 1, 4-7.

prema institucijama vlasti da se razmotri mogućnost da se ta stvar razreši – istako je prof. Štatkić i dodo:

– Istrajna borba Bunjevaca za svoj identitet traje svih 330 godina, koliko je prošlo od njihovog dolaska na ove prostore i to zaslužuje i poštovanje, i podršku. Kao što je očuvanje srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta primarno strateško opredeljenje Pokrajinske vlade, tako ćemo se boriti da se očuvaju i identiteti drugih naroda koji žive u Vojvodini, uključujući, svakako, i Bunjevce.

Dr Nebojša Kuzmanović, zaminik pokrajinskog sekretara za kulturu, javno informisanje i odnose sa virskim zajednicama, se posebno zafalio Skupštini AP Vojvodina, pridsidniku i potpridsidiniku Skupštine AP Vojvodine na pomoći, al i idejnom inicijatoru – pridsidniku Vlade AP Vojvodine **Igoru Miroviću**, da se otklone razne nedoumice vezane za etnički, politički i kulturni identitet Bunjevaca. Dr Kuzmanović je divanio o turbulentnom vrimenu na prostorima Vojvodine kroz istoriju, te da su Bunjevci bili posebno pogođeni.

– Kada je reč o očuvanju sopstvenog identiteta i trajanja u vremenu najteže je bilo onima koji su najmanji. Nema boljeg primera za to od naše braće Bunjevaca kojima je posvećen Simpozijum. Malom-velikom narodu iskazujemo divljenje za istrajnost koju je u toj borbi iskazao. Bunjevci su u toj borbi uspeli.

Milinka Hrćan, pomoćnica pokrajinskog sekretara za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice, posvidočila je da se Pokrajinskoj vladi nacionalne manjine nalaze na vrvu prioriteta, te da o tom svidoči i rad sekretarijata.

– Unapređenje položaja i pomoć u očuvanju kulture i nacionalnog identieta svih nacionalnih zajednica u Vojvodini je jedan od prioriteta. Bunjevci, koji žive na ovim prostorima više od tri veka, oduvek su bili lojalna zajednica, a o bratskoj lojalnosti govore i 84 delegata iz ove zajednice koji su 25. novem-

bra 1918. godine, zajednom sa ostalim narodima, odigrali ključnu ulogu u prisajedinjenu Bačke, Baranje i Banata Kraljevini Srbiji.

U ime ogranka Srpske akademije nauka i umetnosti u Novom Sadu prisutnima se obratio **akademik Zoran Kovačević**. On je tom prilikom divanio o identitetu i kulturi, naglasio je da je integracija različiti kultura i konfesija težak poso, a, govoreći o značaju identieta podvuko je:

– Imamo u poslednje vreme čudnu stvar koja je prisutnija nego ranije, da dolazi do krađe nematerijalne kulturne baštine, tradicije, folklora, simbola, pa i jezika. Neverovatno je da neke novokomponovane i novosintetisane nacije u žarkoj želji da što pre utemelje svoj nacionalni identitet posežu za tuđim nacionalnim obeležjima. Imamo i situaciju da se prekraja i istorija. Bunjevci su imali veoma gorko iskustvo u vezi sa tim. Dugi niz godina im je čak negirano i njihovo postojanje, doživeli su da se prisvajaju njihovi simboli, folklor, da im se negira jezik. Mi smo to već odavno pratili i bilo nam je zadovoljstvo što smo bili u situaciji da Bunjevcima pomognemo u odbrani i očuvanju svog identiteta, kulture...

Konačno, **dr Suzana Kujundžić Ostojić**, pridsidnica Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, divanila je o značaju Simpozijuma za Bunjevce, prija svega o mogućnosti da se sramni Dekret iz 1945. okarakteriše ko akt protivan ljudskim pravima i slobodama.

– Ovo za nas znači mnogo. Od kako je Dekret proglašen, prošle su 72 godine. Bio je potriban jedan čitav životni vik dok nismo došli danas tu, dok nas nisu primili, dok naša treća želja i molba da kažemo javno ko smo, šta smo, nije uslišena. Često su nam kroz istoriju uzimali ono što je naše. Mi nikad nismo uzeli ništa tuđe, samo smo želili da zaštitimo ono što je naše. Poslali smo jednoglasnu odluku Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine da se obratimo Izvršnom veću AP Vojvodine sa našom molbom da se taki De-

kret poništi. Imali smo osićaj da će to bit još jedna boca bačena u more, jel je taki boca bilo prija. Ovaj put to nije bila boca bačena u more, danas su u Izvršnom veću drugi ljudi, to vidimo i danas, na ovom skupu, di su se skupili ljudi od nauke, od pera, koji imaju pravo i mogućnost kazat ko su i šta su Bunjevci – kazala je dr Kujundžić Ostojić i dodala:

– *Očekivamo malo ljudske pravde, za nas je to dovoljno. Mi smo se uvik znali borit za ono što je naše, za malo sunca ispod ovog neba. Dragi Bog nas je dovo na ove prostore, sačuvo nas je, nadam se da će nas čuvat i dalje. Prilikom posite proslavi nacionalnog praznika „Dana Dužijance" Igor Mirović, pridsidnik Pokrajinske vlade Vojvodine, kazo je da postoje dani u koje se mogu spakovat vikovi. U ovaj dan su spakovane 72 godine nepravde, svega onog što nas je desetkovalo, al nas nije obeshrabrilo, jel još uvik nas ima i nadam se da će nas bit još više.*

Секција I / Sekcija I

Проф. др Владан Гавриловић
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду
Одсек за историју
v.gavrilovic@ff.uns.ac.rs

Заједнички живот Срба и Буњеваца у Сомбору до средине XVIII века

Апстракт: Срби и Буњевци су готово одувек живели једни поред других на територији Сомбора. Њихова међусобна трпељивост произилази из заједничког етничког порекла, као и верске толеранције која се развила у Сомбору и околини између ове две заједнице. Изричите податке о православном пореклу Буњеваца је изнео буњевачки граничарски мајор Марко Марковић средином XVIII века. Најбољи доказ међусобне трпељивости и заједничког живота и добробити за средину у којој су се налазили је тзв. Алтернатива из 1748. Документ заснован на верској толеранцији и међусобном уважавању српске и буњевачке средине. Елибертацијом Сомбора, његовим проглашењем за слободни краљевски град 1749. године, међусобан суживот и поштовање нису прошли, него су само наново утврђени, а српско-буњевачка толеранција у Сомбору траје и данас.

Кључне речи: Срби, Буњевци, Сомбор, суживот.

Сомбор је уз Нови Сад и Суботицу био једно од највећих насеља у Бачкој у XVIII и првој половини XIX века. Он је са своја 17.534 становника према Земаљском попису из 1828. заузимао десето место у Краљевини Угарској. У њему су већину чинили православци (54,8%); осетно је мањи био број католика (44,9%). Протестаната није било у Сомбору, док је Јевреја било свега 49 лица. Према овим процентима

православних је у граду 1828. године било 9.618 душа.[1] Овако сразмерно велика средина мешовитог верског и етничког састава је имала своју дугу традицију и историју.

У архивиским изворима трагови насеља које је представљало претечу Сомбора могу се пратити негде од краја XIV века када је у Бачкободрошкој жупанији забележено мало, незнатно насеље под именом Сент Михаљ (Zentmihal), које се налазило у поседу властелинске породице Цобор, па се ово насеље у XV веку бележи и као Цоборсентмихаљ (*Choborzentmyhall*). Насеље је почетком XVI века (1514) уз Бач и Тител било једно од највећих у Бачкој. Цоборсентмихаљ је готово у потпуности опустео после буне Дожа Ђерђа 1514–1515, а његово првобитно католичко становништво било расељено или побијено. О овоме најбоље сведочи попис Калочке надбискупије из 1522. године по којем нема никога у Цоборсентмихаљу ко би плаћао црквену десетину надбискупији. Ипак, место није било потпуно пусто, исте године је забележено да је у њему произведено вишкова житарица за Бодрошку жупанију, што је многе истраживаче нагнало на размишљање да су се у њега населили Срби. У време турске управе, по први пут, се 1543. помиње словенско (српско) име места Сомбор, а по турским дефтерима из XVI века у њему станују Срби и Турци.[2] Римокатоличког становништва готово да

1 Нови Сад је био нешто већи од Сомбора. По истом Попису из 1828. године имао је 20.231 становника. Од тога је православних било 62,2% (12.581), а католика 27% (5.664). У њему је било мање од једног процента протестаната (1.281 душа). По броју се издвајала Суботица са 34.924 становника. Она је заузимала те године (1828) пето место по величини у Краљевини Угарској, иза Пеште, Дебрецина, Кечкемета и Пожуна. Највећи део становништва (чак 88%) било је католичке вероисповести, а православне само 11%. У граду је живео и 201 Јеврејин (0,6%). Врло мали део (0,1%) отпадао је на припаднике протестантске вероисповести. Уколико упоредимо број православних у односу на укупан број становника, њих је у граду било 3.841 душа. (Архив САНУ у Сремским Карловцима (патријаршијско-митрополијски архив)), фонд Varia, 1811; Золтан Ђере, *Демографске прилике у Војводини према попису Лајоша Нађа из 1828. године*, Зборник Матице српске за историју, 46, Нови Сад 1992, 113–115; Золтан Ђере, *Градови и вароши Бачке почетком XIX века*, Нови Сад 2007, 43; Владан Гавриловић, *Попис Бачке епархије 1811. године,* Зборник Матице српске за историју, 91, Нови Сад 2015, 76).

2 Milan Stepanović, *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića*, Sombor 2012, 13–15.

није ни било на територији Бачке која је припадала Сегединском санџаку.[3] Крајем XVI века почињу се у већим скупинама римокатолици насељавати на територију Бачке. Они су већином долазили са територије Босне и из Далмације. Први помен Буњеваца у овим крајевима се подудара са досељавањем већих скупина становништва из Босне и Далмације. Тако су Буњевци забележени 1572. године у Кумбаји, Лудашу, Бајмоку и Таванкуту.[4] Не залазећи у дубље расправе о њиховом етничком пореклу засигурно је једно, да су их у време управе Хабзбуршке монархије над Бачком Аустријанци бележили као Далмате, Илире, или Католичке Србе.[5] Око територије Сомбора забележена је 1632. године и буњевачка парохија, што говори о њиховом насељавању на територији Бачке.[6] Следећи податак о постојању римокатолика (Буњеваца) у Сомбору, у турско доба, је из 1650. године када је забележено да римокатолици плаћају Калочкој бискупији годишњи порез.[7]

Турско становништво које је било настањено у Сомбору и живело заједно са Србима и Буњевцима, се повукло (иселило) из места у лето 1687. на вест о доласку аустријске војске која је ушла у небрањени Сомбор 12. септембра 1687. године. Царска војска је дочекана од „Раца" обе вероисповести што је, опет, врло важан податак о по-

3 Сегедински санџак је осим Бачке заузимао и део Барање и у њему су само у варошици Колут, Сантову, Сонти и Моноштору забележени римокатолици. У овим срединама су измешано живели Мађари и Шокци. (Milan Stepanović, nav. delo, 16–17).

4 Душан Ј. Поповић, *Војводина, прилози проучавању наше земље и нашега народа, Бачка, Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921. г.,* Београд 1925, 46).

5 Јован Ердељановић, *О пореклу Буњеваца,* Београд 1930, passim; Milan Stepanović, nav. delo, 5.

6 Извештај римској Конгрегацији за пропаганду вере (Congregacio de propaganda fide) о својим визитацијама Срему, Славонији и Угарској поднео је 1632. године барски надбискуп Петар Мазареки. Он децидирано наводи буњевачку парохију. (Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље,* Београд 1950; Milan Stepanović, nav. delo, 20–21).

7 Milan Stepanović, nav. delo, 22.

стојању српске и буњевачке (рацке) средине у Сомбору.[8] Негде у исто време, августа-септембра 1687. на територију Бачке су пристигле веће скупине Буњеваца (близу 5.000 душа, од којих 1.500 наоружаних мушкараца), које су на њиховом путу из Босне предводили њихови најистакнутији чланови Дујо Марковић и Ђуро Видаковић. Они су се с дозволом аустријских царских власти настанили на територији северне Бачке, на потезу од Сомбора до Суботице, Сегедина и Баје.[9] Настанили су се управо на тој територији, јер су на њој већ били насељени одранije њихови саплеменици Буњевци. Дворски ратни савет је одобрио такво стање, а царски генерал Антон Карафа је за капетана новоформиране сомборске милиције именовао Дују Марковића, док је исти чин подарио и Ђури Видаковићу.[10] Они су у своје и у име своје, мешовите, православно-католичке српске милиције, поднели представку цару, која је одобрена октобра 1687. да заједно, са својом милицијом, без икакве запреке, остану у округу Бачка, између Тисе и Дунава, почев од Баје преко Суботице, Мартоноша, Сенте, Сомбора, Бача и Титела, и да неће бити ни у каквој зависности или потчињености било ког генерала или официра мађарске војске, него само под командом царског генерала Карафе. Такође им се даје право да прикупљају разбежане становнике, као и да из турских области доводе друге насељенике.[11]

Потискујући Турке царска војска је 1688. заузела Београд, а следеће 1689. продрла дубоко у Србију, стигавши до Скопља. Изморе-

8 Алекса Ивић, *Историја Срба у Војводини,* Нови Сад 1929, 267, 484; Миленко Бељански, *Летопис Сомбора од 1360. до 1800. године,* Сомбор 1974, 40–41; Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, Зборник Матице српске за историју", 46, Нови Сад 1992, 7; Milan Stepanović, nav. delo, 25.

9 Milan Stepanović, nav. delo, 25; Славко Гавриловић, нав. дело, 7.

10 Ова скупина Буњеваца Срба-католика је првобитно била православне вероисповести. О томе је најбоље сведочење унука Дује Марковића, Марка (Матије) Марковића који изричито на више места истиче да су они (Марковићи) у Босни били православни Срби-Буњевци, а да су још средином XVII века, пре њихове сеобе за Монархију, прешли у католичку веру. (Славко Гавриловић, *Подаци о буњевачкој породици Марковић*, Зборник Матице српске за историју, 61/62, Нови Сад 2000, 131–135).

11 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 7–8.

на кугом и ослабљена није могла издржати налете реорганизоване турске војске и на пролеће 1690. почела се повлачити према Нишу и Београду. Са деморалисаном царском војском се на „Велику сеобу" покренуо и српски патријарх Арсеније III Чарнојевић, који је на јесен 1690. године са више десетина хиљада Срба прешао Саву и запутио се до Будима и Сентандреје. Део тих новопридошлих Срба се задржао и настанио на северу Бачке, као и у Сомбору, чиме је умногоме ојачан српски ентитет у Угарској.

Српско-буњевачки одреди милиције предвођени буњевачким капетанима Марковићем и Видаковићем нису учествовали у ратовању царске војске јужно од Саве, него су, веома успешно, одржавали ред у Бачкој, сузбијајући разбојништво и прикупљајући распршене и деморалисане јединице царске војске и граничаре. Такође се наводи да је капетан Дујо Марковић довео многе становнике из Турске и да је њима напунио постојеће граничарске шанчеве у Бачкој.[12] За услуге учињене царској династији Хабзбурга маја/јуна 1690. добили су угарско племство са својим породицама капетани Дујо Марковић и Ђуро Видаковић.[13]

Како су Турци на јесен 1690. ушли поново у Београд, ратиште се пренело на Срем и Бачку, што је угрозило и Шанац Сомбор. Поједини турски одреди су чак у два наврата, на зиму 1690–91. напали на Сомбор, али су били одбијени од српске сомборске милиције коју је

12 Исто, 9.

13 Капетан Дујо Марковић је предводио српску милицију у Сомбору, а капетан Ђуро Видаковић српску милицију у Бачу. Племићки лист и грбовница додељени су 29. маја 1690. у Ланденсбургу капетану у Сомбору Дуји (Дујму) Марковићу, његовој жени Петронели Вукелић и њиховој деци: Ђури, Матији, Кузми и Марти. Поред Дује племство је додељено и његовој рођеној браћи Гргуру, Фрањи и Бартолу, као и Гргуровој деци Стјепану, Фрањи и Николи. Такође, у Бечу, 1. јуна 1690. племство је додељено капетану и заповеднику тврђаве у Бачу Ђури Видаковићу, његовој жени Марији Бошњаковић и њиховим кћерима Марти и Катарини. Поред њих племство су добила и Ђурина рођена браћа Иван, Балтазар, Марко и Матија, као и Иванова деца: Ђура, Антун, Ана, Луција и Балтазарев син Стјепан. (Антон-Виктор Дуишин, *Племићке породице*, Војводина II, Нови Сад, б. г, 156, 159–160; Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 9).

предводио капетан Дујо Марковић са својим сином Ђуром. Капетан Дујо Марковић је са својим Сомборцима – Србима обе вероисповести, учествовао и у бици код Сланкамена 19. августа 1691. у којој је и сам страдао. Недуго после погибије капетана Дује Марковића главнокомандујући царске војске Лудвиг Баденски је именовао Дујиног најстаријег сина Ђуру за капетана сомборске милиције, за вицекапетана (поручника-лајтнанта) је именован његов брат Матија Марковић. Браћа Марковићи су наставили да воде сомборску милицију и учествовали су са својим Сомборцима обе вероисповести у чувеној бици код Сенте 11. септембра 1697. године. Миром у Сремским Карловцима Бачка је дефинитивно ушла у састав Хабзбуршке монархије.[14]

Исте 1699. године и православни Срби су забележили носиоца прве племићке титуле међу њима у Сомбору. Племићку титулу су понели заставник Сомборског шанца Грује Аксимарковић и његов брат Кирјак.[15]

Сомбор је 1702. године био укључен у Потиску војну границу и по Попису из те године је имао 2.855 душа, што га је сврставало у једно поприлично велико насеље.[16] Сомборски шанац је давао две граничарске чете, у којима су се раме уз раме стасавали и борили заједно Срби и Буњевци. У време Ракоцијевог устанка (1703–1711) сомборске граничаре је предводио капетан Ђура Марковић. Они су били активни на ширем јужноугарском простору и борили се уз раме са потиским граничарима оберкапетана Вулина, поморишким граничарима оберкапетана Текелије и подунавским граничарима оберкапетана Саве Николића. Такође је забележено да су 1707. сомборски граничари под својим капетаном Ђуром Марковићем војевали у далеком Ердељу против Ракоцијевих куруца и да су им нанели тешке губитке.[17] Недуго после завршетка борби с Ракоцијем

14 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 10–11.

15 У овом случају не знамо готово ништа о њиховим породицама. (Антон-Виктор Дуишин, Душан Ј. Поповић, *Племићке породице,* Војводина II, Нови Сад, б. г, 138).

16 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 15.

17 Исто, 21.

дошло је до новог рата с Турском (1716–1718) у коме су учествовали и српско-буњевачки граничари из Сомбора, који су на пролеће 1717. у бици код Титела претрпели озбиљне губитке. Некако у то време (зима 1716–1717), изгледа на ратишту, умро је и сомборски капетан Ђура Марковић, а сомборске јединице је до краја рата и после њега преузео гроф Јован Бранковић-Липовац, синовац несуђеног српског деспота Ђорђа Бранковића. Он ће сомборске граничаре предводити све до своје смрти 1734. године.[18]

У 1717. години Сомбор је проглашен за војничку варош Oppidum militare, чиме је потврђен његов значај као једног од највећих насеља у Бачкој.[19] После закључења мира с Турском у Пожаревцу лета 1718. године државне границе Монархије су померене далеко на југ и поставило се с разлогом питање даљег опстанка, пре свега Потиске и Поморишке, а донекле и Посавске и Подунавске војне границе. Нарочито су овим ставом били угрожени Сомбор и Суботица који су, ионако, били знатно удаљени од река и због своје важности били укључени у Границу. Обавештени о томе, а да би избегли за њих најгоре, жупанијску власт, сомборски и суботички граничари су се одлучили да уколико се тако нешто деси да потпадну под коморску, а никако жупанијску власт. Сомборци су своје потписе ставили и као милитари (граничари) и као коморски подложници. Наиме, део становништва, вероватно ислужених војника, трговаца, занатлија и свештеника, издвојио се из војног шанца у посебан део насеља истог имена. Тако је Попис целе Угарске 1720. године, забележио у Сомбору 272 војничка (милитарска) и знатно мање 35 коморских домаћинстава.

На челу сомборских милитара налазили су се капетан Јован Бранковић, подкапетан Лаврентије Башић и хаднађ Матија Марковић. Они су уједно били и најбогатији, поред 12-18 јутара оранице, имали

18 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 25–26; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века,* Zbornik radova sa simpozijuma *O Bunjevcima*, Novi Sad 2007, 17).

19 Миленко Бељански, нав. дело, 59; Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 27; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века,* 17.

су по четири до шест коња, волова, крава и по неку мотику винограда. Нешто више од овог официрског просека је имао хаднађ Матија Марковић, вероватно наследивши део Дујиних и Ђуриних имања.[20] Заједнички живот Срба и Буњеваца, тих година, је видљив у Сомбору у виду заједничке представке упућене карловачком митрополиту Вићентију Поповићу Хаџилавићу, ради заштите њиховог капетана Бранковића који је оклеветан у народу и без кривице бачен у сегединску тамницу.[21] После овог немилог догађаја капетан Бранковић је враћен на свој положај команданта сомборских граничара на коме га је затекла и смрт 1734. године. После тога положај капетана сомборских граничара поверен је, поново, члану буњевачке породице Марковић – Марку, прекаљеном ратнику. Он је као католик-Буњевац у наредном Аустро-турском рату 1737–1739. предводио сомборске коњаничке јединице, док је пешадију водио Србин капетан Јован Дамјановић. Они су, заједно, војевали у овом рату, код Зворника и Шапца. У рату су имали знатних губитака и за откуп својих заробљених су издвојили велику суму од готово 16.000 форинти.[22]

Сомбор је тих ратних година, посебно 1738, као и већи део Бачке и Срема, походила куга, која је оставила не мале последице по становништво. Својим личним примером у помагању болеснима, не штедећи своје животе, показали су се босански фрањевци који су се старали не само о римокатоличком, а тиме и буњевачком становништву у Сомбору, него су здушно помагали и православнима у тим за све изузетно тешким тренуцима. [23] Већ средином 1740. године десетковани сомборски граничари обеју вероисповести су измарширали

20 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745),* 27–33.

21 Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века,* 18.

22 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745),* 39; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века,* 18.

23 Босански фрањевци су у Сомбору постојали још од турског доба. О њиховом деловању мемоаре је написао Фра Бона Михаљевић, а на српски и буњевачки превео Милан Степановић. (Славко Гавриловић, *Сомбор-граничарски шанац (1687–1745)*, 39–40; Milan Stepanović, *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića,* passim)

на ратишта у Шлезију, Моравску, Чешку, Баварску у Рату за аустријско наслеђе (1740–1748). У њему је 1745. због неизмерне храбрости и умешног командовања њихов капетан Марко Марковић произведен у чин мајора-обрствахтмајстера. Из тог ратовања Сомборци обеју вероисповести су изашли са 305 удовица и мноштвом незбринуте деце, са 144 инвалида и око 200 заробљених граничара-војника, за чији је откуп требало наћи велике суме новца.[24]

У овом рату Сомбор је као део Потиске војне границе доживео укидање свог привилегијалног војног статуса и на јесен 1745. био предат на управу Бачкој жупанији. Сви Сомборци обеју вероисповести изјаснили су се за останак у милитарском (војном) сталежу, њих 572 домаћинства, од чега 87 буњевачких, односно 15,5%. Овим је српско-буњевачки јединствени Сомбор успео да издејствује од Двора статус коморске вароши при Бачкој жупанији, што им је дало повод да у борби за елибертацију, ослобођење града испод жупанијске управе, траже и много више – статус слободног краљевског града.[25]

У овој борби, су поред великих потешкоћа које су им стварале Бачка жупанија и Дворска комора, бивајући одлучно против, заједнички истрајавали и код Двора се борили показујући јединство, као водећи људи Сомбора: Атанасије Стојшић, Јован Дамјановић, Станоје Радишић, Михајло Плетикосић, Гаврило Павловић и Јован Михајловић – као Срби и водећи Буњевци: Михајло Бокеровић, Стипан Каралић, Никола и Мартин Парчетић и наравно мајор Марко Марковић. Они су код највиших власти у периоду од 1745. до 1748. истицали да су све њихове повластице крвљу стечене, а да су српским привилегијама трајно потврђене од стране владара. Посебно су истицали да се привилегије односе и на део њихових сународника католичке вероисповести (Буњевце) из разлога што су и они припадници заједнич-

24 Славко Гавриловић, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, 42; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века*,18.

25 Славко Гавриловић, *Сомбор у борби за елибертацију (1745–1749)*, Зборник Матице српске за историју, 37, Нови Сад 1988, 43–44; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века*,18–19.

ке Илирске нације. Своју заједничку борбу за елибертацију Сомбора Срби и Буњевци су потврдили једним посебним документом насталим 1. јула 1748. тзв. Алтернативом од 12 тачака, истичући, посебно, у уводу да је елибертација заједничка борба и напор католика и православних и да ће њене последице (привилегије) заједнички уживати обе вероисповести. У Алтернативи, се између осталог, констатује и следеће: православни су у свему јединствени са католицима, могу слободно да исповедају своју веру, да буду бирани у сва тела Магистрата, градско земљиште биће дељено сразмерно броју становника, од којих је једна трећина католика, а две трећине православних, трговци и занатлије обеју вероисповести слободно могу стварати своје цехове…[26]

Алтернатива је писана у духу верске и грађанске равноправности и иако је писана од стране католика као уступак Србима за заједничку борбу, она је уједно обавезујући документ, како за католичку, тако и за српску страну, јер је Срба ипак у Сомбору било две трећине, а католика само једна трећина. После овако написаног текста није било више препрека за коначну позитивну одлуку царице Марије Терезије и њено проглашење Сомбора за Слободни краљевски град 17. фебруара 1749. године.

Алтернатива је уједно и прави доказ суживота и непрестане заједничке борбе за боље сутра српске – православне и буњевачке – католичке стране и показатељ одличних етничких односа који у Сомбору трају и данас.

26 Текст Алтернативе од 12 тачака. (Славко Гавриловић, *Сомбор у борби за елибертацију (1745–1749)*, 71).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (патријаршијско-митрополијски архив) (АСАНУК, ПМ, А), фонд Varia, 1811.

Бељански, Миленко, *Летопис Сомбора од 1360. до 1800. године,* Сомбор 1974.

Гавриловић, Владан, *Попис Бачке епархије 1811. године*, Зборник Матице српске за историју, 91, Нови Сад 2015.

Гавриловић, Славко, *Подаци о буњевачкој породици Марковић*, Зборник Матице српске за историју, 61/62, Нови Сад 2000.

Гавриловић, Славко, *Сомбор у борби за елибертацију (1745–1749)*, Зборник Матице српске за историју, 37, Нови Сад 1988.

Гавриловић, Славко, *Сомбор – граничарски шанац (1687–1745)*, Зборник Матице српске за историју, 46, Нови Сад 1992.

Гавриловић, Славко, *Српско-буњевачка симбиоза у Сомбору од краја XVI до средине XVIII века*, Zbornik radova sa simpozijuma *O Bunjevcima*, Novi Sad 2007.

Дуишин, Антон-Виктор, *Племићке породице*, Војводина II, Нови Сад, б. г.

Дуишин, Антон-Виктор, Душан Ј. Поповић, *Племићке породице,* Војводина II, Нови Сад, б. г.

Ђере, Золтан, *Демографске прилике у Војводини према попису Лајоша Нађа из 1828. године*, Зборник Матице српске за историју, 46, Нови Сад 1992.

Ђере, Золтан, *Градови и вароши Бачке почетком XIX века*, Нови Сад 2007.

Ердељановић, Јован, *О пореклу Буњеваца,* Београд 1930.

Ивић, Алекса, *Историја Срба у Војводини,* Нови Сад 1929.

Поповић, Душан Ј., Војводина, прилози проучавању наше земље и нашега народа, Бачка, *Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921. г.*, Београд 1925.

Радонић Јован, *Римска курија и јужнословенске земље,* Београд 1950.

Milan Stepanović, *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića*, Sombor 2012.

THE COMMON LIFE OF THE SERBS AND THE BUNJEVCI IN SOMBOR UNTIL THE MIDDLE OF THE 18TH CENTURY

By Prof. VLADAN GAVRILOVIĆ, PhD, Novi Sad

Abstract: The Serbs and the Bunjevci have almost always lived side by side on the territory of Sombor. Their mutual tolerance supervenes from the common ethnic origin, as well as the religious tolerance that has been developed in Sombor and the surrounding area between these two communities. The explicit data on the Orthodox origin of the Bunjevci was brought out by the Bunjevac border major Marko Markovic in the mid-18th century. The best proof of the mutual lenience and mutual life and well-being for the surroundings in which they were situated is the so-called The Alternative from 1748. The document based on religious tolerance and mutual respect both of the Serb and the Bunjevac environs. With the elibertation of Sombor, by its proclamation for the free royal city in 1749, mutual coexistence and respect did not pass, but was only re-established, and the Serbian-Bunjevac tolerance in Sombor lasts even today.

Key words: The Serbs, the Bunjevci, Sombor, coexistence.

Vladimir Nimčević
Profesor istorije
Subotica
nvlado1991@gmail.com

Srpski, italijanski i nemački izvori o doseljavanju Bunjevaca u Bačku tokom XVII veka

Abstract: U radu su prikazani srpski, italijanski i nemački izvori koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca u Bačku tokom 17. vika. Pisani na različitim jezicima i pismima, i u različite svrhe, završili su, logično, na različitim mistima Evrope. Jedan dio nji pohranjen je u Arhivu austrijskog dvorskog ratnog savita u Beču i on je zahvaljujuć zalaganjima naučnika, ko što su Ištvan Ivanji, Aleksa Ivić, Jovan Erdeljanović, Jovan Radonić, Branko Perunčić, Slavko Gavrilović i drugi su dobro proučeni. Drugi, al ništa manje značajniji dio, nalazi se u Vatikanskoj biblioteki. Od ovi jedan broj je napisan na zapadnoj varijanti srpske ćirilice, pogrišno nazvane bosančica, a u hrvatskim naučnim krugovima i arvatica. Dio nji ušo je u zbirku dokumenata Acta Bosnae koju je priredio Euzebije Fermendžin. Međutim, sudeć po napominama Ivana Antunovića, Bernardina Unjija i Ante Sekulića, mož se naslutit da u Vatikanu ima još za ovu temu relevantni dokumenata koji nisu objavljeni. Sve ove navedene izvore možemo, s obzirom na jezik i pismo kojim su pisani, podilit u tri grupe: srpske, italijanske i nemačke. Ko važnije pridstavnike triju grupa možemo izdvojiti slideće: 1) Pismo od septembra 1668. pisano bosančicom, a koje su potpisali katolici iz Baje, Bajmoka i Sombora; 2) Pismo napisano na jednom italijanskom dijalektu u Somboru 1. marta 1677. godine, u kojem se lokalni katolici s prizimenima karakterističnim za Bunjevce (Jurich, Antunovich, Stipanovich) zahvaljuju papi što njim je za episkopa postavio franjevca Matiju Brnjakovića; 3) Jedna biluška Ekspedicionom protokolu napisana septembra 1687. godine na nemačkom s latinskim elementima, u kojoj je 5.000 Bunjevaca pridvođeni vođama Dujom Markovićem i Jurom Vidakovićem nazvano Srbima katolicima (Rasciani catholici, catholischen Rätzen). Svrha ovog rada je da se na jednom

mistu nabroje, reprodukuju i s tim u vezi komentarišu, svi važniji izvori koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca u Bačku tokom 17 vika. Stavljanje pojedini izvora – u ovom slučaju to su izvori koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca – u prvi plan, ne vodi nužno jednostranom prikazivanju događaja i prilika u Bačkoj u 17. viku, nego, naprotiv, boljem poznavanju isti. Poznajuć lokalne prilike na osnovu pojedini dokumenata, možemo ji, koristeć postojeće znanje koje sa svoje strane ima osnovu u drugim izvorima koji ode ne ulaze u razmatranje (rič je prije svega o turskim izvorima), stavit u jedan širi istorijski kontekst, ko što je to uradio Jovan Radonić svojim referatom o doseljavanju Bunjevaca u Suboticu iz 1954. godine, održanim na sidnici SANU – Odiljenja društveni nauka.

Ključne riči: Bunjevci, Bačka, 17. vik, Subotica, Sombor.

UVOD

U ovom radu pokušaću navest sve važnije izvore koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca u Bačku tokom 17. vika. Pisani na različitim jezicima i pismima i u različite svrhe, završili su, logično, na različitim mistima Evrope. Jedan dio nji pohranjen je u Austrijskom državnom arhivu u Beču (Österreichisches Staatsarchiv) i oni su zahvaljujuć zalaganjima naučnika ko što su Ištvan Ivanji, Aleksa Ivić, Jovan Erdeljanović, Beato Bukinac, Bernardin Unji (Bernardin Unyi), Jovan Radonić, Branko Perunčić i Slavko Gavrilović što proučeni što objavljeni. Drugi, al ništa manje značajniji dio, nalazi se u vatikanskim arhivima: u Arhivu Kongregacije za propagandu vire u Rimu (Tabelarium Congregationius de propaganda fide) i Vatikanskom arhivu (Tabularium Vaticanum). Što se tiče ovi poslidnji, dio nji je ušo u zbirke dokumenata *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752* Euzebija Fermendžina, *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania 1572-1717* Ištvana Đerđa Tota (István György Tóth), *Spisi Kongregacije za propagandu iere u Rimu o Srbima 1622-1644* Marka Jačova, itd. Naročito su interesantni dokumenti pisani na jednoj varijanti srpske ćirilice pogrišno

nazvane bosančica, a u hrvatskim naučnim krugovima nazvane arvatica. Sudeć po Antunovićevim, Erdeljanovićevim, Bukinčevim, Unjijevim i Sekulićevim napominama, mož se naslutit da u Rimu ima još za ovu temu relevantni dokumenata koji nisu objavljeni. U crkvenim arhivima u Subotici (Archivum p. p. Franciscanorum Suboticae), Baji (Archivum p. p. Franciscanorum Bajae), Đenđešu (Archivum conventus Gyöngyösini) i Budimu (Archivum p. p. Franciscanorum Budae) takođe se mogu nać izvori koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca. Za proučavaoca antroponimije Subotice naročito dragocine su matične knjige rođeni, kršteni, krizmani i umrli 1687-1756. Godine u Arhivu subotičke katedralne župe Sv. Terezije Avilske.[1] Stavljajuć sve navedene izvore u prvi plan mislim da ne pravim veliku pogrišku. Oni, naime, pružaje informacije o lokalnim prilikama, koje možemo stavit u jedan širi istorijski kontekst, ko što je to uradio Jovan Radonić svojim referatom o doseljavanju Bunjevaca u Suboticu iz 1954. godine održanim na sidnici Srpske akademije nauka, Odiljenje društveni nauka. Oni možda pružaje priviše pojednostavljeni prikaz doseljavanja Bunjevaca u Bačku, al ispravno ocinjuju njegov značaj: ono je primetno izminilo demografsku sliku severnog dila dotične oblasti. Njevo proučavanje nije značajno samo za istorijsku nauku – naročito za onaj njezin dio koji se bavi izvorima (Quellenkunde, источниковедение, źródłoznawstwo)[2] – nego za sve one koji imadu veze s Bunjevcima. Naime, za razliku od mnogi ode posvidočeni slojova, Bunjevci koji su se tokom 17. vika doselili (pogotovo

1 Blagodareći nesebičnosti svešteni lica zaposlenih u sekretarijatu župe Sv. Terezije Avilske (Harambašićeva 7), ustupljen mi je sken najstariji matičnih knjiga u Subotici.

2 Mommsen 1905, 10: „Die Geschichte ist ja nichts anderes als die deutliche Erkenntnis tatsächlicher Vorgänge, also zusammengesetzt teils aus der Ermittlung und der Sichtung der darüber vorliegenden Zeugnisse, teils aus der Zusammenknüpfung derselben nach der Kenntnis der einwirkenden Persönlichkeiten und der bestehenden Verhältnisse zu einer Ursache und Wirkung darlegenden Erzählung. Jenes nennen wir historische Quellenforschung, dieses pragmatische Geschichtsschreibung". U privodu: „Istorija nije ništa drugo do jasna spoznaja stvarni zbivanja. Dakle, ona je sačinjena dilom od traganja za dostupnim svidočanstvima i njevog proučavanja, a dilom od povezivanja isti, prema njevom poznavanju uticajni ličnosti i postojeći prilika, u jednu povist, koja objašnjava uzrok i poslidicu. Ono zovemo *proučavanjom istorijski izvora* (kurziv V. N.), a ovo pragmatičnom istoriografijom."

onaj talas koji je došo tokom Bečkog rata) nisu nestali brez traga u burnim vrimenima koja su uslidila, nego, naprotiv, imadu svoje potomke med pripadnicima različiti nacionalni manjina, al i većinskog stanovništva.

METODOLOŠKI PROBLEMI

Uprkos izazovima s kojima se istorija suočila u protekli 200 godina svojeg postojanja ko samostalne nauke, njezin odnos prema istorijskim izvorima osto je isti. Drugačije stvari stoje izvan struke. Ode se ne pripoznaje uvik potriba za korišćenjom izvora.[3] Uočivši tu pojavu u svojoj sridini (Južna Rusija), ruski istoričar i alanolog Sergej Mihajlovič Perevalov (Сергей Михайлович Перевалов), u jednom svojem članku posvećenom problemima metodologije poziva na podizanje svisti o značaju izvora za istorijsku nauku: „U vreme kada pod uticajem postmodernizma istoriji preti perspektiva 'ignorisanja izvora uopšte', koraci usmereni ka vaspostavljanju obaveznih procedura za kritičku analizu izvora važan su adut istoriografiji da očuva svoje mesto među drugim humanističkim naukama".[4] Prema

3 Dobar primer za to jeste knjiga Milane Černelić, *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*, Zagreb 1991. Ante Sekulić (1920-2016) je objavio njezin prikaz pod duhovitim naslovom „Knjiga o Bunjevcima koja zbunjuje" u *Arhivski vjesnik* 36 (1993), gde na stranama 258-259 piše sledeće: „Autorica spominje doduše 'arhivsku rukopisnu građu' koja se čuva, zabilježena i nezabilježena, u Zavodu za istraživanje folklora (Zagreb), Odbora za narodni život (…) JAZU (sada HAZU), u Etnološkom zavodu Fil. fakulteta (Zagreb) - starija i novija građa, zatim u Etnografskom muzeju u Budimpešti (Neprajzi Muzeum) i Pečuhu. No, koliko je god spomenuta rukopisna građa pomogla možda autorici u radu, ostala je nedostupna čitateljima, široj javnosti kojoj je dopušteno vjerovati ili uskratiti povjerenje. Čini mi se da M. Černelić nije mogla uspješno obaviti svoj posao na temelju spomenute građe, ako joj nije jasna povijesna istina o bunjevačkim Hrvatima. Zanimljivo je također pripomenuti da autorica ne bilježi građu s njemačkoga, talijanskog, francuskog i slovačkog područja (nije dostatno spomenuta ni opsežna madžarska građa) (podvukao V. N.)".

4 Перевалов2006), 28: „[В] эпоху, когда под влиянием постмодернизма истории грозит перспектива «игнорирования источника вообще», шаги, направленные на восстановление обязательных процедур критического анализа источников, являются важным козырем в отстаивании историографией своего места среди других отраслей гуманитарного знания."

tom, razlaganja o značaju istorijski izvora za istoriju nisu tako suvišna ao što to možda diluje na prvi pogled.

O zbivanjima koja su se desila stotinama godina prije našeg vrimena ko što je doseljavanje Bunjevaca u Bačku u 17. viku nemoguće je govorit mimo istorijski izvora. Čak i onda kad nam se čini da nadovezujuć se na kazivanja stariji zaobilazimo izvore, mi u stvari, koristimo jednu posebnu vrstu izvora, doduše, manje kvalitetnu. Rič je o usmenim izvorima. Za očekivat je da u Subotici i Somboru i danas ima porodica koje decenijama, ako ne i vikovima, čuvaje sićanje na svoje pretke. Njeve porodične istorije su svakako dragocin materijal za nauku. Zadatak istoričara je da ji uklopi u širi kontekst. Međutim, da bi uopšte bilo moguće koristit porodične istorije, potribno je privolit ljude na saradnju, na koju, kad je rič o stvarima koje se tiču porodice, nisu svi spremni. U trenutnim okolnostima, pak čak i traženje i proučavanje pisani izvora, razbacani po arhivima širom Evrope čini se ekonomski isplatljivijim od rada na sticanju povirenja kod ljudi na domaćem terenu (u Subotici i Somboru). Paradoksalno, u prvom slučaju je istoričar taj koji ocinjuje dal je izvor virodostojan jel ne, a u drugom on mora najpre zaslužit povirenje izvora da bi dobio od njega ono što traži. Iz tog razloga u ovom radu ograničiću se samo na pisanu tradiciju.

Ko neko ko ima iskustvo s istraživačkim radom u arhivima, I. Antunović priporučiva svakom onom ko ima namiru da se bavi starijom istorijom Bunjevaca, koja se vrimenski poklapa s ranom modernom istorijom (16-18. vika), „da si steče znanje jezika niemačkog i latinskog (djačkog), buduć da su spisi mal ne svi u ovi sastavljeni, da ne ide na taj put, a da se nije točno upozno s pismenom u kojem se listine sastavljaje; pa ako je Bunjevac il Šokac, da se naobrazi potpuno u znanju ćirilice, jer su mnogi stari spisi s ovom pisani bili.“[5] Dakle, *conditio sine qua non* za proučavanje izvora, koji se odnose na doseljavanje Bunjevaca tokom 17. vika u Bačku, jeste znanje nemačkog, latinskog (uključujuć i njegove derivate) i srpskog. Ko neko ko

5 To je u telefonskom razgovoru vođenim sa mnom podvuko i Bela Tonković, kadgodašnji pridsidnik Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, koji je priveo Bukinčevu doktorsku disertaciju *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi croatici saeculis XVI et XVII.*

je na studijama istorije pohađo kursove iz nemačkog i latinskog jezika, paleografije i diplomatike, smatram da mogu odgovorit barem nikim od ovi zahtiva. Ne mislim da sam „rodoljub što ga je proricao Ivan Antunović", nego neko ko donikle zna „kamo da se okreće, gdje da što traži", odnosno neko ko je svistan s čime se suočava. Nisam siguran da ću moć odgovoriti izazovu kojeg sam se prihvatio, al se nadam da će ovaj moj prilog proučavanju izvora o Bunjevcima pomoć drugima da steknu pridstavu o problemu.

BUNJEVCI U ISTORIJSKIM IZVORIMA

I

Bunjevci nisu jedini katolici južnoslovenskog porikla[6] koji se tokom istorije javljaje na prostoru Južne Ugarske.[7] Da je ode bilo i drugi upućivaje

6 U hrvatskoj literaturi s pravom je istaknuto da ovi katolici čine jednu cilinu, al se izborom hrvatskog etnonima ko njeve zajedničke oznake upada, svesno jel nesvisno, u anahronizam. Ako je mnogim njevim potomcima svojstvena svist o pripadnosti hrvatskoj naciji, ne znači da je i njima samima bila. U prošlosti zvali su se po krajovima iz koji su vukli korene. Oni koji su došli iz Bosne bili su Bošnjaci, oni iz Dalmacije – Dalmatinci, oni iz zemalja koje su bile pod vlašću srpski kraljova (tzv. srpske zemlje) – Rašani.

7 Up. Хорват 2015, 36: „Сложеност етничке слике допуњава чињеница да су досељеници затекли одређени број староседеоца Јужних Словена католичке вероисповести, који су од средњег века живели на простору данашње Војводине". Ima autora koji misle da su turska osvajanja za sobom donela promenu etničke slike Vojvodine. Милићевић 1968, 229: „Старо средњовековно, словенско и несловенско становништво, тада је претежно ишчезло (podvukao. V. N.); изгинуло је у тим борбама или се раселило. На његово место, у таласима, и у мањим групама, насељавао се српски живаљ из крајева јужно од Саве и Дунава". Da je prostor današnje Vojvodine i šire nakon bitke kod Mohača (1526) a naročito nakon pada Budima (1542) bio zahvaćen seobama stanovništva s Balkana svedoči letopis iz manastira Grabovac (Županija Tolna, Mađarska) započet 1593. godine: „По вьзетїи агаранскимь родомь оунгарскїе земли, егда царь тоурскїи Соулеимань побѣди кралѩ мажарскога Лаоуша и поплѣни и пороби землю мажарскоу, тогда Тоурцы ѡбладахоу многими странами, а наипаче родомь нашимь србскимь, ѩкѡ вь Сербїи, Босны, Шлавониїи и Далматїи, ѡтноудоуже прїидоша мнози Хрістїаны наши Србли вь сиїю землю мажарскоу, послѣдоуюште Тоуркомь, своимь спахїамь, по заповѣди ѡбладаюштагѡ тогда тоурскагѡ цара, и наплнише до

brojni izvori. Iako svoje zanimljivo izlaganje puno izvoda iz izvora objavljeno u *Glasniku Istorijskog društva u Novom Sadu* pod naslovom „O katolicima i katoličkoj crkvi pod Turcima na zemljištu Vojvodine", R. Simonović završava sa događajima iz šezdeseti godina 17. vika – periodom kad dobijamo prve sigurne visti o Bunjevcima – ono nam pomaže da shvatimo zašto se Bunjevcima Bačka učinila pogodnim tlom za naseljavanjom. Naime, u ovim krajovima je više od jednog vika dilovo jedan crkveni red, koji je uvik bio blizak Bunjevcima. Rič je o bosanskim franjevcima.[8] Prema pridanju, katolička vira u Banatu je prisađena iz Bosne za vladavine ugarskog kralja Lajoša I Velikog (1342-1382).[9] U uslovima turske okupacije, di katolici nisu imali razvijenu političku organizaciju, franjevci su se istakli u očuvanju zajednica južnoslovenski katolika u Bačkoj, Banatu, Baranji i Sremu. Na to ukazivaje brojni spisi pohranjeni ne samo u vatikanskim arhivima, nego i u arhivima manastira u Đenđešu, Subotici, Segedinu, Baji i drugdi.[10]

Dokument u kojem susirećemo najstariji pomen etnonima Bunjevci – razmatranje molbe bosanskog franjevca Šimuna Ivana Matkovića da mu

самагѡ Ꙗнока вароши и села и селѥнїа своꙗ сьтворише, цркви и домы себѣ вьдроузише (Красић 1881, 60)" Može se pritpostavit da su u ovim pomeranjima pored pravoslavaca bili zahvaćeni i katolici.

8 Ono što su Sveti Sava i njegovi satrudnici za Srbe, to su franjevci za južnoslovenske katolike s ovi prostora – oličenje crkve bliske običnom narodu, koja opstaje i u najtežim vrimenima.

9 O počecima rada bosanski franjevaca u Ugarskoj vidi Unji 2001, 18-23. O korenima katoličanstva kod Krašovana vidi Ердељановић 1925, 295: „Познато је пак, да је старо православно словенско становништво крашовске жупаније, као што смо напред показали, 1366 год. силом преведено у католичанство и да су му тада доведени глагољашки свештеници из Далмације, који су знали народни језик. Већ би се можда и тиме дало објаснити, што су и после Крашовани добивали францисканске свештенике из ‚босанске провинције' (како то каже Милетић у напред означеном раду), а Ферменџин наводи поуздане документе, који показују, да су ‚fratres ex vicaria Bosnensi',‚franciscani Bosnenses', били добили још у 14. веку католичке манастире у северској жупанији, које је тамо подигао Краљ Лудвиг I да им је било поверено старање око ширења и одржавања католичанства у тим крајевима".

10 O radu bosanski franjevaca u Ugarskoj pod turskom vlašću vidi Bukinac 2007, 13-37; Unji 2001, 66-80.

se ustupi parohija Bunjevci u Kaločkoj arhiepiskopiji iz 1622. godine – pohranjen je u fondu memoriali[11] Vatikanskog arhiva. Napisan na latinskom glasi ovako:

Simeon Joannis Matchovich Bosnensis et in partibus Serbiae, Slavoniae et Hungariae australis, Turcae subiectis, missionarius rogat, concedi sibi parochiam Bunjevci, archidioecesis Colocensis, cum antiquis facultatibus; item adiuvari ut quaedam privilegia, a Turcis concessa, pro bono ecclesiarum recuperare possit.

Idem petit recommendari legato Galliarum Constantinopoli residenti et episcopo Zagrabiensi, ut possit obtinere testimoniales, quae apud episcopum Pristinensem novissime mortuum servabantur.[12]

Šimun Ivan Matković, Bošnjak i misionar u krajevima Srbije, Slavonije i južne Ugarske, koji su pod Turčinovom vlašću, traži da mu se dodeli parohija Bunjevci u Kaločkoj arhiepiskopiji sa starim privilegijama. Takođe traži da mu se pomogne kako bi mogao da za dobrobit crkava povrati izvesne privilegije koje im Turci dodelili.

Isti traži da bude predstavljen francuskom poslaniku koji prebiva u Carigradu i zagrebačkom episkopu, kako bi mogao preuzeti svedočanstva, koja su se čuvala kod nedavno počivšeg prištinskog episkopa.

U Arhivu Kongregacije pronađeno je pismo pisano ćirilicom i datirano u Lipovi (kod Arada, Rumunija) 22. marta 1644. godine di katolici dotičnog mista (свиколици карстѣани католици липовлани) izražavaje svoje ogorčenje nebrigom pojedini monaha manastira Olova prema njima i u isto vrime ističu zasluge prefekta misije bosanski franjevaca observanata u Karaševu fra Ivanu Dežmaniću iz Makarske (umro 1652) i svog kapelana fra Andrije iz Omiša, „кои нам (tj. Lipovljanima) царкв8 оградише с велицием тр8дом и 8бином, ради коє ходише у Цариград,

11 O Vatikanskom arhivu i ostalim njegovim fondovima koji su interesantni za istoriju naroda Zapadnog Balkana vidi: Brlek1980, 293.

12 Fermendžin 1892, 362: in tabul. vat. vol. memoriali 382, fol. 93 et 114; Bukinac 2007, 54.

и дости завридише, и нами сл8же веома добро и поштено, и ми друге неиштемо, нити ћемо, кад нам ниес8 били 8 неволу и 8 потребу".[13] Protkano ikavskim oblicima (свидок, мисто, вирование i dr.), pismo možda ne odražava pravi govor Lipovljana, al svidoči o uticaju koji su bosanski franjevci imali na prostoru daleko od svoje sridine.[14] Oni možda nisu uspili prinet svoj govor mesnom katoličkom stanovništvu, al su mu ga približili do mire da mu on bude prihvatljiv.[15]

Beogradski episkop Marin Ibrišimović (Marino Ibrissimovich) je oktobra 1648. obašo i krizmo katolike u mistima Martonos (Martonoš), Baimacho (Bajmok), Jancovacz (Jankovac), Milcut (Miljkut), Santovo (Santovo), Sombor (Sombor), Gara (Garra), Berecho (Bački Breg), Colutho (Kolut), Monoster (Monoštor), Bach (Bač) i Buchino[16] (Bukin). Osim broja katolika, Ibrišimović iznosi podatke i o crkvama u gori navedenim mistima. Segedin je imo najlipšu franjevačku crkvu u cilom Turskom carstvu (una chiesa bellissima, e non si trova più bella in tutto dominio de Turchi). Crkva u Martonošu je sagrađena od drveta (di legno) a ona u Santovu je lepa,

13 O misijama bosanskih franjevaca u 17. veku u jugoistočnoj Ugarskoj vidi Krista Zach, *Die Bosnische Franziskanermission des 17.Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn: Aspekte ethnisch-konfessioneller Schichtung in der Siedlungsgeschichte Niederungarns*, München 1979.

14 Proučavajuć jedan popis bosanskih spahija iz 1711. istoričar i dopisni član SANU Vladislav Skarić zapazio je slideće njegove odlike. „Главна диалектска особина, која се може опазити, јесте икавизам. Наравно, <u>прије Турака икавизам је био говор босанског владарског двора, властеле и народа</u> (podvukao V. N.). Икавизам се види у краљевским и властеоским гробним натписима. Јагић на једном мјесту вели о босанским гробним натписима да су у њима 'великом већином писане ријечи .... икавски'. Од Дабра и Фоче у Херцеговини, па све даље к сјеверу, говорило се тада икавски. Послије је дошло с југа нов етнички елеменат, који је глас ѣ изговарао као је иије. Но, то су били људи нижега реда, тежаци и пастири, чији говор племство, хришћанско, а послије и муслиманско, није примило, него је и даље кроз стотине година говорило икавски. Од њих је и турска администрација примила икавски говор свуда, гдје су наша имена и друге ријечи уношене у службене списе."

15 Slična pojava prisutna je danas u Subotici, di se bogosluženje vrši na hrvatskom književnom jeziku, koji katolička pastva južnoslovenskog porikla ne govori, al prićutno prihvata.

16 Mladenovo.

al joj je od vitra strado krov (una bella chiesa, ma il vento li ha guastato il tetto). Zanimljivo je da u Somboru nije bilo nijedne katoličke bogomolje (Nel medesimo Sombor sono le case di cattolici nr. 30 non hanno la chiesa). Katolici sela Gare išli su na misu i krizmanje u Santovo, jel nisu imali crkvu u svojem mistu (la chiesa nel detto loco et a Garra no). Isto tako i katolici sela Brega i Koluta. Crkva u Segedinu je bila posvećena Sv. Mariji Snižnoj (s. Maria della neve), u Martonošu Sv. Martinu (s. Martino), u Jankovcu Sv. Juraju (s. Giorgio) u Santovu Sv. Uznesenju (Sv. Assonta), u Baču Sv. Uznesenju, a u Bukinu Sv. Ivanu Krstitelju (Sv. Giovanni Battista).[17]

Za razliku od Lipovljana, katolici iz Baje, Bajmoka i Sombora su imali bolje iskustvo s monasima manastira Olovo. To je evidentno iz njevog pisma od 10. septembra 1668. godine, koje je isto tako pisano na ćirilici i sačuvano u Arhivu Kongregacije.[18] Ode izmed ostalog piše slideće: „[U] vijek smo imali svećenike iz samostana Olovo (…) koji su nam objašnjavali Kristov zakon".[19]

U nizu dokumenata iz Arhiva Kongregacije koji se odnose na misionarski rad franjevacana prostoru Vojvodine i šire vridi izdvojit još pismo napisano na jednom italijanskom dijalektu i datovano u Somboru 6. marta 1677. godine. Ode se u ime katolika iz okoline Sombora (Da Bascha di Sombor) izražava zahvalnost papi Inoćentiju XI (1676-1689) što je za beogradskog episkopa postavio franjevca Matiju Brnjakovića (Bernjakovich). Prizimena potpisnika karakteristična su za bačke Bunjevce: Jurich, Antunovich, Stipanovich. Prema Erdeljanovićevoj napomini, pismo je za vrime svoje diplomatske službe u Vatikanu pripiso istoričar Mihailo Gavrilović (1868-1924).[20]

17 Fermendžin 1892, 467-468; Bukinac 2007, 58-59; Unji 2001, 76-77.

18 Archivum Congreg. de Prop. Fide, Illirico, Bosna, vol. 306, f. 380 r - 380 v. (italijanski prepis pisma f. 381 - 381 v); Bukinac 2007, 58, Sekulić 1991, 41.

19 Citirano prema Bukinac 2007, 35.

20 Ердељановић 1930, 68: „Писмо је у необјављеној збирци исписа из ватиканске архиве пок. Мих. Гавриловића под ознаком Ex Tabulario S. C. de Prop. Fide-Scritture riferite nei congressi – Ungheria, Vol. 1 – Fol. 43". Drugačiju oznaku dokumenta navodi Bukinac 2007, 58: „Pismohrana Zbora za širenje vjere, Scritture rif. nei congressi dal 1676-1695, sv. 2, fol. 73r-73v.".

Med spisima franjevačkog manastira u Đenđešu pronađena je jedna zabiluška koja se odnosi na doseljavanje Bunjevaca u Bačku. Nemajuć pristup izvornom tekstu, prinuđen sam da se oslanjam na njezin privod i izvod koje sam pronašo u dilu Ivana Antunovića, odnosno, Ambrozija Šarčevića. Prvi koji je naučnu javnost upozno s ovom zabiluškom jeste Antunović. Navodeć je u privodu, na posridan način daje na znanje da mu pri ruki nije bio original nego preiod (po svemu sudeć mađarski).[21]

Stanovnici (Subotice), tako zvani Bunjevci, vodjeni po 18 ostacah reda sv. Franje, većim su dielom iz Bosne, a manjim iz Dalmacije nadošli, pa se jedini nastaniše u Subotici, na mjestu današnjega samostana, gdje je bila tvrdjavica kao rimski castellum, a drugi se preseliše u Szegedin. U njihovoj pratnji došavši Franjevci povratiše se na skoro u Bosnu, do jedinog fra Angjelije Šarčevića. Ali jerbo poglavica salvatorijski nije trpio, da se franjevci države bosansko-argentinske u Subotici nastane: to se je i Angjelija Šarčević, čim su njekoji Salvatorijanci bunjevački jezik naučili, morao u Bosnu povratiti.[22]

Ako Antunoviću možmo oprostit što, savladan umorom, bolešću i poodmaklim godinama, nije stigo da nam prinese ovu zabilušku u originalu, njegovim nastavljačima, koji su u svojim istraživanjima imali od čega poć – ne možemo. Čak ni veliki etnolog Erdeljanović nije percipiro njezin značaj za proučavanje bunjevačkog imena, nego se samo osvrnio na Antunovićev privod i Ivanjijevu parafrazu.[23] Izgleda da niko nije imo uvid u izvorni tekst, sem subotičkog advokata Ambrozija Šarčevića, koji u originalu citira riči „sic dicti Bunyones“ (doslovno: tako zvane Bunje).[24] Očigledno je da imenica *Bunyones* pripada trećoj deklinaciji. Prema tom, u jednini glasi *Bunyo*. Ovo nas upućiva na pritpostavku da je latinski

21 Antunović 1882, 95: „Ovako je to izpisao jedan fratar gospodinu Ambroziji Šarčeviću, sinu starodavne obitelji subotičke“.

22 Antunović 1882, 95-96; Bukinac 2007, 56; Unji 2001, 46.

23 Ердељановић 1930, 71-72.

24 Kemény, Mandić 1979, 34-35.

oblik *Bunyo* poteko od bunjevačkog Bunjo/Bunja, koji je vrimenom dobio pežorativno značenje.[25]

Ništa manje značajan dokument o aktivnosti bosanski franjevaca u našim krajovima pridstavlja i najstarija Matica kršteni u Subotici (vidi prilog).[26] Iste godine kad dobijamo visti o 5.000 „iz Turske pridošli" Bunjevaca, u Subotici se počela vodit Matica kršteni. Ode su uneseni slideći podaci o novorođenima: godina (annus), dan i misec (dies &mensis) rođenja, krstitelj (baptisans), krštenik (baptisatus), ime oca (nomen parentis), majke (n. matris), krštenog kuma (n. levantis). Franjevac Bartul (Bartholomeus) Benjović 1. decembra 1687. uno slideće: Catharina, rod. Ioannes Parsetics i Marta Bilogrivics, kum Marcus Grubisics; Angela, rod. Nicolaus Kubatovics i Helena Vukovics, kuma Stana Merkovics; Anna, roditelji Andreas Dumentics i Agnes Tentodarevics, kum Jacobus Vojnics; Mariana, roditelji Martinus Raics i Catharina Milkovics, kum Petrus Gyelnics.[27]

II

Dugo vrimena su srpski i italijanski spisi bili jedina svidočanstva iz prve ruke o prilikama u Vojvodini.[28] Oslobođenjem Budima 2. septembra 1686. godine od Turaka nastupa nov period, koji obiluje nemačkim izvorima. U Austriji se građa o doseljavanju Bunjevaca u Bačku tokom 17. vika mož nać u odiljenjima Državnog arhiva u Beču (Österreichisches Staatsarchiv). Rič je o slidećim odiljenjima i fondovima:

25 To se, između ostalog, vidi i u pripoveci „Bunja" Veljka Petrovića: „Bunjo! Nikad nećeš biti gospodin! Ako bi se ti osećao familijarnije na sonćanskome drumu pod paorskom perinom, ja nisam rođena da ti pravim sirište i da ti babi nogu perem. Ja sam te digla, ti se moraš mojem svetu prilagoditi… Tvoja je dužnost da zarađuješ a ne moja! Bunja si ti još uvek, Bunja!…".

26 U fajlu koji sam dobio u Župi Sv. Terezije Avilske nalazi se i dokument u Wordu u kom piše: „Maticu krštenih su 1687. godine počeli voditi subotički franjevci. Pisana je do 1716. godine. Izvornik ne postoji. Izvorna je matica prepisana 1717. godine."

27 Transkripciju imena vidi u: Prćić 1936, 20.

28 Razumi se jedina, ako se izuzmu turski dokumenti, čije proučavanje iziskiva puno veći stepen znanja od onog koji se mož steć na osnovnim i master studijama istorije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Prema mojim saznanjima, jedini koji su imali prilike da se bave dokumentima na turskom jeziku su dr Boris Stojkovski i dr Miroslav Pavlović.

– Ratni arhiv (Kriegsarchiv), fond Dvorski ratni savit (Hofkriegsrat), serije Expedit, Registratur;

– Finansijski i Dvorski komorski arhiv (Finanz- und Hofkammerarchiv), fond Hoffinanz in Ungarn (Dvorske finansije Ugarske).[29]

Nemajuć pristup originalnim spisima, nit njevim kserokopijama, citiram ji onako kako su ji prineli u svojim radovima Ištvan Ivanji, Aleksa Ivić, Slavko Gavrilović.

Najpre o protokolima Dvorskog ratnog savita.[30] U ulaznom protokolu je 1. septembra 1687. godine zabiluženo da je bavarski izborni knez Maksimilijan II Emanuel uputio 9. jula iste godine jedno pismo Dvorskom ratnom savitu, u kojem je priporučio Bunjevce.[31]

Von Bayern Churfürst recommendirt sub dato Veltlager bey Sizar den 9. july 1687 die catholischen Rätzen, damit ihnen 3 balanckhen zu erbaum vnd zu bewohnen eingeraumbt werden mochten.

Bavarski izborni knez predlaže u logoru kod Sicara[32] 9. jula 1687. katoličke Race, da im se dozvoli da izgrade i nastane 3 palanke.

Na osnovu ove zabiluške mož se pritpostavit da je Dvorski ratni savit dobio jedan dokument kojim je detaljno upoznat s prilikama u Bačkoj.[33]

29 O ostalim fondovima vidi Nagy, Stulli 1980, 278-280.

30 O podili protokola na ulazne i izlazne vidi Egger 1991/1992, 142: „[U]lazni se [protokol] označava sa 'Expedit' zato što 'ulazni se predmeti nakon otvaranja i uzimanja u obradu dostavljaju našem expeditoru kako bi ih on mogao abecednim redom... upisati'; izlazni naprotiv sa 'Registratura', budući da je svaki akt koji je izlazio iz ustanove dolazio na protokoliranje nakon odašiljanja".

31 Hofkrat. 1687 protoc. exped. fol. 570. sept. Nr. 22; Iványi 1887, 87-88; Ивић 1913, 279; Pekić 1930, 59; Bukinac 2007, 62; Unji 2001, 45.

32 Različito lociran u literaturi. Prema jednom mišljenju, reč je o Sečuju na Dunavu (Dunaszekcső).

33 Up. Flach 1983, 78: „Der Brief ging wohl verloren, doch eine Eintragung im Eingangsbuch des Kaiserl. Hofkriegsrates verriet uns dessen kurzen Inhalt". U prevodu: „To pismo je verovatno izgubljeno, ali nas zapis u ulaznom protokolu Dvorskog ratnog saveta obaveštava ukratko o njegovom sadržaju". Iz Radonićevog izlaganja proizlazi da

U izlaznom protokolu pod datumom 1. septembar 1687. godine[34] zabiluženo je da je izdato odobrenje Bunjevcima za naseljavanje Segedina, Subotice i Baje:

Caraffa, referendo se auf das vnterm 17-ten passato wegen des Nowak Petrouiz abgangene rescript, remittitnr hiemit, ein anderer dergleichen Rätzn, welche sich in 1500 wöhrhafften männern bestehend anerbotten, treu zu verbleiben vnd andere mehr von feindt herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Segedin, Sobathiz vnd Bouia zu verbleiben vnd die drey vorgeschlagene palanken zu erbauen erlaubet werde.[35]

Karafu[36] *podsećamo na reskript koji je izdat Novaku Petroviću sedamnaestog prošlog mesecai otporučujemo mu još jednom, da isti Raci, koji su, brojeći 1.500 za oružje sposobnih ljudi, predložili da će ostati verni i dovesti ovde od neprijatelja i druge, da im za to bude dozvoljeno da ostanu u Segedinu, Subotici i Baji i podignu ove tri predložene palanke.*

Ova zabiluška ukaziva da je postojo jedan reskript kojim je Bunjevcima dozvoljeno da nasele Segedin, Suboticu i Baju. Osim, što govori o jednakim uslovima za srpske i bunjevačke doseljenike, ona se takođe može uzet ko dodatni dokaz za srpski karakter Bačke. Na taki zaključak upućiva toponim *Sobathiz*, koji je brez sumnje poteko od srpskog naziva za Suboticu. Stanovništvo koje je ovaj sloj Bunjevaca zeteklo ode moglo je bit samo srpsko-bunjevačko. Otaleg Sobathiz misto Szabatka.

---

su katoličke Race koji su se obratili bavarskom izbornom knezu predvodili franjevci, što je teško uverljivo. Više o tome vidi Радонић 1955, 125.

34 Hofkrat. 1687. protoc. registr. fol. 400. sept. 1. Nr. 11; Iványi 1887, 87-88; Ивић 1913, 279; Iványi 1887, 88; Ivanić 1893, 15-16; Ердељановић 1930, 75, Pekić 1930, 50; Bukinac 2007, 62: Unji 2001, 45, Sekulić 1991, 45.

35 Koliko su ovi nemački tekstovi teški i gotovo nerazumljivi govorniku savrimenog nemačkog jezika svidoči rasprava koju sam pokrenio na sajtu naminjenom za jezička pitanja Word Reference: https://forum.wordreference.com/threads/deutsch-mit-lateinischen-phrasen.3288424/ (Pristupljeno 17. februara 2017).

36 Antonio Karafa (1646-1693) austrijski general, kapetan somborske milicije.

Izgleda da Marković i Vidaković nisu čekali odgovor Dvorskog ratnog savita, nego su se u međuvrimenu uputili u Beč, di su mu lično dostavili svoju molbu, koja je zavedena u ulazni protokol 5. septembra 1687.[37]

Rasciani ablegati Markouich et Juro Vidakouich bitten vmb einige deuastirte castellen vnd territoria fur 5 m aus der Türkhey herübergegangene Rätzen, damit sie vnterkhomben vnd sich ernähren mögn, versprechen dargegen jederzeit vnter den commando eines teitschen generals oder officiers wider den erbfeind die waffen zu führen.

Raški izaslanici Marković i Juro Vidaković mole za neke devastirane kastele i teritoriju za pet hiljada Raca, koji su ovde prešli iz Turske, da bi se mogli smestiti i prehraniti. Obećali su da će pod komandom nemačkog generala ili oficira u svako doba ratovati protiv iskonskog neprijatelja.

Ova zabiluška nam govori o afinitetu odnosno animozitetu Bunjevaca prema vladajućim narodima u Habzburškoj monarhiji. Poput Srba pod Novakom Petrovićem i Bunjevci su tražili da ji pridvode Nemci a ne Mađari. Ovo diluje sotim uverljivije, što su Bunjevci u vrime Rakocijevog ustanka (1703-1711), budući katolici i na strani Bečkog dvora, trpili nasilje mađarski ustanika kuruca. Naravno, ne triba isključit ni mogućnost da su austrijske vojne vlasti u namiri da pribave Carstvu saveznike za pridstojeće neminovne oružane sukobe u Ugarskoj i osujete istovetne namire svoji protivnika, prikazale Bunjevce (možda čak mimo njeve volje) od samog početka ko nepokolebljive pristalice doma Habzburga. Ne bi bilo prvi put u istoriji da moćnici nameću uloge narodima koji tek stupaje na pozornicu njima strani zbivanja.

Da je ipak rič o lošem iskustvu s Mađarima divani jedna molba koju su Marković i Vidaković, sad već u svojstvu kapetana, uputili aprila 1688. godine Dvorskom ratnom savitu. Ona je zavedena u ulazni protokol.[38]

37 Hofkrat. 1687. protoc. exp. fol. 573. sept. Nr. 43; Iványi 1887, 87-88; Ivanić 1893, 15-16; Ивић 1913, 279; Iványi 1887, 88; Ердељановић 1930, 75, Pekić 1930, 60; Bukinac 2007, 62; Unji 2001, 45, Sekulić 1991, 45.

38 Ивић 1913, 280.

Markouich et Vitakouich, der catholischn vom feindt herüber kommenden Rätzen capitanei, bittn vmb confirmation ihrer von dem herrn general Caraffa in händen habenden capitaneat decretn, dan umb einraumbung invermelter örther an der Thonau und Theiss vnd vmb verordnung, dass ihnen das abgenohmdene prouiand vnd zuegefuegte schaden von den Hungarn restituirt vnd guet gethan werde. Item vmb ordentliche prouiantierung, wie auch fahnen vnd pauckhen fur ihre vnterhabende miliz.

Marković i Vidaković, kapetani katoličkih Raca koji dolaze od neprijatelje (tj. iz neprijateljske zemlje – primedba V. N.), mole za potvrdu ukaza o njihovom kapetanatu koji su dobili od gospodina generala Karafe, zatim za dodeljivanje pomenutih mesta na Dunavu i Tisi i naredbu da im se vrati provijant koji su im uzeli Mađari i obešteti šteta koju su im naneli isti. Isto tako mole za redovno sledovanje hrane, kao i za zastave i bubnjeve za miliciju koju imaju pod komandom.

Ako je ova peticija virodostojna, to znači da Bunjevci na tek oslobođeno tlo Bačke nisu prišli ko neorganizovane izbeglice koje, u nemoći da se brane, traže protekciju carski trupa, nego ko narod već upoznat s logistikom i umećom ratovanja.[39] Mož se čak pritpostavit da su na ovom mistu planski namiravali dočekat Turke. Otaleg pomen provijanta, zastava i bubnjova.

Dokumenti Finansijskog i Dvorskog komorskog arhiva dugo vrimena nisu proučavani. Dostojnu pažnju njim je posvetio tek akademik Slavko Gavrilović (1924-2008). Iako su nastali puno godina nakon događaja s kra-

39 To su mogli naučit služeć ko pomoćni odredi turskoj vojsci. Ko dokaz za to mož poslužit svidočanstvo majora Marka Markovića o svojem didi Duji Markoviću, koje prinosim prema Гавриловић 2000, 132: „… quod Antenati, sive Praedecessores mei ejuratis Schismaticis Dogmatibus, Orthodoxae Romano Catholicae fidei salvifica amplexi Sacra, dispositis alys quoq[ue], quam plurimis Portae Ottomanicae Stipendiarys ad Eadem aplectenda, et obsequium adversus Barbaros praestandum unitis viribus excusso immanis Christiani Nominis Hostis Turcae jugo…“. U privodu: „… preci moji odbacili su shizmatičke dogme, prihvatili spasonosne sakramente pravoverne rimokatoličke vere, širili je drugima s namerom da što više plaćenika osmanske Porte privole k istima, i s namerom da pokažu da nisu verni varvarima s združenim snagama odbacili su veliki jaram Turčina, neprijatelja Hristovog imena.“

ja 17. vika, oni nam pokazivaje kako su prva pokolenja Srba i Bunjevaca gledala na dila svoji očeva i didova. Dobar primer za to pridstavlja svidočansvo majora Marka Markovića o svojem didi Duji Markoviću, jednom od pridvodnika grupe od 5.000 Bunjevaca.[40] Postoje dvi verzije – veća,[41] koju je, virovatno nuz pomoć stručnog lica sa zavidnim znajom latinskog,[42]sastavio Marko Marković, i kraća,[43] koju je Dvorska komora u vidu referata uputila carici Mariji Tereziji (1740-1780) jula 1748. godine. Obadve su zalaganjom akademika Gavrilovića dostupne našoj naučnoj i široj javnosti. Navodim drugu:

Dominicas Markovics intuitu fidelium servitiorum suorum Anno 1687. in Capitaneum Militiae Confiniariae Rascianicae evectus Bajensibus, Szoboticsensibus, Martonosiensibus, Zentaiensibus, Zomboriensibus, Bacsiensibus, Teteliensibus, ac alys Confiniarys militaribus Praefectus, non solum dispersos Militares Confiniarios congregavit, sed quam plurimos etiam ex Turcica ditione attraxit, hisque Incolis fossata replevit, grassantia praedocinia cohibuit Turcarum pacem violentium, fossatumque Zomboriense binis vicibus aggrediensium furorem repressit, ad Vissnicze dein et Irico dicta Loca Turcas profligavit una vice autem absens ä fossato Zomboriensi universam supstantiam suam ex multis millibus constantem per Turcas direptam amisit, et denique contra Turcas fideliter semper dimicans tandem in Conflictu ad Szalankament habito ab hostibus obrutus multisque vulneribus confossus occubuit.

Dominik Marković je za svoje verno služenje 1687. godine unapređen u kapetana raške graničarske milicije. Zapovedajući bajskim, subotičkim mar-

40 Up. Хорват 2016, 29: „У методолошком смислу критике извора, Марковићево сведочанство је тек другоразредног карактера, јер сведок препричава једну усмену и породичну традицију, коју је чуо од својих предака. Управо због тога, све информације које овај извор пружа потребно је сагледавати са научним опрезом и резервом.“

41 HKA Hoff. Ungarn, r. Nr. 811, Juni 1748. fol. 405-406; Гавриловић 2000, 131-135.

42 Koncentracija konstrukcije ablativa apsultnog je toliko velika da otežava čitanje teksta.

43 HKA Hoff. Ungarn, r. Nr. 819, Juli 1749, fol. 127-128; Гавриловић 1992, 12.

tonoškim, senćanskim, somborskim, bačkim, titelskim i drugim graničarima, ne samo što je okupio raštrkane graničare, nego je doveo mnoge i iz Turskog carstva i popunio šančeve ovim življem. Suzbio je rastuće razbojništvo Turaka koji su kršili mir i odbio njihov napad koji je u dva navrata zadesio Somborski šanac. Pobedio je Turke kod Višnjica i zatim kod Iriga. Jednom, kada je bio odsutan iz Somborskog šanca, ostao je bez cele svoje imovine koja se sastojala od mnogo hiljada (forinti) usled pljačke Turaka. I konačno, boreći se uvek verno protiv Turaka, na kraju je pao u bici koja se održala kod Slankamena,[44] *okružen neprijateljima i savladan brojnim ranama.*

ULOGA BUNJEVACA U EVROPSKIM PREVIRANJIMA NA PRILAZU IZ 17. U 18. VIK

Ako u današnje vrime ime Bunjevac zvuči arhaično, ko relikt davno prohujalog vrimena, prije 300 godina, pod utiskom skorašnji događaja od istorijskog značaja, ono je sigurno imalo drugačiji prizvuk. U svisti potlačeni slojova ono je moglo budit uspomine na narodne pokrete koji su doneli dugo godina očekivano oslobođenje od turskog despotstva. Naime, sve do Velikog bečkog rata (1683-1699) malo ko je virovo da je moguće Turke istirat iz Evrope. Francuski kraljovi su, štaviše, vodili aktivnu politiku saradnje s Turcima, jel su u njima vidili prirodnog saveznika u borbi protiv aspiracija Habzburga u Centralnoj i Zapadnoj Evropi.[45] Opterećeni

44 O bici kod Slankamena (19. avgusta 1691) i ulozi Bunjevaca u njoj vidi Бешлин 2014, 258-266.

45 Koliko je tursko-francusko savezništvo bilo tisno, nabolje svidoči boravak glavnog zapovidnika turski pomorski snaga Hajrudina Barbarose tokom zime 1543/44. u Tulonu, koji njim je nakon zajedničke opsade Nice (6-22. avgusta 1543) priuštio francuski kralj Fransoa I (1515-1547). Čak ni nasilje koje su Turci počinili prema mesnom stanovništvu (transformacija hrišćanski bogomolja u džamije, trgovina robljem, zulum itd.) nije podstaklo od naroda otuđene francuske monarhe da izmine stav prema Turcima, u kojima su narodi i dvorovi centralne i istočne Evropa videle neprijatelja Hristovog imena. Naročito revnosan u turkofiliji bio je Luj XIV poznat ko „kralj Sunce“ (1643-1715), koji je čak i u engleskom Domu komuna (House of Commons) zaradio nadimak „the Most Christian Turk, the most Christian ravager of Christendom, the most Christian barbarian who had perpetrated on Christians

nizom drugi stvari, pripadnost istoj (katoličkoj) viri je malo značila evropskim vladarima. Tek što je ugušio ustanak Hugenota, ministar francuskog kralja i stvarni vršilac vlasti u Francuskoj Kardinal Rišelje (1585-1642) uvo je svoju zemlju u tridesetogodišnji rat (1618-1648) na strani protestantske Švedske. Gotovo brez pristanka zauzeta borbama na pozornici zapadne i centralne Evrope, Habzburška monarhija nije mogla uvik izdvojit dovoljno snaga da odgovori na izazove u Sridnjem Podunavlju.[46] U tom, po mnogo čemu mračnom viku, samo nikolicina naroda pod vlašću Turaka, našla je smilosti da se suprostavi sili kojoj su uspisi iz prithodni vrimena i rastući uticaj islama obećavali da će zavladat čitavom Evropom. Med njima su se brez sumnje isticali tradicionalno slobodarski nastrojeni Srbi. Čini se da za njima nisu puno zaostajali Bunjevci.

Razlog zašto je u kasnijem vrimenu bunjevačko ime postalo nepopularno u višim slojovima možda leži i u tom što je ono mađarske vlasti asociralo na period kad nisu imale situaciju pod kontrolom. Brez obzira na vikovnu prisutnost na prostoru Bačke, Srbi i Bunjevci su u vladajućim kru-

outrages of which his infidel allies would have been ashamed". Njegov naslidnik Luj XV (1715–1774) ne samo što je pomago Turke kad god mu se ukazala prilika (npr. prilikom sklapanja po Austriju nepovoljnog Beogradskog mira 1739), nego je ugledajuć se na turske sultane osnovo sopstveni harem u Versaju tzv. Košutnjak (Parc-aux-Cerfs), di su dovođene malolitne, neobrazovane i lakomislene divojke (nimfete) sa ulica Pariza; u nedostatku jasne sistematizacije madam Pompadur (1721-1764) obavljala je dužnosti koje su u turskom sistemu po pravilu pripadale majci sultaniji (valide sultan). Čak ni Napoleonova Egipatska ekspedicija (1798-1801) nije mnogo narušila odnose Turske i Francuske, jel nikoliko godina nakon tog srpski ustanici boriće se sa turskim snagama koje su obučavali francuski instruktori. O Francuskoj u 16, 17. i 18. viku vidi autorizovane skripte prof. dr Branka Bešlina za predmet Rana moderna istorija Evrope (16, 17. i 18 vek) na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i dokumentarnu emisiju *Rise and fall of Versailles* emitovanu na kanalu Viasat History. O francuskom posridništvu u sklapanju Beogradskog mira 1739. vidi Marc Antoin Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade, le 18 septembre 1739, entre l'Empereur, la Russie, et la Porte Ottomane*, deux Tomes avec une Carte de l'Empire Ottoman dressèe par Laurent, Paris 1768. (postoje i savrimeni privodi na engleski i nemački). O instruktorima u turskoj vojski vidi Радош Љушић, *Вожд Карађорђе: биографија*, Београд 2005, 128.

46 Za širi kontekst vidi još Радонић 1955, 199-127.

govima obnovljene Ugarske viđeni ko došljaci, koji su se brez njevog odobrenja ode naselili. Taka reputacija je prirodno mogla zasmetat nacionalno svesnim Srbima i Bunjevcima, tim prije što su odgajani u uvirenju da njevi prici nisu nikom uzeli zemlju, nego su je zaslužili teškom borbom. Takvo uvirenje se najbolje vidi iz pisme „Dostojna plemenite Bačke“ Grgura Peštalića (1755-1809).

“Hej slavinski sad amo plemići!
Ravne Bačke sivi sokolići!
Promotrite Slavonije slavu,
Svu Arvatsku, Liku i Gerbavu:
Jurve Turčin, i sav svit poznaje
Kakvih naših slava i sada je;
I vi braćo moja mila, Srbljani!
Vi delije svem svitu poznani!
Na noge se junačke skočite;
Nisu vaši kod kuće drimali,
Već Turčina za bradu drmali.[47]”
(poduvkao V. N.)

Proći će tušta godina od bitke kod Slankamena dok Bunjevci ne budu ponovo pridstavljali nezaobilazni faktor u istorijskim događajima od regionalnog značaja. Ovaj put oni se neće borit za strane evropske dvorove, nego za svoje interese.

ZAKLJUČAK

Bunjevci nisu ni prvi ni jedini katolici slovenskog porikla koji se javljaje na ovim prostorima. Međutim, ono što ji čini posebnim u odnosu na druge, jeste činjenica da su ostavili najveći trag u istoriji. Iako nam nije poznato odkaleg su tačno došli, događaji s kraja 17. vika ji zatiču prilično spremne. To samo pokaziva da su se i ranije nalazili u situacijama koje su

47 Kujundžić Ostojić 2016, 60-61.

od nji iziskivale visok stepen organizovanosti. Ako su se nekad zadovoljavali ulogom nimog posmatrača istorijski događaja, to je bilo samo privrimeno, dok ne nastanu povoljnije prilike za dilovanje. U međuvrimenu su pomno pratili dešavanja, pribirali snage i formulisali svoje ciljove. Zato ne triba da nas iznenadi što su tek što su kročili na tlo Bačke, već imali jasno definisane zahtive. Naime, tražili su za sebe Suboticu, Segedin i Baju i izuzeće od mađarski vlasti. Da je u svisti Bunjevaca u kontinuitetu (od pada Bosne) bila prisutna ideja o oslobođenju od Turaka, koje je imalo da se ostvari na ovaj jel onaj način, čak i po cinu potpadanja pod vlast nekog drugog naroda, to ne triba dovodit u pitanje. Duhovnu snagu za istrajavanje brez sumnje su njim davali bosanski franjevci, koji su u onim teškim vrimenima služili ko posridnici izmed katolika pod Turcima i slobodnog katoličkog svita. Oni su bili ti koji su dostavljali Kongregaciji za propagandu vire izvištaje o raspoloženju virnika. U njima možda nećemo nać pozive na agresivnije držanje prema Turcima, al ćemo pripoznat odlučnu namiru da se i pored svi nevolja i nepravde istraje. Sve gore navedene pritpostavke triba da odgovore na pitanje zašto su visti o Bunjevcima sve do kraja 17. vika oskudne. Pomirenost sa sudbinom kod katolika pod Turcima bila je samo prividna. U stvari, sve upućiva na pomiso da je pod pokroviteljstvom Katoličke crkve sve vrime rađeno na stvaranju priduslova za jedan ustanak, u kojem je tribalo da Bunjevci zauzmu centralnu ulogu. Dalje proučavanje izvora pohranjeni u Arhivu Kongregacije za propagandu vire triba to da dokaže.

Pravilno ocinivši odnose snaga posli oslobođenja Budima 1686. godine, Bunjevci su napuštili svoje izolovane krajove i očli pravo na pozornicu istorijski zbivanja – u današnju Vojvodinu. Ode su, zajedno sa Srbima i ostalim srodnim grupama, prid najvećim vojskovođama tog vrimena,[48] pokazali svoje evropejstvo, pruživši svoj nemali udio u zaustavljanju turskog nadiranja u Evropu.

48 Ovaj period obilužila su imena mnogi znameniti vojskovođa ko što su Evgenije Savojski (1663-1736), Ludvig Badenski (1655-1707) i Maksimilijan II Emanuel (1662-1726). Ne čudi stog što se u austrijskim popularnim istorijama i udžbenicima govori o *Herojskom dobu* (Heldenzeitalter). Vidi o tom Бешлин 2014, 9.

Poput kamena koji, bačen u vodu, izaziva talase, tako uspišan otpor Turcima u svisti Bunjevaca odjekiva do današnjeg vrimena.Ne bismo mnogo pogrišili ako bismo pritpostavili da je, pored ostali faktora, i on bitno utico na formiranje bunjevačkog identiteta. On je mogo podstaknit i druge katolike južnoslovenskog porikla da se počnu identifikovat s Bunjevcima. Nukleus povezivanja mogla je bit grupa pridvođena Dujom Markovićom i Jurom Vidakovićom. Ispunjavala je sve uslove za to. Kvantitativno i kvalitativno superiorna, imala je svojeg pridstavnika u vrvu Srpske milicije. Austrijske vojne vlasti na tako odgovorno misto sigurno ne bi postavile koga ko med narodom nije uživo ugled organizatora i inspiratora, kaki je u svoje vrime imo car Jovan Nenad. Pomenuta jedinica je okupljala ljude iz mnogi krajova današnje Vojvodine. U izvorima se izričito navode: Baja, Subotica, Martonoš, Senta, Sombor, Titel i Bač. Služenje pod zajedničkim komandantom mogla je kod katolika učvrstit svist o zajedništvu.

U odsustvu razvijenije pisane tradicije, teško je sastavit istoriju Bunjevaca u 17. Viku, a ne odolit pritpostavkama i „porocima“ vrimena koji se jedan naučnik triba klonit ko isposnik sočne hrane. S druge strane, više smisla ima sistematsko traganje za izvorima i njevo objavljivanje u časopisima, zbirkama izvora i drugim naučnim publikacijama. Dio građe proučili su i objavili: Išvan Ivanji, Ivan Antunović, Aleksa Ivić, Jovan Erdeljanović, Beato Bukinac, Ante Sekulić, Slavko i Vladan Gavrilović, Bela Tonković i drugi. Na budućim istraživačima je da nastave započeti poso.

BIBLIOGRAFIJA

Бешлин, Бранко, *Евгеније Савојски и његово доба*, Нови Сад 2014.

Brlek, Mijo Ivan, „Vatikanski arhivi", *Enciklopedija Jugoslavije I*, A-Biz, Zagreb 1980, 293-294.

Bukinac, Beato, *O ulozi Franjevaca u seobama hrvatskog naroda u XVI. i XVII. stoljeću: disertacija iz sv. Teologije*, preveo Bela Tonković, Subotica 2007.

Egger, Rainer, „Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata kao središnji upravni organi Vojne krajine", *Arhivski vjesnik* 34/35 (1991/1992), 139-155.

Гавриловић, Славко, „Подаци о буњевачкој официрској породици Марковић (од краја XVII до средине XVIII века)", *Зборник Матице српске за историју,* 61/62 (2000), 131-135.

Ердељановић, Јован, „Трагови најстаријег словенског слоја у Банату", *Niederlùv Sbornik* , Praha 1925, 275-305.

Ердељановић, Јован, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930.

Fermendžin, Eusebius, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagreb 1892.

Flach, Paul, *Waschkut. Beiträge zur Geschichte einer überwiegend deutschen Gemeinde in der Batschka/ Ungarn*, München 1983.

Гавриловић, Славко, „Сомбор — граничарски шанац (1687–1745)", *Зборник Матице српске за историју* 46 (1992), 7-48.

Хорват, Александар, *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918-1941): докторска дисертација*, Нови Сад 2015.

Iványi, István, *Szabadka szabad királyi város története* I, Szabadka 1887.

Ivanić, Ivan, *O Bunjevcima: povesničko-narodopisna rasprava*,Subotica 1894.

Ивић, Алекса, „Угарски Срби од друге опсаде Беча до сеобе под Чарнојевићем од г. 1683-1690", *Vjesnik hrvatsko-slavonskog i dalmatinskog zemaljskog arhiva* 15 (1913), 275-291.

Красић, Владимир, „Манастир Грабовац у Будимској епархији", *Летопис Матице српске* 127 (1881), 58-79.

Kujundžić Ostojić, Suzana, *Antropološka funkcija i značenje groktalica kod bačkih Bunjevaca: doktorska disertacija*, Beograd 2016.

Kemény, Gábor G., Mandić, Marin, „Mocsáry i Šarčević", *Iz naše prošlosti = Из наше прошлости = iz naše preteklosti*. 1: (studije): u znaku jubileja, urednici Mišo Mandić, Marin Mandić, Budimpešta 1979, 11-52.

Милићевић, Јован, „Војводина 1521—1699", *Војводина. Знаменитости и лепоте*, Београд 1968, 227-244.

Mommsen, Theodor, *Reden und Ausätze*, Berlin 1905.

Nagy, Josip, Stulli, Bernard, „Bečki arhivi", *Enciklopedija Jugoslavije izdanje* II, Zagreb 1980, 278-280.

Pekić, Petar, *Povijest Hrvata u Vojvodini: od najstarijih vremena do 1929. godine*, Zagreb 1930.

Перевалов, Сергей М., „Ex fonte bibere. Актуальная проблема отечественного алановедения", *Гуманитарная мысль Юга России* 1 (2006), 28

Prćić, Ive, *Subotica i Bunjevci: da se zna i ne zaboravi*, Subotica 1936.

Радонић, Јован, „О сеоби Буњеваца у Суботицу 1687. године", *Глас САНУ* 214 (1955), 119-127.

Sekulić, Ante, *Bački Hrvati: Narodni život i običaji*, Zagreb 1991.

Sekulić, Ante, „Knjiga o Bunjevcima koja zbunjuje", *Arhivski vjesnik* 36 (1993), 255-306.

Simonović, Radivoj, „O katolicima i katoličkoj crkvi pod Turcima na zemljištu Vojvodine". *Glasnik Istorijskog društva* (1929) III/2, 37-52.

Скарић, Владислав: „Попис босанских спахија из 1123 (1711) године", *Гласник Земаљског музеја у Сарајеву* XLII/2 (1930), 1-99.

Unji, Bernardin, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, prevodioci sa mađarskog jezika Eva Hubert, Georgina Nađ, Veronika More Hatala, Đerđi Feješ, Dragana Zubac, Sava Apatović, Subotica 2001.

Skraćenice

Hoff. – Hoffinanz Ungarn (Dvorske finansije Ugarske)
HKR – Hofkriegsrat (Dvorski ratni savet)
HKA – Hofkammerarchiv (Arhiv Dvorske komore)
Protoc. registr. – Protocollum registraturae (Protokol registrature)
Protoc. exp. – Protocollum expeditionis (Protokol ekspedicije)
r. – rote (crveni)
fol. – folio, foliis (list)
Tab. Vat. – Tabularium Vaticanum (Vatikanski arhiv)

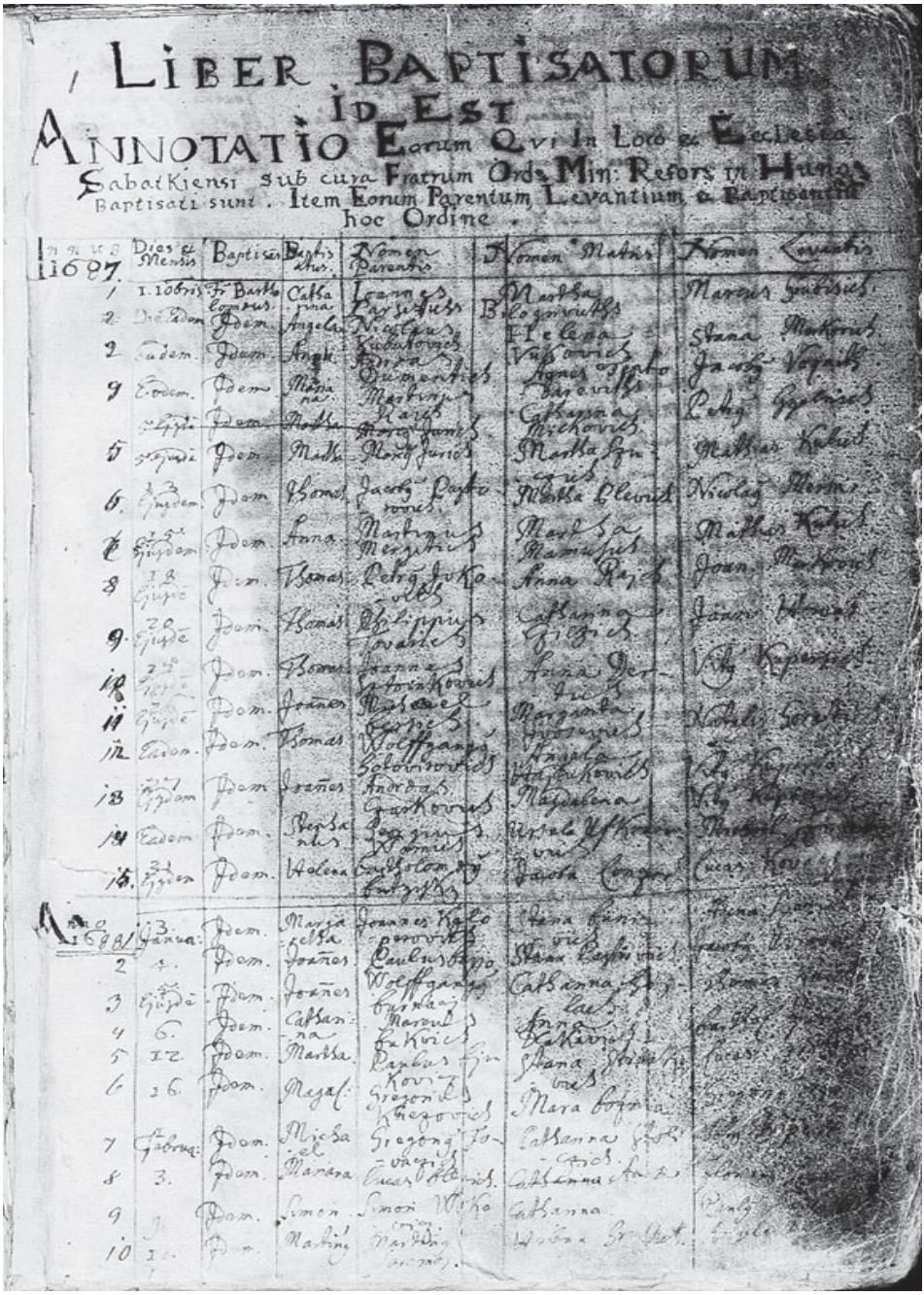

LIBER BAPTISATORUM
ID EST
ANNOTATIO Eorum Qui In Loco ac Ecclesia
Sabatkiensi sub cura Fratrum Ord. Min: Refors in Hungaria
Baptisati sunt. Item Eorum Parentum, Levantium & Baptisantium
hoc Ordine.

Anno 1687.	Dies & Mensis	Baptisatus	Baptisatus	Nomen Parentis	Nomen Matris	Nomen Levantis
1	1. Iobris	Fr. Bartholomeus	Catharina	Joannes Persuhesz	Martha Belogrivatsch	Marcus Gnidisich
2	Eodem	Idem	Angela	Nicolaus	Helena	Stana Markovich
2	Eadem	Idem	Angel.	Ludovicus	Vaßovich	
9	Eodem	Idem	Mariana	Bernardus	Agnes ossento Barovich	Jacob Vojnich
	9 Iulii	Idem	Martha	Marcus Jurich	Catharina Michovich	Petrus Szytnich
5	5 Iunii	Idem	Martha	Marcus Jurich	Martha Szinovich	Matthias Kubat
6	3 Iunii	Idem	Thomas	Jacob Pastovich	Martha Clevich	Nicolaus Mersich
7	5 Iunii	Idem	Anna	Martinus Merszich	Martha Mamuszich	Matthias Kubat
8	28 Iunii	Idem	Thomas	Petrus Jukovich	Anna Rajch	Joan. Markovich
9	28 Iunii	Idem	Thomas	Philippus Jovanich	Catharina Szizich	Joan. Horvat
10	28 Iunii	Idem	Thomas	Joannes Stoiakovich	Anna Derdich	Vitus Kapanich
11	28 Iunii	Idem	Joannes	Michael	Margarita Prosenich	Nicolaus Sorich
12	Eadem	Idem	Thomas	Wolffgangus Szlovinovich	Angela Szlovinovich	Vitus Kapanich
13	28 Iunii	Idem	Joannes	Andreas Gaukovich	Magdalena	Vitus Kapanich
14	Eadem	Idem	Stefanus	Georgius Thomasovich	Ursula Ujkovich	Marcus Gnidisich
15	30 Iunii	Idem	Helena	Salomon Szulovich	Jacoba Congrich	Lucas Kovich
Anno 1688	13 Ianua	Idem	Maria Celta	Joannes Kabopovich	Stana Gunovich	Stana Gunovich
2	4.	Idem	Joannes	Paulus Stipo	Stana Bajnovich	Georgius Vinovich
3	5 Iunii	Idem	Joannes	Wolffgangus Burnaj	Catharina Szilac	Stana Gunovich
4	6.	Idem	Catharina	Marcus Jakovich	Anna Jakovich	Joannes Szilac
5	12.	Idem	Martha	Rabus Jakovich	Stana Szilac	Lucas Szilac
6	26.	Idem	Magal.	Gregorius Gregorich	Mara Bojnica	Gregorius Szilac
7	Februa.	Idem	Michael	Gregorius Jovanich	Catharina Szilac	Gregorius Szilac
8	3.	Idem	Mariana	Lucas Alexich	Catharina	Stana
9	9	Idem	Simon	Simon Vicko	Catharina	Petrus
10	10.	Idem	Martinus	Martinus Szimonich	Helena Szilac	Szilac

SERBIAN, ITALIAN AND GERMAN SOURCES ABOUT THE SETTLING OF BUNJEVCI IN BAČKA DURING THE 17TH CENTURY

By VLADIMIR NIMČEVIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: This paper presents the Serbian, Italian and German sources referring to the settling of Bunjevci in Bačka during the 17th century. Written in different languages and scripts, and for various purposes, logically, they ended in different places in Europe. Some of them are stored in the Archives of the Austrian Court War Council in Vienna, and have been well studied thanks to the efforts of scientists such as István Iványi, Aleksa Ivić, Jovan Erdeljanović, Jovan Radonić, Branko Perunčić, Slavko Gavrilović and others. The other, but no less significant part, is found in the Vatican Library. A part of these is written on the western variant of Serbian Cyrillic, mistakenly called "bosančica", or "arvatica" in Croatian scientific circles. Some of them entered the Acta Bosnae collection of documents prepared by Eusebius Fermendžin. However, judging by the remarks of Ivan Antunović, Bernardin Unji and Ante Sekulić, one can presume that there are still documents in the Vatican that are relevant for this issue, but still not published. All these sources can be divided into three groups based on the language and the script they were written: Serbian, Italian and German. As more significant representatives of the three groups, we can distinguish the following: 1) The letter of September 1668 written with "bosančica", signed by Catholics from Baja, Bajmok and Sombor; 2) A letter written on an Italian dialect in Sombor on 1st March 1677, in which local Catholics with surnames characteristic of Bunjevci (Jurich, Antunovich, Stipanovich) thank the pope who set up the Franciscan Matija Brkanović for the bishop; 3) One note to the Expeditionary Protocol written in September 1687 in German with Latin elements, in which 5,000 Bunjevci led by the leaders Dujo Marković and Jura Vidaković were called Serb Catholics (Rasciani catholici, catholischen Rätzen). The purpose of this paper is to enumerate, reproduce and comment on all important sources related to the settling of Bunjevci in Bačka during the 17th century. The placing of certain sources

in the first plane – in this case, sources referring to the settling of Bunjevci – does not necessarily lead to a one-sided presentation of the events and circumstances in Bačka in the 17th century, but on the contrary, to better knowledge of them. Knowing local circumstances based on certain documents can enrich our existing knowledge which, for its part, is based on other sources that are not discussed here (primarily Turkish sources), putting it in a wider historical context, as Jovan Radonić did in his report on the immigration of Bunjevci in Subotica, held at the session of SANU - Department of Social Sciences in 1954.

Keywords: Bunjevci, Bačka, 17th century, Subotica, Sombor

Зоран Вељановић
Архивски саветник – историчар
Музеј Војводине
zoranveljanovic19@gmail.com

Архивска грађа о Буњевцима у Историјском архиву Суботица

Апстракт: У раду је описана архивска грађа о Буњевцима која се налази у депоима Историјског архива Суботица, као саставни део постојећих фондова и збирки. Приказани су и описани фондови и збирке који у свом називу носе буњевачко име, а потом и они фондови у којима се, између осталог, налази мања или већа количина архивске грађе о Буњевцима. За прве, где су најзначајнија буњевачка културна, просветна или доброчинска друштва, дат је архивистички опис фондова и збирки који садрже историјску белешку о фонду, историјат фонда, историјат ставараоца фонда, основне карактеристике садржаја грађе, као и описи важнијих појединачних докумената који се односе на Буњевце у Војводини, односно из Суботице и северне Бачке уопште за период од 1743–2013. године.

Кључне речи: Историјски архив у Суботици, ахивска грађа, фондови и збирке, Буњевци, Војводина.

Организовано прикупљање и чување архивске грађе у Суботици датира из прве половине 18. столећа, одмах по успостављању варошког Магистрата јуна 1743. године, односно рада његових службеника.[1] Брига о архивској

1 Зоран Вељановић, *Историјски архив у Суботици*, (даље: З. Вељановић, Историјски архив у Суботици) *Енциклопедија српске историографије* (ур. Р. Михаљчић и С. Ћирковић), Београд 1997, 198–199; Зоран Вељановић, *Историјски архив Суботица,* Архиви у Србији, (даље: З. Вељановић, Историјски архив Суботица) књ. 2, Београд 2000, 279–285.

грађи наставила се и време које је наилазило. У току ратних операција премештала се или пак односила на безбедније места. Тако је на пример, током Српског народног покрета 1848–49. године архивска грађа пренесена у Сегедин. За време Војводства Србије и Тамишког Баната записници градског Магистрата по први пут се воде на српском језику.

У силовитом јуришу српске војске срушени су одбрамбени бедеми удружених војски Централних сила на Солунском фронту баш као што су срушена и три моћна царства која су кројила судбину југоисточне Европе и балканских народа. Србија је била ослобођена за 40 дана, а потом, како је било дефинисано у ратним циљевима Србије који су прокламовани на почетку рата 1914. године у Нишу,[2] и сав јужнословенски простор „Од Дунава до сињега мора". За становништво Војводине 25. новембра 1918. одиграли су се кључни догађаји везани за даљу судбину Војводине, односно Баната, Бачке и Барање. Један од тих догађаја била је Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Новом Саду која је изгласала прикључење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији.[3]

Новоуспостављене адмистративне службе Среза и Града Суботице почеле су да обављају своје административне послове у згради градске куће и смештају архивски материјал у депо на трећем спрату. Канацеларијско пословање било је устројено по закону и уредбама нове југословенске државе. У вртлогу Другог светског рата опет на удару су биле културне ризнице међу којима су архиви заузимали посебно место које мађарски али и други окупатори нису заобилазили, напротив. Педантно и систематски су односили све што су сматрали да им је било потребно.[4] После Другог светског рата становништво је и услед тешког окупационог периода убијањем, протеривањем и исељавањем, пре свега српског и јеврејског живља а с друге стране насељавањем мађарског становништва из Ердеља и Буковине, дожи-

2 Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973.

3 Драго Његован, *Присаједињење Војводине Србији, Прилоī йолиīичкој исīорији Срба у Војводини до 1921. īодине*, Нови Сад 2004.

4 Zoran Veljanović, *Pro Archivo–De Arhivo,*(даље: Z.Veljanović, *Pro Archivo*) Rukovet 4–5–6, Subotica 1997, 41–45.

вело бурне демографске промене које ће се наставити и у поратном периоду. Преживели Срби су се вратили из немачких и мађарских логора, док је део мађарског и немачког живља изведен пред суд за ратне злочине, осуђен. Ступањем на снагу Закона о аграрној реформи и колонизацији 1945. године, великим поседницима је одузимана земља и додељивана сељацима, првенствено партизанским породицама, без или са недовољно земље. Истовремено је спроведена и колонизација, углавном сиромашних партизанских породица из пасивних крајева Југославије: Лике, Кордуна, Баније, Црне Горе, делова Босне и Херцеговине, Македоније и јужне Србије. Током револуционарних догађаја 1956, у Мађарској, део мађарског становништва нашао је уточиште на северу Бачке. И поред многих превирања становништва, у Бачкој се до најновијих времена задржала мултинационалост и мултикултуралност. Срби, а потом националне заједнице Мађара, Буњеваца и других чине становништво Севернобачког округа.[5]

Са првим данима слободе успостављао се бирократски систем и функционисање нове власти и државе. Осим политичког обједињавања радило се и на стварању новог јединственог југословенског културног простора. Установе науке и културе почињале су своје деловање на евидентирању, сакупљању и заштити културних добара. Ипак, део архивске грађе је нестао или је био уништен у првим поратним годинама за време војне управе, такође делом са намером а делом због небриге. Уништавања националног културног блага које су «педантно» чинили окупатори (хрватске усташе, мађарски хонведи и немачки фашисти) одвијало се не само у Суботици већ и у свим градовима и насељима у Војводини.[6] Одређене радње на прикупљању и заштити архивске грађе одвијале су се и у последњим ратним месецима да би после Другог светског рата, сходно државном централизованом административном

5 Зоран Вељановић, *Бачка*, *Историја*, Српска енциклопедија (ур. Чедомир Попов), Нови Сад, 2010, 649; Зоран Вељановић, *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој после Другог светског рата (1945–1948)*, Бачка кроз векове, Београд 2014, 176–188.

6 Исто.

апарату, у Аутономној покрајини Војводини почела да се успостављају архивска подручја у циљу заштите архивске грађе.[7] Током 1952. године на основу решења Извршног одбора Народног одбора града била основана самостална установа са називом Градска државна архива у Суботици. Решењем Скупштине среза Суботице 1964. године установа је добила данашњи назив – Историјски архив. Територијална надлежност се поклапала са границама Севернобачког управног округа (са територијама општина Суботица, Бачка Топола и Мали Иђош), где се и одвија основна делатност Архива а то је заштита архивске грађе исказана кроз следеће етапе: евидентирање, прикупљање, обрада, чување и давање на увид јавности архивског материјала.[8]

АРХИВСКА ГРАЂА У ИСТОРИЈСКОМ АРХИВУ У СУБОТИЦИ

Архивска грађа похрањена у Архиву може у доброј мери да осветли политичко-управну, правну, културну и економску историју од друге половине 18. столећа па све до најближе прошлости.[9] Најстарија архивска грађа потиче из 17. столећа и писана је најпре на латинском језику, а затим на немачком, мађарском и српском језику. Известан број појединачних докумената писан је на другим језицима или мешавином наведених. Од 1918. године до 12. априла 1941. године писана је на српском језику. У периоду Другог светског рата и мађарске окупације грађа је писана на језику окупатора, тј. мађарском језику да би после ослобођења 10. октобра 1944. године, језик архивске грађе поново био писан на српском језику. У Историјском архиву у Суботици налази се

7 Средоје Лалић, *Архивска служба у САП Војводини 1944-1974*, Сремски Карловци 1986, 9.

8 З. Вељановић, *Историјски архив у Суботици*, 198–199; З. Вељановић, Историјски архив Суботица, 279–285.

9 И поред тога број објављених научних дела или приређене архивске грађе из Историјског архива Суботица је изненађујуће скроман. Први зборник докумената је објављен тек 1991, а издаваштво са неколико едиција је покренуто тек 1994. године. Стручни архивистичко-историографски часопис Ex Pannonia угледао је светлост дана 1996, а његов покретач и уредник је био аутор ових редова.

око 500 фондова и збирка у укупној количини 7 километара архивске грађе: 21 фонд и збирка спадају у категорију од изузетног значаја, 67 од великог значаја а преостали део је од општег значаја.[10] Највећи део сачуване архивске грађе настао је радом органа власти и управних органа, предузећа, судова, школских установа, установа кутуре, културно-просветних и добротворних друштава посебно оне која је настајала после 1945. године. Дакле, основна делатност Историјског архива је заштита архивске грађе која је евидентирана, прикупљена, архивистички обрађена и смештена у депое Архива. Стучни архивистички послови на заштити архивске грађе одвијају се кроз Одељење за заштиту архивске грађе ван архива, Одељење за сређивање и обраду архивске грађе и Центар за документарно-информативну службу. Осим тога у делатност Архива спада и омогућавање истраживачима и свим другим заитересованим лицима доступност архивске грађе која се налази на полицама депоа, па тако и да самостално врше истраживања по одобреном захтеву.[11] Истраживачима, било профани или не, од 1997. године стоји на располагању специјализована, стручна библиотека у којој доминирају историјска и архивистичка литература, како општег тако и завичајног карактера.

АРХИВСКА ГРАЂА У НАУЧНО-ИНФОРМАТИВНИМ СРЕДСТВИМА

После битке код Сенте 1697. године, када су Османлије коначно потиснуте из Бачке и граница између два царства се усталила на реци

10 Татјана Сегединчев, Зоран Вељановић, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица*, VIII/1, Суботица 2012; Татјана Сегединчев, Зоран Вељановић, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица*, XVIII/2, Суботица 2015. (даље: Т. Сегединчев, З. Вељановић, Водич кроз архивске фондове ИАСу, свеска 1 и 2). Број фондова и збирки није стална категорија због прилива нове архивске грађе која се преузима у већој или мањој количини сваке године.

11 Истраживач доласком у читаоницу Историјског архива попуњава захтев за истраживање са назначеном темом. Одобрење за истраживање даје директор архива, док истраживачима из иностранства одобрење даје Покрајински орган.

Тиси, Суботица је припојена Потиској војној крајини. За суботички Војни шанац (fossatum), који је имао око хиљаду душа, Срба,[12] а по досељавању и Буњеваца, [13] одређен је командант шанца – капетан, заједно са својим заменицима, лајтнатима, барјактарима, те изборним и именованим бележником (нотаром), благајником, коморником и осталим уговореним лицима (редари, чувари и др). Они су, дакле, Срби и Буњевци, управљали како војним тако и цивилним пословима, с тим што је Суботичанима право жалбе омогућено у Сегединској војној команди. Из периода Потиске војне крајине, којој је суботички шанац формацијски припадао, иако је како смо навели био успостављен рад војне и цивилне администатије, сачувано је свега десетак документа.[14] Међутим, готово комплетност, и у добром делу континуитет архивске документације настаје када је 1743. године привилегијом аустријске царице Марије Терезије Војни шанац Суботица постао коморска варошица (опидум) са именом Сент Марија (Sent Maria).[15]

12 *Историјски архив Суботица* (даље ИАСу), Збирка диплома бр. 2. 12. новембар 1700. „… Народној милицији а међу њима и Рацима, односно становницима Суботице…“

13 Гашпар Улмер, *Занатство у Суботици крајем XVII и початкрај XVIII века (1686–1779) (даље* Г. Улмер, *Занатство у Суботици)*, Суботица 1995, 15: „… Око хиљаду људи, углавном Срба, који су живели у граду били су угрожени с једне стране тешким условима живота, а с друге стране захтевима војске за новчаним и натуралним давањима… Следеће године, 1687, уследило је веће досељавање буњевачког живља…“ Поред Срба и Буњеваца, у Сент Марији готово да није било других житеља, односно остали су могли да се наброје „на прсте једне руке“. Прилог томе су и пописи становништва из XVIII века (1715. и 1720). Види: И. Јакшић, *Из пописа становништва Угарске почетком XVIII века*, Нови Сад 1966; Знатније промене у саставу становништва ће уследити сеобом Срба у Русију (Славеносрбију и Нову Србију), а доласком на упражњени простор Мађара, а потом и Немаца крајем XVIII и почетком XIX века. Види: Gašpar Ulmer, *Razvojačenje grada i egzodus Srba, 1747* (dalje: G. Ulmer, *Razvojačenje grada*), Pro Memoria 8, Subotica 1989, 4–5; Саша Кицошев, Драго Његован, *Развој етничке и верске структуре Војводине*, Нови Сад 2010, 19–21.

14 Z.Veljanović, *Pro Archivo*, 47. Иначе најстарији документ који се чува у депоима ИАСу је племићка диплома породице Сенци из 1658. године.

15 Књиге су мањим делом сачуване, дочим су списи готово у потпуности сачувани.

Тиме је добила свој Магистрат који је био орган политичко-управне и судске власти. Њега су сачињавали варошки судија и дванаест сенатора.[16] Са успостављањем Магистрата отпочело је и канцеларијско пословање које је стварало документацију, као и сва каснија градска тела и управна власт: Сенат, Народни одбор и Скупштина. Овај период обухвата раздобље од 1743–1778. године, а архивска грађа са око 6.600 докумената: сачињених од коморских списа и других управних аката виших органа, такође, ту су и административни списи Магистрата у вези са црквама и парохијама, занатством и трговином, контрибуцијом, пописом становника и некретнина (и њиховом вредношћу), судски списи (Processus civiles et acta criminalia), инстанције, тестаменти, и други приватно-правни документи грађана који представљају један од највреднијих и најзначајнијих делова архивске грађе Историјског архива у Суботици. А поготово, што се тиче наше теме, то што се међу њима налазе и списи писани икавицом мађарском ортографијом.[17]

Архивска грађа настала, како смо напоменули и радом каснијих градских управних власти Сената и Народног одбора и Скупштине општине сачувана је у великој мери,[18] и такође представља најзначајнији и највреднији део Историјског архива у Суботици. Међутим, највећи део архивске грађе који испуњава архивске депое чини докумен-

16 Zoran Veljanović, *Protokoli Slobodnog komorskog kraljevskog grada Sent Marije (Sent Maria), nazvanog Subotica (Szabadka) 1743–1744. (Regesta)*, Ex Pannonia 3–4, Суботица 2000, 5–7. (Даље: Z. Veljanović, *Protokoli Sent Marije*). Магистрату је додељено и право суђења над животом и смрћу грађана (ius gladi).

17 Z. Veljanović, *Protokoli Sent Marije*, 5–7; Т. Сегединчев, З. Вељановић, *Водич кроз архивске фондова ИАСу,* свеска 2, 62–65; З. Вељановић, *Повест суботичких тржница*, Дани, Суботица 2002, бр. 39-52 (фељтон у 28 наставака). У овом тексту описан је један од таквих докумената. Други документ из XVIII века такође писан буњевачким говором види: Г. Улмер, *O gradskom statutu iz 1745. Godine*, Koreni, Svedočenje vekova, Pravni položaj i stanovništvo Subotice 1391–1828, Subotica 1991, 77–80. Заправо је реч о полицијској објави.

18 У литератури се може наћи констатација и оцена: „сачувано готово у потпуности“, што није тачно. Понегде у архивистичким кутијама недостаје појединачни спис, а понегде и цео предмет. Документа су нестајала подједнако како са намером тако и због небриге. Види: Z.Veljanović, *Pro Archivo* 42, 44.

тација настала у раду привредних друштава, судова, школа, и културних установа насталих после Другог светског рата. Са успостављањем суботичке архивске установе и архивистичких принципа у заштити архивске документације створено је неколико великих група архивске грађе: рукописне књиге (протоколи, регистри и остале књиге), исправе (повеље и дипломе), списи и њихове помоћне књиге, рукописи значајних личности и породица, мапе, карте, планови, штампани материјал, фотографије, и све чешћи савремени записи-носачи података (дискете, ЦД, хард-дискови итд).

* * *

Историјски архив Суботица је до сада представио истраживачима и јавности своје фондове и збирке у више водича који представљају основно научно-информативно средство о архивској грађи. Први пут 1970. године у „Жутом водичу“ где је представљено 143 фонда и збирке,[19] дочим у другом Водичу из 1977. године је представљен 191 фонд и збирка.[20] У свом раду *Pro Archivo–De Archivo,* у суботичком часопису Руковет из 1997. године,[21] представили смо и описали педесетак најзначајнијих фондова и збирки. Како је у времену које је долазило Архив кроз своју Службу заштите архивске грађе ван архива евидентирао а потом и преузео већи број документарног материјала неминовно је дошло до тога да су постојећи водичи постали анахрони јер између својих корица нису садржавали описе новопристигле грађе, као и измена услед валоризације које су уследиле приликом архивистичке обраде унутар самог Архива. Отуда је почетком 2000. године матични архив, Архив Србије, покренуо нову едицију водича у којој

19 Емил Војновић, Гашпар Улмер, Мирјана Димитријевић, Тереза Буљовчић, *Водич кроз архивке фондове 4. Историјски архив Суботица, свеска 1*, Архив Војводине, Сремски Карловци 1970.

20 *Архивски фондови и збирке у архивима и архивским одељењима у СФРЈ САП Војводина*, (ур. С. Лалић), Савез друштава архивских радника Југославије, Београд 1977.

21 Z.Veljanović, *Pro Archivo,* 41–53.

су најстручнији архивисти Историјског архива Суботица израдили две свеске са укупно 491 описом фондова и збирки (прва свеска са 220, а друга са 271):

1. Т. Сегединчев, З. Вељановић, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица*, VIII/1, Суботица 2012, стр. 392, и
2. Т. Сегединчев, З. Вељановић, З. Матијевић, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица*, VIII/2, Суботица 2015, стр. 406.

Фондови су дати оним редоследом како су вођени у Регистру фондова Историјског архива у Суботици. Описи фондова садрже следеће податке: број фонда, назив, седиште стваралаца, временски распон фонда и временски распон архивске грађе.

Потом следи рубрика „Основни подаци о фонду" где су дати подаци о количини архивске грађе, језику којим је писана, степену сређености, која су информативна средства израђена (историјска белешка, сумарни и аналитички инвентар, регистри). У „Категоризацији" дати су подаци за фондове од великог и изузетног значаја. Аутори су се одлучили да за остале фондове, за које се подразумева да су културна добра, нема никакве назнаке. Следећа рубрика је „Историјат стваралаца фонда". Рубрика „Основне карактеристике садржаја" написана је са циљем да читаоцима да податке о томе шта садржи архивски фонд и какве информације могу да се добију из садржаја архивске грађе. На крају сваке свеске Водича (1 и 2) налази се Класификациона шема где су фондови груписани по групама и подгрупама делатности: А. 1. Управа и јавне службе, А. 2. Правосудни органи, А. 3. Војне јединице и установе, А. 4. Просветне, културне и научне установе и организације, А. 5. Социјалне и здравствене установе и организације, А. 6. Привреда и банкарство, А. 7. Политичке и друштвено-политичке организације, А. 8. Верске установе и организације, Б. 1. Породични и лични фондови, и Ц. 1. Збирке. Иза класификационе шеме налази се Географски и Именски регистар и Упоредне таблице (за књигу 1).[22]

22 Т. Сегединчев, З. Вељановић, *Водич кроз архивске фондове ИАСу*, књ. 1 и 2.

Поред Водича архивисти Историјског архива приредили су, како у издањима Историјског архива тако и у периодикама или зборницима, десетак аналитичких инвентара као и три сумарна инвентара и једну збирку докумената:

Г. Улмер, *Властелински суд села Чантавир (1789–1848*), Матица српска 4, Нови Сад 1971; Г. Улмер, *Властелински суд села Александрово (1805–1848*), Руковет 9–10, Суботица 1972; *Koreni, Svedočenje vekova, Pravni položaj i stanovništvo Subotice 1391–1828*, (ur. Laslo Mađar), Subotica 1991. [23]; Г. Улмер, *Властелински суд села Бајмок (1792-1848*), Ex Pannonia 1, Суботица 1996, 5–22; З. Вељановић, *Протокол Слободноі коморскоі краљевскоі ірада Сент Марија, (Sent Maria) – названоі Суботица (Sabatka) 1743–1744*, Ex Pannonia 3–4, Суботица 2000, 5–22; С. Мачковић, *Среско начелство Суботица 1934–1941, сваска 1 (аналитички инвентар 1934–1936*, Суботица 1996; С. Мачковић, *Среско начелство Суботица 1934–1941, сваска 2 (аналитички инвентар 1937*, Суботица 1997; С. Мачковић, *Среско начелство Суботица 1934–1941, сваска 3 (аналитички инвентар 1938*, Суботица 1997; С. Мачковић, *Среско начелство Суботица 1934–1941, сваска 4 (аналитички инвентар 1939–1941*, Суботица 1997; Г. Улмер, *Краљевски комесар Ференц Скултети у Суботици (1819–1823)* (аналитички инвентар, серија Краљевски комесари бр. 3), Суботица 1998; Г. Улмер, *Краљевски коме-*

23 Зборник докумената је припреман и објављен као први (а испоставило се једини) у низу, а све у знаку јубилеја „Шест векова Суботице". Садржи десет значајних докумената, међу којима и један писан буњевачким говором (Полицијска објава). Међутим, уредник и приређивачи (од којих ни један није историчар) нису били дорасли задатку те зборник обилује бројним манкавостима. На пример: имена у приређеним пописима становништва нису, а требало је, транскрибовати на српски језик, поготово јер је реч о Србима и Буњевцима; око описа становништва у Суботици 1578, аутор Јанош Добош на стр. 133 каже: „њихова етничка припадност је јасна" (?), да би на стр. 131 написао „… Мата Радослав кинез Милак…"(?) што доводи читаоце у заблуду, а заправо реч је о Србима. О томе један од аутора касније то и потврђује: „Изменио сам превод овог поглавља садржан у публикацији 'Корени' сматрајући да није веран оригиналу". Види: Г. Улмер, *Занатство у Суботици*, 157. У Зборнику се, по нашем мишљењу, поред осталог, налазе више мањих и већих уредничких и ауторских мањкавости, те произвољних тумачења. Отуда га треба читати критички.

сар Михаљ Ирмењи у Суботици (1782–1788) (аналитички инвентар, серија Краљевски комесари бр. 1), Суботица 2000; Г. Улмер, З. Павић, *Краљевски комесар јозеф Глудовац у Суботици (1788–1790)* (аналитички инвентар, серија Краљевски комесари бр. 2), Суботица 2003; З. Мандић, В. Манасијевић, *Протокол Магистрата повлашћене Краљевске коморске вароши Сент Марија – пре звана Сабатка 1743-1756* (аналитички инвентар), Суботица 2006.

АРХИВСКА ГРАЂА СА БУЊЕВАЧКИМ ИМЕНОМ И ДРУГИ ФОНДОВИ КОЈИ САДРЖЕ АРХИВСКУ ГРАЂУ О БУЊЕВЦИМА

У Историјском архиву у Суботици није инцидент ако неки фонд или збирка садржи у себи и архивску грађу о постојању и деловању Буњеваца, већ је то готово правило из разлога што су Буњевци у северној Бачкој и Суботици играли активну улогу од самог насељавања у Војном шанцу па преко формирања првог Магистрата 1743, судова, здравствених, школских и културних установа било као обични чланови или пак као њени часници и челници и на тај начин активно учествовали у друштвеном и политичком животу. Приказаћемо, држећи се класификационе шеме из већ поменутог Водича кроз архивске фондове Историјског архива Суботица,[24] најпре фонд који носи у себи буњевачко име а потом, по нашем избору, и најважније фондове и збирке које, између осталог, садрже и архивску грађу о Буњевцима.[25] У Историјском архиву у Суботици само је један фонд са буњевачким именом: Буњевачко момачко коло (даље БМК) – Суботица и заведен

24 Зоран Вељановић, Татјана Сегедичев, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Суботица*, Суботица, књ. 1 и 2, Суботица 2012, и 2015.

25 Исто. У настајању *Водич кроз архивске фондове ИАСу* (књ. 1 и 2) учествовали смо у редиговању комплетног текста, као и са ¼ описа фондова и збирки и то школских и културних установа, културних, просветних и доброчинских друштава, те значајних личности и породица попут Војнића од Бајше. Описали смо и фонд бр. 49. Буњевачко момачко коло.

је у улазном Регистру фондова ИАСу под бројем 49.[26] Овај податак може да говори и пуно и мало. Поготово о онима који су били задужени за формирање фондова збирки, како у прошлости тако и данас.[27]

Архивска грађа о Буњевачком момачком колу (1920–1946) сачувана је сасвим фрагментарно у количини од једне архивске кутије.[28] Поред преписке са значајним личностима, подружницама и државним службеницима, сачувана су Правила друштва, записници са седница, записници са позоришне и тамбурашке секције, спискови чланова и управе. БМК је фонд који садржи документа о делатности друштва: Правила Друштва из 1919, 1942. и 1946. године (са печатом Друштва), те два нацрта њихових измена, Извештаје о раду БМК 1941, 1942, 1943. године, Записнике са седница Друштва, те периодичне записнике са позоришне и тамбурашке секције, ту су и спискови чланова и управе (са њиховим потписима), као и приступнице. Поред ових докумената ту је и преписка, афише, позивнице са меморандумом (на којем је утиснута, односно одштампана значка Друштва), коверте са меморандумом, програми, чланске карте. До преузимања (16. јуна 1949) архивска грађа налазила се у Градској библиотеци у Суботици, измешана са другим фондовима, у несређеном стању, где је вршено архивирање и излучивање безвредног регистратурског материјала када се због нестручности уништила извесна количина трајне архивске грађа. Првобитно је била смештена у Архивско сабиралиште. Одатле је пренета у архивски депо.

26 Т. Сегединчев, З. Вељановић, *Водич кроз архивске фондове ИАСу*, књ. 1, 133–134; З. Вељановић, *Архивски фонд Буњевачко момачко коло – Суботица (1920–1946)*, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, Зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. године у Суботици, 83–96.

27 ИАСу, Фонд. 02. 6170/polg. 1878. Пучка касина као буњевачко културно-просветно друштво основано је 1878; ИАСу, Ф. 02. I 324/1898; XIX 152/1897. Коло младежи као буњевачко тамбурашко друштво основано је 1896. итд; Прва национална културно-просветна друштва Буњеваца на простору северне Бачке, јављају се пред крај XIX века. Оснивана су, најпре у Суботици и Сомбору, а затим у мањим насељима у којима су живели Буњевци, као центри културног живота. О Буњевцима и њиховим првим друштвима, види: Iványi István, Szabadka szabad királyi város története, II rész, Szabadka 1892, 576–603.

28 Прецизније: три књиге и стотину и двадесет докумената.

Друштво је основано 20. октобра 1920. године. Представљало је центар културног и просветног живота Буњеваца у коме се неговала национална свест, чувао језик и обичаји. И што је најважније, градио чврст бедем отуђењу, које је било узело маха међу свим словенским народима, па и Буњевцима као једне од тих грана у угарском делу Хабзбуршке монархије.[29] Велики утицај у друштву имали су народни свештеници који су осим хришћанске вере истицали значај просвете и културног уздизања народа, као главни пут националног напретка. Међу њима најзначајнији су били Пера Тумбас Хајо и поп Блашко Рајић.[30]

Поред овог фонда навешћемо по нашем избору фондове и збирке које, поред осталог, садрже и податке о Буњевцима:[31]

А.1.1. УПРАВА И ЈАВНЕ СЛУЖБЕ, АРХИВСКИ ФОНДОВИ ДО 1918

Ф. бр. 261. Магистрат повлашћене краљевско коморске вароши Сент Марија (Суботица) (1743–1779); Ф. бр. 272. Магистрат слободног краљевског града Маријатерезиопољ (Marijatereziopolis) (1779–1849);

Ф. бр. 5. Михаљ Ирмењи, краљевски комесар Суботица (1782–1788); Ф. бр. 8. Јозеф Глудовац, краљевски комесар Суботица (1788–1790); Ф. бр.13. Ференц Скултети, краљевски комесар Суботица (1819–1823); Ф. бр. 16. Пал Етвеш, краљевски комесар Суботица (1840–1845);

Ф. бр. 2. Градско веће слободног краљевског града – Суботица (1861–1918); Ф. бр. 163. Сресски уред Суботица (1852–1861); Ф. бр. 26. Сирочадски сто града Суботице (1874–1947); Ф. бр. 32. Уред великог жупана Суботице и Баје (1872–1918); Ф. бр. 273. Градско начелство Суботица

29 Рад се не бави пореклом Буњеваца, а аутор гради текст на основу изворних архивских докумената. Такође, аутор нема намеру да се бави пореклом, називањем или оспоравањем појединаца, заједница или народа да се називају оним именом које сматрају да им припада. Овај ауторски текст је његов допринос да се архивски фондови и збирке ИАСу приближе научним круговима и истраживачима у оном обиму колико је својим истраживањем на терену досегао у трагању за историјском чињеницом.

30 У ствари жупник, док је поп народни израз.

31 Описи фондова и збирки налазе се у: Зоран Вељановић, Татјана Сегедичев, *Водич кроз архивске фондове ИАСу*, књ. 1 и 2, Суботица 2012, и 2015.

(1845–1861); Ф. бр. 230. Градска капетанија Суботица (1849–1919).

А.1.2. АРХИВСКИ ФОНДОВИ 1918–1941

Ф. бр. 47. Градско поглаварство Суботица (1918–1941); Ф. бр. 57 Среско начелство Суботица (1934–1941); Ф. бр. 274. Општина Бајмок (1918–1941); Ф. бр. 22. Школско надзорништво Суботица (1869–1945)

А.1.3. АРХИВСКИ ФОНДОВИ 1941–1944

Ф. бр. 60. Градско начелство слободног краљевског града Суботице (1941–1944)

А.1.4. АРХИВСКИ ФОНДОВИ ОД 1944.

Ф. бр. 68. Градски народни одбор Суботица (1944–1955); Ф. бр. 69. Градска комисија за ратну штету (1945–1946); Ф. бр. 70. Окружни народни одбор Суботица (1945–1946); Ф. бр. 71. Среска комисија за ратну штету Суботица (1945–1946); Ф. бр. 100. Народни одбор 1. Реона Суботица (1945–1952); Ф. бр. 101. Народни одбор 2. Реона Суботица (1945–1952); Ф. бр. 138. Народни одбор среза Суботица (1955–1965); Ф. бр. 166. Команда места Суботица(1944–1945);

А.2. ПРАВОСУДНИ ОРГАНИ

А.2.1. Фондови до 1918.

Ф. бр. 9. Властелински суд града Суботица (1794–1848); Ф. бр. 17. Сремски суд Суботица (1850–1861); Ф. бр. 20. Судбени сто Суботица (1861–1871); Ф. бр. 23. Краљевски судбени сто Суботица (1872–1918); Ф. бр. 34. Средски суд Суботица (1919–1941);

А.2.2. Фондови 1918–1941.

Ф. бр. 045. Окружни суд Суботица (1919–1941); Ф. бр. 212. Државно тужилаштво Суботица (1919–1940) ;

А.2.3.

Ф. бр. 62. Окружни суд Суботица (1941–1944); Ф. бр. 86. Окружни суд Суботица (1945–1959)

А.3. ВОЈНЕ ЈЕДИНИЦЕ И УСТАНОВЕ

А.3.4. Фондови од 1944.

Ф. бр. 168. Команда суботичког подручја Суботица (1944–1945);

А.4. ПРОСВЕТНЕ, КУЛТУРНЕ И НАУЧНЕ УСТАНОВЕ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ

А.4.1. просветне установе и организације

Ф. бр. 19. Гимназија Моша Пијаде Суботица (1885–1977); Ф. бр. 27. Државна грађанска женска школа Суботица (1875–1944); Ф. бр. 35. Мушка грађанска школа Суботица (1892–1944); Ф. бр. 42. Државна виша женска школа Суботица (1907–1920); Ф. бр. 44. Потпуна женска гимназија Суботица (1925–1951); Ф. бр. 50. Окружни школски одбор (1921–-1929); Ф. бр. 105. Школа за лекарске помоћнике Суботица (1947–1954); Ф. бр. 169. Школа за васпитачице Суботица (1942–1944); Ф. бр. 186. Школа за образовање пољопривредних радника Суботица (1897–1955); Ф. бр. 210. Виша педагошка школа (1968–1978); Ф. бр. 228. Правни факултет Суботица (1920–1941); Ф. бр. 236. Учитељска школа са основном школом Вежбаоницом - Суботица (1874–1973), као и фондови свих основних школа у Суботици и Бајмоку: Ф: 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 253, 269, 330, 331, 332, 333, 370, 371, 372, 373, 384, 399, 405, 406, 427, 439, 440, 441.

А.4.2. културне установе и организације

Ф. бр. 28. Пучка касина Суботица (1878–1947); Ф. бр. 157. Културно-поросветна заједница среза Суботица (1948–1965); Ф. бр. 158. Културно-поросветна заједница општине Суботица (1960–1969); Ф. бр. 183. Трибина младих (1963–1973); Ф. бр. 302. Дом културе – Суботица (1965–1985); Ф. бр. 327. Дом омладине и пионира – Суботица (1972–1982).

А.5. СОЦИЈАЛНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ УСТАНОВЕ И ОРГАНИЗАЦИЈЕ

А.5.1. Социјалне установе

Ф. бр. 79. Дечији дом Суботица (1904–1955)

А.6. ПРИВРЕДА И БАНКАРСТВО

А.6.1. банке и новчани заводи

Ф. бр. 43. Општа кредитна банка д.д. Суботица (1923–1948);

А.6.2. ПРИВРЕДНА УДРУЖЕЊА И САВЕЗИ

А.6.2.1. привредна удружења

Ф. бр. 56. Удружење индустријалаца у Новом Саду – Повереништво Суботица (1932–1942); Ф. бр. 235. Удружење трговаца и индустријалаца – Суботица (1899–1934)

А.6.4. занатство

Ф. бр. 30. Удружење занатлија Суботица (1886–1950); Ф. бр. 170. Окружни одбор занатских удружења Суботица (1946–1947);

А.7. ПОЛИТИЧКЕ И ДРУШТВЕНОПОЛИТИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Ф. бр. 78. Градски одбор антифашистичког фронта жена – Суботица (1945–1965); Ф. бр. 88. Сремски комитет Савеза комуниста Србије Суботица (1945–1965); Ф. бр. 96. Општински комитет Суботица (1952–1990); Ф. бр. 421. Савез социјалистичке омладине Војводине, Општинска конференција Суботица (1960–1991).

А.7.2. сталешка удружења

Ф. бр. 51. Удружење трговаца за град – Суботица (1932–1941); Ф. бр. 51. Удружење угоститеља за град – Суботица (1905–1948);

А.7.3. хуманитарна друштва

Ф. бр. 165. Сремски одбор друштва црвеног крста – Суботица (1929–1941).

А.7.6. спортска друштва

Ф. бр. 40. Спортско друштво „Бачка“ – Суботица (1901–1957); Ф. бр. 54. Аутомобилски клуб - Секција – Суботица (1925–1945); Ф. бр. 215. Суботички коњички клуб – Суботица (1891–1916).

Б. 1. ПОРОДИЧНИ И ЛИЧНИ ФОНДОВИ

Б.1. породични фондови

Ф. бр. 1. Војнићи од Бајше (1644–1946); Ф. бр.303. Породица Пиласановић (1766–1879);

Б.2. лични фондови

Ф. бр. 4. Ђорђе Сучић, градски коморник (1779–1806); Ф. бр. 14. Симеон Скендеровић, градски капетан – Суботица (1825–1850); Ф. бр. 15. Андор Пољаковић, јавни радник – Суботица (1813–1851); Ф. бр. 29. Паја Кујунџић, јавни радник – Суботица (1859–1915); Ф. бр. 287. Коломан Љубибратић (1828–1902);

Ц.1. ЗБИРКЕ

Ф. бр. 3. Картографска збирка (1556 –); Ф. бр. 18. Збирка плаката (1817–1989); Ф. бр. 24. Збирка матичних књига основних школа – Суботица (1921–1946); Ф. бр. 164. Збирка диплома (1658–1845); Ф. бр. 172.

Збирка копија (?–1991); Ф. бр. 176. Збирка материјала о радничком и народноослободилачком покрету – Суботица (1903–1989); Ф. бр. 179. Збирка Иштвана Ивањија (1724–1783); Ф. бр. 180. Збирка фотограија (1802–); Ф. бр. 208. Збирка дупликата црквених матичних књига – Суботица (1839–1895); Ф. бр. 211. Збирка Ивана Рудића (1904–); Ф. бр. 271. Збирка Тајни архив (1700–1904); Ф. бр. 310. Збирка микрофилмова (1724–); Ф. бр. 340. Збирка појединачних докумената (1814–1993); Ф. бр. 451. Збирка црквених матичних књига (1687–1949);

ЗАКЉУЧАК

Већ сам летимични преглед по фондовима и збиркама Историјског архива Суботица даје основа за тврдњу да се међу њима налази обиље архивске грађе, између осталог, и о Буњевцима, као једног од три доминантна народа који су живели на територији данашње Суботице у минула три столећа. Дакле, података, односно примарне као и секундарне архивске грађе о Буњевцима (истакнутим појединцима или националним друштвима) за период 18–20 века у Суботици има, могли бисмо рећи у приличној количини и броју. Свакако, да је од свих појединачних фондова и збирки који се налазе у Историјском архиву у Суботици најинтересантнији фонд бр. 261. Магистрат повлашћене краљевско коморске вароши Сент Марија (Суботица) (1743–1779), фонд бр. 272. Магистрат слободног краљевског града Маријатерезиопољ (Marijatereziopolis) (1779–1849), а потом фонд бр. 49, Буњевачко момачко коло (1920–1946) итд. Али у већини ових фондова још увек нису урађена адекватна, добра и поуздана помоћна информативна средства. Дакле, архивска грађа о Буњевцима је још увек несистематизована. Не постоје тематски водич(и) и друга научно-информативна средства па према томе нису урађени ни аналитички инвентари, регистри (географски, именски, предметни) те нису систематизоване целине на основу којих би се истраживачу олакшао приступ траженим предметима или целинама, која би давала њихов ближи опис и тиме била поуздана „почетна степеница“ истраживачима. Па ипак,

овај рад без обзира на просторно ограничење, који је утемељен на дугогодишњем ауторовом искуству које је стечено у периоду 2000–2015. године приликом истраживања и писању прве и друге књиге Водича кроз архивске фондове Историјског архива Суботица, писан је са циљем, са једне стране као одговор ненаучних и неутемељених радова квази историчара и архивиста, и са друге стране буде сигуран научно утемељен ослонац у даљем раду на истраживању и писању буњевачке прошлости.

На крају, не можемо а да не приметимо да је готово у већини случајева, тј. фондова и збирки у којима је архивска грађа о Буњевцима у новије време (период после Другог светског рата) приликом регистратурског или архивистичког сређивања у белешкама или описима предмета, у складу са званичном партијском (комунистичком) те тадашњом званичном државном политиком покушано да се буњевачка особеност поништи једноставним преименовањем у име другог народа, као и језика другог народа – најчешће хрватског.

ARCHIVAL MATERIAL ABOUT THE BUNJEVCI IN THE HISTORICAL ARCHIVE OF SUBOTICA

By ZORAN VELJANOVIĆ, The Museum of Vojvodina

Abstract: In this paper the archival material about the Bunjevci is described, which can be found in the depots of the Historical Archives in Subotica, as an integral part of the existing funds and collections. The funds and collections described include the name Bunjevac in their denomination, together with the ones in which, among other things, there is a smaller or larger amount of archival material about the Bunjevci. For the first, where the most important are cultural, educational or charity societies of the Bunjevci, the archive description of funds and collections is given containing a historical note on the fund, the history of the fund, the history of the fund creator, the basic characteristics of the content of the material, as well as the descriptions of important individual documents related to the Bunjevci in Vojvodina, i.e. from Subotica and northern Bačka in general for the period from 1743-2013.

Keywords: The Historical Archive in Subotica, archival material, finds and collections, the Bunjevci, Vojvodina.

Milan Stepanović
Publicista i zavičajni istoričar
Sombor
milan.stepanovich@gmail.com

Franjevački red i verski život somborskih i ostalih bačkih Bunjevaca u XVII i XVIII stoleću

Apstrakt: Prvi pomeni Bunjevaca u Bačkoj vezani su za crkvene arhive i franjevački red provincije Bosne Srebrene, koji je preuzeo dušebrižništvo nad doseljenim Bunjevcima od vremena njihovog najranijeg doseljavanja, pa sve do kraja XVIII stoleća. Podaci o delatnosti franjevaca među bačkim Bunjevcima predstavljaju najstarije i skoro jedine izveštaje o migracijama, brojnosti, geografskoj poziciji, verskom životu, pismenosti i svakodnevnim nedaćama ovog etnikuma tokom šest poslednjih decenija turske uprave u Bačkoj. Nakon turskog povlačenja, još jedno puno stoleće franjevci i njihove rezidencije i konventi (samostani), bili su jedina duhovna i prosvetna središta Bunjevaca kako u Somboru, tako i u drugim većim naseljima gde su Bunjevci živeli (Baja, Subotica). U znatnoj meri bački bunjevački svet je duhovno i jezički opstao u najtežim vremenima upravo zahvaljujući dušebrižništvu franjevačkog reda.

Ključne reči: Bunjevci, franjevački red, rezidencije, samostani, duhovni i prosvetni život, crkvena zdanja, Sombor.

PRVE SEOBE BUNJEVACA I RIMOKATOLIČKA CRKVENA ORGANIZACIJA NA PROSTORU BAČKE

Vekovima moćna i uticajna rimokatolička crkvena organizacija na prostoru Južne Ugarske, skoro je u potpunosti zamrla nakon propasti srednjovekovne Ugarske kraljevine, koja je nastupila u godinama posle poraza u

Mohačkoj bitki 1526. g. i konačnog uključivanja u teritorijalni i upravni sistem Osmanskog carstva, početkom četrdesetih godina XVI veka. U naseljima nekadašnje Bodroške i Bačke županije prestalo je delovanje Kaločko-bačke nadbiskupije, a preostalo katoličko stanovništvo, mahom mađarske narodnosti, naseljeno u severnim oblastima Segedinskog sandžaka, koji je do 1543. g. uspostavljen na prostoru nekadašnjih kraljevskih županija, vremenom je ostalo bez stalnog duhovnog staranja.

Ovakvo stanje samo je donekle izmenjeno doseljavanjem u Podunavlje najstarijeg, tada još malobrojnog sloja katoličkog stanovništva, poreklom iz Bosne i Dalmacije, čije prisustvo u nekolicini (kasnije šokačkih) naselja u somborskoj i bačkoj nahiji beleži poimenični turski defter iz 1570. godine .[1]Uz njih se javljaju i prvi putujući franjevci-misionari iz provincije Bosne Srebrene, pripadnici katoličkog monaškog reda, koji se, vekovima ranije, ukorenio u Bosni i Hercegovini, i kome su turske vlasti dopuštale rad i na prostoru Slavonije, Srema, Baranje, Bačke i središnje Ugarske, sve do Budima.[2] Najstarija potvrda o bosanskim franjevačkim misionarima u Bačkoj

1 Gy. Káldy-Nagy, *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged 2008, 194, 199-200, 231, 232, 235, 237, 251, 264, 281. Sudeći po imenima popisanih, u somborskoj nahiji katoličko slovensko stanovništvo živelo je u varošici Kolut i selima Gornje Santovo, Bereg, Monoštor, Sonta i Vajska, a u bačkoj nahiji u Baču, Bukinu i Plavni. Više od devet desetina naselja u ove dve nahije bila su većinski ili potpuno srpska.

2 Ne postoji izvorna arhivska građa koja bi potvrdila stalnu prisutnost franjevačkog reda u Bačkoj tokom prvih decenija turske vlasti, ali postoji jedan kasniji, istina nepouzdan i prigodan zapis, koji se odnosi na njihov boravak u Somboru, gde su boravili, kako je napisano, još od kraja XVI veka. Na molbu gvardijana somborskog franjevačkog samostana Jeronima Jakočevića, upućenu 8. novembra 1781. godine, posle zvanične predaje dotadašnje franjevačke župne jurisdikcije u gradu svetovnom sveštenstvu, gradski Magistrat izdao je akt s preporukom za starešine franjevačkog reda, u kome je, osim ostalog, rečeno kako su franjevci provincije Bosne Srebrene (tada već Sv. Ivana Kapistrana) u Somboru proveli 200 godina i kako su, i u vreme turskog ropstva, a i kasnije, predano služili hrišćanstvu i narodu. S obzirom na prigodan karakter ovog dokumenta i na dva stoleća razmaka između vremena njegovog nastanka i vremena o kojem dokument govori, tvrdnja da su franjevci u Somboru boravili već početkom osamdesetih godina XVI stoleća ne može da se prihvati kao pouzdana. M. Stepanović, *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića 1717-1787*, Sombor 2012, 17-18, 168-170.

potiče iz 1584. godine, kada je ovde boravio fra Gašpar, koji je *na području između Dunava i Tise, u takozvanoj Bačkoj*, uspešno preobraćao luterane i nastojao da nagovori vernike da koriste Gregorijanski kalendar.[3]

Za katolike u Bačkoj značajan je dolazak nekadašnjeg franjevca, kasnije sveštenika i misionara don Šimuna Ivana Matkovića, rodom iz Olova u Bosni. On je od 1600. g. boravio u Južnoj Ugarskoj, a zatekao je ovde katolike koji su crkveni porez plaćali pravoslavnom segedinskom mitropolitu, zbog čega se, putem izaslanstva, žalio carigradskoj Porti. Sultan Ahmed I izdao je 1615. g. ferman kojim je zabranio segedinskom mitropolitu da kupi porez od *Mađara i Šokaca* sa obrazloženjem da se *njihova vera razlikuje od vere Grka, Srba i Vlaha*,a prepis fermana uručen je 1620. g. kadijama Sombora i Segedina.[4]

U neka od 39 napuštenih sela somborske, subotičke i bajske nahije, iz kojih se srpsko stanovništvo 1598. g. iselilo na sever Ugarske, doseljava se 1607. g. prvi talas bunjevačkog katoličkog življa iz Kliškog sandžaka, o čemu 1608. g. šibenski knez izveštava mletački Senat, a u izveštaju kaže da se *dve hiljade morlačkih kuća* preselilo u Podunavlje.[5] Preseljenike preko Dunava pominje 1626. g. i Atanasija Grgičević u svom opisu Kliškog sandžaka.[6]

Povećan broj katoličkih vernika slovenskog porekla bio je razlog da misionar Šimun Matković zamoli 1612. g. papu Pavla V da u Ugarsku, odnosno

3 I. Gy. Tóth, „Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-1716.)“, *Scrinia slavonica*, 2 (2002), 182-183.

4 М. Филиповић,„О имену ’Шокац’ – ’Шокци’“,*Зборник за друштвене науке,* 47 (1967), 140-141.

5 Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека*, Београд 1970, 169; K. Jurin Starčević, „Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima)“, *Prilozi za orijentalnu filologiju,* 54 (2004), 160. Morlacima su primorci i Mlečani nazivali pastirska plemena koja su živela u planinskom zaleđu jadranske obale, bez obzira da li su bila katoličke ili pravoslavne veroispovesti. Još 1774. godine, u svojoj knjizi *Putovanje po Dalmaciji*, Alberto Fortis naziva katoličke Morlake imenom Bunjevci. A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984, 276-277.

6 M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka: Provincija 1517. – 1699*, Zagreb 1883, 142.

u turske pokrajine u kojima se govori *jezik Dalmata*, pošalje misiju sa nekoliko sabraće koja govore ovaj jezik. Molbi je udovoljeno i poslat je isusovac Bartol Kašić.[7] U svom izveštaju iz juna 1613. g. Kašić piše i o kratkoj poseti Bačkoj, pa navodi da su, prešavši Dunav kod Bukina, sreli fra Matiju, koji je obilazio ove krajeve, od sela do sela, bez ikakvog plana ili uputstva viših crkvenih vlasti, kao i da su, idući od Bača, videli usput 10 do 12 veoma ruiniranih katoličkih crkava, a u Somboru su zatekli svega pet ili šest hrišćanskih (katoličkih) kuća.[8]

Seoba Bunjevaca iz Kliškog i Ličkog sandžaka bilo je i tokom druge i treće decenije XVII veka,[9] a oko 1619. g. Bunjevci se prvi put javljaju u Baji,[10] pa možemo da pretpostavimo da se, najkasnije u isto vreme, prvi Bunjevci pojavljuju i u Somboru i okolini. Oko 1620. g. papa Pavle V dodelio je dubrovačkom svešteniku PaoluToreliju formalnu titulu „bačkog opata" i predvodnika katolika u ovoj oblasti pod turskom vlašću, a on je do 1622. g. obnovio dve porušene seoske crkve i dodelio ih dvojici sveštenika, što je obradovalo ovdašnje vernike.[11]

Istovremeno, svoju misiju nastavio je i bosanski misionar don Šimun Matković, za koga se vezuje i najstariji pomen bunjevačkog imena u Bačkoj. On je 1622. g. Kongregaciji za širenje vere u Rimu uputio molbu da bude potvrđen za župnika u *župi Bunjevci* (*la parochia detta Bunievzi*), na prostoru Kaločke nadbiskupije.[12] Kako župa Bunjevci nije potvrđena pod tim imenom, njegov dopis trebalo bi shvatiti kao molbu za svešteničkim i žup-

7 E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb 1892, 343.

8 Á. Fricsy, „Levelek a hódoltsági Pécsről 1613-1629",*Baranyai helytörténetírás,* 1981 (1982), 83-84.

9 M. Bara, „Ekohistorijski pristup migracijama Bunjevaca", *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 4 (2013), 20.

10 E. Vass, „Török megszállás alatt",*Baja története a kezdetektől 1944-ig*, Budapest 1989, 187.

11 I. Gy. Tóth, *n.d.*, 183-184.

12 E. Fermendžin, *n.d.*, 367. Sve do polovine XIX veka etnonim Bunjevac biće prisutan uglavnom u internoj komunikaciji i bunjevačkoj usmenoj tradiciji, a u zvaničnim crkvenim i državnim dokumentima XVII i XVIII veka Bunjevci su, najčešće, beleženi kao Dalmati, Iliri ili Katolički Raci.

nim radom u mestima koja su prethodnih godina naselili Bunjevci, u koja su spadali Sombor i Baja sa okolinom. Istovremeno je, na prostoru Bačke, postojala i bačka župa, za koju Matković navodi da ima osam katoličkih sela i oko 2.000 vernika za dušebrižništvo.[13] Deceniju kasnije ne pominju su ni bačka župa, ni župa Bunjevci, a u izveštaju Petra Mazarekija, barskog nadbiskupa i administratora (apostolskog vikara) ugarskih biskupija pod turskom vlašću, zabeležene su 1632. g. u Bačkoj dve župe – Bukin i Sombor (*due-parochie Buchin e Sombor*), među kojima, po veličini župe, odnosno broju vernika, nije bilo razlike.[14] To navodi na mogućnost da se tzv. župa Bunjevci, koju beleži Šimun Matković, teritorijalno poklapala sa kasnijom somborskom župom, kao što je i župa Bukinbila istovetna sa ranije pomenutom bačkom župom. U ovo vreme, osim Bunjevaca, u Somboru je živelo i nekoliko bosanskih katoličkih trgovačkih porodica, zabeleženih i tokom četrdesetih godina XVII veka.[15]

PASTORALNA MISIJA BOSANSKIH FRANJEVACA MEĐU BAČKIM BUNJEVCIMA U XVII VEKU

Krajem maja 1624. g. Kongregacija za širenje vere u Rimu poverila je versku jurisdikciju za oblasti Ugarske pod turskom vlašću posebnom biskupu za čije sedište je određen Beograd.[16] Od tog vremena, u Bačkoj se ponovo javljaju bosanski franjevci, pa je 1625. g. fra Pavle Papić obilazio južne krajeve Bačke, a zatim je svoju delatnost proširio na Sombor i Bukin.[17] Njegova

13 B. Bukinac, *O ulozi franjevaca u seobama hrvatskoga naroda u XVI i XVII stoljeću*, Subotica 2007, 54.

14 A. Dević, „Razni fondovi Kongregacije za širenje vjere 17-18. st. (Scritture riferite nei Congressi – Bosnia miscellanea)“, *Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 10 (2004), 278.

15 Б. Храбак, „Српски и босански трговци у Угарској пре и после Велике сеобе“, *Сентандрејски зборник*, 3, Београд 1997, 67.

16 B. Pandžić, „Djelovanje Kongregacije za širenje vjere medu narodima središnjeg Balkanskog Poluotoka“, *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*, 1/2, Freiburg 1972, 303-304.

17 E. Fermendžin, *n.d.*, 393; B. Unyi, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Subotica 2001, 73-74.

misija, koja je trajala četiri godine, zasnivala je svoj uspeh koliko na propovedima koje je ovdašnje stanovništvo razumelo bez teškoća, toliko i na njegovoj reputaciji egzorciste, koji savladava demone, pa su mu i izdaleka dovodili opsednute u lancima.[18] Kada je 1629. g. fra Pavo Papić premešten u Visoko, zamenio ga je fra Kliment, franjevac iz Dubrovnika.[19]

Od 1627. g. Sveta stolica se saglasila da franjevci provincije Bosne Srebrene počnu sa stalnim misionarskim delovanjem u Južnoj Ugarskoj.[20] U izveštaju nadbiskupa Mazarekija iz 1632. godine, u kome se navodi da u Bačkoj, *srećnoj ravnici bogatoj žitom, raznim vrstama stoke, vinom i voćem*, ima 400 *šizmatičkih* (pravoslavnih) sela, čiji stanovnici govore *ilirskim* jezikom, i ne više od 30 rimokatoličkih sela sa ukupno 4.000 katoličkih duša, o kojima brinu franjevci bosanske provincije.[21] Naredne godine Mazareki navodi da svešteničku službu obavljaju četiri bosanska franjevca.[22] Iste godine fra Marin iz Olova posetio je župe u Bačkoj, gde je boravio dvadeset dana,[23] što bi, verovatno, ukazivalo na početak redovnog pastoralnog delovanja franjevaca iz Olova, koji će na ovom prostoru boraviti i narednih decenija. Najranija neposredna potvrda o boravku franjevaca u Somboru potiče iz 1634. godine, kada se nadbiskup Mazareki u izveštaju žalio na postupke pojedinih bosanskih franjevaca po Bačkoj, Sremu i Slavoniji, navodeći da su Kolut i Sombor postali *leglo fratara lutalica* (*Coluth in Backa, e Sombor, nido dei vagabondifrati*).[24] Mazareki je bio protivnik bosanskih franjevaca i veoma je nepovoljno, ponekad i ogorčeno pisao Svetoj stolici o njima i načinu na koji prikupljaju priloge (*Oni izleću kao pčele iz svojih košnica* [samostana u Bo-

18 I. Gy. Tóth, *n.d.*, 184.

19 B. Unyi, *n.d.*, 74; I. Pranjković, *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Zagreb 2008, 40.

20 M. V. Batinić, *n.d.*, 150.

21 М. Јачов, *Списи конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима*, Београд 1986, 201.

22 B. Bukinac, *n.d.*, 55.

23 B. Unyi, *n.d.*, 74; B. Bukinac, *n.d.*, 55.

24 A. Dević, „Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere u XVII. stoljeću“, *Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 5 (1999), 81.

sni] *i odleću na livade* [u tursku Ugarsku], *da bi se vratili s medom* [novcem i darovima] *prilepljenim za ruke*).[25]

Godine 1647. za beogradskog biskupa i bačkog vikara izabran je franjevac Marin Ibrišimović, iz provincije Bosne Srebrene.[26] On je uskoro krenuo u vizitaciju svojih parohija preko Save i Dunava, a krajeve severne Bačke obišao je u ranu jesen 1649. godine. Iz izveštaja o toj vizitaciji potiču prvi neposredni podaci o broju katoličkih domova i duša u naseljima Segedinskog sandžaka.[27] Biskup je 3. oktobra krizmao 139 vernika u Segedinu, u crkvi Snežne Gospe, za koju kaže da je najlepša na prostoru turske vlasti, kao i da je sedište franjevaca. U Martonošu, u crkvi Sv. Martina, sagrađenoj od drveta, 11. oktobra je krizmao 245 vernika (u ovom naselju bilo je 59 katoličkih domova sa ukupno 730 duša). U Bajmoku su 12. oktobra krizmana 584 vernika, 14. i 15. oktobra u Jankovcu, u crkvi sv. Jurja, krizmano je 325 vernika (u selu je bilo 50 katoličkih kuća, sa 1.013 duša), a 16. oktobra u Miljkutu 129 vernika. U Santovu je 17. oktobra, u crkvi Velike Gospe, krizmano 350 vernika (u selu je bilo 120 katoličkih kuća), narednog dana još 588 vernika iz susednih naselja (Gara, Bereg, Kolut i Monoštor), a trećeg dana 29 vernika. Biskup je zabeležio da je u Gari bilo 58 katoličkih kuća, i da ovdašnji katolici nisu imali crkvu, pa su odlazili na misu i krizmanje u Santovo, a navodi i da 10 katoličkih kuća ima u Beregu, i po 20 u Kolutu (gde se nalazila i lepa crkva, kojoj je oluja uništila krov) i Monoštoru. U Somboru je 23. i 24. oktobra krizmano 117 vernika (prvog dana 25, a drugog 92 vernika), a u gradu je bilo 30 katoličkih kuća, koje nisu imale svoju crkvu. Biskup je od 26. do 28. oktobra bio u Baču, gde je u crkvi Velike Gospe krizmao 180 vernika, a posetu Bačkoj završio je u Bukinu 30. oktobra, u crkvi Sv. Ivana Krstitelja, gde je krizmao 428 vernika.

Među nabrojanim mestima Bunjevci su živeli u Bajmoku, Meljkutu, Jankovcu, Gari i Somboru, a bilo ih je i u Segedinu i široj okolini, sve do Subotice, pa je 1653, 1657. i 1668. g. zabeleženo da je tamošnji franjevački

25 I. Gy. Tóth, *n.d.*, 183-184.

26 K. Zach (1977). „Die Visitation des Bishofs von Belgrad, Marin Ibrisimovic, in Türkisch-Ungarn (1649)“, *Ungarn-Jahrbuch, 8 (1977), 1.*

27 E. Fermendžin, *n.d.*, 467-468; K. Zach, *n.d.*, 29.

samostan, koji je pripadao mađarskoj provinciji Presvetog Spasitelja, imao i propovednike na *jeziku Dalmata* (još 1644. g. pomoćnik gvardijana ovog samostana bio je fra Filip Bošnjak, koji je stradao na putu, propovedajući).[28]

Od 1651. g. zvanje beogradskog biskupa imao je bosanski franjevac Matija Benlić. Kao apostolski vikar Južne Ugarske Benlić je Kongregaciji za širenje vere 1653. g. poslao izveštaj u kome su nabrojane crkve u bačkim župama, kao i broj krizmanih vernika prilikom vizitacije.[29] U Somboru je postojala kuća, odnosno kapelica u kojoj je obavljana služba, gde je postojao i sav neophodan pribor za služenje svete mise, a ovde se nalazila i ruinirana stara rezidencija kaločkog nadbiskupa, kao i katedrala čija je jedna polovina srušena, a u drugoj su bili smešteni turski vojnici (verovatno ostaci nekadašnje dominikanske crkve i manastira s kraja XV veka). Izveštaj navodi da se u Jankovcu nalazila nova drvena crkva Sv. Jurja, sagrađena nekoliko godina ranije, a između dva velika bunjevačka sela, Bajmoka i Đurđina , podignuta je prostrana i lepa drvena crkva posvećena Sv. Franji. Biskup zaključuje da su novopodignute crkve sagrađene zahvaljujući upornosti i marljivosti franjevaca. Benlić izveštava da su 22. avgusta 1653. g. četvorica franjevca u Somboru služila misu i držala propoved, kao i da je tada krizmano 67 vernika oba pola. U Santovu je krizmano 595 vernika, u Gari 56, u Jankovcu 316, i u Bajmoku 378 vernika. Benlić beleži da je u Bačkoj tada bilo hiljadu katoličkih kuća, sa oko 6.000 vernika. Relikvija u katoličkim crkvama nije bilo. Opisujući Bačku, Benlić piše kako ovde živi mnogo pravoslavnog stanovništva spram koga su rimokatolici u manjini, kao i da katoličkim župama, *na zadovoljstvo vernika*, upravljaju franjevački kaluđeri provincije Bosne Srebrene, odnosno četvorica franjevaca iz manastira u Olovu, uprkos stalnim opasnostima kako od Turaka, tako i od mađarskih hajduka (te godine mađarski hajduci su, prilikom napada na jedno selo, oteli franjevačkog sveštenika, pa su se ovdašnji Turci i hrišćani

28 I. Antunovich, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*, Beč 1882, 99; J. Karácsonyi, *Szt. Ferenc zrendjének története Magyarországon 1711-ig, I,* Budapest 1923, 527; B. Bukinac, *n.d.*, 58.

29 I. Borsa & I. Gy. Tóth, „Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól, 1651-1658“, *Levéltári Közlemények*, 60 (1998), 106-109; A. Dević, „Razni fondovi…“, 177-179.

podigli da ga oslobode). Pet godina kasnije Benlić procenjuje da u Bačkoj ima 9.000 katoličkih vernika.[30]

Franjevci iz Olova, koji su boravili u Bačkoj, tokom prvih decenija svog misionarskog rada nisu imali stalnu rezidenciju, što potvrđuju popisi samostana, rezidencija i provincijala Bosne Srebrene za 1661/62. godinu.[31] Godine 1664, u izveštaju biskupa Matije Benlića, pomenuto je da se šestorica franjevaca iz ove provincije brinu o katoličkim dušama u oblasti Kaločke nadbiskupije, a među okolnostima koje im otežavaju rad navodi se i dolazak vojske Tatara na zimovanje u Sombor, kao i velike tegobe koje je zbog toga moralo da podnese ovdašnje katoličko stanovništvo.[32] Naglasak na boravku Tatara i nevoljama koje zbog toga imaju, moguće je tumačiti postojanjem franjevačkog boravišta u Somboru.

Osmorica zastupnika katoličkog stanovništva Baje, Gare, Bajmoka i Sombora potpisala su 10. oktobra 1668. g. pismo papi Klimentu IX, pisano bosančicom i narodnim govorom bačkih Bunjevaca. U ime sunarodnika, u pismu navode kako su uvek bili pravi hrišćani i kako su za dušebrižnike imali časne i poštene kaluđere iz olovskog manastira, koji su im tumačili Hristov zakon, bez ikakvih smutnji, sa dobrom namerom i staranjem. Žalili su se na postupke fra Mija Radnića, mladog i obrazovanog gvardijana olovskog samostana, koji je prethodne godine, prilikom boravka u Bačkoj, napravio „smutnju", kakva se, kako pišu, nije dogodila od vremena Martina Lutera. Na svršetku obraćanja papi potpisnici su svoj jezik i pismo nazvali *iliričkim* i napomenuli kako drugi jezik ne poznaju, a drugim pismom ne umeju da pišu.[33]

Biskup Matija Benlić izvestio je 20. januara 1669. g. Kongregaciju o broju krizmanih vernika beogradske biskupije, kojih je ukupno bilo 11.898, od

30 M. Jačov, *Le Missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645-1669). Vol. 1*,Città del Vaticano 1992, 670.

31 A. Dević, „Razni fondovi…",85-86, 94-96, 154-157, 178.

32 E. Fermendžin, *n.d.*, 510; A. Dević, „Vatikanski dokumenti Đakovačke i Srijemske biskupije u XVII. i XVIII. stoljeću", *Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 4 (1998), 379; B. Bukinac, *n.d.*, 68.

33 M. Jačov, *LeMissioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645-1669). Vol. 2*, Città del Vaticano 1992, 688-692; M. Stepanović, „Pismo bačkih Bunjevaca papi iz 1668. Godine – Tužba na olovskog gvardijana", *Bunjevačke novine*, 118 (2015), 22-23.

čega je u Bačkoj krizmano 4.876 vernika oba pola, raspoređenih u šest parohija.[34] Godinu dana kasnije on ponovo izveštava o broju krizmanih i navodi da je u Somboru krizmano 88 odraslih vernika oba pola, u Bajmoku 378, u Gari 150, u Miljkutu 291, u Santovu 1.010, u Baču 1.057 i u Bukinu 123 vernika.[35] Benlić u svom izveštaju iz 1672. g. navodi ukupan broj vernika i crkava po župama na teritorijama svog delovanja, pa beleži da u Bačkoj postoji sedam župa i da svaka ima crkvu, a ukupan broj vernika je preko 13.000 (od toga u bunjevačkim župama ima oko 7.500 vernika).[36]

Početkom marta 1677. g. 12 rimokatolika *s područja Bačke, u mestu zvanom Sombor* (*territorio di Bascharellougidetto Sombor*), poslalo je pismo zahvalnosti papi Inoćentiju XI zbog imenovanja fra Matije Brnjakovića za beogradskog biskupa.[37] Ovdašnjim katolicima bilo je važno da za beogradskog biskupa i dalje budu imenovani pripadnici reda bosanskih franjevaca. Matija Brnjaković će na ovom položaju provesti više od 30 godina.[38]

O postojanju neke vrste franjevačke rezidencije u Somboru govori podatak da je, početkom 1680. godine, ovde boravio biskup Brnjaković, koji je 12. januara potpisao imenovanje franjevca Tomaša Vojnića za župnika u Ludošu kraj Subotice.[39] I somborski franjevački hroničar fra Bona Mihaljević beleži da su ovdašnji katolici, pred kraj turske vladavine, imali *izvan šanca* crkvicu posvećenu Sv. Franji, bez tornja i zvona, a građenu od pruća i oblepljenu blatom, koja se nalazila u nekadašnjoj Kaluđerskoj ulici, u kojoj su franjevci *vršili bogosluženje, propovedali, delili sakramente i održavali hrišćanski narod u katoličkoj veri, sa strahom i drhtanjem, izlažući opasnosti svoje živote*.[40] Tek posle odlaska Turaka, franjevci su nabavili zvono koje su postavili na hrastov

34 T. *Vanyó, „Belgrádi püspökök jelentései* a *magyarországi hódoltság viszonyairól 1649-1673“ ,Levéltári Közlemények*, 42 (1971), 334.

35 T. *Vanyó, n.d.,* 337; A. Dević, „Vatikanski dokumenti…“, 396-397.

36 A. Dević, „Spisi generalnih sjednica…“, 596.

37 J. Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930, 68; B. Bukinac, *n.d.*, 68.

38 K. Zach, K. *n.d.*,1.

39 Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, *Szeged-Alsóvárosi Ferences Rendirtai b/1. Okmánytár, 1. kötet, fol. 23.* [12.01.1680].

40 M. Stepanović, *Somborska hronika*…, 78.

stub ispred crkvice.[41] I u jednom kasnijem svedočenju predstavnika somborskog katoličkog (bunjevačkog) stanovništva vikaru Jakovu Fabriju, zameniku kaločkog nadbiskupa, prilikom njegove posete Somboru 1733. godine, rečeno je da u doba turske uprave u gradu nije bilo parohijalne crkve, te da je postojala samo crkvica od pruća izvan grada, a da su o duhovnom životu somborskih katolika brinuli franjevci, zahvaljujući kojima je taj svet opstao u hrišćanskoj veri.[42]

Kod somborskih Bunjevaca, inače, dugo se održalo predanje o franjevcima koji su ovde bili u tursko vreme, pa ovdašnji katolički župnik Matija Slatković, u svom zapisu o prošlosti Sombora, napisanom 1805. godine, piše da su *prema predanju i kazivanju unuka, zajedno sa hrišćanima iz Bosne, u običnoj narodnoj nošnji došli i franjevci, koji su, zatim, bez ikakvih sveštenih oznaka i odeće, podučavali narod osnovama i tajnama hrišćanstva*.[43] Profesor somborske Preparandije Nikola Đ. Vukićević beleži predanje o *nekoliko fratrova bosanskih, koji su svoju crkvu najpre u sredini predela Gradine, a posle u predgrađu Selenči imali. Franciškani ovi išli su u narodnom odelu i poučavali su ljude idući od kuće do kuće i od stana do stana, a nedeljom posle podne dolazili su na sastanke, gde se kolo igralo, i tu su ljude savetovali i učili Bogu se moliti*.[44]

Deo Bunjevaca iz neposredne okoline Subotice, bio je, u nemirnim vremenima Velikog bečkog rata, nakon 1683. godine, pod neposrednom zaštitom i staranjem segedinskih franjevaca. Bežeći sa svojih salaša i pustara pred turskom i tatarskom vojskom u povlačenju, kao i pred skupinama pljačkaša, sigurnost su 1686. g. našli unutar zidina segedinskog franjevačkog samostana.[45]

---

41 *Isto.*

42 Arhiv rimokatoličke župe Presvetog Trojstva u Somboru, *Akt o poseti J. Fabrija od 22.05.1733.*

43 G. Grosschmid, „*Szlatkovics Máté* zombori rom. kath. plébánosemlékirata“, *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, X. (1894), 103.

44 Н. Вукићевић, „Податци за повѣстницу града Сомбора, а одъ части и среднѣ Бачке“, *Школски листъ*, 13 (1860), 201.

45 G.Tormásy, *A szabadkai római kath. főplebánia története*, Szabadka 1883, 16-17.

ŠIRENJE FRANJEVAČKIH REDOVA NAKON POVLAČENJA TURAKA

Veliki bečki rat, koji je, posle jednog i po veka turske uprave u Ugarskoj, omogućio povratak većeg dela ugarskih teritorija u okrilje hrišćanske civilizacije, doveo je i do oslobađanja gradova, koji će, ubrzo, postati središta bunjevačkog naroda na prostoru Bačke. U jesen 1686. g. oslobođeni su Segedin, Subotica i Baja, a godinu dana kasnije Turci su napustili i Sombor. Istovremeno, došlo je i do poslednjeg, po svemu i najvećeg pojedinačnog talasa bunjevačkih seoba u Bačku, koji su predvodili Đuro Vidaković i Dujo Marković. Doseljeni Bunjevci (njih oko 5.000) raspoređeni su na prostoru gde su njihovi sunarodnici već ranije živeli (u trouglu Sombor – Subotica – Baja), a Bunjevci starijeg migracionog sloja, koji su u Bačkoj živeli već decenijama, počeli su da iz okolnih sela i sa salaša i pustara naseljavaju oslobođene gradove. Novodoseljeno bunjevačko stanovništvo, koje je činilo srž tek osnovane milicije u službi carske vojske, stapalo se u ovim naseljima sa ranije doseljenim sunarodnicima.

Konačno povlačenje Turaka sa ovih prostora i novo doseljavanje bunjevačkog stanovništva intenziviralo je aktivnosti franjevačkog reda. Zapisano je predanje o franjevcima koji su, uz vojne zapovednike Vidakovića i Markovića, predvodili poslednju bunjevačku seobu (subotičko predanje govori o *18 franciškana* koji su predvodili doseljeni narod).[46] Većina njih se vratila u svoje bosanske samostane, a kao duhovnik uz doseljene Bunjevce ostao je još godinu dana fra Anđelko Šarčević, posle čega su duhovno staranje o subotičkim Bunjevcima preuzeli franjevci segedinskog samostana, koji su govorili jezik doseljenih Bunjevaca.[47] U Baji su franjevci stalno boravili već u leto 1688. godine, o čemu, u svojim dnevnim ratnim beleškama, piše general Sigmund Trautmansdorf, koji navodi da su dvojica franjevaca zauzela spaljenu tursku džamiju, te su tamo obavljala službu.[48] Godine 1693. pouzdano su postojale četiri stalne franjevačke rezidencije u Bačkoj, o čemu

46 I. Antunovich, *n.d.*, 95.

47 *Isto.*

48 O. Pickl, „Slavonija godine 1688. prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 11 (1978), 137.

govori naredba Karla Marinisa, sudije Rimske kurije, kojom dozvoljava da bosanski franjevci nesmetano mogu da nastave svoj rad u rezidencijama Sv. Antuna Padovanskog u Baji, Sv. Franje u Somboru, Sv. Blagovesti u Subotici i Velike Gospe u Baču.[49]

Nakon povlačenja Turaka i Velike seobe nastala je nova etnička slika u većini bačkih mesta, a Subotica, Sombor i Baja počeli su, kao vojnički šančevi ili trgovačka središta, da izrastaju u vodeća naselja bunjevačke populacije u Bačkoj, u kojima su Bunjevci živeli zajedno sa Srbima. U Somboru, koji je među ovim mestima imao najdužu tradiciju franjevačkog prisustva, franjevci su imali imanje izvan šanca, koje je ucrtano i na veduti grada iz 1700. godine. U to vreme (oko 1703) oni su zauzelii nekadašnju tursku džamiju u središtu grada,[50] na čijem mestu će 15 godina kasnije podići crkvu. Sve franjevačke rezidencije imale su župne nadležnosti, pa u ova tri grada nije bilo svetovnog sveštenstva.

Tokom Rakocijevog ustanka (1703-1711) franjevci su, sa znatnim delom stanovnika Sombora, Subotice i Baje, izbegli u Srem i Slavoniju, odakle su se vratili nakon 1710. godine.[51] Od tog vremena Kaločka nadbiskupija, kojoj je već ranije vraćena verska jurisdikcija nad Bačkom, počinje postupno da smanjuje župne nadležnosti franjevaca po naseljima sa pretežno bunjevačkim stanovništvom, pa će tokom narednih decenija franjevci provincije Bosne Srebrene predati na prostoru Bačke biskupskom sveštenstvu većinu seoskih župa, a zatim, između 1766. i 1781. godine, i sve gradske župe.[52] U međuvremenu će 1757. g. iz provincije Bosne Srebrene biti izdvojeni franjevački samostani po Ugarskoj, koje će pripasti novoj provinciji Sv. Ivana Kapistrana.

Po završetku Rakocijevog ustanka, u porušenu rezidenciju u Baji, vratili su se 1712. g. franjevci iz Iloka (ranije iz Olova), a bajska franjevačka

49 G. Csevapovich, *Recensio observantis minorum provinciae s. Ioann. a Capistrano, per Hung. Austr. Inf. et Slavon*, Budae 1830, 472-473.

50 J. Evetovics, „Adatok a zombori ferences zárda és a templom történetéhez", *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, XXVI/I (1910), 9.

51 E. Fermendžin, *n.d.*,546.

52 B. Unyi, *n.d.*, 86-87.

rezidencija dobila je 1719. g. status samostana.[53] Bunjevci su tada činili većinu katoličkog stanovništva u Baji, ali od 1728. g. ovdašnji Mađari i Nemci dobili su zasebnu župu, kojom je upravljalo svetovno sveštenstvo (franjevci su zadržali župnu nadležnost nad bunjevačkim stanovništvom). Od 1781. g. i ovdašnja franjevačka „ilirska" parohija pripojena je mađarskoj.[54] Broj Bunjevaca od tog vremena u Baji opada, ali je franjevački samostan opstao, mada bez bosanskih fratara.

Od 1717. g. Subotica je ponovo imala franjevačku rezidenciju koja je pripadala mađarskoj provinciji Presvetog Spasitelja.[55] Bogosluženja su vršena u kapeli unutar nekadašnje turske tvrđave, na čijem mestu je 1730. g. počela izgradnja nove crkve Sv. Mihovila (Arhanđela Mihaila), koja je osvećena 1736. godine (crkva postoji i danas, obnovljena i dograđena), a pored crkve je sagrađeno zdanje franjevačkog samostana.[56] Subotički Bunjevci su predstavljali veliku većinu u gradu i gradskoj upravi, ali su 1759. g. imali svega pet franjevačkih ilirskih propovednika, što je bilo nedovoljno za velik broj vernika, pa su tražili da se broj propovednika poveća, što je i učinjeno. Istovremeno je povećavan i broj mađarskih propovednika, pa se subotička gradska uprava 1762. g. žalila provincijalu da se crkvena služba i propovedi obavljaju na mađarskom, mada je broj Mađara u gradu višestruko manji od bunjevačkog življa, koje jedva da dobija pouku na svom maternjem jeziku, te su tražili da se franjevački samostan pripoji provinciji Sv. Ivana Kapistrana u kojoj se nalazio znatno veći broj redovnika slovenskog

53 B. Bukinac, *n.d.*, 67.

54 S. Katona, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae, I*, Colocae1800, 93-94. Prema podacima iz 1731. g. u gradu je bilo 330 odraslih katolika Mađara i Nemaca i 802 Bunjevca. Godine 1738. u Baji je 1.268, a 1748. g. 1.429 katoličkih vernika. Broj Mađara i Nemaca je rastao, pa je 1762. g. u Baji 1.429 katolika ove dve narodnosti i 1.048 Bunjevaca, koji su bili u nadležnosti franjevaca.

55 U. Fridirch, *Historia compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S.P. Francisci strictioris observantiae, II*, Casovie 1759, 159.

56 S. Katona, *n.d.*, 118. Godine 1731. u Subotici je 1.865 odraslih vernika, 1748. g. ima 5.290 katoličkih vernika, 1767. g. 7.779, 1783. g. oko 11.000, 1791. g. 19.786, a 1798. g. u Subotici živi već oko 26.000 katoličkih vernika.

porekla.[57] Godine 1773. subotičkim franjevcima je oduzeta župa i predata je biskupskom sveštenstvu,[58] a prestala je i nadležnost franjevaca u okolnim župnim ispostavama. Ipak, subotički franjevački samostan je opstao, a od 1900. g. uključen je u provinciju Sv. Ivana Kapistrana.

Primer Sombora možda najbolje oslikava uzajamnost bunjevačkog stanovništva i franjevaca. Posle Rakocijevog ustanka u Somboru je obnovljena župa kojom su rukovodili franjevci. Na razvalinama starih turskih građevina franjevci su 1717. g. počeli da podižu novu crkvu, koja je završena 1719. godine, od kada monasi ovog reda u Somboru redovno vode i crkvene protokole.[59] Kako je Sombor do 1745. g. imao status vojničkog mesta, prilikom odlazaka graničara u ratove, uz njih je, kao duhovnik, uvek išao neko od somborskih franjevaca (u Austrijsko-turskom ratu bio je fra Petar Martinović, a u Ratu za austrijsko nasleđe franjevci Petar Moker i Antun Deževič).[60] S narodom su, deleći sakramente i starajući se o obolelima, franjevci bili i u vreme dugotrajne epidemije kuge, koja je u Somboru izbila 1738. godine, kada se, obilazeći i tešeći bolesne, početkom 1739. g. zarazio i preminuo i tadašnji predstojnik rezidencije somborskih franjevaca Dominik Somborlić.[61] Od 1743. g. počela je izgradnja novog zdanja franjevačke rezidencije, u kojoj je 1749. g. Sombor svečano proglašen za slobodan kraljevski grad, a 1750. g. somborska franjevačka rezidencija dobila je status samostana Sv. Trojstva. Dve godine kasnije počela je izgradnja nove velike crkve Sv. Trojstva. Izgradnjom novog samostana i crkve povećao se i broj franjevaca, koji se tih decenija kretao i do dvadeset redovnika.

57 I. Iványi, *Szabadka szabad királyi város története, II*. Szabadka 1892,170-171.

58 *Isto*, 260.

59 Somborska franjevačka župa je 1731. g. imala 800 duša doraslih za ispovest, 1734. g. bila su ovde 943 odrasla katolika, a u vreme pred elibertaciju grada (1748) živelo je u gradu 1.737 katolika.Njihov broj je zatim nešto opao zbog raseljavanja dela somborskih Bunjevaca u okolna komorska sela, pa je 1756. g. u gradu zapisano 1.227 odraslih katolika, 1762. g. 1.556 odraslih, a 1767. g. u Somboru je živelo 2.375 katolika, od kojih je 2.170 Bunjevaca i 205 Nemaca.S. Katona, *n.d.*, 135.

60 M. Stepanović, *Somborska hronika*…, 31.

61 *Isto*, 31, 83.

Parohijalna nadležnost somborskih franjevaca nastavljena je i kada je izgrađena nova crkva Sv. Trojstva, a dušebrižničke dužnosti, osim u Somboru, franjevci su obavljali i u četiri okolna mesta. Pojedini fratri su bili upravitelji i nastavnici u katoličkoj osnovnoj ili u Gramatikalnoj latinskoj školi (postojala je između 1763. i 1785. g.), koju su pohađali đaci obe veroispovesti. U somborskom franjevačkom samostanu otvoreno je 1769. g. filozofsko, a 1777. g. i bogoslovsko (propovedničko) učilište.[62] U jesen 1781. g. ovdašnjim franjevcima je, uprkos neslaganju većeg dela bunjevačkih gradskih senatora i članova crkvene opštine, oduzeta župna nadležnost, koja je predana biskupskom svešteniku Stjepanu Jagodiću.[63] Franjevcima su na raspolaganju još neko vreme ostavljeni samostan i crkva Sv. Trojstva, a nakon posete austrijskog cara Josipa II, početkom jula 1786. godine, somborski franjevački samostan je raspušten.[64] U njegovom zdanju smešteno je administrativno središte Bačke županije, a crkva Sv. Trojstva imenovana je parohijalnom i dodeljena je župniku Matiji Slatkoviću. Time su, do kraja XVIII veka, posle 150 godina kontinuiteta, prekinute veze bačkih Bunjevaca s franjevcima, a otvorena je mogućnost da kroz crkveni život počne isprva tiha, a zatim sve vidljivija mađarizacija ove narodne skupine.

* * *

Prisustvo franjevaca, kao narodnog sveštenstva, zavetovanog na siromaštvo, čistoću i poslušnost, bilo je od presudnog značaja za očuvanje duhovne i etničke pripadnosti bačkih Bunjevaca u XVII i XVIII veku. Vezanost naroda za svoje duhovnike nije bila utemeljena samo na istorodnosti i maternjem jeziku (mada je i ta dimenzija bila snažna), već i u stalnom zajedništvu kroz istorijska iskušenja i nedaće, u potpunoj danonoćnoj posvećenosti franjevaca pastvi i svom monaškom redu, njihovom staranju i brizi za elementarno prosvećivanje tog naroda, za njegovu egzistenciju i integritet u tuđinskom okruženju.

62 *Isto*, 37, 132, 148.

63 *Isto*, 166-167.

64 *Isto*,191-192.

LITERATURA I IZVORNICI

- I. Antunovich, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih*, Beč 1882.
- M. Bara, „Ekohistorijski pristup migracijama Bunjevaca“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 4 (2013).
- M. V. Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest viekova njihova boravka: Provincija 1517. – 1699*, Zagreb 1883.
- I. Borsa & I. Gy. Tóth, „Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól, 1651-1658“, *Levéltári Közlemények*, 60 (1998).
- B. Bukinac, *O ulozi franjevaca u seobama hrvatskoga naroda u XVI i XVII stoljeću*, Subotica 2007.
- G. Csevapovich, *Recensio observantis minorum provinciae s. Ioann. a Capistrano, per Hung. Austr. Inf. et Slavon*, Budae 1830.
- A. Dević, „Vatikanski dokumenti Đakovačke i Srijemske biskupije u XVII. i XVIII. stoljeću“, *Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 4 (1998).
- A. Dević, „Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere u XVII. stoljeću“, *Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 5 (1999).
- A. Dević, „Razni fondovi Kongregacije za širenje vjere 17-18. st. (Scritture riferite nei Congressi – Bosnia miscellanea)“,*Fontes (izvori za hrvatsku povijest)*, 10 (2004).
- J. Ердељановић, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930.
- J. Evetovics, „Adatok a zombori ferences zárda és a templom történetéhez“, *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, XXVI/I (1910).
- E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, Zagreb1892.
- M. Филиповић, „О имену ’Шокац’ – ’Шокци’“,*Зборник за друштвене науке,* 47 (1967).
- A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984.
- Á. Fricsy, „Levelek a hódoltsági Pécsről 1613-1629“,*Baranyai helytörténetírás,* 1981 (1982).
- U.Fridirch, *Historia compendiosa descriptio provinciae Hungariae ordinis Minorum S.P. Francisci strictioris observantiae, II*, Casovie 1759.
- G. Grosschmid, „Szlatkovics Máté zombori rom. kath. Plébános

emlékirata", *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, X. (1894).

- Б. Храбак, „Српски и босански трговци у Угарској пре и после Велике сеобе", *Сентандрејски зборник*, *3*, Београд 1997.
- I. Iványi, *Szabadka szabad királyi város története, II*. Szabadka 1892.
- М. Јачов, *Списи конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима*, Београд 1986.
- M. Jačov, *Le Missioni cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645-1669). Vol. 1-2*, Cittàdel Vaticano 1992.
- K. Jurin Starčević, „Demografska kretanja u selima srednjodalmatinskog zaleđa u 16. i početkom 17. stoljeća prema osmanskim detaljnim poreznim popisima (mufassal defterima)", *Prilozi za orijentalnu filologiju,* 54 (2004).
- Gy. Káldy-Nagy, *A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged 2008.
- J. Karácsonyi, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I, Budapest 1923.
- S. Katona, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae, I*, Colocae1800.
- B. Pandžić, „Djelovanje Kongregacije za širenje vjere medu narodima središnjeg Balkanskog Poluotoka", *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*, 1/2, Freiburg 1972.
- O. Pickl, „Slavonija godine 1688. prema dnevniku grofa Sigmunda Joachima od Trauttmansdorffa", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 11 (1978).
- I. Pranjković, *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskome jeziku*, Zagreb 2008.
- Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека*, Београд 1970.
- M. Stepanović, *Somborska hronika fra Bone Mihaljevića 1717-1787*, Sombor 2012.
- M. Stepanović, „Pismo bačkih Bunjevaca papi iz 1668. godine – Tužba na olovskog gvardijana", *Bunjevačke novine*, 118 (2015).
- G.Tormásy, *A szabadkai római kath. főplebánia története*, Szabadka 1883.
- I. Gy. Tóth, „Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-1716.)", *Scrinia slavonica*, 2 (2002).

- B. Unyi, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Subotica 2001.
- T. Vanyó, „Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649-1673“,*Levéltári Közlemények*, 42 (1971).
- E. Vass, „Török megszállás alatt“,*Baja története a kezdetektől 1944-ig*, Budapest 1989.
- Н. Вукићевић, „Податци за повѣстницу града Сомбора, а одъ части и среднѣ Бачке“,*Школски листъ*, 13 (1860).
- K. Zach (1977). „Die Visitation des Bishofs von Belgrad, Marin Ibrisimovic, in Türkisch-Ungarn (1649)“, *Ungarn-Jahrbuch*, 8 (1977).

* * *

- Arhiv rimokatoličke župe Presvetog Trojstva u Somboru, *Akt o poseti J. Fabrija od 22. 05. 1733.*
- Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, *Szeged-Alsóvárosi Ferences Rendirtai b/1. Okmánytár, 1. kötet, fol. 23,*12. 01. 1680.

THE FRANCISCAN ORDER AND THE RELIGIOUS LIFE OF THE BUNJEVCI LIVING IN SOMBOR AND THE OTHER PLACES IN BAČKA IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

By MILAN STEPANOVIĆ, Sombor

Abstract: The first mentions of the Bunjevci in Bačka are related to the church archives and the Franciscan order of the province of Bosnia in Srebrene, which took over the role of the guardian of the settled Bunjevci from the time of their earliest migration until the end of the 18th century. The data on the activity of the Franciscans among the Bunjevci in Bačka represent the oldest and almost the only reports on migration, number, geographical position, religious life, literacy and everyday problems of this ethnicity during the last six decades of the Turkish administration in Bačka. After the Turkish withdrawal, for another hundred years Franciscans together with their residences and convents (monasteries) were the only spiritual and educational centres of the Bunjevci in Sombor, as well as in other major settlements where the Bunjevci lived (Baja, Subotica). To a considerable extent, the world of the Bunjevci spiritually and linguistically survived in the most difficult times precisely thanking to the guardianship of the Franciscan Order.

Keywords: Bunjevci, Franciscan order, residences, monasteries, spiritual and educational life, Sombor.

Проф. др Саша Марковић
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору
milnik.markovic@gmail.com

Буњевци и Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи 25. новембра 1918.

Апстракт: Пробој Солунског фронта и наставак успешних војних операција савезника предвођених војском Краљевине Србије, били су прилично неочекиван след догађаја и за оптимистичка предвиђања о крајњем исходу Великог рата. Подстакнути овим успехом, Словени из Војводине (Баната, Бачке и Барање), пре свих Срби и уз њих и Буњевци, октобра 1918, стварањем народних одбора, покренули су процес административног и територијалног присаједињења ових простора Краљевини Србији уз могућу наду о стварању југословенске државе. Буњевци, који су у Аустроугарској монархији приметно настојали да очувају и актуелно профилишу свој најшири културни идентитет, огромном већином били су присталице одласка из државног оквира Дунавске монархије. Процес артикулисања политичких интереса у околностима „неизвесне привремености“ био је прилично омеђен дезоријентисаношћу и страхом. Ипак, одлучност као последица конкретног присуства војске Краљевине Србије, наметнула се колебљивом иступу и уследило је опредељење Буњеваца да учествују у доношењу одговорних политичких одлука које су одредиле будућност Војводине. Кулминација овог иступа, на шта указују историјски извори била је остварена на Великој народној скупштини одржаној 25. новембра 1918. у Новом Саду.

Кључне речи: Буњевци, идентитет, политика, идеје, одговорност, одлуке.

РАТНИ ВИХОР

Отпочињањем ратних дејстава августа 1914. године и иначе национално неуравнотежена и искључива политика Аустроугарске монархије попримила је размере легислативне дискриминације словенског становништва. Ово је заправо био наставак постојеће политике асимилације, односно мађаризације становништва кроз идеју „једног мађарског политичког народа“[1], а у екстремним ратним околностима. Темељна тенденција мађарске државне политике оличена у идеји да се суштински у корист мађарске националне идеје реши проблем готово половичног броја немађарског становништва[2] путем однарођавања, добила је несвакидашњу милитаристичку прилику. Без јасног промишљања евентуалних последица, мађарска влада је ову прилику прихватила као солуцију „коначног решења“. У Угарској је ступио на снагу Закон о ванредним мерама, који је као последицу имао замирање свих националних активности како у вези са страначким радом,

1 „У Француској ’nation’ значи политички народ. Но данашња државна наука не може да призна политички народ, јер у истину таковога не може бити…“: Михајло Полит-Десанчић, *Беседе*, III део, прва књига, Нови Сад, чланак *Говор о апропријацији и Говор о Апоњијевом школском закону*, 1910, стр.131.

2 „Државни пописи становништва (редовно спровођени од 1869. сваке десете године) тек су од 1880. бележили националну припадност. На основу упоређења пописа из 1851. (који је такође бележио националну припадност), може се закључити да је број Мађара у Мађарској (без Хрватске) у односу на укупно становништво од 11.609.000 био око 40%, док је њихов проценат по попису из 1880. износио 46,7% (од свеукупног становништва од 13.749.603), док је њихов проценат 1900. по попису износио 51,4% (од 16.838.255), а 1910. по последњем попису пред Први светски рат удео Мађара у целокупном становништву Мађарске, износио је 54,5% (18.264.533)… У посматраном раздобљу (1880-1910) број Мађара је порастао за око 34%, док је припадника народности у просеку порастао за 17%… Број Срба, у односу на целокупно становништво износио је 3,1%“; *Magzarország története, VI, 1148-1152; Magzarország története, VII, 414; Magzarország története, VII/1, 414*. Цитирано према: Тибор, Пал, *Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903-1914* , докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2010, стр. 79 и стр. 80.

тако и на културном и уметничком пољу. „Тако је замро скоро сваки политички живот…“[3] Народно гласило Буњеваца лист *Невен* је био угашен, а током рата су умрли Пајо Кујунџић и Лазо Мамузић, два истакнута представника Буњевачког народног покрета, настављачи дела Ивана Антуновића. Предратни процес мађаризације, доста успешно оствариван и међу Буњевцима методом државне принуде[4], током рата попримио је карактер тоталитарног приступа путем претњи, затвора и интернације. „За време светског рата морали су национални елементи међу Буњецима многу горку чашу да испију. Родољубиви Божа Ивковић-Ивандекић је био осуђен на годину дана затвора, Мијо Мандић је био најпре затворен, а затим конфиниран. Те преметачине и друге шикане од мађарских власти поднели су поп Пајо Кујунџић, његов брат од стрица поп Илија Кујунџић…“[5] Интернације су бројне биле и међу Србима.[6] Значајан део Буњеваца и Срба из Монархије били су мобилисани у регуларне војне јединице и учествовали су у сукобима на фронту. Међу њима било је и оних који нису прихватали да се боре против својих словенофилских и просрпских убеђења. Било је и оних других о којима ја историографија умела у прошлости

3 Арпад Лебл, *Грађанске партије у Војводини 1887-1918*, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, Нови Сад, стр. 124.

4 Приликом последњег пописа становништа у Аустроугарској монархији 1910, неки од истакнутих представника Буњевачког народног покрета су учествовали у попису становништва и били су принуђени да своје сународнике уписују у пописне листе као Мађаре иако они нису знали ни реч мађарског језика. „Доле потписани под понудом Заклетве потврђујемо да смо 1910 године… строго наређење добили да сваког становника који је и најмање знао Маџарски говорити, као Маџара уведемо у пописни арак… Прочитано и потписано. Суботица дне 24. Јаунара Мија Мандић школски надзорник…“; Писмо Светозара Прибићевића Николи Пашићу, Рукописно одељење Матице српске (РОМС), М 14513.

5 А. Ивић, Из прошлости Буњеваца, *О Буњевцима*, уредио Миливоје Кнежевић, Суботица 1927, стр. 16.

6 „На почетку Првог светског рата и ја сам, са већим бројем српских јавних радника Војводине био ухапшен и депортиран у арадске казамате као политички сумњив“; Никола Милутиновић, *Аутобиографија*, РОМС, М 18453.

да сведочи са ставом резигнације услед грађанске малодушности и напуштања националне идеје.[7]

Еуфоричност победе инспирисана очекивањима са фронта сведочила је о континуитету једне острашћене политике. Национална доминација и политичка нивелација народности, као оличење предратне идеологије Монархије, у новонасталим ратним околностима, упркос појединачним упозорењима[8], није изгубила на свом континуитету. Појединачна упозорења остала су на маргинама ратног патриотизма Монархије. Оскар Јаси, био је најпознатији мађарски политичар који је државну политику називао „националном мегаломанијом“ која би требала да се „надомести реалним, скромним али самосвесним расуђивањем о својим снагама и предностима.“[9] Националистичко усхићење од ратних операција очекивало је и свој тријумфалан исход, не обазирући се на још продорнији антагонизам у проблематизовању националног питања. Положај словенског становништва био је изузетно тежак „да није коже, душа да излети.“[10] Ипак демонстрирана лојалност није била само последица изолације водећих представника Буњеваца и Срба већ и дело „поузданог цивилног правосуђа у монархији.“[11] Нису непознате и прилично разочаравајуће реакције на ова-

7 „Грађански политичари. – Ти су, као протагонисти националног покрета у југословенским земљама, често одступали и од основних својих програмских поставки, и то колико ради става централистичке државне власти, толико и ради својих интереса.“; Фердо Чулиновић, *Државноправна историја југословенских земаља 19. и 20. вијека*, књига 1, Школска књига, Загреб, 1956, стр. 13.

8 Ближе види: Оскар Јаси, *Будућност Монархије: пропаст Двојне монархије и сједињене подунавске земље*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 1996; Оскар Јаси, *Народносно питање и будућност Угарске*, Тискара Хунгарија, Суботица, 1914; Оскар Јаси, *Узроци и последице кризе у Угарској*, Штампарија Стеве Миленковића, Велика Кикинда, 1912.

9 Оскар Јаси, *Будућност монархије, пропаст Двојне монархије и сједињене подунавске земље*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996. Стр. 101, 102.

10 Исидора Секулић, *Марица, Записи о моме народу*, Београд, 1985, стр. 300.

11 Р. Кончар, *Опозиционе партије и аутономија Војводине*, Агенција „Мир“, Нови Сад, 1995, стр. 15.

кву ситуацију.[12] Било је појединаца и њихових породица, и то треба истаћи, код којих није постојала дилема и патриотизам је надјачао лојалност, али је лична трагедија била велика. „Велику личну трагедију у то време доживео је карловачки адвокат Коста Николић. Николић је имао три сина: 'Сина му Ђоку убију Мађари код Обрежа. Ђока је био 33 године стар. Живео је на имању породичном у селу Попинцима. Други му се син звао Богдан. Он је био правник. Било му је 23 године. Овога су убили 1914. у Петроварадину. Трећу му је био син Васа. Он је имао 15 година. Осуђен је на 15 година робије зато што је у Попинцима српској војсци дао хлеба и кафе… После годину и по дана робије пусте Васу кући, али он, тешко болестан умре 1917. године."[13]

Амбивалентан став патриотизма и политички нихилизам прекинути су октобра 1918. године када је међународна војно-политичка ситуација изненада постала много извеснија за Антанту, а неизвеснија за Централне силе. Пробој Солунског фронта, даље војно напредовање савезника, пре свих незадржив продор војске Краљевине Србије и њихово избијање на границе Монархије условили су анархо-активности широм царства и појаву тзв. „зеленог кадра"[14], односно паравојних јединица које су чиниле дезертери са фронта којима је свега била доста. У ком смеру ће се развијати геополитички положај Војводине увелико је било одређено војним приступством Краљевине Србије на јужнословенским просторима Аустроугарске. Она је уливала сигурност и куражила будуће потезе не само Срба већ и Буњеваца и осталих Словена са простора Војводине.

Протагонисти организованијег и радикалнијег иступа Војвођана, иако су били различитог политичког идентитета, изражавали су је-

12 О тадашњим приликама у Војводини уверљиво је писао и књижевник Милан Кашанин који се чудио „да се не мичу они славни политичари око бивше Заставе и Браника… Где су сада?" Писмо Милана Кашанина Тихомиру Остојићу од 22. октобра 1918, РОМС, 5544.

13 Тоша Искруљев, *Расиће срискої народа у Срему 1914. и Мађари*, Нови Сад, 1936, стр. 170.

14 Ближе види: Богумил Храбак, *Дезертерство, зелени кадар и праврашна анархија у југословенским земљама 1914- 1918,* Нови Сад, 1990.

динство о нужности раскида државно-правних веза са Угарском, али и различитост ставова о начину отцепљења – да ли да се оствари са интеграцијом јужнословенског покрета у преосталом делу Монархије или директним припајањем Краљевини Србији.[15] Присталице које су подржавале опцију укључења простора Војводине у нову југословенску државу преко Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба из Загреба, предводио је Тихомир Остојић, предратни секретар Матице српске и иницијатор формирања Српске демократске странке.[16] Он је крајем октобра 1918, у Суботици организовао два састанка која су понудила политичку платформу уједињења путем подршке Народном вијећу. Том приликом за представника у Вијећу био је изабран Васа Стајић. „У Загребу затекох већ заказан збор Срба и Буњеваца из Војводине."[17] Ипак, недовољно јасна друштвена ситуација утицала је на приметно присуство бројних политичких решења који су рефлектовали различите националне калкулације и интересне намере.

Приближавање српске војске границама Монархије био је одлучни подстицај политичким активностима Срба и Буњеваца у правцу ослонца на Краљевину Србију и подршку њеним ратним циљевима. Први Српски народни одбор био је основан у Великом Бечкереку 31. октобра 1918. године. У Новом Саду Српски народни одбор одржао је своју прву јавну седницу у свечаној сали Матице српске 3. новембра 1918. године. На челу овог одбора био је Јаша Томић, предводник Радикалне странке Срба у Аустроугарској монархији.[18] Оснивање ових одбора охрабрило је ширење мреже ових нових органа власти.

15 Ранко Кончар, Саша Марковић , *Vojvodina beetwen Serbian and Yugoslav option during the establishment of the Kingdom SCS*, тематски зборник радова са међународног скупа „Yugoslavia through Time. Ninety Years since the Formation of the First State of Yugoslavia", Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, 2009, str. 93-105.

16 Ближе види: Саша Марковић, Политиканство или пролегомена Демократске странке код Војвођанских Срба Аустро-Угарске монархије, *Истраживања*, број 23, 2012, стр. 415-432.

17 Арпад Лебл, *Политички лик Васе Стајића*, Прогрес, Нови Сад, 1963, стр. 300.

18 Ближе види и: Лазар Ракић, *Јаша Томић 1856-1922*, Нови Сад, 1966.

Српска војска прешла је Дунав 5. новембра 1918. године и без већих војних операција, а уз организовани дочек који су припремили народни одбори, ослобађала је градове и насељена места на простору Војводине.[19]

Упоредо са Србима, у оснивање одбора укључују се и представници Буњеваца. У Суботици је 20. октобра 1918. године одржан састанак буњевачких и српских првака.[20] На њему је одлучено да представник овог одбора у комуникацији са Народним вијећем, али и у могућим новим политичко-организационим околностима буде свештеник Блашко Рајић.[21] Овај састанак, као и активности после њега били су увертира за стварање Буњевачко-српског народног одбора у Суботици – 10. новембра 1918. године. „Буњевци и Срби града Суботице свијесни свога словенског имена, крви и језика, а примајући и усвајајући начело цијелога културног свијета, по коме сваки народ има право се одредити за своју судбину, одлучују, да бирају мјесни буњевачко-српски народни одбор.“[22] Одбор је организовао Буњевачко-српску народну гарду. Том приликом био је организован импресиван скуп на којем је Блашко Рајић инспиративно говорио о југословенском је-

19 „Она улази у Нови Сад 9. Новембра, у Вршац 10, у Сомбор и Суботицу 13, у Барању 14, у Сенту 15, у Бечкерек 17, у Тител и Кикинду 18. Новембра 1918. Доласком војске елиминсана је непосредна опасност од револуционарних дешавања и одбори су могли мирније и преданије да се посете другим пословима, преузимању власти од мађарских органа и припреми за одржавање Велике народне скупштине која је требала да дефинише статус Војводине у односу према Србији и Народном вијећу СХС.“; Саша Марковић, *Политички живот Буњеваца Војводине у Краљевини СХС/Југославији 1918-1941*, Буњевачки информативни центар, Суботица, 2010, стр. 23.

20 „Прваци Буњеваца и Срба, који су се налазили у Суботици, одржали су 20. октобра прву конференцију у циљу да се договоре о том шта шта би требало предузети… Ова прва конференција је свакако значајна са гледишта националне свести Буњеваца и Срба… дошла је до изражаја снажна и непоколебива југословенска свест Буњеваца и Срба.“; Јосо Шокчић, Суботица пре и после ослобођења, Суботица 1938, стр. 89.

21 Алојзије Пољаковић, *Збирка сећања на Блашка Рајића*, Суботица, 2003, стр. 26.

22 Јосо Шокчић, *Суботица пре и после ослобоења*, Суботица, 1938, стр. 117.

динству. „Наш језик је југословенски, којим говоре нарочито Срби, Хрвати и Буњевци. Ми смо сви један народ, синци мајке Југовића. Ми ћемо заједнички, јер смо ми Срби и Буњевци једно. Не сме да нас раставља начин како се ко крсти, да ли овако (крсти се шаком) или овако (крсти се с три прста).“[23] Ови догађаји илустровали су одлучност Буњеваца да учестсвују у стварању нове државе. Та одлучност није поколебана ни понудама нове мађарске владе Михаља Кароњија који су скретали пажњу Буњевцима да једино у опстанку Мађарске они могу да очувају свој идентитет.[24]

И у другом великом урбаном средишту Буњеваца у Војводини, у Сомбору, је био формиран Народни одбор (веће) Срба и Буњеваца, и то пре Одбора у Суботици – 5. новембра 1918. (по новом календару), а уз подршку одреда српске војске под командом мајора Николе Илића.[25] На челу овог одбора био је Јован Јоца Лалошевић. Није све ишло спокојно и идеално, јер је у Сомбору била најпре организована група Буњеваца на челу са др Иваном Паштровићем, а која је подржавала сарадњу са Мађарском владом.[26] Ова политичка опција, међутим није тријумфовала, а сарадња са одредом српске војске био је пресудан моменат и конкретан облик присуства реалне политичке опције везивања за Краљевину Србију. Ситуација је захтевала да се постојеће неспорно расположење за удруживањем са Србијом у подухвату стварања југословенске државе чим пре политички и институцио-

23 Чланак: 13. новембар 1918. Како је Суботица ослобођена; *Југословенски дневник*, број 278, 13. новембар 1932. године.

24 Мађари су изјавили да ће обезбедити Буњевцима да „очувају своју народносну самосталност, како они не би претапањем пропали и претопили се у Србе и Хрвате.“; Исто.

25 Записник вођен у Сомбору 1-14. новембра 1918. На седници Народног већа Срба и Буњеваца у Сомбору, Историјски архив Сомбор, Ф-56, инв. Број 571.

26 „Буњевачко веће је конституисано у Градској кући у ноћи између 4. и 5. новембра 1918… На њему је др Иван Паштровић говорио о новонасталим политичким моментима у Мађарској институирајући да и сомборски Буњевци, попут Мађара, укажу поверење влади Михаља Кароњија.“; Миленко Бељански, *Сомбор и буњевачки национални препород (1870-1945)*, Сомбор 1971, стр. 27.

нално артикулише. И поред извесних колебања, преовладао је став о одлучном отпору намери мађарске владе. Упориште у остварење националних интереса кроз стварање нове државе Јужних Словена, на међународној политичкој сцени, био је, већ поменути програм 14. тачака о праву народа на самоопредељење америчког председника Вудро Вислона, а што се тиче ситуације на терену, респективна снага присутне српске војске, уливала је политичку сигурност и подстицала је југословенску идеју. До краја новембра већи део Војводине (Баната, Барање и Бачке) био је испреплетан мрежом народних одбора који су, без обзира на искушења, деловали поприлично организовано, кохерентно и посвећено. Таква ситуација била је и у Срему.

Припреме за доношење политички утемељене одлуке о начину уласка Војводине у састав нове југословенске државе обављене су у Новосадском одбору 17. новембра 1918. године. Сам ток седнице и припремне конференције или предконференције били су изузетно напети с обзиром на то да је тада дошло до „судара“ двају раније поменутих концепција о уједињењу. Једна је била за присаједињење Војводине Краљевини Србији, а друга за повезивање Војводине са Народним вијећем Словенаца, Хрвата и Срба у Загребу, а потом стварање јединствене јужнословенске државе са Краљевином Србијом. „На дневном реду ове конференције била је свега једна тачка и то да се реши куда се прикључити након отцепљења. Прву реч је добио Петар Коњовић као изасланик из Загреба. Он је према директиви, а на основу изјаве Момчила Нинчића, министра иностраних послова предложио да се Војводина прикључи Загребу, односно Хрватској а не Београду односно Краљевини Србији. Овај предлог је пропраћен бурним негодовањем. Настаје жучна дебата у којој су најактивнији били Јаша Томић, који је тврдио, да му је Нинчић рекао да се Војводина прикључи Србији. Др. Жарко Миладиновић и такорећи сви остали били су мишљења да се Војводина прикључи Србији. Дебата је достигла врхунац када је др. Стјепан Матијевић[27] делегат из Суботице /заступник

27 „Др Стипан Матијевић… био је председник Буњевачке матице у Суботици, и један од оснивача и главних сарадника Југословенско-национално просветног

Буњеваца/ подржао предлог из Загреба односно Петра Коњовића.... Настаје жучна дебата. По многима ова дебата беше први знак сукоба 'великосрпске' и 'југословенске' идеје која се протеже кроз свих 23 године постојања Југославије".[28]

Тријумф националних идеја остварен је на „Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи" одржаној 25. новембра 1918. године. „Најзад дође велики историјски дан 25/12/ новембра 1918. На Великој Народној скупштини коначно и сјајно је победила теза Јаше Томића. Тој победи много је допринео и г. Блашко Рајић топлим и фулинантним партиотским говором пледирајући за предлог Јаше Томића. И тако је уз неописано одушевљење донешена резолуција".[29] Рајићев говор је представљао емотивну и патриотску беседу која је била примерена тренутку ослободилачког тријумфа и рационалне политичке процене. „Наша будућа југосло-

друштва 'Иван Антуновић' у Суботици", Трива Милитар, *Биографије – Др Стипан Матијевић*, РОМС, М 14656.

28 *Припреме за Велику народну скупштину 25. новембра 1918*, Историјски архив, Сомбор, Ф-56, инв. бр. 577. Иако је ово, испоставиће се, био крупан политички проблем у записницима са седница Српског народног одбора он се не помиње. Посредно ми у записнику са двадесетседме седнице од 11. новембра 1918. сазнајемо о карактеру размимоилажења и релативном значају који је влада Краљевине Србије придавала том питању. „Подпредседник др Игњат Павлас реферише о свом путу у Београд, поводом извиђаја шта је истина у исказу министра Нинчића, да ли оно што је рекао Јаша Томић, или оно, што је рекао Петру Коњовићу и другима. Др Павлас уверио се, да је министар заиста рекао Јаши Томићу, да Народна скупштина Баната, Бачке и Барање непосредно преко Београда ради на ослобођењу и оцепљењу од Угарске, а са друге стране, да је заиста рекао и Петру Коњевићу и др. да глас нашег народа из ових крајева пренесе Загребачко Народно Вијеће у Београд и на мировну конференцију, због који је навода избио неспоразум у претконференцији, која је била 4. новембра о. год. у Новом Саду. Министар је зато рекао, једно и друго, да би оставио одрешене руке Великој народној Скупштини у Новом Саду, да у овом отвореном питању заузме своје становиште", Двадесет и седми записник седнице Српског народног одбора у Новом Саду од 11. новембра 1918; АВ, Ф. 76, Народна управа за Банат, Бачку и Барању, Нови Сад (1918-1919), З-27.

29 Јоца Лалошевић, *Наше ослобођење и уједињење*, Историјски архив Сомбор, фонд 57, инв. број 448.

венска држава је као јаје, из кога ће се излећи орао, који ће се дићи небу под облаке. Но као што јаје, ако је у њему само беланце, не вреди ништа, јер нема у њему садржине, жуманцета, тако ни Југословенство само за себе не вреди ништа; оно би било само беланце у јајету, а садржај је овога јајета српски народ у Србији."[30] „Блашко Рајић је у каснијем образложењу свога говора тврдио, да је непосредно припојење Војводине Краљевини Србији као савезници Антанте било сигурнија гаранција њеног коначног ослобођења од Угарске, него да се прикључила загребачком Народном вијећу, чији је државни територијсачињавао саставни део Антантине непријатељице Монархије."[31]

У раду скупштине учествовало је 757 посланика. Међу њима било је 578 Срба, 84 Буњевца, 62 Словака, 21 Русин[32], три Шокца, два Хрвата, шест Немаца и један Мађар. Бројност делегата и њихов организован долазак у Нови Сад илустровао је солидну организацију, пре свега, српског становништва, али и потпуно одсуство несловенског живља. У околностима које су постојале, организација избора скупштинских представника није могла да испоштује демократску изборну процедуру, већ се ослањала на већинску политичку вољу словенског станов-

30 Записник скупштине од 12. (25.) новембра, РОМС, М.7417*; Споменица ослобођења Војводине 1918,* стр. 160–167; Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, Музеј Војводине, Нови Сад, 2001, стр. 52.

31 Петар Пекић, *Повијест ослобођења Војводине*, Суботица 1939, стр. 316. Ближе види и: Роберт Скендеровић, Буњевачкошокачка странка 1920-1926, *Часопис за сувремену повијест*, број 3, Загреб, 2006, стр. 795-816.

32 Русини у Аустроугарској монархији нису имали своју политичку странку, већ се њихово национално опредељење стварало на основу културног живота. Оно што су Буњевци отпочели са Иваном Антуновићем, прикупљањем народне књижевности и очувањем народног језика, то је код Русина покренуо Володимир Хнатјук прикупљањем етно-књижевне заоставштине Русина у Војводини. Учешће на Великој народној скупштини било је прво значајније политичко артикулисање Русина до тада. „Тако је дошло до тога да се на великој народној скупштини у Новом Саду 25. 11. 1918. појавио – поред Срба, Хрвата, Словака итд. – такође и 21 Русин. То је, чини ми се, први случај у историји наших Русина да су се негде појавили као преставници свих Русина у Југославији."; Коста Милутиновић, *Војводина и стварање Југославије*, Споменица ослобођења Војводине 1918, Нови Сад, 1928, стр. 161.

ништва, понајпре Срба и Буњеваца у Војводини. „Избори за Велику народну скупштину били су далеко од демократичних. Припадници несловенских мањина (треба истаћи да нити Мађари нити Немци се у овом тренутку не осећају као мањински народи у Војводини – примедба С.М.) (за разлику од Словака, Русина и Чеха) нису имали право гласа. Шта више чак ни сви Словени нису учествовали у избору посалника.“[33] Одлукама скупштине, (које због њиховог далекосежног значаја најчешће износимо у целости)[34] Војводина је присаједињена

33 Зоран Јањетовић, *Деца царева, пасторчад краљева*, Београд, 2005, стр. 126.

34 Одлуке Велике народне скупштине:

1. „Молимо владу братске Србије да на Конференцији о миру заступа наше интересе.
2. Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадашњим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком правцу не само нама, него и свим словенским па и несловенским народима који с нама живе.
3. Овај наш захтев хоће да помогне уједно и тежњу свију Југословена, јер је и нама искрена жеља да српска влада, удружена са Народним вијећем у Загребу учини све да дође до остварења јединствене државе Срба, Хрвата и Словенаца под вођством краља Петра и његове династије.
4. И зато да би ова скупштина помогла са своје стране остварити јединствену државу свију Срба, Хрвата и Словенаца, бира два члана који ће стојати на услузи српској влади: Јашу Томића (Нови Сад) и Блашка Рајића (Суботица) и бира два члана који ће стајати на услузи Народном вијећу у Загребу: др Јована Манојловића (Суботица) и Васу Стајића (Нови Сад).

Допунске Одлуке:

5. Несрпским и несловенским народима, који остају у нашим границама обезбеђује се свако право, којим желе да као мањина очувају и развијају своје биће. А исто тако, захтева скупштина ова, да се оним Србима, Буњевцима и Шокцима, који и даље остају изван наших граница у другим државама, обезбеди право заштите мањина, њихов народни опстанак и развитак на начелу реципроцитета.
6. Банат, Бачка и Барања у границама које повуче Антантина балканска војска, проглашавају се данас 12-25. новембра 1918. на Народној скупштини у Новом Саду, на основу узвишеног начела народног самоопредељења, отцепљени како у државноправном тако и у политичком погледу од Угарске. Због тога Народна скупштина поставља Велики народни савет којем је извршни орган Народна управа. Народни савет чине 50 чланова

Краљевини Србији и формирани су нови органи управе – Велики народни савет и Народна управа.

Иако су одлуке Велике народне скупштине биле у супротности са одредбама Војне конвенције о примирју, оне су се наметале као политичка реалност која мора да се уважи. Скупштина се трудила да представи политичку вољу до тада дискриминисаних становника некадашње Монархије, који, приликом доношења својих одлука нису неговали принцип реципроцитета и одмазде већ супротно – уважвања, демонстрирајући тако став о непоштовању историјског искуства националистичког нихилизма. Брига о Србима, Буњевцима и Шокцима који су евентуално могли да остану ван граница будуће државе такође је препозната као приоритет рада извршних органа Скупштине. Ипак, тих дана је убеђење о територијалном уобличавању свих простора на којима живе Јужни Словени у јединствене државне границе било врло снажно испољено. Оно није било израз само националног заноса, већ и научно-истраживачког приступа Јована Цвијића[35] – који је уједно био и члан експертског тима Краљевине Србије за дефинисање граница на предстојећој мировној конферецији. Уважавање Буњеваца услед њихове подршке доношењу Одлука на заседању Скупштине сведочи и избор Блашка Рајића за једног од представника који је имао задатак да оствари одговорну комуникацију са владом Краљевине Србије. Даљи развој догађаја условио је постепену демисију органа које је Скупштина одабрала као и именовање представника за

изабраних из ове Народне скупштине. Народни савет доноси потребне уредбе и наредбе, поставља Народну управу и врши надзор над њом.“; Одлуке Народне Скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена у Бачкој, Банату и Барањи, донесене 12. (25.) новембра 1918. у Новом Саду; Српски лист бр. 17 од 14. новембра 1918. Д. Његован (2001), *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, документи и прилози, Музеј Војводине, Нови Сад, стр. 49-56. О присаједињењу Војводине Краљевини Србији види ближе: *Сиоменица ослобођења Војводине 1918*, РОМС, М 7417.

35 „Код Сомбора и Суботице је северна граница српског народа, и до Београда до тих вароши Срби и Буњевци најмногобројнији су део становништва, многобројнији су од Немаца или Мађара.“; „Др Јован Цвијић“, Нови Србин, септембар 1912, Сомбор, Матица српска, Нови Сад, Р I 169.

Привремено народно представништво чији је задатак био да припреми изборе за Уставоторну скупштину новоформиране југословенске државе. Представници Буњеваца били су укључени и у овај политички процес, настављајући тако континуитет свог активног учешћа у друштвеним збивањима државе чије су стварање подржали.

ПРЕМА ЗАКЉУЧКУ

Велика народна скупштина Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи представља значајан догађај у процесу победе над политиком националистичке острашћености. Еманципација дискриминисане српске националне идеје као и њена подршка развоју националних идеја других блиских народа манифестовала се кроз одлучност Краљевине Србије да оствари свој проглашени ратни циљ још 7. децембра 1914, у Нишу – стварање југослововенске државе. Буњевачки народни покрет, проистекао из стваралаштва Ивана Антуновића 60-их година 19. века, у Аустроугарској монархији развијао се кроз један процес прилично спутаваног културног деловања. Истраживања фолклорне традиције, етничког порекла, језичке специфичности, конфесионалне опредељености утицала су да Буњевци постепено стичу уверење о карактеристикама свог народног идентитета. Национална еманципација овог идентитета, међутим, имала је, у ондашњим приликама, прилично одређен хоризонт избора. Српска и хрватска национална идеја, развијајући се кроз своје специфичности и додирујући се повремено у југословенском идеализму са неуравнотеженим ентиузијазмом једних и других, прилично су омеђиле могућности националне еманципације Буњеваца. Ипак, изложени асимилацији и мађаризацији и у покушају профилисања супротстављања овој државној политици, српско-хрватско-буњевачке блискости, на простору Војводине, умеле су да буду видљивије у односу на међусобне националне противречности. Ратно време додатно је интензивирало острашћену политику Угарске и читаве Монархије, а лојалност је најчешће била израз конкретне репресивне државне политике. Из

тог разлога је ослобођење очекивано као излаз из неприхватљиве ситуације како код Срба тако и код Буњеваца у погледу њиховог идентитета. Војни успеси Краљевине Србије били су разлог за повратак наде и за проналажење чврстог ауторитета у ослонцу на предузете кораке еманципације националне идеје. Прилике су се промениле, а Буњевци су подржали Србе у процесу стварања народних одбора који су требали да чвршће повежу ове просторе са државним интересима Краљевине Србије. Без обзира на грчевите покушаје нове мађарске владе Михаља Карољија да придобије и Србе и Буњевце за стварање нове државе на „демократским основама“ и понеких успешних тренутака у том подухвату, идеја национално равноправне мађарске републике, овом приликом је доживела фијаско – очекивани крај једне националистичке политике. Народни одбори Буњеваца, најчешће у сарадњи са представницима Срба, прихватили су политичку одговорност осмишљавања и артикулисања својих циљева који су требали да посведоче истоветност са интересима Краљевине Србије. Скупштина одржана 25. новембра 1918. је била организована у овом контексту и њене одлуке ишле су у овом правцу. Представници Буњеваца, предвођени Блашком Рајићем дали су значајан допринос раду Скупштине и тиме утврдили легитимитет њених одлука. С обзиром на неприхватљиво искуство у државној доктрини Аустроугарске монархије у блиској прошлости, Буњевци су стварање нове државе дочекали са надом да ће остварити свој идентитет. Реални политички пројекат југословенске државе, остварен на војном успеху Краљевине Србије подстакао је идеализам и допринео активном учешћу Буњеваца у процесу стварања државе.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:
Архив Војводине (АВ)
Историјски архив Сомбор
Рукописно одељење Матице српске (РОМС)

Литература

- *Васа Стајић - мисао и дело* (2008), Зборник радова, Војвођанска академија наука и уметности, Нови Сад.
- Bridge, F. R. (1969), *The British Declalration of War on Austria-Hungary in 1914*; Slavonic & East European Review, London, vol 47, 401 - 422.
- Екмечић, Милорад (1989), *Стварање Југославије, 1790-1918,* књига 2, Београд, 1989.
- Ђере, Золтан (1992), *Прилог проучавању закона о равноправности народности из 1868 године*, Истраживања бр. 14, Нови Сад.
- Ђерђ, Гал (1989), *Јавно мњење Угарске о југословенском питању у току Првог светског рата*, Зброник Матице српске за историју, бр. 39, Нови Сад.
- Јањетовић, Зоран (2005), *Деца царева, пасторчад краљева*, Београд.
- Јудин, Љубомирка (1968), *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад, бр. 51.
- Кириловић, Димитрије (1935), *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад.
- Кончар, Ранко и Марковић, Саша (2009), *Vojvodina beetwen Serbian and Yugoslav option during the establishment of the Kingdom SCS*, тематски зборник радова са међународног скупа „Yugoslavia through Time. Ninety Years since the Formation of the First State of Yugoslavia“, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana, str. 93-105.

- Крклјуш, Љубомирка и Ракић, Лазар (1992), *Присаједињење Војводине Србији 1918*, Музеј Војводине, Нови Сад.
- Лебл, Арпад (1979), *Грађанске партије у Војводини 1887-1918*, Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, Нови Сад.
- Лебл, Арпад (1963), *Политички лик Васе Стајића*, Нови Сад.
- Оскар, Јаси (1996), *Будућност Монархије: пропаст Двојне монархије и сједињене подунавске земље*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.
- Оскар, Јаси (1914), *Народносно питање и будућност Угарске*, Тискара Хунгарија, Суботица.
- Оскар, Јаси (1912), *Узроци и последице кризе у Угарској*, Штампарија Стеве Миленковића, Велика Кикинда.
- Марковић, Саша (2011), *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор.
- Марковић, Саша (2012), *Политиканство или пролегомена Демократске странке код војвођанских Срба Аустро-Угарске монархије*, Истраживања, број 23, стр. 415-432.
- Марковић, Саша (2013), *Портрет српског војника у ратним дописима за Србе из Војводине 1912*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, Косовска Митровица, 2013, бр. 43-1, стр. 389-410.
- Микавица, Дејан (2007), *Михајло Полит Десанчић*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Микавица, Дејан, Гавриловић, Владан, Васин, Горан (2007), *Знамениту документа за историју српског народа 1538-1918*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Милутиновић, Коста (1966), *Војводина између Београда и Загреба*, Старине, књ. 53, Загреб.
- Миленковић, Тома (1985), *Банатска република и мађарски комесеријат у Банату : (31. октобар 1918 - 20. фебруар 1919*), Зборник Матице српске за историју, бр. 32.
- Народы Габсбурсгской монархии в 1914-1920 гг.: от национальных

движений к созданию национальных государств, (2012), Институт славяноведения Российской академии наук, Центральноевропейские исследования, выпуск 6, том 1, Москва.

- Његован, Драго (2001), *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, документи и прилози, Музеј Војводине, Нови Сад.
- Остојић, Тихомир (1902), Конференција у Матици српској о „књигама за народ", *Извештај референта Редакцијског одбора*, Нови Сад.
- Пал, Тибор (2009), *Мађарско политичко јавно мњење и српско питање на Балкану 1903-1914,* докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Петровић, Вељко (1954), *Времена и догађаји*, Матица српска, Нови Сад.
- Полит-Десанчић, Михајло (1910), *Беседе*, III део, прва књига, Нови Сад.
- Попов, Душан (1983), *Српска штампа у Војводини између два рата (1918-1941)*, Матица српска, Нови Сад.
- Ракић, Лазар (1971), *Радикална странка у Војводини 1902-1919*, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Ракић, Лазар (1986), *Јаша Томић, (1856-1922.*), Нови Сад.
- Секулић, Исидора (1985), *Шумановићи, Записи о моме народу*, Београд.
- Храбак, Богумил (1990), *Дезертерство, зелени кадар и правратна анархија у југословенским земљама 1914 – 1918,* Нови Сад, 1990.
- Ситон-Ватсон Хју (Hugh Seton-Watson) (1977), *Нације и државе*, Глобус, Загреб.
- *Споменица ослобођења Сомбора 1918-1939* (1938), Сомбор.
- *Споменица ослобођења Војводине 1918 (1929),* Нови Сад.
- Пекић, Петар (1939), *Повијест ослобођења Војводине*, Суботица.
- Скендеровић, Роберт (2006), Буњевачкошокачка странка 1920-1926, *Часопис за савремену повијест*, број 3, Загреб, 2006, стр. 795-816.

BUNJEVCI AND THE GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERBS, BUNJEVCI AND THE OTHER SLAVS IN BANAT, BAČKA AND BARANJA ON NOVEMBER 25TH, 1918

By Prof. SAŠA MARKOVIĆ, PhD, Faculty of Education in Sombor

Abstract: The breakthrough of the Thessaloniki front and the continuation of successful military operations by the allies led by the army of the Kingdom of Serbia were quite unexpected sequence of events for the optimistic predictions of the final outcome of the Great War. Induced by this success, the Slavs from Vojvodina (Banat, Bačka and Baranja), first of all Serbs, along with them Bunjevci as well, in October 1918, by creating national committees, initiated the process of administrative and territorial annexing of these territories to the Kingdom of Serbia with the potential hope of the creation of the Yugoslav state. The Bunjevci, who in the Austro-Hungarian monarchy noticeably sought to preserve and actually profile their broadest cultural identity, were the vast majority of supporters of the departure from the state framework of the Danube Monarchy. The process of articulating the political interests in the circumstances of "uncertainty and temporality" was rather limited by disorientation and fear. Nevertheless, the determination as a consequence of the concrete presence of the army of the Kingdom of Serbia was imposed over a wavering conduct followed by the appropriation of the Bunjevci to participate in making responsible political decisions that determined the future of Vojvodina. The culmination of this conduct, as indicated by the historical sources, was accomplished at the Great National Assembly held on November 25th, 1918, in Novi Sad.

Keywords: Bunjevci, identity, politics, ideas, responsibility, decisions.

Проф. др Слободан Бјелица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
sbjelica@EUnet.rs

Војвођански радикали и Буњевци у Краљевини СХС

Апстракт: Војвођански Буњевци су, у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, политички били организовани у две партије: Земљодилску странку, која је била сасвим повезана са Народном радикалном странком, и Буњевачко-шокачку странку Блашка Рајића. Када је Рајићева странка поставила захтев за аутономијом Војводине, то је радикале изазвало да их оптуже за србофобију те су се потпуно окренули сарадњи са Земљодилском странком. Земљодилци су све време свог постојања, на челу са Марком Јурићем, били уз радикале, како програмски тако и организационо. Пред изборе би обично постављали захтеве за већим утицајем Буњеваца у својим срединама, у чему им се и излазило у сусрет, па је буњевачки живаљ у највећој мери гласао за листе Народне радикалне странке.

Кључне речи: Буњевци, Војводина, Краљевина СХС, Радикална странка.

Идеологија радикализма се међу војвођанским Србима појавила 80-их година 19. века, под утицајем европских и србијанских узора. Његов носилац је била група окупљена око Јаше Томића, која се одвојила од Милетићевих народњака незадовољна што се више пажње не посвећује социјалним питањима. То крило се 1887. године конституисало у самосталну политичку партију, која је од 1891. године носила име Српска народна радикална странка. Убрзо се она од социјалне окренула националној проблематици и постала носилац борбе

за српска права у Угарској. До почетка Првог светског рата, када је војвођанска Радикална странка, попут осталих српских пречанских оранизација, била распуштена, Буњеваца нема међу радикалима, будући да су по статутарним одредбама у чланство СНРС могли су ступити само грађани српске народности. По формирању Краљевине СХС пред припаднике Радикалне странке из Војводине поставило се питање политичког организовања у новим условима. Преовладавало је мишљење да би требало да колективно приступе Пашићевој Народној радикалној странци, која им је идејно и програмски била блиска, а са којом су у прошлости тесно сарађивали. Тако је и било. Неколико дана након формалне обнове рада странке (на страначком збору у Новом Саду крајем фебруара 1919. године), чином свечаног приступања војвођанских радикалских посланика клубу НРС у Привременом народном представништву 3. марта 1919. године, спроведена је фузија две странке. Тиме је војвођанска Радикална странка престала да постоји, иако је задржала одређене посебности у идејном и организационом погледу (Бјелица 2005: 15–16). У новим државно-правним условима, радикалски одбори били су отворени и за несрпски живаљ, а посебно за припаднике оних националности које су блиско сарађивале са Србима у процесу стварања југословенске државе.

До интензивније политичке сарадње буњевачких и српских, поглавито радикалских политичких првака, дошло је у бурну јесен 1918. године, када су заједнички напори усмерени ка отцепљењу од Аустроугарске монархије крунисани одлуком Велике народне скупштине у Новом Саду од 25. новембра 1918. године. Међутим, међу именима Буњеваца активних на том плану преовладаваују личности које су доцније, у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, стајале у опозицији радикалској политици (Његован 2007: 71–85). Они ће формирати Буњевачко-шокачку странку, на челу са попом Блашком Рајићем, која ће промовисати концепцију аутономије Војводине, а временом постати све склонија политичким и националним идејама које су долазиле из Загреба. Насупрот њима, буњевачку етничку посебност у односу како на Хрвате, тако и на Србе, заступа-

ла је Земљодилска странка, која је све време свог постојања (до 1929. године) била програмски и организационо чврсто везана за Народну радикалну странку. Најзнаменитији Буњевци који су приступили Земљодилској, односно Радикалној странци били су: Марко Јурић, Андрија Плетикосић, Антун Видаковић, Иван Црнковић, Ђука Марковић, Ђука Ивандекић, Шиме Башић – Палковић, углавном богати земљопоседници, али и чиновници, учитељи и адвокати (Мачковић 2010: 114–115).

Наша историографија се, до сада, није посебно бавила Земљодилском странком, те отуда није са сигурношћу утврђено када и како је она настала. Њено формирање углавном се везује за радикалску кампању уочи избора за Уставотворну скупштину (одржаних новембра 1920. године). Међутим, једно до сада необјављивано сведочанство земљодилског вође, Марка Јурића, пружа нешто другачије податке. Половином двадесетих година, на једном мање значајном партијском скупу у Суботици, Марко Јурић се присетио да је и сам „суделовао у организовању радикалне странке у Суботици од дана ослобођења". Сећајући се тих дана, Јурић је констатовао: „После ослобођења у Суботици је било наступило време весеља и националног одушевљења. Живело се у пуној братској слози и љубави. И то расположење је потрајало све до избора за Уставотворну скупштину. Тада су се код многих појавили апетити да постану народни посланици и суботичка интелигенција – како српска тако и буњевачка – посејала је тада семе омразе и раздора у наш народ у Суботици. До тада су сви имали пуна уста хвале за Србију и Србијанце, али кад су се месни интелектуалци почели прибојавати да Србијанци не заузму високе положаје и не покупе мандате, онда су одједном постали критичари и закерала и та своја прегањања пренели су и у народ. До сада су сви једнодушно одавали признања Србији, која је створила ову државу и којој имамо да захвалимо што можемо слободно употребљавати свој лепи матерњи језик, које нам право под Мађарима није било признато. До тада су сви одавали признање радикалној странци под чијом управом је мала Србија оснажена и дорасла да прво разбије турску силу и ослободи

Стару Србију и Македонију, па затим донесе слободу и уједињење и нама преко Саве и Дунава. Али од тада су сви они, који нису имали изгледа да добију мандате, почели налазити мане Србији и Србијанцима и данас сви који нису у радикалној странци нападају Србију и Србијанце".

Као првобитно језгро Земљодилске странке, Марко Јурић је означио групу својих истомишљеника из Земљодилске касине, која се Народној радикалној странци прикључила из националних и социјалних разлога. Према Јурићевим речима, „са ослобођењем нас је огрејало сунце слободе и ми смо сматрали за своју дужност да помажемо и сарађујемо са оном странком, под чијом је управом то Ослобођење извршено. Затим, ми Буњевци смо у огромној већини земљодилци. Нама је било познато да је и радикална странка засновала своју снагу и величину на 'геци' србијанском сељаку, који је баш радикалној странци имао да захвали за леп и слободан живот у Србији. Брига и старање радикала за сељаке у Србији пружала нам је јемство да ће радикална странка посветити исту бригу и старање и добробити буњевачког земљодилца. И најзад нас је највише привукло радикалима што су они показали највећу верску и националну трпељивост. Држећи се начела: 'брат је мио, које вјере био', они не само што су поштовали нашу католичку веру, него нису дирали ни у наше буњевачко име. Дошли су демократе, па су тражиле од нас да се назовемо Југословенима; последњих година дошао је и Радић и прогласио нас за Хрвате. Радикали су нам рекли: 'Ви сте наша браћа и ми вас волимо као браћу. До сада сте били Буњевци'. И кад не би било других разлога, овај последњи би био довољан да јасно покаже сваком правом Буњевцу, да му је ако хоће да очува име својих предака, место само у радикалној странци", закључио је своје излагање Марко Јурић (*Суботички гласник*, 24. 6. 1926).

Радикалско-земљодилска сарадња на изборима за Уставотворну скупштину донела је буњевачкој заједници једно посланичко место, које је до наредних избора заузимао Иван Црнковић. У то време, земљодилске и радикалске идеје на северу Бачке пропагирао је лист

Бачванин, који се појавио у марту 1921. године и штампан је двоазбучно – ћирилицом и латиницом. Иницијатор покретања *Бачванина* био је радикалски првак и познати историчар Алекса Ивић. Један од најплоднијих сарадника био је српски публициста Тоша Искруљев, али се на челу редакције налазио Буњевац Јаша Мачковић (Марковић 2010: 40–42). *Бачванин* је излазио тачно две године, а остао је запамћен највише по оштрим полемикама са *Невеном*, који је заступао клерикалне идеје Буњевачко-шокачке странке Блашка Рајића. Правећи оштру разлику између буњевачког живља и Рајићеве странке, *Бачванин* је писао да њу „воде попови и декларирани Србофоби, док су највеће масе Буњеваца или индиферентне према политици те странке, или припадају једној младој странци – буњевачкој земљодилској, која потпуно заступа програм Радикалне странке и која са њом братски сарађује на свима пољима. Та странка је већ до сада привукла себи већину буњевачког света и према томе неправедно је идентифицирати све Буњевце са клерикалском буњ.-шокачком странком, чије поступке осуђује сав паметан и поштен свет код нас“ (*Бачванин*, 15. 3. 1923).

Након престанка излажења *Бачванина,* његово место је врло брзо заузео *Земљодилац*, лист намењен првенствено буњевачкој популацији, који је уређивао познати новинар Лазар Стипић. *Земљодилац* није био дугог века, али је Стипић већ 1924. године покренуо *Борбу*, која се исте године и угасила (Попов 1983: 145–149). У то време почеле су да излазе и *Буњевачке новине*, на чију уређивачку политику је, све до њиховог гашења 1927. године, највише утицаја имао народни посланик Марко Јурић (биран на листи Радикалне странке у три наврата: 1923, 1925. и 1927. године). Изборне, 1925. године почео је да излази и *Суботички гласник*, који је наставио традицију полемисања са штампом окренутом Загребу. На страницама тог листа изражавано је задовољство што „на прошлим изборима Буњевци су en masse и у претежној својој већини гласовали за и са радикалима. То је неоспоран факат и у суботичком и у сомборском округу… У нашем округу Радикална странка је странка Буњеваца, тако је то изразио и одлучио народ на последњим изборима. И не варамо се, када тврдимо, да је цео напре-

дак и цео процват Буњеваца условљен у Радикалној странци. Ипак, радикали нису против преговора ни с оним Буњевцима који се још за сада налазе изван њихових редова, јер и тиме желе да докажу да им је интерес Буњеваца у њиховом партијском раду највиши и најсветији" (*Суботички гласник*, 5. 11. 1925).

Сви наведени листови имали су за циљ да Буњевце одврате од подршке политичким опцијама које су сматране за антидржавне (пре свега радићевској, али и комунистичкој, чије су идеје налазиле плодно тле међу буњевачком сиротињом). Интензивна радикалска пропаганда имала је приличног успеха, што су показивали и изборни резултати. Међутим, од 1927. године Буњевци - земљодилци почели су да се деле на читаоце *Суботичких новина*, односно *Суботичког гласника*, листова који су пропагирали идеје завађених радикалских фракција. Наиме, недуго после Пашићеве смрти (поткрај 1926. године), дошло је до раскола у Радикалној странци на присталице председника владе Веље Вукићевића и на радикале који су признавали легитимитет Главног одбора странке и позивали се на „аманет" покојног Николе Пашића. Током 1927. године, користећи све полуге власти, „владини радикали" су створили паралелне локалне одборе и успели су да потпуно потисну „Пашићевце" у Војводини. На изборима одржаним септембра 1927. године „владиновци" су поразили „Пашићевце" у Војводини односом у гласовима од око 3:1. Тако је било и у Суботици, где су се Буњевци, радије приклонили „владиновцима" него „Пашићевцима". Пред саме изборе, а да би се обезбедили буњевачки гласови, склопљен је споразум „владиноваца" и земљодилаца који је имао шест тачака: „да у управи града Суботице имају одлучну реч Буњевци, којих има преко 70 хиљада; да се у Суботици не може водити политика без Буњеваца и против Буњеваца; да у градском сенату буду заступљени размерно и Буњевци; да начелник града буде Буњевац; да аграрну земљу добију наши људи у првом реду а затим и добровољци и колонисте; да се очува слога између Буњеваца и Срба који су кроз више столећа живели у слози и љубави и зато ће се чиновничка места сразмерно поделити међу Србима и Буњевцима" (*Суботичке новине*, 9. 9. 1927).

Наравно, не мање значајно је било и политичко опредељење Марка Јурића, чији је ауторитет био веома поштован у знатном делу буњевачке популације. У провладиним листовима се у то време могло прочитати да је он „најпризнатији представник радикалско-земљодилске странке у свима партијским форумима, чије се мишљење прима и поштује како и приличи… Хладан и одмерен у свом политичком расуђивању, по којој особини с правом заслужује назив буњевачког Пашића, г. Марко Јурић је рођен да ствара и зида, а не да руши и цепа. И сви они који су имали прилику да с њим сарађују знају да је наш 'газда Марко' увек радио на сличавању, згруписавању и збијању редова радикално-земљодилске странке, а не на уношењу раздора и стварању фракција" (*Суботички гласник*, 25.11.1926). Другом приликом, Јурић је оцењен као политичар „који је као посланик бранио и штитио буњевачку и српску интелигенцију, буњевачки земљодилски сталеж и напослетку буњевачку сиротињу", док су његови опоненти представљени као људи „који су пре неколико година дошли у Суботицу међу Буњевце, који нас не познају и који би буњевачким гласовима да набаве мандат за човека, који не зна тко су Буњевци и шта су Буњевци" (*Суботичке новине*, 5. 8. 1927).

Са друге стране, „Пашићевци" су своје противнике критиковали да немају политички програм него се поводе за мишљењем Марка Јурића („како газда каже"). „Пашићевци" су на северу Бачке углавном били локални Срби, али је међу њима било и Буњеваца (нпр. председник суботичког месног одбора био је Тома Скендеровић) (Кривокапић Јовић 2002: 333–334). Подељени на присталице једне или друге фракције радикала, Хрватске сељачке странке и осталих политичких партија, Буњевци су дочекали 6. јануар 1929. године, увођење личног режима краља Александра и суспензију страначког живота. Већином одани југословенској државној идеји, у новоствореним условима Буњевци ће наставити да сарађују са владајућим, српским политичким снагама, како је то још половином двадесетих година препоручивао Антун Шокчић: „Ми, Буњевци, на крајњем северу наше државе не смемо водити политику опозиције, јер то може служити само против ин-

тереса самих нас, и помоћу такве лоше политике никада нећемо моћи да постигнемо оно, које у сарадњи са владом лако можемо постићи. Политику срца ми морамо спојити са политиком памети, која ће бити, и само она може бити по нас добра, корисна и победоносна. Ми не смемо стајати у редовима опозиције, који су означени биљегом срамоте, издајства и сваке сумње, јер том политиком нећемо доћи до остварења својих циљева, том политиком нећемо задобити поверење Београда, него се том лошом 'самосталном' политиком само бацамо у вртлог политичке незрелости и сумња." (*Буњевачке новине*, 20. 2. 1925).

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Периодика:

Бачванин (1923–1924). Суботица.
Борба (1924). Суботица.
Буњевачке новине (1926). Суботица.
Земљодилац (1924). Суботица.
Суботички гласник (1925–1927). Суботица.
Суботичке новине (1927). Суботица.

Монографије и чланци:

Бјелица, Слободан (2005). *Радикали у Војводини 1919–1929*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Кривокапић-Јовић, Гордана (2002). *Оклоп без витеза – о социјалним основама и организационој структури Народне радикалне странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918–1929),* Београд: Институт за новију историју.

Његован, Драго (2007). Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918. године, у: *О Буњевцима*, Нови Сад.

Марковић, Саша (2010). *Политички живот Буњеваца Војводине у Краљевини СХС-Југославији 1918–1941*, Суботица: Буњевачки информативни центар.

Мачковић, Стеван (2010). Бачки Буњевци између Београда и Загреба (1918–1941),у: *Идентитет бачких Хрвата*, Загреб-Суботица.

Попов, Душан (1983). *Српска штампа у Војводини 1918–1941*, Нови Сад: Матица српска.

VOJVODINIAN RADICALS AND THE BUNJEVCI IN THE KINGDOM OF S.H.S.

By Prof. SLOBODAN BJELICA, Phd, University of Novi Sad

Abstract: Vojvodinian Bunjevci, at the time of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, were politically organized into two parties: the Earth Party, which was completely inclined to the People's Radical Party, and the Bunjevac-Šokac party of Blaško Rajić. When Rajić's party asked for the autonomy of Vojvodina, it caused the radicals to accuse them of Serbophobia and completely turned to cooperation with the Earth Party. Throughout their existence, the leaders of the Earth party, led by Marko Jurić, were with the radicals, both in the programme and organizational way. Prior to the elections, the Bunjevci would usually ask for the greater influence in their own communities, and as their needs were met, the Bunjevci mostly voted for the lists of the National Radical Party.

Keywords: Bunjevci, Vojvodina, Kingdom of SHS, Radical Party.

Гавро Буразор
Универзитет у Београду
Докторанд
gavroburazor@gmail.com

Бачки Буњевци за вријеме Другог свјетског рата (1941–1945)

Апстракт: Циљ рада је да синтетички прикаже основне процесе и догађаје међу бачким Буњевцима за вријеме Другог свјетског рата. У том смислу обухваћене су следеће теме: положај буњевачке популације за вријеме мађарске окупације Бачке, улога Буњеваца у Народноослобидилачком рату, као и активност прохрватски и проусташки оријентисаних Буњеваца у Загребу, односно Независној Држави Хрватској (НДХ).

Кључне ријечи: Буњевци, окупација, Бачка, НДХ, Народноослободилачки рат.

Током постојања Краљевине Југославије, Буњевци су били изложени притисцима националне интеграције и то из два правца: југословенског и хрватског. Прије тога Мађари су их настојали интегрисати у свој национални корпус. Уопштено гледано, етнички и национални идентитет Буњеваца и Шокаца био је у сталном процесу преобликовања. Идентитет који се градио у односу на „другог“ је варирао, па су до 1918. године „други“ били Мађари, док је током постојања Краљевине Југославије релација зависила од идентитетске конструкције. Припадници буњевачке и шокачке заједнице који су интегрисани у састав хрватске нације, као „друге“ су перцепирали Србе и етничке Буњевце. Обрнуто, Буњевци који су задржали идентитет у виду буњевачког етницитета „другост“ су видјели у хрватству. Када је реч о

политици идентитета Краљевине Југославије и покушају стварања југословенске нације, код Буњеваца је та интеграција била ограничена многим факторима. Становништво је било претежно земљорадничко, постојао је проблем великог броја неписмених а процес модернизације се одвијао врло споро и то у свим сегментима. Ово се такође односило и на процесе индустријализације и урбанизације. Стога је „замишљање“ југословенске нације било ограничено, а буњевачко становништво је већином остало у оквирима етничке лојалности. Треба додати да је значајан ефекат југословенске идеологије остварен преко култа вође читаве нације који је везан за краља Александра I Карађорђевића, као и у просвјетном систему земље, па је један дио буњевачке и шокачке популације свој идентитет перцепирао као југословенски или буњевачко-југословенски. Са друге стране, управо одсуство модернизацијских процеса у економији и друштву, омогућило је развој хрватске националне идеологије на простору који су насељавали Буњевци и Шокци. Ова идеологија темељила се првенствено на вјери и поријеклу у језику. Значајну улогу у овим интеграцијским процесима одиграла је и Католичка црква у Војводини. Док јој се током тридесетих година XX вијека придружио и ХСС Владка Мачека. Тада су у Суботици, Сомбору и другим мјестима насељеним Буњевцима, у вјерске ритуале укључиване и колективне церемоније у организацији ХСС-а. Овим потезима процес интеграције Буњеваца у хрватску націју је добијао јачу динамику[1].

Затим је дошао 6. април 1941. године, и пад Краљевине Југославије. Мађарска је до тад обавила све неопходне припреме и консултације како би учествовала у Хитлеровом *Плану бр. 25*. Недвосмислено је доказано да је Уговор о вјечном пријатељству између Југославије и Мађарске потписан 12. децембра 1940. године, био само тактички потез. Ипак, у почетним операцијама њемачке агресије на Југослави-

1 Александар Хорват, *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918–1941)*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад, 2015, 341 – 345; Саша Марковић, „Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду 1929–1941. година“, у : *Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“*, Нови Сад, 2007, 89–108.

ју, Мађарска није директно учествовала. Иако је имала претензије на југословенске територије, Мађарска је жељно очекивала не само војнички слом Југославије, него и њен нестанак са историјске сцене, као једне „версајске творевине". За војни напад, пред свјетском јавности, требало јој је велико дипломатско покриће, како би се погазио поменути Уговор о пријатељству. Када је 10. априла 1941. године проглашена НДХ, мађарски државни врх је закључио да је овим Југославија престала да постоји, и под паролом заштите мађарског становништва послала војску и окупирала Бачку, Барању и Међумурје. Војном заповјести Миклоша Хортија, 11. априла 1941. године, војска је кренула да запосједне „хиљадугодишње границе".[2]

Непосредно по заузимању Бачке и Барање, главни циљ мађарске окупационе власти је припрема за прелазак са југословенске на мађарску цивилну управу. Како би овај процес био што контролисанији, у вријеме „прелазне ситуације" уведена је војна управа, како је то објашњено у наредби шефа мађарског генералштаба Хенриха Верта. Основна карактеристика система војне управе је директна контрола војног руководства над свим пословима у Бачкој и Барањи. У том смислу, структура окупационог војног система била је следећа: као првостепени органи власти успостављају се градске и среске војне команде, судске функције над цивилним лицима вршили су искључиво војни судови, судије су постављали војни команданти, а редарствену службу обављала је полиција и жандармерија подређена војним властима. Уведени су и преки судови, који су могли осудити цивиле на смрт вјешањем због побуне, убиства, насилног понашања према органима власти или уколико би производили и поседовали експлозив и оружје.[3]

Ова сложена збивања, навела су окупационе власти да заузму посебан став како према Србима тако и према југословенски оријентисаним Буњевцима. Одмах су интернирали одређен број свештенства, међу њима утицајног суботичког свештеника Блашка Рајића и биску-

2 Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad 1996, 24–30.

3 Enike Šajti, *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, Novi Sad 2010, 122–132.

па Лајчу Будановића који ће у фрањевачком манастиру на Карпатима провести двије године. Првенствено како не би утицали на новонастале политичке прилике. Код мађарских власти постојао је страх од стварања НДХ и повлачења нових граница, тако да су били свјесни важности става Буњеваца у односима двеју држава. Складно овоме, представници националних мањина требали су што прије дати тзв. „изјаве лојалности". Тако су Буњевци у првим данима окупације, као и остали, издали један меморандум, који је штампан као летак и упућен директно Министарству унутрашњих послова у Будимпешту. Ту су истакли: „Ми са словенским презименима, католици са стопостотним националним мађарским осјећајем, желимо у служби народне идеје остати. Овим свечано изјављујемо жељу свију и молимо надлежни форум за дејство да се за католичко буњевачко становништво само мађарске школе и наставници упоребљавају". Још су истакли у летку: „Не желимо да због неке словенске националне идеје ударимо у леђа онима који нам обезбјеђују позитиван живот. У очима Срба никад нисмо поуздани држављани били, јер мађарони бејасмо", каже се на крају текста [4].

Важну улогу за став Буњеваца из Сомбора према новонасталим догађајима имао је адвокат Грга Вуковић. Он се одмах наметнуо и тражио пријем код команданта града. Вуковић је тад са групом грађана износио идеје како Буњевци који се готово сви осјећају Хрватима, треба да изврше организовано пресељење у НДХ, те да се тако изврши размена хрватског и мађарског становништва. Међутим, ова „сомборска група" је била доста умерена и свјесна деликатности историјских прилика, очекујући даљи расплет догађаја. Суботички Буњевци, они са јачим мађаронским осјећајем, издали су 17. маја 1941. године проглас, штампан на буњевачком и мађарском језику, у којем изражавају велико задовољство распадом југословенске државе и повратком под круну Св. Стјепана. Истичу: „Никада Буњевци нису гледали прико граница, само према Будиму и круни Св. Стипана, која је подједнако дилила своје свитле и топле зраке свим грађанима отаџбине. Није ту

4 A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, 46–47.

никада било разлике између грађана и грађана, сваки је тежио толико, колико је вридио по свом знању, поштењу и тачном вршењу својих грађанских дужности… У овој поново оживилој држави Св. Стипана, желимо и ми и даље живити, као што су и наши дидови чинили. На овакав рад зовемо све Вас, да раме уз раме са браћом Мађарима заједно порадимо за заједничку нам домовину и нашу милу варош“[5].

Без обзира на извјесну подвојеност међу бачким Буњевцима око јединствене изјаве лојалности мађарским властима, ствар ће се брзо ријешити након посјете Грге Вуковића 27. маја Јожефу Смоленском, који је у војној управи био задужен за грађанске послове. Мада је Вуковић инсистирао раније на размјени становништва, нагло ће промјенити ставове и постати наредних година носилац мађарске политике према Буњевцима, као посланик у мађарском парламенту. Треба споменути да је Вуковић током љета 1941. године ухапшен због сарадње са агентом НДХ. Када је пуштен, Вуковић је заступао политику оданости Будимпешти[6].

Војни систем је био на снази наредна четири месеца, све до средине августа 1941. када је војна управа укинута, након чега је окупациона власт прешла на цивилни облик окупације. У оквиру правног система Мађарске, жупаније су представљале регионалне самоуправне јединице, потчињене Министарству унутрашњих послова. Највећи део Бачке нашао се у оквиру Бач-бодрошке жупаније са седиштем у Сомбору. Нови Сад, Суботица и Сомбор добили су поново некадашњи статус слободних краљевских градова, што значи да нису били подређени жупанијама него непосредно мађарској влади. Уклапањем Јужних крајева (Делвидека) у Мађарску, тражила се подршка становништва. Сада је регент Хорти представљен као „патрон Буњеваца“. Иако су били изложени дискриминацији, став власти према Буњевцима је био нешто блажи него према Јеврејима и Србима. Већина буњевачких

5 А. Касаш, Став Буњеваца према збивањима у Бачкој у пролеће 1941. године, у: *Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“*, 110–113.

6 A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, 47–48; Milenko Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, Sombor, 1971, 58.

удружења је наставила са радом, нису им одузимани радио апарати, а део нижег службеничког кадра је задржао радна мјеста. Ипак, у Суботици где су чинили половину становништва, добили су тек 20% места у градском вијећу. Друштва буњевачких Хрвата нису забрањена, али њихов рад је био ограничен и стављен под контролу окупационог система, као што је случај са Хрватском културном заједницом или сомборским Хрватским културним друштвом Мирољуб[7].

Раније идентитетске поларизације међу војвођанским Буњевцима рефлектовале су се на односе након мађарске окупације Бачке и Барање. Као и претходна југословенска власт, мађарски окупациони систем је подржавао идеју посебног буњевачког идентитета. У Сомбору је сада било средиште промађарски оријентисаних Буњеваца, гдје је у ту сврху основано удружење Буњевачко-шокачки културни савез, иза којег су стајали заступници у будимпештанском парламенту Грга Вуковић и Антуш Вујевић. Они ће 1943. године покренути буњевачке *Наше новине* и *Наш календар*. Лист је излазио у 5.000 примјерака, уређиван је и штампан у Сомбору, као једине јавне буњевачке новине за време окупације. Треба рећи да су исте године отворена буњевачка одељења у суботичкој мађарској гимназији. По доласку Црвене армије и ослобођењу Сомбора Грга Вуковић је побјегао и нашао уточиште у Минхену. Активно је учествовао у емигрантској кампањи против Југославије све до своје смрти 1956. године. Антуш Вујевић је такође спас нашао у емиграцији, која га је одвела у Јужну Америку. Њихов трећи сарадник Иван Мироницки је ухапшен у земљи и био осуђен на четири године затвора[8].

Хрватски рад на интеграцији Буњеваца у њихов национални корпус био је примјетан и током 1941. године. Док су се креирале нове границе, требало је испитати стање на терену. Одговор нових мађарских власти, био је веома брз, па је тако у Сомбору током љета ухваћен

7 *Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији: 1941–1945*, (ред. Чедомир Попов), Нови Сад, 1984, 68; A. Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, 76.

8 M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 68–70.

усташки емисар Никола Јурић. Имао је за задатак да испита расположење становништва западне и сјеверозападне Бачке за прикључење НДХ. Мађарска обавјештајна служба утврдила је и повезаност Јурића са Гргом Вуковићем, Маријом Булић и Матом Шкрабалом, па је ова активност ефикасно прекинута. Треба ипак нагласити да је веома мали број Буњеваца сматрао НДХ остварењем својих националних идеала и да би се у њу преселио. Активни Буњевци у Загребу су углавном били окупљени око Друштва бачких Хрвата са Јосипом Андрићем као председником и часописа *Класје наших равни,* са Марком Човићем као уредником. Иначе, часопис је обновљен 1942. године и ту су излазили чланци који су између осталог истицали хрватски идентитет и поријекло бачких Буњеваца и Шокаца. Оваквим текстовима су предњачили: Стјепан Бартоловић, Албе Шочкић, Миховил Катанец и други. Часопис је као и сва штампа из тог периода величао НДХ, а нарочито Анту Павелића, па је на полеђини часописа стајао великим словима цитат: „Ја нисам дошао владати, ја сам дошао радити! Моја су врата увијек отворена свима Хрватима, а поготово вама! (Поглавник бачким Хрватима 21. травња 1941. године)“[9].

Занимљиво би било истакнути улогу Марка Човића (1915–1983), Буњевца из Суботице у служби НДХ. Човић је био новинар и књижевник. Студирао је у Загребу, гдје се и упознао са Милом Будаком. Тако ће по формирању НДХ бити неколико мјесеци секретар у Будаковом Министарству наставе и богоштовља, а затим директор службеног листа НДХ *Хрватски народ*, све до 1944. године. Такође, био је уредник листа *Хрватска Ревија,* а од 1944. године директор листа *Нова Хрватска*. Објавом есеја: *Струјања у сувременој хрватској књижевности*, са поднасловом: *Од хрватског књижевника Миле Будака до хрватског књижевника Мирослава Крлеже* покушао је створити извјесно једнство и континуитет на књижевној сцени НДХ. Циљ му је био показати јавности да су Будак и Крлежа једнаке хрватске књи-

9 *Klasje naših ravni – povremeni časopis za istraživanje kulture, života i običaja Bačko – baranjskih Hrvata*, (Zagreb) бројеви за: 1942. i 1943; M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 58.

жевне величине. Часопис *Сиремност* бр. 7 објављен 10. априла 1942. године, поводом годишњице НДХ, због овог Човићевог есеја је убрзо био забрањен. Падом НДХ, Човић се повлачио са усташком војском и администрацијом до Аустрије, одакле се 1948. године успио пребацити у Аргентину, кратко вријеме живио је у Парагвају да би се на крају смјестио у Бразилу, гдје ће и умријети. Током емиграције, објавио је књигу *Нејугословенска Југославија и Хрвати* која је изашла у Минхену и Барселони 1975. године[10].

* * *

Комунистичка партија Југославије навикла на илегалне услове рада, у окупацији је успјела да сачува своју организациону форму и кадрове, вршећи припреме за оружани отпор и борбу против окупатора. Народноослободилачка борба у сјеверозападној Бачкој и Барањи организована је из Сомбора. Окружним комитетом руковидо је Киш Ерне, који је убрзо ухваћен 8. августа 1941. године и потом објешен у Сегедину. Дужност је преузео студент права Каменко Гагрчин који је тада у Сомбору имао на располагању око двије стотине чланова КПЈ и СКОЈ-а. Међу њима истакнутији Буњевци су били: Иван Парчетић, члан Окружног комитета и политички комесар Окружног партизанског штаба, Стипан Острогонац, Пера Пробојчевић, Стипан Цар, Андрија Богишић, Јоза Гавранович и други. Ипак, судбина Народноослободилачког покрета у Сомбору била је врло тешка. Мађарске власти су спровеле неколико успјешних рација, па је до 15. фебруара 1942. године убијено десет бораца, а ухапшено око четири стотине. Од тог броја 112 бораца је осуђено на затворске казне: Иван Парчетић је добио 12 година робије, Стипан Острогорац пет, Јосип Главан и Јоза Гавранович три итд. Казну су издржавали у Калочи гдје

10 Као члан Друштва књижевника Хрватске био је током 1942. године у службеној посјети бугарским писцима у Софији. Објавио је неколико романа и књига: *Doktor filozofije* (1937), *Lirika hrvatskih sveučilištaraca* (1939), *Žito zove* (1941), *Priča o djevojci Višnji* (1943). Детаљније у: *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997, 79–80.

ће услијед принудног рада умријети Иван Перчетић. Овим потезом је практично покрет отпора у Сомбору сведен на минимум, а њихове активности ће бити примјетне само повременим протурањем летака који су позивали на отпор окупатору[11].

Слична динамика догађаја одвијала се и у Суботици. Тамо су активисти НОП-а имали неколико успјешних акција паљења жита, на које је окупатор одговарао смртном казном. Рације и хапшења задале су озбиљан ударац партијској организацији, нарочито кад је у септембру 1941. године ухапшен секратар Обласног комитета Отмар Мајер са већом групом комуниста. Убрзо је Мајер са још четрнаест другова био осуђен на смрт. До децембра 1941. године било је ухапшено 343. лица чиме је покрет отпора као и у Сомбору, сведен на минимум активности. Репресивне мјере, велики губитци, извјесна деморализација, немогућност повезивања на војвођанском нивоу и свакако неприпремљеност за борбу у равничарским и зимским условима, партијско руководство је одлучило да се прекине са оружаним акцијама и остатак бораца пребаци у Срем. Том приликом је Геза Тиквицки успио прећи у Нови Сад гдје се повезао са члановима НОП-а, док су браћа Фрањо и Анте Војнић – Пурчар остали у Суботици вршећи повремено пропагандни рад [12].

* * *

Одмах по окупацији, сва државна имовина Краљевине Југославије преписана је Мађарској. На удару се нашла српска и јеврејска имовина. Економска моћ Јевреја била је велика, а само у Суботици они су држали 18. фабрика, 44. занатске радње, и 105. трговачких радњи. Према српској и јеврејској имовини нису примјењиване само мјере конфискациије. Њени власници су, путем разних уцена

11 *Војводина у НОР-у…*, 70–72; M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 58–62.

12 Ante Vojnić-Purčar, *Oslobođenje Subotice*, Subotica, 1945, 22–23; *Војводина у НОП -у…*, 72–73.

и притисака, били присиљени да је за нереалну цену распродају Мађарима. Ипак, до краја 1941. године економске и социјалне мјере мађарских окупационих власти имале су одређеног утицаја на стабилизацију привредног живота у ратним условима али ће постепено губити на значају, што ће довести до разочарења многих због погоршања општих услова живота. Не само да се све више сиромашило, а цене расле, већ је и црноберзијанство све више изазивало револт, посебно сиромашнијег градског становништва. Црна берза развијала се на релацији село – град, али нешто касније и на релацији Бачка – Будимпешта. Док се још вјеровало у стварање новог европског поретка у којем је и Мађарска требала да заузме одређено мјесто, све тешкоће правдале су се потребом националног жртвовања, али је национална еуфорија временом, а нарочито од почетка 1943. године све више сплашњавала. Посебно је та појава била присутна међу аграрном сиротињом која ће се разочарати у аграрну политику мађарског окупатора[13].

Почетком пролећа 1943. године Србе, Хрвате, Буњевце, Шокце, Словаке и Русине из Бачке захватио је нови талас окупаторског терора. Старији мушкарци одвођени су на принудни рад, што је постало познато под називом „ићи у мункаше“, од мађарске ријечи која у преводу значи радник. Под стражом коју је давала војска „мункаши“ су радили на феудалним имањима у Мађарској, у рудницима, на изградњи цивилних и војних објеката, поправљању порушених пруга, чишћењу рушевина и другим дјелатностима. Обично се у „мункаше“ одлазило на позив војних власти и уз пријетњу да се неодазивање кажњава у духу војних прописа. Слањем на принудни рад словенског становништва, мађарске власти су обезбјеђивале недостатак радне снаге, док је са друге стране мађарско становништво позивало у војску, од којих су многи завршили на источном фронту. Од „мункашког“ рада се могло спасити једино подмићивањем корумпираних службеника или везама и познанствима са властима. Ипак већина људи је у „мункашима“ проводила неколико мјесеци,

13 *Војводина у НОР-у…*, 56–58.

док је било примјера да су људи пуштени након годину дана принудног рада[14].

Споменимо још мађарске затворе и логоре. Затвор у Сегедину, познат као „Чилаг“ (Звијезда) имао је 752 затвореника, од којих су бројчано по националности највише били заступљени Срби, или другим параметрима гледано, највише комунисти. Многи су ту умрли услед присилног рада који су обављали у посебно формираним радним четама, због болести и лоших услова. Према списковима, 19 Хрвата и Буњеваца је страдало у Чилагу. Логор у Шарвару је био највећи, кроз њега је прошло око 12.000 људи. Прво је био логор за ратне заробљенике, а затим и за становништво. Велики број људи, нехумани услови, прљавштина, слаба исхрана и појава болести, доводили су до умирања. Велики број дјеце је тако страдао од туберкулозе, а доцније је око 3.000 њих извучено успјешном акцијом спашавања у којој је учествовала и СПЦ. Логораши су повремено вођени на јавне радове, или чак изнајмљивани за рад на имањима или у рудницима. Страдало је 985 логораша, од тога: Срба 929, Словенаца 40 и Буњеваца 10. Постојао је током 1941. године и логор у Барчу, на обали Драве. Кроз њега је прошло је око 3.500 људи. Ту је због лоших услова у којима су људи држани гладни, умрло 63 логораша, а од тога су према списковима троје били Буњевци. Крајем године логор је затворен, а већина интернираних је пуштена[15].

Опште војне промјене у Европи, а посебно у Мађарској, од марта 1944. године, позитивно су се одражавале на развој НОП-а у Бачкој. Радило се на организационом јачању КПЈ и обнављању раније поки-

14 М. Бељански, *Сомборци у ратном заробљеништву 1941–1945. године*, Сомбор, 1974, 47–48; Драго Његован, „Један документ о мађарским злочинима у Војводини као разлогу за предлог о потпуном исељавању Мађара из Југославије и ревизији југословенско–мађарске границе после Другог светског рата“, у : *Истраживања и меморијализација геноцида и ратних злочина*, (ур. Јован Мирковић), Београд, 2012, 138–140.

15 Vladisalv Rotbart, *Ne zaboravi druga svog: hronika o tamnovanju i borbi rodoljuba iz Bačke u Segedinskom zatvoru*, Novi Sad, 1976, 5–11; Звонимир Голубовић, *Шарварска голгота 1941–1945*, Нови Сад, 1995, 125–147, 345–347.

даних веза. Тако је секретар Обласног комитета КПЈ за Бачку и Барању извјестио 13. марта 1944. године да су чланови Обласног комитета Геза Тиквицки и Лајош Јо упућени на рад у Суботицу и околини. Успјеха је било, остварене су партијске везе са околним организацијама у Сенти, Ади и Молу. Међутим, ово успјешно повезивање и јачање покрета током љета 1944. године прекинуто је бројним хапшењима, а том приликом је страдао и један од главних руководилаца Лајош Јо. Активност у Сомбору је била усмјерена ка повезивању и јачању чланова НОП-а. Тако су обављали разговоре и са старим члановима ХСС-а, ради заједничке сарадње. Овај задатак је био повјерен Ивану Матарићу да као Буњевац води те преговоре. Народноослободилачки одбор поред осталих активности помагао је и дјеловање малог партизанског одреда, који је прешавши из Срема имао базу сјеверно од града на имању Грге Асталоша[16].

Почетком септембра 1944. године, формирана је Бачко-барањска оперативна зона која је руководила војним акцијама. Почео је све масовнији прилив бораца свих националности, тако да су вршени напади и диверзије широм Бачке. Свему овом су помагале вијести о приближавању Црвене армије, савезнички успјеси и побједе партизанских јединица широм Југославије. Уласком јединица Црвене армије у Банат 1. октобра 1944. године, мађарске окупационе власти почињу споводити дјеломичну евакуацију. Затим почиње масовна селидба окупатора и његових сарадника из Бачке, праћена одношењем свега што се могло понијети. Тих дана становништво је било жртва окупаторског терора и пљачке[17]. Војска и опрема се из Новог Сада возовима евакуисала ка Суботици, гдје се већ радило на повезивању партизана и Црвене армије. Управо је партизанско руководство: Ладислав Грос, Грга Лулић и Лајчо Јарамазовић одлучило да се при заузимању града опколи жељезничка станица, као јака база окупаторске војске. Успје-

16 *Војводина у НОР-у…*, 331–338; M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 71–75.

17 *Војводина у НОР-у…*, 355–359; M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 71–75.

шна акција значила је и ослобођење Суботице 11. октобра 1944. године, а приликом борби на станици је страдао командант партизанског одреда Јован Микић – Спартак. Постигнути договор у Сомбору са вођама ХСС-а дао је разултате, па су Антун Матарић, Стипан Перишкић и други прихватили политику НОП-а, те по доласку Црвене армије у Сомбор 21. октобра 1944. године активно радили у НОО-у и позивали људе да се придруже јединицама НОВЈ. Сомборски партизански одред убрзо је бројао око хиљаду бораца, они су прикључени Дванаестој војвођанској бригади и упућени ка фронту код Батине. Током Батинске битке од 12. до 18. новембра 1944. године, Сомбор је постао велики болнички центар, што је за НОО био велики изазов. Морао је да помаже болнице које су имале око 11.000 рањеника и да збрињава хиљаде избјеглица које су преко Мађарске и Барање стизале у град[18].

Током овог периода, Буњевци су масовно приступали Народноослободилачком покрету. Војвођанске бригаде су послије Батинске битке, пролазиле кроз Болманску битку, битку за ослобођење Барање, потом су форсирале Драву, прошле кроз Славонију и дошле до југословенско-аустријске границе гдје су им се након борби, 15. маја 1945. године предале усташке, четничке и друге квислиншке снаге[19].

* * *

Бачки Буњевци су током рата проживљавали сличну судбину као и друге мањинске заједнице које нису биле од стране окупатора означене као непријатељске. Та судбина је подразумјевала, поред свих недаћа које рат носи, свакако дискриминацију, покушај мађаризације становништва, повремен принудан рад и појединачни терор и интернације. Ипак, положај им је био бољи у односу на Србе, а нарочито у односу на Јевреје и Роме. Окупациона власт се у погледу националне

18 A. Vojnić – Purčar, *Oslobođenje Subotice*, 68–70; M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 72–73.

19 M. Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, 73–75. Током рата у јединицама НОВЈ-а погинуло је 14 чланова друштва „Мирољуб“ из Сомбора.

политике понашала као и све претходне**.** Уза себе је држала неколико буњевачких првака, док се просвјетни и културни рад усмјеравао ка изградњи националног идентитет Буњеваца, и то у правцу губитка њихових етничких особина. Како је рат одмицао све више словенског становништва је увиђало погубне посљедице окупаторске власти, па су и Буњевци све више прилазили покрету отпора. Тако су одиграли важну улогу при ослобођењу Сомбора и Суботице, и у завршним операцијама за ослобођење Југославије.

БИБЛИОГРАФИЈА

Литература

Beljanski, Milenko, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod 1870–1945*, Sombor 1971.

Бељански, Миленко, *Сомборци у ратном заробљеништву 1941–1945. године*, Сомбор 1974.

Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији: 1941–1945, (ред. Чедомир Попов), Нови Сад 1984.

Vojnić-Purčar, Ante, *Oslobođenje Subotice*, Subotica 1945.

Голубовић, Звонимир, *Шарварска голгота 1941–1945*, Нови Сад 1995.

Зборник радова са симпозијума "О Буњевцима", (ред. Душан Чампраг и Сузана Кујунџић Остојић), Нови Сад 2007.

Истраживања и меморијализација геноцида и ратних злочина, (ур. Јован Мирковић), Београд 2012.

Kasaš, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini 1941–1947*, Novi Sad 1996.

Leksikon: Tko je tko u NDH, Zagreb 1997.

Rotbart, Vladisalv, *Ne zaboravi druga svog: hronika o tamnovanju i borbi rodoljuba iz Bačke u Segedinskom zatvoru*, Novi Sad 1976.

Хорват, Александар, *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918–1941)*, докторска дисертација у рукопису, Нови Сад 2016.

Šajti, Enike, *Mađari u Vojvodini 1918–1947*, Novi Sad 2010.

Новине и часописи

Klasje naših ravni – povremeni časopis za istraživanje kulture, života i običaja Bačko–baranjskih Hrvata, Zagreb (1942, 1943).

THE BUNJEVCI IN BAČKA DURING THE SECOND WORLD WAR (1941–1945)

By GAVRO BURAZER, University in Belgrade

Abstract: The aim of this paper is to synthesize the basic processes and events among the Bunjevci in Bačka during the Second World War. In this regard, the following topics are covered: the position of the population of the Bunjevci during the Hungarian occupation of Bačka, the role of the Bunjevci in the National Liberation War, as well as the activity of pro-Croatian and pro-Ustasha oriented Bunjevci in Zagreb, i.e. in the Independent State of Croatia (ISC).

Keywords: Bunjevci, occupation, Bačka, ISC, National Liberation War.

Александар Рајевац
историчар
Нови Сад
aleksandarmrajevac@gmail.com

Наше новине – лист бачких Буњеваца за време Другог светског рата

Апстракт: Циљ рада је анализа јединог листа бачких Буњеваца који је излазио за време мађарске окупације Бачке током Другог светског рата.Под пуним називом ,,Наше новине: политички, друштвени и господарски лист", публикација се појавила у Сомбору почетком априла 1943. и опстала до средине октобра 1944. године. Новине су биле под контролом адвоката Грге Вуковића, за време рата посланика пештанског парламента и предводника промађарски оријентисаних Буњеваца. У ширем контексту положаја буњевачке етничке групе унутар мађарског окупационог система, анализа недељника обухватиће пре свега политичко-идеолошку и пропагандну улогу сомборског недељника.

Кључне речи: Други светски рат, Буњевци, „Наше новине", Грга Вуковић, мађарска окупација, Сомбор.

Крајем 1942. снаге Црвене армије и западних савезника преузеле су иницијативу на фронтовима и до раног пролећа наредне године постигле огромне ратне успехе. Совјетска офанзива под Стаљинградом довела је до потпуног уништења Паулусових, али и дивизијанемачких савезника на Волги и Дону. Трупе Вермахта одступиле су са нафтоносних поља Кавказа, истеране из Египта и Либије, а англо-америчко искрцавање у Тунису и Алжиру наговестиће коначни пораз осовинских снага на афричком континенту. Неуспеси праћени енормним гу-

бицима у људству и материјалу неповратно су гасили веру у победу немачког оружја.

Природно, са променом ратне среће мењаће се и расположење држава савезница Трећег рајха. Поједине, попут Мађарске,и пре дебакла у зимским операцијама 1942/43. чиниле су одређене кораке како би ублажиле последице свога дотадашњег деловања,[1] а затим јесве отворенијe тражена алтернатива курсу из претходних ратних година. С тим у вези, влада премијера Миклоша Калаиаће нарочито током 1943. године спроводити политику тзв.„клацкалице". Не отказујући менторство Берлину, Калаи је наставио да тражи контакт са Британцимаи другим демократски оријентисаним снагама.Поменути напори су, између осталог,захтевали озбиљнукорекцију понашањапрема припадницимасловенских народана окупираним територијама.[2]Чинећи уступке обесправљеном живљу мађарске власти су пред западним демократијама покушале да се прикажу у једном сасвим другачијем светлу, а истовременоповрате поверење у државу и приволе, пре свега Србе, на заједнички живот унутар Мађарске.[3]

1 Aleksandar Kasaš, *Mađari u Vojvodini 1941–1946*, Novi Sad, 1996, 137; Током 1942. године мађарске власти настојале су уверити светску, пре свега демократску јавност, у своју одлучност да се сазна потпуна истина о рацији у Бачкој, а одговорни процесуирају. У поменуту активност укључен је и Милан Л. Поповић, како се тада говорило *Србин са најизразитијим мађарскимосећајем*, због веза које је имао у Београду и Европи. Поповић је почетком августа отпутовао у Швајцарску и ступио у контакт са одређеним личностима, па и са представником југословенске владе. Нема сумње да су Мађари преко Србије и Срба покушавали доћи до Енглеза. Међутим, проблем је настао када су због слабог познавања прилика у подухват уплетене и кључне фигуре квислиншке управе у Београду. Кабинету Слободана Јовановића није одговарала таква врста ризика, па је веза прекинута.; Исто.

2 А. Касаш, нав. дело, 136; Јосип Мирнић, „Систем фашистичке окупације у Бачкој и Барањи", *Зборник за друштвене науке*, бр.35 (1963), 35.

3 Ј. Мирнић, нав. дело, 35; Током 1943. године основана је славистичка катедра на Филозофском факултету у Сегедину, обновљен рад Матице српске, Радио Будимпешта започеће емитовање вести, а у Новом Саду отворена су одељења првог разреда Грађанске школе на српско-хрватском језику. Ситнији уступци учињени су и Српској православној цркви. Приликом посета Бачкој поједини министри у мађарској влади претили су отказом из службе чиновништву уколико не савлада српски језик. Наговештавано је и значајније учешће Срба у јавним службама и органима локалне самоуправе.;Исто.

Конкретним мерама Калаиева влада изашла је у сусрет и Буњевцима. У Сомбору ће 2. априла 1943. године изаћииз штампе први број недељника под пуним називом „Наше новине; политички, друштвени и господарски лист".Излазио је сваког петка, у тиражу од 5000 примерака,[4] штампан латиничним писмом,на српско-хрватском језику. Као издавач и главни уредник потписивао се адвокат Грга Вуковић, првак промађарски оријентисаних Буњеваца у Сомбору. На осам страна презентоване су новости са дипломатских и ратних фронтова, актуелности везане за Мађарску и окупиране југословенске области у њеном саставу, информације о привредним и комуналним проблемима. Редовно су објављивани и чланци са темама из прошлости ове етничке групе,њеној култури и обичајима,написи забавног карактера и сл. Насловна страна најчешће је била резервисана за текстове верске садржине, изузев када би ексклузивитет припаонарочито важним политичким догађајима или војним операцијама. Сомборски лист садржао је илустрације, али не бројне и слабијег квалитета. У редакцији новина крајем 1943. године штампан је и „Наш календар", додатак посвећен искључиво буњевачко-шокачкој култури и обичајима.

Морамо напоменути, априлски слом југословенске војске и државе бачки Буњевци су дочекали углавном у два политички подвојена упоришта. Један део је услед јаког утицаја католичког клера и дела интелектуалаца између два рата био прохрватски оријентисан, а други део је етничку лојалност везивао за буњевачки идентитет уоквирен југословенском идеологијом, што је наилазило на подршку владе у Београду.[5] Истина, одмах по окупацији земље показана је сложност

4 Milenko Beljanski, *Sombor i bunjevački nacionalni preporod (1870–1945)*, Сомбор 1971, 69; На страницама новина не налазе се подаци о тиражу (прим. аут.).

5 Види више:Александар Хорват, *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији(1918–1941),* (докторска дисертација у рукопису), Нови Сад 2016, 341–345; Овде не спомињемо пројугословенски оријентисане Буњевце, пошто под ударом окупационе силе они нису нибили политички активни. Одбијање сарадње са окупатором, без обзира на предратна убеђења, било је санкционисано, па је тако бискуп Лајчо Будановић послат у интернацију далеко од Бачке.; A. Kasaš, *Mađari…*, 48; Интересантно је истаћи као су Мађари и Хрвати у југословенству Буњеваца видели прикривено великосрпство.; Александар Касаш, „Став Буњеваца према збивањима у Бачкој у пролеће 1941. године", *Зборник радова са симпозијума о Буњевцима у Суботици*, (2007), 110.

у изразима лојалности новој власти. Из суботичке буњевачке групације 17. маја подсећали су Буњевце на благодети из времена пре Првог светског рата, дистанцирали се од „заблуделих", Београду блиских сународника, заклињали на верност Будимешти,на живот убратском загрљају са Мађарима и ликовали пошто„...распао се Југословенски сан и наша мила варош поново се вратила у државу Св. Стипана, којој је и припадала стотинама година..."[6] На заједнички скуп у Суботици, почетком јуна 1941. године, са следбеницима из Сомбора дошао је већ поменути др Грга Вуковић и у сличном тону славио ослободиоца регента Хортија. Однекуд се говорник сетио исте културе, историје и заједно пребројене дводеценијске голготе Мађара, Буњеваца и Шокаца у „југословенској тамници". Занео се у глорификовању нових власти и државе, па су га на скупу присутни Мађари поздравили „просто урликом одусхићења".[7] Међутим, убрзо, још током прве ратне године, долази до диференцијације унутар сомборске групе. Подела се поклапа са променом Вуковићевог политичког става, онзаборавља на хрватство, на Влатка Мачека, одваја своје присталицеи постаје најревноснијиспроводник промађарске политике међу Буњевцима.[8] Штавише, почетком 1942. постао је посланик у пештанском парламенту.[9]

6 Тима Димитријевић, *Крвава окупација Бачке: дневник једног посматрача*, Рукописно одељење Матице српске, 10657, 237.

7 Т. Димитријевић, нав. дело, 243.

8 М. Бељански, нав. дело, 58; Гргу Вуковића су у лето 1941. године мађарски безбедоносни органи лишили слободе, оптужен је за одржавање везе са Николом Јурићем, агентом НДХ, чији је циљ био да испита какво јерасположење житеља северне и северозападне Бачке за прикључење Павелићевој држави. Такође, постоје индиције да се Вуковић надао положају хрватског амбасадорау Мађарској. Након хапшења приморан је на сарадњу и отуда драстична промена његовог политичког курса.; Исто; Иначе, ставови др Вуковића у првим недељама окупације Бачке деловали су поприлично оптерећујуће на сложене односе и многа још нерешена питања између Загреба и Будимпеште. Подсетимо, он је пред мађарским властима изражавао лојалност, али је јасноистицао како се 80 процената бачких Буњеваца осећа Хрватима, залагао се за њихово пресељење у НДХ, односно размену мађарског и хрватскогживља.; А. Касаш, *Став Буњеваца*…,111–112.

9 A. Kasaš, *Mađari*…,76; У фебруару 1942. године верификовани су мандати посланицима из окупираних, тзв. Јужних крајева. Било их је двадесет и шест, а Буњевце су представљали Ђула Војнић из суботичке групе и др Грга Вуковић.; Исто, 75–76.

Па ипак, широке буњевачке масе добро суприхватиле недељник упркос наслеђеним, али и у годинама окупације створеним размимоилажењима међу својим најмаркантнијим фигурама. Поделе и одбојност једног дела сомборских Буњеваца према др Грги Вуковићу нису озбиљније утицали на читаност. „Наше новине“ убрзо сусе одомаћилеу домовима, а разлог, пише Миленко Бељански, треба потражити у чињеници што се радило о јединому листу ове етничке групе за време мађарске окупације, погодном иза одржавање „језичке кондиције“.[10] Наравно, у уредништву су итекако водили рачуна о поменутом, па је брига о очувању заједништва и идентитета пажљиво упакована уз преостале политичке циљеве.У прилог наведеном истаћи ћемо и да је у тексту објављеном поводом годишњице изласка изштампе првог броја, на насловници новина,између осталогнаписано:„Нећемо никада нити дозволити да наступи раздор у нашим редовима, јер ми сви једно те исто хоћемо и желимо, а то је просвјета нашег народа и одржавање његовог чистог језика те појачање његовог моралног осјећаја, да би снадбјевен са овим потрепштинама човечијег бића постао искрен родољуб и прави домољуб, који љуби домовину, поштује његовог највишег поглавара, покорава се законима и одредбама...”[11]

Појава промађарског сентимента међу Буњевцима не може се сматрати неочекиваним моментом, радило се о буђењу осећаја пригушених са променом државних граница након завршетка Првог светског рата.Процес интеграције словенског живља у мађарску націју, спровођен из Пештетоком читавог XIX ипрвих година XX века оставио је последице које„демађаризација” војвођанског простора од стране нових власти, југословенских, није могла потпуно да неутралише за две деценије. Старе навике у васпитању, образовању и раду у установама и службама Аустроугарске монархије тешко су се мењале. Навешћемо један интересантан пример, на прослави имендана краља Стефана-,мађарског националног празника, одржаној у Суботици 1919. године, учествовао је велики број Буњеваца. Иако се централна прослава

10 Миленко Бељански, нав. дело, 69.

11 *Naše novine*, бр.14, 7. април 1944.

одиграла у цркви, масован одзив изазвао је оштру реакцију власти, па је пропагандно-политичким деловањем спречено понављање сличне појаве.[12] На основу наведеног сасвим је јасно зашто једном делу Буњеваца нису сметали промађарски погледи Грге Вуковића, ни они из марта 1942. када пише како је у прошлости јако тешко пронаћи границу„где се свршавало мађарство, а где је почињало буњеваштво",[13]али ни касније, када су„Наше новине"на трогодишњицу окупације Бачке подсећале Буњевце да се ради о историјском догађају присаједињења„мајци Домовини" у којој преко 250 година живе „са Мађарским народом у државној и братској заједници делећи са њиме и добро и зло".[14] У исто време Срби из Бачке посматрали су догађаје из нешто другачије перспективе. Жељни слободе, притешњени окупационом силом и разочарани сломом државе, своје комшије су видели као „јагње које две матере сиса, југословенску и мађарску".[15]

Срби и Југославија били су фактор са којим се морало рачунати. Већ смо напоменули, влада Миклоша Калаија видела је у њима шансу за приближавање западним савезницима. Рачунало се између осталог и на успостављање везе са Равногорским покретом, на чему се активирао и Иштван Ујсаси, шеф државне безбедности Мађарске, иначе

12 А. Хорват, нав. дело, 313; Утицај мађарског језика, литературе и културе био је врло јак међу словенским живљем. Хорват пише како су пре Првог светског рата и многи Срби из виших друштвених слојева у својим домовима говорили мађарски, док се код појединих Буњевацапоменути обичај задржао и десетак година након рата.;Исто; Процес мађаризације у неким срединама одвијао се у целом међуратном периоду, истина као периферна појава. У прилог наведене тврдње аутор се осврће на село Чантавир, где је 1920. живело 2000 Буњеваца, а 1934. године било их је свега 800.;Исто, 314.

13 М. Бељански, нав. дело, 64.

14 *Naše novine*, бр. 15, 11. април 1944.

15 М. Бељански, нав. дело, 68; Присталицама Грге Вуковића из Сомбора јасно је указивано на штетност његовог антијугословенског става, а они су одговарали како нису противници Југославије и да ће опет бити Југословени, ако се држава ослободи и подигне.; Исто, 66; Управо су у Сомбору Буњевци на изборима пред Други светски рат већински, и то вишеструко, гласали за режимске странке.; А. Хорват, нав. дело, 150.

Михаиловићев лични пријатељ из међуратног периода. Мађарима је одговарао и антикомунистички став ЈВуО.[16] Пошто су „Наше новине" следиле Калаиев политички курс у њима су забележени многиважни догађаји са југословенског ратишта. Крајем маја 1943. сомборски недељник најавиће велику акцију немачких и трупа њихових сателита, чији је циљ био протеривање гериле са простора Босне и Херцеговине, а затим њено уништење у Црној Гори. Као „вођа партизана" означен је Дража Михаиловић.[17] Нешто касније, почетком јула, читаоци су упознати са епилогом подухвата. Писано је о жестоком поразу герилских снага, страдању не само бораца, већ и локалног становништва услед епидемије тифуса и глади. Губици су процењивани на 12000 убијених партизана који су „подупирани с британске, а дијелом с бољшевичке стране".[18] У оба чланка не ради се о забуни, нити слабој информисаности. Једноставно, аутор се ослањао на извештаје немачке оружане силе, а снаге оба герилска покрета и њихова вођства налазиле су се тада на терену где се одвијала наведена акција. У Берлину су, добро је познато, и једни и други сматрани бандом коју треба ликвидирати без милости. Нарочито у залеђу Јадрана иу време када се очекујеинвазија англо-америчких снага.[19]

16 A. Kasaš, *Mađari…*, 141–142; Опредељење мађарске владе биће нам јасније ако у обзир узмемо са колико романтичарског заноса су британски и амерички штампани медији писали о Дражи Михаиловићу. Од јесени 1941, па све до почетка 1943. године објављен је читав низ чланака у *Тајму*, *Њујорк Тајмсу*, *Дејли Телеграфуи* сл. Информације о подвизима његових сабораца преносила је агенција Рojтерс, славили су гаи слободни Французи на Радио-Лондону. Величан је као *југословенски Робин Худ*, вођа једине просавезничке војске у поробљеној Европи, легенда, стављан у исту раван са руским маршалом Тимошенком и Американцем Мак Артуром.; Коста Николић, *Савезници и покрети отпора у Југославији у Другом светском рату (1941–1945)*, Београд, 2009, 142–143.

17 *Našenovine*, бр. 9, 28. мај 1943.

18 *Naše novine*, бр. 14, 2. јул 1943.

19 На чија и каква обећања су победници у рату на југословенском простору рачунали и зашто нису избегли опкољавање, новија је историографија дала суд. Морамо истаћи да су немачки војни и безбедоносни органи термин „партизан" користили за припаднике обе гериле и у већини других акција на територији

Уместо вести са ратишта у другој половини 1943. године приоритет на страницама сомборског листа добили су извештаји о активностима избегличке југословенске владе. Без имало потцењивања јавност је обавештена о формирању кабинета Божидара Пурића, сеоби краља и владе из Лондона у Каиро, али и размимоилажењима између представника српских и хрватских грађанских странака у емиграцији.[20] Поједини написи били су толико храбри да се читаоцу могло учинити како новине излазе у некој неутралној држави. Прво је након искрцавања западних савезника на Сицилију објављена анализаратне ситуације из угла Винстона Черчила где је британски премијер спомињући југословенске и грчке герилце изразиоочекивање „да ће с контролисањем јужне Италије од стране савезника, устаници загосподарити Јадраном".[21] Убрзо после капитулације Италије„Наше новине"донеле су вест о напорима Пурићеве владе у Лондону, Вашингтону и Москви, а са циљем прикључења новој Југославији италијанских поседа на Балкану и острва.[22] Ради равнотеже као реакција на наведене новости пласирани су текстови углавном из Хрватске.[23] Начин извештавања о

Југославије. Примера ради, када је кретао у пацификацију Србије 1941. године генерал Франц Беме детаљно је планирао опкољавање и уништење снага отпора у Шумадији и Западној Србији. У својим заповестима и извештајима све устанике називао је партизанима, али би јасно наглашавао:„делом комунисти, делом националисти."; *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratujugoslovenskih naroda. Borbe u Srbiji 1941. god*, I–1,Beograd 1949, 685; С обзиром на овакав третман одметника јасно је зашто „Наше новине" извештавају како супочетком 1943. злочин над муслиманским живљем извршили „партизани из Монтенегра" под командом генерала Павла Ђуришића.; *Naše novine*, бр. 10, 4. јун 1943.

20 *Naše novine*, бр. 20, 13.август 1943.

21 *Naše novine*, бр.26, 24. септембар 1943.

22 *Naše novine*, бр. 28, 8.октобар 1943.

23 После формирања владе Божидара Пурића објављена је вест које је наводно изазвала велику сензацију у Загребу, а радило се о Павелићевом позиву хрватским политичким емигрантима да се врате у домовину, без обзира на њихов дотадашњи ангажман, сарадњу са Србима или емигрантским владама; *Naše novine*, бр. 21, 20. август 1943; Слично је било и по питању Далмације. Враћање Хрватској њене јадранске обале третирано је као праведан и релаксирајући чин,

збивањима на југословенском простору остао је исти и у моментима када суангло-амерички савезници мењалиоднос према кључним актерима.Упркос изразитом антибољшевичком ставу уредништво недељника обавестило је јавност о заседању у Јајцу, постојању територије „на којој дејствује Тито", формирању НКОЈ са функцијама владе, будућем федеративном уређењу и водећој улози Јосипа Броза. Истовремено, поменут је критички став избегличке владе, али и настојања најутицајнијих личности са обе стране Атлантика да пронађу излаз из новонастале ситуације. Пут ка решењу, нагласиће аутор текста, додатно је отежавала идеолошка блискост НКОЈ и Москве.[24] Но, одлука је већ била донесена. Након распуштања Коминтерне и бриљантних резултата Црвене армије током лета 1943. године пред Стаљина се без доказа о брзом отварању другог фронта у Европи више није могло излазити. Из угла Американаца, југословенско ратиште биће посматрано као споредно, значајносамо као извор информација, а сва пажња и приоритети уперени су ка инвазији Француске.[25] Правац разрешења југословенске ратне драме „Наше новине" су најавиле средином децембра. Дакле, пренета је вест о разговорима британског премијера Черчила и министра Идна са југословенским краљем и шефом владе, а затим и одлука да се помогне Титовом покрету. Објашњење о уједињењу антифашистичких снага деловало је крајње неуверљиво, јер је у истом броју најављена решеност Москве на признање НКОЈ као једине законите југословенске владе.[26]

с тим што чланак није био ауторски, већ је кориштена компилација анализа из водећих немачких дневних листова; *Naše novine*, бр. 27, 1. октобар 1943.

24 *Naše novine*, бр.37, 10. децембар 1943.

25 Одлука о отварању новог фронта у Европи донесена је у августу 1943. године, на конференцији између Рузвелта и Черчила у Квебеку, када су Американци коначно убедили савезника у неопходност инвазије на западу Европе. Предлог британског премијера о офанзиви преко Југославије и даље у средњу Европу отпао је, јер се сматрало да би такав сценарио у Москви схватили као дефинитивно одустајање од другог фронта. Уследили су политички уступци Стаљину, али и опредељење за другу страну у Југославији; Коста Николић, нав. дело, 102.

26 *Naše novine*, бр. 38, 17. децембар 1943.

Међутим, извесни уступци учињени Британцима у замену за умањење утицаја у оквиру савезничког тројца имали су само привремено умирујући ефекат. Пошто је за усклађивање интереса и разграничење сфера требало времена, Лондон је у очима малих народа и даље словио као подједнако важан фактор у креирању послератне Европе.[27] Упркос негативном ставу према комунистима исазнању да је Михаиловић одбачен бесповратно,пештански владајући кругови, па самим тим и сомборски недељник наставили су са промовисањем британске политике.Черчилова анализа ратне ситуације објављена на првој унутрашњој страни новина најављивала је време финалних напора и одлука, па је наведенокако се у Југославији боре једино Титове снаге које наводно броје 250.000 бораца. Између редова могло се уочити становиште како монарх и емигрантска влада остају партнер једино ако преиспитају однос према ЈВуО.[28] Као доказ исправности и широке подршке британској политици „Наше новине" пласирале су говор некадашњег премијера Симовића. Са таласа лондонског радија генерал је апеловао на Равногорце да се одмах придруже партизанима, оградио се од одлука конгреса у селу Ба, а затим позвао Србе на верност „великој идеји 27. марта" и уважавање Совјетске Русије. Човек чију су једну нереалну пројекцију његовисународници још увек крваво плаћали истицао је југословенску оријентацију партизана и упозоравао на неопходност српске бројчане надмоћи у Титовим јединицама. Сваки други сценарио, поручио је са безбедне даљине Симовић, води у наставак братоубилачког рата, а савезници би Србесматрали „присташама диктатуре и реакционарцима".[29]

27 Британци ће сачувати контролу над емигрантским владама, америчким обавештајцимаускраћено јеправо да планирају било какве заједничке акције са кабинетима који су седели у Лондону. Посебна прича су војне мисије у окупираним земљама. Британски официри ограничавали су Американцима контакте, али и слободу кретања. Америчком пуковнику Сајцу, примера ради, Британац Армстронг није допуштао да на француском језику разговара са Михаиловићем. Ситуације у којима су представници мешовитих савезничких мисија по тек завршеној борби са Немцима седели са официрима ЈВуО, док се на радију говорило како су исту акцију извели партизани нису биле реткост; Коста Николић, нав. дело, 217.

28 *Naše novine*, бр. 8, 25. фебруар 1944.

29 *Naše novine*, бр. 9, 3. март 1944.

Но, убрзо по изласку наведеног текста трупе Вермахта окупирале су Мађарску. Свесно искушења вођство Рајха јенакон низа пораза на Руском фронту и капитулације Италије планирало ојачавање мреже Осовине у средњој Европи. За пробритански оријентисану Калаијеву, па и сваку другу пацифистичку опцију у таквом систему места више није било. Нови правац подразумевао је не само промену политике, већ и начина извештавања када су у питању писани медији. Потпуно супротан сурово реалном и готово неутралном курсу какав су „Наше новине" одржавале током целе 1943. и првих месеци 1944. године.

Овде се морамо задржатина још неким детаљима уписању сомборског недељника из поменутог периода. Пре свега на односу према двема зарађеним странама и понашању мађарске владе у времену тоталне војне и дипломатске иницијативе савезничких снага. С почетка, лист је у исцрпним прегледима са ратишта истицао херојско држањенемачких и јединица савезника у борби за очување "новог европског поретка". Изношени су енормни губици супротне стране и потенцирано јединство у надолазећој одлучујућој бици „против бољшевизма и англо-америчке плутократије".[30] Па ипак, пажљив читалац врло брзо могаоје склопити коцкице мозаика, створити реалну слику о општој дефанзиви, споријем, али константном напредовању Совјета ка западу, поразу Немаца на северу Африке, инвазији Сицилије и живахној дипломатској активности емисара западних демократија са владама Шпаније и Португала.[31] Током лета 1943. године „Наше новине" испратићеинвазију и ток борбених дејстава на југу Италије, а онда и очекивани слом Мусолинијевог режима. За сваки случај није изостала ни Хитлеровареакција на губитак верног савезника. Односно, уверавањакако су у Берлину са оваквим расплетом рачунали, јер суодавно имали сазнања о саботажи издајничких елемената у италијанској војсци и владарској кући. Спремност за наставак борбе и снага Немачке у обраћању вође Рајханиједног тренутканису доведени у питање, а забележени су и детаљиврхунски изведенеакције спашавања

30 *Naše novine*, бр. 5, 30. април 1943.

31 *Naše novine*, бр. 12, 18. јун 1943.

фашистичког вође у режији Скорценијевих командоса.[32]И на крају, на страницама новина нису изостале ни вести о односима савезника унутар антифашистичке коалиције.Нама је данас познато да су са руске стране често стизали приговори због инертности, тј. одлагања отварања другог европског фронта, као што знамо и за настојања Запада како би се незадовољство Москве ублажило.[33] Наравно, „Наше новине" нису могле знати детаље договора и планове, али су благовремено преносиле, из својих извора или преузимањем, информације о састанцима и великим конференцијама. Најаве нових напора деловале су обесхрабрујуће по заговорнике „новог европског поретка" пре свега зато што би се након одређеног времена обистиниле.

Примера ради, распуштање Треће интернационале објашњено је као Стаљинов уступак за веће активирање англо-америчких трупа на европском бојишту, а одговор Берлина како се ради о блефу најбоље ће оценити инвазија Сицилије која је убрзо уследила.[34]

Природно, без прећутне сагласности власти уређивачка политика недељника изгледала би сасвим другачије. Мађарском премијеру и већини сарадника ситуација на фронту била је кристално јасна још пре пада Италије, повлачења Немаца из Смоленска, Кијева и појаве Црвене армије пред Карпатима. Ако стотине немачких дивизија поклекну пред налетима гневних и освете жељних Руса, не могуих сачекиватии заустављати, знао је Калаи, ни слабашне мађарске трупе. Дакле, императив је био сачувати земљу од даљих војних и економских напора за рачун Рајха.Велика трагедија хонведа на Вороњешком фронту с једне и притисак крајње деснице, па и левице, с друге стране, захтевали субалансирање. У парламенту и на скуповима премијер је најављивао непокољебљиву одлучност у одбрани граница,[35] али је истовремено пред јавним мнењем указивао на минорну улогу Мађарске у рату, позивао на чување

32 *Naše novine*, бр. 25, 17. септембар 1943.

33 Чедомир Попов, *Политички фронтови Другог светског рата*, Нови Сад 1995, 80.

34 *Naše novine*, бр. 9, 28. мај 1943.

35 *Naše novine*, бр. 6, 37, 38, 7. мај 1943, 10. децембар 1943, 17. децембар 1943.

унутрашњег јединства, економске стабилности и преко потребногсоцијалног мира.[36] Колико су председник владе и најодговорније фигуре у безбедоносним и полицијским структурама веровали у брзу победу англо-америчких савезника, односно њихову одлучујућу улогу у креирању послератних граница и прилика у средњој Европи и на Балкану најсликовитије говорипорука Иштвана Ујсасија упућена Дражи Михаиловићу средином јануара 1943. године.Шеф државне безбедностиизмеђу осталог пише: „Реците господину генералу Дражи Михаиловићу да на пролеће ове године када Англосаксонци буду вршили нападе на Европу, па и на Балкан, стане онда када дође до мађарске границе, да он са својом војском не иде даље... Не треба узалудно проливати крв, нарочито нашу и вашу, јер ће ипак будуће границе између нас диктирати велике силе победниц.“[37] Истине ради, „Наше новине” су почетком фебруара 1944. објавиле и чувени Хитлеров говор у коме је шеф Рајха упозоравао Европу како у рату могу победити или он или Совјети, доксвако друго опредељењеутире пут, како се изразио, „новој татарској најезди”.[38] Погрде на рачун совјетског системаантикомунистички оријентисаној влади и нису много сметале, а добро су дошле због релаксације крајње десних снага. Шта су у врху власти мислили о Хитлеровим уверавањима да „војници неће клонути”виделосе пар недеља касније, пред пад владе, када су и „Наше новине” пренеле већ помињану Черчилову анализу тренутних прилика. Без обзира на промену атмосфере у јавности радило се о врло храбром гесту, најави коначног слома Рајха. Черчил Немце није плашио пљачком и ропством, уосталом поход савезника на Европу и није била татарска најезда, али једао до знања „да савезнике у моменту предаје не везује савјест према њемачкомнароду нити икакве обавезе.“[39]

Окупација Мађарске средином марта 1944. године представљала је нешто много више од персоналне промене. Сви капацитети држа-

36 *Naše novine*, бр. 14, 2. јул 1943.

37 A. Kasaš, *Mađari…*, 142.

38 *Naše novine*, бр. 5, 4. фебруар 1944.

39 *Naše novine*, бр. 8 , 25. фебруар 1944.

ве упрегнути су у трошна немачка кола, при чему је доследно спровођење замисли из Берлина контролисао опуномоћеник Вазенмајер. Англофили и пацифисти међу политичарима и јавним радницима су хапшени, опозиција ликвидирана, а кључне позиције у влади заузеће експоненти снага деснице.[40] Први задатак нове власти било је укључење мађарске привреде, пре свега пољопривреде, у ратне напоре Рајха, што су осетила и окупирана југословенска аграрна подручја.[41] До „заоштравања" је дошло и у сфери медија. Наредбом од 7. априла 1944. године сви листови који су излазили до окупације Мађарске могли су бити забрањени ако се процени да њихова уређивачка политика нема општедруштвени интерес. Под удар закона дошле су и поједине немачке новине. Истовремено је у „јужне крајеве" стигла наредба о одузимању радио апарата од Срба и Словака, као и забрана слушања иностраних станица, изузев немачких и верних Рајху. Ограничење у вези са радио пријемницима није се односило на Хрвате и Буњевце.[42]

Уредништво сомборског недељника уклопило се у нови тренд, „Наше новине" доносиће хармоничне написе у којима је окупација приказана као договор историјског савезника са новом владом, при чему је посебноистицан њен јак„национални осјећај".[43] Забележен је и телеграм премијера Стојаиа у коме је бираним речима уверавао немачког колегу у пуну искреност, решеност дапродубљује пријатељство и очекивање како ће се заједнички циљ лакше „моћи оствари-

40 A. Kasaš, *Mađari…*, 146.

41 Ј. Мирнић, нав. дело, 39.

42 Исто.

43 *Naše novine*, бр. 13, 31. март 1944; Наводни договор подразумевао је и опозив дотадашњег посланика фон Јагова, хапшење мађарских министара, помоћника државних секретара и тридесетак посланика парламента, персоналне промене у жупанијским и руководствима локалних самоуправа. Еуфорија се највишеосетила понемачким срединама и међу припадницима крајње десних, пронацистичких снага. Свакако, у питању је био мањи део мађарског народа. У местима са немачком већином долазило једо све учесталијих инцидената са Мађарима; A. Kasaš, *Mađari…*, 147.

ти захваљујући повјерењу и потпори Ваше Екселенције."[44] Наравно, ниједан окупатор нема сентимента, па се ни Немци нису зауставили само на економској експлоатацији. Калаијев дефанзивни став одбачен је, а намере власти и очекивања Немаца по питању војне подршке Вермахту морао је изнетиМиклош Хорти. Страх од армаде која се са Карпата ваљала ка средњој Европи требало је одагнати подсећањем на савезништво са Немачком из прошлог рата, исто бојно поље и противника. У заповести хонведима, коју су пренеле и „Наше новине-"пређутано је да су снаге Црвене армије једнако квалитетан војнички материјал попут руске царске војске, исто бројчано моћан, али за разлику од прошлог рата модерно наоружан, беспрекорно организован и мотивисан. Уместоистине дата је матрица о борби за спас Европе, а од војника захтевана нова жртва како би Мађари били победници битке у којој бране „не само домовину, него и цијело човјечанство, његову културу и цивилизацију".[45] Колико су ове речи биле истините, савезништво искрено, а две државе равноправни саговорници регент је свакако најбоље знао.[46]

Промена политичких прилика у Мађарској оставила је трагичне последице по тамошњу јеврејску заједницу. Малтретирања и пљачке дешавали су се и до марта 1944. године, али за разликуод сународника из већине европских земаља до окупације није било масовног физичког уништења.[47]Следећи политику владе писани медији углавном су избегавали да помињу јеврејско питање, изостала је провала антисемитских осећања карактеристична за неке друге државе и медије, па и београдске.[48] Јевреје су „Наше новине" помињале само у приликама

44 *Naše novine*, бр. 14, 7. април 1944.

45 *Naše novine*, бр. 16, 21. април 1944.

46 О хармонији у односима најбоље говори чињеница да је Хитлер 18. марта позвао Хортија на разговор и у циљу успешнијег вођења рата и ултимативно затражио од њега да немачке трупе окупирају Мађарску. Осам дивизија Вермахта сутрадан јеушло у земљу без отпора; A. Kasaš, *Mađari…*,146.

47 A. Kasaš, *Mađari…*, 49; Ј. Мирнић, нав. дело, 36.

48 На страницама београдских листова „Обнова" и „Ново време" написи против масонерије и међународног Јеврејства појављивали су се скоро свакодневно у првој

када би преносиле говоре и анализе највиших званичника Рајха, у којима је по познатој матрици међународном јеврејству приписивана намера да помоћу бољшевизма истреби немачки народ. Мржња је додатно распаљивана тврдњом како иста судбина чека остале државе и народе јер их након слома Рајха нема ко бранити.[49] Мађарски званичници,пре свега регент Хорти, у доброј мери штитили су припаднике јеврејске заједнице.[50] На страницама сомборског листа изнет је током 1943. само један коментар премијера, Калаи ће признати немоћ државе у решавању тако деликатног питања ипожалити се какооно и представља „највећи проблем Мађарске, јер у Мађарској данас живи више Јевреја него у цијелој Западној Европи."[51] Но, средином децембра исте године трагедија је наговештена, ситним словима, успоредној рубрици, пренета је информација о транспорту десет хиљада Јевреја из Рима у концентрационе логоре.[52] И заиста, недуго по преузимању власти нова мађарска влада кренула је у акцију „чишћења земље од Јевреја". Под надзором немачких безбедоносних органа започело се са прикупљањем људи у логоре, запленом имовине, а донет је и примењиван читав низ добро познатих пропратних мера, наредби и забрана, са циљем потпуног понижења, дискриминације и на крају ликвидације несрећног народа.[53] У прочишћавање се ишло по регионима, па се активност убрзо осетила и у Бачкој.[54] Као и у време прет-

фази рата, али и касније. Удружени са комунистима или самостално, писале су квислиншким круговима одане новине, Јевреји и масони су узвремену недорасле политичаре скривили слом државе и страшну несрећу за Србе (прим. аут.).

49 *Naše novine*, бр. 5, 4. фебруар 1944.

50 A. Kasaš, *Mađari…*, 49.

51 *Naše novine*, бр. 10, 4. јун 1943.

52 *Naše novine,* бр. 38, 17. децембар 1943.

53 Ј. Мирнић, нав. дело, 42.

54 A. Kasaš, *Mađari…*, 148; Ревност је била на нивоу. У Новом Саду велики жупан наредио је да се приликом гетоизације Јевреја и њиховог протеривања добро води рачуна о имовини несрећних људи, како би имовина коју поседују припала држави, а не Немцима или Србима. Ово упозорење уследило је дан пре него што ће министар издати поверљиву наредбу о слању Јевреја у логоре.; Исто.

ходног режима „Наше новине" нису се претерано бавиле Јеврејима, није било ауторских текстова, нити реакција, бележиле су само штура обавештења државних органа и забране које су се тицале припадника јеврејске заједнице. Крајем априла 1944. пренета је кратка изјава премијера Стојаиа, наговештеноенергично деловање у складу „са владином десничарском политиком"и коначно решење спорног питања.[55] Међутим, срамотни посао влада ипак није стигла да заврши до краја, распуштена је крајем августа,[56] а групе Јевреја све до октобра транспортоване су у логоре и друга губилишта по Немачкој.[57] Почетком септембра „Наше новине"бележе изјаву Гезе Лакатоша, председника последње мађарске владе чије се деловање осетило на простору Бачке, где се завршни чин када су у питању Јевреји истиче као саставни део вере у нову „мисију Мађарства". [58]

За разлику од Јевреја,Срби из Бачке најтежемоменте проживели су знатно пре промена у Мађарској. Политика „клацкалице" донела је либерализацијукоја је готово годину дана егзистирала и у штампи. Из раније поменутих разлога „Мађарство"се, како је министародбране Антал Иштван говорио, а „Наше новине" пренеле, покушавало приближити „са топлином старијег брата народностима другог језика, које са њиме живе."[59] Релаксација је, бар када су у питању писани медији, подразумевалаистицање значаја српске културе на војвођанском тлу,[60] одавање почасти најмаркантнијим фигурама друштвеног

55 *Naše novine*, бр. 17, 28. април 1944; У склопу мера владе треба посматрати и вест о увођењу полицијског надзора над филмском дивом Каталин Каради; *Naše novine*, бр.20, 19. мај 1944.

56 Влада Деме Стојаиа званично је распуштена 29. септембра 1944. године.; A. Kasaš, *Mađari…*, 151.

57 Ј. Мирнић, нав. дело, 43.

58 *Naše novine*, бр. 36, 8. септембар 1944.

59 *Naše novine*, бр. 16, 16. јул 1943.

60 Из пештанских новина пренети су написи о доприносу Матице српске, гимназија и других српских школа на развој културе у Угарској. Такође, говорило се о утицају установа и значајних личности са војвођанских простора на утемељењу школства и образовања у младој српској држави; *Naše novine*, бр. 34, 19. новем-

и јавног живота,[61] као и потенцирању вишевековног суживота два народа, упркос оптерећујућим испадима који су га пратили. Када су у питању инциденти ишло се далеко, па је високи званичник владе Бала Пал, шеф одељка за мањине, готово признао кривицу за последњи велики екцес:„Ми се наравно нисмо могли помирити с оцијепљењем Делвидека и тешким стањем у које је запало мађарство од пола милиона које је припало Југославији."[62] Угледни Срби, пре свега антикомунистички оријентисани, прихватали су пружену руку. После добро познате мукеиз прве ратне године, а управо је баш неке угледне вихор рата однео, смањење тензија добићеприоритет.[63] Наравно, „Наше новине"су, истина ретко, доносиле и написе који Србима никако нису могли пријати. Примера ради, чланак о наводном бекству криваца за рацију деловао је посебно увредљиво, пошто су аутори више емпатије исказали према нижим официрима, остављеним од претпостављених на цедилу, него жртвама злочина.[64] Највиши функционери мађарске владе наставили су, колико год опортуно деловало, да позивају на уза-

бар 1943; Са посебном пажњом испраћена је седница управе Матице српске, прва после пуне две године. Бала Пал, шеф владиног одељка за мањине, изразио је наду у позитивне ефекте мађарске народносне политике и додао: „Одсрца желим, да Матица српска слиједи примјер свога славног оснивача Саве Текелијеи у његовимплеменитим интенцијама нађе путоказ у раду који сада почиње."; *Naše novine*, бр.21, 20. август 1943.

61 Између осталог, одата је почаст упокојеним српским добротворима Стевану Уторнику и посебно Богдану Дунђерском; *Naše novine*, бр. 32, 5. новембар 1943.

62 *Naše novine*, бр. 21, 20. август 1943.

63 Наиме, почетком јесени 1943. пажњу јавности заокупљало је суђење групи оптуженој за организацију Равногорског покрета, а учестале су и партизанске диверзије. У мало наелектрисаној атмосфери, а на позив власти, уследила је „Резолуција представништва бачких Срба" коју су потписали Милан Поповић, Богдан и Ђорђе Дунђерски, Обрад Милутиновић, Дака Поповић, Александар Моч, Коста Хаџи, поједини свештеници итд. У тексту резолуције стајало је: „Бачко Српство свијесно је да дјела и о сопственом интересу када и са своје стране жели да осигура, уз припомоћ власти, одржање мира и правног поретка, осигурање имутка, реда јавне безбједности на свим линијама и под свим околностима…"; *Naše novine*, бр. 30, 22. октобар 1943.

64 *Naše novine*, бр. 3, 21. јануар 1944.

јамно поштовање, пуну равноправност и споразум малих народа,јер ће у противном, како су упозоравали, њихов опстанак бити доведен у питање.[65]

Након окупације Мађарске у марту 1944. године „Наше новине" неко времекао да су заборавиле на Србе. Пошто на страницама недељника нису изостале критике функционера новог режима на рачун Калаијеве спољне, али и тзв. народносне политике,припадницима српског народа потпуно је била јасна оријентација Стојаиеве владе. С тим у вези, заменик премијера жестоко је осудио некадашње „занашање Енглезима и Русима", па потом додаокако: „Државу у средишту између Дунава и Тисе до Карпата може да води само Мађар, само Мађар може да држи географску и привредну цјелину и да у том базену може да се оствари само једна политика: мађарска."[66] Тек крајем маја месеца, пошто су извршене персоналне промене на нижим нивоима власти и дужносници инструисани,[67] уследила су прва директна обраћања. Нови жупан Бач-Бодрошке жупаније Јожеф Пиукович, пренеле су „Наше новине" замерио је Србима због поверења у западне демократије, прекорео их што, иако придошлице, од времена Марије Терезије увек траже за себе више него штоим припада, папозвао да крену„на тежак путвршења дужности и приношења жртава".[68]Већ помињани Ђула Војнић, иначе нови жупан Суботице, запретио је једном делу Срба због отвореног показивања симпатија за бољшевизам, а обојицазваничника у изјавама су поменули Буњевце као пример на који се Срби могу угледати.[69] Током лета Пиукович се поново огласио

65 *Naše novine*, бр. 39, 24. децембар 1943.

66 *Naše novine*, бр. 19, 12. мај 1944.

67 A.Kasaš, *Mađari…*, 147; По инструкције се ишло у Будимпешту, а односиле су се на даљи третман према немађарским народима и жестоке резове у кадровској политици готово свих општина.; Исто; На дужност су враћени и појединци који су почетком 1943. својевољно напустили позиције из неслагања са политиком премијера Калаиа.; Ј. Мирнић, нав. дело, 62.

68 *Naše novine*, бр. 21, 26. мај 1944.

69 *Naše novine*, бр. 22, 2. јун 1944; Војнић је у изјави нарочито истакао своје породичне везе са Буњевцима, а и Јожеф Пиукович био је буњевачког порекла. Пи-

у сомборским новинама, приметио како Срби у Бачкој углавном поштују власти и законе, али упозорио да у вршењу дужности заостају становници Шајкашке.[70]

Но, ни мере владе, нити све израженија активност крајње десницe нису могли донети излаз из тешке ситуације. Суноврат политичког курса и државе свакога дана постајао је извеснији, санкције трошне власти изостале су чак и када се радило о нападима на животе и безбедност ниже позиционираног чиновништва.[71] Незаустављив продор Руса ка западу натераће Стојаиевог наследника Лакатоша да размишља о повратку на политички правац из 1943. године.[72] Слика у медијима такође се мењала, сомборске „Наше новине"полако су прерасле у билтен са мноштвом жалосних извештаја по Немачку и све ужи круг њених савезника.[73] Средином септембра у Сомбору је током

укович је с поносом истицао како су његови преци стекли мађарско племство.; A. Kasaš, *Mađari…*, 147.

70 *Naše novine*, бр. 31, 4. август 1944; Тих дана и градоначелник Сомбора Петеи Јанош истакао је лојалност Буњеваца, али и грађана српске националности, а затим нагласио како су ови други у погледу извршавања обавеза „далеко изнад Срба из појединих дијелова жупаније"; *Naše novine*, бр. 30, 28. јул 1944.

71 Од пролећа 1944. дешавали су се инциденти због којих би у ранијем периоду свакако уследила одмазда. Прекидање пруга, паљење пољопривредних култура и сировина били су чести, а половином године на удару одметничких групица нашли су се сарадници окупатора, пре свега Мађари који су учествовали у рацији, али и поједини Срби. Примера ради, у јулу је у чурушком атару убијен Игнац Ханак, председник општине након рације, а власти нису одговориле злочином; A. Kasaš, *Mađari…*, 155.

72 Лакатошева влада наставила је сарадњу са Немачком и дала примат одбрани граница, првенствено од удара Црвене армије. Циљ је био спасити мађарску државу и народ од совјетске окупације и „добити време за приближавање Енглезима"; Исто, 152.

73 У прилог тврдње навешћемо број од 8. септембра. Тога дана„Наше новине" јавиле су како је у Француској образована влада Шарла де Гола, да Руси надиру кроз Бугарску, а тамошња влада после само шест сати рата моли за мир, о катастрофалном стању у Румунији после слома Антонескуовог режима, затим опримирју између Финске и Совјета, прекиду дипломатских односа између Финске и Немачке. Можемо видети, на све стране ради се о мноштву негативних вести, односно неуспесима.; *Naše novine*, бр. 36, 8. септембар 1944.

вечерњих и ноћних сати забрањено кретање „по улицама или у хатару"[74], авећ следећег месеца мађарски окупациони систем се распао. Лист је наравно престао да излази, издавач и главни уредник др Грга Вуковић побегао из града,како не би морао „бирати бандеру на коју ће га обесити".[75]

Дакле, сомборске „Наше новине" излазиле су у континуитету нешто више од годину и по дана, како у времену стратешке иницијативе савезника из антихитлеровске коалиције, тако и касније, у периоду пораза снага Осовине на дипломатским и ратним фронтовима. За све време постојања недељник је у потпуности подржавао политички курс владајућих гарнитура у Мађарској, без обзира што су те политике међу собом биле прилично опречне. С друге стране, анимозитет једног дела буњевачке етничке групе према промађарски оријентисаним личностима у уредништву листа амортизован је потребом за одржавањем „језичке кондиције", односно садржајима везаним за традицију и културу Буњеваца. Готово неутралан и малтене крајње професионалан приступ при представљању догађаја на светским и просторима у окружењу Бачке, адо немачке окупације Мађарске, свакако ћемо приписати англофилском расположењу централне власти. У светским оквирима минорна буњевачка заједница очито није била вољна да води туђе битке, па су јој на страницама новина нуђени написи без острашћености и фобија, карактеристичних за ратно време.

74 *Naše novine*, бр. 37, 15. септембар 1944.

75 М. Бељански, нав. дело, 69; Бељански наводи да су наводно још 1942. храбри појединци предочили Грги Вуковићу како ће у блиској будућности бити принуђенда бира једну од две горе поменуте опције. Вуковић се активирао у емигрантским круговима, живео је и умро у Минхену.; Исто.

broj čekovnog računa: 53.251.

Naše novine

POLITIČKI, GOSPODARSKI I DRUŠTVENI LIST

ZOMBOR, 4. II. 1944.
GODINA II., BR. 5.
Rukopisi se nevraćaju.

Uredništvo i administracija:
ZOMBOR, CSIHÁS BENÓ U. 3. Br.

Godišnja pretplata . . . 10.— P.
Na pola godine . . . . 5.— P.
Na četvrt godine . . . 2.60 P.

Svijetlo narodima

Prošlo je već 40 dana iza kojih je svaki prvenac imao biti, po Mojsijevom zakoniku, prikazan Gospodu. Stvoritelj je imao to pravo da mu ljudi, kao stvorenja, posvete svoj rod, svoje prvine. A od toga se eto Zakona nesahtjede ni Krist, Sin Božji, izuzeti da tako u svemu bude sličan čovjeku, kojega je došao spasiti.

Sveti Ga dakle Roditelji, Marija i Josip, prikazahu Bogu, a za Njegov otkup donesoše u hram dvije grlice, jer u svome siromaštvu ne imadjahu janje. On je sam zaprav bio ono vazmeno Janje koje je sebe, po rukama starca Simeona, prikazalo Ocu kao žrtvu za ljudske grijehe. Blagdan Svijećnice je zadnja postaja Božićnog veselja i most, koji nas iz prijašnje radosti prenaša u ozbiljnost. Potsjeća na onog vremena u kojem je zalutalo čovječanstvo vapilo, ustima pravednika i proroka, da mu se pošalje Spasenje. I Bog se eto smilovao toj bijedi poslavši svoga Jedinorodjenoga, a kome ushićeni Simeon i Ana rekoše: „Svijetlo da raspršiti poganske narode i slava naroda svog odabranog" (Lk. 2, 31).

Taj Isus, smatran čovjekom, jest Svijetlo narodima koji lutaju u tami. On, Sin Božji, došao je da obasja dušu čovjeka vjerom i istinom, jer je: „Svijetlo istinijo koje obasjava svakog čovjeka" (Iv. 1, 9). Nije tu riječ o neku tjelesnu, nego duševnu razvijetu. Istina da je tjelesna tama, sljepoća, velika bol svakome stvorenju, što nikada ne može vidjeti svijetlo dana i ljepotu svijeta, — ali je još žalosnije duševna tama u kojoj lutaju bez Boga. Mnogi ne misle prosijeniti razliku onih dvaju sljepoća, — mnogi se ne znaju zamisliti u tu vječnu tamu, koju okom ne vide, ali dušom osjećaju. Kao slijepci bez vodiča koračaju svojom stazom života u stalnoj opasnosti da se o nešto razbiju ili gdjegod sunovrate, — idu naprijed, jer ih život vuče, a neznaju kuda i kako. Istina da su tome duševnom mraku, bez vodiča Svijetla, sami krivi ili svojim nehajem ili radi grijeha, koji ih sputavaju i zasljepljuje im vid, kako veli sv. Pavao.

„Evo sam te dao da budeš svijetlost narodima i spas moj sve do kraja zemlje" — tako govori Gospod ustima Izaije proroka. Tolika požrtvovnost Božja i tolika ljubav s jedne, napram nehaja i prevrtljivosti ljudske s druge strane. Neumorno se traži takovo drugo sredstvo spasa, — hlepi se za mirom, dobrim i pravdom, — traži se mir i blagostanje, ali se nijedno ne nalazi jer proroku Psalmista: „nema mira bezbožnicima." Prvo treba da čovjek sa sebe zbaci teret grijeha, da prvo traži Njega pa će mu se sve ono drugo što zahtijeva dodati. Tko traži blagostanje taj mora slijediti Njegovim stopama, obdržavajući Njegove zakone, jer On govori: „Ja sam svijetlo svijeta, tko ide za mnom ne hoda u tmini" (Iv. 8, 12). Tome je staza osvijetljena, taj vidi svoj put i prepreke koje na njemu stoje,ta i vidi sve one koji s njim ili poreć njega idu. Dapače još više, — taj svojim vlastitim svijetlom pokazuje put drugima, pomaže onima koji posrću i doziva nazad one koji su skrenuli s puta.

Život je zemaljski čovjeka sličan biljci. Ako li ona ne prima svijetla, a odatle i toplinu, ne može da raste, da cveta ili donosi ploda, nego žuti, vene i propada kao i čovjek bez Boga. A On je eto poslan da dušu, biljku čovjeka, obasja svojim svijetlom „da ni jedan koji u mene vjeruje ne ostane u tmini" (Iv. 12, 46). Po pojedincima prosvjetljuje obitelji, narode i ljudstvo i postaje im njihova sreća i blagostanje. Dok naprotiv bez Njega nastaje lom, nevolje i svadje, jer nema tko da im put prosvijetli, i tako ih od medjusobnog sudara otkloni. Zato u takovom slučaju često pripušta na ljudstvo razne nevolje, da ih opomene njihove tvrdoglavosti, da ih od još veće pogibli odvrati i na pravi put povrati.

Za života se još znao po često puta pružiti Spasitelj: „Ovaj me narod hvali ustima, a srce je njegovo daleko od mene" (Mk. 7, 6.), a to se drugo činimo, — drugo ispovijedamo, a treće pokazujemo. Volja nam je labava, kao i onih prije, nije izgradjena, čvrsta i koštunjava, nego se prevrće kao zmija u procjepu sad na jednu sad na drugu stranu. To kolebanje već apostol Pavao opaža kod nekojih kršćana zato im i piše: „Živite kao djeca svijetla. Jer je rod svijetla svaka dobrota i pravda a istina" (Efz. 5, 8). Dok na ovo i sv. Petar, prvak apostola, potsjeća riječima: „Pozvani smo kao sinovi svijetla da činimo djela svijetlosti, da bi proglasili slavna djela Onoga koji nas pozva iz tame k divnom svijetlu svojem (I. Pet. 2, 10 sj.

To ne pretstavlja neku kršćansku šašju, nego dužnost Kristovih sljedbenika, da prosvijetljeni po Njemu u svojoj nutrini krenemo pravim putem. Tada ćemo i bližnjeme svijetliti svojim primjerom, skrenuti na njega svoju pažnju, pomoći njegovim jadima. Obasjani vječnim Svijetlom spoznaćemo pravu medjusobnu ljubav, jerbo smo istom krvlju otkupljeni, medjusobno jednaki i baštinici jednog nebeskog kraljevstva. Lijepo to piše sv. Ivan apostol prvim kršćanima: „Ako u svijetlu hodamo, kao što je On u svijetlu, imamo zajednicu jedan s drugim i krv nas Isusa, Njegova Sina, čini čistima od svakog grijeha" (I. Iv. 1, 7).

Bićemo obasjani tim Svijetlom ili ćemo lutati bez Njega, — živjeti s Njim ili protiv Njega, — spašeni ili odbačeni radi svoje krivnje, svog nehaja i tvrdokornosti, jer Simeon je dovršio svoje proročanstvo riječima: „Gle ovaj je postavljen na uskrsnuće i na propast mnogima" (Lk. 2, 34)

b.

GOVOR HITLERA

povodom jedanaeste godišnjice preuzimanja vlasti

Hitler: U ovom ratu može biti samo jedan pobjednik

Povodom jedanaeste godišnjice preuzimanja vlasti vodja Reicha Adolf Hitler upulio je iz svoga glavnog stana sljedeći govor njemačkom narodu:

— U petoj godini najvećeg rata čovječanstva ni pred kim ne mogu biti više nejasni uzroci i ciljevi ovoga svjetskog rata. Davno je već minulo vrijeme kada je još izgledalo, da je ova borba jedna od europskih kriza, koju je Engleska neprestano izazivala, a kojom je kontinent trebao da bude onesposobljen za održanje ravnoteže snaga, u korist britanske imperije. Više nije pitanje da li je u ovom ratu uspjelo održati ili povratiti staru ravnotežu, već to ko će biti na koncu rata sila u Europi.

Da li će pripasti europskoj obitelji naroda, koju pretstavlja najjača država, ili boljševičkom čudovištu? Medjutim, prvi slučaj se tek tada može zamisliti ako Njemačka dobije ovaj rat, koji vodi ne samo za sebe već i za cijelu Europu. Inače Sovjeti će biti pobjednici.

BORBA NAROD A

Konstatacija pojedinih engleskih ilistova da Sovjeti poslije eventualne pobjede nad Njemačkom neće više imati razloga da dalje nadiru u Europu i da će se jednostavno zadovoljiti ili vaspitanjem ili istrebljenjem njemačkog naroda — isto tako je jevrejska izmišljotina za zabludjivanje kao i druga, da još prije nego se ovaj rat svrši Engleska će se i onako odmah pripremiti na borbu sa Sovjetskom Unijom. Prije svega pobjednik ove bitke naroda neće dozvoliti, da mu ciljeve odredjuju engleski novinari, a u slučaju boljševičke pobjede bijedni ostatci Europe jedva će se pod engleskim vodjstvom dalje boriti sa Sovjetskom Unijom, koja će tada vladati Europom, u toliko manje protiv kolosa, koji se prostire na dvije pole zemlje, jer vojne mogućnosti jedne ovakove borbe može smatrati primamljivim samo čovjek potpuno šuplje glave. Sem toga i onako svaki Europejac zna da bi u tom slučaju na još možda privremeno preostale ostatke zapadno europskih država pala samo ta slava da slično kanadskim, australijanskim, novozelandskim, južnoafričkim i ostalim imperijalnim grupama sami snose teret interesa održanja britanske vlasti i poštede engleskih života.

ILI NJEMAČKA ILI SOVJETSKA UNIJA

Bez zato je sasvim izvjesno da u ovoj borbi može biti samo jedan pobjednik i to — ili Njemačka ili Sovjetska Unija. Njemačka pobjeda znači održanje Europe, a sovjetska pobjeda njeno uništenje. To je tako jasno, da bi to trebao da vidi svaki ne potpuno slijepi Englez.

Ako ipak pravi Englezi prividnim svetlištvom pretstavljaju kao da bi se mogao i drukčije dogoditi to je u vezi samo s tim, da odgovorni londonski krivci za rat ne vide već drugu mogućnost da se iskobeljaju iz nevolje u koju su zapali i što su im puljo svega jevrejski drekavci i huškači preprečili put, koji vodi natrag. Za Englesku i Sjedinjene Države dakle ne postoji više upće pitanje da li će poslije rata sami htjeti ili moći savladati boljševizam, već pitanje: da li će se moći braniti u svojim zemljama od boljševiziranja.

Poštarina plaćena u gotovom.
Broj čekovnog računa: 53.251.

IZLAZI PETKOM

Pojedini broj: 20 fil.

Naše novine

POLITIČKI, GOSPODARSKI I DRUŠTVENI LIST

ZOMBOR, 21. IV. 1944.
GOD. II., BR. 16.
Rukopisi se nevraćaju.

Uredništvo i administracija:
ZOMBOR, CSIHÁS BENŐ U. 3. Br.

Godišnja pretplata . . . 10.— P.
Na pola godine . . . . 5.— P.
Na četvrt godine . . . 2.60 P.

REGENTOVA RATNA ZAPOVIJED

HONVEDI! MADJARSKI VOJNICI!

Rat se približuje svom krajnjem razvoju i dospeo je do odlučne faze. U prvom redu sa stanovišta madjarske sudbine, jer se neprijatelj nalazi potpuno u blizini naših granica. Sada prema tome riječ je ponovo o neposrednoj odbrani naše otadžbine. Na ovo neka misli svaki kada podje stopama otaca prve armije preko Karpata na teren Galicije, gdje su se od 1914—1918. u nizu sjajnih bitaka isticala madjarska oružja. U ovoj borbi prirodno je da nema natrag, nego samo napred! Očekujem da će svaki izvršiti svoju dužnost i da ćete biti dostojni vaših hrabrih predaka.

Žao mi je što u ovom teškom času ne mogu lično biti medju vama. Medjutim, staraću se da ovdje kod kuće do krajnjih granica mogućnosti bude vodjena briga o onima, koji su vam najmiliji.

Isto tako kao u prvom Svjetskom ratu ni sada nismo sami. Danas borimo se rame uz rame sa istom njemačkom vojskom, koja je od 1914—1918. godine bila s nama, s časnom savezničkom vjernošću, i sa kojom nas nepokolebljivo i u ovom ratu vezuju drugarske veze krvlju zapečačene.

Moramo sve učiniti da iz ove užasne oluje — u kojoj branimo ne samo domovinu, nego i cijelo čovječanstvo, njegovu kulturu i civilizaciju — izadjemo kao pobje[illegible]

Budapešta, 15. april 1944.

HORTHY s. r.
CSATÁY s. r.

Prvi madjarski ratni izvještaj

Šef honvedskog generalštaba izdao je 15. aprila sljedeće saopćenje:

Naše istaknute zaštitne jedinice za odbranu karpatskih prolaza od odprilike dvije nedjelje nalaze se u borbenom dodiru sa neprijateljem. Naše trupe suradjujući sa njemačkim trupama zaustavile su neprijateljsko dobijanje terena.

Naši protunapadi otpočeti u važnijim pravcima odbacili su uporno branjenog neprijatelja i imali za rezultat zauzimanje važnih sektora terena.

Sa službenog vojnog mjesta izdato je sljedeće saopćenje:

Iz ratnih dogadjaja prošlih nedjelja neumnjivo se mogla utvrditi namjera ruskog vojnog vodjstva da napadajući sa veoma jakim snagama jednim dijelom preko Rumunije a drugim dijelom preko Madjarske što prije dospu na Balkan. U okviru ovih ratnih operacija napad pokrenut iz Tarnopola, kao što je poznato, već je stigao do podnožja Karpata, ali je njemačka vojska u blizini Černovica, madjarske brdske trupe u pripravnosti sjeverno odatle kod izlaza Tatarskog Tesnaca, kod Stanislava, pak, madjarski odredi, koji su vršili okupacione zadatke dosada, ne samo da su zaustavile napad, već ga djelimično i odbacile. Madjarske trupe su u ovoj borbi uzele udjela dostojno svojoj hiljadugodišnjoj vojnoj prošlosti. Svojim junačkim držanjem pokazale su se veoma ozbiljnim protivnikom, koji nije za potcjenjivanje, uspješno demantujući u mnogo slučajeva preuranjene pobjedničke izvještaje protivnika. Tako se u borbama kod Stanislava sjajno istakla divizija koja je baš imala za zadatak osiguranje željeznice i samo shodno tome naoružana, o kojoj je ruski izvještaj već nedjeljama ranije javio da je u cjelosti zarobljena.

Sa ponosom možemo utvrditi iz prošlih borbi da je junaštvo madjarskog vojnika, njegova izdržljivost i sposobnost za borbu nesalomljiva, borbu sa neprijateljem prihvata pod svima okolnostima. Glavninu napadačkih ruskih tenkova, na primjer uništavali su ručnim oružjem (ručnim granatama). Medju najsjajnije primjere junaštva i samopožrtvovanja spada djelo Levei Daniela, zastavnika jednog pionirskog bataljuna, koji se slično legendarnom požrtvovanju japanskih avijatičara zajedno sa velikom količinom eksplozivnog materijala bacio na jedan ruski tenk tipa „T 34" i pošto ga je uništio i sam je poginuo junačkom smrću.

Sa povjerenjem možemo gledati u budućnost poslije ovakvih primjera: Karpate brani čelična desnica madjarskog vojnika.

Drugi madjarski ratni izvještaj

Drugi izvještaj glavnog šefa honvedskog generalštaba saopćava:

Tokom borbi vodjenih u interesu čišćenja predkarpatskog terena, naši honvedi su ponovo osvojili značajne teritorije. U teškim uličnim borbama osvojili su od neprijatelja, koji se uporno brani mnogo opštine i tokom borbi uništili sedam tenkova. U borbama, koje se vode u prostoru Kovelja jedan madjarski odred podjednako se odlikovao kako u napadu, tako i u odbrani.

Sa službenog vojnog mjesta izdali su 18. aprila sljedeće saopćenje:

Protunapadi o kojima je javljeno u prvom službenom izvještaju, razvili su se u mnogo pravaca i doveli su do uspeha. Neprijatelj je pojedina mjesta uporno branio, tako da su naši odredi u najviše slučajeva morali da slome čvrst otpor borbom prsa u prsa.

Rusi su radi odbijanja našeg nadiranja na više mjesta pokrenuli protunapade, podupirte tenkovima. Naše trupe odbile su i te napade, te uništili sedam tenkova i zaplijenili mnogo teškog oružja. Protunapadi naših trupa teku i nadalje uspješno i svugdje dobijaju u prostoru.

Kao što pominje službeni izvještaj, u prostoru Kovelja, jednu madjarsku borbenu grupu napao je neprijatelj koji je bio u nadmoćnosti. Madjarska borbena grupa medjutim nije se samo zadovoljila odbranom već je prešla odmah u napad i prodrevši tim napadom osvojila više općina i produžila sa napadom sve dotle, dok nije razbila cijelu rusku napadačku grupu. Rusi u interesu uspjeha svoga napada ubacili su u borbu borbene avione, medjutim ni ti nijesu uspjeli da ukoče napadački polet madjarskih trupa, šta više naše trupe oborile su dva neprijateljska aviona.

Za žestinu borbi i borbeno požrtvovanje madjarskih trupa karakteristično je držanje desetara Sándor Lakatosa, komandira puškomitraljeza, koji je puškomitraljezom, nanevši neprijatelju velike gubitke, uništio više teških oružja, dok je medjuvremeno ranjen na tri mjesta. Poslije previjanja uvijek se vratio na svoje mjesto, boreći se sve dotle dok nije poginuo junačkom smrću od jednog ruskog bacača mina.

Uspjeh u oružju te borbene grupe sa pohvalom su priznali svi visoke njemačke vojne ličnosti, koje tamo komandju.

OUR NEWSPAPER – WEEKLY OF THE BUNJEVCI IN BAČKA DURING THE SECOND WORLD WAR

By ALEKSANDAR RAJEVAC, Novi Sad

Abstract: The aim of this paper is the analysis of the only newspaper of the Bunjevci in Bačka that was issued during the Hungarian occupation of Bačka during the Second World War. Under the full name "Our Newspaper: Political, Social and Economic Weekly", the publication appeared in Sombor in early April in 1943 and survived until the middle of October 1944. The newspapers were under the control of the lawyer Grga Vuković, who was during the war the deputy of the Pest parliament and the leader of the pro Hungarian oriented Bunjevci. In a wider context the paper is dealing with the position of the Bunjevac ethnic group within the Hungarian occupation system. The analysis of the weekly will include primarily the political-ideological and propaganda role of the Sombor weekly.

Keywords: The Second World War, Bunjevci, "Our Newspaper", Grga Vuković, Hungarian occupation, Sombor.

Проф. др Дејан Микавица
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
mikavica2016@gmail.com

Идеолошка и политичка прекретница у тумачењу националног идентитета Буњеваца 1945. године – Комунистичка политика похрваћивања Буњеваца

Апстракт:У дугом, сложеном и неретко противречном контексту односа Буњеваца према суседним народима и припадницима народа који су се изјашњавали другачије од њих, остали су дубоки трагови сагласја између истакнутих политичких и друштвених првака али и неразумевања које је било снажно обележено и прожето хрватском и српском политичком доктрином манифестованом бројним примерима као што је била српско-буњевачка синтеза још од краја седамнаестог века, великохрватске претензије суштински засноване на концепцији хрватизације католичког становништва и виртуелној територији такозване бачке Хрватске, до обухватања етничког идентитета Буњеваца у оквиру идеје о постојању једне, југословенске нације. Одмах после рата, узурпацијом власти од стране југословенских комуниста предвођених Јосипом Брозом Титом и одлукама које су из таквог преузимања власти произилазиле 1945. године означена је идеолошка и политичка прекретница у дефинисању националног идентитета Буњеваца и она се као таква одржала у наредном периоду вишедеценијске комунистичке диктатуре увелико спутавајући Буњевце да сачувају битне саставнице свог националног идентитета и омогућавајући, истовремено и спонтано, јачање оних великохрватских аспирација у социјалистичкој Југославији које нису имале упориште ни у демократском ни у историјском праву хрватског народа.

Кључне речи: Буњевци, Хрвати, Срби, Јосип Броз Тито, комунисти.

Проблематична и трагична историја српско-хрватских односа манифестовала се у четворовековном континуитету, од стварања Војне границе нарочито (1538), бројних дискриминаторских одлука Хрватског сабора од средине шеснаестог века, прозелитског деловања Римокатоличке цркве, дефинисања великохрватске политике од почетка осамнаестог века, до уобличавања доктрине о једној политичкој нацији на простору Хрватске а која је наметала Србима статус православних Хрвата и то на просторима на којима није постојала изграђена национална свест тамошњег становништва. У контексту разумевања историјског искуства Буњеваца на војвођанским односно јужноугарским просторима нису остали непознати примери сарадње, блискости, разумевања и симбиоза православних Срба и по званичним изворима на немачком и латинском језику „католичких Срба“ или „католичких Раца” односно Буњеваца од краја седамнаестог века. За српску историографију остали су највише поуздани и научно потврђени они извори на које се позивао Јован Ердељановић а који говоре о Буњевцима као Србима и о томе да су се преци приморско-личких и подунавских Буњеваца у маси иселили из Далмације у времену око 1622.године а потом и крајем седамнаестог века. Сложена тематика етногенезе Буњеваца привлачила је научна и ненаучна интересовања српске, а потом и хрватске јавности од краја деветнаестог века, све до данас остављајући ово питање довољно отвореним и значајним за различите интерпретације, сучељавање ставова, бројне полемике.[1]

У тим полемикама нису изостали ни радови који се односе на улогу мађарске државе која је народ Буњеваца, све до 1918. године, упорно и насилно мађаризовала, хрватску политику која их је настојала асимиловати на верској и српску политику која их је својатала по етничкој основи. Одвраћање Буњеваца од посебног идентитета у југословенској држави до 1941.није остало научна непознаница као ни највише

1 Јован Ердељановић, *О пореклу Буњеваца,* Београд 1930, стр. 408; Славко Гавриловић, *Српско-буњевачка симбиоза ...,* Зборник радова са симпозијума о Буњевцима, Нови Сад 2007, 13–23; Дејан Микавица, *Српска политика у Хрватској 1538–1918,* Нови Сад 2017, 11–70; Лазо М. Костић, *Спорне територије Срба и Хрвата,* Београд 1990, passim.

потискиване представе о фаворизовању кроатизације после 1945. од стране Титових комуниста. Реафирмација буњевачке националне посебности сагледавана је и уочавана тек у периоду који се односи на последње две деценије двадесетог века и односи се на обнову њиховог језика, културе, историјске баштине и народних обичаја, а што си им дотадашње комунистичке власти умногоме, плански и тенденциозно, ограничавале.[2]

Иначе, стварно буђење буњевачке националне свести започело је интензивније у последњој трећини деветнаестог века делатношћу духовних и интелелтуалних првака Ивана Антуновића, Амброзија – Бозе Шарчевића и неколицине других иницијатора објављивања публикација **на икавском наречју српско-хрватског језика** и оснивањем првих народних установа.С друге стране, најпотпунија манифестација буњевачког политичког опредељења достиже врхунац 1918. године када су се 84 представника Буњеваца једногласно изјаснили за прикључење Краљевини Србији да би после тог датума буњевачки национални препород заступала и осмишљавала нова генерација Буњеваца предвођених Блашком Рајићем, Иваном Еветовићем, Мијом Мандићем, Лајчом Будановићем и другим. Њихово деловање постаје тим значајније у контексту распламсавајућег спора у Југословији око питања да ли су Буњевци Хрвати или су Буњевци – Срби.

Националну посебност Буњеваца нису признавали први никада, а други неретко, а обе стране су се позивале на верске, језичке, етничке и културне аргументе који су одговарали њиховим становиштима. **Нестандардизација буњевачког дијалекта у посебан књижевни језик** посебно је одговарала агитацији католичке цркве у прилог хрватских интереса, а после Другог светског рата отишло се корак даље и Буњевци су изложени од стране комунистичких власти бескрупулозном наметању хрватског идентитета.Резултати кроатизације Буњеваца у време комунистичке владавине најчешће се потврђују чињени-

2 Све до 1991.у пописима становиштва, Буњевци су сврставани у рубрику „Остали“, док су се истовремено многи од њих изјашњавали као Хрвати или као „Југословени“, а веома мало као Срби.

цом да је број Буњеваца заправо преполовљен током једног просечног људског века.[3]

У настојању да се одреде унутар социјалистичке Југославије што повољније границе по хрватску страну на војвођанском простору, такозвана Ђиласова комисија, која је имала задатак да одреди **привремену границу између Србије и Хрватске**, користила је бројно стање Срба и Хрвата у пограничним подручјима, којима су претходно насилно приписани Буњевци и Шокци, као аргумент за одређивање српско-хрватске границе.[4] У том контексту је хрватска историографија, чак и из пера апсолвената повијести и социологије, показивала наводну забринутост за судбину „буњевачко-шокачких Хрвата“ још од 1918.године, како у питању разграничења које је сугерисао Клемансо на Конференцији мира у Паризу[5], тако и у питању тиме санкционисаног решења Тријанонским споразумом којим су наводни Хрвати у Бачкој дељени а затим и дискриминисани „смењивањем са свих положаја у школству и управи“. На тези по којој су се бачки Хрвати нашли на удару „победничког српства“ у политичком, културном и привредном погледу и србизације којом је „наметана екавица и ћирилица у школама“ а Буњевци истицани као „четврто племе“, поред Срба, Хрвата и Словенаца, грађена је идеологија која је Буњевцима оспоравала чак и име, инсистирало се на интеграцији Буњеваца у хрватску націју, оспоравано становиште да је реч о насилној кроатизацији буњевачког и шокачког становништва и 1939. и 1940. година не

3 Душан Поповић, *О Буњевцима,* Сремски Карловци 1930; Драго Његован, *Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији,* Зборник радова *О Буњевцима,* 71–87; Мира Радојевић, *Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941, Историја XX века*, бр. 2, Београд 1996, passim; Саша Марковић, *Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини 1929–1941,* Зборник …, 89–105; Чедомир Попов, *Мали народи у процесу глобализације,* Зборник радова *Етнолинвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, Нови Сад 2008, 11–17.

4 Драго Његован, *Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца …,* 105.

5 Мисли се на Бајски троугао и део Барање који је остао Мађарској.

без разлога, истицане као време највећег успона хрватске свести међу буњевачко-шокачким становништвом.

Буњевачко-шокачко становништво Бачке и Барање било је предмет великохрватских аспирација и касније, нарочито формирањем НДХ која иступа са концепцијом да се на сваки начин „осигура обстанак и благостање свог хрватског рода у Бачкој и Барањи“, да се колонизују Хрвати у Бачку и Барању, обезбеди њихов несметани политички и културни развој. Ни преокрет у рату није донео промену основних циљева великохрватске политике у овом сегменту.Приближавање Црвене армије и партизанских јединица 1944. искоришћено је за укључивање Буњеваца из северне Бачке унутар 8. војвођанске бригаде која је учествовала у заузимању батинског мостобрана, али у знатно већој мери за афирмисање великохрватске политике оличене у комунистичкој идеологији а коју је већ тада, после Батинске битке, генерал комунистичко-партизанске НОВ Иван Рукавина промовисао политичким говором у Таванкуту којем је представљао „повијест Хрвата у Бачкој“ као упорну борбу против асимилације, објашњавао како им је ускраћивано „хрватство“ у претходној Југославији и како тога не сме више бити без обзира којој федералној јединици припадала Војводина.

У оваквом духу и овој атмосфери упућиване су поруке и упутства Одељења за унутрашње послове ГНООВ а окружним народноослободилачким одборима да се Буњевци и Шокци убудуће воде једино као Хрвати. Овом политиком се настављало и касније, на пример, у априлу 1945.године што се јасно види из деловања и писања Јована Веселинова Жарка једног од челних комунистичких руководилаца у Војводини који је највише водио бригу о томе да „национални интереси Хрвата у Војводини не смеју бити окрњени“ а то је даље водило ка територијалном увећању Хрватске на рачун Војводине, разграничењем које је подразумевало одвајање северозападне Бачке, тј. краја између Суботице-Сомбора-Дунава, и припајањем тог краја Хрватској.

Комунистичко-великохрватској идеји припајања Барање Хрватској није сметала ни чињеница да је у овој области био већи број Срба

од Хрвата или макар подједнак, што Барања раније није припадала Хрватској, што је у саставу Војводине ушла у прву Југославију.

Елаборате какав је био онај „О разграничењу Војводине" прихватали су својски хрватски комунисти, у литератури је избегавано признање да је то био службени став хрватске комунистичке владе али све је указивало да се политика отимања српских и буњевачких територија спроводи под различитим изговорима у хрватском интересу.Председништво комунистичке владе Хрватске тражило је од Председништва Министарског савета ДФЈ да се у Војводину упути једна комисија, да она одреди границе између Хрватске и војвођанског дела Србије, слани су истовремено лажни подаци овој комисији о бројчаном стању Хрвата у Бачкој и Барањи и најзад Комисија коју је формирало председништво Авноја 19. јуна 1945. на чијем челу је био Ђилас као председник и уз њега Крстуловић, Веселинов, Златарић и Милентије Поповић[6].

Они су наставили истим путем реализације идеје да Барања припадне Хрватској, да у Суботици преовлађују Хрвати[7], да Дунав треба бити граница између Хрватске и Србије, да се Срем дели и Вуковар и Борово доделе Хрватској… Спорне територије између Хрвата и Срба иако неспорно нехрватске припадале су углавном Хрватима и само у оним случајевима када је српска већина била изразита посезало се за нешто другачијим решењима.[8] Буњевце као Хрвате из Бајског троугла примио је вођа комуниста Јосип Броз Тито још у јануару 1945, подржао њихова настојања да се припоје комунистичкој Југославији и то као Хрвати а не као Буњевци, а у истом циљу је коришћено и настојање Блашка Рајића у Суботици, када је у њој боравио Тито 15. јула 1945.

ЦК КПХ је истовремено 1945, у децембру, настављао великохрватску агитацију, а Иван Крајачић наглашавао како су Хрвати у Суботици

6 Министар унутрашњих послова народне владе Србије.

7 Први партизански односно градски народно-ослободилачки одбор у Суботици је формиран почетком јуна 1944. а почетком октобра исте године претходнице Црвене армије запоселе су све главне друмове којима се улазило у Суботицу. Види: *Ослобођење Суботице,* Суботица 1945, 67–88.

8 Као на пример Сомбор, Апатин, Оџаци.

запостављени и да и Суботицу треба припојити Хрватској.[9] Међународне околности нису ишле на руку великохрватским комунистима у Бајском питању, а када се испоставило 1948.године да је број Срба по попису, у Бачкој удвостручен у односу на попис из 1931. изгубила се основна намера да се и северозападни делови Бачке припоје Федеративној Хрватској, да би најзад и формално комунистичким Уставом ФНРЈ 1946. дефинисано разграничење између федералних јединица, а у јануару 1947. донесен и Устав НР Србије који је показао да српски комунисти безрезервно прихватаају разграничење са Хрватском и ни најмање не показују спремност да се боре за интересе своје републике и свог народа. Једине измене у односу на раније предлоге своде се на то да су град Илок и западна села припали Хрватској, а место Јемена у Срему са изразито српском већином издвојено из Хрватске и прикључено Војводини али и у томе је улога српских комуниста била безначајна.

У међувремену, руководећи се спровођењем одлуке Политбироа КПЈ и Јосипа Броза Тита лично, покрајинске, окружне, среске, градске и месне власти су педантно евидентирале Буњевце и Шокце као Хрвате. Још док је трајао Други светски рат, Главни народноослободилачки одбор Војводине – Одељење за унутрашње послове, 14. маја 1945. године, издаје забрану постојања Буњеваца и Шокаца и наређује да се они у сваком погледу и у свим документима морају третирати као Хрвати. Тако у једном од њих дословце стоји: „Догађа се да се многи Хрвати уводе као Буњевци и Шокци у рубрике, где се означава народност, а не као Хрвати као пример у легитимације, разне евиденције и спискове, и то бива често по њиховом захтеву или по вољи и нахођењу дотичног чиновника. Како буњевачке и шокачке народности не постоје, то вам се наређује да се Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву“.[10] Све до тада издате легитимације и исправе у којима су означени као Буњевци и Шокци биле су по изричитој наредби уништаване и потом издаване нове и сва ова и оваква

9 Марио Бара, *Ђиласова комисија и судбина бачких Хрвата,* 47–58.

10 Драго Његован, *Документи о насилној …,* 107.

наређења морала су се безусловно спроводити и о извршавању истих припремити одговарајући извештаји.Документа су писана латиницом, печат је био ћирилични а као начелник Одељења за унутрашње послове потписивао се Маринковић. Његова наређења су ефикасно спроводили народно-ослободилачки одбори.Документа која се односе на спровођење ове политике највише датирају од маја 1945. до јуна 1946. године.[11]

У сваком случају постаје извесно и очигледно да је политика хрватизације Буњеваца као један део великохрватске политике коју су у овом периоду спроводили хрватски комунисти предвођени Јосипом Брозом Титом и уз сарадњу са српским комунистима, била веома интензивна, осмишљена и добро организована. Као крајњи резултат оваквог деловања, Буњевци и Шокци су формално и у документима претворени у Хрвате, на дискриминаторски начин им је одузет национални идентитет и учињен још један искорак у правцу спровођења екстремне политике хрватских идеолога која је у комунистичкој диктатури пронашла поуздан оквир и сигуран ослонац за постизање историјских циљева, на штету Буњеваца и Срба који су у појединачним случајевима, зарад сопствених материјалних и статусних интереса, пристајали уз нову власт и деловали против националних и демократских интереса сопственог народа.

Укупно узевши, комунистичка политика полувековне дискредитације и однарођавања Буњеваца оставила је одређене последице и у светлу пописа становништва 2002.године по којем је Буњеваца у Бачкој било још свега 20.012, иако им је статус националне мањине у Србији званично признат 1991. године с образложењем које се на ту одлуку односи да „Буњевци као матичну земљу признају Србију и друге алтернативне домовине, ни материјалне ни моралне подршке немају.“[12] У овом духу и правцу наставило се и 2002. године усвајањем Закона о заштити права и слобода националних мањина којим националне мањине нису ограничене бројем њених припадника, а то је мање од 1 % укупног становништва Србије, већ они права остварују

11 Исто, 108–111.

12 Чедомир Попов, нав.дело, 13.

несметано на основу гаранције језичке равноправности, у контексту неговања историјске баштине, свестраног културног развоја, омогућавања образовних процеса на свим нивоима, широку мрежу информативних средстава на матерњем језику и њихову службену употребу. У посебна права спадају и она која се тичу образовања националних савета, снижени изборни цензуси, заступљеност припадника мањина у органима власти и друштвеним организацијама.[13]

Комунистичка политика денационализације односно похрваћивања Буњеваца од 1945.године оставила је најмучније наслеђе у одржању националне и историјске свести буњевачког народа у Војводини. За постизање политичких циљева који су се односили на идеологију Брозове странке, од завршетка Другог светског рата, југословенски комунисти су користили сва расположива средства државне, недемократске и репресивне власти. Ова и оваква политика показала се у многим сегментима и примерима као доследан настављач великохрватске политике и значајан чинилац у изградњи хрватске националне доктрине која није уважавала интересе других народа и није одустајала од циљева коју је у суштини баштинила екстремна, великохрватска национална идеја. Као њени најревноснији извршиоци показали су се у вишевековном континуитету, некада римокатолички свештеници, затим политички заступници идеологије такозваног хрватског државног и историјског права, и на крају хрватске усташе и југословенски комунисти предвођени Јосипом Брозом Титом.

Хрватски комунистички функционери нису у спровођењу овакве политике имали противника у српским комунистима ни на простору Војводине ни на територији такозване уже Србије. Напротив. И они су прихватили теорију да буњевачка као и шокачка националност не постоји и да их према томе треба третирати као Хрвате без обзира на то како су се они сами изјашњавали.[14] На тај начин је повећаван

13 Чедомир Попов, нав.дело, 14–15.

14 Драго Његован, *Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата,* Зборник радова Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, 105–111.

број Хрвата у Војводини, на основу лажних података о бројном односу Срба и Хрвата, Барања је издвојена из Војводине и додељена Хрватској а по сличном систему су одузимани и делови западног Срема, Вуковар и околина.[15]

Као највећи губитници и страдалници овакве политике на војвођанском простору Србије, показали су се, на различите начине, и Буњевци и Срби. Ни једни ни други нису у Хрватима и представницима њихове идеологије благовремено видели највећег политичког и историјског противника.Последице оваквог политичког и идеолошког промишљања оставиле су трајне последице и отворена питања чији се расплет не види ни данас, тим пре што актуелна власт у Хрватској наставља да заступа политику коју су осмислили комунисти 1945.године.

15 У циљу одузимања српских делова западног Срема, најпре је Илочки срез подељен на источни и западни део и на основу хрватске већине у западном делу среза, град Илок додељен Хрватској и без обзира на то што је постојала српска већина у Вуковарском срезу који је био западно од Илока, цео Вуковарски срез је додељен Хрватској.

THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL MILESTONE IN THE INTERPRETATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF THE BUNJEVCI IN 1945 - THE COMMUNIST POLICY OF CONVERTING BUNJEVCI INTO CROATS

By Prof. DEJAN MIKAVICA, PhD, University in Novi Sad

Abstract: In the long, complex and not rarely contradictory context of Bunjevci's attitude towards the neighbouring nations and members of the nations who declared differently from them, there were deep traces of compatibility between the prominent political and social fighters, as well as the misunderstanding that was strongly marked and enmeshed by the Croatian and Serbian political doctrine manifested through numerous examples such as the Serbian-Bunjevac synthesis since the end of the seventeenth century.The great Croatian claims were essentially based on the concept of Croatization of the Catholic population and the virtual territory of the so-called Croatian Bačka, to the inclusion of the ethnic identity of the Bunjevci within the idea of the existence of a single Yugoslav nation. Immediately after the war, the usurpation of authority by Yugoslav communists led by Josip Broz Tito and the decisions which resulted from such a takeover of power in 1945 the ideological and political milestone was marked in defining the national identity of the Bunjevci and as such took place in the upcoming period of the multi-decade communist dictatorship blocking the Bunjevci to preserve the essential components of their national identity and, at the same time enabling spontaneously, the strengthening of those great Croatian aspirations in the socialist Yugoslavia which did not have a foothold neither in the democratic nor in the Historical law of the Croatian people.

Keywords: Bunjevci, Croats, Serbs, Josip Broz Tito, communists.

Др Милан Мицић
Покрајински секретаријат за културу,
јавно информисање и односе са верским заједницама
milan.micic@vojvodina.gov.rs

Наредба ГНОО Војводине од 14. маја 1945. о Буњевцима и Шокцима – одлука о одређивању идентитета

Апстракт: Рад говори о наредби ГНОО Војводине од 14. маја 1945. године којом се издаје наређење да се Буњевци и Шокци искључиво морају третирати као Хрвати, те о посматрању идентитета Буњеваца и Шокаца од стране локалних власти пре наредбе од 14. маја 1945. године и о начину спровођења поменутог акта.

Кључне речи: наредба, ГНООВ, Буњевци, Шокци, Хрвати, власт, идентитет.

Главни Народноослободилачки одбор Војводине, односно његово Одељење за унутрашње послове 14. маја 1945. године, у време док је још трајао рат на тлу Југославије, донео је акт број 1040/1945 упућен Окружним Народноослободилачким одборима[1] којим је драматично посегнуо у одређивање идентитета буњевачке и шокачке заједнице у Бачкој и Барањи и у великој мери је овим чином оцртао пожељан и дозвољен оквир будућег формулисања и идентитетског самопрепознавања Буњеваца и Шокаца у Бачкој и Барањи као припадника хрватског националног корпуса. Међутим, тридесет и пет година раније, године 1910. по угарском попису становништва Суботица, у којој је било изразито присуство буњевачке заједнице, имала је 95.610 становника и то по националности: 55.587 Мађара, 3.514 Срба, 913

1 Историјски архив Суботица, *ф.70 Окружни народни одбор Суботица(1944–1955),* а.ј.14 157.

Немаца, 100 Словака, 60 Румуна, 39 Хрвата, 7 Русина и 33.390 осталих „под којима су се поглавито подразумијевали Буњевци и остали бачки римокатолици јужнославенске провинцијенције“.[2]

Наредба од 14. маја 1945. године ГНООВ констатовала је чињеницу да „догађа се, да се многи Хрвати уводе као Буњевци и Шокци у рубрике, где се означава народност, а не као Хрвати на пр.: у легитимације, разне евиденције и спискове, и то бива често по њиховом изричитом захтеву или по вољи и нахођењу дотичног чиновника“. Први део наредбе недвосмислено истиче да се део буњевачког и шокачког становништва („многи“) управо тако и изјашњава по свом осећању и вољи, али се такође на тај начин идентитетски исказује „по виђењу“ одређених чиновника који могу на тај начин да испољавају или свој лични став или став локалне заједнице у којој живе и раде.

„Како буњевачки и шокачке народности не постоје, то вам се наређује да све Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву“ стајало је у другом пасусу акта 1040/1945 ГНООВ од 14. маја 1945. године. Други пасус акта наредбодавно захтева да администрација од тада (14. маја 1945. године) мора посматрати Буњевце и Шокце као Хрвате игноришући оне који дају изјаву о свом буњевачком или шокачком идентитету, односно овај део наредбе игнорише и негира слободну вољу грађанина да се јасно изрази о свом националном идентитету.

„У разним окрузима и местима, где су они до сада уведени као Шокци и Буњевци, има се то исправити и означити као Хрвати нарочито у легитимацијама, бирачким списковима, путним објавама и разним другим списковима по народности. У будуће се имају уносити само и искључиво као Хрвати. Све до сада издате легитимације и исправе, где су назначени као Буњевци и Шокци имају се уништити и ново издати, издавање нових легитимација не сме се поново наплаћивати од странака.“ Трећи пасус наредбе означио је и начин извршења овог акта, а четврти пасус наредбе дефинисао је хијерархију спровођења акта путем градских, среских и месних НОО („Ставља вам се у

2 К. Кунтић, *Правни факултет у Суботици 1910–1941,* Суботица 2016, 14.

дужност да о овоме одмах известите све градске и среске одборе, а преко ових месне, да то што пре безуветно спроведу, а ви да се старате, да се све овако изврши и да о учињеном известите.“).

Два дана касније, 16. маја 1945. године, Окружни НОО Суботице упутио је исти акт свим градским и среским народноослободилачким одборима на свом подручју, што говори о хитности извршења ове наредбе[3]. Исти акт, истог дана 16. маја 1945. године, упутио је Окружни НОО Сомбора градским и среским народноослободилачким одборима на својој територији, у којем је навео да је рок за извршење 15 дана. Сремски НОО Апатин 26. маја 1945. године проследио је акт Месним НОО на свом подручју са напоменом да је рок за извршење акта 10 дана. У периоду од 27. маја до 12. јуна 1945. године МНОО са подручја среза Апатин извештавали су о извршењу задатка (Свилојево, Апатин, Богојево, Купусина, Бачки Моноштор), са закашњењем (27. јуна) МНОО Стапар, а 5. јуна 1945. године СНОО Апатин обавестио је ОНОО Сомбор да је „стриктно поступљено по наређењу ГНООВ“. МНОО Апатин 30. маја 1945. године известио је СНОО Апатин да је „у бирачким списковима код Шокаца и Буњеваца народност исправљена на хрватску. Исто тако врши се поништавање личних легетимација, где је народност убележена као буњевачка односно шокачка и убележава се као хрватска. По разним другим списковима и евиденцијама такођер се врши исправка народности Шокаца и Буњеваца и убележава се као хрватска.“[4], што указује на процес спровођења акта, односно ред корака који се тада предузимао. СНОО Сента, такође је, 18. јуна 1945. године известио ОНОО Суботица поводом ове наредбе да су „МНОО на територији овог одбора доставили извештаје.“ (Ада, Мол, Сента, Стара Кањижа, Хоргош, Мартонош). МНОО Стара Кањижа тако је 12. јуна 1945. године известио СНОО Сента да „смо установили колико код нас има буњеваца. У пријавном одељењу има свега један коме је издата листа за стални боравак, као и легитимација. Које је одмах по примитку акта учињена замена, бесплатно“.[5]

3 ИАСУ, *ф.70, а.ј.14 157.*

4 Историјски архив Сомбор, *ф.530 Народни одбор среза Апатин, а.ј.668.*

5 ИАСУ, *ф,70, а.ј. 14 157.*

Наредба ГНООВ од 14. маја 1945. године о националном одређењу Буњеваца и Шокаца задирала је у једно стање у којем се још преиспитивао и формулисао идентитет буњевачке заједнице,и који је чином стварања југословенске државе Краљевине СХС био ослобођен притиска мађаризације, а који се у међуратном периоду развијао у више идентитетских одређења под којима се подразумевала и флуктуација припадника заједнице између различитих идентитетских препознавања. „Инспирисана постојањем нове државе и могућношћу афирмације идеја Ивана Антуновића, родоначелника националне идентификације Буњеваца, оформила се струја о аутохтоном и особеном југословенском буњевачком и шокачком идентитету која је у почетку била доминантна у странци. Другу опцију међу Буњевцима иплементирала је хрватска политичка елита. Она устаје у одбрану хрватског националног бића код Буњеваца и њихове оданости католичкој вероисповести, инструментализујући Буњевце и Шокце као део локалног етничког колорита хрватске нације.“[6] сматрају историчари Саша Марковић и Александар Касаш. Један, мали број Буњеваца, идентификовао је себе као Србе – католике, а један део националну идентификацију потражио је у оквирима југословенства. Окупација Бачке од стране мађарских трупа (1941–1944) увела је буњевачку заједницу у једну нову историјску ситуацију а препознатљиву из периода пре 1918. године, а после ослобођења севера Бачке октобра 1944. године процеси, стања и појаве у националном одређивању буњевачке заједнице, који су заустављени мађарском окупацијом Бачке, поново су се оцртали у новим историјским условима стварања социјалистичке Југославије и формирања нове комунистичке власти.

Приликом заседања Градског НОО Суботице 24. октобра 1944. године, после ослобођења Суботице, генерал Божидар Масларић прочитао је пред члановима ГНОО Суботица „наредбу врховног вође маршала Тита о успостављању војних власти за Банат, Бачку и Бара-

6 С. Марковић, А.Касаш., „Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду 1918–1941“, *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима,*Нови Сад 2008, 68.

њу“ а поменуту наредбу поред градоначелника Суботице Лајча Јарамазовића поздравили су представници других суботичких народних масовних организација. Том приликом Мића Скендеровић поздравио је наредбу маршала Тита о увођењу Војне управе „у име Хрвата и Буњеваца“.[7] Два дана касније, 26. октобра 1944. године на списку Санитетског одељења Команде града Суботице наведено је 9 лекара који су имали чин резервног санитетског официра у Југословенској војсци где је наведена националност лекара међу којима је наведена и националност др Јосипа Човића и др Бела Острагонца (Буњевац-Хрват) и др Матије Дунђерског (Буњевац). Истог 26. октобра 1944. године у Санитетском одељењу Команде града Суботице наведен је списак од 59 лекара „који су настањени на територији града Суботице и врше било какву лекарску службу“. Као националност лекара наведено је између осталих и: 1 Хрват (Иво Серцер, рођен у Раковцу),1 Буњевац-Југословен (Пајо Ивандекић), 5 Буњеваца (Фрањо Видаковић,Ђено Панчић, Иван Пољаковић, Матија Дунђерски, Иван Хегедиш) и 7 Буњеваца-Хрвата (Бела Острогонац, Јосип Човић, Иван Црнковић, Грга Тумбас, Винко Перчић, Анте Шокчић, Анте Прчић) што илуструје постојећу идентитетску разнородност међу буњевачким грађанством која се дефинише као буњевачка засебност, буњевачко осећање дато у југословенском оквиру или присутно двојство (Буњевац-Хрват) са јачим одређењем хрватског националног идентитета.[8] На списку мобилисаних војних обвезника из 1944. године Војно-управног одељења, односно Мобилизационог одсека Команде града Суботице, поред података о војном обвезнику наведена је и народност (Србин, Мађар, Хрват, Буњевац). Међу мобилисаним војним обвезницима само двоје војних обвезника уведени су са националном одредницом Хрват (редни бр.16, Андрија Мазић, рођ. у Суботици 4. марта 1897, Гајева 9, 24. октобра 1944. године мобилисан; редни бр.

7 ИАСУ, *ф.68 Градски народни одбор Суботица(1944–1955), књ.1, Записник седнице НОО Суботица 24. октобра 1944. године.*

8 ИАСУ, *ф,166 Команда Града Суботице(1944–1945), к.27 5 а, Санитетско одељење Команде града.*

228 Терезија Перчић, рођ. у Руми, 9. јула 1923), а сви остали као Мађари, Срби или Буњевци. Тако се на пример под редним бр.1 налази Иван Дулић, рођ. у Суботици, 2. августа 1907, земљорадник, Буњевац, Ђурђин 122, 23.октобра 1944. године мобилисан. Под редним бр. 71 Грга Бачић, рођ. у Суботици 8. фебруара. 1922. године, земљорадник, Буњевац, Црнојевићева 3, 24. октобра. 1944. године мобилисан. Под редним бр.11 Фрањо Кујунџић, рођ. у Суботици 30. Јануара 1907, чиновник, Буњевац, Загребачка 20, 25. октобра. 1944. године мобилисан итд. Спискове мобилисаних војних обвезника 1944. године Команде града Суботице чинили су засебни спискови добровољаца, чиновника и занатлија[9]. На заседању ГНОО Суботице од 15. децембра 1944. године констатовано је да недостају учитељи на подручју града Суботице и да има „15 учитеља Срба, 30 Хрвата и Хрватица, 1 Словенац и 1 Словак".[10] Такође, 28. марта 1945. године за учитеља је привремено постављена одлуком ОНОО Суботица Будинчевић Розика („Другарица је по националности Хрватица, рођена 13. децембра 1925. године у Суботици"), односно њена националност је приликом постављења јасно одређена као хрватска.[11]

ОНОО Сомбор 31. марта 1945. године доставио је акт бр. 49/1945 према наређењу Грађевинско-техничког одељења ГНООВ СНОО Сомбор да се за сомборски округ, без града Сомбора, доставе подаци који се односе на густину насељености, народност и религиозни састав, подаци за електричне централе, подаци о санитетском стању насеља, о техничком нивоу пољопривредног живота. МНОО у Светозару Милетићу 14. априла 1945. године доставио је податке СНОО Сомбор у којем је навео да општина има 4.252 становника и то: Срба 15, Хрвата 30, Буњеваца 1.985, Шокаца 1, Пољака 2, Мађара 2.204 и Немаца 15. По подацима МНОО у Чонопљи од 9. маја 1945. године достављени СНОО Сомбор

9 На списку од бр. 1 до 59 су чиновници, од 18 до 253 занатлије, од 196 до 210 добровољци, од 226 до364 добровољци, од 61 до 75 добровољци и од 196 до 210 добровољци ИАСУ, *ф.166, к.26, 2 а Војно-управни одељак.*

10 ИАСУ, *ф.68, к.1, Записник ГНОО Суботица 15. децембар 1944. године.*

11 ИАСУ, *ф.70, к.50, а.ј.2137.*

општина има 3.491 становника а „мештани су по народности Буњевци 640, Мађари 1.658, Немци 1.107, а има и Срба 18, 9 Руса и осталих 63“. МНОО Бачки Брег 14. априла 1945. године по истом питању доставио је извештај СНОО Сомбор где је констатовано да у општини има „по народности Словена 1.498, Мађара 28 и Немаца 138“. „У месту живи 389 Срба, 32 Буњевца, 670 Мађара и 1.142 Немаца“ навео је у извештају СНОО Сомбор 14. априла 1945. године МНОО Рићица. Према извештају МНОО Стари Сивац од 20. априла 1945. године „мештани општине по народности су и то: Срба 3.911, Хрвата 53, Буњеваца 20, Руса 16“ итд. По извештају МНОО Телечка, односно председника МНОО Ференца Пожара, од 14. априла 1945. године укупан број становника је 3.140, по народности Срба 122, Хрвата 104, Словенаца 4, Буњеваца 6, Шокаца 2, Чеха 1, Мађара 2.846, Немаца 55. Командир Војне станице Колут Стеван Ђурковић навео је у свом извештају СНОО Сомбор од 15. априла 1945. године да у селу има 899 „душа“ и то Срба 21, Хрвата 10, Буњеваца 60, Шокаца 39, Мађара 157 и Немаца 612.[12] МНОО Бездан 10. маја 1945. године констатовао је у свом извештају да у Бездану живи укупно 6.290 „душа“ и то: 35 Срба, 25 Буњеваца, 22 Шокца, 14 Хрвата, 1.012 Немаца и 5.909 Мађара.[13] У свим извештајима МНОО на подручју СНОО Сомбор о националности писаних у другој половини априла и почетком маја 1945. године разликује се националност Хрват, Буњевац и Шокац; у насељима где живи буњевачка заједница Светозару Милетићу и Чонопљи одредница народности мештана је Буњевац, а у Бачком Брегу где живи шокачко становништво као народност написан је неодређени и општи појам „Словени“.

По извршењу наредбе ГНООВ од 14. маја 1945. године која се спроводила у суботичком и сомборском округу крајем маја и почетком јуна 1945. године идентитет Буњеваца и Шокаца у званичној документацији био је одређен као хрватски. У Главном бирачком списку у селу Светозар Милетић урађеном 24. маја 1945. године становништво које је 14. априла 1945. године у извештају МНОО СНОО по упитнику Гра-

12 ИАСО, *ф.209 Народни одбор среза Сомбор, а.ј 1678/45.*

13 ИАСО, *ф.209, а.ј.1612/45.*

ђевинско-техничког одељења ГНООВ било уписано као буњевачко по народности четрдесет дана касније води се као хрватско од стране истог МНОО.[14] Становници Бачког Брега према Главном бирачком списку од 21. маја 1945. године уписани су по националности као Хрвати, а према извештају МНОО СНОО Сомбор од 14. априла 1945. године наведени су под појмом „Словени".[15] Мештани Бачког Моноштора у Главном бирачком списку од 7. јула 1945. године уписани су као Хрвати, а на самом почетку списка поред имена Антунић Марије и Андрашев Марије поред националне одреднице Хрват у загради стоји написано Шокац.[16] Према списку података бораца који могу доћи у обзир за колонизацију у Војводини којег је направио ГНОО Суботице који није датован, а донесен је вероватно после доношења Закона о аграрној реформи и колонизацији, 23. августа 1945. године, право на колонизацију имало је 773 борца хрватске националности, 369 мађарске националности и 69 српске националности са подручја града Суботице и околине (Ђурђин, Таванкут). Припадници буњевачке заједнице овом приликом били су пописани да су по националности Хрвати за разлику од мобилизацоног списка Команде града Суботице из 1944. године, а међу 69 припадника српске националности нашло се 9 Буњеваца који су се изјаснили као Срби.[17] У уписници течаја 1 и 2 групе Реалне гимназије у Сомбору сви ученици из буњевачке заједнице у лето 1945. године били су уписани да су по националности Хрвати изузев ученице 5. разреда Катарине Жуљевић која је уписана 31. јула 1945. године да је по националности Буњевка, али у рубрици где се уписују ученици није испуњена рубрика са подацима о националности од стране разредне старешенине Софије Димитријевић већ само кретање ученика током школске године и њихов успех.[18]

14 ИАСО, *ф.148 МНОО Светозар Милетић, Бирачки списак 1945.*

15 ИАСО, *ф.166 МНОО Бачки Брег, Бирачки списак 1945.*

16 ИАСО, *ф.156 МНОО Бачки Моноштор, Бирачки списак 1945.*

17 Архив Војводине, *ф.185 Одељење за аграрну реформу и колонизацију Главног Извршног одбора Народне скупштине АП Војводине, а.ј.640.*

18 ИАСО, *ф.411 Гимназија «Вељко Петровић» Сомбор, Уписница течаја 1 и 2 групе 1945 године.*

После извршења акта ГНООВ јуна 1945. године наглашен је процес јачања хрватског идентитета на простору где је живела буњевачка и шокачка заједница. Тако је начелник одељења за просвету ГНООВ упутио допис Председништву ГНОО 22. јуна 1945. године, значи непосредно по извршењу акта од 14. маја 1945. године, у којој је истакао да се „појавила потреба да се код Хрвата у Војводини образује своје национално позориште. Хрватско позориште би боравило највећим делом у Суботици, али би с времена на време правило турнеје у осталим местима Војводине.“[19] ОНОО Сомбор 15. јуна 1946. године одоборио је правила „Буњевачко-хрватског просвјетног друштва„ у Чонопљи које је основано на Скупштини Друштва од 17. марта 1946. године. Чл. 3. Правила „Буњевачко- хрватског просвјетног друштва“ навео је да је „сврха друштва ширење и јачање просвјете, те подизање националне свијести хрватског народа у духу братства и јединства свих народа Југославије и свесловенске солидарности.“[20] По записнику МНОО Чонопља од 13. септембра 1946. године између осталог одобрила се и висина кирије за закуп зграде Хрватској културној заједници у висини од 600,оо динара што сведочи о њеном постојању и активности у Чонопљи 1946. године.[21]

Процес националне самоидентификације буњевачке заједнице отворио се стварањем југословенске државе 1918. године када је буњевачка заједница изашла ван поља изражене мађаризације која је интензивно наметана од стране мађарских власти у деценијама пред Први светски рат. Приликом угарског пописа становништва из 1910. године под категоријом „осталих“ у Суботици се појавило 33.390 лица, под којима су се подразумевали углавном припадници буњевачке заједнице, који су на тај начин изразили своје непристајање да се изјасне као припадници у попису понуђених националности (Мађари, Срби, Немци, Хрвати). Тек са отклоном од мађаризаторског притиска у међуратном периоду (1918–1941) буњевачка заједница

19 АВ, *ф.169 Главни НОО Војводине (1944–1946),к.7. а.ј.1139/944.*

20 ИАСО, *ф.217 Окружни народни одбор Сомбор , а.ј.1508.*

21 ИАСО, *ф.424 МНОО Чонопља.*

ушла је Краљевини СХС (Југославији) у процес дефинисања идентитета који је био прекинут чином окупације Бачке (1941–1944) године од стране мађарских трупа, а који је 1944–1945. године показивао стања, процесе и појаве који су 1941. године мађарском окупацијом били привремено прекинути а поново отворени ослобођењем Бачке октобра 1944. године.

У међуратном периоду национално одређење буњевачке заједнице показало је да се она у националном смислу налази на више путева од којих ниједан у међуратном периоду, због кратког временског интервала од само двадесет и три године, није добио у потпуности свој завршни облик и садржај. Процеси националне идентификације били су отворени, недовршени, захватали су различитим степеном и дубином буњевачки грађански и сељачки слој и значили су да су се у међуратном периоду појединци преливали између неких од идентитетских препознатљивости. Католичка црква међу Буњевцима имала је јасно изражену интерпретацију буњевачког идентитета као дела хрватског националног корпуса, као и део буњевачког грађанства који је у себи синтетизивао двојство Буњевац-Хрват. Осећање буњевачке народносне самобитности било је такође изражено у грађанском слоју, али још више у сељачкој маси која је баштинила традиционалне буњевачке елементе. Део Буњеваца осећао се као Буњевци- Југословени, а један врло мали део као Срби. У кратком временском периоду између стварања Краљевине СХС (1918) и окупације Бачке (1941) процеси националне идентификације Буњеваца били су међусобно асиметричне појаве на уском просторном кругу где је живела ова заједница а национални идентитет буњевачке заједнице био је подложан непрекидној интерпретацији и 1945. године када су наредбом ГНОО Војводине сви Буњевци и Шокци морали бити забележени као Хрвати национални идентитет буњевачке заједнице био је још недовршени рукопис историје.

Током периода октобар 1944. – мај 1945. године видљиве су различитости националног одређивања унутар буњевачке заједнице и раздвајање и разликовање приликом извештаја МНОО на подручју

Сомбора изражавања националне припадности Хрвата, Буњеваца и Шокаца. Поздравна реч Миће Скендеровића приликом читања изјаве о упостави Војне управе за Банат, Бачку и Барању на седници ГНОО Суботице од 24.октобра 1944. године изречена је у име „Хрвата и Буњеваца“ што говори о стварносном егзистирању обе идентитетске одреднице у оквирима буњевачке заједнице. Два дана касније, 26. октобра 1944. године, у списковима лекара у Суботици и околини приликом бележења њихове националне припадности егзистирају националне одреднице Буњевац, Буњевац-Југословен, Буњевац-Хрват, а само један лекар (др Иво Серцер) је по националној припадности одређен као Хрват јер је рођен у Раковцу, у Срему. Национална одређеност лекара у Суботици и околини који су били из буњевачке етничке заједнице 1944. године указује на различите путеве самопосматрања сопственог националног идентитета у оквиру грађанског слоја буњевачке заједнице које је било у процесу превирања и идентитетског самоиспитивања. Извештаји из села Светозар Милетић (МНОО) од 14. априла 1945. године и Чонопље (9. мај 1945. године, пет дана пре акта од 14. маја 1945. године) националну припадност становника ових насеља одређивали су као буњевачку. У истом извештају из Бачког Брега од 14. априла 1945. године иза појма „Словени“ као националне припадности налазило се шокачко становништво тог насеља.

Наредба ГНООВ од 14. маја 1945. године у којој се Буњевци и Шокци морају уписати као Хрвати без обзира на свој исказ извршена је на подручју суботичког и сомборског округа брзо и ефикасно крајем маја и почетком јуна 1945. године у акцији среских и месних НОО, односно њихових одељења унутрашњих послова. У Главном бирачком списку у Светозару Милетићу и становништво које је претходно било национално одређено као Буњевци (14. април 1945. године) 24. маја 1945. године забележено је да је хрватске националности. Борци који су имали право на колонизацију са простора Суботице и околине, на списку који је прављен после доношења Закона о аграрној реформи и колонизацији од 13. августа 1945. године из буњевачке заједнице убе-

лежени су национално као Хрвати, али се међу 69 Срба који су имали исто право налази 9 буњевачких презимена лица који су се изјаснили да су национално Срби. Да би се ојачала хрватска национална свест међу буњевачким становништвом у Чонопљи је 1946. године радила Хрватска културна заједница, а у одобреним правилима „Буњевачко-хрватског просвјетног друштва“ у Чонопљи од 15. јуна 1946. године у чл. 3. наведен је задатак друштва: „подизање националне свијести хрватског народа у духу братства и јединства свих народа Југославије и свесловенске солидарности.“

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

Архив Војводине Нови Сад

ф.185 Одељење за аграрну реформу и колонизацију Главног Извршног одбора Народне скупштине АП Војводине
ф.169 Главни НОО Војводине

Историјски Архив Сомбор

ф.530 Народни одбор среза Апатин
ф.209 Народни одбор среза Сомбор
ф.148 МНОО Светозар Милетић
ф.166 МНОО Бачки Брег
ф.156 МНОО Бачки Моноштор
ф.411 Гимназија «Вељко Петровић» Сомбор
ф.217 Окружни народни одбор Сомбор
ф.424 МНОО Чонопља

Историјски архив Суботица

ф.70 Окружни народни одбор Суботица
ф.68 Градски народни одбор Суботица
ф,166 Команда Града Суботица

Литература

Калман Кунтић, *Правни факултет у Суботици 1910–1941*, Суботица 2016.

Саша Марковић, Александар Касаш, „Прилог проучавању буњевачког питања у контексту политичких прилика у Војводини у периоду 1918– 1941“, *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, Нови Сад 2008.

THE COMMAND OF G.N.O.O. OF VOJVODINA FROM MAY 14TH, 1945 ABOUT BUNJEVCI AND SHOKCI - A DECISION ABOUT IDENTIFYING THE IDENTITY

By MILAN MICIĆ, PhD, Novi Sad

Abstract: The paper deals with the command of the GNOO of Vojvodina, dated on May 14th, 1945, which issued a directive that the Bunjevci and Shokci should be exclusively treated as Croats and about the observance of the identity of the Bunjevci and Shokci by the local authorities before the order of May 14th, 1945, and the way of the implementation of the above mentioned act.

Keywords: command, GNOOV, Bunjevci, Shokci, Croats, authority, identity.

Др Драго Његован
Музејски саветник
Музеј Војводине
biljananj@neobee.net

Војвођанска полиција као инструмент кроато-комунистичког пројекта хрватизације Буњеваца у Бачкој после Другог светског рата

Апстракт: Буњевци као јужнословенски етницитет евидентиран у историјским изворима као посебност у односу на друге етницитете током последња четири века, представља сеобан и деобан народ, изложен однарођавању под претњом силе разних држава у којима је живео, посебно у Угарској за време Двојне монархије. Тада се јавља процес националног препорода Буњеваца и организована борба за национални опсганак. Верска припадност Католичкој цркви помогла је својевремену мађаризацију Буњеваца до 1918, а од1918. и њихову хрватизацију. Историјски апсурд, да ову линију негирања Буњеваца следи једна атеистичка држава – комунистичка Југославија, догодио се маја и јуна 1945. године у АП Војводини. Комунистичко вођсгво Југославије, у којем су доминирали Хрвати комунисти, преко војвођанске полиције спровело је акцију забране изјашњавања Буњеваца као Буњеваца и њихово евидентирање као Хрвата у службеним документима и реалном животу. То је потрајало до распада комунистичке Југославије на конститутивне републике. Овај поступак је коштао Буњевце већине својих припадника. Ипак, Буњевци, њихов остатак остатака из претходних векова, још увек је жив и активан у борби за национални идентитет и сопствену културу.

Кључне речи: Буњевци, асимилација, мађаризација, хрватизација, комунизам, кроато-комунизам, Војводина, Југославија.

Буњевци као јужнословенски етницитет евидантиран је у историјским изворима током 17. века, а посебно током Великог бечког рата (1683-1699)[1]. У том периоду забележна су досељавања Буњеваца у Лику и Бачку. Име Буњеваца стоји уз име Хрвата, Крањаца, „православних Влаха" тј. Срба и других који се досељавају у Лику из које су Аустријанци протерали власт Отоманског царства. Забележена су презимена и имена старешина, па и читавих породица[2]. Тако је и са два таласа досељавања Буњеваца у Бачку, у првој и другој половини 17. века. Знају се имена и презимена, знају се називи места у која се досељавају. Знају се њихова претежна занимања. У Лици и Бачкој је то позив граничара у аустријског Војној граници. Наравно да се све то исто зна и за Србе и за Хрвате, јер поред Буњеваца у Лику се досељавају и Срби и Хрвати поред других. Што се тиче Бачке у којој од раније постоје Срби као најбројније становништво[3], забележене су поред две поменуте сеобе Буњеваца и две велике сеобе Срба, прва предвођена патријархом Арсенијем Чарнојевићем, и друга, предвођена патријархом Арсенијем Јовановићем Шакабентом. Досељавања Хрвата у Бачку нису забележена, јер нису ни постојала.

Будући да су нам у фокусу бачки Буњевци, да видимо каква је била њихова судбина у наредном периоду. Померењем аустријске Војне границе после Пожаревачког мира (1718) на исток и југ, и стабилизацијом границе између Хабзбуршке и Отоманске империје на Сави и Дунаву после Београдског мира (1739), завршена је граничарска историја бачких Буњеваца[4].

1 Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik: (povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini 1535-1881)*, tom 1, Zagreb 1997.

2 Ристо Јеремић, „Буњевачка презимена", у: *О Буњевцима*, други део, прир. М. В. Кнежевић, Суботица 1930; Жарко Димић, *Велики бечки рат и Карловачки мир*, Београд 1999.

3 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини. Од најстаријих времена до Карловачког мира 1699*, књ. 1, Нови Сад 1990.

4 Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини. Од Карловачког мира 1699. до Темишварског сабора 1790*, књ. 2, Нови Сад 1990.

У периоду од сто година, од средине 18. до средине 19. века, бачки Буњевци су живели у Провинцијалу, угарским жупанијама и слободним краљевским градовима (Сомбору и Суботици), претежно као сељаци, салашари, у својим породичним задругама, као добри католици, негујући своју специфичну сеоску културу и одржавајући свој језик, своју икавицу. Истакнутији Буњевци, због војничких или других каријера, нису морали мењати веру, али јесу націју. Углавном су постајали Мађари[5].

Од аустро-угарске Нагодбе (1867) теку два паралелна процеса. С једне стране, јавља се буњевачки национални препород[6], тј. покушај конституисања буњевачког народа као нације у савременом смислу, и с друге, снажан процес мађаризације који је обухватио и разне друге народе, односно народности у Угарској, посебно Словаке, Немце итд. Поменимо овде ноторну чињеницу, да је у Угарском делу Двојне монархије у време Нагодбе националних Мађара било 37% од укупног становништва. Исто толико је било националних Немаца у аустријском делу Монархије[7].

Интензитет мађаризације у Угарској сагледив је праћењем статистике, тј. пописа становништва, који се на организован начин спроводи од 60-их година 19. века. Последњи попис у Аустро-Угарској, онај из 1910. године, забележио је у аустријском делу Монархије исти проценат Немаца као и пре педесет година, а у угарском делу Монархије 48% Мађара, односно 52% Мађара ако се изузме територија Хрватске (Двоједница: Хрватска и Славонија са Сремом)[8].

У том периоду многи је Буњевац постао Мађар, на што указују типична буњевачка презимена код низа Мађара. Међутим, покренути

5 Васа Стајић, Мађаризација и препород Буњеваца, у: *Гласник Историскої друштва у Новом Саду*, књ. VIII, Нови Сад 1935, стр. 50-93

6 Александар Хорват, *Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918-1941)*, докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2015.

7 Laslo Katuš, Zakonsko regulisanje pitanja nacionalnosti/nacionalnih manjina u Habzburškoj monarhiji u drugoj polovini XIX veka, u: *Manjinska prava i njihova primena u Vojvodini*, Novi Sad 2000, str. 38.

8 Исто.

буњевачки национални препород ублажио је процес мађаризације, али га све до 1918. и пропасти Аустро-Угарске није зауставио[9].

У истом периоду јавиле су се још две тенденције међу Буњевцима, али и међу Хрватима, па и Србима, које су и касније присутне. С једне стране, да су Буњевци у националном смислу Хрвати (порекло, језик, писмо, вера итд), а са друге стране, да су Срби (етничко порекло, бивши православци који су примили католичанство – Раци католици, језик, народна епика итд), са закључком да је буњевштина Буњеваца привремена, диктирана историјским околностима, те да се они имају определити или за Хрвате или за Србе[10]. Ретки су међу Хрватима или Србима који су Буњевцима остављали право избора за сопствени буњевачки национални идентитет.

Буњевци су били, уопштено говорећи, разасути по разним крајевима (Далмација, Хрватска, Угарска), а само делимично концентрисани у северној Бачкој. С обзиром на своју веру, католичанство, током друге половине 19. века када тече интеграције хрватске нације на бази католичанства међу јужним Словенима, Буњевци су се утапали у хрватску націју, изузев у Бачкој, односно Угарској. Угарски пописи становништва бележе Буњевце као посебан етницитет (народност) и поред могућности да се изјасне као Хрвати или Срби коју је тај попис такође омогућавао[11].

* * *

Овде не треба много говорити о Првом светском рату. Сарајевски атентат на аустро-угарског престолонаследника Франца Фердинанда, кога је извела југословенска револуционарна организација „Млада Босна“, а извршио Гавирло Принцип, послужио је као повод за напад Аустро-Угарске на Краљевини Србију, са идејом да Србија нестане као држава, те да се њена територија подели између Централних сила.

9 О томе више у: А. Хорват, нав. дело.

10 Исто.

11 Слободан Ћурчић, Саша Кицошев, *Развој популације Барање*, Бели Манастир-Нови Сад-Београд 1993.

Тиме би ослободилачки покрет јужних Словена унутар ње као и изван ње за дужи период био онемогућен. Међутим, и друге европске силе су имале своје ратне планове, тако да су се веома брзо сврстале у два табора: Централне силе и Антанту. Антанта је победила, иако је Русија због сопствене револуције изашла из рата, а у рат је ушла, то треба стално наглашавати, да би заштитила Србију и супротставила се немачком милитаризму.

Пред крај 1914, прве године рата, Србија је формулисала свој ратни циљ Нишком декларацијом, који је укључивао не само одбрану тадашње Србије, проширене после Балканских ратова 1912-1913, већ и ослобођење и уједињење све „неслободне браће", Срба, Хрвата и Словенаца, на територијама на којима они живе. На делу је била југословенска концепција, а не великоспрска, односно чисто српска. О разлозима, о заблудама и последицама тада усвојеног ратног циља Србије сада нећемо расправљати[12]. У сваком случају, то је тада била владајућа идеја, иако су многи умни људи, Сазонов, министар спољних послова царске Русије; Јаша Томић, српско-војвођански радикал итд; и тада и касније упозоравали да то може бити погубно по српске националне и државотворне интересе.

Срби, Хрвати и Словенци проглашени су за један народ са три имена, за „троплемени народ", а Срби и Хрвати и разни прелазни етницитети, недовољно дефинисани и самодефинисани, као што је случај са Буњевцима, Шокцима итд. за „Србо-Хрвате", Југословене и слично. Показало се, а многи су то и тада знали, да је ово илузија, жеља, нешто што тек треба остварити, нереална ствар, јер је национално самодефинисање, изградња сопственог националног идентитета, већ било извршено код Срба, углавном извршено код већине Хрвата, као и код Словенаца, које је од Срба и Хрвата одељивао сличан, али ипак различит језик. Српско-хрватски језик, изграђиван после Вука и Гаја па надаље, на бази српског штокавског наречја, био је добра основа за могућу интеграцију Срба и Хрвата, али вера, као „вододелница"

12 Види опширније у: Зоран Вељановић, *Југославија: потреба или заблуда*, *Стварање Краљевине СХС*, Кикинда 2006.

нација на Балкану[13], то никако није дозвољавала. Заједнички језик је постао у ствари добра основа за интеграцију јужнословенских католика у хрватску нацију. Тако је Србин-католик временом постајао Хрват, што се задржало до данас. С друге стране, православизација католика, била је само мислена именица, а тиме и србизација Хрвата и других католика, па и Буњеваца, Шокаца итд.

Широко раширена заблуда о троплеменом народу утицала је, између осталог, и на територијалну организацију новостворене Краљевине СХС. Земља је најпре подељена на 33 области, да би од 1929. дошло до промене назива државе у Краљевина Југославија, која је подељена на девет бановина, и форсирања тзв. интегралног југословенства у које се Хрвати и Словенци нису уклапали, нису га прихватали и радили су на територијализацији свог националног питања. Подсетимо да је наша Барања била део Бачке области, а потом и део Дунавске бановине.

Године 1939. Хрвати су успели да се изборе за Бановину Хрватску, остављајући отвореним питање дефинитивног разграничења са будућом српском федералном јединицом. Колико је велика била територијална мегаломанија Хрвата сведочи, како величина Бановине Хрватске и њен национални састав, тако још и више Независна Држава Хрватска, чије је стварање 1941. омогућила нацистичка Немачка. У Независној Држави Хрватској било је тек нешто више од половине Хрвата од укупног броја становника[14]. Ова хрватска држава осудила је Србе на истребљење („трећину побити, трећину протерати, трећину покатоличити и претворити у Хрвате“) и извршила је геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима[15].

* * *

На почетку политичког живота Краљевине СХС, бачки Буњевци били су организовани преко Буњевачко-шокачке странке која је

13 Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања: Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Београд 2008.

14 Glez fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića*, Novi Sad-Beograd, 2013.

15 Драго Његован, *Плакатирање геноцида*, Музеј жртава геноцида, Београд 2014.

GLAVNI NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
VOJVODINE /GNOOV/
Odeljenje za unutrašnje poslove
Broj: 1040/1945
14 maja 1945 godine
Novi Sad.

SVIMA OKRUŽNIM NARODNO OSLOBODILAČKIM ODBORIMA

Dogadja se, da se mnogi Hrvati uvode kao Bunjevci i Šokci u rubrike, gde se označava narodnost, a ne kao Hrvati kao na pr.: u legitimacije, razne evidencije i spiskove, i to biva često i po njihovom izričitom zahtevu ili po volji i nahodjenju dotičnog činovnika.

Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naredjuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu.

U raznim okrušima i mestima, gde su oni do sada uvedeni kao Šokci i Bunjevci, ima se to ispraviti i označiti kao Hrvati naročito u legitimacijama, biračkim spiskovima, putnim objavama i raznim drugim spiskovima po narodnosti. U buduće se imaju unositi samo i isključivo kao Hrvati. Sve do sada izdate legitimacije i isprave, gde su označeni kao Bunjevci i Šokci imaju se uništiti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija ne sme se ponovo naplaćivati od stranaka.

Stavlja vam se u dužnost da o ovome odmah izvestite sve gradske i sreske odbore a preko ovih mesne, da to što pre bezuvetno sprovedu, a vi da se starate, da se ovo svakako izvrši i da o učinjenom izvestite.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

НАЧЕЛНИК
одељења за унутрашње послове

I

Istorijski arhiv Subotica
Signatura: 8808/945 I, 14157/945 I, del. br. 5869 u knjizi Okružni Narodni odbor u Subotici
F: 70.3 1945: 4071-8270

била прва војвођанско-аутономашка странка. Под све већим утицајем Стјепана Радића и Хрватске сељачке странке, као и систематског пропагандног рада католичког свештенства и већег броја досељених хрватских интелектуалаца из Хрватске, међу Буњевцима све више овладава хрватска оријентација, а слаби просрпска и југословенска опција[16]. Међутим, овај процес није био завшрен, а прекинут је мађарском окупацијом Бачке и Барање, када се обнавља процес мађаризације Буњеваца у Бачкој и Шокаца у Барањи.

Оно што није довршено под снажном пресијом антисрпског и антијугословенског хрватског сепаратизма и хрватског расизма за време Независне Државе Хрватске, биће формално довршено под влашћу Комунистичке партије Југославије крајем Другог светског рата, у којој су хрватски комунисти имали водећу и одлучујућу улогу. Наравно, овакво антибуњевачко, а тиме и антисрпско, опредељење комуниста има своју кратку и веома изражену предисторију.

Комунистичка партија Југославије сматрала је југословенску државу за вештачку творевину, у којој доминира великосрпска буржоазија, а у националном смислу Срби као народ. Осим Срба све друге нације и националне мањине су угрожене. У *Комунисту* органу Комунистичке партије Југославије, који је објављен 1. јануара 1925. године у „Југославији“ (тада непостојећој држави, јер држава се звала Краљевина СХС), читамо следеће: „За раднике, сељаке и све угњетене нације изборне пароле морају бити: ПРОТИВ УГЊЕТАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ ВЕЛИКОСРПСКЕ ПОЛИТИКЕ, ПРОТИВ МОНАРХИЈЕ, ПРОТИВ МИЛИТАРИЗМА, ПРОТИВ ЕКОНОМСКОГ И ФИНАНСИЈСКОГ ИСИСАВАЊА, КОЈЕ ДАНАС НАД РАДНИЦИМА И СЕЉАЦИМА И УГЊЕТЕНИМ НАЦИЈАМА ВРШИ КАПИТАЛИСТИЧКА СРПСКА БУРЖОАЗИЈА“. Нека је и тачна парола о експлоатацији коју врши српска буржоазија, али је неправедно амнестирање од истог поступка хрватске, словеначке и других буржоазија. Такође, нетачна је парола да је све то „национална великосрпска политика“, јер да је то тачно, онда би се створила Велика Србија и не би Краљевина Србија нестала 1918, не

16 Види више у: А. Хорват, нав. дело.

би се утопила у нову државу, у коју је унела своју предратну територију (у којој су Македонија, Косово и Метохија и Рашка област) и новоприсаједињене војвођанске области и области Црне Горе. Србија је у нову државу унела своју међународно признату државност, своју династију, своју војску, своје победе над Централним силама. У истом броју *Комуниста*, осуђује се српски „царизам" и наглашава: „Да живи ослобођење угњетених Македонаца, Хрвата, Словенаца, Албанаца, Црногораца, Немаца и Мађара!". Парола „Живеле слободне републике свих угњетених нација у Југославији", конкретизована је следећим паролама: „Да живи слободна и независна Република Македонија!", „Да живи слободна и независна Хрватска Република, која ће у себе прикупити све Хрвате!" и „Да живи слободна и независна Република Словенија!"[17].

Касније ће југословенски комунисти отворено позивати на рушење и разбијање Југославије (Дрезденски конгрес, 1928), и извршити сопствену организациону трансформацију како би, када буде повољно време, остварила своје политичке циљеве и федерализовала земљу по својим плановима. Наиме, унутар КПЈ је створена Комунистичка партија Словеније и Комунистичка партија Хрватске 1937. За остале територије створени су покрајински партијски центри. Иако је КПЈ своју политику временом мењала, равнајући се према политици Коминтерне, неке одреднице из наведеног периода су остале и постале трајне. То је, између осталих, и одредница о обуздавању Срба и Србије.

Још током Другог светског рата, па и крајем рата, Комунистичка партија Хрватске, стајала је на великохрватским позицијама. То се види из Хебрангових изјава. Средином 1943. године војвођански комунисти су се супротставили хрватским комунистима по питању Срема. Због тога што је антинацистички и анти-НДХ покрет у Срему имао искључиво српски карактер Политбиро КПЈ је, после дужег оклевања, цео Срем ставио у ингеренцију војвођанском комунистичком и народноослободилачком покрету[18]. Током целог рата војвођански покрет обухватао је

17 *Комунист*, 1. јануар 1925, бр. 1, стр. 1-4.

18 *Војводина у Народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941-1945*, (ур. Чедомир Попов), стр. 204-210.

све четири војвођанске покрајине: Срем, Банат, Бачку и Барању, изузев Земуна, који је од раније био у ингеренцији Покрајинског комитета КПЈ за Србију. За Косово и Метохију био је задужен посебан комитет КПЈ. Чак је и Санџак био издвојен из Србије. Ипак, на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу (29. новембра 1943) усвојена је шесточлана федеративна структура нове Југославије, без помињања аутономних покрајина, а касније је одлучено да ће у саставу Србије бити једна аутономна покрајина (Војводина) и једна аутономна област (Косово и Метохија). Етнички састав ових територија није био пресудан разлог за овакво решење, јер по истом принципу и у федералној Македонији и у федералној Хрватској могле су се организовати аутономије (у Македонији за Шиптаре, а у Хрватској за Србе - Крајина). Дефинисањем Хрватске као државе (Републике) хрватског народа и српског народа из Хрватске избегнуто је ово могуће решење, које је једном приликом предлагао Моша Пијаде. Међутим, дефинисање Хрватске као државе хрватског народа и српског народа из Хрватске, који су потпуно равноправни, показало се само као привремено решење. Изречена равноправност нарушавана је током рата (Кордунски процес), а такође и после рата, да би дефинитивно била докинута пред разбијање Југославије.

Комунистичка партија Србије као и Црне Горе, формирана је након завршетка Другог светског рата и ослобођења земље од нацистичке окупације. Црногорци су издвојени из српског националног корпуса и формирана је Република Црна Гора, чиме су поништене одлуке Подгоричке скупштине из 1918. Формирањем аутономне Војводине поништене су одлуке Новосадске скупштине од 25. новембра 1918, али у Војводини у којој су Срби били најбројнији народ, који се масовно борио против фашизма за разлику од свих других народа и мањина, није се могло ићи до краја у антисрпству. Остављена је могућност да се Војводина прикључи „једној од федералних јединица“, а то је могла бити само федерална Хрватска или федерална Србија. Ово у ствари није била никаква дилема: Војводина се могла прикључити само Србији. Тако је и учињено, што значи да су донекле реафирмисане одлуке из 1918, али у смањеном интезитету и смањеном територијалном опсегу.

Наиме, од Српске Војводине (из 1848) и Војводства Србије и Тамишког Баната (1849-1860) чије су области 1918. постале саставни део Србије, направљена је безлична Војводина (термин има искључиво техничко значење), којој се вољом комуниста дозвољава да буде аутономни део Србији у југословенској федерацији. Стари спор између Хрватске и Славоније и Српске Војводине из 1848. о разграничењу, обновљен је вољом кроато-комунистичког водства КПЈ током 1945. године. Комунисти су наводно уважавали као основни етнички принцип код разграничења Хрватске и Војводине. Није било речи о разграничењу Хрватске и Србије иако је у подтексту било о томе речи, јер Војводина још није била у саставу Србије.

* * *

Да би се у подручјима спорних територија између Хрватске и Војводине (западни Срем, наша Барања, северозападна Бачка) утврдила стварна етничка слика и бројчани однос између Срба и Хрвата (а не Војвођана и Хрвата), и одредила „праведна“ граница, Политбиро КПЈ предвођен Ј. Б. Титом донео је одлуку о формирању тзв. Ђиласове комисије за разграничење. Уопште није јасно како је ова Комисија у спорне срезове укључила срез Оџаци. Истовремено, а и нешто раније, да ли Политбиро КПЈ или сам Ј. Б. Тито, донео је одлуку да се католичко становништво у спорним територијама, тј. Буњевци и Шокци, имају сматрати Хрватима, те да се Буњевци и Шокци у предстојећим етничким пребројавањима између Срба и Хрвата не смеју помињати као посебни етницитети, већ искључиво као Хрвати. Српски комунисти или нису знали или нису смели да се супротставе Ј. Б. Титу, изузев донекле Жарка Веселинова.

У више јавних наступа Ј. Б. Тито, као и командант Војне управе за Банат, Бачку и Барању, генерал Иван Рукавина, најавили су ова решења, што је значило да су то званични ставови. Ј. Б. Тито у говору у Осијеку и на оснивачком конгресу Комунистичке партије Србије (8. маја 1945)[19], те Иван Рукавина, који је одржао говор у буњевачком ме-

19 Тада је Тито рекао следеће: „Узмимо, на пример Војводину. Ми градимо јединство и братство, али српски шовинисти у Војводини неће да признају Хрвату да

сту Таванкуту, осули су вербалну паљбу на великосрпску буржоазију, српско негирање хрватства Буњеваца, те обећали да више нико неће моћи негирати хрватство Буњеваца[20].

Међутим, ни они нису били сигурни да је хрватизација Буњеваца и Шокаца у међуратној Југославији завршена, тако да су предузели једну додатну акцију, како би обезбедили да се у предстојећем попису и изјашњавању становника спорних територија између Хрватске и Војводине, случајно не појаве Буњевци и Шокци, поред Срба и Хрвата.

Стога је у предвечерје формирања тзв. Ђиласове комисије (основана 19. јуна 1945 од стране Председништва АВНОЈ-а) за разграничење између Хрватске и Војводине, која још није била у саставу федералне Србије, на основу усменог наређења највишег партијског тела (нема архивских извора о томе ко је то наредио, а по тадашњој структури то је могао бити само Политбиро КПЈ или Ј. Б. Тито лично), Одељење за унутрашње послове Главног Народно-ослободилачког одбора Војводине (ГНОВ) 14. мај 1945. издало наређење о томе да „буњевачке и шокачке народности не постоје", те да се у свим документима Буњевци и Шокци „имају третирати искључиво као Хрвати", да се то мора провести „без обзира на њихову изјаву" о националној припадности, да се већ издата документа морају поништити, да се морају издати нови документи, те да се Буњевци и Шокци „убудуће (се) имају уносити само и искључиво као Хрвати". Дотадашњи документи у којима су забележени Буњевци и Шокци морају се „уништити".

је Хрват, већ га зову Буњевац. Он тражи пропусницу за Београд, а овај му пише: народност – Буњевац".

20 По завршетку Батинске битке генерал Иван Рукавина, командант Војне управе за Банат, Бачку и Барању, посетио је буњевачко место Таванкут и на народном збору одржао говор, током ког се осврнуо на асимилацију Буњеваца у Краљевини Југославији: „За време прошле Југославије опет су вам покушали оспорити хрватство, а сад кад је створена демократска и федеративна Југославија ја вам кажем, да нема више бојазни, без обзира којој ће федеративној заједници припадати Војводина, да ће тко више оспоравати ваша права или хрватство" („Нитко више неће оспоравати хрватство Буњеваца, Радио-вијести, 30. 12. 1944. стр. 2).

Одељење за унутрашње послове ГНОВ-а задужује **окружне** Народно-ослободилачке одборе (НОО) да о томе известе „све градске и среске одборе, а преко ових месне, да то што пре безуветно спроведу, а ви да се старате, да се ово свакако изврши и да о учињеном известите“. Документ наредбе упућене свим Народно-ослободилачким одборима писан је латиничним писмом, с једним изразом „безуветно“ који се међу Србима није користио, а потписао га је ћирилицом извесни Маринковић, начелник Одељења за унутрашње послове ГНОВ-а[21].

Како разумети овај документ, који је више од педесет година држан у тајности? Ево неких елемената. Ако узмемо у обзир само временску димензију, уочавамо следеће:

прво, разграничењу између федералне Хрватске и Војводине, које спроводи тзв. Ђиласова комисија, претходи доношење наредбе од стране ГНОВ-а (Одељење за унутрање послове) о забрани имена Буњеваца и Шокаца без обзира на њихову изјаву и обавезном уписивању Буњеваца и Шокаца у све релевантне документе као Хрвата,

и друго, овом асмилитарском, арбитрарном акту претходи идеолошка припрема у виду говора Ј. Б. Тита и генерала Ивана Рукавине, као команданта Војне управе за Банат, Бачку и Барању. Супротни гласови из врха КПЈ нису се чули, а нису се ни могли чути.

Будући да је између ова два акта, акта о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца и формирања тзв. Ђиласове комисије за разграничење федералне Хрватске и Војводине, тек нешто више од месец дана (14. мај – 19. јуни 1945), разумљива је брзина са којом је војвођанска полиција, сигурно под будним оком Озне, спроводила наредбу.

Иницијални документ је датиран са **14. мајем**, а већ следећи, које су доносили окружни народно-ослободилачки одбори, односно њихови **Отсеци** за унутрашње послове, датирани су са **16. мајем**. У јед-

21 Д. Његован, Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца после Другог светског рата, у: Пижурица Мато (ур), *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, Зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. у Суботици, Матица српска, Буњевачки информативни центар, Нови Сад 2008, стр. 105-112.

ном од аката са нивоа **округа** (Окружни НОО Суботица) указује се на хитност поступка[22].

Сремски народно-ослободилачки, односно њихови **Одељци** за унутраше послове послали су добијени акт на даљи поступак **18. маја 1945**, такође за два дана од добијања акта од вишег органа. У акту бачко-паланачког **среза** захтева се да нижи органи наређено изврше и доставе извештај о томе до **24. маја**[23]. Акт је у месном НОО Плавна био запримњен **20. маја**. До сада најкаснији акт на **месном** нивоу о спровођењу наредбе датиран је са **7. јуном** 1945. у Мартоношу, у сенћанском срезу. У њему стоји „да су буњевачке и шокачке народности по легитимацијама, бирачким списковима, путним објавама и разним другим списковима исправљени и уведени као Хрвати“[24].

Дакле, када је ова тајна полицијска операција у Војводини извршена, могла је да почне са радом тзв. Ђиласова комисија о разграничењу. Познато је да је тзв. Ђиласова комисија пребројала или прикупила податке о етничкој структури „спорних срезова“, с тим да је **у Хрвате укључила све Буњевце и Шокце. Није узела у обзир протеране и побијене Србе, а узела је у обзир Павелићеве колонисте**. Тако се догодило, да би се удовољило великохрватским претензијама за традиционалним српским територијама (Срем, наша Барања, Бачка), да се већински српски Вуковар као град, и већински српски Илок као срез, нађу у федералној Хрватској, те наша Барања, која никада није била у саставу Хрватске, па ни у НДХ.

Остављање целе Бачке Војводини, што значи Србији, а изузимањем Барање из Војводине, односно Србије, и њено поклањање федералној Хрватској названо је у литератури „бачко-барањском компензацијом“. Ова „компензација“ ничим није основана: дата је једна српска територија Хрватској, да не би била дата и друга српска територија Хрватској.

Уместо српско-хрватске границе на Драви, тзв. Ђиласова комисија успоставила је српско-хрватску границу на Дунаву, а у Срему, намет-

22 Исто, стр. 108.

23 Исто, стр. 109.

24 Исто, стр. 110.

нутим решењима, Вуковар је додељен Хрватској, па чак и Илок. Каснија замена села Јемене за град Илок, за Србе је имала тактички, а за Хрвате стратешки значај.

Не треба заборавити да је у комунистичкој политичкој доктрини реализована **идеја јединства власти**, а не поделе власти у демократској држави на законодавну, извршну и судску. Због тога акт Одељења за унутрашње послове ГНОВ-а, представља акт ГНОВ-а, иако он никад о томе није расправљао нити одлучивао. На бази претходног југословенства комунисти су, што идеолошки, што политички, што силом, од српске нације отцепљивали део по део, а Хрватима омогућили да у свој број упишу Буњевце и Шокце, који су вековима опстајали као посебан етницитет и колективитет.

После акта насилне хрватизације Буњеваца и Шокаца из 1945, који је у оперативном смислу спровела војвођанска полиција, и то веома ефикасно, сведоци смо потпуне хрватизације Шокаца и велике хрватизације Буњеваца.

Преостали Буњевци, буњевачки Буњевци који и после силних репресија кроато-комунистичке власти у трајању од пола века, нису национално поклекли, већ су остали они што су били вековима, а то је Буњевци, заслужују макар у данашњем времену једну (административну) сатисфакцију: формално поништење акта из 1945. године о свом нестану, од органа који је правни следник ГНОВ-а.

Изори и литература

Историјски архив Суботица, Ф. 70. 3. (1945: 4071-8270)

Комунист, 1. јануар 1925.

Зоран Вељановић, *Југославија: потреба или заблуда*, Кикинда 2006.

Димић Жарко, *Велики бечки рат и Карловачки мир*, Београд 1999.

Ердељановић Јован, *О пореклу Буњеваца*, Београд 1930.

Јакшић Иван, *Из пописа становништва Угарске почетком 18. века*, III, Војвођански музеј, Нови Сад 1974.

Јеремић Ристо, Буњевачка презимена, у: *О Буњевцима*, други део, прир. М. В. Кнежевић, Суботица 1930.

Kaser Karl, *Slobodan seljak i vojnik: (povojačenje agrarnog društva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini 1535-1881)*, tom 1, Zagreb 1997.

Katuš Laslo, Zakonsko regulisanje pitanja nacionalnosti/nacionalnih manjina u Habzburškoj monarhiji u drugoj polovini XIX veka, u: *Manjinska prava i njihova primena u Vojvodini*, Novi Sad 2000, str. 11-39.

Кицошев Саша, Промене у верској структури становништва Војводине током 20. века, *Зборник радова Института за географију*, 25, Нови Сад 1995.

Кицошев Саша, Његован Драго, *Развој етничке и верске структуре Војводине*, Прометеј и Мало историјско друштво, Нови Сад 2013. (друго и допуњено издање)

Његован, Драго, Јокић Синиша, Тоша Искруљев о Буњевцима 1924. године, у: Чампраг Душан, Кујунџић Остојић Сузана (ур), *Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“ у Суботици 7-9. децембра 2006. године*, Национални савет Буњевачке националне мањине, САНУ – Огранак у Новом Саду, Нови Сад 2007, стр. 97-103.

Његован Драго, Историјска улога Буњеваца у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918, у: *Зборник радова са симпозијума „О Буњевцима“ у Суботици 7-9. децембра 2006. године*, Национални савет Буњевачке националне мањине, САНУ – Огранак у Новом Саду, Нови Сад 2007, стр. 71-88.

Његован Драго, Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца после Другог светског рата, у: Пижурица Мато (ур), *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*, Зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. у Суботици, Матица српска, Буњевачки информативни центар, Нови Сад 2008, стр. 105-112.

Његован Драго, *Плакаīирање īеноцида*, Београд 2014.

Попов Чедомир, *Велика Србија: сīварносī и миī*, Нови Сад 2007.

Попов Чедомир (ур), *Војводина у Народноослобилачком раīу и социјалисīичкој револуцији 1941-1945*, Нови Сад 1984.

Поповић Душан, *О Буњевцима*, Сремски Карловци 1930.

Поповић Ј. Душан, *Срби у Војводини. Од најсīаријих времена до Карловачкоī мира 1699*, књ. 1, Нови Сад 1990.

Поповић Ј. Душан, *Срби у Војводини. Од Карловачкоī мира 1699. до Темишварскоī сабора 1790*, књ. 2, Нови Сад 1990.

Пижурица Мато (ур), *Еīнолинīвисīичка и исīоријска исīраживања о Буњевцима*, Зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. у Суботици, Матица српска, Буњевачки информативни центар, Нови Сад 2008.

Радојевић Мира, *Срīско-хрваīски сīор око Војводине 1918-1941*, Историја 20. века, бр. 2, Београд 1996, стр. 39-73.

Савковић Јован, *Преīлед īостанка, развиīка и развојачења Војне īранице (од 16. века од 1873. īодине)*, Нови Сад 1964.

Сīоменица ослобођења Војводине, Нови Сад 1929.

Стајић Васа, Мађаризација и препород Буњеваца, у: *Гласник Исīориско ī друшīва у Новом Саду*, књ. VIII, Нови Сад 1935, стр. 50-93.

Ђурчић Слободан, Етничке промене у Војводини у периоду 1880-1910. године, *Зборник Маīице срīске за друшīвене науке*, бр. 98, Нови Сад 1995, 67-76.

Ђурчић Слободан, Кицошев Саша, *Развој īоīулације Барање*, Бели Манастир-Нови Сад-Београд 1993.

Чампраг Душан, Кујунџић Остојић Сузана (ур), *Зборник радова са симīозијума „О Буњевцима“ у Суботици 7-9. децембра 2006. īодине*, Национални савет Буњевачке националне мањине, САНУ – Огранак у Новом Саду, Нови Сад 2007.

Хорват Александар, *Еīнички идениīīеī војвођанских Шокаца и Буњеваца у међураīној Јуīославији (1918-1941)*, докторска дисертација у рукопису, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2015.

Horstenau fon Glez, *Između Hitlera i Pavelića*, Beograd – Novi Sad 2013.

Unyi Bernardin, *Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih franjevaca*, Subotica 2001.

VOJVODINIAN POLICE AS AN INSTRUMENT OF CROATIAN-COMMUNIST PROJECT OF CROATISATION OF THE BUNJEVCI IN BAČKA AFTER THE SECOND WORLD WAR

By DRAGO NJEGOVAN, PhD, The Museum of Vojvodina, Novi Sad

Summary: The Bunjevci as a South Slavic ethnicity registered in historical sources as a distinctive specificity in relation to the other ethnicities during the last four centuries represent moveable and separated nation, exposed to denationalization under the threat of authority of various countries in which they lived, especially in the Kingdom of Hungary during the Double Monarchy. At that time the process of the national revival of the Bunjevci arose together with the organized struggle for the national survival. Religious affiliation with the Catholic Church helped at the time the process of Hungarisation of the Bunjevci until 1918, and since 1918, their Croatisation as well. Historical absurd, this line of negation of the Bunjevci was also followed by the atheistic state - Communist Yugoslavia, took place in May and June 1945 in AP Vojvodina. The communist leadership of Yugoslavia, dominated by the Croatian Communists, through the Vojvodinian police carried out the ban of declaring the Bunjevci as Bunjevci and their evidencing as Croats in official documents and real life. It lasted until the breakdown of Communist Yugoslavia into the constituent republics. This procedure cost the Bunjevci the majority of its members. Nevertheless, the Bunjevci, their remaining remnants from the previous centuries, are still alive and active in the struggle for the national identity and their own culture.

Keywords: The Bunjevci, assimilation, Hungarisation, Croatisation, communism, Croatian-communism, Vojvodina, Yugoslavia.

Mirko Bajić
Profesor
Pridsidnik Saveza bački Bunjevaca
mbajicc@gmail.com

Napad na etnički identitet Bunjevaca posli Drugog svitskog rata: naredba Glavnog narodnooslobodilačkog odbora za Vojvodinu, način sprovođenja naredbe i njezini savrimeni efekti

Apstrakt: Administrativna zabrana nacionalnog izjašnjavanja Bunjevaca iz 1945. godine nije u Srbiji pravno anulirana, iako njene tragične poslidice opterećivaje nikoliko generacija ovog malog naroda sa severa Bačke i imadu negativno dejstvo, do današnjeg dana. Autoru je stalo do pružanja pravne sigurnosti Bunjevcima za njev etnički i nacionalni identitet i u tom cilju u ovom radu iznosi evidenciju: navodi arhivska dokumenta ko i svidočanstva Bunjevaca koji su ositili negativne efekte zabrane i nasilne klasifikacije Bunjevaca ko Hrvata. Analiza evidencije o nasilnom karakteru sprovođenja Naredbe iz 1945. godine, i njenim produženim efektima nakon formalnog priznavanja prava Bunjevaca na nacionalno izjašnjavanja posli 1990. godine, pokazuje da je tretiranje Bunjevaca ko Hrvata i dalje implicitno prisutno u politikama koje tolerišu podvođenje bitni elemenata bunjevačkog etničkog identiteta pod praktično manifestovanje hrvatske nacionalnosti (tolerisanje identitetske dvojnosti Hrvata-Bunjevaca, priznavanje hrvatskog jezika ko službenog, iako je udio Hrvata u stanovništvu Subotice ispod zakonskog limita, hrvatske kulturne manifestacije pod bunjevačkim etnonimom, i sl.). Dokumentovani rezultati ovog rada upućivaje na neophodnost obrazloženog pravnog storniranja Odluke GNOOV iz 1945. godine od strane Skupštine AP Vojvodine, čime se uklanja osnov više oblika implicitnog tolerisanja osporavanja etničkog i nacionalnog identiteta Bunjevaca u Vojvodini.

Ključne riči: Bački Bunjevci, administrativno negiranje identiteta, nasilna hrvatizacija, prićutno tolerisanje identicida, pravno ukidanje naredbe iz 1945. godine

Sačuvat etnički identitet, jezik, kulturu, običaje, u uslovima gotovo neprikidne asimilacije i osporavanja identiteta, je za ponos. Svi mi, koji se danas izjašnjavamo ko Bunjevci, taj ponos nosimo u sebi.

Poznate su istorijske činjenice da su Bunjevci, od dolaska na ove prostore prije više od 330 godina, gotovo neprikidno bili izloženi osporavanju i asimilaciji, u najvećoj miri mađarizaciji i hrvatizaciji. Bilo je gubljenja i buđenja nacionalne svisti. Posebno značajan period u pogledu buđenja nacionalne svisti je kraj 19. i početak 20 vika. Prema dostupnim podacima početkom 20. vika samo na prostorima današnje severne Bačke, živilo je gotovo 100.000 Bunjevaca. Početkom 20. vika, tačnije, po završetku Prvog svitskog rata, bunjevački prvaci tad, poput popa Blaška Rajića, bili su opridiljeni ka jugoslovenstvu. Očigledno je da su Bunjevce, ko autohton južnoslovenski narod, vidili u zajednišvu svi južni Slovena. *(Bunjevci su grana na slovenskom stablu, zajedno sa braćom Srbima, Hrvatima... – Pop Blaško Rajić*). Taki stavovi rezultirali su učešćom 84 bunjevačka delegata na Velikoj narodnoj skupštini za prisajedinjenje današnji prostora Vojvodine, tad kraljevini Srbiji, a neposridno posli i u stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

U periodu posli stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pa do Drugog svitskog rata, bilo je puno previranja, prije svega, zbog političkog priplitanja Bunjevačko - šokačke stranke i Hrvatske seljačke stranke u to vrime, u pogledu nacionalnog identiteta Bunjevaca i Hrvata. Moglo bi se postavit pitanje, dal je ideja jugoslovenstva bila put za spas i očuvanje nacionalnog identiteta Bunjevaca, el siguran put u gubljenje autohtonosti i sopstvenog identiteta. Period posli Drugog svitskog rata i okolnosti koje su nastale u novostvorenoj jugoslovenskoj državi pod okriljom komunista, potvrđivaje činjenicu da, dok je hrvatski nacionalni identitet potenciran, bunjevački nacionalni identitet je omalovažavan, osporavan i zabranjivan. Tako, od gotovo 100.000 građana na prostorima samo severne Bačke izjašnjeni i evidentirani ko Bunjevci, danas po statističkim podacima poslidnjeg popisa stanovništva 2011. godine, u Srbiji živi 16.706 građana izjašnjeni ko Bunjevci. Šta je doprinelo tom?

NAREDBA O ZABRANI BUNJEVACA 1945. GODINE I NJEZINO ADMINISTRATIVNO SPROVOĐENJE

Oma po završetku Drugog svitskog rata i stvaranju nove Jugoslavije, komunistička vlast požurila je da „jednim potezom pera", riši bunjevačko pitanje. Naredbom nove vlasti Bunjevci su ko nacionalni identitet zabranjeni, i svi su pritvoreni u Hrvate.

Glavni narodno oslobodilački odbor Vojvodine – odiljenje za unutrašnje poslove, Novi Sad, uputio je dokument zaveden pod brojom 1040/1945, od 14. maja 1945., svim okružnim Narodnooslobodilačkim odborima.

Brez obzira što se divani i o Bunjevcima i o Šokcima, komentar i zaključke izvodiću samo u odnosu na bunjevačku zajednicu, ko Bunjevac po nacionalnom opridiljenju.

GLAVNI NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
VOJVODINE /GNOOV/
Odiljenje za unutrašnje poslove
Broj: 1040/1945
14 maja 1945 godine
Novi Sad.

SVIM OKRUŽNIM NARODNO OSLOBODILAČKIM ODBORIMA

Događa se, da se mnogi Hrvati uvode kao Bunjevci i Šokci u rubrike, gde se označava narodnost, a ne kao Hrvati kao su pr.i u legitimacije, razne ovlašćenje i spiskove,i to biva često i po njihovom ličnitom zahtevu ili po volji i zahodjenju dotičnog činovnika.

Iako Bunjevačke i Šokačke narodnosti ne postoje, to ves se naročito da ove Bunjevce i Šokce imućate tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihov izjavu.

U vezi ovih stvari i sestim, gde su oni do sada uvedeni kao Šokci i Bunjevci, ima se to ispraviti i označiti kao Hrvati narodnosti u legitimacijama, otvrđnim spiskovima, prema objavama i raznim drugim [illegible] po narodnosti. U buduće se imaju upisati samo i isključivo kao Hrvati. Ove do sada izdate legitimacije i isprave, gde su označeni kao Bunjevci i Šokci treba se uništiti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija se ne smje zaustaviti od strmaka.

Stavlja vas se u dužnost da o ovom odmah izvestite sve gradske i sreske odbore i pomoćne orib mesne, a to što pre bezuvetno sprovedu, i vi da se obavijo, da se ovo svakako izvrši i da o ubiljenoj izvršiti.

Živ! Živjesmo – Sloboda narodu!

SEKRETAR
[illegible]

Istorijski arhiv Subotica
Signatura: 2808/1945 I / 14157/965, del. br. 5869 u knjizi Okružni narodni odbor Subotica
F: 70.3 1945: 4071-8270

Navedeni dokument ima formu naredbe, jel sadrži: „to vam se naređuje“ i „stavlja vam se u dužnost“. *(izvor: istorijski arhiv u Subotici)*

U Naredbi je navedeno:

„Događa se da se mnogi Hrvati uvode kao Bunjevci i Šokci u rubrike, gde se označava narodnost, a ne kao Hrvati, kao na pr: u legitimacijama, razne evidencije i spiskove, i to biva često i po njihovom izričitom zahtevu ili po volji i nahođenju dotičnog činovnika.

Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira nanjihovu izjavu.

U raznim okruzima i mestima, gde su oni do sada uvedeni kao Šokci i Bunjevci, ima se ispraviti i označiti kao Hrvati naročito u legitimacijama, biračkim spiskovima, putnim objavama i raznim drugim spiskovima po narodnosti. U buduće se imaju unositi samo i isključivo kao Hrvati. Sve do sada izdate legitimacije i isprave, gde su označeni kao Bunjevci i Šokci imaju se uništiti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija ne sme se ponovo naplaćivati od stranaka“

Pri tome se navodi: „Stavlja vam se u dužnost da o ovome odmah izvestite sve gradske i sreske odbore, a preko ovih mesne, da to što pre bezuvetno sprovedu, a vi da se starate, da se ovo svakako izvrši i da o učinjenom izvestite“.

Ovaj dokument – Naredba, nedvosmisleno je akt nasilne asimilacije Bunjevaca u Hrvate, jel se tu ne navodi potriba ispravki eventualno učinjeni grišaka činovnika nove vlasti pri upisu podataka o narodnosti, a što bi onda svakako moralo bit primenjivano po žalbi dotične osobe, neg se radi o narušavanju kolektivni prava, svi pripadnika bunjevačke zajednice, jel se svi Bunjevci imaje smatrat Hrvatima, brez obzira na njevu izjavu el njev izričit zahtiv o upisu u evidenciju pod imenom Bunjevac.

Prosto je zapanjujuće kojom ažurnošću je ova naredba sprovedena u dilo. Samo nakon dva dana, već 16. maja 1945., okružni Narodno oslobodilački odbor u Somboru – odsek za unutrašnje poslove, pod brojom I.BR. 1178/45, gradskim i svim misnim Narodno oslobodilačkim odborima, upućiva predmet: „Naređenje da se svi Bunjevci i Šokci imaju tretirati isključivo kao Hrvati, bez obzira na njihovu izjavu“

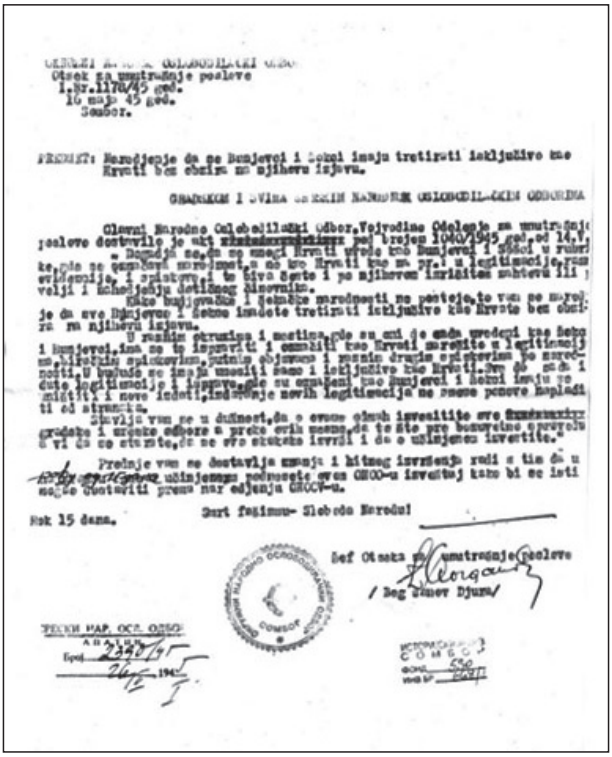
Otsek za unutrašnje poslove
I.br.1170/45 geo.
16 maj 45 geo.
Somor.

PREDMET: Naređenje da se Bunjevci i Šokci imaju tretirati isključivo kao Hrvati bez obzira na njihove izjave.

Glavni Narodno Oslobodilački Odbor, Vojvodina Odeljenje za unutrašnje poslove dostavilo je akt [illegible] pod brojem 1040/1945 geo. od 14.V. [illegible] Dosadja se, da se mnogi Hrvati uvrste kao Bunjevci i Šokci u ruhu [illegible] ke, pa se ispitivanjem [illegible] u legitimacije, [illegible] evidencija, i spiskove, i te tiva šalte i po njihovom zahtevu ili [illegible] veći i isključenju dotičnog činovnika.

Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imaćete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihove izjave.

U raznim skupina i mestima, gde su oni je [illegible] kao Šokce i Bunjevci, ima se to ispraviti i omogućiti kao Hrvati uneseite u legitimacij [illegible] ne, likvidacija spiskovima, putnim objavama i svemu drugim spiskovima po narodnosti. U budućo se imaju unositi samo i isključivo kao Hrvati. Sve do sada i date legitimacije i isprave, gde su označeni kao Bunjevci i Šokci imaju se [illegible] zmijeniti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija ne smeju ponovo kopirati [illegible] ti od strane.

Stavlja vam se u dužnost, da o ovome odmah izvestite sve [illegible] gradske i sreske odbore a preko ovih mesne, da te što pre bezuvetno sprovedu [illegible] i vi da se starate, da se ovo svakako izvrši i da o učinjenom izvestite.

Prednje vam se dostavlja znanja i hitnog izvršenja radi, s tim da u [illegible] učinjenom podnesete ovom GNOO-u izveštaj kako bi se isti mogao dostaviti prema naređenju GNOOV-u.

Šef Otseka za unutrašnje poslove
/ Beg Šamer Djura /

Rok 15 dana.

U Naređenju se navodi:*(izvor: istorijski arhiv u Somboru)*

„Stavlja vam se u dužnost, da o ovome odmah izvestite sve gradske i sreske odbore a preko ovih mesne, da te što pre bezuvetno sprovedu a vi da se starate, da se ovo svakako izvrši i da o učinjenom izvestite.

Prednje vam se dostavlja znanja i hitnog izvršenja radi, s tim da u roku od 15 dana o učinjenom podnesete ovom odboru izveštaj kako bi se isti mogao dostaviti prema naređenju GNOOV-u“

Nedvosmisleno je, dakle, rič o hitnoj akciji nove državne vlasti, sa jasnom motivacijom, o namiri potpune asimilacije Bunjevaca u Hrvate na prostoru cile nove državne zajednice, jel se Naredba sprovodi do najniži organa vlasti, na ciloj teritoriji, sa zahtivom za hitno izvršenje i povratnom informacijom o tom da je naredba sprovedena brez pogovora.

U istom danu 16. maja 1945., na isti način postupljeno je i u Subotici, sa napominom u tekstu naredbe: *(izvor: istorijski arhiv u Subotici)*

„... da je ovo naređenje GNOOV-a važne prirode, to izvolite što pre pristupiti njegovom izvršenju. Pošto ovaj odsek treba da podnese izveštaj GNOV-e o učinjenom u kratkom vremenu to nemojte očekivati rešenje sa požurnicom.“

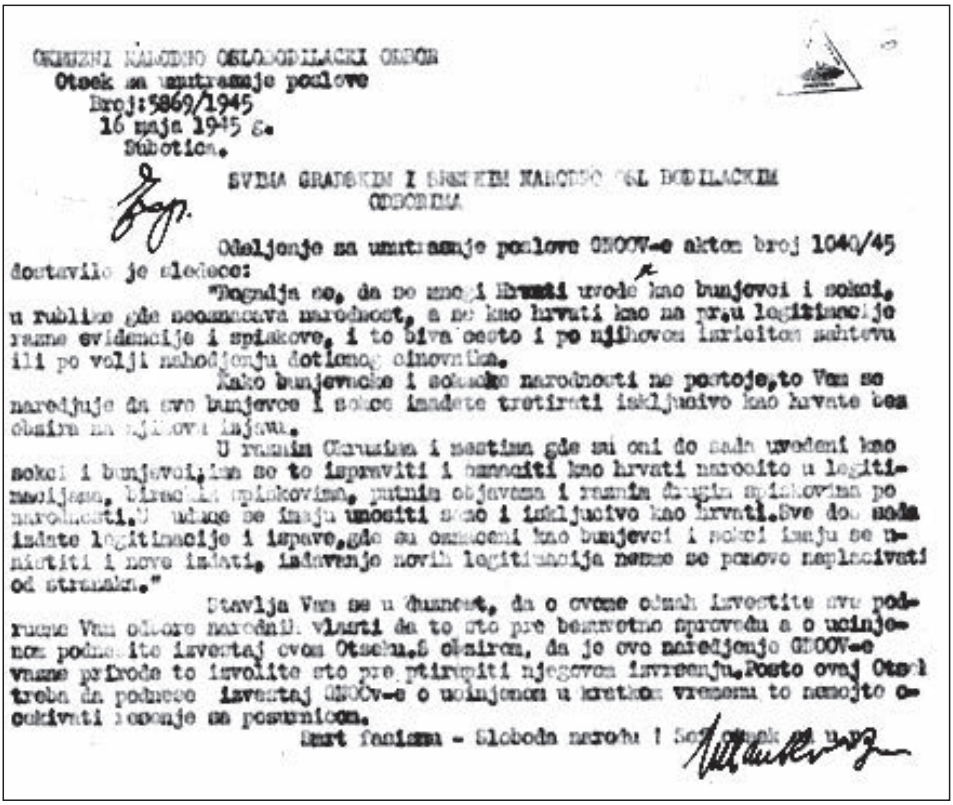

OKRUŽNI NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
Otsek za unutrašnje poslove
Broj:5869/1945
16 maja 1945 g.
Subotica.

SVIMA GRADSKIM I SEOSKIM NARODNO OSLOBODILAČKIM ODBORIMA

Odeljenje za unutrašnje poslove GNOOV-e aktom broj 1040/45 dostavilo je sledeće:

"Pojavila se, da se mnogi Hrvati uvode kao bunjevci i sokci, u rubrike gde nacionalna narodnost, a ne kao hrvati kao na pr.u legitimacije razne evidencije i spiskove, i to biva često i po njihovom ličnom zahtevu ili po volji nahodjenja dotičnog činovnika.

Kako bunjevačke i sokačke narodnosti ne postoje,to Vam se naredjuje da ove bunjevce i sokce imadete tretirati isključivo kao hrvate bez obzira na njihovu želju.

U raznim Okružnim i mestnim gde su oni do sada uvedeni kao sokci i bunjevci,ima se to ispraviti i upisati kao hrvati naročito u legitimacijama, biračkim spiskovima, putnim objavama i raznim drugim spiskovima po narodnosti. U ubuduće se imaju upisivati samo i isključivo kao hrvati.Sve do sada izdate legitimacije i ispave,gde su označeni kao bunjevci i sokci imaju se uništiti i nove izdati, izdavanje novih legitimacija neće se ponovo naplaćivati od strankaka."

Stavlja Vam se u dužnost, da o ovome odmah izvestite sve podruke Vaših narodnih vlasti da to što pre besprekorno sprovedu a o učinjenom podnesite izveštaj ovom Otseku.S obzirom, da je ovo naredjenje GNOOV-e vrlo važne prirode to izvolite što pre pristupiti njegovom izvršenju.Pošto ovaj Otsek treba da podnese izveštaj GNOOV-e o učinjenom u kratkom vremenu to nemojte očekivati rešenje sa požurnicom.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !

Značі, za novu vlast nakon oslobođenja u Drugom svitskom ratu, u novoj komunističkoj Jugoslaviji, potpuna asimilacija Bunjevaca u Hrvate je važno pitanje, koje se ima hitno i brezpogovorno izvršit.

Kako je naređeno, tako je učinjeno. Postoje mnoga dokumenta koja to potvrđivaje, poput povratni izveštaja niži organa vlasti, koji su Naredbu sprovodili u dilo. Navešću nike od ti izveštaja iz Istorijskog arhiva Grada Subotice.:*(izvor za sve priloge: Istorijski arhiv u Subotici)*

Kanjiža

Mol

U ovim povratnim izveštajima navodi se da je Naredba u cilini i brezpogovorno sprovedena, da su svi Bunjevci privedeni u Hrvate, da su sva dokumneta u kojima je pisalo Bunjevac po narodnosti, uništena i da su izdata nova dokumenta, u kojima je navedeno da je narodnost Hrvat, čak i tamo di je bio evidentiran samo jedan Bunjevac, poput Kanjiže, i taj jedan priveden u Hrvate.

U vrlo kratkom vrimenu Bunjevaca u evidenciji državni organa više nije bilo, i svi su privedeni u Hrvate. Ranija dokumenta su uništena i izdata nova. Po mnogim svidočenjima lične karte i druga dokumenta u kojima je pisalo Bunjevac, uništavana su i spaljivana.

Bilo je, međutim, i slučajova da se iz neznanja, neopreznosti il baš bahatosti, nisu uništila dokumenta i pravljena nova, neg je na samom dokumenu pricrtano „Bunjevac“ i priko tog napisano „Hrvat“, najčešće u vojnim knjižicama, oni koji su bili u evidenciji vojske prije 1945., a pozivani na vojne vižbe nakon 1945. godine.

Jedan taki primer navodim. Vojna knjižica Alekse Rudića iz Subotice, a koju je sačuvala njegova ćer.*(izvor: lična dokumentacija porodice Kuntić)*

U knjižici je jasno vidljivo, da je prilikom uvođenja u vojnu evidenciju i izdavanja vojne knjižice 1944. godine, pod tačkom 10 u rubriki narodnost, bilo upisano „Bunjevac“. Nakon donošenja Naredbe 1945., u rublici narodnost pricrtano je plavim mastilom „Bunjevac“ i iznad tog upisano „Hrvat“.

S obzirom da je sve to učinjeno oma po oslobođenju, dok su državnu vlast činili Narodno oslobodilački odbori, a putom organa unutrašnji poslova, odnosno tad Narodne milicije, zvaničnog i javnog otpora primeni Naredbe nije bilo. Pojedinačnog i kolektivnog tihog otpora, jeste. Po svidočenju Bunjevaca koji su to doživili i taj period pamte, najčešće je reakcija bila: „Pušti, to je sad nova vlast.., mogu nas zvat kako oće, al mi znamo šta smo.., mi smo Bunjevci i bićemo Bunjevci..". Ostala je zabilužena izreka u narodu: „Možeš me zvat i đugom, al me nemoj razbit" (đuga – glinena posuda za vodu).

SVIDOČANSTVA O SPROVOĐENJU NAREDBE IZ 1945. GODINE

Posmatrajući tako, površno, moglo bi se zaključit da veliki poslidica u primeni Naredbe nije bilo. Međutim, realan život i stvarnost je mnogo surovija. Poslidice sprovođenja Naredbe iz 1945. su nesagledive. Nije poslidica primene Naredbe samo u tom da se danas tek 16.706 građana Republike Srbije izjasnilo ko Bunjevci po nacionalnoj pripadnosti. Period komunističke Jugoslavije, od 1945. godine, pa sve do raspada SFRJ, bio je period potpunog zastoja u bunjevačkoj zajednici. Naročito u pogledu intelektualnog dilovanja, književnosti, stvaralaštva..., iz prostog razloga – Bunjevaca zvanično nije bilo. Činjenice divane da je Naredba sprovođena ko državni akt u čitavom periodu postojanja SFRJ, i da su Bunjevci brez obzira na lično izjašnjenje vođeni u evidencijama ko Hrvati. Kako se naredba sprovodila i kako su to obični ljudi doživljavali moždar će oslikat nikoliko primera iz života:

Pokornik Paulina, rođena Bajić, iz Subotice, rođena 1932. godine kaže:

"Ja kad sam pošla u škulu i kad smo mi stali u Mirgešu, ko dica nismo smili divanit ko smo. Za vrime rata mogo si bit Mađar, a ja sam samo dva razreda mađarski učila i onda posli kad se rat završio, ja znam da smo mi kod kuće bili Bunjevci. I molili smo krunicu, ono što se prid Uskrs moli krunica. To je tata sidio na začelju a mi dica u zapećku molimo, to je bilo šest dana prid Uskrs se molila krunica. To je bilo bunjevačko, Bunjevci su to molili. I u

škulu kad smo išli, nismo smili kazti da smo Bunjevci, to je onda bilo tako. Onda smo mi posli tog odselili se na granicu. Tata je bio tamo niki upravnik i među tim Remija i Nandika pokojni, oni su već onda očli u partizane, oni su se prijavili u partizane i očli a tata nije ni znao. I oto doba mi smo morali samo ćutit tamo su bili niki finansi, žandari, oni su stali tamo na granici moro ih je puštit, a to su zvali finansi. Morali smo ćutit, oni su imali svoju sobu, u tu sobu nismo smili uć, mi dica. A to je bila 1946-ta godina kad smo mi došli na Đurđin, otaleg sa Mirgeša sa granice. Onda smo još išli u škulu, ja sam išla u škulu, ali nismo smili da se učiteljici suprostavimo. Narodnost je pisalo, to se sićam, već da nismo bili Bunjevci već Hrvati i tako se pisalo stalno Hrvati. I tako smo mi završili škulu. Suština je da narodnost niko je nije pito, nego je piso. Moro si pisat tako da si Hrvat i već se to pisalo, a pisalo se i ranije, jel je tetak pokojni, koji 1949. Godine koji je te godine išo u vojsku, pisalo se u vojnu knjižicu da je Hrvat. To je već bilo da ti nisi Bunjevac, nego da si Hrvat. I tako je to bilo. Tata je kazo Hrvati, Hrvati nismo više Bunjevci. A dida Grgo pokojni, majka Katica, išlo se u crkvu, Bunjevci, moj dida Grgo izjašnjavo se ko Bunjevac i majka Katica isto Bunjevka bila. Niko onda nije mislio da su Hrvati nego Bunjevci. A onda došlo da nema drugo osim Hrvat svud je pisalo Hrvat."(tonski zapis kod autora teksta)

Pere Ivković, iz Ljutova – Mirgeša kako su ga Bunjevci zvali, rođen 1947. kaže:

„Ja sam Ivković Petar zvani Čorda, rođen sam 1947. godine, posli rata sam rođen i Bunjevac sam od rođenja, dida, majka, pradida, svi su bili Bunjevci i otac mi, naravno. U škulu sam išo tu u Ljutovu, onda se u to dobo škula zvala Ivo Lola Ribar ali nas su onda, nismo se mogli izjasnit ko Bunjevci nego ko Hrvati, zato što smo mi katoličke vire. Eto, po tom su nam deklarisali da budemo Hrvati. A po mom saznanju što su meni pripovidali stariji koji znadu da je to 1945. godine posli rata kad su pravili ovu novu podilu onda su doneli odluku. Učestvovali su Slovenci i Hrvati, Titi sugerisali da ovako bude. Ko je pravoslavne vire to su Srbi, ko su kataličke vire to su Hrvati, koje islamske vire to su Muslimani, to je tako išlo dobro u tom socijalizmu, učili smo jedan jezik srpsko-hrvatski, nije bilo podile onaj ovaj jezik al je tako bilo. E sad, to je kad sam išo u vojnu škulu, ja sam se prijavio kao Bunjevac, ne mo-

žeš, možeš samo ko Hrvat. I tako su me i uveli jel Bunjevci ne postoje, kako ne postoje kad mi postojimo, pitam. Onda sam ja kazo vidite pivaje bunjevačke pisme, to se divani a kažete da nema Bunjevaca. A ima Bunjevaca, ne kaže to su Hrvati. Dobro, bio sam u vojnoj škuli, posli sam došo, imo sam tu, da sam se razbolio pa sam došo to su druge pripovitke već sam išo na dosluženje i to da bude 1970. godine 19. januara sam ja dobio bukvicu da iđem da sam završio vojsku i sad da meni starešina piše da si po narodnosti Bunjevac, ne mož, nema to se ne mož uvesti. Kako ne mož uvesti mi smo tako u okolini Subotice, Subotica, Sombor to su tamo mahom Bunjevci, ne nemož, zvanično možeš biti Hrvat ili Srbin biraj šta oćeš. Pa neću, kažem, ja sam Bunjevac. Onda mene starešina pita koje si viroispoveti, katoličke, onda ćeš biti Hrvat i tako možeš dobit bukvicu. Dobro, a onda ja njega pitam, evo tu je stalno samnom Konc Stipan on je Mađar al i on je katolik, kako i ja sam katolik i on katolik, on je Mađar, a ja ne možem bit Bunjevac? Onda mi je objašnjavo da oni imadu državu, Mađari imaju svoju državu pa je to nacionalna manjina, a vi Bunjevci nemate državu, ne možete bit nacionalna manjina, vi ste eto nepriznati. Dobro, kažem ja, tako da sam ja sa njim završio taj divan sotim. A ja sam di god sam išo kazo ja sam Bunjevac, nisu me mogli pisat, to što sad divanim to se dešavalo u Sloveniji, da u Sloveniji u Postojni u toj kasarni znači u Sloveniji je kazo da ne možeš bit Bunjevac, da jeste, jeste tačno tako, znači da je on imo neku naredbu taku, jeste to je bio starešina koji mi piso bukvicu Skubat Nikola. Ja pamtim tako da ne možem, nema tu laži bilo je 15. januara, 20. sam došo kući. Nismo se mogli izjasnit ko Bunjevci, nismo mogli. Mogli su Mađari kast mi smo Mađari, Srbi mi smo Srbi, a vi ste ostali Hrvati nema tu Bunjevaca, al i to da kažem kad sam došo do neke statistike što su meni kazali kasnije malo, tačnu godinu ne pamtim da je u subotičkom ataru bilo 191.000 Bunjevaca, a samo jedan Hrvat se vodio na Hrvatskom Majuru, samo jedan. Ja sam onda postavio pitanje sebi kad je toliko Bunjevaca a jedan Hrvat, a da mož da svi budu Hrvati to n emož bit to. Tako da je jedan bio jači od 190.000. Ja se ne možem sotim se pomirit da je to tako". (tonski zapis kod autora teksta)

Stipan Budimčević, iz Svetozara Miletića, Lemeša kako su ga Bunjevci zvali, rođen 1960. kaže:

Ja sam Stipan Budumčević odrasto sam na salašu godište sam 1960. u Somboru moji su Bunjevci, ko što sam i ja, divanili smo od malena bunjevački, međutim, to je sve bilo do početka škule. Kad smo se upisali u škulu, mi ko dica, ko i ostala dica divanili bunjevački kod kuće, međutim učiteljica je to ispravljala i rekla to se ne kaže tako, već se kaže ovako i ispočetka to je bilo samo opominjanje, a kasnije je to prišlo na packe sa lenjirom je udarala po rukama, ko nećemo da slušamo kako tribamo da divanimo. A sad to je prošlo kako je prošlo, ta učiteljica je otišla nekud, valjda u Australiju, pa smo dobili novu učiteljicu u drugom polugodištu. Znači, ja sam bio sedam godina i moja sestra, takođe smo zajedno išli u prvi razred pošto smo isto godište. U drugom polugodištu smo dobili novu učiteljicu koja je kolko znam bila član partije, njezin muž je bio oficir na aerodromu, niki ne mogu da kažem kaki oficir, vojno lice, uglavnom. I sad u drugom polugodištu kad smo počeli ona je izvodila svakog prid tablu da se upoznajemo i uzimala podatke svako je reko ime i prizime, kad je rođen, to je upisala u dnevnik, ime oca ime majke, datum rođenja majke i drugo i na kraju je došlo do tog šta si po narodnosti. Ja sam ko dite od sedam godina šta sam znao da kažem da sam Bunjevac, a ona se onda izderala na mene, to ne postoji, a ja gledam začuđen u nju, kako učiteljice ja sam Bunjevac a ona meni onako zviz onako udarila šamar, a ja onako sav uplakan, ljut, učiteljice ja sam Bunjevac, valjda ja znam šta sam. A ona mene onda zgrabi za kosu i glavom udari u tablu i otera me u ćošak. Moro sam cio čas stajat u ćošku i gledat ćošak. Međutim, jedva sam sačeko da se završe časovi, ja sam trkom išo kući čak ni sestru nisam čeko. I nikad nije bilo da sam ušo u kuću i da nisam reko roditeljima „ Faljen Isus". Tog puta sam utrčo i ni "Faljnis" i ni "Dobro veče" ni ništa i odma sam, tata je sidio za astalom i večero je paradičkom čorbe, ja sam utrčo i pito tatu šta smo mi? A Boga mu šta bi bili, Bunjevci. Kako kad je učiteljica rekla da to ne postoji. Pa kaže, mani to je politika, pa šta je to, pa ti to ne razumiš, nije bitno, kaže. Ja sam se ko Bunjevac rodio, tako ću i imrit. Pa šta, reko, učiteljica da piše, kaže mani ji, neka pišu šta oće a mi znamo šta smo. Mi smo Bunjevci i tako će ostati, a oni nek pišu šta god oće. E, onda mama je vidila da neće bit dobro, ona je rekla znaš ti šta čoveče ti divani po svom kako god oćeš, a mi ćemo po našem. E, onda je ona nas učila po srpski da bi mogli završit škulu kako triba.

To je što se tog tiče. Znači ja sam ositio na svoj koži šamare, udaranja, pritnje sa lenjirom udaranje, zbog tog što sam ja divanio: iđemo se sigrat umisto idemo, nije sigra neg igra i mnogo što šta me ispravlja i dobio sam batima i mnogo što šta je bilo. Međutim, sićam se i to da su dolazili niki ljudi, ja ko dite to nisam znao da su tati govorili, a on je uvik nešto radio u dvorištu, dal je čistio, nešto ziđo, pravio ko običan čovik. Došli su ljudi, ajde dođi vamo i potpiši, a on kaže ja potpisat neću, ajde potpiši, neću, kaže imaš dicu zbog nji, a baš zbog nji neću da ji uplićem u sve ovo. Ja nisam znao u šta, kaže kad nećeš potpisati nećeš dobit ni struju, istina je to da sam ja završio osnovnu i sridnju škulu, a da mi nismo dobili na salašu struju. Nismo jedini, virujte, Lemeš okolina Lemeša – Svetozar Miletića, okolina Sombora, nigde salaši nisu dobijali struje, di god su Bunjevci, ritko ko je dobio struju. Dobio je struju onaj koji je bio član partije, ja sam kasnije to saznao. Mog oca su prisiljavali da potpiše da bude član partije, on je kazo da neće da potpiše i to je bilo to i nije tio potpisat, nije tio da potpiše da bude njeva pristalica i rekli su nećeš dobit struju, a moj otac je umro 1982. a 1983. godine smo dobili struju. Ali ja sam već onda bio zaposlen, ko mlad čovik ja sam onda bio 23 godine, srićom da smo ja i mama bili zajedno, pa smo tako dobili struju."

Vidite ja imam tu par nji, postali Hrvati, a ustvari Bunjevci, iz određeni razloga, direktorica škule je Hrvatica, zato što joj ćerka dobila stipendiju od Hrvatske, pa su se onda izjasnili ko Hrvati. To su počeli radit, obećavanjom, vaša dica će ić na more samo se izjasnite ko Hrvati, pojedini iđu u Makarsku, Vodice i na druga mista na moru to njim pruže, drugo dica njim dobiju stipendije oni koji se nalaze u inostranstvu i na taj način privuku ljude. Nike ne triba dugo ubeđivat, zašto eto Bože, zato što su katolici. Vira ne znači da mora bit i Hrvat. Ja sam ono što piše na papiru, ako sam na papiru Bunjevac i kad mene više ne bude bilo u istoriji kad neko pročitao, a da piše Stipan Budimčević Bunjevac. Jel ono što piše na papiru, ako sam se ja izjasnio ko Bunjevac, to ostaje vikovično zapisano.(tonski zapis kod autora teksta)

Kao što se iz priloga vidi, po godinama događanja, Naredba je primenjivana kontinuirano.

Zajedničko za sve izjave je, da su ko dica, unutar svoje porodice bili i ostali Bunjevci, da su znali da su njim preci bili Bunjevci, da su divanili

bunjevački i tako čuvali svoj jezik, da su nigovali i čuvali običaje, kulturu i viru, a da su u javnom životu bili izloženi podsmihu i šikaniranju, ako su se izjašnjavali ko Bunjevci. Nisu, međutim, svi Bunjevci Naredbu doživljavali na isti način. Ne mali broj prihvato je hrvatstvo, najčešće pod uticajom crkve, u tumačenju virske pripadnosti – Hrvati su katolici, Bunjevci su katolici, Bunjevci su Hrvati. Moram priznat da smo, po mom ličnom osićanju kazo bi većina nas, koji smo po poriklu Bunjevci, a rođeni posli 1945. godine, u tom periodu bili vaspitavani u duhu jugoslovenstva, i da smo malo pažnje pridavali svojoj nacionlnoj pripadnosti. Iako sam na salašu kod dide i majke naučio od nji divanit, stidio sam se da divanim u školi i u društvu. Na taj način, Naredbom je bunjevački korpus potpuno razoren, podiljen na one koji su u duši ostali Bunjevci, nigovali i čuvali jezik, kulturu, običaje; na one, koji su prihvatili hrvatsvo ko nacionalno opridiljenje, al brez jasnog odridjenja šta hrvatsvo znači, i u stvari noseć sa sobom bunjevačke običaje, tradiciju, i ikavicu ko jezik u žargonu (salašarski jezik), jel je činjenica da oni koji su prihvatili da se nacionalno izjašnjavaju ko Hrvati, nisu u tom periodu divanili hrvatski, odnosno ijekavicom, na ovim prostorima; i na one, u koje i ja spadam, koji se nacionalnom odrednicom u državi „bratstva i jedinstva" nisu ni bavili i izjašnjavali su se il ko ostali, neizjašnjeni, il u najvećem broju – Jugosloveni. Tako su podiljene porodice. To je najteža poslidica primene Naredbe. To traje i danas.

SAVRIMENI EFEKTI NAREDBE IZ 1945. GODINE

Raspadom SFRJ, i formiranjem prvo SR Jugoslavije, zatim zajednice Srbija Crna Gora i danas Republike Srbije, okolnosti se radikalno minjaje.

Nova država, SR Jugoslavija, nije više primenjivala Naredbu ko državni akt, i Bunjevci su mogli da se izjasne ko Bunjevci na popisu 1991. godine, a da ne budu statistički svrstani po automatizmu ko Hrvati, al još uvik ne ko autohtona nacionalna zajednica. To je doprinelo buđenju nacionalne svisti i početku organizovanja Bunjevaca u cilju verifikacije prava da su Bunjevci autohton južno slovenski narod, a ne Hrvati.

Istovrimeno, međutim, političkom motivacijom u vrime, i posli, ratni sukoba početkom devedeseti godina, podstiče se hrvatstvo na istom prostoru di žive Bunjevci, naročito u Subotici i Somboru. Gotovo sve što je još nosilo bunjevački pridznak u nauki, istoriji, književnosti, kulturi.., priko noći je pod okriljom lokalni gradski vlasti, dobijalo hrvatski pridznak. Oni koji su, činjenica, poriklom Bunjevci, a prihvatili su hrvatstvo (što je njevo lično opridiljenje i pravo), pokazali su odnos, gotovo do nivoa agresivnosti, u namiri da svi Bunjevci i dalje budu tretirani ko Hrvati, brez obzira na lično izjašnjenje. Pokrenute su optužbe u javim nastupima tadašnji čelnika hrvatske zajednice, da je „Milošević izmislio Bunjevce da razbije hrvatski korpus". Slične optužbe i danas su aktuelne u smislu da „Srbija pomaže i podstiče Bunjevce u cilju razbijanja Hrvata" i da postoji takozvano „bunjevačko pitanje".

Insistiranje na nepriznavanju identiteta Bunjevaca, je u stvari prihvatanje Naredbe ko načina rišavanja identiteta, što je apsolutno neprihvatljivo, jel je protivno ljudskim i građanskim pravima i pravu na lično izjašnjenje o nacionalnoj pripadnosti. Ocina akta – Naredbe iz 1945. godine, ko akta asimilacije i akta protivnog ljudskim pravima i prava na lično izjašnjenje o svojoj nacioanlnoj pripadnosti je neophodna, upravo da bi se spričile take insinuacije da Republika Srbija i danas triba da primenjiva elemente tog akta iz 1945. godine, i da spriči organizovanje i dilovanje Bunjevaca ko autohtone nacionalne manjine, i da Bunjevce smatra Hrvatima. Činjenica je da Republika Srbija ničim ne podstiče nika posebna prava Bunjevcima, da su Bunjevci sami definisali svoj status, saglasno Ustavu i Zakonu Republike Srbije i Statutu AP Vojvodine. Bunjevci su 2003. godine izabrali svoj Nacionalni savit, ko i druge nacionalne manjine u Srbiji, pa samim tim i hrvatska nacionalna manjina. Formiranjem Nacionalnog savita i Ustanova u skladu sa Ustavom i Zakonom, Bunjevci su stekli pravo na status autohtone nacionalne manjine u Republiki Srbiji.

Suprotno tom, mož se tvrdit da se, iako pravno nepostojeća, Naredba primenjivala i posli raspada SFRJ, a da se i danas neformalno primenjiva, i da se i danas čine aktivnosti u kojima se osporava autohtonost bunjevačke nacionalne manjine. U Subotici živi podjednak broj građana izjašnjeni ko Bunjevci (oko 10% od ukupnog broja stanovnika) i ko Hrvati (oko 10%

od ukupnog broja stanovnika). U Subotici je uveden hrvatski jezik ko službeni jezik iako je potribna granica za uvođenje službenog jezika nacionalne manjine 15%. To ukaziva da je lokalna, tad opštiska vlast u Subotici, donoseć taku političku odluku Bunjevce smatrala Hrvatima. Poslidica tog je da i danas, ko stečeno pravo, hrvatska manjina u Subotici ostvariva niz prava koja proističu iz činjenice da je hrvatski jezik u službenoj upotribi, a koja bunjevačka manjina ne ostvariva. Zatim, Hrvatski kulturni centar „Bunjevačko kolo", iako je Hrvatski kulturni centar, nosi naziv „Bunjevačko kolo", i ko taki svi godina, a i danas, ostvariva sridstva iz budžeta grada Subotice, iako po svom nazivu, i ne samo nazivu neg i bunjevačkom nošnjom i igrama koje niguje, aludira da su Bunjevci u stvari Hrvati. Nadalje, udruženja koja su formirana i koja nedvosmisleno jesu hrvatska udruženja, niguju bunjevačku kulturu ko hrvatsko obilužje, i pod simbolima hrvatske manjine (zastava i druga obilužja) i to sridstvima koja ostvarivaje iz gradskog budžeta („Hrvatska glazbena udruga – Festival bunjevačkih pisama", „Udruga bunjevačkih Hrvata – Dužijanca"), čime nedvosmisleno aludiraje da su Bunjevci u stvari Hrvati. Nadalje, Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine je u skladu sa Zakonom odredio da je Dan Velikog prela jedan od nacionalni praznika bunjevačke nacionalne manjine u Srbiji i taj praznik obilužava manifestacijom „Veliko bunjevačko prelo", na kojoj se tradicionalno nosi bunjevačka nošnja, igraje bunjevačke igre, pivaje bunjevačke preljske pisme, bira najlipša prelja... Istovrimeno, hrvatska udruženja, nuz podršku Hrvatskog nacionalnog vijeća (Nacionalni savet hrvatske nacionalne manjine u Srbiji) organizuju istu manifestaciju pod istim imenom „Veliko bunjevačko prelo", sa bunjevačkim obilužjima, bunjevačkom nošnjom, bunjevačkim igrama, bunjevačkim preljskim pismama, nuz izbor najlipše prelje, a pod hrvatskom zastavom i nuz simbole hrvatske nacionalne manjine, nuz finansijsku podršku grada i prisustvo čelnika gradske vlasti, hrvatskog Konzulata, hrvatske Ambasade, čime nedvosmisleno aludira da su Bunjevci u stvari Hrvati.

Opšte je poznato da čelnici hrvatskog nacionalnog vijeća, javno ističu da su Hrvati i da su Bunjevci. Pored tog u javnosti se koriste sintagme „Bunjevci – Hrvati", „Hrvati – Bunjevci", „bunjevački Hrvati". Koji je smiso ovakvi jezički konstrukcija?

Kako neko mož bit i Hrvati i Bunjevac po nacionalnom opridiljenju. Ako neko za sebe zaista tvrdi da je i Hrvati i Bunjevac, onda je u stvari nacionalno neopridiljen. Čelnici hrvatskog nacionalnog vijeća koji javno ističu da su i Hrvati i Bunjevci, ne mogu bit nacionalno neopridiljeni jel onda, po zakonu, ne bi mogli bit birani u organe samouprave hrvatske nacionalne manjine. Dakle, oni su se izjasnili da su Hrvati. Tvrdnjom da su istovrimeno i Bunjevci, takim izjavama u stvari negiraju autohtonost Bunjevaca i tvrde da su Bunjevci u stvari Hrvati. Isti zaključak se odnosi i na sintagme „Bunjevci – Hrvati" i „Hrvati – Bunjevci". Šta označava sintagma „bunjevački Hrvati"? Kad neko kaže da je vojvođanski Mađar, vojvođanski Hrvat i slično, izno je smislenu odridnicu da je Mađar koji živi u Vojvodini, Hrvat koji živi u Vojvodini. Dakle, izno je svoju nacionalnu pripadnost i teritorijalno određenje di živi. Isto tako, ako neko kaže da je Dalmatinac i da je Hrvat, da je Istranin i da je Hrvat, da je, na primer, Slavonac i da je Srbin, izno je smislenu odridnicu da je Hrvat koji živi u Dalmaciji, da je Hrvat koji živi u Istri, da je Srbin koji živi u Slavoniji. Nije dovoljno da neko kaže da je samo Dalmatinac, Istranin, Slavonac, a da želi istaknit nacionalnu pripadnost, jel je izno samo teritorijalno određenje di živi, a na tom prostoru mogu živit pripadnici bilo koje nacionalnosti. Ako pak neko kaže da je „bunjevački Hrvat", to je potpuna besmislica, jel „bunjevačka" ko teritorijalno određenje ne postoji. Takvm jezičkom konstrukcijom se iznosi aluzija da su Bunjevci u stvari Hrvati.

Navedeni primeri, ukazivaje da se, iako pravno ne postojeći akt, smiso Naredbe da Bunjevci ne postoje i da se imadu smatrat Hrvatima brez obzira na njevu izjavu, i dalje promoviše, ne kroz direktnu aktivnost državni organa vlasti, al kroz dilovanje pojedinaca i institucija i indirektnu podršku državni organa vlasti kroz ne činjenje, il čak podrškom pojedinim aktivnostima koje nedvosmisleno imadu za cilj da Bunjevce prikažu da su u stvari Hrvati.

ZAKLJUČAK

Iz svega pridočenog, konstatuje se, da je dokument u formi naredbe, koji je utvrdio GNOOV (Glavni narodno oslobodilački odbor Vojvodine) u Novom Sadu 14. maja 1945. godine pod brojom 1040/1945, bio akt nasilne asimilacije i diskriminacije prema Bunjevcima, i akt protivan ljudskim pravima i slobodama.

Nedopustivo je osporavanje prava Bunjevcima na lično izjašnjenje o svojoj nacionalnoj pripadnosti i osporavanje prava na organizovanje u skladu sa Zakonom o nacionalnim savitima nacionalni manjina u Republiki Srbiji.

Smatram neophodnim da i Skupština AP Vojvodine, u skladu sa Statutom AP Vojvodine, po podnetoj inicijativi Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, donese pridloženi zaključak o pravnom anuliranju dokumenta Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine iz 1945. godine.

ATTACK ON THE ETHNIC IDENTITY OF BUNJEVCI AFTER THE SECOND WORLD WAR: ORDER OF THE NATIONAL PEOPLE'S LIBERATION COMMITTEE OF VOJVODINA, THE MANNER OF IMPLEMENTING THE ORDER AND ITS CONTEMPORARY EFFECTS

By MIRKO BAJIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The administrative ban on the national identification of Bunjevci from 1945 is not been annulled in Serbia although its tragic consequences are burdening several generations of this small nation from the north of Bačka and have negative effects up to now. The author cares about providing legal certainty to Bunjevci on their ethnic and national identity and for this purpose he presents evidence in this paper: he lists archival documents and testimonies of some Bunjevac people who felt the negative effects of the ban and the violent classification of Bunjevci as Croats. The analysis of the record of the violent character of the implementation of the Order of 1945, and its prolonged effects after the formal recognition of Bunjevci's rights to national identification after 1990, shows that the treatment of Bunjevci as Croats is still implicitly present in policies that tolerate the suppression of essential elements of the Bunjevac ethnic identity under the practical manifestation of Croatian nationality (tolerance of the identity duality of Croats-Bunjevci, the recognition of Croatian language as an official one, although the share of Croats in the population of Subotica is below the legal limit, Croatian cultural manifestations under the Bunjevac ethnonym etc.). The documented results of this work point to the necessity of a reasoned legal annulment of the NPLCV (GNOOV) Order of 1945 by the Assembly of the AP Vojvodina, which eliminates the basis of several forms of implicit tolerance of the denial of the ethnic and national identity of Bunjevci in Vojvodina.

Keywords: Bunjevci from Bačka, administrative denial of identity, violent Croatisation, tacit tolerance of identity ban, legal termination of the order from 1945

Željko Bošnjak
Etnolog-antropolog i politikolog
Subotica
zeljkobosnjak24101987@gmail.com

Popisi stanovništva Jugoslavije 1948. do 1991. godine: Dokaz održivosti bunjevačkog etničkog identiteta

Apstrakt: Studija razmatra manifestacije identitetske otpornosti Bunjevaca u popisima stanovništva izmed 1948. i 1991. godine. Iako sve do popisa 1991. godine Bunjevcima u "drugoj" Jugoslaviji nije pružana mogućnost posebnog nacionalnog samoidentifikovanja, ovaj mali narod je uspio sačuvat svoj etnički i nacionalni identitet. To se pokazalo u izjašnjavanju 1991. godine 21000 pripadnika tog naroda kao nacionalno identifikovani Bunjevaca.

Autor svoju analizu oslanja na publikovane rezultate popisa staovništva, polazeći od popisa 1931. godine, priko svi popisa izmed 1948. do 1981. godine, do popisa 1991. godine kad je Bunjevcima priznat status posebne manjinske nacionalne zajednice u Srbiji. Polazna teza autora je da su Bunjevci, i pored asimilatorski nastojanja državni administracija, koje su izvodile popise stanovništva, posidovali zrio, stabilizovani etnički i nacionalni identitet koji zabrane nisu mogle anulirat. Bunjevci su, kako bi sačuvali svoj identitet, izbegavali izjašnjavat se ko Srbi il Hrvati, birajuć nominalne popisne kategorije Jugosloven jel Ostali. Čime je 1991. godine pružena mogućnost izjašnjavanja ko Bunjevaca, stabilno jezgro ovog naroda (autor procinjiva na 20 do 25 hiljada osoba u vrime popisa 1931. godine) se formalno identitifikvalo u približno istom obimu (21000).

Autor dolazi do zaključka da se, tokom popisa posli 1945. godine, unutar bunjevačkog naroda u Srbiji/ Vojvodini odvijalo difetenciranje unutar etničkog jezgra Bunjevaca - izjašnjavanja ko Jugoslovena jel Ostali - nuz prihvaćanje dila pripadnika ove zajednice karakteristika većinske nacije (srpski jezik) jel elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta - al da je do 1991. godine nacionalno samo-

identifikovano jezgro Bunjevaca uspilo održat, da ga nikake pripreke nisu mogle zaustavit da se nacionalno iskaže.

Ključne riči: Bunjevci, etnički i nacionalni identitet, popisi stanovništva

Šta su Bunjevci: narod, nacija, manjina jel pleme jednog naroda. Ovo je pitanje na koje mnogi pokušavaje odgovori i u zavisnosti od stanovištva oni imadu različite odgovore. Triba naglasit, iako pojedini autori divane o tom da Bunjevci žive u više država[1], samo u Srbiji imadu samostalan i priznat status, dok ji u ostalim ne priznaju ko samostalnu etničku zajednicu, di ji najčešće sjedinjuju s drugom većom etničkom grupom.

Kako je Srbija jedina zemlje, di Bunjevci postoje ko nacionalna zajednica, odnos izmed Srbije i Bunjevaca jeste interesantan, jel Bunjevci za Srbiju jesu jedna od nacionalni zajednica na njezinom prostoru, zajednica koja je učestvovala u njezinom stvaranju, dok je s druge strane Srbija je za Bunjevce, njezina matica, jedina zemlja di se osićaje ko svoji, a ne ko pripadnici drugi.

Određivanje Bunjevaca i njevog identiteta je tema koja je bila uvik u žiži interesovanja javnosti, kako kroz istoriju, tako i danas. Šta su Bunjevci, narod/konstitutivni narod, nacija, etnička grupa, subetnička, odnosno, subnacionalna kategorija, nacionalna manjina, nacionalna zajednica[2]? Sve ove vrste etnički grupa posiduju nike karakteristike koje su se mogle u nikom trenutku pripisat Bunjevcima, ko što su 1918/1919. godine Bunjevci bili konstitutivni narod, koji je zajedno sa Srbima utico da se Vojvodina priključi Srbiji i da se stvori Kraljevina SHS, el pak u vrime posli II svitskog rata kad su postali Hrvati el pak subkategorija Hrvata.

Danas je još teže odredit identitet Bunjevaca, jel kad govorimo o manje više istoj etničkoj grupi, imamo Bunjevce (nacionalna manjina), Hrvate (poseban narod jel pak dio hrvatskog nacionalnog korpusa), bunjevačke

1 Ivan Vojnić Kortmiš, „Uvod u povist Bunjevaca i njevog imena", Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima", Novi Sad 2007, str. 205

2 Mladena Prelić, „Pitanje posebnog bunjevačkog identiteta u svetlu savremenih teorija o etnicitetu", Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima", Novi Sad 2007, str. 193.

Hrvate, hrvatske Bunjevce (podnacionalne i podetničke kategorije), pa nije ni čudo što dolazi do zabune kad se govori o Bunjevcima i njevom opredeljenju. Kako je popis stanovništva jedan od načina da se odredi nacionlno/etnički identitet neke grupe, u radu ću se bazirat na popis i njegovu ulogu u građenju identiteta.

POPISI STANOVNIŠTVA

Osnovni i najznačajniji podaci o stanovništvu dobijaje se iz popisa stanovništva, koji se periodično obavljivaje u mnogim zemljama, ko i kod nas. Popis stanovništva pridstavlja veliki projekat unutar jedne države. Iako sam popis traja u savrimenim državama od jednog do dva miseca, obrada i analiza podataka traje često po nikoliko miseci, pokadkad godinu dana.

Podaci o etničkom sastavu stanovništva su uvek bili značajni, prije svega da bi se ustanovile kuturološke razlike izmed grupa, položaj etnički grupa (nacionalni manjina) u društvu, njeva migracija, ko i mogućnost pravljenja planova i projekata, na šta su mnogi popisi stavljali akcenat[3]. Kako su se popisi međusobno razlikovali (čak i unutar jedne zemlje) u pogledu obuhvaćeni nacionalni grupa, možemo vidit kaki stav država ima u određenom trenutku prema nikim etničkim zajednicama, tj. dal ji priznaje jel ne. Bunjevačka nacionalna zajednica je posebno zanimljiva, jel pokaziva kako, i pored niki odluka države, etnički identitet nike zajednice nije moguće prominit, što ću i pokazat na primeru popisa 1948., 1953., 1961., 1971., 1981., 1991. sa osvrtom na popis iz 1931. godine. Karakteristika svi ovi popisa jeste da na njima ne postoje Bunjevci ko posebna rubrika, al pomoću analize podataka mož se pritpostavit broj Bunjevaca u Srbiji. Značaj ovog je i u tom, što su Bunjevci u popisima bili sistematski etnički marginalizovani i ugnjetavani, jel nisu imali mogućnost iskazat svoj nacionalni identitet. Ovo je posebno vidljivo u popisima unutar SFRJ-a (1948, 1953, 1961, 1971, 1981), di nisu mogli ni da budu ostali Sloveni (ko u popisu iz 1931.), već samo Srbi, Hrvati jel ostalo. Al i pored svi represija, dokaz da

3 Nacionalna pripadnost - Podaci po opštinama i gradovima", Publikacija: „Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. U Republici Srbiji", Beograd 2012, str. 9

se na popisu iz 1991., 21.662 ljudi izjasnilo ko Bunjevac, govori o tom da oni nisu nikad nestajali i da su svoj etnički identitet iskazivali kroz rubriku ostali jel Jugosloven. Smatrajuć da se broj pripadnika nacionalni manjina ne minja u velikom broju brez spoljne intervencije, pokazaću da se nacionalni/etnički identitet Bunjevaca u popisima iskazivo u rubriki Ostali. Značaj ovog je nemirljiv, jel je bunjevačka nacionalna zajednica uspila sačuvat sebe tokom 50 godina, iako se nisu mogli iskazat, tj. nisu mogli stvarat identitet kroz podilu Mi i Drugi, jel nisu imali mogućnost uopšte da postanu Mi. Ovaki fenomen je ridak u svitu, jel kad neka zajednica ne mož iskazat identitet ona nestaje, al Bunjevci su ga uspili sačuvat, makar i kroz rubriku Ostali/Jugosloven.

Popis stanovništva Kraljevine Jugoslavije 1931. godine

Ovaj popis je nasto u vrime promina unutar zemlje. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je priimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Granice prema ostalim zemljama su utvrđene i standardizovane. Odnosi unutar države izmed nacionalni zajednica, prije svega izmed plemena se zaoštravaje, što je i bio razlog za prominu imena države. To je bio trenutak kad je borba oko nacionalnog identiteta Bunjevaca bila na vrhuncu, borba oko toga dal su oni Srbi, Hrvati, Bunjevci el Jugosloveni.

Da bi se borba oko nacionalnog identiteta ublažila, na ovom popisu glavne stavke su bile: „veroispovest“ i „maternji jezik“. Viroispovisti su podiljene na: 1. Pravoslavna, 2. Rimokatolička, 3. Evangelistička, 4. Islamska i 5. Ostale. Maternji jezik je podiljen na: 1. Srpski, Hrvatski, Slovenački i Makedonski, 2. Ostali slovenski, 3. Mađarski, 4. Nemački, 5. Arnautski, 6. Ostali[4] . U to vrime u zemlji je živilo 13.934.038 ljudi.

Prema ovoj podili možemo reć da je ovaj popis bio rigorozan s namirom da se rezultati pridstave uopšteno, jel sa jedne strane nacionalne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca su stavljene u istu grupu, a ostali slovenski

4 Podaci uzeti iz „Stanovništvo po veroispovesti i maternjem jeziku“ po popisu stanovništva od 3. marta 1931. godine, Beograd 1945. uzeto sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs (Pristup 25.10.2015.)

narodi (Bunjevci, Rusi, Čehoslovaci, Rusini - samo da spominem nike iz popisa 1921.) u drugu. Takođe, velike nacionalne manjine Rumuna i Bugara su stavljene u grupu „Ostalo", pa ne možemo znat ni njev približan broj. Zbog aktuelnog stanja i borbe oko nacionalnog identiteta Bunjevaca, oni su smišteni u grupama „Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci", kao i u grupi „Ostali Sloveni", jel u to vrime podile na Srbe Bunjevce, Hrvate Bunjevce, Bunjevce Bunjevce, Bunjevce Jugoslovene nisu bile pridviđene u popisu, pa možemo sa sigurnošću kazat da su smišteni u ove grupe[5]. U slidećoj tabeli 1. pridstaviću samo dio popisa iz 1931., tj. onaj dio što ima važnost za određivanja broja pripadnika bunjevačke nacionalne manjine, ko i dvi opštine u kojima živi njev najveći broj[6].

Tabela 1: Dio popisa stanovništva iz 1931. godine

Ukupno	Viroispovist		Maternji jezik		
	Pravoslavna	Katolička	Srpski, Hrvatski, Makedonski, Slovenački	Ostali Slovenski	Ostali
Srbija	4195670	867762	4337534	121977	207138
Vojvodina	727049	789183	813274	99227	76268
Subotica	9993	84268	53835	1230	618
Sombor	22763	69721	40437	633	270

Ko što se mož vidit iz tabele, Bunjevci ko posebna kategorija, nisu postojali u ovom popisu, al možemo pritpostavit koliko ji je bilo analizom prošlog popisa, ko i analizom grupa maternji jezika: „srpski, hrvatski, slovenački, makedonski", ko i grupe „Ostali slovenski", jel u ovu grupu su ulazili: slovački, češki, rusinski i bunjevački ko i upoređivanjom sa brojem pravoslavaca u grupi maternjeg jezika. Kad pogledamo rezultate imamo slideće stanje.

5 Iako je podila bila po maternjem jeziku, već u to vrime bunjevački jezik (govor) stagnira, jel je veći broj oni koji se osićaje ko Bunjevci nego što govore bunjevački.

6 U svim ostalim popisima biće takođe pridstavljeni samo podaci iz Srbije, Vojvodine, Subotice i Sombora.

Vojvodina ima: 99227 ljudi koji govore Ostali slovenski jezik, pa stoga procentualno[7] možemo reć da ima bar 9922 (okruglo 10000) ljudi koji govore bunjevački u njoj. Naravno, ne triba zaboravit da određen broj Bunjevaca (po procini 40-50%) nije govorio bunjevački, već srpski, hrvatski i mađarski, pa ji ima i u drugim grupama[8] . Iz ovakvog stanja stvari možemo reć da je u vrime popisa 1931. godine postojalo od 20000 do 25000 Bunjevaca na teritoriji Vojvodine. Triba naglasit da rezultati koji su pridstavljeni nisu definitivno tačni, nego su prije svega okvirni, jel bunjevački jezik se nije koristio ko odrednica, pa prema rezultatima prošlog popisa i znanja o situaciji oko bunjevačkog identiteta, možemo samo nagađat broj, al sa sigurnošću možemo reć da ji je ipak bilo. Ovo mož bit poslidica politike kaku je vodila tadašnja država, al i odluka da se Bunjevci ne pridstave ko posebna grupa u popisu.

Popisi u SFRJ

Nastanak SFRJ (i njegovi prithodnica Demokratske Federativne Republike Jugoslavije - DFRJ i Federativne Narodne Republike Jugoslavije - FNRJ) su donele velike promine unutar društva. Kako je II svitski rat sa sobom dono velike promine, nastanak socijalističke države na temeljima bivše Kraljevine mož se gledat samo ko nastavak ti promina. Uprkos svi nedaća u kojima se zemlja nalazila, moro se izvršit popis stanovništva, da bi se vidilo koliko ljudi u zemlji živi i njeva narodnost. Ovo je bitno zato što je ko i posli I svitskog rata, tribalo utvrdit granice ka susednim državama, al tribale su se odredit granice unutar same države med republikama. To je trenutak kad je došlo do velike nepravde prema Bunjevcima, kad je 14. maja 1945. godine doneta odluka Glavnog Narodnooslobodilačkog Odbora Vojvodine da se u svim dokumentima, di za nacionalnost piše Bunjevac, obriše i napiše Hrvat. Zajedno sotim je išla odluka da Bunjevci ko mo-

7 Za Vojvodinu će se koristit model od 10% od ukupnog broja grupe „ostali slovenski".

8 Ko što je već rečeno bunjevački jezik „stagnira", pa imamo veliki broj Bunjevaca koji ne govore maternjim jezikom, a imadu osićaj pripadnosti.

gućnost izjašnjavanja na popisima[9] i ne postoji, pa su oni "postali" Hrvati, Jugosloveni, a oni koji su bili najuporniji, išli su u rubriku "Ostali". Kako nije bilo mogućnosti da se ljudi izjasne ko Bunjevci, i sve sa prefiksom Bunjevac se svojatalo kod Hrvata. U daljem izlaganju će se samo pridstavit popisi stanovništva, sa posebnim osvrtom na rubriku "Ostali", ko i par riči o svakom popisu ponasob.

Popis 1948. godine

Značaj ovog popisa je neproienjiv, jel je to bio prvi popis u tadašnjoj Jugoslaviji, al i prvi popis di su nacionalne zajednice imale mogućnost iskazat svoje stavove, tj. skoro sve nacionalne zajdnice, jel Bunjevci to nisu mogli nego su postali „Ostali". Narodi koji su bili "dozvoljeni" u popisu bili su: 1. Srbi, 2. Hrvati, 3. Slovenci, 4. Makedonci, 5. Crnogorci, 6. Neopredeljni Muslimani, 7. Bugari, 8. Česi, 9. Slovaci, 10. Rusi, 11. Rusini (Ukrajinci), 12. Šiptari, 13. Mađari, 14. Nemci, 15. Rumuni, 16. Vlasi, 17. Italijani, 18. Turci, 19. Cigani, 20. Ostalo i nepoznato. U ovom popisu su ljudi imali do tad najveći broj mogućnosti da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti, što možemo vidit po broju naroda, al i po nastanku novi naroda koji do tad nisu bili u popisima - "Crnogorci"[10]. U nastavku koristiće se slična tabela, ko iz popisa 1931., di će se pridstavit samo dio popisa, onaj koji je relevantan za Bunjevce.

Tabela 2: Dio popisa stanovništva iz 1948. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Ostalo i nepoznato
Srbija	6527966	4823730	169864	9214
Vojvodina	1663212	841246	134232	4693
Subotica	112194	11617	45608	1021
Sombor	85103	36708	18208	297

9 Ista situacija je bila i u prethodnim popisima, ali su ljudi mogli makar u svojim dokumentima da stave sopstvenu nacionalnu pripadnost, tj. kako su je oni videli.

10 Podaci za mesni-gradski narodni odbor- Stanovništvo po narodnosti po popisu 15. marta 1948. godine, Beograd 1954. skinuto sa sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs 25.10.2015.

Kako je ovo bio prvi popis nakon odluke da se Bunjevci upišu u popisu ko Hrvati, možemo primetiti da je došlo do povećanja nacionalne zajednice Hrvata u Vojvodini. Ovo je poslidica odluke o pripisivanju nacionalnog identiteta Bunjevaca, hrvatskoj nacionalnoj zajednici[11]. Virujem da Bunjevci nisu ni bili svesni značaja ove odluke i šta će ona donet u budućnosti. Možemo reć da su samo oni koji su stavljeni u grupu „Ostali i nepoznati"[12], bili svesni ovog problema, i oni pridstavljaje, možemo slobodno reć, prvi otpor Bunjevaca tadašnjoj politiki države o nacionalnim zajednicama.

Popis 1953. godine

Popis iz 1953. godine je došo svega pet godina posli prithodnog, al je tribalo da bude prvi od redovni koji se obavljaje svaki 10 godina na početku decenije. Sa ovim popisom došlo je do nikoliko promina u popisnim listama i u načinu na koji je vršen. Jedna od nji je da se po prvi put koristi izraz Jugosloven ko odrednica u popisu, pri čemu su u ovu kategoriju ulazili svi koji su se izrazili van odrednica koje su njim ponuđene (izjašnjavanje po regionalnoj pripadnosti, Bunjevci...). Najznačajnija promina u ovom popisu jeste da u zavisnosti od mista vršenja popisa, postoje različite mogućnosti izbora. Pa tako u popisu vršenom u Srbiji - užoj Srbiji, ko i na Kosovu i Metohiji, ao narodnost mogla se iskazati u odrednicama: 1. Srbi, 2. Hrvati, 3. Slovenci, 4. Makedonci, 5. Crnogorci, 6. Jugosloveni - neopredeljeni, 7. Šiptari, 8. Bugari, 9. Vlasi, 10. Turci, 11. Ostali Sloveni, 12. Ostali nesloveni. Za razliku od ovog, u Vojvodini je vršen popis prema ovim kriterijumima: 1. Srbi, 2. Hrvati, 3. Slovenci, 4. Makedonci, 5. Crnogorci, 6. Jugosloveni-neopredeljeni, 7. Slovaci, 8. Mađari, 9. Rumuni, 10. Rusini - Ukrajinci, 11. Ostali Sloveni, 12. Ostali nesloveni[13].

11 Drago Njegovan, „Dokumenti o nasilnoj hrvatizaciji Bunjevaca i Šokaca u Vojvodini posle Drugog svetskog rata", Etnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima", Novi Sad 2008, str. 106.

12 Smatram da je bar 50% pripadnika ove grupe bunjevačkog nacionalnog identiteta.

13 Prema podacima iz Popisa 1953. skinuto sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs (Pristup 25.10.2015.)

Prema ovom se vidi da je pokušano da se što veći broj narodnosti stavi na spisak, al samo tamo di je realno njev veći broj, zbog glomaznosti podataka. U svim krajovima prvi šest grupa je neprominljivo, a ostalo se minjalo u zavisnosti od prilika.

Tabela 3: Dio popisa stanovništva iz 1953. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Jugosloveni - neopredeljeni	Ostali Sloveni
Srbija	6979154	5152939	173246	81081	114079
Vojvodina	1712619	874346	128054	10537	11268
Subotica	115342	12189	39668	6433	305
Sombor	133465	60233	25100	1186	337

Prema rezultatima popisa možemo samo nagađat o broju Bunjevaca, koji su živili na ovim prostorima, al je sigurno da ji je bilo, samo su svrstani u razne grupe (Srbi, Hrvati, Jugosloveni-neopredeljeno, ostali Sloveni). Takođe, triba naglasit da se primećiva manji broj pripadnika nacionalne zajednice Hrvata, prilikom čega se povećava "Ostali Sloveni" i "Jugosloveni-neopredeljeni", pa možemo sa sigurnošću tvrdit da za razliku od pridhodnog popisa, veći broj pripadnika bunjevačke nacionalne zajednice je rešio da ne dozvoli da postanu Hrvati, nego su izabrali dva alternativna rišenja, "Ostali Sloveni" i "Jugosloveni-neopredeljeni". Značaj ovog jeste da nacionalni identitet Bunjevaca nije nesto, samo su izabrali nešto što je prihvatljivije, jel se činilo da kada ne mogu bit Bunjevci, mogu bit Sloveni jel Jugoslovni, nikako Hrvati.

Popis 1961. godine

Osam godina nakon poslidnjeg popisa došlo je do novog popisa u zemlji i to je prvi popis u seriji popisa koji su rađeni na početku decenije. Popis iz 1961. godine donosi promine u klasifikaciji narodne pripadnosti, prije svega u nazivu grupe Muslimani jugoslovenskog porikla, prilikom čega su se oni mogli izjasnit ko muslimani ne samo u pogledu vire, nego i nacionalno. Razlika od pridhodnog popisa jeste u tom što su u ovom po-

pisu prikazane grupe svudan iste, tj. ne postoje razlike izmed juga i severa, istoka i zapada. Takođe, odustalo se od izraza „narodna pripadnost“ već se govori o „nacionalnom sastavu“. Tako se po nacionalnom sastavu u popisu pojavljuju: 1. Crnogorci, 2. Hrvati, 3. Makedonci, 4. Muslimani, 5. Slovenci, 6. Srbi, 7. Albanci, 8. Mađari, 9. Romi, 10. Jugosloveni[14] .

Tabela 4: Dio popisa stanovništva iz 1961. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Jugosloveni
Srbija	7642102	5704645	196409	20076
Vojvodina	1854935	1017683	145341	3174
Subotica	111030	12779	41488	39
Sombor	49047	24181	11283	180

Kako ni u ovom popisu nije bilo mogućnosti da se građanin za nacionalnu pripadnost izjasni ko Bunjevac, alternativa njim je bila da budu Jugosloveni. Prema tabeli možemo vidit da je došlo do promine u načinu izjašnjavanja o identitetu, pa bit Jugosloven na ovom popisu nije bilo popularno. Za Bunjevce je ovo bilo interesantno, jel su morali opet postat Srbi jel Hrvati, a samo najuporniji su ostali Jugosloveni. Ovako stanje ne iđe u prilog čuvanju bunjevačkog nacionalnog identiteta, a razlog ovakog stanja mogu bit razni, pritisak vlasti, Jugoslovenstvo nije bilo popularno u tom trenutku, el letargija ka očuvanju nacionalnog identiteta.

Popis 1971. godine

Drugi popis koji je izveden na početku decenije. Ko posebnu karakteristiku imo je da su se Muslimani mogli izjasnit ko taki kroz narodnu pripadnost, al i kroz regionalnu. Takođe, po prvi put postoji mogućnost regionalnog izjašnjavanja. Posebna odlika ovog popisa je da su ljudi, koji nisu izjasnili svoju etničku pripadnost, ulazili u ovu grupu, kroz tri odgo-

14 Podaci uzeti iz knjige „Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1961. godini - Nacionalni sastav stanovništva u FNR Jugoslaviji - podaci po naseljima i opštinama“ knjiga 3., Beograd 1961, skinuto sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs 25.10.2015.

vora: 1. Nisu se uopšte izjasnili, 2. Izjasnili su se ko Jugosloveni, 3. Izjasnili su se kroz regionalnu pripadnost[15] .

Tabela 5: Dio popisa stanovništva iz 1971. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Jugosloveni
Srbija	8446396	6016616	184913	123824
Vojvodina	1952533	1089132	138561	46928
Subotica	146773	19038	46331	4927
Sombor	98080	48858	19072	4355

Napomina: U posebno iskazanoj kategoriji Bunjevci (u tabelama za Pokrajinu, opštine i naselja svrstani u Hrvate) u Statističkom biltenu AP Vojvodine br. 7. za 1971. godinu str. 48-51, u Vojvodini je evidentirano ukupno 18258 Bunjevaca od čega u Subotici 14892 i Somboru 2696.

Triba naglasit da je u tabeli prikazan samo dio nacionalni pripadnosti, koje su se našle u popisu, al kako Bunjevaca nema ni u ovom popisu, oni su opet svoju različitost mogli iskazat samo kroz Jugoslovenstvo. Iz priloženog možemo reć da je došlo do povećanja broja stanovnika unutar cile zemlje, prije svega u Vojvodini. Ideja Jugoslovenstva ponovo je popularna med pripadnicima različiti nacionalnih zajednica, pa možemo reć da dio Jugoslovena čine Bunjevci koji opet na ovaj način pokušavaje sačuvat svoj nacionalno/etnički identitet i pored tog da ji vlast želi svrstat u Srbe el Hrvate. Značaj ovog se ogleda i u tom, da Bunjevci nisu mogli bit Bunjevci, već 25 godina - skoro jednu generaciju, pa možemo reć da je ovaj popis prikretnica ponovnog jačanja Bunjevačkog nacionalnog identiteta kroz identitet Bunjevci-Jugosloveni.

Popis 1981. godine

Poslidnji popis u Titovoj Jugoslaviji ima sve karakteristike popisa od prije deset godina. Mož se kazat da je za naš rad najvažnije što je ovo po-

15 Podaci uzeti iz knjige „Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1971. godini - Nacionalni sastav stanovništva u FNR Jugoslaviji - podaci po naseljima i opštinama“ knjiga 2., Beograd 1971, skinuto sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs 25.10.2015.

slidnji popis u kojem nisu postojali Bunjevci, jel već u slidećem popisu iz 1991. godine to više nije slučaj[16] .

Tabela 6: Dio popisa stanovništva iz 1981. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Jugosloveni
Srbija	9313676	6182155	149368	456623
Vojvodina	2034772	1107375	109203	172219
Subotica	154611	20674	32589	17130
Sombor	99168	46957	15228	14399

Ovaj popis su okarakterisale dvi pojave, koje su se nastavile iz pridhodnog popisa, a to su: Povećanje broja stanovnika i povećanje broja Jugoslovena. Tabela nam pokaziva i to da dolazi do smanjenja broja osoba, koje su se izjašnjavale ko Hrvati, a kako se broj stanovnika Vojvodine (Srbije) povećavo, možemo nagađat da je dio pripadnika grupe „Hrvati“ posto „Jugosloveni“. Procentualno jedan dio ljudi, koji su prišli iz „Hrvati“ u „Jugosloveni“ su osobe koje su se identifikovale sa idejom jugoslovenstva, al veći dio su, možemo procinit, bili Bunjevci, koji nisu više tili da ji svrstaje u „Hrvate“, već su se nadali da će kroz jugoslovenstvo stvarat svoj identitet, ko što su godinama i radili. Ova grupa „Bunjevci-Jugosloveni“ su oni koji su se na slidećem popisu izjasnili ko Bunjevci, ko posebna nacionalna zajednica, a ne ko dio nike druge.

Popis 1991. godine

U odnosu na prošle popise, klasifikacija nacionalne, odnosno, etničke pripadnosti proširena je modalitetima: Bunjevac, Egipćanin i Šokac. To čini ovu godinu i ovaj popis, možemo slobodno kazat, revolucionarnim u političkom životu Bunjevaca, jel posli pedeset godina Bunjevci se konačno mogu izjasnit ko taki. Gledajuć tabelu 7. postavlja se pitanje otkud odjednom Bunjevci na popisu stanovništva i to nji 21.552, po ciloj Vojvodini.

16 Podaci su uzeti iz knjige „Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije“ 1. Knjiga, izdavač Savezni zavod za statistiku, Beograd 1981, skinuto sa sajta http://webrzs.stat.gov.rs 25.10.2015.

Prema podacima koji su prikazani u dosadašnjim popisima mi možemo reć da Bunjevci nisu minjali svoj identitet, oni su ga samo prilagodili tadašnjim uslovima (bolje bit Jugosloven, nego Srbin jel Hrvat), jel su shvatili da samo tako mogu sačuvat sebe i svoju etničku zajednicu. Značaj ovog ogleda se i u tom, što ovaj primer mož poslužit ko model drugim grupama da sačuvaje sebe i svoj identitet u vrimenima kada njim je zabranjeno da se izjašnjavaje ko pripadnici te grupe.

Tabela 7: Dio popisa stanovništva iz 1991. godine

	Ukupno	Srbi	Hrvati	Jugosloveni	Bunjevci
Srbija	9791475	6428420	109214	317739	21662
Vojvodina	2012517	1151353	74226	168859	21552
Subotica	150266	22463	16282	22486	17527
Sombor	9588	49254	8699	14865	2966

Evidentno je da je broj osoba koji su se izjašnjavale ko Hrvati, neuporedivo manji nego na pridhodnim popisima, al broj Jugoslovena je osto približno isti. Mišljenja sam, da se dio Hrvata počo izjašnjavat ko Bunjevci, a dio ko Jugosloveni. Statistički gledano broj „Jugoslovena“ se nije prominio, al jeste sastav, jel Bunjevci koji su se do tad izjašnjavali ko Bunjevac-Jugosloven, izbacivaje sufiks Jugosloven i postaju samo Bunjevci, dok Hrvati postaju Jugosloveni.

Zašto se odjednom toliko ljudi izjasnilo ko pripadnici bunjevačke nacionalne zajednice, kad to nisu mogli polak vika? Možemo samo reć da su Bunjevci uspili, kroz ideju jugoslovenstva i „ostali“ sačuvat i prenet svoj identitet, što pokaziva da identitet nije nešto što se mož naredbom ugasit, jel dok god je ljudi koji se identifikuju sa određenim etničko/nacionalnim identitetom, šansa da se taj identitet sačuva je velik i nikake pripreke ga ne mogu zaustavit da se iskaže.

Literatura

Njegovan Drago, Dokumenti o nasilnoj hrvatizaciji Bunjevaca i Šokaca u Vojvodini posle Drugog svetskog rata, E*tnolingvistička i istorijska istraživanja o Bunjevcima*, Novi Sad 2008.

Prelić Mladena, Pitanje posebnog bunjevačkog identiteta u svetlu savremenih teorija o etnicitetu, *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima"*, Novi Sad 2007, str. 193.

Vojnić Kortmiš Ivan, Uvod u povist Bunjevaca i njevog imena, *Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima",* Novi Sad 2007, str. 205

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji, Beograd 2012, str. 9; Stanovništvo po veroispovesti i maternjem jeziku" po popisu stanovništva od 3. marta 1931. godine, Beograd 1945.

Stanovništvo po narodnosti po popisu 15. marta 1948. godine, Beograd 1954.

Popis stanovništva 1953.

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1961. godini - Nacionalni sastav stanovništva u FNR Jugoslaviji - podaci po naseljima i opštinama knjiga 3., Beograd 1961.

Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 1971. godini - Nacionalni sastav stanovništva u FNR Jugoslaviji - podaci po naseljima i opštinama, knjiga 2., Beograd 1971.

Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije, 1. Knjiga, izdavač Savezni zavod za statistiku, Beograd 1981.

Popis stanovništva i stanova 1971, Prethodni rezultati o nacionalnom sastavu stanovništva 31. marta 1971. god., Statistički bilten, broj 7, Novi Sad: Pokrajinski zavod za statistiku.

CENSUSES OF YUGOSLAVIAN POPULATION FROM 1948 TO 1991: EVIDENCE OF THE SUSTAINABILITY OF BUNJEVAC ETHNIC IDENTITY

By ŽELJKO BOŠNJAK, Serbia

Abstract: The study examines the manifestations of identity resistance of Bunjevci during the population censuses between 1948 and 1991. Although until the 1991 census, Bunjevci were not provided the opportunity of special national self-identification in the "second" Yugoslavia, this small community managed to preserve its ethnic and national identity. This was demonstrated in 1991 by 21,000 members of the nation who nationally identified themselves as Bunjevci. The author bases his analysis on the published results of censuses, starting from the census of 1931, through all censuses between 1948 and 1981, until the 1991 census when Bunjevci were granted the status of a specific national minority in Serbia. The author's thesis is that Bunjevci, despite the assimilation efforts of state administrations carrying out the population censuses, had a mature, stabilized ethnic and national identity, which could not be annulled with bans. In order to preserve their identity, Bunjevci avoided declaring themselves as Serbs or Croats by choosing nominal census categories like Yugoslavs or Others. When in 1991 they were given the opportunity to declare themselves as Bunjevci, the stable nucleus of this nation (the author estimates 20 to 25 thousand people at the time of the census in 1931) formally identified itself in approximately the same volume (21,000). The author concludes that during the population censuses after 1945 some differentiation happened among Bunjevac people in Serbia/Vojvodina, through identifying themselves like Yugoslavs or Others - with the acceptance of the characteristics of the majority nation (Serbian language) or the elements of Croatian national identity by some members of this community, but the nationally self-identified core of Bunjevci managed to preserve itself until 1991, so that no obstacles could stop them from expressing their ethnic identity.

Keywords: Bunjevci, ethnic and national identity, population censuses

Слободан П. Орловић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет
sorlovic@pf.uns.ac.rs

Противуставност асимилаторског правног акта према Буњевцима и Шокцима по ослобођењу 1945. године

Апстракт: Током Другог светског рата на простору бивше Краљевине Југославије пружао се оружани отпор окупатору паралелно са којим је текла социјалистичка револуција. По победи партизанских јединица (Народноослободилачке војске Југославије - НОВЈ) једна од револуционарних мера на подручју Бачке, Барање и шире била је насилно асимиловање Буњеваца и Шокаца у Хрвате. У раду ће се покушати оценити правна ваљаност таквог акта с обзиром на то да је у то време владало стање уставног интерегнума (безуставности, провизорности). Закључак може бити и шири, политички, а тиче се непосредних и даљих последица по правни и укупан статус и положај Буњеваца и Шокаца на том подручју и њихов опстанак.

Кључне речи: насилна асимилација, устав, Буњевци, Шокци, асимилаторски акт.

Правни систем у држави коју називамо правном и где влада право, састоји се од уређеног скупа општих правних аката. То значи да у правни систем улазе многи правни акти, од устава, преко закона до подзаконских прописа, који имају своје место у хијерархији – закони морају бити у складу са уставном а подзаконски акти у складу са законима. Уређен правни систем је монолитан што значи да између његових правних аката постоји формални и садржински склад [Јовичић 2006: 331]. Вредносно посматрано, ово значи да су у уставу садржане

највеће вредности и најважнија питања једног друштва и државе, док су у законима важне вредности и питања али не толико да заслуже место у уставу. Подзаконски прописи, пак, детаљније разрађују одређена питања на начин како и колико им је то дозвољено законом. Ово би угрубо био опис пожељног правног система. За потребе овог рада могли би га и поделити на формални и материјални (садржински) део. По формалном критеријуму у правном систему препознајемо акте више и ниже правне снаге, све до највишег правног акта – устава. По материјалној компоненти анализира се садржина правних аката па, следећи формални критеријум, закључујемо да све (три) врсте аката морају да стоје у служби остварења и заштите прокламованих вредности: живота, слободе, достојанства, имовине, народне власти и других које су основа демократске уставне државе. Правни систем савремених демократија састоји се, дакле, од хијерархијски усклађених правних аката различите правне снаге којима се регулишу и штите друштвене вредности, лични и општи интереси.

Ово је слика правног система у редовним приликама функционисања државе. Када је држава у ванредним или ратним приликама, кризним стањима која ремете или сасвим дазавуишу механизме функционисања власти постоји опасност од поремећаја редовне хијерархије правних аката у правном систему. Уставима се обично остави могућност да се нижим правним актима, због потребе опстанка државе, мењају и суспендују виши правни акти. Тиме се начело правне сигурности ставља испод „државног разлога“. Такозваним ратним уредбама подређују се закони док постоји потреба и док кризно стање, рат или елементарна непогода траје. У нарочитим околностима, у стању рата, окупације или револуције, на подручју једне државе могу паралелно да функционишу два или више државних механизама, сваки на делу територије. Тада норме мирнодопског устава губе, трајно или привремено, своју супремацију што значи и да се мења, потпуно или делимично, хијерархија правних аката из предкризног правног система. Уредба или наредба коригује или просто игнорише ранији (формално још постојећи) мирнодопски закон или то у рату донет

закон чини са уставом из времена редовног државног стања. Ове деформације у односу виших и нижих правних аката се по престанку стања кризе превазилазе тако што држава потврђује или поништава акте донете за време рата. Уколико се угрожена држава не обнови и зацели, у новонасталој политичкој заједници ратни правни акти ће наставити да производе правно дејство тако што ће их нова мирнодопска власт потврдити уставом или законом.

Напред наведене вредности (живот, слобода…) као објекти заштите су, како се то обично наводи, карактеристични за либерално-демократске уставне системе који преовлађују у Европи за протекла два века (почев од Француске буржоаске револуције 1789), а данас су заступљени готово без изузетка у европским државама. Међу основним правима која се нису одмах заокружила (значи мењала су садржину и значење) и која су прошла одређену еволуцију и касније признавање је право на националну припадност. Оно је данас гарантовано уставима кроз право грађанина да се слободно изјасни о својој националној припадности, да изражава своју националну културу и употребљава свој језик и писмо или, уколико не жели, да се не изјашњава о својој националној припадности [Симовић, Аврамовић, Зекавица 2013: 425]. Уобичајени наставак овог права је забрана дикриминације која подразумева забрану стављања неког лица у неповољнији положај због припадности некој нацији, етносу, народу.

Пре него што су елементи нације јасно дефинисани током дугог настајања националних држава у XIX и XX веку као етничко порекло, језик и свест о историјском и културном заједништву, постојао је идентитет чија је основа била вероисповест. Разликовање вероисповести као вредности која се штити правом није нестала дефинисањем и признавањем националног идентитета, већ су два идентитета почела да постоје заједно. Негде су се поклапали (Енглези – англиканска вероисповест, Италијани, Пољаци – католицизам), а у неким државама су припадници једне нације традиционално припадају различитим верама (Немци, Мађари – протестанти и католици). На Балкану су религија и национална припадност и даље уско повезани,

али се ипак религиозни, језички и етнички критеријуми не поклапају [Stanković-Pejnović 2010: 106]. На подручју југословенске Краљевине и потом Републике постојало је неколико вероисповести а већи број националних идентитета, што признатих што непризнатих правом.

Поратно време (1945) доношења акта који је предмет овог рада – о асимилацији Буњеваца и Шокаца – још увек је нека врста ванредног стања[1] у коме нема изграђеног а камоли уређеног правног поретка па су и људска права за то време била посебно угрожена. У том смислу, данашњи уставни стандарди који се односе на слободу националног идентитета нису постојали као уставна материја, нити су у некој блажој (палијативној) форми били уобичајени за оно време. Такође, то је било време нестајања једног (капиталистичког) и настајања другог (социјалистичког) правног система што је подразумевало промену најважнијих друштвених вредности као предмета уставне и законске заштите. Мењала се дефиниција националне припадности, процеси националног обједињавања („интегративно југословенство") замењени су „националним ослобођењем" и стварањем нових нација у југословенским федеративним јединицама (републикама). Обрнут процес правног и стварног затирања спровођен је према националном идентитету Буњеваца и Шокаца.[2] То је, између осталог довело до готово нестанка Шокаца и драстичног смањења броја Буњеваца (укупно са 75.000 на 28.000), уз бројно повећање „буњевачких Хрвата" на пописима у Југославији после 1945. године [Raič, Kujundžić Ostojić 2013: 111-112]. Процеси негирања Буњеваца, који су започети у периоду између два светска рата, настављени су у драстичној форми по окончању Другог светског рата [Његован 2008: 106]. Ако се пође од става да су све државе, а посебно нове, „криве" за политику националне хомогенизације, која варира од благих до жестоких покушаја [Harris 2015:

1 Давно дефинисано као време у коме је: *Salus populi, suprema lex* – спас народа, врховни закон [Цицерон 2002: 3], где правни поредак не функционише нормално.

2 Буњевци и Шокци су католици, пореклом Далматинци (етноним Буњевци) и Босанци (етноним Шокци) који насељавају подручје „Бајског троугла (трокута)" током XVII века [Опширније: Mandić 2009].

197], онда на примеру Буњеваца и Шокаца видимо жесток покушај хомогенизације хрватске нације који је на концу, у новој, самосталној Хрватској доведен до краја. То значи да „неприлагођеним појединцима“, у овом случају онима који се осећају Буњевцима и Шокцима, „остаје само да се изборе за индивидуалну аутономију, ако је она уопште могућа у конзервативно утемељеном поретку“ [Jović 2011: 41].

НЕСТАЈАЊЕ ПРАВНОГ СИСТЕМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ТОКУ И НА КРАЈУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Највиши правни акт у правном систему Краљевине Југославије је Устав (“Октроисани“) од 1931, као и његов демократскији претходник Устав („Видовдански“) од 1921. године. Октроисани и Видовдански устави нису имали одредбе о националном идентитету већ се гарантовала слобода вере. „Ујемчава се слобода вере и савести“ (чл. 12 Видовданског устава, чл. 11 Октроисаног устава) што је подразумевало равноправност пред законом и јавно исповедање вере. У самом имену државе по Видовданском уставу препознају се три нације (народа) Срби, Хрвати и Словенци, а Устав их помиње касније још на једном месту – „Намесници могу бити само рођени Срби, Хрвати или Словенци (…)“, (чл. 60).[3] Устав познаје и Муслимане (са великим словом „М“), али не као народ већ као верску заједницу на коју се примењује шеријатско право у наследним и породичним односима (чл. 109). Мимо овога, Устав носиоце људских права и слобода третира као „грађане пред законом једнаке“ (чл. 4 и др). Слично је и у Октроисаном уставу по коме су сви грађани једнаки пред законом и уживају исту правну заштиту (чл. 4). У њему се више не помињу Срби, Хрвати и Словенци, већ се означава „племе“ (забрањује се партијско-поли-

3 У актима прводецембарског уједињења: у Адреси изасланства Народнога Вијећа СХС помињу се Словенци, Хрвати и Срби, али и „уједињени Српско-Хрватско-Словеначки Народ“. Такав „троимени“ народ помиње и престолонаследник Александар у одговору на Адресу и у Манифесту од 6. јануара (24. децембра) 1919. године [Крклјуш 2003: 321-327].

тичко удруживање на племенској основи, чл. 13), а по истим наследним и породичним питањима Устав познаје муслимане (овај пут са малим словом „м“).

Са таквим уставним игнорисањем националних идентитета, а тиме и ускраћивањем евентуалних колективних националних слобода (политичког удруживања, на пример) дочекан је ратни пораз, окупација и распад Краљевине и тиме практична суспензија њеног Устава. Из рата као победник излази партизански Народноослободилачки покрет (прерастао у НОВЈ) који је паралелно са војном победом спроводио и докончао револуцију, заменивши бивши политички режим новим. Револуционарни политички и правни поредак је током предуставне фазе (до Устава ФНР Југославије од 1946) настојао да конститутивним учини више нација и да свака буде заокружена у своју политичку јединицу (републику).[4] Ово је довршено две деценије касније (1963. Муслимани постају нација и добијају шесту буктињу на грбу) [*Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama* 1994: 5 и даље].

Током рата највише представничко тело Покрета – АВНОЈ, доносило је акте уставног карактера који су важили на територији коју су контролисали партизани, а спроводили су их народноослободилачки одбори. Ово је био само један од начина раскида са правним системом који је важио под Октроисаним уставом (формално престао да важи потписом капитулације 17. априла 1941). На другим деловима територије Краљевине Југославије током окупације такође је дошло до дисконтинуитета (прекида) са ранијим правним системом. Ово значи да на некада јединственом правном подручју више није било

4 „(…) Југославија ће се изградити на федералном принципу који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине“, Одлука о изградњи Југославије на федералном принципу, Јајце, 29-30. новембар 1943; касније у Декларацији о проглашењу ФНР Југославије од 29. новембра 1945. године говори се о „народима Југославије“ без навођења који су то што је оставило могућност ширења списка народа [Nešović, Petranović 1983: 452, 853-854].

општеважеће хијерархије правних аката па тиме ни јединственог правног система. На сваком делу окупираног подручја важила су правна правила која је у војним условима наметнуо окупатор. Условно би се могло рећи да је Октроисани устав делимично остао на снази, али не на сталној и заокруженој територији, тамо где је фактичку власт имала Југословенска војска у отаџбини. Ипак, ни ту у стварности тај устав није био спровођен, нити су постојале ваљане институције власти које би то чиниле.[5]

У фази завршних операција ослобођења Баната, Бачке и Барање формира се Војна управа (17. октобра 1944) која ће сву цивилну власт после четири месеца на тим подручјима (и одраније у Срему), пренети на Главни народноослободилачки одбор Војводине (у даљем тексту: Одбор) (Наредба Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 27. јануара 1945). Одбор као орган власти прерашће у Народну скупштину АП Војводине (у августу 1945). Пре тога, у мају, Одбор ће донети допис који садржи асимилаторску наредбу по којој се нижим властима „ставља у дужност да спроведу и да се старају“ о томе да се у легитимацијама и разним евиденцијама Буњевци и Шокци имају „уносити“, „означити“ и „третирати искључиво као Хрвати без обзира на њихову изјаву“, а ако су већ означени као Буњевци и Шокци исправе се имају уништити.[6] Оваквом атаку на људско право морала је претходити одлука на

5 Било је коментарисано да је тај устав био на на снази само у краљевој хотелској соби у Лондону.

6 Главни народноослободилачки одбор Војводине, Одељење за унутрашње послове, бр. 104071945, 14. маја 1945, Нови Сад, Свима окружним народноослободилачки одборима (латиничким писмом, *нап. С.О*): „Догађа се, да се многи Хрвати уводе као Буњевци и Шокци у рубрике, где се означава народност, а не као Хрвати као на пр.: у легитимације, разне евиденције и спискове, и то бива често по њиховом изричитом захтеву или по вољи и нахођењу дотичног чиновника. Како буњевачка и шокачка народност не постоје, то вам се наређује да све Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву. У разним окрузима и местима, где су они до сада уведени као Шокци и Буњевци, има се то исправити и означити као Хрвати нарочито у легитмацијама, бирачким списковима, путним објавама и разним другим списковима по народности. У будуће се имају уносити само и искључиво као Хрвати. Све до

највишој инстанци – можда се таквом може сматрати нешто ранији говор маршала Јосипа Броза Тита на оснивачком конгресу Комунистичке партије Србије (8-12. маја 1945), када 12. маја изговара следећу реченицу: „Ми градимо братство и јединство, али српски шовинисти у Војводини неће да признају Хрвату да је Хрват, већ га зову Буњевац" [Branković 1985: 37]. Све у свему, насилна асимилација од стране нових власти је отпочела.

ПРАВНА ПРИРОДА АСИМИЛАТОРСКОГ ПРАВНОГ АКТА ПРЕМА БУЊЕВЦИМА И ШОКЦИМА

Посматрајући форму и садржину овог асимилаторског правног акта према Буњевцима и Шокцима (у даљем тексту: асимилаторски акт) може се извести закључак о његовој правној природи. У погледу форме асимилаторског акта увиђамо следеће: ради се о писаном, општем правном акту који је донет у форми наредбе. Овај акт, додуше, не слови као наредба али се из његове садржине тако шта може закључити. Издат је од стране органа управе – Одељења за унутрашње послове који је део (или орган у саставу) Главног народно ослободилачког одбора Војводине.

Овде се јавља прва правна дилема: да ли је реч о акту законске, подзаконске или можда уставне снаге. Из угла данашње уставности посматрано, да би један овакав акт призводио правно дејство морао би имати уставну снагу, то јест морао би бити у форми устава или уставног амандмана с обзиром на то да се њиме дира у право на национално опредељење. Ово право је материја (садржина) устава

сада издате легитимације и исправе, где су означени као Буњевци и Шокци имају се уништити и нове издати, издавање нових легитимација не сме се поново наплаћивати од странака. Ставља вам се у дужност да о овоме одмах известите све градске и среске одборе, а преко ових месне, да то што пре безуветно спроведу, а ви да се старате, да се ово свакако изврши и да о учињеном известите", у потпису (ћирилицом, нап. С.О): начелник Маринковић. Овај акт су окружни народноослободилачки одбори прослеђивали градским, среским и месним на даље извршење.

(*materia constitutionis*) јер се везује за друштво и његове припаднике, грађане [Марковић 2015: 40]. Међутим, у то време није било устава у формалном смислу, већ су постојали одређени уставни акти у материјалном смислу - они које је доносио АВНОЈ (или његов Президијум) и тицали су се уставне материје. Њима су штићена (суверена) права Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, као „појединих народа" Југославије. Конкретно право Буњеваца и Шокаца да се таквима национално изјашњавају није било заштићено уставним актима у материјалном смислу, већ се о томе да закључити посредно. Тако је Законом о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора (24. мај 1945) кажњиво „свако ограничење грађанских права као и свако пружање повластица и предности (привилегија) грађанима (…) у зависности од њихове националне, расне ии верске припадности (...)" [Nešović, Petranović 1983: 704]. Овакво ограничење је и немогућност националног изражавања што, иако је овде законски уређено, представља уставну материју (устав у материјалном смислу). Закон се, даље, неспорно односи и на Буњевце и Шокце (као и све друге грађане на територији ДФ Југославије).

Асимилаторски акт такође уређује уставну материју и супротан је ономе што је уређено овим законом па би оба ова супростављена акта могла представљати устав у материјалном (садржинском) смислу. Међутим, у погледу форме (доносиоца, поступка и облика) не могу бити уставни акти.

При оцени да ли се ради о пропису законске снаге такође се мора поћи од формалног и материјалног критеријума. У погледу доносиоца, донео га је орган управе али као део хибридног (законодавно-извршног) органа, Одбора, који ће касније прерасти у представничко тело – Скупштину Војводине. Није донет по уобичајеном законодавном поступку (непознато је да ли је икакав поступак доношења спроведен или је просто октроисан, издиктиран), нити има облик (форму у ужем смислу) закона. Састоји се од неколико реченица које номотехнички нису разврстане у чланове (основне јединице систематизације). Оно што је заједничко са законом је то да се ради о општем

правном акту. У погледу садржине, могло би бити говора о томе да се у асимилаторском акту ради о законским одредбама јер су људска права, поред устава, и законска материја, а овде се ради о одузимању колективних права одређеним заједницама (народима, етничким групама) на националну припадност.

Аргументи постоје и да се овај асимилаторски акт сврста у групу подзаконских правних аката. Он не може бити управни акт (иако га је донео орган управе) јер није појединачни правни акт, али у погледу непосредног доносиоца очигледно је реч о органу управе који не може да доноси законске већ само подзаконске акте (начелник одељења управе). Ипак ово сигурно важи у уређеном и формираном правном систему који функционише у редовним приликама. Овде је, пак, реч о приликама које се, иако мирнодопске, не могу назвати редовним. У таквим околностима формално подзаконски акти (уредбе, наредбе) могу да имају законску снагу. По правима у која задире и на који начин то чини, а имајући у виду ко је доносилац асимилаторских акта, најближе је истини да реч о правном акту који је по формалним елементима своје правне природе подзаконски општи правни акт са законском снагом.

У погледу оцене уставности у првом плану је као критеријум сама садржина асимилаторског акта. Додуше, правни акт може бити неуставан и незаконит и због форме: када је донет од ненадлежног органа, у незаконитом поступку и нема прописан облик. Али ови елементи се овде не могу ваљано ценити управо због провизорности формалних правних правила правног система у настајању као ни због укупних тадашњих политичких прилика које нису биле редовне.

Остаје, даље, садржински критеријум. По мерилима данашње националне демократске уставности и међународних стандарда о људским правима, ово је очигледно неуставан и незаконит акт.

Реч је о пропису који садржи одредбе о насилној асимилацији припадника одређених народа (националних заједница) у другу націју. Невољно, силом администрације претварају се Буњевци и Шокци у Хрвате. Реч је о насилној асимилацији као правном поступку који као

резултат има да се дотадашњи Буњевци и Шокци правно имају сматрати Хрватима, без обзира на то како се стварно осећају. То је предуслов стварне асимилације за коју је неопходно више времена (генерација) и која ће као коначан резултат имати вољно изјашњавање бивших Буњеваца и Шокаца, односно њихових потомака, као Хрвата.

Како је у овом акту реч о насилној асимилацији (ненасилна, вољна асимилација – као претварање етничке мањине у већину је и данас постојећи друштвени процес) њена забрана у данашњој уставности има статус нарочито (апсолутно) заштићеног права. То значи да је насилна асимилација забрањена у свим приликама па и за време рата или ванредног стања када уставни систем не функционише на уобичајен начин. Карактеристика садржине овог акта је и та да се насилна асимилација не спроводи тако што се мањина правно претвара у већину, већ се припадници мањинских народа, Буњевци и Шокци, административним путем у јавним исправама воде и означавају као нека друга мањина са тог подручја – Хрвати.

Ценећи саджину овог асимилаторског акта у односу на тадашње правне прописе више правне снаге који су важили на ослобођеној територији Југославије – акте АВНОЈ-а и друге, такође се да закључити о његовој незаконитости и неуставности. Највиши правни акти ондашњих власти промовисали су права свих југословенских народа (насупрот Краљевини која је признавала само Србе, Хрвате и Словенце) и грађана па је овакав асимилаторски акт, поготово што се односи на народе (националне мањине) словенског порекла, потпуно у супротности са прокламованим начелима народноослободилачке борбе и актима донетим пре Устава ФНР Југославије.

НЕУСТАВНОСТ АСИМИЛАТОРСКОГ ПРАВНОГ АКТА ПРЕМА БУЊЕВЦИМА И ШОКЦИМА - КАКО ЈЕ ИСПРАВИТИ

Закључак који произлази из описаног је да се ради о неуставном и незаконитом правном акту и да су сви појединачни правни акти који су донети на основу овог асимилаторског акта апсолутно ништави,

односно такви да не могу да производе правно дејство. Тај асимилаторски акт је значио повреду права на лично достојанство; противречио је неповредивости психичког интегритета; повређивао је и начело једнакости јер једна категорија становништва није имала право да слободно изрази своју вољу. Био је јасно дискриминаторски акт без обзира на то што право на изражавање националне припадности тада није било јасно формулисано. Просто, асимилаторски акт је кршио неупитне правне принципе и цивилизацијске тековине.

Како је протекло много времена од када је овај правни акт ступио на правну снагу, почео да се спроводи, произвео правне последице и престао да важи, правно није могуће покренути поступак накнадне оцене његове уставности и законитости пред Уставним судом.[7] Чак и када би то било могуће, не би се ретроактивно поништиле правне последице које је акт произвео јер су и саме, у међувремену, нестале (на пример, Буњевац коме је издата легитимација са ознаком хрватске националне припадности није више у животу). Не само да се не би поништиле правне последице, већ не би ни дубље социолошке које су се одражавале кроз процес асимилације, губитка националног идентитета и смањења броја Буњеваца и Шокаца.

Оно што може бити правна, политичка и морална надокнада онима којима је право на национално изјашњавање тако грубо одузето, као и њиховим потомцима, јесте доношење одговарајућег акта од стране Скупштине АП Војводине. Она би као правни сукцесор (наследник) Одбора, донела декларацију о поништавању свих правних последица асимилаторског акта. Макар што више и не постоји дејство асимилаторског акта, довољна би била и симболичка вредност такве скупштинске декларације.

Даље, декларацијом би се потрли политички мотиви овакве асимилације и исказала политичка воља већине народа у Војводини да се не мири са политичким и стварним последицама асимилаторског

7 Поступак оцене уставности може се покренути најкасније у року од шест месеци од престанка важења закона или другог општег акта (чл. 168 Устава Србије од 2006).

акта. Са ове временске дистанце, почетни политички мотив насилне асимилације Буњеваца и Шокаца се сам логично показује – повећање броја Хрвата. Из њега су потом произашле могућности остварења других политичких права Хрвата – првобитно, циљ је био заокруживање хрватске федералне јединице унутар Југославије и њено разграничење са Војводином односно Србијом. Каснији, а тада још увек потенцијални циљ, остварио се распадом Југославије, а то је остајање на овакав начин похрваћених простора (Барање, западне и источне Словоније и западног Срема) у самосталној хрватској држави. Део бивше државе на који се односио асимилаторски акт а данас припада Републици Србији – Бачка, трпила је тенденцију смањења броја Буњеваца и Шокаца (који су готово нестали) и сразмерно томе пораст броја Хрвата. Овај процес асимилације смањен је после распада СФР Југославије и данас готово заустављен.

Република Србија је правни сукцесор бивше Југославије за чије власти је донет и важио овај асимилаторски акт. Он је тако део нашег правног наслеђа па је нужно да се, посебно због уставног положаја Буњеваца и (преосталих) Шокаца данас, макар и симболично изрази отклон према њему и неспоран став да је неуставан и неприхватљив. Једна декларација покрајинске скупштине послужила би таквој сврси.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Branković, Slobodan (1985). „Struktuiranje federacije“. *Vojnoistorijski glasnik 36* (3), Beograd, 11-40.

Jović, Dejan (2011). „Popis stanovništva: Bitka za etnički status u postjugoslavenskim državama“. *Političke analize 2* (5), 36-45.

Јовичић, Моидраг (2006). *Устав и уставност*. Београд: Службени гласник.

Крк̂ељуш, Љубомирка (2003). *Одабрани извори из правне историје српског народа*. Нови Сад: Правни факултет, Центар за издавачку делатност.

Mandić, Mijo (2009). *Buni, Bunievci, Bunjevci*. Subotica: Bunjevačka matica Subotica.

Марковић, Ратко (2015). *Уставно право*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво: Досије студио.

Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije: podaci po naseljima i opštinama (Grabeljšek Dragana urednik) (1994). Beograd: Savezni zavod za statistiku.

Nešović, Slobodan, Petranović, Branko (1983). *AVNOJ i revolucija*. Beograd: Narodna knjiga.

Његован, Драго (2008). „Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата“, у: *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима*. Зборник радова, Нови Сад, 105-112.

Raič, Aleksandar, Kujundžić Ostojić, Suzana (2013). *Bunjevci između asimilacije i nacionalne zajednice*. Novi Sad: UG Bunjevci.

Симовић, Дарко, Аврамовић, Драгутин и Зекавица, Радомир (2013). *Људска права*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.

Цицерон (2002). *Закони III* (превела: Бојана Маневић-Шијачки). Београд: Плато.

Stanković-Pejnović, Vesna (2008). „Mogu li ’nacionalne države’ na Balkanu negirati multikulturalizam“. *Sociološka luča 4*(2), 103-115.

Harris, Erika (2015). „Paradoks, kontroverza i nacionalno samoodređenje“. *Politička misao 52*(1), 191-202.

ИЗВОРИ

Декларација о проглашењу ФНР Југославије од 29. новембра 1945.

Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора (*Службени лист ДФЈ*, бр. 36/1945).

Одлука о изградњи Југославије на федералном принципу, Јајце, 29-30. новембар 1943.

Устав Краљевине Југославије од 1931.

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 1921.

Устав Републике Србије од 2006.

UNCONSTITUTIONALITY OF THE ASSIMILATION ACT OF BUNJEVCI AND SOKCI AFTER THE LIBERATION 1945

By Prof. SLOBODAN. P. ORLOVIC, PhD, Serbia

Abstract: During the Second World War on the teritory of the former Kingdom of Yugoslavia the armed resistance against occupying forces was organised, and parallel with it flowed the socialist revolution. After the victory of the partisan troops (National Liberation Army of Yugoslavia - NLAY), the one of revolutionary measures in the area of Backa, Baranja and wider, was the forced assimilation of Bunjevci and Sokci to Croats. This work will attempt to evaluate the legality of that act in relation of the fact that at that time there was a situation of constitutional interregnum (ohne constitution, legal provisory). The conclusion could be wider, political, and refers to the direct and further consequences for the legal and overall status and position of Bunjevci and Sokci in this area and their survival.

Key words: forced assimilation, constitution, Bunjevci, Sokci, assimilation act

Секција II / Sekcija II

Dr Aleksandar Raič
Redovni profesor Univerziteta u Novom Sadu
Udruženje građana „Bunjevci“ Novi Sad
ugbunyevci@gmail.com

Etnička autohtonost i formiranje nacionalnog identiteta bačkih Bunjevaca

Apstrakt: Studija razmatra problem autohtonosti Bunjevaca na tlu Bačke i formiranja nacionalnog identiteta ko rezultata njevog otpora asimilaciji i marginalizaciji unutar izgrađivanja nacija-država okružujući naroda. Studija nastoji popunit jaz između odsustva sopstvenog, bunjevačkog samorazumivanja etnogeneze i istorijskog toka kreacije nacionalne zajednice Bunjevaca, s jedne, i učitavanja "bunjevačkog pitanja" u istorijsko poimanje kreacije okružujući nacija, osobito hrvatske nacije. Rezultati saopšteni u ovoj studiji oslanjaje se na hrvatsku i srpsku kritičku istoriografsku literaturu i na istraživanja bunjevački autora zainteresovani za afirmaciju Bunjevaca, ko malog autohtonog naroda savrimene Bačke (u Srbiji i Mađarskoj). Analizom evidencije i teorijski zasnovanog tumačenja vlaško-katunske etnogeneze protobunjevački rodova, studija podupire osnovnu tvrdnju autora o poriklu Bunjevaca (vlaška teza). Okvir etničkog identiteta bački Bunjevaca formiran je tokom boravka njevi pridaka na Tromeđi (Confinium triplex Mletačke republike, Austrijske carevine i Osmanskog sultanata) i učvršćivanja njeve vlaško-katoličke perspektive ko specifično bunjevačke. Svoj etnički identitetski okvir bački Bunjevci su razvili nakon sedentizacije u Bačkoj i na njemu su, tokom druge polovine 19. vika, počeli razvijat sopstveni nacionalni identitet. U studiji je obrazložen model procesa naciokreacije bački Bunjevaca čije su istorijske prilomne tačke: učešće u revolucionarnom procesu 1848. godine i formiranju Vojvodine srpske, borba za kulturnu autonomiju nasuprot mađarizaciji nakon 1867. godine, učešće u priključenju južne Ugarske/Bačke u Kraljevinu Srbiju i nastajuću Kraljevinu SHS, te naposlitku priživljavanje identicida tokom neuspile integracije zapadne Bačke u Republiku Hrvatsku 1945. godine. U ovoj studiji je izložena argumentacija o povezanosti vlaško-bunjevačke etničke pridistorije i nedovršenog procesa oblikovanja nacionalnog identiteta bački Bunjevaca. Pokazana je pove-

zanost istorijski nerazjašnjenog procesa bunjevačke etnogeneze u "starom kraju" (Tromeđa), i neuspiha konsolidacije nacionalne kulturne autonomije bački Bunjevaca ko manjinskog civilnog društva. Studija, takođe otvara perspektivu razumivanja neostvarenog nacionalnog konstituisanja Bunjevaca i razloga savrimene demografsko-etničke krize bunjevačke manjinske zajednice.

Ključne riči: Bački Bunjevci, vlaška pridistorija, etnogeneza, nacionalni identitet, kritični istorijski događaji

BAČKI BUNJEVCI I PITANJE ETNIČKE AUTOHTONOSTI

U skladu sa savrimenim diskursom o autohtonosti i indigenosti (urođeništvu, starosidilaštvu), po većini karakteristika priznatim od strane OUN, bački Bunjevci spadaje u kategoriju mali ugroženi starosidilački naroda[1]. Na nji se mogu primenit kriterijumi primarni zemljoposidnika u Bačkoj[2], kulturno različiti od većinski naroda s kojima žive, takođe kriteri-

1 Bunjevci nikad nisu bili dominantni narod u Bačkoj (Bajskom trouglu); nakon doseljavanja 1686. godine, a pogotovo posli povratka mađarskog stanovništva i kolonizacije Nemaca u južnu Ugarsku, našli su se u poziciji manjinskog, naposlitku i marginalizovanog naroda. (Posli Drugog svitskog rata agrarna reforma je oštetila Bunjevce ko zemljoposidnike a administrativni identicid 1945. godine ji je lišio prava na nacionalno izjašnjavanje. Bunjevci su, takođe, tokom poslidnjeg balkanskog, srpsko-hrvatskog sukoba bili suočeni s potencijalnim nasilnim iseljavanjom iz Bačke na dalmatinske otoke il u Slavoniju). Bački Bunjevci su posmatrani skoro u svim istorijskim situacijama ko nevine žrtve, a ne ko građani država koji se pozivaje na svoju autohtonost nebi li uživali privilegije il se branili od ekspanzije "stranaca" koja ji marginalizuje i ugrožava njeva manjinska prava. Izuzetak čine pokušaji negacije bački Bunjevaca, tokom poslidnje četri decenije, ko „umjetne nacije" izmišljene od srpski nacionalistički vlada radi cipanja i negacije hrvatske nacionalne manjine u Vojvodini. dr Slaven Bačić, pridsidnik Nacionalnog vijeća hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji, izjavio je 12. jula 2011. godine, da "iza projekta stvaranja umjetnog bunjevačkog naroda stoji Republika Srbija...". Vidit: Hrvatska riječ, broj 434. od 15. srpnja 2011. g, strana 6.

2 Bunjevci su postali zemljoposidnici donacijom austrijskog cara ko vrhovnog zemljovlasnika, posli istirivanja Turaka iz Bačke. Izborili su se za očuvanje svoji posida ko baština nasuprot nastojanja mađarski feudalaca da povrate ranija zemljoposidnička prava.

jumi narodne grupe koja postavlja pitanje samoodređenja, čiji pripadnici su razvlašćeni sridinom prošlog vika ko zemljoposidnici i marginalizovani u urbanim okruženjima u koja su migrirali[3].

U ovoj studiji *pojam autohtonosti* se koristi imajuć u vidu samosvojnost razvijanja etničkog i nacionalnog identiteta Bunjevaca, jačanja snaga njevi etnički i nacionalno-ideološki težnji i veza neophodni za opstanak i razvoj ko nacionalne manjine sui generis i održivog manjinskog civilnog društva. Identifikovanje svojstava bački Bunjevaca po kojima su oni autohtoni narod-etnicitet na tlu Bačke, pruža oslonac za izgradnju bunjevačkog nacionalnog identiteta ko mape njegovog razvoja u budućnosti[4].

Dva su pitanja sa kojima se suočava nastojanje objašnjenja autohtonosti etničkog identiteta bački Bunjevaca. Prvo je pridistorija formiranja etničkog identiteta protobunjevački rodova[5], a drugo je motiv ishodne eksplozije bunjevačke etnogeneze[6] na prilomu 16. i 17. vika.

Radi prikazivanja etnogeneze Bunjevaca taj proces je pridstavljen hronogramom u nastavku[7].

---

3 Gauset, Hendrick, Gibs, 2011. str. 136.

4 Istraživanje prošlosti Bunjevaca radi otkrivanja i ekstrapolacije njevi mogući razvojni perspektiva u budućnosti nailazi na istoricističke konstrukcije sa učitanim elementima savrimeni projekata budućnosti. Taki su primeri naknadne konstrukcije prošlosti postnominacijom Bunjevaca ko Hrvata, i Vlaha ko Srba. Postnominacijom Bunjevaca ko Hrvata onemogućena je vizija njevog razvoja ko autohtonog naroda sa samoizgrađenim modernim bunjevačkim nacionalnim identitetom. Vidit: Ivić, A. (1923) Миграције Срба у Хрватску током 16, 17 и 18 столећа

5 Termin protobunjevački rodovi odnosi se na rodove čija se etnogeneza istorijski mož povezat sa kasnijim bunjevačkim rodovima. Primer su rodovi Vlaha-Krmpoćana, čija vlaška pridistorija je utvrđena ko i njeva kasnija pripadnost Bunjevcima.

6 L.Gumiljov u ishodište etnogeneze stavlja eksploziju pasioniranosti, strasne težnje jezgrene grupe inicijatora budućeg etnosa.

7 Koristim analizu etapa etnički prislojavanja na području Dalmatinske Zagore Nediljka Budiše zasnovanu na izvorima: K. Kosor: Drniška krajina za turskoga vladanja, KAČIĆ – Zbornik franjevačke Provincije Presvjetlog Otkupljenja, Tom XI, Split 1979, str. 125-194.). -- http://www.rodoslovlje.hr/istaknuta-vijest/indekobjavljenih-osvrta-na-hrvatska-prezimena

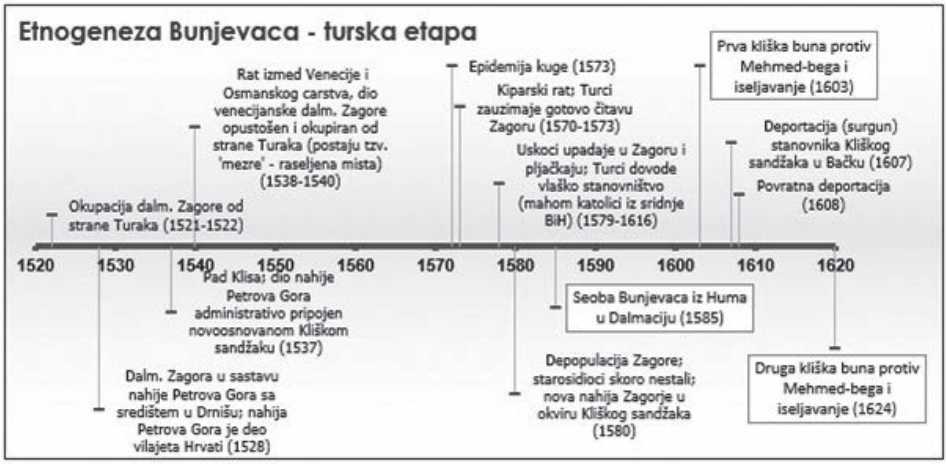

Istraživači Bunjevaca konstatuju pojavu tog etnonima oko 1620. godine u južnoj Ugarskoj/Bačkoj, dakle, na teritoriji na koju su migracije bunjevačke populacije bile usmirene, a ne u područjima sa koji su one polazile (Hercegovina, Dalmacija, Lika). Izbeglice/uskoci na tlu Bačke doseljene prije druge decenije 17. vika, nazivane su Racima, Dalmatincima, Vlasima a ne Bunjevcima[8]. Kasniji talasi slovinski katolički izbeglica sa zapadnog Balkana, zaključno sa poslidnjim talasom doseljavanja 1686/87. godine, dolazili su i bivali identifikovani od austrijsko-mađarski vlasti, klera i domaćeg stanovništva, ko Bunjevci. Ove istoriografske činjenice upućivaje na zaključak (1) o nastanku bunjevačkog etniciteta u tranzicionom području migracija (mletačka Dalmacija-Tromeđa) u istorijski relativno bliskim okolnostima koje su prithodile ovim migracijama i (2) o podsticajnim uslovima razvoja bunjevačkog etniciteta u Bačkoj i nepovoljnim uslovima njegovog razvoja u ishodnim područjima migriranja (prvenstveno u austrijsko-hrvatskoj Liki i, u manjoj miri, u mletačkoj Dalmaciji).

8 U studiji E. Wicker konstatovan je prvi pomen etničkog imena Bunjevaca i Šokaca 1619. godine u Baji. Wicker, Erika, Raci i Vlasi u vrime naseljavanja severne Bačke (disertacija na mađarskom). - Mandić, M. dokumentuje prisustvo Bunjevaca u južnoj Ugarskoj prije masovnijeg doseljavanja Bunjevaca u najstarijoj naseobini oko Budima. Mandić, Mijo (2009), Buni, Bunijevci, Bunjevci, Subotica: Bunjevačka matica.

Prvi zaključak sadrži implikaciju o nastanku identiteta Bunjevaca, ko buntovnog, rebelijaškog naroda, na osnovu mišanja, amalgama, prislojavanja zatečeni dalmatinski Vlaha, na prostoru pod mletačkom vlašću, izmed Zrmanje i Neretve, posebno u Zagori, obuhvaćeni procesom sedentacije, i vlaški (katolički i pravoslavni) migranata iz Hercegovine i katolički kolonista iz sridnje Bosne[9]. Vlaško stanovništvo Dalmacije, formirano je uticajima utvrđeni gradova-tvrđava (Poljice, Klis, Drniš, Knin) ko i primorski gradova (Split, Šibenik, Trogir). Vlasi iz dalmatinske Zagore (Petrovo Polje, Bukovica) i Cetinske krajine imali su, ko elemente svojeg etničkog identiteta, nasliđe „Statuta Vallachorum", „vlaških pravica" i lokalne samouprave (seljačke lige u područjima dalmatinski gradova) ko i iskustvo sa kmetovskim ugovorima sa starohrvatskom vlastelom i urbanizovanim didićima. Hercegovački Vlasi izbiglice imali su tradiciju rodovske katunske ratničke demokratije i začetaka knežina (svojstveni za proces nastajanja crnogorski plemena). Etnički dodiri dalmatinski i hercegovački Vlaha trajali su čitav vik (od pada Klisa 1537. do pojave bunjevačkog etniciteta oko 1620. godine) šta je dovelo do njeve etničke amalgamacije. Oblikovanju tog etniciteta doprinele su vlaške bune protiv kliškog sandžak-bega koje se javljaje višekratno od 1585. godine[10].

Subjekt buna, po kojima su Bunjevci dobili svoj etnički naziv, bili su na opisani način formirani dalmatinski vlaški, protobunjevački rodovi. Razlo-

9 Depopulacija Zagore, izazvana Kiparskim ratom sa Mlecima i epidemijom kuge iz 1573. godine, motivisala je kliškog sandžak-bega da od 1579. do 1616. godine kolonizuje vlaško stanovništvo, mahom katolike iz sridnje Bosne. Iz Hercegovine su u Dalmaciju migrirali vlaški rodovi katolici i pravoslavci, što je bio slučaj sa vlasima-Krmpotićima (prišli u katoličanstvo nakon naseljavanja u Liču). Prilikom početka svoje migracije iz područja Skadra u 12. viku, rod Raiča je pripado pravoslavnoj viroispovidi. Savo Nakićenović (1999), Boka Antropogeografska studija, Podgorica: CID str. 122-123, 434. U Reževićima se pominje Raič njiva (431).

10 "1583. se pokušalo osloboditi Klis od osmanske vlasti no pohod nije uspio. Bojeć se osvite, dio je bunjevačkih Hrvata iz tih krajeva izbjegao u Liku, a 860 se je obitelji smjestilo oko Bakra. Iz ove su skupine Hrvati koji su 1610. iz Like u organizaciji franjevaca odselili u Podunavlje, u Bačku, nakon neuspješna ustanka protiv ličkog sandžak-bega Memiševića." – Pridev "bunjevački" Hrvati ne odgovara istorijskim okolnostima." AR. https://hr.wikipedia.org/wiki/Seoba_Hrvata_u_Ba%C4%8Dku_1610. Pristup 3/7/2017 10:51:50 PM

zi pobuna poticali su iz ugrožavanja njevog katunskog rodovsko-ratničkog sistema uslid nastojanja vladajući osmanski struktura da nametnu nove poreske, radne i vojne obaveze. Motiv pobuna potico je takođe iz promine zemljovlasnički odnosa – promine timarskog (sa vojnom službom povezanog zemljoposida) na čivčijski sistem (trajni naslidni zemljoposid, sličan slovenskim i vlaškim baštinama). Ova promina doprinela je nastojanjima turski velmoža da eksproprišu vlaške rodovske baštine na kojima se zasnivao katunski sistem (župska zimovališta vlaški pastira).

Početak protobunjevački buna mož se povezat sa tzv. seobom Bunjevaca 1585. godine iz Huma (zapadne Hercegovine – Grdanova buna) u Dalmaciju. U tom dilu Hercegovine Vlasi su tokom prvog vika osmanske vladavine uživali privilegije (Sinan-paša sandžak Hercegovine prizno je baštine hrvatski velikaša i vlaški katuna). Poremećaji krajom 16. vika (Mletački ratni napori u južnoj Dalmaciji, epidemija kuge, zaoštravanje poreske politike Osmanske vlasti prema Vlasima, nestajanje hriščanske raje uslid islamizacije župskog hrvatskog stanovništva) nuz blokade tradicionalni stočarski putova iz viši planinski pašnjaka na primorska zimišta, pogoršali su položaj Vlaha. To je izazivalo njev otpor i pokrećalo migracije prema Mletačkoj severnoj Dalmaciji. Ovi hercegovački doseljenici i Vlasi-katolici ikavci priseljeni krajom 16. vika iz zapadne Bosne, bili su nosioci buntovni aktivnosti protiv Mehmed-bega 1603. godine[11]. Odmazda prema ovim buntovnim Vlasima bila je prisilna evakuacija (surgun) oko trećine stanovništva Kliškog sandžaka u Podunavlje 1607. godine[12]. Posli opoziva ove nasilne seobe od Porte (centralne vlasti tur-

11 Razlike socijalno-psihološki karakteristika hercegovačkog i bosanskog stanovništva zahtivaje oprez u procini subjektivnog faktora buntovni pokreta protobunjevački rodova. Uticaj franjevaca doprinosio je pacifikovanju Vlaha-katolika, njevoj sklonosti prihvaćanja pravila vojno-feudalne discipline, pokoravanja crkvenim i svitovnim vlastima. "Neobuzdan i surov" karakter Vlaha-hercegovaca (pravoslavnih i katolika) i oglušivanje Vlaha-katolika prema savitima i naredbama senjski biskupa i činovnika austrijski komorski i župski vlasti, zabiluženi su u istoriografskim izvorima (izveštajima Senjski biskupa…).

12 Analizu ovog događaja daje Marko Šarić (2014), Seoba Bunjevaca u Podunavlje 1607. godine u svjetlu Osmanske politike prisilnog preseljenja stanovništva (surgun), *Bunjevci u vremeskom i prostornom kontekstu*, Zagreb: FF press

skog sultana) izvedena je povratna migracija priseljenog stanovništva u Dalmaciju.

Etnogeneza Bunjevaca ima izvorište u formiranju etno-političkog identiteta Vlaha-katunara čiji autohtoni izvor pridstavljaje bune kojima su vlaški rodovi nastojali odbranit svoj katunsko-rodovski sistem-način života. Karakteristike tog načina života bile su nespojive sa vojno-birokratskim sistemom feudalnih država, pogotovo u njevoj razvijenoj fazi (17-18. vik). U pridosmanskoj etapi feudalne države nastojale su da Vlahe-katunare integrišu ko posebni, od feudalnog društva izolovani korpus, od čije vojno-privredne autonomije su ostvarivale korist. Pokretljivost i njeva vojnička odbrambena efikasnost davale su, u rišavanju konflikata sa Vlasima, pridnost ideološkim i subverzivnim metodama sankcionisanja. Viševikovni konfesionalno-politički sukob hrišćanski crkava na Balkanu bio je pozadina kolebanja-dinamike formiranja etno-političkog identiteta Vlaha i, na osnovu toga, njevog priklanjanja kasnijim naciotvornim procesima na Balkanu. Misionarsko dilovanje franjevaca u ovom pogledu pridstavlja pripremnu etapu u formiranju bunjevačkog etno-političkog identiteta u kojoj su protobunjevački rodovi počeli da se oblikuju poprimajući katoličko-kulturne osobine po kojima su se razlikovali od ostali, pogovoto pravoslavno orijentisani vlaški rodova.

Ispočetka je impuls bunjevačke (rebelijaške, buntovničke) etnogeneze vlaški rodova potico iz osmanski nastojanja njeve nasilne integracije u vojno-komorski i martološko-graničarski sistem. Povoljniji uslovi kod Turaka nego kod hrišćanski feudalaca, nuz održavanje katunsko-vojnog sistema (priznavanje Vlaški pravica), imali su pacifikatorski efekt, uzdržavanje Vlaha od buna veći razmira. Kasnije, u periodu Mletački ratova sa Turcima i promina granice Dalmacije i Like, bekstva Vlaha i depopulacije pograničnog područja i nastojanja Mlečana i Turaka da nasele ova područja, značaj Vlaha ko graničara-martoloza raste. Davanje zemljišta u baštinu Vlasima i njevim glavarima (stvaranje povlašćenog vlaškog sloja) bio je način vezivanja Vlaha, kako na osmanskoj, tako i na mletačkoj strani. Katoličenje Vlaha-pravoslavaca na mletačkoj i na austrijskoj strani pridstavljalo je vid garantovanja njeve lojalnosti u okolnostima rata sa Turcima.

Masovna pomiranja vlaški protobunjevački rodova stvorila su kod ukupnog okružujućeg i udaljenijeg stanovništva Dalmacije pridstavu o buntovničkom, nepokornom i istovrimeno martirskom karakteru ti ljudi. Ovaj masovni rebelijaški pokret dono je vlaškim rodovima kliškog sandžaka naziv Bunjevci[13]. Iz tog jezgra Vlaha-katolika severne Dalmacije, širio se kroz čitavi 17. i 18. vik impuls rađanja novog bunjevačkog etniciteta – osićanje privrženosti bunjevačkom etničkom identitetu čija autohtonost se oslanjala na borbu za „vlaška prava" i etno-kulturnu bliskost i solidarnost Vlaha-katolika, ikavaca.

FORMIRANJE NACIONALNOG IDENTITETA BAČKI BUNJEVACA

Izgradnja bunjevačkog nacionalnog identiteta uslov je njevog etabliranja ko vidljive, kulturnim i društveno-političkim potencijalom potvrđene manjinske zajednice u savrimenom nacionalno-političkom okruženju. Te-

13 Dominik Mandić daje tumačenje po kojem "naziv Bunjevci dolazi od samostavnika "buna", dotično od glagola "buniti se". Bunjevci su oni koji su se (po)bunili protiv turskoga osvajača u svojoj katoličkoj vjeri i po svojim starim hrvatskim običajima. Taj je naziv nastao slično kao i onaj "uskoka", koji su od "turskih" zemalja uskočili u slobodne hrvatske krajeve (fn 30). Suvremenici u slobodnim okolnim krajevima svakoj većoj skupini izbjeglica ispod turske vlasti u BiH dali su posebno ime, koje bi se stvorilo na osnovu pojma pobune i izbjeglištva. Prve izbjeglice prve polovice 16-st. bili su prozvani "uskoci", a oni 16- i početka 17-st. "Bunjevci"". ... D. Mandić, (1982). Bosna i Hercegovina – etnička povijest, knj. III. str. 358-359. – „Pomena zaslužuju i nastojanja da se ime Bunjevac izvede od reči „buna" i „buniti se" (Rista Jeremić, Ivan Murgić, a i Boza Šarčević),".. J. Buljovčić 1996. str. 165-170. - Erdeljanović konstatuje da je „posebno intenzivno iseljavanje Vlaha iz Kliškog sandžaka između 1603. i 1624. " ...i da „pisci tvrde da se iseljavanje desilo (iseljenih preko 10000 kuća) "posle bune", koju je narod podigao.. a koju je mogao izazvati Mehmed-beg, pošto je ponovo posto kliškim sandžakom.". Kliški sandžak je obuhvaćo –„ srednji deo Dalmacije s Poljicama na jugu a Vrlikom i Drnišem na severu i dio zapadne Bosne i severozapadne Like (Krbave) sa Petrovcem, Bilajem, Bunićem i Boričevcem na severozapadu, Jezerom (kod Jajca) i Pruscem na istoku i Ramom i Prologom (u današnjem Ljubuškom srezu)". J. Erdeljanović, 1930. str. 44-45. – Kliški sandžak, kao turska administrativna jedinica, formiran je 1537, godine a vlast Mletačke republike ponovo je uspostavljena nad Dalmacijom posli uspišnog kandijskog rata 1690. godine.

melj ovi potencijala je etnička autohtonost Bunjevaca, autonomno istorijsko formiranje etniciteta i sposobnost izgrađivanja nacionalnog identiteta na osnovu modernizacije, sinhronizacije elemenata etničkog identiteta sa naciotvornim procesima okružujući naroda.

Bački Bunjevci se, od doseljavanja na tlo južne Ugarske, tokom 17. vika, samoidentifikuju svojim *katoličanstvom*, *ikavsko-štakavskim govorom* i svojom *drevnom, kršćanstvom modifikovanom kulturom, posebno, običajima*. To su egzogeni, „Drugima" okrenuti markeri po kojima se bački Bunjevci razgraničavaje u okruženju svojeg bačkog zavičaja. Istovrimeno to su i endogeni, sopstvenom samorazumivanju i samoizgradnji okrenuti sadržaji bunjevačkog etničkog identiteta. U ovom modelu endogeni konstituenata identiteta, zapažamo odsustvo socijalizovanog pamćenja porikla, istorijski izvedenog poimanja mitske jel realne zajedničke sudbine na ishodnom tlu zajedničkog zavičaja i svima drage narodne kolivke. Brez ovog poslidnjeg identifikacionog markera projektovanje budućnosti Bunjevaca ostaje brez oslonca. Brez njega izgrađivanje bunjevačkog nacionalnog identiteta, koji pridstavlja mapu krećanja ka viziji održivog razvoja u budućnosti, nema istorijsku etničku osnovu. Katoličanstvo Bunjevaca je negacija njeve vlaške, pridkršćanske istorije, pa je otaleg nacionalni razvoj Bunjevaca brezuspešan, kako to B. Todosijević (2002) zapaža.

Ključna praznina u endogenim elementima bunjevačkog etničkog samoidentifikovanja je odsustvo kolektivnog pamćenja porikla, realnog toka zajedničke etnogeneze. Kod Bunjevaca tu prazninu popunjava mutno sićanje o dalekoj riki Buni i nejasnim stazama seoba bunjevački didova dovršeni 1686/87. godine u Bačkoj[14]. Ovu prazninu popunjava slika fantasmagoričnog sićanja na daleki, mitski pejzaž rike Bune, sa graničnog područja kruti razgraničavanja sa ne-katolicima i ne-ikavcima – sa Hrvatima i sa Srbima. Ovu prazninu u identitetu bački Bunjevaca mož popunit istorijski realna slika vlaško-bunjevačke etnogeneze, sa dalmatinskim ishodištom,

14 Postoje opravdani razlozi za lociranje rike Bune južnije od Hercegovine, na riku Bojanu čiji je albanski naziv takođe Buna. O tragovima bunjevačkog etniciteta na području Skadra i severne Albanije videti Ivanić, I. (1899), Bunjevci i Šokci, Beograd. Takođe Stantić, Z. (2015), Ivanji Ištvan o Bunjevcima, Bunjevački prigled, 4

izlaskom Vlaha-katolika u istorijski svit Bunjevaca što su jezgro svojeg etničkog identiteta doneli i razvili u Bačkoj. Ovo popunjavanje brezvrimenog i neteritorijalizovanog ishodnog bunjevačkog etničkog identiteta, konstruisanog u konfrontaciji balkanski konfesionalni nepodnošljivosti, uslov je formiranja njevog modernog nacionalnog identiteta.

Etnogenetski i naciotvorni proces bački Bunjevaca[15]

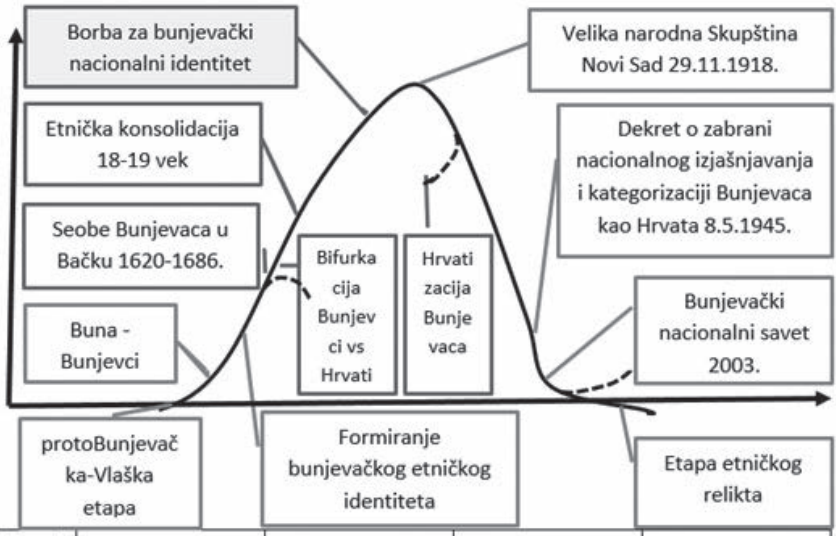

Bački Bunjevci	1715	1918	1960	2002
Bunjevci	22000 /14740/	84000 /54600/	0 /18258/	19766
Hrvati		2000	145341	56561 /31000/
Apstinenti		?	?	9210 /3994/
Ukupno bunjevačkog porekla u SR Srbiji	14740	54600	0 /18258/	54760

15 Popis 1715. godine na području Bač-Bodroške županije (uključuje Segedin) blizo 22000 Bunjevaca a ukupni broj Bunjevaca izračunat po kriterijumu izbora delegata na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu novembra 1918. godine (jedan delegat na 1000 Bunjevaca); srazmirni dio (76%) Bunjevaca u savrimenoj Bačkoj u Srbiji u obadva slučaja naveden u zagradama. Podatak o broju Bunjevaca za 1960. godinu u zagradama odnosi se na podatak iz Statističkog biltena br. 7/1971. za rezultate popisa u 1971. godinu. Broj Hrvata bunjevačkog porikla za 2002. godinu procinjen, isto broj apstinenata u 28 naselja sa Bunjevcima i Hrvatima; u zagradi broj apstinenata Bunjevaca srazmiran bunjevačkom stanovništvu u navedenim naseljima (43.36%).

Ordinata – snaga etnički i nacionalno-ideološki težnji i veza, apscisa – vrime (godine)

Oslanjajuć se na gori skicirani empirijski model etnogenetskog i naciotvornog procesa bački Bunjevaca, u nastavku je naznačeno tumačenje procesa istorijskog formiranja i aktuelni nastojanja izgradnje bunjevačkog nacionalnog identiteta od strane četri političke perspektive prisutne u diskursu u savrimenoj bunjevačkoj zajednici[16].

Kolektivno, socijalizovano pamćenje bački Bunjevaca dobija konkretne istorijske sadržaje tek lokalizacijom na tlu južne Ugarske. U tom pamćenju nema realni događaja višekratnog doseljavanja Bunjevaca, njevi vlaški ishodišta, nit rodovski zajednica i izvorni naselja na kojima je proces njeve etnogeneze u Bačkoj počo. Očigledan je prikid u pamćenju i brisanje sićanja na vlašku pridistoriju Bunjevaca. Nakon istraživanja ove pridistorije, mogu se sagledat razlozi i ciljovi ovog pomračenja i diskontinuiteta u istoriji bački Bunjevaca[17].

U momentu poslidnjeg masovnog seljenja Bunjevaca u Podunavlje 1686. godine, na tlu Austrijsko-Mletačke tromeđe (prema Osmanskom carstvu), na hrvatskom dilu Vojne krajine, već je bio u toku rani proces hrvatske naciokreacije. Taj je proces, na prilomu 16. i 17. vika, bio okrenit

16 Empirijskim istraživanjom identifikovane su četri političke perspektive prisutne u diskursu savrimene bunjevačke društevno-kulturne i političke elite. Raič, A. (2015), Političke perspektive u programskim platformama bunjevačkih organizacija civilnog društva i stranaka u Srbiji, Bunjevački prigled, 4/2015, str. 35-99., Novi Sad: UG Bunjevci.

17 Potiskivanje vlaške, pridhrišćanske (paganske) prošlosti Bunjevaca potiče od misionarske aktivnosti franjevaca, postavljanja kulture i etničkog identiteta na katoličke osnove. Drugi je razlog naciokreaciji svojstvena gradnja mitske kneževske i plemićke utemeljenosti nacionalnog konstrukta u koji se slika slobodni gospodara planinski vrleti, surovi i neobuzdani vlaški ratnika, ne uklapa. Bidermann objašnjava konstruisanje porikla hrvatski plemićki rodova od antički rimski plemićki porodica, ko i novog austrijskog plemstva čiji pridstavnici svojim prizimenima dodaju oznaku povezanosti sa Hrvatima. Bidermann, H.I. (1893), O etnografiji Dalmacije, 2-go izdanje, Zadar, Pečatnja Ivana Voditzke. Savrimenim propagatorima hrvatstva Bunjevaca stalo je do neprikidnosti hrvatske državotvornosti na zapadnom Balkanu pa, u tome, i kontinuiteta hrvatstva Bunjevaca kao "subetnije" obuhvaćene konstruktom Crvene Hrvatske.

privlačenju katolički vlaško-morlačkih rodovski zajednica u nastajući konstrukt hrvatskog etniciteta. On je bio inspirisan i politički suprotstavljen konkurentnom, autohtonom procesu formiranja bunjevačkog etniciteta (takođe identitetu pravoslavni vlaha-Srba). Motiv obnove hrvatske državnosti potico je od hrvatskog plemstva i klera (nakon ekspanzije Hrvatske na tlo zapadne Slavonije, kojom je obuhvaćeno i zagrebačko područje) koji je konfrontiran kako austrijskom nastojanju relativizacije etniciteta u Vojnoj krajini[18], tako i nastojanju Mlečana da, podrškom formiranja bunjevačkog etniciteta (dobri Vlaha) u Dalmaciji, pacifikuju Morlake (senjske uskoke i jadranske gusare).

Bunjevci, koji su se 1686. godine masovno priselili u Bačku, nosili su svist o svojem autohtonom ustaničkom/buntovničkom potencijalu koji je činio jezgro motiva njevog etno-političkog (kasnije nacionalnog) okupljanja. Ta politička perspektiva se tokom 17. i 18. vika ispoljavala u okviru borbe bunjevačkog i srpskog građanstva za dobijanje statusa slobodni kraljevski gradova i seljaštva za očuvanje statusa baštinika-zemljoposidnika na osnovu službe u Vojnoj krajini. U tom periodu (18. vik i prvi nikoliko decenija 19. vika) teko je proces bunjevačke etničke konsolidacije: prilaz na panonski način zemljoradnje i salašarsko-seoskog/gradskog stanovanja, ovladavanje kulturom okružujući napridniji – posebno nemački – doseljenika, prihvaćanje novog načina odivanja, muzičkog izražavanja (tambura umisto gusala i gajdi), dopunjavanje vokabulara radi uspišnije komunikacije sa novim okruženjom (srpski, nemački, mađarski) i prihvaćanje latinske pismenosti (umisto ranije glagoljice/ćirilice). Ovaj proces dospio je do vrhunca (zlatno bunjevačko doba) u vrime rusko-turskog rata (1806-1812), blokade Dardanela za transport ruskog žita i dospivanja bačke (i bunjevačke) pšenice po stimulativnim cinama na evropsko tržište.

U ovom etno-političkom procesu Bunjevci, ko nova etnička grupa/narod, napuštili su svoje vlaško-katunske norme društvenog života, naročito

18 Roksandić, Drago (2014), Ličko-Krbavski Bunjevci u „dugom“ 18. stoljeću: od Vlaha-katolika do Hrvata, *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu*, str.31-44, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

svoju posebnu rodovsko-ratničku strukturu, demokratiju rodovske knežije. Čak su se i bunjevački rodovi (bratstva) raspali na porodične zadruge izmed koji je etnička veza oslabila, da bi se i ove porodice, krajom 19. i početkom 20. vika, atomizovale na individualna salašarska gazdinstva. U ovom procesu je izgubljena osnova konstituisanja bunjevački rodova ko demokratski strukturirani plemena, Isto se dogodilo i u Dalmaciji i Liki. Za razliku od Crnogorskih rodova koji se, ko katuni, priko izabrani knezova, organizuju ko knežije sve do plemena[19]. Bio je to rezultat ideološkog uticaja na Bunjevce usmirenog na brisanje njeve vlaške pridistorije, u tom prvenstveno njeve ratničke tradicije[20].

Društvenu vezu izmed bunjevački porodica i gradski stanovnika u ovom procesu konsolidacije (uključujuć njezine negativne efekte) pridstavljala je Rimokatolička crkva (RKC) sa svojim župama i njevom upravnom nadgradnjom. Osim virski praznika, litija i prigodni okupljanja (uključujući proštenja, rodovske skupove povodom svadbi, ukopa i sl.), nestala su rodovska okupljanja (dogovori rodovski glavara, vojvoda) koji su u vlaško vrime omogućivali politički nastup, kolektivno izražavanje interesa, nastup rodovske zajednice ko društvenog subjekta.

U takim socio-političkim i etničkim uslovima Bunjevce je zadesio proces naciokreacije (narodnog priporoda) u Austro-Ugarskoj monarhiji. Ko paorski narod, Bunjevci su imali malobrojnu građansku i tradicionalnu klerikalnu inteligenciju u službi RKC u kojoj je virski kontrapunkt (prema pravoslavnoj i islamskoj konfesiji) priovlađivo nad etničkom, rodoljubivom orijentacijom. Taki ideološki profil bunjevačke inteligencije potpo je

19 Đurđev objašnjava nastanak crnogorski plemena na osnovu vlaški katuna, njevog povezivanja u knežije i teritorijalnog konstituisanja plemena. Đurđev, Branislav (1984) Postanak i razvoj Brdski, Crnogorski i Hercegovački plemena, Titograd: Crnogorska Akademija nauka i umitnosti

20 Ko vlasi-katunarti, sa svojom efektivnom vojno-demokratskom organizacijom, protobunjevački rodovi su bili rado uključivani u mletačke i austrijske, pa i osmanske ratne mašinerije (ko martolozi-pratioci i asanatori ratišta i osvojeni terena, ko graničari i čuvari kritični područja, klanaca, a posebno prilikom opsade i pustošenja gradski utvrđenja i naselja sa protivničke strane granice tzv. četovanja naminjenog pljačkaškim pohodima i podili plena sa vlastima).

pod uticaj ideja naciokreacije, posebno mađarskog i srpskog, a krajom 19. vika, hrvatskog nacionalizma.

Akcent narodnoobnoviteljski ideologija u bunjevačkoj naciotvornoj inteligenciji bio je na povlačenju ideološke granice prema asimilacionim uticajima okružujući nacionalizama al brez jasnog oslonca na viziju nacionalne budućnosti Bunjevaca. Nedovršen proces formiranja etničkog identiteta (brisanje iz pamćenja pridbunjevačke prošlosti)[21] bio je breša u formiranju bunjevačkog nacionalnog identiteta koja je omogućivala ideološko-nacionalno prislojavanje (integraciju, višeslojnost nacionalnog identiteta u formiranju) i asimilaciju Bunjevaca u ne-bunjevačke identitete.

Borba bunjevačke nacionalne inteligencije prvog talasa, uoči Prvog svitskog rata, dovela je do okrećanja endogenim faktorima zaostajanja etnogeneze Bunjevaca što je rezultiralo početkom izgradnje kulturni, obrazovni, folklorno-umitnički institucija (začetaka Gelnerove „više kulture"). Velika narodna skupština u Novom Sadu 1918. godine bila je zenit ovog etničko-obrazovnog i naciotvornog poleta bunjevačke sekularne građanske inteligencije (još ne cilovitog, programski konkretizovanog naciotvornog procesa koji se mogo očekivat u jugoslovenskoj državi koja se rađala).

Rezultat konstituisanja nove države otvorio je gamu protivrečnosti koje je sadržalo dotadašnje nepotpuno formiranje bunjevačkog etničkog i nacionalnog identiteta. Bunjevački narod bio je Trianonskim mirom pocipan i, u Mađarskoj, pripušten obnovljenoj asimilaciji u mađarski nacionalni identitet. Sotim je „tržište života" – osnov demografske i etničke samoodrživosti – suženo a bunjevački narod pripušten „biloj kugi" i apstinenciji od nigovanja i izražavanja bunjevačkog identiteta. Bunjevci u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca pripušteni su, zahvaljujuć politiki pacifikacije hrvatskog nacionalizma, dilovanju hrvatske misionarske kolonije u „hrvatskom etničkom prostoru Bačke", koja je svojom propagan-

21 Domašaj ovog procesa potvrđiva potiskivanje groktalica ko epsko-poetskog izraza i nosilaca rane bunjevačke kulturne i političke prošlosti. Vidit Kujundžić Ostojić, S. (2016), Antropološka funkcija i značenje groktalica kod bačkih Bunjevaca, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.

dom, podržanom agitacijom Hrvatske seljačke stranke (HSS) braće Radić i naklonošću RKC, uspila da do 1930-ti godina izvede hrvatizaciju većine bunjevačkog stanovništva[22].

Hrvatizacija Bunjevaca bila je takođe rezultat neispunjeni nada nacionalnog samoodređenja Bunjevaca u Kraljevini Jugoslaviji, odsustva izgradnje institucionalizovane „visoke kulture" i razvoja autohtone bunjevačke inteligencije u životnom arealu etničkog prostora bunjevačke Bačke. Umisto izgradnje ove infrastrukture formiranja modernog nacionalnog identiteta Bunjevaca, njeva zajednica je pripuštena vihoru nacionalistički stranački konfrontacija iz kojeg je proistekla diferencijacija na hrvatizovane Bunjevce i Bunjevce sui generis pripuštene moratorijumu traganja za sopstvenim etničkim i nacionalnim identitetom[23]. Iz take društveno-političke situacije međuratne Kraljevine Jugoslavije, s jedne strane, rezultiraje savrimene nekonsolidovane bunjevačke političke perspektive a, s druge, etnički i nacionalno apstinirajući Bunjevci skloni posustajućem egzistiranju u (unutrašnjoj) dijaspori egzotičnog etničkog relikta.

Razumivanje savrimenog stanja bački Bunjevaca zahtiva kvalifikovanje još dva istorijski ključna događaja: dekreta o zabrani nacionalnog izražavanja i administartivnoj kategorizaciji Bunjevaca (i Šokaca) ko Hrvata iz maja 1945. godine, i osnivanje Bunjevačkog nacionalnog savita, februara 2003. godine.

Pomenuti dekret je po svojoj prirodi i namiri akt identicida nad Bunjevcima kojim je, od strane tadašnje jugoslovenske države (Titove Jugoslavije) etničko kvalifikovanje Bunjevaca ko Hrvata poslužilo za realizaciju strategije integracije severozapadne Bačke u državotvorni projekt Republike Hrvatske. Iz ovog akta državnog nasilja nad Bunjevcima vidi se da je mali narod Bunjevaca instrumentalizovan u borbi državno-nacionalni interesa oko Bačke, ko važne severne kapije Srbije u Evropu. Kad je taj projekt posto neostvariv zbog promine etničkog sastava Bačke, Hrvatska (pridsidnik

22 Vidit Mačković, S. https://suistorija.wordpress.com/izvestaj-vojnoj-obavestajnoj-sluzbi-o-bunjevcima-iz-1934-godine/ (Pristup 3/16/2017 12:30:26 PM)

23 Vidit Marković, S. (2010), Politički život Bunjevasca u Državi SHS/Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine, Subotica: BIC.

Franjo Tuđman) je za Bunjevce izgubila interes i prihvatila strategiju njeve nasilne deportacije na otoke jel u Slavoniju[24].

Osnivanje Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine je u istoriji tog naroda prva državno-institucionalna forma njegovog političkog izražavanja kojom srpska država Bunjevcima priznaje status nacionalne manjine sui generis. Specifičnost je u tom što je Srbija pravno priznala ulogu matične države prema Bunjevcima ko manjini brez države[25]. Istovrimeno, Srbija Bunjevce u praksi tretira ravnopravno sa drugim nacionalnim manjinama koje uživaje pokroviteljstvo svoji matični država. Otklanjanje ove stvarne neravnopravnosti Bunjevaca zahtivala bi ustavni amandman. To je utopijska mogućnost, pa se ispravljanje pomenite anomalije mož postignit ustanovljavanjom oslonca na sopstvene snage, razvojom nacionalnog identiteta kojim Bunjevci ostvarivaje unutrašnju solidarnost u društveno-političkim, demokratskim odnosima bunjevačkog civilnog društva i Bunjevačkog nacionalnog savita, ko mostu prema državi. Civilno društvo i njegova Bunjevačka liga, ko institucionalizacija demokratski uspostavljene nacionalne solidarnosti, pridstavljali bi revitalizaciju tradicije demokratske solidarnosti i autonomije narodni liga[26], koja nedostaje u identitetu Bunje-

24 Vidit Raič, A. (2014), Priskočena tema bunjevačko-hrvatskog dijaloga: dugotrajni moratorium nacionalne identifikacije Bunjevaca, Bunjevački prigled, br. 3. str.193-203. Novi Sad: UG Bunjevci.

25 Dogovor sa R. Markovićem potpredsednikom i A. Milosavljevićem ministrom u vladi Republike Srbije 1996. godine uključivao je zahtev Bunjevaca da budu normativno tretirani kao „narod kome je Srbija i Jugoslavija matična država i povezivanje statusa Bunjevaca u Mađarskoj sa pitanjem statuisa Srba u Mađarskoj“ koji nikad nije realizovan. Vidit Sedlak, I. (2013), Uloga i značaj delatnosti Bunjevačke matice na očuvanju nacionalnog identiteta Bunjevaca, Bunjevački prigled, br. 2. Novi Sad: UG Bunjevci. Str.60-67.

26 Boško Desnica “Stojan Novaković i uskočka Dalmacija”. Rajko Veselinović ovako opisiva “ligu”: „Орган народне самоуправе био је народни због или сабор (пособа), који је одржавала група села једне крајине, једне сердарије, па се у том случају сматрао за веће сеоских харамбаша (кнезова, капетана) и судаца. ... Зборови су сазивани и одржавани обично на Ђурђевдан по старом (односно православном) календару (il prossimo San Giorgio alia vecchia), без присуства представника млетачких власти" (Историја српског народа, С К З . IV, књ. 2, стр. 31). (fnta str. 236).

vaca. Ovo je jedna od politički perspektiva u aktuelnom diskursu pokrenutom povodom prošli izbora za Bunjevački nacionalni savit (BNS). Druga, ostvarena politička perspektiva nacionalnog razvoja Bunjevaca oslanja se na njev specifični status nacionalne manjine u Srbiji čije dobre strane i nedostaci su poznati[27].

Zaključna napomina: Osnova ove studije je „vlaška hipoteza" o poriklu Bunjevaca. Pod Vlasima se podrazumivaje rodovi transhumantni stočara pravoslavne i katoličke konfesionalne pripadnosti govornici svi južnoslovenski narečja iz kasnog sridnjeg vika. Kasnija nacionalna evolucija ovi rodova dovela je do njevog diferenciranja na konstituente zapadno balkanski nacija (i Bunjevce ko specifične zajednice) i na Vlahe, Cincare, Aromune, ko etničke relikte. Vidit Mirdita, Zef (2004), Vlasi u historiografiji, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Ova studija je izvod iz opširnijeg rada: Raič Aleksandar (2016), Poriklo i formiranje identiteta bački Bunjevaca: domašaji i ograničenja vlaške hipoteze, *Bunjevački prigled*, br. 5, str. 37-78., Novi Sad: UG Bunjevci

27 Vidit Raič, A. (2014), Bunjevački nacionalni savet, organizacije civilnog društva i stranke: Izbori za BNS 2014, Bunjevački prigled br.3. Novi Sad: UG Bunjevci. - Raič, A. (2015), Političke perspektive u programskim platformama bunjevačkih organizacija civilnog društva i stranaka u Srbiji, Bunjevački prigled, br. 4. Novi Sad: UG Bunjevci.

LITERATURA

Bidermann, H.I. (1893), O etnografiji Dalmacije, 2-go izdanje, Zadar, Pečatnja Ivana Voditzke.

Đurđev, Branislav (1984) Postanak i razvoj Brdski, Crnogorski i Hercegovački plemena, Titograd: Crnogorska Akademija nauka i umetnosti

Erdeljanović, Jovan (1931), O poreklu Bunjevaca, Beograd: Srpska kraljevska akademija

Ivanić, Ivan (1899), Bunjevci i Šokci, Beograd.

Ivić, Aleksa (1923), Миграције Срба у Хрватску током 16, 17 и 18 столећа

Kosor, K.: Drniška krajina za turskoga vladanja, KAČIĆ – Zbornik franjevačke Provincije Presvjetlog Otkupljenja, Tom XI, Split 1979.

Kujundžić Ostojić, Suzana (2016), Antropološka funkcija i značenje groktalica kod bačkih Bunjevaca, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.

Mandić, Dominik (1982). Bosna i Hercegovina – etnička povijest, knj. III. Toronto: Ziral

Mandić, Mijo (2009), Buni, Bunijevci, Bunjevci, Subotica: Bunjevačka matica.

Marković, Saša (2010), Politički život Bunjevasca u Državi SHS/Jugoslaviji od 1918. do 1941. godine, Subotica: BIC.

Mirdita, Zef (2004), Vlasi u historiografiji, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Nakićenović, Savo (1999), Boka Antropogeografska studija, Podgorica: CID

Raič, Aleksandar (2014), Bunjevački nacionalni savet, organizacije civilnog društva i stranke: Izbori za BNS 2014, Bunjevački prigled br.3. Novi Sad: UG Bunjevci.

Raič, A. (2014), Priskočena tema bunjevačko-hrvatskog dijaloga: dugotrajni moratorium nacionalne identifikacije Bunjevaca, Bunjevački prigled, br. 3. str.193-203. Novi Sad: UG Bunjevci.

Raič, A. (2015), Političke perspektive u programskim platformama bunjevačkih organizacija civilnog društva i stranaka u Srbiji, Bunjevački prigled, 4/2015, Novi Sad: UG Bunjevci.

Roksandić, Drago (2014), Ličko-Krbavski Bunjevci u „dugom“ 18. stoljeću: od Vlaha-katolika do Hrvata, Bunjevci u vremenskom i prostornom komtekstu, str.31-44, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.

Sedlak, Ivan (2013), Uloga i značaj delatnosti Bunjevačke Matice na očuvanju nacionalnog identiteta Bunjevaca, Bunjevački prigled, br. 2. Novi Sad: UG Bunjevci

Stantić, Zvonko (2015), Ivanji Ištvan o Bunjevcima, Bunjevački prigled, 4, str. 100-116.

Šarić, Marko (2014), Seoba Bunjevaca u Podunavlje 1607. godine u svjetlu Osmanske politike prisilnog preseljenja stanovništva (surgun), *Bunjevci u vremeskom i prostornom kontekstu*, str. 45-77, Zagreb: FF press

Wicker, Erika (2006), Racok es Vlahok a hodoltsag kori Eszak-Bacskaban, Eotvos Lorand tudomanyegyetem: Budapest

Žigmanov, Tomislav (2011), Osvajanje slobode, Hrvati Vojvodine deset godina nakon listopadnoga prevrata, Subotica: HAD

Internet izvori:

Budiša, Nediljko. http://www.rodoslovlje.hr/istaknuta-vijest/indekobjavljenih-osvrta-na-hrvatska-prezimena

https://hr.wikipedia.org/wiki/Seoba_Hrvata_u_Ba%C4%8Dku_1610. Pristup 3/7/2017 10:51:50 PM

Mačković, Stevan. https://suistorija.wordpress.com/izvestaj-vojnoj-obavestajnoj-sluzbi-o-bunjevcima-iz-1934-godine/ (Pristup 3/16/2017 12:30:26 PM)

Raič, Aleksandar (2016), Poriklo i formiranje identiteta bački Bunjevaca: domašaji i ograničenja vlaške hipoteze, *Bunjevački prigled*, br. 5, str. 37-78., Novi Sad: UG Bunjevci http://www.bunjevci.net/images/stories/Bunjevacki_prigled/Bunjevacki_Prigled_2016_5.pdf (Pristup 9/2/2017 8:22:40 AM)

Todosijevic, Bojan (2002). Why Bunjevci did not Become a Nation: A Case Study. East Central Europe. 29.. 10.1163/187633002X00046. https://www.researchgate.net/publication/265447989_Why_Bunjevci_did_not_Become_A_Nation_A_Case_Study (pristup 9/2/2017 8:22:40 AM)

ETHNIC AUTOCHTONITY AND FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF BUNJEVCI FROM BAČKA

By Prof. ALEKSANDAR RAIČ, PhD, Novi Sad, Serbia

Abstract: The study examines the problem of autochtonity of Bunjevci on the territory of Bačka and the formation of their national identity, as a result of their resistance to assimilation and marginalisation within the building of nation-states of surrounding nations. The study tries to fill the gap between the absence of own, Bunjevac self-understanding of ethnogenesis and the historical flow of creating the national community of Bunjevci, on the one hand, and loading the "Bunjevac question" into the historical conception of the creation of surrounding nations, especially the Croatian nation. The results reported in this study rely on Croatian and Serbian critical historiographic literature and the researches of Bunjevac authors interested in the affirmation of Bunjevci as a small indigenous nation of contemporary Bačka (in Serbia and Hungary). By analysing the record and theoretically based interpretation of the Vlach-Katun ethnogenesis of proto-Bunjevac generic communities, the study supports the author's basic claim about the origin of Bunjevci (the Vlach thesis). The framework of the ethnic identity of Bunjevci from Bačka was formed during the stay of their ancestors at the triple border (Confinium triplex of the Venetian Republic, Austrian Empire and the Ottoman Sultanate) and the consolidation of their Vlach-Catholic perspective as a specific Bunjevac one. Bunjevci from Bačka developed their ethnic identity framework after sedentisation in Bačka, and in the second half of the 19th century, they began to develop their own national identity on it. The study explains the model of the process of nation-creation of Bunjevci from Bačka with historical breakthroughs by participating in the revolutionary process of 1848 and the formation of the Serb Vojvodina, the struggle for cultural autonomy against Hungarianisation after 1867, the participation in the connection of southern Hungary to the Kingdom of Serbia and the emerging Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and finally the survival of identicide during

the failed integration of western Bačka into the Republic of Croatia in 1945. This study explains the connection between the Vlacho-Bunjevac ethnic prehistory and the incomplete process of shaping the national identity of Bunjevci from Bačka. The connection between the historically unexplained process of Bunjevac ethnogenesis in the "old country" (Confinium triplex) and the failure to consolidate the national cultural autonomy of Bunjevci from Bačka as a minority civil society is also shown. The study also opens the perspective of understanding the unfulfilled national constitution of Bunjevci and the reasons for the current demographic-ethnic crisis of the Bunjevci minority community.

Keywords: Bunjevci from Bačka, Vlach pre-history, ethnogenesis, national identity, critical historical events

Mijo Mandić
dipl. inž. arh.
Subotica
mijo.mandic1949@gmail.com

Prvi pomeni Bunjevaca u istoriji

Apstrakt*:* Kad se pod imenom Bunjevci spominje etnička skupina il etnicitet prvi put u istoriji je priusko postavljeno pitanje. Jel se pod sličnim el skraćenim imenom pojavljivaje ko, Buni, ko Bunievci i pod drugim nazivom katolički Vlasi i od strane Austrijanaca, ko, katolički Raci, Iliri i Dalmati. U analiziranju etimona Bunjevac i njegovog najranijeg pomena raspravljo je istoričar Nikola Radojčić. On je posebno analiziro pojam imenice *bunja* u Dalmatinskoj zagori, di i danas žive Bunjevci. Analizirajuć pojam imenice *bunja* koja je nastala po narodu koji je u njoj živio, profesor stvara zaključak: „Sve to govori da značenje imena Bunjevac triba tražit u Dalmatinskoj zagori, odatle i potiču, bački, lički i primorski Bunjevci. Ovo upozorava i jednakost u prizimenima stanovnika koji danas žive u Bačkoj, Lici i Hrvatskom primorju na drugoj strani". Hrvatski istoričar, političar i profesor Tadija Smičiklas u „zbirci povelja" spominje da se reč Buna, biluži u dokumentima već 1258. godine. To bi bio najstariji pomen skraćenog etnonima Bunievac. Ovaki oblik etnonima je zabilužio 1701. godine senjski biskup Brajković, ko katolički Vlasi, koji još imadu od starine naziv (Catholici Valachi, alias Bunievci). Drugi pomen u tom obliku je 1747. godine, a nađen je u zapisima bosanskog vikarijata u Gornjem Glamočkom polju, ko prizime, Mateus Bunievaz.

Iz isprave od 1605. godine doznajemo da se, Catholici Valachi alias Bunievci, još i zovu Vlasi Krmpoćani. Da su ti Krmpoćani prije 1600. godine u „turskoj zemlji„ bili martolozi i ko taki uživali izvesne slobode, vidi se iz isprave dr. Arpad Karolja, di Krmpoćani mole kralja da njim podili privilegiju koju su već imali u „turskoj zemlji" ko martolozi i traže grb za svoju opštinu u Liču. Milana Černelić u svojoj" Bunjevačkoj studiji" skreće pažnju na slideće: „Staćel je svakako zanimljiva osebujna pojava iz kulturnog naslijeđa Bunjevaca. Premda konačnog odgovora na pitanje odakle je i kakvi su joj bili putovi još nema, staćel je kao zagonetni

svatovski oblik postao znastveni izazov i poticaj i otvorio put mnogim pitanjima". Sa obzirom da nije ustanovljeno kojim su jezikom divanili Iliri i Dalmati i kaka njim je bila paganska religija, nije sigurno da su Bunievci ko Catholici Valachi, romanizovani, jel i prije seobe u Lič, prizimena su njim Slovenska, a i niki običaji proističu iz vrimena paganski običaja Stari Slovena.

Ključne riči: Bunjevac, Bunievci, Buni, Bunja, katolički Vlasi, Dalmati, Krmpoćani, Morlaci, Uskoci, Lič.

Kad se pod imenom Bunievci spominje etnička skupina jel etnicitet prvi put u istoriji je priusko postavljeno pitanje. Jel se pod sličnim el skraćenim imenom pojavljivaje ko Buni, Bunievci (Catholici Valachi, alias Bunievczi) i od strane Austrijanaca i Ugara, ko katolički Raci, Iliri, Dalmati. Kad je rič o Bunjevcima ko etničkoj grupi, značajni pokazatelji njevog identiteta su: njevo etničko ime i govor, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti. Brojni su teorijski pristupi istraživanja identiteta različiti etnički formacija, a identitet je jedan od najvažniji pojmova u etnologiji i kulturnoj antropologiji. Pa, je pitanje identiteta Bunjevaca ko etničke grupe el etnikuma u prošlosti važno uzet u obzir.

O značenju etimona el etnonima „Bunjevac„ raspravljo je istoričar Nikola Radojčić. Ono je objavljeno u Glasniku Historijskog društva u Novom Sadu (1930). On je posebno analiziro pojam imenice *bunja* u Dalmatinskoj Zagori, di i danas žive Bunjevci. Radi se o pastirskim nastambama, odnosno o građevini koja nije sasvim kuća, a koja je više od natkrivenog zaklona. To je građevina u kojoj se živi i ziđana je kamenom brez upotribe maltera i cementa. Postoje nebrojene varijante izgleda bunja; od kružnog, elipsastog do poligonalnog, sa sasvim skrivenom el jasno vidljivom ljuskastom kupolastom konstrukcijom. Tako bi *bunja* bila zakržljali oblik nekadašnje mnogo savrimenije arhitekture, koja se susriće još u mikenskoj kulturi. Još su i Kelti svoja utvrđenja zvali *bon*, a kasnije su otaleg izvedena imena mnogi gradova, poput Bona i Lisabona. U doba mikenske kulture na prostorima Balkana i Apeninskog poluostrva živili su Pelazgi i Etrurci koji

su gradili građevine u suhozidu. Od nji su tu tradiciju naslidili Iliri. Arheološki lokalitet Daorson u Hercegovini to potvrđiva, pa se mož kazat, da je bunja jedina građevina koja je, u najčešćem neizminjenom obliku, priživela iljade godina, istog oblika, iste tehnike gradnje, istog građevinskog stila. To je prva građevina koju je svojim rukama podigo pračovik izašavši iz dotadašnjeg pećinskog boravišta.

Bunje su skloništa od Zadra do Brača, najistaknutije oko Šibenika, u njegovom zaleđu i na ostrvima. Mirko Miličić, proučavatelj narodnog graditeljstva u Dalmaciji, smatra da su doseljeni Sloveni tradiciju gradnje bunja primili od starosidilaca Ilira, a ne od Rimljana na tom tlu. Jedan drugi istraživač Jadran Kale, tvrdi da su bunje služile za stanovanje. To saznajemo iz splitske isprave, koja spominje udomljavanje jedne žene 1258. godine u *bugni*, i u drugoj ispravi istog splitskog kaptola, di se spominju *bugne*, ko dilovi gradski građevina, koji ima i drugdi u Sredozemlju. Što znači da su one služile za stanovanje, čak su bila formirana i naselja od taki građevina. Taki naselja je bilo u kadgodašnjem Velikom Krmpotskom selu Bukovici. Bilićka bunja sa pet prstenova je posebna i po tom što nije služila samo ko zaklon pastirima, već je rič o građevini u kojoj se živilo i ona je ko takva zaštićena.

Analizirajuć pojam imenice *bunja* koja je nastala po narodu koji je u njoj živio, al je on nazvan po njoj, profesor Radojčić stvara zaključak: „Sve to govori da značenje imena Bunjevac treba tražiti u Dalmatinskoj Zagori, odatle potiču, bački, lički, i primorski Bunnjevci. Ovo upozorava i jednakost u prezimenima stanovnika koji danas žive u Bačkoj, Lici i Hrvatskom primorju na drugoj strani“[1].

Hrvatski istoričar, političar i profesor Tadija Smičiklas u „Zbirci povelja“ spominje da se rič Buna, biluži u dokumentima već 1258. godine. To bi bio najstariji pomen skraćenog etnonima Buni od Bunievci. Ovaki oblik etnonima je zabilužio 1700. godine, senjski biskup Brajković ko katolički Vlasi, koji još imadu naziv od starine; a to je Bunjevci (Catholici Valachi, alias Bunievci). A vidi se i iz popisa župa i župljana katoličke i pravoslavne

1 Pavelić Rikard, Stope predaka – Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorkom kotaru i Lici, Tiskara Rijeka,Rijeka, 1991., str 80

vire u Senjsko-Modruškoj županiji u dokumentima di stoji: „**Pazarische**: „Parochus vivilex collecturis, quos catholici Valachi alias Bunyevczi cotribuant, quorum domus plurimae“. Zatim:“ **Smiljani**: „ Ecclesia antiqua dirruta modo ex lignis facta, circa quam 40 domus Bunyevaczorum vivant“. **Lovinacz**: „S Michail ecclesuia noviter errecta, continet sub se 80 domus Valachorum Bunyevaczorum, alit parochum ex collecturis“. **Udbina**: „nune numerat catholicorum Bunyevaczorum ad 20 domus. **Berlog**: „est Parochus, attendus duodeci m domibus cath. Bunyevaczorum et vivit ex colleturis“. **Krmpote**: „S. Jacobi ubi cum paroche sunt Bunievaczorum domus ad 40“. **S.Georgius**: „domus aliquod Bunyevaczorum cum parocho“. **Starigrad**: „est ecclesia S. Jacobi, destructa a Venetorum subditis; aluntur ibi ad 10 domus Bunyevaczorum“. **Jablanac**: „est noviter errectaecclesia s Nicolai, alunt ibidem aliquod Bunyevaczorum domus parohum“[2].

Na latinskom se na primer, piše Byzantio, što se čita Bizantion, Bylazora, čita se Bilazora, znači „y“ se na srpskohrvatskom izgovara ko „i“. Ovaj dokument je značajan jel se pod pojmom Bunyevczi, Bunievczi, nedvosmisleno podrazumiva narodno ime.

Drugi pomen u tom obliku je iz 1747. godine, a nađen je u zapisima bosanskog vikarijata u Gornjem Glamočkom kraju, ko prizime Mateus Bunievaz. Prizime Bunjevac u popisu katolika Bosne i Hercegovine iz 1743. gododine je u selu Ripač kod Bihaća (jedna porodica sa sedam članova). Postoji još stariji pomen, ko prizime, proizašlo od imenice *bun* ili *buna* ili *buni,* a to je bio Marin Bunić (1314-1364), dubrovački poslanik i Vice Bune-Petrov, pomorac.

Rikard Pavelić nas u svojoj knjigi, „Bunjevci“ upozorava na slideći podatak, koji do sda u literaturi nije bio spominjan: „U književnom djelu sa povijesnim pripovjedanjima Filipa Grabovca, „Cvit razgovora naroda i jezika iliričkog iliti Rvackoga“ (Venecija 1747.)“[3], zbog kojeg je iste godine

2 Lopašić, Radoslav, Spomenici hrvatske Krajine, Knj. 3, Od godine 1693. do 1780. i u dodatku od g. 1531. do 1730.: Zagrabiae: Academia scientiarum et artiumslavorum meridionalium), 1889, str. 190.

3 Pavelić Rikard, Stope predaka – Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorkom kotaru i Lici, Tiskara Rijeka,Rijeka, 1991., str. 75

bio osuđen i zatvoren, bolestan umro, doslovno se govori o *Bunima*, ko narodu ravnom ostalim evropskim narodima. Dal je onda i prizime Bunić nastalo po ovim Bunima

Međutim, Grabovac u kratkom izkazanju nabraja Ilirske narode: „Unutra ostaje Liburnija, a to su sva mista od Ilirije.....u nji običaji ovi jedan dobar, to jest na konak bi svakoga primili, znana i neznana, i častili bi, što bi više i lipče mogli. I ovo nji bijaše običaj, i da tko ne bi primio putnika i učunio, kako reko, tada bi mu kuću sažegli. A pak taki je običaj uvik bio u narodu iliračkome, slovinjskome i rvackom, a to je jedan sve jezik, prenda su tri imena.....Na 220 godina posli porođenja Isukrstova evo opet iz Škandinavije izajdoše toliki puci i narodi kakonoti oblaci neba al valovi mora. Bijaše ji osam stotina iljada, to jest: Goti, Vižigoti, Šarmati alti Slavi i ostala. Ulizoše u Šarmaciju i Panoniju pak stadoše poslidnji prve iztiravati, među se se ratiše i krv prolivaše..... U Dalmaciji kako koji narod bi, tako se i jezik zna, kakonoti: Ilirički pak Slovinjski, potomtoga Rvacki, evo i danas. Tri su imena, a jedan je isti jezik".[4]

Nadalje on kaže, da se Liburnija tako zvala u stara vrimena a sad se zove Morlakija. Znači on ko i Mavro Orbin ilirska plemena transformiše u Morlake, pa u Slovine i na kraju u Hrvate. I svi su ti narodi imali isti jezik. Grabovac je član franjevačke provincije Bosne Srebrne (Bosna Argentina). Sve do izgona Turaka iz hrvatski i ugarski krajova, a još neko vrime i posli tog, bila je franjevačka Bosna Srebrna najjača crkvena organizacija, koja se brinila za virnike katoličke crkve, što su stanovali na zapadnom rubu turskog carstva od obala Jadranskog mora do Budima.

Prve seobe Bunjevaca i pomen njevog imena na području Liča u Gorskom Kotaru su važne, jel se tu pominju i njeva prizimena i odkale su došli. Senjski uskoci su bili posridnici u prvoj seobi Bunjevaca na područje Liča. Turci u XVI viku nastavljaje sa masovnim islamiziranjom zatečenog stanovništva, osim granični krajova Kliškog i Ličkog sandžaka, a upravo na tom području, na tlu Dinare, Svilaje, Promine, Dalmatinske zagore i Ravni Kotara živi narod stočarskim načinom života, i to u kamenim kućercima, najčešće od suhozida, a to su već pomenute *bunje*.

4 Grabovac Filip, Cvit razgovora naroda i jezika iliračkog aliti rvatskog, Venecija, 1747.

Istorijski dokumenti su zabilužili sramnu ulogu Austrije u likvidiranju senjski uskoka. Komesar Josip Rabata, kad je došo u Senj sa 1500 nemački vojnika, odma je uhapsio uskočke vođe, i noću izmed 2. i 3. januara **1601. godine** ji je potajno likvidiro. Tako su ubijeni Marko Margitić i Martin Posedarski, a u svojoj knjigi „Stope predaka", Rikard Pavelić ji navodi ko Bunjevce, koji pripadaje „bakarsko-hreljinskim Vlasima", ko što su i Tomići, Matošići, Jurkovići, Kašići, Ružići, Biličići. To bi bio prvi pomen Bunjevaca na tom području, al u obliku katolički bakarsko-hreljinski Vlaha. Slideći pomen je iz 1603. godine, kad senjski kapetan Vid Kisel nadvojvodi u Gracu upućiva izvištaj da su kod njega dva vlaška krmpotska kneza koji mole da zapovidnik isposluje kod nadvojvode privolu da se njevi ljudi prisele u Senj. Zapovidnik Kisel obraća se zatim Juliju Čikulinu, koji je od 1. avgusta 1599. god., bio upravitelj primorski imanja Zrinski, da podrži zahtiv kod grofa, kako bi taj narod smistio u Lič

Taj narod je zabilužen u popisu katolički parohija ko „ Catholici Valachi alias Bunievczi", a u narodu poznat ko Krmpoćani. Odkaleg su ti Krmpoćani? Mož se utvrdit iz popisa, naime u poimeničnom popisu sandžaka vilajeta Hercegovina, što je 1985. godine, iz turski spisa priredio Ahmed S. Aličić za godinu 1475-1477. piše: str. 88-99. „Nahija humska zemlja (Hum) Džemat Vukića Krmpotića.

Spomenuti
Petrij sin Miomana,
Vukas sin Milivoja,
Milun sin Mukice,
Radoje sin Čučula,
Milašin sin Čučula,
Vladislav sin Krmpotića,
Pavao sin Milića,
Vučihna sin Stranputića,
Petri sin Dobromana,
Vukas sin Danče

Domova 11 (po zanimljivim imenima moguće da su bili Bogumili).

Iz isprave 15. septembra 1605. godine, doznajemo da je ti Krmpoćana bilo 50 porodica sa 200 najbolji vojnika. Priseljavanje Bunjevaca u Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Liku opisano je u dokumentima u tančine, jel su krajiške vlasti, koje su sudilovale u tom priseljavanju, zapisale sve u vezi sotim seobama Bunjevaca. Isprave nam kazivaje vrime i način seobe, broj prebega, njeva imena i prizimena, kakog su porikla, zašto ostavljaje stari zavičaj i traže novo zemljište.

Da su ti Krmpoćani prije 1600. godine u „ turskoj zemlji „ bili martolozi i ko takvi uživali izvesne slobode, vidi se iz isprave dr. Arpad Karolja, di Krmpoćani mole kralja da im podili privilegiju koju su već imali u „turskoj zemlji„ (što se vidi iz popisa sandžaka vilajeta Hercegovina, Džemat Vukića Krmpotića), kao martolozi i traže grb za svoju opštinu Lič. Oni su austrijskim vojnim vlastima kazali da su na poziv Svetog Ivana, koji im se noću prikazao pobegli iz turske zemlje u Senj, odnosno u Lič, a Ivandan, kao crkveni god su Bunjevci uvek slavili, palili su vatru i preko plamenih jezika, uz prangije i urnebes, vatru su preskakali i klicali: „Od Ivanje do Ivanje de, da me noge ne bole“[5].

Milana Černelić u svojoj „Bunjevačkoj studiji“ skreće pažnju na slideće:

„Prema takvom razmještaju tih dviju bunjevačkih tradicija moglo bi se pretpostaviti da su Bunjevci običaj paljenje baklji usvojili pri svojim seobama kroz Bosnu i Podunavlje. Druga pretpostavka bi mogla biti da su neke od bunjevačkih gupa u Podunavlju kulturno srodne sa stanovništvom pograničkih krajeva Hercegovine i srednje Bosne, pa i nekih krajeva srednje Bosne.....U prilog takvim razmišljanjima mogle bi ići već utvrđene spoznaje da postoji mogućnost da regionalne skupine Bunjevaca u Podunavlju, okupljene oko gradova Sombor i Subotica u Bačkoj, te gradova Baje i Budimpešte u Mađarskoj, potiču iz više različitih područja, uključujući jugozapadnu Bosnu i širi prostor Hercegovine i Dalmacije sve do Boke kotorske. Čini se da bi u tom smislu prostor moguće pradomovine svih bunjevačkih skupina i ogranaka valjalo proširiti. Podaci koji se odnose na ivanjske vatre, kao i na usporedno paljenje vatri i baklji upuću-

5 Pavelić Rikard, Stope predaka – Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorkom kotaru i Lici, Tiskara Rijeka,Rijeka, 1991., str. 29

ju na kulturnu bliskost bar dijela stanovnika srednje Bosne sa nekim od bunjevačkih grupa u sjevernoj Bačkoj..... Razmatrane pojedinosti vezane uz nazive svitnjak i cvitnjak i njihov razmještaj na prostoru Dalmacije, Hercegovine, jugozapadne i središnje Bosne, naziv mašala za baklje, kao i primjeri usporednog postojanja naziva svitnjak za vatru i mašale za baklje u srednjoj Bosni, važni su zbog analognih tradicija u kulturnom naslijeđu bačkih Bunjevaca. Premda konačnog odgovora na pitanje odakle je i kakvi su joj bili putovi još nema, **staćel** je kao zagonetni svatovski lik postao znanstveni izazov i poticaj i otvorio put mnogim pitanjima koja se tiču kulturnog naslijeđa hrvatske grupe, katkada više, a katkada, manje jasno označene imenom Bunjevac.....Tragom svih ovdje spomenutih pojava vodi nas u unutrašnjost Balkana, na čijim je prostorima znatno ranije došlo do prožimanja kulturnih elemenata doseljenih Slavena i starosjedilačkog stanovništva „[6].

Unutrašnji Balkan su naseljavala ilirska plemena i oni su starosidioci ti prostora. Proces romanizacije, pa sloveniziranja starosidilačkog stanovništva izno je tokom vrimena onolike oblike vlaški naziva (Catholici Valachi, alias Bunievczi, pa pravoslavni Vlasi, pa Maurovlasi, Karavlasi i sl.), pa ime Bun. Tako Erdeljanović u poglavlju „ Uspomene na Vlahe „, govori o dva „topografska naziva, koji su verovatno uspomene na nekadašnje Vlahe. Jedan od njih je Bunova Jama, a drugi je Brina". Bunova jama je očigledno nazvana po čoveku, kome je ime Bun. Na osnovu tog, Erdeljanović zaključiva: „Koliko mi je poznato, u našim starim spomenicima ime Bun nose samo Vlasi, a jedno staro selo u Braničevu, koje se pominje u povelji kneza Lazara i patrijarha Spiridona, 1382.godine, zove se vlaški imenom Bounei". Pridnjem tvrđenju Erdeljanović dodaje „Još jedan je razlog i u tome što je nedaleko od Bunove Jame i drugo ime Vlaškog porekla Brina „ ,..... Prema svemu je jasno da su reč brinje i slični oblici odavno postali termin za razne vrste uzvišenja i da su od njih postali i mnogi topografski nazivi kod Vlaha i Arbanasa[7].

6 Černelić Milana, Bunjevačke studije, Zagreb, 2006.

7 dr Erdeljanović Jovan, O poreklu Bunjevaca, 9 izdanje zadružbine d-ra Nikole Krstića 9, Štamparija „Sv. Sava" A.D., Beograd, 1930.

Prema objašnjenju dr Ćorovića, na Balkanu je zapravo moglo bit samo dvi Vrste Vlaha. 1. Pravi Latina i 2. Polatinjeni el, kako se obično kaže: „Romanizovanih", a to su bili balkanski tračko-ilirački starosedilački narodi. Sa obzirom da nije ustanovljeno kojim su jezikom govorili Iliri i kaka njim je bila paganska religija, nije sigurno da su Bunjevci ko Catholici Valachi, romanizovani, jel su se služili štokavsko ikavskim naričjom i prije seobe u Lič, prizimena su njim Slovenska, a i običaji vuku korena iz vrimena paganski običaja Stari Slovena[8].

Pa bi se prvi pomen Bunjevaca ko katolički Vlaha, Morovlaha il Morlaka, pomirio u period prije neg što je ono zabiluženo ko prizime 1550. godine med stanovnicima sela Maroka (danas Gajić u Baranji) u obliku Marton Bunivacz. I tu je ono zabiluženo brez slova „ nj", pa je sada pitanje kad je nastalo to stapanje etnonima u oblik Bunjevac.

Prve matrikule po oslobođenju od Turaka datiraje iz 1686. god. (svojina Subotičke biskupije), u tim matrikulama zabilužen je podatak da je Katona Bilić rođen u Tavankutu pre 80 godina. Međutim, tu se Bunjevci registruju i ko Dalmati. A oni su od starine Iliri, što znači pomen Bunjevaca ko Dalmata je stariji od „Katolički Vlasi". S obzirom da su franjevci organizovali seobu Bunjevaca, najvirovatnije da su ji oni bilužili ko Dalmate. Rimljani kad su zauzeli Iliriju jednu regiju su nazvali Dalmatia po Dalmatima koji su najduže pružali otpor osvajačima. Dalmati su Iliri, e sad, dal su franjevci Bunjevce bilužili ko Dalmate zato što su došli iz te regije el su ji smatrali za potomke neromanizovani Dalmata, koji su prihvatili jezik Slovena, al koji ?

Što se tiče naziva katolički Raci i kad se on pominje Erdeljanović navodi: „Bunjevci su dakle u svakom pogledu činili na Mađare i Nemce isti utisak kao i pravoslavni Srbi (Erdeljanović, Književni sever 1930 : 202). ..... Pošto je dakle u vekovima pre turske najezde broj katolika u Bosni i Hercegovini bio uopšte mali i sasvim neznatan, glavna masa tamošnjih ikavaca nije bila katoličke vere. Ona je dakle, mogla biti samo pravoslavne vere, a mnogi će na ovo dodati: i bogomilske vere. Možda! Ali je pitanje, da li su zaista bogomili u Bosni i Hercegovini bili neka zasebna vera ili je samo

8 Mandić Mijo, Buni, Bunievci, Bunjevci, Bunjevačka matica, Rotografika- Subotica, Subotica, 2009., str. 25. i 29.

bogomilstvo bilo ustvari isto što i pravoslavlje, samo u neku ruku **ponarođeno**".

Bogumili su vikovima uporno pokušavali sačuvat samostalnu crkvu bogumilsku. Vrhovni starešina crkve bosanske je bio *did,* na ikavici iskazan, znači po tim ikavcima koje navodi Erdeljanović. I tom starešini je Papa Inoćentije 1325. godine, slao franjevce da njim dozvoli otvaranje i rad dvaju franjevački samostana - jedan u primorju, drugi nadomak pristonice, u Hvojnici. Baš poimenice u Hvojnici - srcu bogumilstva. U to vrime držaše cilu Bosnu i Hum, Ban Stipan el Stjepan Drugi Kotromanić. Erdeljanović je zapazio da prije turske najezde je u Bosni bilo ikavaca i mogućnost da su oni bili bogumili, sačuvano je dosta pisani tragova na bosančici i to na štokavskoj ikavici. Još u to vrime papa pokušava putom franjevaca da Bosnu „izvede na svetlo prave vere Isusove".

A ti franjevci organizuju seobu Bunjevaca u Podunavlje, odnosno na područje redodržave Bosne Srebrne. Zbog tog je godine 1622. godine Šimun Matković, isusovac, tražio od Rima da se izdejstvuje kod *porte* da on ko svećenik mož širit rič Božiju med Bunjevcima u okolini Kalače (nadbiskupije u Peštanskoj županiji u Mađarskoj) jel je to isključivo pravo franjevaca Bosne Srebrne.

Gaj i njegovi drugovi Iliri smatrali su da su Bunjevci, Šokci, Dalmati pa i Hrvati Iliri i da je ikavica ilirska, međutim, u svojoj brošuri Aleksandar Martinović svrstava i Srbe u Ilire, odnosno svi štokavci su Iliri. S obzirom da se jezik Bunjevaca često označavao ko ilirski i ko jezik Dalmata, a pritežno je u pitanju ikavica, evo šta o tom piše Mavro Orbin u svom dilu o kraljevstu Slovena

„Neki dokazuju da je slovenski jezik uveden u Dalmaciji i druge ilirske provincije tek iza 606. godine, kada su došli Sloveni, a pre njih da se u Dalmaciji govorilo latinskim i grčkim jezikom. To je pogrešno. Kao što se u Italiji očuvao, iako u iskvarenom obliku, antički latinski jezik, tako isto i u Iliriku su dolaskom Gota i Slovena, donekle iskvarili svoj prvobitni slovenski govor. Uopšte, na jednom zemljištu odmenjuju se narodi, ali jezik ostaje isti. Da se u Iliriku govorilo latinski, onda stanovnike te oblasti rimski pisci ne bi nazivali varvarima. Latinski se samo govorilo u nekim gradovima od

Rimljana okupirane Dalmacije. Još jedan dokaz, Biondo nam kazuje da je sv. Jeronim, pronašavši slovensko pismo bukvicu, na slovenski preveo Sveto Pismo. Na tom jeziku on je sastavio i liturgiju, koja je prihvaćena i koju je docnije potvrdio papa Eugen IV. Isto nam saopštava i Sabellicio. Pošto je sv. Jeronim živeo 200 godina pre dolaska Slovena u Dalmaciju, jasno je da se slovenski tu govorilo još u antičko doba. To dokazuju i imena mesta u Dalmaciji koje pominju antički pisci. Primera radi, Livije spominje Bilazora, Coritta, Grupsa, itd. Odreda slovenske nazive mesta"[9].

Tit Livije je živeo 59. god. pre Hrista do 17. godine po Hristovom rođenju. U ovom citatu Livije spominje slovenski ili ilirski naziv na ikavici: „quijubet multitudiem Gallorum ad BYLAZORA (Paeoniae is locus est) castra movere „. Što znači; „koji naređuje da mnoštvo galske vojske krene ka (mestu) BILAZORA[10]. U kratkoj arheografiji Srba od Aleksandra M. Petrovića stoji: „Grci su imali primetno iste odnose i sa Ilirima, koji su živeli na Balkanu i oko Jadranskog mora. Tekstualna tradicija nas uverava da su Iliri govorili jezikom koji je nestao. Ja sam uveren da su ilirski narodi, kao i Skiti, postojali samo u istoriji koju su razvijali upravo Grci i uspeli da izbrišu njihov pravi identitet, iako nema sumnje da su ilirski narodi govorili slovenskim jezicima"[11].

Da je rič, naziv el pojam Bun, Buni, Bugno, Bounos, starijeg korena, nije sporno, međutim, dal proističe iz grčkog el nikog drugog jezika nije sigurno utvrđeno.

Postoji hipoteza da proističe iz grčkog jezika. Već kod Stevana Vizantinca (527.god) spominje se grad Bounos. U grčkom tekstu cara Konstatina (910. god) u kojem opisiva sridnjovikovnu državicu Hum, spominju se dva grada: Bona i Chlum. Grčka reč Bounos (Bunjevac) znači ime čovika koji je iz tog brdskog kraja, tj. Humljanin.

---

9 Orbin Mavro, Kraljevstvo Slovena, II regno degli Slavi-Mavro Orbini, Sezam Book d.o.o. Zrenjanin, Plavo slovo – Beograd, 2006., str. CLX i CLXI

10 Petrović M. Aleksandar, Kratka arheografija Srba – Srbi prema spisima starih povesnica, Slovenski institut, Novi Sad, 1994., str. 79

11 Mandić Mijo, Buni, Bunievci, Bunjevci, Bunjevačka matica, Rotografika- Subotica, Subotica, 2009., str. 31

Zahumlje el Huma, pored Trebinja, zvala se na grčkom jeziku Trabunija, a srpskohrvatski se pisala Travunija. Značenje ove riči je isto što i Zahumlje, tj. Kraj iza Huma il brda. Njezin stanovnik Travunjanin tj. Humljanin. Vrimenom je grčki pridlog „tra„, nesto, a ostala je samo rič „Hum„, pa bi rič „Bunjevac„ označavala čovika koji je iz tog kraja, tj. Humljanin Travunjanin, brđan, gorštak, a Hercegovac, ko naziv čovika iz tog kraja je nasto kasnije. Kad je Zahumlje postalo hercegstvo, onda je i ta regija dobila naziv Hercegovina. Zato je i danas sporno, šta su stanovnici tog područja u prošlosti bili, Srbi il Hrvati.

Koliko su imena porodica, naroda i geografska imena važna u istraživanju porikla naroda, naglasio je naučnik Vladimir Georgijev na prvom kongresu trakologije istaknuvši:

„Samo toponimija i – osobito – hidronimija koja je obično veoma stabilna, mogu da daju sigurnija obaveštenja o etničkoj slici jednog naroda, koji je živeo u davno vreme i o kome nedostaju ostala obaveštenja„. Nameće se zaključak da je etnonim BUNJEVAC kombinacija gčko-slovenska. *Vac* proističe iz slovenske riči *ves*, *vas*, koja je oznaka za naselje, selo. Naprimer, Krgujevac, Požarevac i sl., što znači naselje Kraguja, kod prvog slučaja. Pa bi *Bunjevac* bilo naselje *Bunja,* el stanovnik *Bunja,* a *Bunievac*, stanovnik brdskog kraja, ili brdskog sela, jer *bun* još i znači pastirska koliba, čitav stan, katun, pa i viskok gorje, a *bun* je i starešina katuna.

Katun, visoko gorje, *bun*, starešina katuna su pojmovi koji su vezani za Vlahe, a prvi pisani pomen Vlaha u Zagori pojavljiva se u dokumentu o borbi (bitci) kod Blizne (Mladen Šubić protiv bosanskog kralja) 1322. god. U Nevestu prvi spomen Vlaha je iz 1379.godine takođe susrećemo i „vlaškog glavara„ Blaža (1448). Bili su katolici i govorili su ikavicom i čakavštinom i sastavljali su glagoljske / latinične isprave na dalmatinskom jeziku (npr. Stošić piše o „knjigama„ Jurice Pavlovića iz Nevesta 1496. god., pisanih „in lingua Dalmatica sive materna„). Predturski doseljenici u Nevest i Zagoru (dalmatinsku) bili su Bunjevci, ali donose štokavsko-ikavski dijalekat (koji i danas dominira u Zagori). Dakle, Bunjevci su bili „Vlaji„ toga vremena (kasni srednji vek)“[12].

12 Orbin Mavro, Kraljevstvo Slovena, II regno degli Slavi-Mavro Orbini, Sezam Book d.o.o. Zrenjanin, Plavo slovo – Beograd, 2006.

Biskup Ivan Antunović, najzaslužniji narodni i prosvitni radnik med Bunjevcima, kaže da su Bunjevci u Bačkoj prastarosidioci još iz vrimena Huna. On ji, radi jačeg naglašenja njeve autohtonosti poveziva sa starim Slovenima, koji su u doba provale Huna, nastanjivali Panonsku niziju.

Biskup Ivan Antunović

Jedno od prvi evidentiranja etnonima Bunjevac nalazi se u podnesku od 8. juna 1777. godine, di Stipan Ranić, subotički plebanoš moli gradski senat, da se sagradi posebna škula za mnogobrojnu bunjevačku dicu. Zatim, izdanje Boška Vujića, Peštalićeve pisme – (1866. godine) - „na korist cilokupnog moga roda i ljubljenog naroda bunjevačkog". Pa, „Zbirka mudrih i poučnih izrekah - na korist bunjevačkog puka, koju je skupio i uredio Ambrosio Sarcsevics, subotički varoški arkivar iz 1869.god. A najjasnije ističe njevo ime upravo Ivan Antunović kad je 1870. godine, osnovo u Kaloči „Bunjevačke i šokačke novine„ a zatim „Bunjevačku i šokačku vilu".

Bunjevačka ženska narodna nošnja

Zaključak: Ima priviše dokaza o samosvojstvu kod Bunjevaca da bi se sad oni mogli jednostavno pritopit u druge, njima srodne narode, a to nije ni u skladu sa konvencijom Ujedinjeni naroda. Bunjevci su se osnovni škula, gimnazija, ustanova odrekli ulaskom u zajedničku državu Južni Slovena, da bi najveće gubljenje svojeg identiteta, a i time i maternjeg jezika, doživili u komunističkom sistemu vlasti koji je propagiro čovika brez korena. Istraživanje područja prvobitne bunjevačke postojbine ima istu onu važnost ko i istraživanje značenja etnonima Bunjevac, što je uslov da se što jasnije sagledaju koreni jednog naroda, brez obzira na njegovu brojnost.

LITERATURA

1. Antunović Ivan, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom:* U Beču: Izdaje i razdieljiva Pisac, 1882.
2. Černelić Milana, *Bunjevačke studije,* Zagreb, 2006.
3. Černelić Milana, *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca,* Zagreb, 1991.
4. Černelić Milana, *Pristupi istraživanja bunjevačkih identiteta,* Studia ethnologica Croatia, 17:25-49, 2005.
5. Erdeljanović Jovan, *O poreklu Bunjevaca***,** Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930.
6. Filipović Milenko S., *Bunjevci u Bosni,* Zbornik za društvene nauke, Beograd, 1965 /40.
7. Grabovac Filip, *Cvit razgovora naroda i jezika iliračkog aliti rvackoga,* Venecija, 1747.
8. Dobrić, B. Kisić, I. Krančević, Ž., Krančević, M. (2010): ”*Vrednovanje i mjere očuvanja suhozida i bunja Šibenika u maslinarskim krajobrazima”,* Poreč, 2010.
9. Knežević Milivoje V., *O Bunjevcima*, Subotica: Gradska štamparija, 1927-1930.
10. Kostić Konstatin T., *Bunjevci u Somboru: pod vođstvom franjevaca do 1787 godine.* Sombor: Jugoslovenska štamparija, 1934.
11. Kulišić, S. (2004): *“Trag predaka u kamenu (1 dio), bunje i stanovi”,* Hrvatska revija: dvomjesečnik Matice hrvatske, God. 4,1, 2004.
12. Kuntić Alba M., *Bunjevci - O etnološkom biću,* Novi Sad-Sombor: Slavija-Krajina, 1998.
13. Lopašić Radoslav, *Spomenici hrvatske Krajine*, Knj.3, Od godine 1693. Do 1780. I u dodatku od g. 1531, do 1730.: Zagrabiae: Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, 1889.
14. Mandić Dominik, *Bunjevci, Hrvati iz BiH. In:* D. Mandić: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine. III.* (Roma, 1967.god.).

15. Mandić Mijo mlađi, *BUNI, BUNIEVCI, BUNJEVCI*. Subotica, Bunjevačka matica, 2009.
16. Mario Petrić, *Prilog proučavanju porijekla Bunjevaca,* Sarajevo: s.n., Glasnik zemaljskog muzeja BIH-Etnologija, T.XX/XXI, 1966.
17. Orbin Mavro, *Kraljevstvo Slovena,* Beograd, 2006.
18. Petrović Aleksandar M., *Kratka arheografija Srba,* Slovenski institut, Novi Sad, 1994.
19. Radojčić Nikola, *Imenu Bunjevaca,* 6, Novi Sad: s.n., 1930, Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu, T.2.
20. Sekulić Ante, *Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca*. Zagreb: JAZU, 1986.
21. Smodlak Josip, *Bunjevci i njihovo ime,* Naučni zbornik Matice srpske-Serija društvenih nauka, T.1. 1950.
22. Topčić Zaim, *Zemlja heretika,* "SVJETLOST" IZDAVAČKO PREDUZEĆE, SARAJEVO, 1972.
23. Ujević Mate, (ur.). *Hrvatska enciklopedija.* Zagreb: Hrvatski izdavalački bibliografski zavod, 1942.T.3.
24. Živković Zdravko, *Hrvatsko tradicijsko graditeljstvo,* Zagreb, 2012.

THE FIRST MENTIONING OF BUNJEVCI IN HISTORY

By MIJO MANDIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: Whether the name "BUNJEVCI" refers to an ethnic group or ethnicity– it is a too narrow question for the first time in history. Because they appear under the same or similar names like BUNI or BUNIEVCI (without letters nj) and under the other name CATHOLIC VLACHS among the Austrians, or like Catholic Rascians, Illyrians and Dalmatians. Historian Nikola Radojčić discussed the analysis of the etymon BUNJEVAC and its earliest appearance. He separately analysed the notion of "BUNJA" in Dalmatian Zagora where Bunjevci still live. Analysing the notion of "BUNJA", which was derived from the people living in it, the professor concludes: "All this says that the meaning of the name BUNJEVAC can be found in Dalmatian Zagora, from where they originate, Bunjevci of Bačka, Lika and the Croatian coast. This is also indicated by the identical surenames of people today living in Bačka, in Lika and along the Croatian coast on the other side." Croatian historian, politician and professor Tadija Smičiklas in the "collection of orders" mentions that the word Buna has already been documented in 1258. That would be the oldest mentioning of the shortened ethnonym BUNIEVAC. In 1701, this form of the ethnonym was used by Brajković, the Bishop of Senj, as "Catholic Vlachs" who have this ancient name (Catholic Valachi, alias Bunievci). The second mentioning in this form was in 1747, and it was found in the records of the Bosnian vicariate in Gornje Glamočko polje, in the form of surename of Mateus Bunievaz, so without the letter "nj". From a document from 1605 we find that Catholici Valachi alias Bunievci were also called "Vlasi Krmpoćani". The fact that these Krmpotians were marauders in the "Turkish country" before 1600, and as such they enjoyed certain freedoms, can also be seen from a document of Arpad dr. Károly, where Krmpotians asked the king to grant them the privilege they had already had in the "Turkish country" as marauders and they sought a coat of arms for their municipality in Lič. Milana Černelić in her "BUNJEVAC STUDY" draws attention to the

following: “Staćel was certainly an interesting peculiar phenomenon from the cultural heritage of Bunjevci. Although the final answer to the question of where it was from and what its paths were like is still missing, staćel as a mysterious wedding form became a significant challenge and impetus and opened the way to many issues.” Since it has not been established which language was spoken by ILLYRIANS and DALMATIANS and what kind of a pagan religion they followed, it is not certain that BUNIEVCI as Catholic Vlachs were Romanised, since even before the emigration to Lič, their surnames were Slavic, and even some customs derive from the pagan customs of the Old Slavs.

Keywords: Bunjevac, Bunievci, Buni, Bunja, Catholic Vlachs, Dalmatians, Krmpoćani, Morlachs, Uskoks, Lič.

Др Александар Хорват
Музеј Војводине
Нови Сад
aleksandarhorvat1987@yahoo.com

Од предмодерног ка модерном етничком идентитету: јужноугарски Буњевци у другој половини 19. века

Апстракт: Полазећи од модернистичких теорија етницитета и нација и разликовања предмодерних и модерних форми етничког идентитета, циљ рада је сагледавање процеса формирања и преобликовања модерног буњевачког етницитета током друге половине „дугог“ 19. века. У том контексту, у фокусу истраживања и разматрања су основне карактеристике друштвених веза и интеракција унутар популације јужноугарских Буњеваца, формирање етничке границе, обликовање мита о заједничком пореклу групе, самоперцепција, као и перцепција од стране других (не-чланова заједнице). Наведени истраживачки проблеми биће анализирани у хронолошком оквиру од средине 19. века па до почетка Првог светског рата, имајући у виду специфичности и нијансе које су одређивале процесе идентитетских трансформација.

Кључне речи: етнички идентитет, Буњевци, јужна Угарска, 19. век.

Теоријски оквир истраживања феномена обликовања модерног етничког идентитета јужноугарских Буњеваца одређен је претпоставком модернистичких теоретичара нација и етницитета[1] о суштинској

1 О томе више у: Ханс-Улрих Велер, *Национализам: историја, форме, последице*, Нови Сад 2002; Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd 2010; Isti, *Nacionalizam i modernizam*, Zagreb 2003; Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780: program, mit, stvarnost*, Beograd 1996; Tomas Hilan Eriksen, *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd 2004.

разлици између предмодерних и модерних идентитетских форми. Кључна карактеристика модерних етничких и националних идентитета је њихово изграђивање у модерном политичком, економском и друштвеном контексту, односно као део процеса модернизације који су обликовали европска друштва током 19. века и који су изнедрили нове обрасце групне лојалности и легитмизације политичке власти.

Предмодерни облици идентитета су као форме етничке припадности и привржености групи егзистирали у Европи у периоду пре великих модернизацијских промена 19. века, када је економска, друштвена и политичка модернизација радикално изменила све аспекте живота, уједно и схватање друштвених лојалности, политичког легитимитета, друштвене односе и интеракције. За разлику од модерних етничких идентитета, и националног идентитета као сасвим нове идентитетске конструкције, предмодерне идентитете одликују хетерогеност, углавном ужи – локални и регионални – идентитети у погледу групног идентификовања, мали број писмених људи, друштвене везе ограничене на породичну заједницу, заснивање политичког легитимитета власти на идеји о „божијој интервенцији“ и судбини, економска аутархичност у производњи.

У случају Хабзбуршке монархије[2], а поготово њених периферних делова, модернизацијски процеси дошли су до пуног замаха тек у другој половини 19. века, па су се стога предмодерни облици идентитета задржали у појединим заједницама све до краја 19, па чак и почетком 20. века.

Када је реч о буњевачкој популацији у јужној Угарској током 19. века, из оновремених текстова буњевачких интелектуалаца, савременика догађаја, могуће је уочити низ карактеристика друштва које није било у већој мери захваћено процесом друштвене модернизације. У часописима и листовима аутори су током друге половине 19. века оставили низ сведочанстава о стању друштвених веза и комуника-

2 О томе више: Horst Haselsteiner, „O pojmu nacionalizma i njegovim strukturama u Jugoistočnoj Europi krajem 19. i početkom 20. stoljeća“, u: H. Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji*, Zagreb 1997, 289–325.

ција. Један аутор је у *Буњевачко-шокачком календару* из 1879. записао „Нема буњевачког друштвеног живота“[3]. Неколико година касније суботички *Невен* је писао о појави да између буњевачких села, осим породичних, нема никаквих других веза[4]. У *Суботичкој Даници*, најзначајнијем годишњем календару јужноугарских Буњеваца, 1894. је константовано: „Није било путева ни опћења међу нама, па је било тешко гојити заједницу“[5].

Да су стари идентитетски обрасци споро превазилажени и да су друштвене интеракције биле ограничене на породичне везе и релације указује један текст у *Невену* из 1909: „Ми досада још нисмо створили унутар граница наше народне посебности друштвеног живота… Ако хоћемо да нам живот има садржаја, треба да живот изван своје обитељи покажемо, да се окупимо као сједињена сила, као друштво“[6]. О истој појави, али и ужем поимању групне лојалности, сведочи текст из *Данице*, где аутор примећује да више генерација одраста у саставу једне мање заједнице, „не у једној обичној обитељи, већ у једном друштвеном животу… Ми у нашим плодним обитељима толико забаве налазимо, да ћемо ради забаве ритко туђе друштво потражити“[7].

Због оваквог стања, буњевачки интелектуалци су у својим публикацијама и активностима видели средство помоћу којег ће обликовати модернији облик заједнице. *Невен* је требао тражити везу са свим местима у којима живе Буњевци, а такође добио је задатак да заједно са календаром *Даницом* „развија сличан или баш исти осећај у разштрканом нашем народу“, као и да се „поставља и гоји јединство… заједнички осећаји и свист“[8].

Карактеристике предмодерног идентитета огледале су се и у општем мишљењу популације о значају књига и образовања, али и у ста-

3 *Bunjevačko-šokački kalendar*, Subotica 1879, 21.

4 *Neven*, 1. svibnja 1892, br. 5.

5 *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 23.

6 *Neven*, 15. sičnja 1909, br. 1.

7 *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 21–22.

8 *Neven*, 15. sičnja 1908, br. 1; *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 24–25.

ву према српско-хрватском стандардном књижевном језику. Многи родитељи су школовање сматрали сувишном обавезом. На овај проблем указали су поједини аутори у буњевачкој штампи. Према подацима из 1870, од 100 буњевачке деце, 63 није похађало наставу, иако је школски закон то прописивао као обавезу за сву децу од 6 до 12 година[9].

Став према књижевном стандарду такође је значајан сегмент идентитетске предмодерности. У публикацијама су се често појављивали текстови у којима је истицано да део популације, иако писмен, не разуме или не жели прихватити књижевни језик. Буњевачки интелектуалци су примећивали да „код нас мало кои разуме штити, јер нису учили. За то су јим новине, као да су сакато писане, јер веле да то није нашки“[10]. Сликовито објашњење за наведено стање даје суботички правник Амброзије Шарчевић костатацијом да Буњевци користе фонд од свега 300–400 речи[11], што је уједно главна препрека разумевању стандардизованог језика.

О идентитетској хетерогености популације сведочи и постојање више етничких категорија на простору јужне Угарске, којима је био заједнички католички верски идентитет и варијанта јужнословенског језика. Угарски пописи становништва су евидентирали, уз Буњевце, и Далматинце, Бошњаке, Илире, Шокце и католичке Раце[12]. Иако је бискуп Иван Антуновић тврдио да је назив Далматинац наметнут Бу-

9 *Subotička Danica za 1894*, Subotica 1893, 24–25.

10 *Bunjevačke i šokačke novine*, 4. sičnja 1872, br. 1.

11 Ambrozije Šarčević, *Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči: na korist prijateljah bunjevačko-šokačke književnosti*, Subotica 1870, IV.

12 У историјским изворима ретко се појављују трагови да су се Буњевци изјашњавали као Раци у етничком смислу. Изнимка се односи на становништво насеља Душнок у близини Аљмаша (*Neven*, 1. veljače 1894, br. 2). Термин Илири је у буњевачким публикацијама тумачен као назив најопштијег карактера за јужнословенске етничке групе, али је приликом пописа становништва у Угарској 1900. евидентирано 6.900 Илира (Illirek). Они су насељавали простор југозападно од Будимпеште, на десној обали Дунава и на Чепелском острву. Ипак, у *Суботичкој Даници* је изражена сумња „да ово наше кољено себе одиста тако називље“ (*Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911, 36–50).

њевцима од стране Мађара[13], ипак нема сумње да се један део популације идентификовао на тај начин о чему сведоче управо наведени пописи становништва. Према попису из 1900, само у Суботици се 1.874 становника изјаснило да говоре „далматинским језиком"[14]. Такође, у једном писму упућеном Ивану Антуновићу из 1869, група суботичких интелектуалаца се самоидентификује као Далматинци[15].

Непостојање друштвених веза указује да није постојала јединствена идентитетска конструкција и етнички идентитет као модеран, шири друштвени феномен, него је главна карактеристика идентитетских лојалности повезаност са локалном заједницом и породицом. Одсуство модернизацијских ефеката узроковано је бројним факторима, у првом реду навикама становништва и економском и друштвеном структуром популације, што је утицало на делимичан опстанак предмодерног идентитета Буњеваца све до краја 19, па чак и почетком 20. века.

* * *

Постепена изградња модерног буњевачког етничког идентитета везана је за делатност свештеника Ивана Антуновића[16], калочког каноника, а од 1876. и насловног бискупа. Када је у Угарској Законом о народностима из 1868. године дефинисано да сви становници чине јединствену угарску націју, док поједине етничке заједнице добијају одређена права у сфери културе и просвете, Антуновић је та права затражио и за буњевачку популацију, у првом реду залажући се за упо-

13 Ivan Antunović, *Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskoj, umnom, građanskom i gospodarskom*, Beč 1882, 52. За разлику од Ивана Антуновића, Шарчевић је окривио буњевачко племство и свештенство за употреву овог назива (*Neven*, 15. kolovoza 1886, br. 8).

14 Бранко Ћупурдија, „Становништво Суботице према вероисповести и матерњем језику 1869–1910", *Демографија: међународни часопис за демографска и остала друштвена кретања*, књ. 8 (2011), 78.

15 *Zatočnik*, 29. listopada 1869, br. 48.

16 О Ивану Антуновићу више у: Matija Evetović, *Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*, Subotica 1935.

требу буњевачког језика у јавности. Он, и око њега окупљена група буњевачких интелектуалца, покренули су *Буњевачке и шокачке новине* 1870, које су две године касније због слабог одзива престале излазити. Такође, написао је неколико књига важних за формирање модерног буњевачког идентитета, којима је општи оквир идеја о свесловенској и југословенској узајамности. Његов најистакнутији сарадник био је суботички правник Амброзије Шарчевић, који је написао два речника и објавио збирку буњевачких пословица.

Иако Антуновићева делатност није успела зауставити процес интеграције једног дела Буњеваца у састав мађарске нације, ипак је бискуп успео да створи оквир за изградњу модерног буњевачког етничког идентитета. Његови сарадници су наставили издавачку делатност, па су 1884. покренути лист *Невен* и календар *Суботичка Даница*, у наредним деценијама најутицајније публикације међу јужноугарским Буњевцима. Буњевачки интелектуалци су све енергичније захтевали поштовање колективних права у сфери просвете и цркве, а посебно употребу свог језика у јавности. Институционални оквир деловања створен је још 1878. оснивањем просветног удружења Пучка касина у Суботици, што је био одговор на притисак мађаризације која није заустављена Антуновићевим деловањем. Крајем 19. и почетком 20. века активност буњевачких интелектуалаца је ушла у развијену фазу. Незадовољни радом мађарских партија и властитом улогом у политичком животу, суботички Буњевци су 1902. истакли независну буњевачку листу на локалним изборима, а Буњевачка странка је формално основана 1906. године[17]. Буњевачки политички покрет су чинили суботички свештеници Блашко Рајић и Пајо Кујунџић, правници Стипан Матијевић и Бабијан Малагурски, лекар Врање Сударевић и други јавни радници и интелектуалци.

17 О политичком организовању Буњеваца током друге половине 19. и почетком 20. века више у: Arpad Lebl, *Građanske partije u Vojvodini: 1887–1918*, Novi Sad 1979; Robert Skenderović, „Oblikovanje bunjevačkog političkog identiteta u Bačkoj tijekom druge polovine XIX stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 44, br. 1 (2011), 151–154.

Уочи Првог светског рата све снажније је тражено поштовање законом гарантованих права. Полазећи од наведене политичко-идеолошке основе и захтева за просветним и политичким правима, обликована је модерна конструкција буњевачког етничког идентитета. Процес његове изградње, који је хомогенизовао и интегрисао предмодерне идентитетске форме, заснивао се на низу сложених и испреплетених елемената и механизама. Овом приликом нећемо улазити у све појединости, већ ћемо указати на најважније сегменте који указују на процес трансформација и динамику обликовања идентитетских конструкција. У том контексту, предмет анализе су релациони односи унутар заједнице и дистинкцију између „правих Буњеваца“ и „издајника“, изградња мита о заједничком пореклу групе помоћу којег је хомогенизован буњевачки идентитет, као и формирање етничке границе према мађарској нацији.

* * *

У случају изградње модерног буњевачког етницитета током друге половине 19. века, од највећег значаја је била производња етничке границе[18] према Мађарима, која је у том периоду прошла кроз две различите фазе. У првој фази, од 1868. до средине осадмесетих година, фукционисање етничке границе било је везано за политичку идеологију Ивана Антуновића и његово мишљење о угарској политичкој нацији, што је произлазило из већ поменутог Закона о народностима. Према том концепту, сви становници Угарске су били политички Угри, односно припадници јединствене нације, уз могућност да поје-

18 У теоријском погледу, концепт етничке границе је дело норвешког антрополога Фредрика Барта, према којој се одређена етнија не може препознати на основу тзв. објективних фактора, као што су језик, обичаји или вера, већ је кључна дихотомија и релација у односу према другима (однос „ми“ и они“). Тек су од секуднарне важности језик или верска припадност, који имају своју улогу тек у динамичном и релационом процесу функционисања етничке границе у јавном дискурсу и друштвеним интеракцијама (Fredrik Bart, „Etničke grupe i njihove granice“, u: Filip Putinja, Žoslin Stref-Fenar, *Teorije o etnicitetu*, Beograd 1997, 211–259).

дине етничке групе задрже своје специфичне обичаје, језик и друге карактеристике етничког идентитета. У том контексту, Антуновић је у свом *Позиву* упућеном Буњевцима, Шокцима и Бошњацима 1869. године истицао моменат заједничке прошлости са Мађарима и сегмент свете круне светог Стефана, првог мађарског краља, која је била један од симбола мађарске нације[19]. „Ми смо срцем и душом Угри, ма да смо друге, а не мађарске крви", писало је у писму подршке Антуновићу, написаном од стране суботичких Далматинаца[20], чиме је истакнута суштина схватања о конструкцији угарске политичке нације, која није била утемељена на идеји о заједничком пореклу.

Међутим, већ почетком седамдесетих година појавили су се критичари овог приступа, који су у Антуновићевим *Буњевачким и шокачким новинама* и њиховом прилогу *Буњевачкој и шокачкој вили* упозоравали да је мађаризација прави циљ мађарских политичара. Истовремено, у појединим текстовима отворено је указивано на разлике између „нашинаца" и „браће Мађара", нпр. у прослављању Божића, или у менталитету[21]. У једном из текстова у *Буњевачкој и шокачкој вили* 1872. писало је да прошлост Буњеваца и Мађара није истоветна[22].

Иако су Антуновић и његови сарадници у својим текстовима почетком седамдесетих година донекле успостављали етничку границу према Мађарима, та конструкција није била у тој мери ригидна и стабилна да би могла зауставити процес интеграције једног дела буњевачке популације у мађарску націју и то на начин да су мађаризовани Буњевци у потпуности напуштали маркере буњевачког идентитета и усвајали мађарски језик и културу као своју властиту.

Друга фаза у формирању етничке границе према Мађарима отпочела је средином осамдесетих година 19. века када су покренути лист

19 I. Antunović, *Poziv bunjevacah, šokacah i bošnjakah na utemeljenje jednog pučkog lista*, Kaloča 1869.

20 *Zatočnik*, 29. listopada 1869, br. 48.

21 *Bunjevačka i šokačka vila*, 6. ožujka 1873, br. 8.

22 *Bunjevačka i šokačka vila*, br. 8, str. 30–31, 1872.

Невен и календар *Суботичка Даница*, око којих се окупљала нова генерација буњевачких интелектуалаца: Мијо Мандић, Никола и Пајо Кујунџић, Стипан Матијевић итд. У овом периоду изградња етничке границе према Мађарима добија нову димензију и динамику.

Угарска политичка нација је у новим буњевачким публикацијама дефинисана као „силовита заједница“ и „силовито сједињавање“. Од тада, готово у сваком броју часописа и листова, појављују се текстови који обликују етничку границу и дистанцу према Мађарима. Док себе представљају као мирне, тихе и благе људе, Мађари су описани као агресивни, шовинисти и злобни[23], а све у функцији наглашавања разлика између „нас“ и „њих“. Уредништва буњевачких листова и часописа често су упозоравала на мађарске „непријатељске сплеткарије“, „шовинизам“, „охоло напрезање“ и „дрско изазивање“[24].

Снажан процес раздвајања огледао се у друштвеним интеракцијама, па су тако буњевачки интелектуалци позивали Буњевце на венчавање искључиво унутар буњевачке заједнице како би се очувао њен наводни органски карактер. У том контексту, лист *Невен* из новембра 1887. је у афирмативном светлу констатовао: „Наши младићи што су синови народа, вирно, према својим дужностима, траже си парове код буњевачке мајке“[25]. Истичући негативна искуства приликом заједничких прослава са Мађарима, *Суботичка Даница* за 1900. годину је забаве где су Мађари и Буњевци били одвојени описивала као „здраве“, „природно одилење“ и „добронамерну раздиобу“[26].

Истовремено, етничка граница је отварана према Србима и Хрватима, али у контексту југословенске националне идеологије и југословенског заједништва. Афирмативно се писало о Србима и Хрватима, а Буњевце се најчешће перципирало као „огранак српско-хрвацког на-

23 *Neven*, 15. prosinca 1886, br. 12.

24 *Subotička Danica za 1904*, Subotica 1903, 26; *Subotička Danica za 1910*, Subotica 1910, 107.

25 *Neven*, 15. studena 1887, br. 11.

26 *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899.

рода“[27], или као део шире југословенске заједнице, са образложењем да „сви Југословени један те исти језик говоре“[28].

Језик и верски идентитет су имали важност тек с обзиром на функционисање етничке границе и јачање релационих односа између појединих група. Интелектуалци су често указивали на разлике у верској ревности и побожности између Буњеваца и Мађара. Одређене верске ситуације и понашања су коришћени како би се успоставила разлика у односу на „друге“, па је у том контексту *Невен* писао: „У католичке кругове радосно се купи Буњевац… Ритко се кад забуни покоји Мађар“[29]. Спајање верског и етничког идентитета видљиво је и приликом друштвених интеракција. Током 1908. године вођена је расправа око молитвеника буњевачког свештеника Лајче Будановића „Слава Божја“. Покушај замене овог молитвеника изазвао је узнемирење међу Буњевцима, јер је та публикација сматрана „буњевачком светом књигом“, пошто ју је написао Буњевац[30]. Процес истискивања буњевачког језика из миса у цркви и веронаука у школској настави такође су изазивали снажан отпор и истовремено учвршћивали етничку границу и дистанцу према Мађарима.

Међутим, и верски идентитет и језик су често на различите начине перципирани од стране интелектуалаца и просечних чланова заједнице. Поједини буњевачки писци су припадност Католичкој цркви видели као есенцијално важну и органски повезану са властитим етничким идентитетом[31]. Истовремено, буњевачке масе нису тако строго доживљавале властиту религијску припадност. О томе сведочи ходочашће на Шандорски бунарић у Суботици, о чему у *Даници* за 1911. пише следеће: „Мало по мало научили су Буњевци да је на дан уочи

27 *Neven*, 1. ožujka 1896, br. 3.

28 *Subotička Danica za 1897*, Subotica 1896, 45.

29 *Neven*, 1. veljače 1899, br. 2.

30 *Neven*, 15. srpanj 1907, br. 7.

31 У једном тексту у *Невену* писало је: „Гледе вирског ускрснућа народност се мора спојити са католицизмом: јер пристаје бити Буњевац, ко католик није“ (*Neven*, 1. travnja 1899, br. 4).

српске Велике Госпојине на бунарићу проштење, те су почели одлазити тамо. Народ не зна баш много о црквеним разликама, па кад су Буњевци видили, да је на српском проштењу исто тако липо и красно као и на њиховом, почели су гомилама долазити“[32].

У најопштијем смислу, етничка граница је функционисала у снажном и динамичном релационом односу, међутим, добијала је додатну дубину употребом различитих наратива који су чинили њену унутрашњу структуру, укључујући већ поменуте дистинкције унутар групе и поделу на „праве“ Буњевце и „издајнике“ , као и веома важан мит о заједничком пореклу заједнице.

Када је реч о односу „прави Буњевци“/“издајници“, напомињемо да су дихотомије унутар одређене заједнице готово од једнаке важности као и маркирање разлика „ми“ и „они“, односно Буњевци/Мађари. Као и у случају обликовања етничке границе према Мађарима, интеграција једног дела буњевачке популације у мађарску націју одредила је садржај ових релација. Суштина процеса је у маркирању Буњеваца „издајника“ и континуираном тематизовању овог проблема у буњевачким публикацијама.

Једном речју, „издајником“ је проглашен онај Буњевац „који се стиди оставштине својих праотаца“[33]. У буњевачким новинама, календарима и књигама ови људи су изложени снажном притиску, па су називани „изродима“, „одметницима“, „сињим кукавицама“, „потурицама“, „превртљивцима“, „блудницима“, „пропалицама“ и многим другим увредљивим називима и изразима. Облици друштвеног притиска су били различити, али су се у правилу сводили на бруталне дисквалификације у јавном дискурсу.

„Одметници“ су упоређивани са „најгорим убојицама“[34], а поједини текстови су сугерисали њихову сексуалну немоћ и неплодност, психолошку хендикепираност, па су чак призивали њихову смрт и

32 *Subotička Danica za 1911*, Subotica 1910, 61.

33 *Subotička Danica za 1892*, Subotica 1891.

34 *Subotička Danica za 1912*, Subotica 1911.

индиректно им одузимали право на живот[35]. Фиксирање наратива о „издајницима“ део је и неколико књижевних дела. Један од најпознатијих буњевачких песника, Анте Еветовић Мирољуб, написао је неколико песама на ту тему, а Иван Антуновић аутор је историјског романа „Одметник“[36], који је у целини посвећен тематизовању карактера „одметништва“ међу припадницима буњевачке популације.

Већина наведених текстова, полазила је од исте основе и позивања читалачке публике на друштвену изолацију „издајника“, уз слање разних претећих и увредљивих порука. У том контексту, њихова улога је у формирању веома чврсте границе према Буњевцима интегрисаним у мађарску націју, заустављању тог процеса и хомогенизацији властите етничке заједнице. Симболичке поруке које су слали текстови са књижевним тенденцијама били су уједно снажан механизам у одржавању етничке границе. На тај начин, идентитетска конструкција је добијала додатну дубину и укорењивала је одређени систем вредности у популацији. Читав овај процес функционисао је у вези са идејом о заједничком пореклу групе, о чему је током друге половине 19. века формирано неколико опречних митова.

Прва верзија мита о заједничком пореклу дело је бискупа Ивана Антуновића и барањског свештеника Блажа Модришића. Антуновићева конструкција је полазила од претпоставке да су Словени били староседеоци у Подунављу још од античких времена, а да су директни потомци тих Словена управо Буњевци. Прве текстове о староседелаштву објављивао је у *Буњевачким и шокачким новинама* 1870, да би целовито објашњење дао у књизи *Разправа о подунавских и потисанских Буњевцих и Шокцих*. Антуновић је сматрао да су „Слави, Буњевци, Шокци и Срби … овдашњи становници искључиво сами и једи-

35 *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899. Једна од песама из *Суботичке Данице за 1900*. гласила је: „Као што се чаша испразњује / Тако нек се живот умањује / Одметника рода синку“.

36 I. Antunović, *Odmetnik: poviestna pripoviedka*, Zagreb 1875. У роману Антуновић пише о Игњату Јосипу Мартиновићу, чувеном јакобинском револуционару из 18. века, за којег тврди да је из буњевачке будимске породице и да је због свог „одметништва“ доживео трагичну судбину.

ни били, све до друге половине осамнајестог стољећа". Писао је и о процесу досељавања и сеобама његових сународника, које је датирао чак у 13. век. Такође, описао је и сеобу из Херцеговине, иначе усмену традицију везану за досељавање Буњеваца из предела око реке Буне[37], али овај наратив тек ће у каснијим деценијама добити нову димензију у склопу мита о заједничком пореклу заједнице.

Модрошићеве митске конструкције о пореклу објављиване су у *Буњевачкој и шокачкој вили* током 1872. и биле су веома сличне Антуновићевим. Он је такође полазио од тезе о староседелаштву Буњеваца и Шокаца у јужној Угарској. Модрошић је писао да они већ хиљадама година насељавају тај простор и како су Срби и Хрвати приликом досељавања у 7. веку „затекли већ просвиећене и кршћанством благословљене праотце наше Славјане". Дакле, порекло своје групе је везивао за старе Словене, а из словенства је произилазила „крвна лоза Буњеваца и Шокаца". Као и Антуновић, тезу о староседелаштву је доказивао низом података из историјских извора, изједначавајући термин Словен и назив Буњевац[38].

Мит о староседелаштву је константно понављан у публикацијама током читавог 19. века. *Невен* је 1896. писао како је управо Антуновић доказао да су Буњевци староседеоци „из прастарих времена"[39]. *Даница* је у истом контексту наглашавала да су „Буњевци старосидиоци и с њима се не могу узпоредити они усељеници који сад у готово завијено гњиздо долазе"[40].

Из тезе да идентитет и Буњеваца и Шокаца и њихово порекло сеже у далеку прошлост, пре досељавања других етничких заједница, произилазио је снажан политички потенцијал у конструкцији етничке границе.

Иако је мит о староседелаштву био присутан у публикацијама и јавности кроз цео 19. век, паралелно се формирао други мит који је

37 I. Antunović, *Razprava*, 57, 76–84, 91, 118, 221–222.

38 *Bunjevačka i šokačka vila*, god. 1872, br. 3, str. 12; br. 4, str. 15; br. 5, str. 18–19, br. 7, str. 26–27; br. 8, str. 30–31.

39 *Neven*, 1. lipnja 1896, br. 6.

40 *Subotička Danica za 1893*, Subotica 1892, 43.

порекло Буњеваца везивао за Херцеговину и област око реке Буне, а досељавање је објашњавао једном масовном сеобом из Херцеговине у Подунавље. *Невен* је о томе писао: „Наши оци се кренуше од Буне рике, ондуд од поносног Велебита … са крстом на прсима, сабљом у рукама су служили кршћанству и опћој домовини“[41]. Утицај митске конструкције је на разне начине ојачаван у јавности. Интелектуалци су писали песме које су јавно извођене на колективним свечаностима. Један од омиљених стихова гласио је: „Дидови нам из далека / Ондуд ди је Буна река / Племе нам је стародавно / Како давно тако славно[42]“.

Учитељ Мијо Мандић је спајао два мита у једну конструкцију. Он је консатовао како је „јужна Херцеговина коливка Буњеваца … У овим крајевима борише се наши прадидови кроз викове са разним непријатељима, Монголима и Турцима“. Такође, он користи записе из Ђенђешког манастира који описују сеобу Буњеваца у јужну Угарску, где су се према Мандићу они сјединили „са својим рођацима у суплеменицима, који су већ од давнашњих времена у Бачкој становали“[43]. Иако истиче да је Херцеговина „коливка Буњеваца“, он у своју конструкцију укључује Антуновићеве и Модрошићеве тезе о староседелаштву.

Мит о прапостојбини у Херцеговини и сеоби у Подунавље био је део усмених традиција јужноугарских Буњеваца. Тиме су ове конструкције биле у већој мери везане за њихове емоције и стварана је емоционално јача веза са формираним етничким иденитетом. Овај мит је давао нову динамику интеграцијским процесима и хомогенизацији етније. Истовремено, додатно је отварао етничку границу према „Југословенима“, јер је порекло Буњеваца везано за територију коју су насељавали Срби и Хрвати и која је била део њихових средњовековних држава.

* * *

41 *Neven*, 1. veljače 1893, br. 2.

42 *Neven*, 1. lipnja 1896, br. 6.

43 *Subotička Danica za 1900*, Subotica 1899, 49.

У исто време када је обликован модеран облик буњевачког етничког идентитета, успореним темпом се одвијао процес интеграције једног дела Буњеваца у састав хрватске нације. О томе сведочи констатација Ивана Антуновића у књизи „Разправа“, објављеној у Бечу 1882. године: „На сваком оном пољу, које су послие несретног мохачког пораза засјели Словени, где је било Србах, тамо је у већем или мањем броју било такође Буњевацах и Шокацах, или како се данас волимо називати, Хрватах“. Антуновићева тврдња указује, не само да је хрватска национална идентификација у то време приступна на простору јужне Угарске, него и да је била релативно нова појава.

Такође, није било реч о масовној појави, иако су крајем 19. и почетком 20. века утицаји из Хрватске постали све конкретнији и раширенији. У погледу литературе, кључна је била издавачка и просветна делатност загребачког Друштва светог Јеронима и Матице хрватске. Проток публикација одвијао се кроз чланство појединаца у просветним организацијама. У Баји се 1893. године 20 Буњеваца претплатило на издања далматинског друштва Пучка књига[44]. Светојеронимско друштво из Загреба се бавило издавањем „пучких књига“ намењених широким масама. Претплатника у Бачкој је 1886. било 64, од чега је њих 35 из Суботице[45].

Иако ови подаци указују на релативно мали утицај хрватске националне идеологије на Буњевце у последњим деценијама 19. века, већ почетком 20. века долази до нових промена. Чланови Матице хрватске из Суботице, Никола Матковић и Врање Сударевић, успели су да преузму уредништво у најутицајнијим буњевачким новинама *Невену*. Они су на тај начин стекли политички и друштвени утицај међу буњевачком популацијом, али и могућност да спроведу промене у уређивачкој политици листа. Промене су се углавном односиле на све већи број чланака писаних на хрватском књижевном стандарду, ијекавицом и коренским правописом. Многобројни хрватски писци, попут Рудолфа Малдинија и Марије Кумичић, све чешће објављују у *Невену*, сугеришући исто-

44 *Neven*, 1. veljače 1893, br. 2.

45 *Neven*, 15. ožujka 1886, br. 3.

ветност буњевачког и хрватског идентитета. Уредништво листа је 1909. потписало текст у којем се сасвим изједначава буњевачка и хрватска популација речима: „Буњевци, тј. Хрвати у Мађарској“[46].

Осим на културно-просветним везама, хрватска национална интеграција у јужној Угарској утемељена је на развоју привредних веза, односно на економским токовима и процесима. Уочи Првог светског рата у Суботици је основана филијала загребачке Хрватске земаљске банке. Како је један аутор у *Даници* приметио, циљ деловања банке је био и крајње политички у „окупљању огранака хрватских – Буњеваца и Шокаца“[47]. У буњевачкој јавности стваран је утисак да је дужност свих Буњеваца да послују са овом установом и да све финансијске послове, од штедње до дизања кредита, обављају у Хрватској банци. У том контексту, угледни буњевачки свештеник Блашко Рајић је писао: „Сотим ће се као са најчвршћом свезом ујединити народ и учврстити слога и осићај заједнички … Ширит ће се народна свист, народни понос, па ће се сотим умањити број кукавних отпадника, што су се отуђили и одродили. Ширити ће се народна књига и народна култура“[48]. Дакле, Рајић је у повољним кредитима видео прилику за економско јачање буњевачке популације, из чега је произлазила идеја о заједничком идентитету. Економска интеграција популације уз помоћ хрватског капитала, уједно је подразумевала и интегрисање у погледу националне идеологије.

У којој мери је хрватска национална идеологија била раширена у јужној Угарској крајем 19. и почетком 20. века, сведоче угарски пописи становништва. Подаци за град Суботицу откривају да се 1890. године 19 људи изјаснило да им је хрватски језик матерњи, док их је 1910. било тек 39. Према истом попису, у Сомбору се 83 становника изјаснило да говори хрватским језиком као матерњим[49].

46 *Neven*, 15. prosinca 1909, br. 15.

47 *Subotička Danica za 1914*, Subotica 1913, 89.

48 *Subotička Danica za 1913*, Subotica 1912.

49 О угарским пописима становништва у периоду 1890–1910. више у: Слободан Ћурчић, „Етничке промене у Војводини у периоду 1880–1910. године, *Зборник*

Ипак, иако је хрватска национална интеграција обухватила релативно мали број Буњеваца, у том периоду су постављени темељи за њено јачање након стварања југословенске државе 1918. у сасвим другим друштвеним и политичким односима и контекстима. Током друге половине 19. и почетком 20. века, буњевачки етнички идентитет је био доминантан идентитски образац.

У периоду 1868–1914, суштина процеса његове конструкције је у изградњи и одржавању етничке границе између Буњеваца и других етничких и националних заједница. У релацији према „другима" успостављена је јасна разлика, што је чинило да етнија постане хомогена целина. Самоперцепција, друштвени живот и социјални контакти одвијали су се у значајној мери с обзиром на етничку границу. У односу према Мађарима, али и према другим етнонационалним групама, граница је пролазила кроз сталан процес репродукције, промена и трансформација. Релација „ми" и „они" била је стално присутан аспект, а предмодерне идентитетске форме су кроз динамичан процес интегрисане и хомогенизоване. У значајној мери су превазиђени старији облици припадности и лојалности, што указује да је изграђен један карактеристичан облик модерног етничког идентитета. Међутим, формирање, производња и одржавање етничке границе у јавности, резултат је функционисања низа механизама који су били међусобно повезани, од митова, историјских наратива и многих других елемента. Као крајња последица испреплетених механизама, процеса, друштвених и политичких међуделовања, уочи Првог светског рата обликована је релативно стабилна конструкција у виду модерног буњевачког етничког идентитета, да би у периоду постојања прве југословенске државе буњевачки идентитет ушао у нову фазу преобликовања и репродукција, одређених новим политичко-идеолошким околностима.

Матице српске за друштвене науке, бр. 98 (1995), 67–76; Саша Кицошев, „Промене броја и етничке структуре становништва Бачке током XX века", *Зборник Матице српске за друштвене науке*, бр. 94 (1994), 163–183; Б. Ћупурдија, нав. дело, 63–98.

FROM THE PRE-MODERN TO THE MODERN ETHNIC IDENTITY: SOUTH-HUNGARIAN BUNJEVCI IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

By ALEKSANDAR HORVAT, Ph.D, Museum of Vojvodina, Novi Sad

Abstract: Starting from the modernistic theories of ethnicity and nations, and differentiating between pre-modern and modern forms of ethnic identity, the aim of this paper is to examine the process of forming and reshaping of the modern Bunjevac ethnicity during the second half of "the long" 19th century. In that context, the focus is on the basic traits of social relations and interactions within the population of south-Hungarian Bunjevci, the formation of the ethnic boundary, the shaping of the myth of the common origin of the group, self-perception, as well as the perception by others (non-members of the community). These research problems are analyzed within the chronological frame from the middle of the 19th century until the beginning of the First World War, taking into account the specificities and nuances that determined the processes of identity transformations.

Keywords: ethnic identity, Bunjevci, south Hungary, 19th century

Zvonko Stantić
Bunjevačka Matica
Subotica
zsjuridiks@gmail.com

Porodične zadruge kod Bunjevaca od XVII do XX vika

Apstrakt: Politikološki i sociološki pristup porodičnoj zadrugi, zahtiva traganje za opštim i posebnim društvenim determinantama, koje su uticale na nastanak, opstajanje, prilagođavanje istorijskim i ekonomskim pritiscima, ko i na njevo postupno nestajanje. U ovom radu porodična zadruga se ne posmatra primarno, ko istorijska pojava, već se na mikro nivou analizira karakter privređivanja, tip odlučivanja, srodnički sistem, odnos zadruge prema široj društvenoj sridini. Posmatraje se porodične zadruge Bunjevaca, sa nijansama stvarne kompleksnosti nekonfliktnosti korporativni srodnički grupa. Glavna odlika posmatrani zadruga je ortodoksni starešina porodice, koji je poštivan od svi, suprotno analognim zaključcima niki površni istaživanja ko tiranina, ne zato što se nekretnine vode na njegovo ime, što je kasa sa gotovinom u njegovim rukama, već je taj tradicionalni tip organizacije jake porodice, sa više odrasli muškaraca prihvaćen zbog svisti ukućana da je to bio praktični uslov odbrane imetka u staroj postojbini, dugo vrimena u graničarskom periodu i revolucionarnim priviranjima u Ugarskoj. U bačkim uslovima, sa karakterističnim ogromnim posidima, kilometrima udaljenim jedni od drugi, bio je to uslov i da se ozbiljno ekonomiše sa oruđima za rad i radnom snagom. Dok su postojali politički i društveni uslovi za opstanak porodični zajednica, bački Bunjevci su bili većinom vrlo bogati ljudi, što su mogli posvidočit svojim skupocinim narodnim nošnjama. Na različite pravne načine, od Matije Rudića do komesara Gludovica 1787. godine, zbog dila duga Subotice prema carskoj kasi za status slobodnog kraljevskog grada, 20.000 forinti za isto kreditoru E. Volčeku iz Beča, do socijalistički kolektivizacija posli II svitskog rata, Bunjevci su sukcesivno ekonomski slabili.

Ključne riči: porodične zadruge, zajedničko domaćinstvo, Bačka , Austro-Ugarska.

1. Uvod

Ova tema pobudila je naučno interesovanje domaći i strani autora naročito u XIX viku, u vrime postepenog nestajanja porodični zadruga i posida iz vrimena feudalnog uređenja. Među stranim autorima nalazimo engleski "community" i zanimljiv naziv "joint-family", latinski "communion", francuski "communaute de famille", što sve zvuči vrlo slično, al i dva nemačka naziva "Hausgennossenschaft" i slično "haus gemeischaft".U radu se posmatra širi društveni prostor i njegove karakteristike, karakter unutarporodični odnosa, način privređivanja, srodnički sistem, vlasnički sistem, načini raspodile obaveza i ovlašćenja, na kraju i odnosi zadruge prema drugim zadrugama, prema atomskim porodicama srodnika i odnos prema državi i njezinim, prije svega, poreskim i vojnim organima.

2. Teorijski osnovi istraživanja porodičnih zadruga

U najvećem broju radova, autori su se bavili opisom zadruga, određivanjom vrimena i načina njezinog nastanka, ko i njezinom strukturom.

Vuk Karadžić prvi je kod nas piso na ovu temu, ukazavši na njezin demokratski karakter i zabilužio slideće: "Po triestero čeljadi slušao sam da se nalazi u Srbiji u jednoj kući, o Božiću i krsnom imenu i kad koga žene, sastanu se svi u kući, a onako žive po planini i po polju, a starješina ponajviše u mlinu."[1]

Aleksa S. Jovanović je u svojoj evolucionoj shemi društvenog razvoja porodičnu zadrugu fundirao je na ljubavi i moralnoj zavisnosti. "To je opšta osobina sviju naroda u patrijarhalnom dobu njihovog razvitka, ali je najsavršeniji oblik kod Slovena." Zaključio je da je zadruga ostala ista upr-

1 Nada Novaković, „Teorije o nastanku i strukturi porodičnih zadruga", Beograd 2005. st.108

kos uticaju turske vlasti i zapadne kulture. Na drugom mistu ističe da su Turci porez naplaćivali tako da spričavaje grupisanje u prividne zadruge.[2]

Valtazar Bogišić najčešće je porodičnu zadrugu istraživo kod Srba i Hrvata, pritom ističuć da najvažnija karakteristika te seoske porodice nije njezina brojnost, već prija svega tip svojine i karakter odnosa u porodici. U kasnijim radovima Valtazar Bogišić interesovo se i za porodične zadruge u Crnoj Gori, Albaniji, Hercegovini. Značajno je njegovo suprotstavljanje zadruge kod Srba i Hrvata sa gradskom i muslimanskom porodicom. Za njega u "varoši" nisu postojale zadruge, već patrijarhalne porodice.[3]

Franjo Rački je zadružni oblik porodice pripiso svim Slovenima. To je "ne samo srodstvena nego i imovinska zajednica", a "najčvršća veza svih žitelja ove zajednice bijaše zajednička imovina njihova". U zadruzi ravnopravno odlučuju i muški i ženski članovi. Na čelu je starešina. To prastaro plemensko uređenje održalo se tokom XIX vika jedino u Crnoj Gori. Ovo svakako nije tačno, što ćemo vidit kasnije na primerima bački Bunjevaca.[4]

Jovan Cvijić je u svojim istraživanjima proučavo, izmed ostalog, kulturne pojaseoe i psihičke tipove ličnosti na Balkanu. Za njega zadruga je "ustanova Južnih Slovena", na Balkanu je nije bilo kod Grka, Turaka, ni Cincara. Održala se do kraja XIX i početka XX vika.[5]

Milovan Gavazzi iđe dalje u prošlost, tumačeć nastanak porodični zadruga, navodeć etnološke podatke iz perioda V do X vika o porodičnim prostorijama pronađenim u Poljskoj i Rusiji. Posebno je istako nalazišta iz Pskova u Rusiji, 70 km od granice sa Estonijom, u kojem su nađeni tragovi porodični prostorija veličine 40x100 m. U tom se, smatra on, vide dokazi postojanja porodičnih zadruga.[6]

Karel Kadlec je zadrugu smatro oblikom porodice svi Slovena. Specifičnost njegovog pravničko-istorijskog stava je, da je za njega zadruga "prav-

2 Isto st.108

3 Isto str. 110

4 Isto str. 110

5 Јован Цвијић, *Сабрана дела*, књига 4: Антропогеографски и етнографски списи, Београд 1991, стр 19-25.

6 N. Novaković, Isto str. 116

no lice". Ona je "ustanova čistih agrarnih, a time i konzervativnih naroda, a takvima su skroz na skroz bili Sloveni."[7]

Stojan Novaković je odbacio sve teorijske argumente i empirijske dokaze o postojanju zadruga prije sridnjeg vika, priciznije ne prije XIV vika. On razlikuje "stare" i zadruge sa kraja XIX vika, nastajanje vezuje za vlastelinsko-poreski sistem priuzet od Vizantije.[8]

Ivan Strohal je u svojim radovima više odredio nastanak, strukturu i nestajanje porodične zadruge od prithodni autora. Proučavao je zadrugu u Vojnoj Krajini, al je ko pravnik proširivo svoje zaključivanje i uopštavanja i na druga područja, u kojima su živili Sloveni, koristi termine "zadruga", "zadružno pravo" i "pravna osoba". Najvažniji stav Strohala je o vrimenu nastanka porodične zadruge u feudalizmu i paralelnom raspadu feudalizma i porodične zadruge. Ona pridstavlja zajednicu udruženi ravnopravni porodica. Članovi zadruge imadu zajedničku imovinu, na kojoj zajednički rade i zajednički troše, nakon što plate obaveze feudalcu. Proizvodnja je naturalna, a podila rada nedovoljno razvijena. Muški članovi su ravnopravni, a žene ne. Porodična zadruga nastala je nakon patrijarhalne porodice.[9]

Fridrih Engels kaže: "Ona obuhvaća više generacija potomaka jednog oca, s njihovim ženama, koji svi zajedno žive na jednom imanju, zajednički obrađuju svoja polja, hrane se i odijevaju iz zajedničkih zaliha i raspolažu viškom prihoda. Zajednica je pod vrhovnom upravom domaćina, koji je njen predstavnik prema vani, smije prodavati manje predmete, vodi blagajnu i odgovara za nju, kao i za pravičan tok poslova. Njega biraju i on nipošto ne mora biti najstariji".[10]

Špiro Kulišić je zapazio da se u "Dubrovačkom statutu" spominje zadruga ko zajednica braće. Za njezinu suštinu navodio je demokratičnost.[11]

Oleg Mandić smatra da je za porodičnu zajednicu karakteristično da se bračni odnosi formiraje po rođenju jel priženjenjom. Posebno je istico demo-

7 Isto str. 116

8 Isto str. 118

9 Isto str. 119

10 Isto str. 120

11 Isto str. 122

kratičnost zadruga. Za razliku od tog navodi primere iz Rusije i Kine, u kojima je otac imo neprikosnovenu moć nad imovinom i članovima porodice.[12]

Milenko Filipović razlikovo je kognatske (srodničke) i akognatske (nesrodničke) zadruge. Navodi ko bitne osobine ekonomske i društvene uzroke, solidarnost, humane obzire članova i nastojanje da se očuva loza.[13]

Vasilije Popović smatra da porodična zadruga pristavlja opštu pojavu koju pomažu "opšte prilike i priroda". Ona nije nastala ko poslidica dilovanja poresko-finansijske politike u feudalizmu.[14]

Emil Sicard je jedan od najpoznatiji strani autora koji se bavio porodičnim zadrugama. On iznosi jedan konzervativan stav: "..da je porodična zadruga mogla nastati samo ondje gdje postoji slavenska rasna podloga, koju su rasni običaji u većoj ili manjoj mjeri mogli prilagoditi, koju su mogli nakaziti, ali na čijem društvu uvijek ostaje stari društveni kostur, čija je materija, a u isto vrijeme zglobovi bila zadruga". Dalje on nastavlja da je to "u načelu poljoprivredno udruženje čiji članovi, vezani srodničkim odnosima, eksploatišu zajednička dobra.[15]

3. **Prvi spomeni porodični zadruga kod Bunjevaca**

Najstariji zapis o porodičnim zadrugama koji bi mogo imat veze sa Bunjevcima, pošto je u seobi iz 1621/1622.godine, glavnina nas došla iz Dubrovnika i okoline (in Ragusa et Ragusa stantum), kako je to već spomenuto još u "Dubrovačkom statutu" iz 1272. godine[16] ko zajednica braće. O zadružnom životu Bunjevaca piso je biskup Ivan Antunović, u svojem obimnom dilu "Bog s´ Čoviekom"[17], u kojem kaže: "Razmatrao ti čovieka u pogledu ćudorednom, tvarnom il političkom, svagdi ćeš naći, da je za njeg koristnije,

12 Isto str. 123

13 Isto str. 123

14 Isto str. 126

15 Isto str. 126

16 S*tatut grada Dubrovnika 1272.*, prev. Mate Križman i Josip Kolanović. Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik, 1990.

17 Ivan Antunović „*Bog s čoviekom* na zemlji" (Vac, 1879).

ako u zadrugi što dulje obstoji. Zadrugu triba smatrat kao vrilo, građanskog žića svakog čovieka, u pogledu duševnom i tvarnom. Kako se glede ovog trostručnog stanja izvije čoviek u zadrugi, takim po najviše ostaje cilog svojeg života. Zadruga je dakle ogledalo, u kom se zrca ćudoredan, i gospodarski život svakog čovieka". Po Ivanu Antunoviću zadružni život jača familiju jel je privredno utemeljena na kršćanskim kripostima, a taka je familija osnovna snaga društva, države." Zato se on zalago da zadruga što dulje opstane, "jer što sto se prija raspada ona umanjuje stvarnu snagu domovine, a i kriepostne sile crkve umanjavaju." Terminološki, teško je utvrdit u periodu XVII, XVIII i XIX vika, na bazi podneti molbi i žalbi, koje su najbolji i najraznovrsniji validni pismeni dokaz o postojanju porodični zadruga, koje su sve riči Bunjevci koristili za porodične zadruge, s obzirom da su ovi dokumenti podnošeni, sem nikoliko na nemačkom i mađarskom jeziku, po pravilu na latinskom jeziku. Prva gramatikalna gimnazija na ovim prostorima, osnovana je u Subotici 1747. godine, tako da je svaka jača bunjevačka familija imala pismene članove, koji su nastavu odslušali većim dilom na latinskom jeziku, pa su ga obično dobro poznavali. Od ti dokumenata možemo izdvojit jedan broj, iz koji pripoznajemo porodične zadruge Bunjevaca, vrime, brojnost članova, imetak u zemlji i stoki, nevolje, lokaciju baštine.

Grgo Vuković 25. maja 1788. godine moli kraljevsku komisiju da mu dodili 50 jutara zemlje na jednoj gradskoj pustari i 15 jutara pored grada, navodeć izmed ostalog, da njegova familija broji 22 člana od koji su petorica oženjena (…domesticis familis numero 22 provisus, quarum 5 uxoratae. Isti još navodi da je imo 74 jutra zemlje, al mu je sve oduzeto.

Rođena braća (carnales fratres) Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković pridali su tri molbe. U prvoj, od 15. maja 1787.godine, pridatoj još komesaru Irmenjiju, prithodniku komesara Gludovica, mole da njim se vrati posid od 226 e1 osam jutara zemlje od davnine u njevom vlasništvu, koji je sad pridat strancu nepoznatog imena, navodeć izmed ostalog "da potpisani pored 10 služinčadi zajedno žive na istom kruvu *sa 30 članova familije* (…cum infrascripti in uno pane cum 30 animabus familiae praeter 10 personarum famulitium conviverent)[18]

18 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1782.-1788.) br.aec, A, 44

U drugoj molbi od 21. maja 1789. godine **Franjo Milanković** sa tri oženjena brata u zajedničkom domaćinstvu *sa 35 članova* (…cum 4 uxoratis fratribus in indivise statu constitutus ac 35 domesticae familiae capitibus…) moli komesara Gludovica da mu vrati posid koji mu je oduzo komesar Rudić.[19]

U trećoj molbi "rođena i nepodiljena braća" ("germani et indivisi fratres) **Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković**, 18. marta 1790. godine mole komesara Gludovica da njim dodili 40 jutara slobodne zemlje pored njevog posida na pustari Verušić, navodeć da bi u slučaju podile svakom od nji doteklo primalo zemlje, da bi s obzirom na broj članova familije i na poljoprivrednu opremu mogli obradit i 500 jutara, te bi spadali u drugu klasu građana, zatim da je tražena zemlja samo njima podesna za obradu zbog svoje velike širine i da su javne terete snosili njevi prici za vrime ratova i oni ji sad virno nose.[20]

Ivan, Martin, Mihajlo i Tomo Crnković mole komesara Gludovica da njim ostavi 33 jutra zemlje pronađene ko višak na njevom posidu i da njim dodili još 100 jutara zemlje na bilo kojem mistu, jel kako oni navode "…*brojimo 40 glava u zajedničkoj našoj kući* (…nos quidem in domo nostra comuni 40 capita numeramus…).[21] Na poleđini njeve molbe komesar Gludovac svojeručno je napiso da višak od 33 jutra triba oduzet na osnovu uputstva, al se priznaje brojnost ove familije i da ako se digod nađe slobodne zemlje, triba uzet u obzir.

Braća Bašić navode u svojoj molbi, da su još u komorsko vrime na pustari Verušić od Andrije Cvijanova kupili 40 jutara zemlje, zajedno sa salašom za 450 forinti.[22]

Grgo Mamužić sa dva oženjena sina i trećim za ženidbu, sa dovoljnim brojom konja i radni volova, podno je molbu komisiji da mu dodili zemlje u srazmiri sa njegovim mogućnostima nošenja javni tereta.[23]

19 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 262/1789.

20 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 321/1790.

21 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 444/1790.

22 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11,G, 291/1789.

23 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 110/1789

Damjan Dulić moli komisiju da mu dodili još neotkupljeni dio zemlje Josipa Mamužića na pustari Žednik, pored posida Pavla Berkića, navodeć da živi u zajedničkom domaćinstvu sa četri brata, te njim sadašnji posid od 270 jutara nije dovoljan, al ako bude dobio traženi dilić zemlje, sa zemljom koju sad posiduje, kakogod će moć opstat.

Ivan Perčić iz Subotice koji je platio otkupninu za pet jutara zemlje na Palićkim Ugarnicama, a dobio je samo dva jutra, moli da mu se dodili još tri jutra na istom potezu, čija je dioba u toku, jel mu 50 jutara koje posiduje nije dovoljno, s obzirom na brojnost familije, od čega je čak 15 muškihčlanova.[24]

Ivan, Martin, Mihajlo i Tomo Crnković mole komesara Gludovica da njim ostavi 33 jutra zemlje pronađene ko višak na njevom posidu i da njim dodili još 100 jutara zemlje na bilo kojem mistu, jel kako oni navode:"…brojimo 40 glava u zajedničkoj našoj kući ("…nos quidem in domo nostra comuni 40 capita numeramus…")[25] Baš na poleđini molbe braće Crnković komesar Gludovac, svojeručno je naveo: "Supernatantia 33 jugerorum vigore instructionis debere suplicanti adimi, verum agnoscitur familiae numerositas, si alibi vacantia enata fuerit, ratio eiusdem habebitur. J. Gludovac m.p.", što je ritko činio – da višak od 33 jutra triba oduzet na osnovu uputstva, al priznaje se brojnost ove familije i da to ako se digod nađe slobodne zemlje triba uzet u obzir.

Stipan Peić Tukuljčev koji je imo 70 jutara zemlje na pustari Šebešić, molio je komesara Gludovica da mu dodili još 50 jutara zemlje, navodeć da ima još dva oženjena sina i tušta unuka sa kojima živi, te njim je njevi 70 jutara nedovoljno.[26]

Franjo Gabrić sa 74 i ¼ jutara zemlje na pustari Verušić, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili još 60 jutara, navodeć da ima dva sina i tušta unuka sa kojima živi u zajedničkom domaćinstvu. [27]

---

24 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 5/1788.

25 Isto, br. 11. K, 444/1790.

26 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 74/1790

27 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 5/1789.

Jakov Vojnić Babianov moli da mu se dodili 60 jutara zemlje na jednoj od gradski pustara, navodeć da ima tušta oženjeni sinova, al da nema obradive zemlje. [28]

Ilija i Matija Cvijanović sa ukupno šest njevi sinova, mole da njim se zemlja dodili u srazmiri sa njevom brojnošću i sposobnošću za rad i opremom koju posiduju.[29]

Ivan Alasović moli Kraljevsku komisiju da mu dodili 50 jutara slobodne zemlje. U svoj prilog navodi da ima tri sina sa kojima živi u zajedničkom domaćinstvu, da već devet godina radi tuđu zemlju pod teškim zakupom, a raspolaže sa dovoljno stoke za snošenje javni tereta. [30]

Matko Vojnić sa dva oženjena sina, u zajedničkom domaćinstvu sa bratom koji ima takođe dva oženjena sina, moli da mu se dodili još 100 jutara slobodne zemlje, pošto 150 jutara koje imadu u vlasništvu, nije dovoljno za tako veliku porodicu.[31]

Benedikt Vujković moli da mu se dodili 250 jutara salaške zemlje, navodeć da ima pet sinova u istom domaćinstvu, sa kojima obrađuje svoji 140 jutara, pa neće imat dovoljno zemlje za njevo naslidstvo.[32]

Franjo Peić kojem je komesar Gludovac dodilio zemlju na pustari Šebešić, moli ga da mu s obzirom da živi sa još pet sinova, dodili još zemlje.[33]

Joso Stipić pozivajuć se na svoju veliku porodicu, sa kojom živi u zajedničkom domaćinstvu, moli Kraljevsku komisiju da mu pored njegovi 50 jutara dodili još 250 jutara zemlje, navodeć da je još od Rudićeve ko-

28 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, C 11/1789.

29 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, D 105/1789.

30 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, D 108/1789.

31 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 139/1789.

32 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 142/1790.

33 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 144/1790.

misije tražio zemlju al je nije dobio, te su bili primorani da se kolonizuju u Bajmoku i podvrgnu urbarijalnim obavezama, ko i da sad raspolaže sa 18 zaprežni volova, 50 grla rogate marve, 40 konja za vuču, 1000 i više ovaca, kućom u gradu, vinogradom, suvim mlinom i kazanom za pečenje rakije, a sposoban je da snosi sve javne terete.[34]

4. **Glavni uzroci velikog propadanja bunjevački porodični zadruga u XVIII viku**

XVIII vik bio je pored ogromni imanja koja su Bunjevci imali u Bačkoj, i vik kad su ta imanja administrativnim mirama uništavana, a time i porodične zadruge koje su na tim imanjima gazdovale. Namisničko viće je 11. marta 1771. godine pozvalo županije da potpomognu imovinsku podilu izmed članova porodični zajednica. Početak propadanja mnogi zadruga krajom XVIII vika uslovljeno je bilo pored ove inicijative Namisničkog vića i dugom, koji je slobodni kraljevski grad Subotica imo prema carskoj kasi, upravo za taj status. Carskom diplomom od 22. januara 1779. godine, komorskoj varoši Subotica pod imenom Sent Marija, dodiljen je status slobodnog kraljevskog grada pod imenom Maria Theresiopolis ili Maria Theresiastadt. Na osnovu 4. tačke carske diplome, grad je posto vični vlasnik ogromnog atara za cinu od 266.666 forinti i 40 krajcara, što je grad bio obavezan da uplati u erarsku blagajnu u jednakim ratama, u roku od šest godina, sa 4,5 % kamate, počev od 4. marta 1779. godine. Pošto je gradski Magistrat krajem te fiskalne godine imo zbog veliki troškova proslave novog statusa svega osam dinara, priostalo je da se oslone na svoj veliki atar, prodajom atarske zemlje za namirenje duga. Senatori Albe i Grgo Kopunović (inače Bunjevci - austrijski plemići) sa zakletnikom Stevanom Andortom dobili su zadatak da organizuju primir atara Subotice. Prema sumarnom prigledu koji su napravili, grad je u unutrašnjosti raspolago parcelama od 635.810 kv.hv. kućišta, 14.867, 49 motika vinograda i 54,55 jutara bašče. U vangradskom (pustarskom)

34 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 455/1789.

okruženju, raspolago je sa 52.465 jutara zemlje I klase, 21.742 jutra zemlje II klase i 100 jutara III klase. Da bi se iz ovog zemljišnog fonda namirile obaveze otkupnine statusa prema carskoj kasi, od spomenuti 266.666 forinti, na 1 kv.hv. kućišta razrizano je šest dinara, na jednu motiku vinograda razrizana je jedna forinta, na jutro bašče razrizano je četri forinte, na jutro zemlje I klase razrizano je isto četri forinte, na jutro zemlje II klase 3,5 forinte, a na zemlju III klase tri forinte, što je ukupno iznosilo 339.493 forinte, daklem više od neophodnog za stvarni otkup statusa slobodnog kraljevskog grada, ko i za ugovorene kamate, odnosno za likvidaciju još niki dugova čije se dospiće približavalo. Krajišnici kaki su bili Bunjevci i Srbi, koji su u daleko najvećem procentu bili vlasnici zemlje, nisu bili naviknuti plaćat porez. Oni su se borili uvik za cara, a on ji je oslobađo poreski obaveza, dajuć njim povlašteni vojni status. Mnogi su računali da će i u postgraničarskom i postkomorskom vrimenu bit po starom, da će njim se isplatit čekanje. Ugarska komora, smištena još u Bratislavi (Požunu), nakon tri godine nezadovoljstva izmirenjom duga, 18. marta 1782. godine uputila je Magistratu grada Subotice dopis kojim ga obavištava na nemačkom jeziku, da je dvorski savitnik i administrator komorski dobara u Somboru, Mihajlo Irmenji upućen radi istrage i prosvite u Suboticu (zu Folge allerhöchstein Auftrages), al je glavni razlog bio izmirenje obaveza. Bivši graničari bili su u docnji za 63.000 forinti, računajuć samo za dospile obaveze. Nuz instrukcije Namisničkog vića od 25. oktobra 1785. godine, administrator Irmenji nakon tri miseca ispitivanja uzroka, 10. februara 1786. godine traži pismenim putom od Magistrata da se metodom egzekucije, izvrši naplata erarskog novca, a ako vlasnici nemadu žita, „da se od njih oduzme zemlja i da se putem licitacije proda onima koji više nude."[35] Radost zbog dobijanja statusa i privilegija Slobodnog kraljevskog grada, bila je kratkotrajna, došlo je do oduzimanja veliki posida za mali neisplaćeni dug, o čemu mnogi nisu bili obavišteni. Mnoge jake porodične zadruge tom mirom nepravedno su protirane sa svoji stari posida. Graničari više nisu imali oružje da se brane od mutni radnji koje su u velikoj miri uslidile. Najviše se trudio da se obogati, „sad jel nikad", Matija Rudić, zahvaljujuć svojem položaju sekretara

35 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevvski komesar Irmenji, br.84, A, 2/1786.

kraljevskog komesara Bahoa, u saradnji sa svojim zetom Leopoldom Kovačom, inženjerom i senatorom, što je bila savršena kombinacija ovlaštenja i položaja. Namisničko viće nakon žalbi četri bunjevačka plemića, četri člana Zaklete opštine i 14 jači oštećeni familija, šalje u Suboticu novog komesara, komorskog savitnika Jožefa Gludovca da sredi prilike. Ubrzo dobija napismeno, uglavnom na latinskom jeziku oko 400 žalbi na nepravedno oduzetu zemlju. Te su žalbe izvanredan majdan za obimnije izučavanje položaja poljoprivredni gazdinstava krajom XVIII vika, zatim porodični odnosa kod Bunjevaca i Srba, a pogotovo za izučavanje oštećeni bunjevački porodični zadruga, koje su pokušale molbom povratit izgubljeno.

4. Žalbe Bunjevaca na rišenja o oduzimanju zemlje i gazdinstava

Grgo Vuković 25. maja 1788. godine moli kraljevsku komisiju da mu dodili 50 jutara zemlje na jednoj gradskoj pustari i 15 jutara pored grada, navodeć da njegova familija broji 22 člana, od koji su petorica oženjena (domesticis familis numero 22 provisus, quarum 5 uxoratae sunt). Navodi da je imo 74 jutra zemlje, koja mu je u cilosti oduzeta.[36]

Braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić** koji žive u zajedničkom domaćinstvu , protirani su sa svoji posida već tri puta.[37]

Zanimljivo je šta rođena braća (germani fratres) **Todor, Jakob, Isak i Avram Aracki**, Srbi po nacionalnosti, navode u svojoj molbi, a što otkriva dio taktike pri oduzimanju zemlje. Oni 16. aprila 1790. godine mole komisiju da njim potvrdi vlasništvo posida od 34 jutra na pustari Žednik, koju njim je oduzela Rudićeva komisija, a oni posid nisu napuštili jel njim novac nije bio primljen.[38]

Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković rođena braća (carnales fratres) pridali su tri molbe:

36 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 20/1789.

37 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, I, 423/1788.

38 Isto, Isto br. 11, X, 358/1790

1. pridata 15. maja 1787. godine još komesaru Irmenjiju, u njoj mole da njim se vrati posid od 226 1/8 jutara zemlje od davnine u njevom vlasništvu, koji je sad pridat strancu nepoznatog imena, navodeć izmed ostalog "da potpisani pored 10 služinčadi zajedno žive na istom kruvu, sa 30 članova porodice (cum infrascripti in uno pane cum 30 animabus familiae praeter 10 personarum famulitim conviverent)[39]

2. pridata 21. maja 1789. godine, Franjo Milanković sa tri oženjena brata u zajedničkom domaćinstvu i 35 članova domaćinstva (cum 4 uxoratis fratribus in idivise statu constitutus ac 35 domesticae familiae capitibus…) moleć komesara Gludovca da mu vrati posid koji mu je oduzo komesar Rudić.[40]

3. pridata 18. marta 1790. godine, "rođena i nepodiljena braća" (germani et indivisi fratres) Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković mole komesara Gludovca da njim dodili 40 jutara slobodne zemlje pored njevog posida na pustari Verušić, navodeć da bi u slučaju podile svakom od nji doteklo primalo zemlje, da bi s obzirom na broj članova familije i poljoprivrednu opremu mogli obradit 500 jutara, te bi spadali u drugu klasu građana. Smatraje da je tražena zemlja samo njima podesna za obradu zbog svoje velike širine i da su javne terete snosili njevi preci za vrime rata i oni ji sad virno snose.[41]

Stipan Peić kojem je Rudićeva komisija oduzela 85 jutara na pustari Vamtelek (Pavlovac) i pridala ji bunjevačkom plemiću Jakovu Antunoviću, ostavivši Peiću 42 ½ jutra, od koji sa 34 člana porodice ne mož opstat ("… ex quo in 42 ½ jugerorum terreno cum 34 domesticis familiis subsistere nequiret…") moli kraljevsku komisiju da mu prema veličini njegove familije dodili još zemlje.[42]

Pajo Merković zvani Čelatov, u zajedničkom domaćinstvu sa pet oženjeni sinova, kojem je oduzet čitav posid od 40 jutara na pustari Vamtelek, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili 72 jutra zemlje. [43]

39 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar Irmenji (1782-1788), br. 11, A 44/1789.

40 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, G 262/1789.

41 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, G 262/1789.

42 Isto, br. 11, A, 31/1769.

43 Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar J. Gludovac (1788-1790), br. 11, A 25/1789

Stipan Peić, kojem je Rudićeva komisija oduzela 85 jutara na pustari Vamtelek (Pavlovac) i pridala ji plemiću Jakovu Antunoviću, a ostavila mu 42 i ½ jutra od koji sa 34 člana familije ne mož da opstane (…ex quo in 42 ½ jugerorum terreno cum 34 domesticis familis subsistere neqiret…), moli kraljevsku komisiju da mu prema veličini njegove familije dodili još zemlje.[44]

Nikola Pećerić kome je posid na Verušiću potvrđen još od komesara Irmenjija, al oduzet od strane komesara Rudića, koji je Pećerića zlostavljao i uhapsio, moli komisiju da mu vrati ovaj posid, ujedno da ga ostavi na sadašnjem imanju na Žedniku, pozivajuć se na svoje mnogobrojne ukućane.[45]

Plemići **Jakov** i **Andrija Neorčić** posidovali su od davnina imanje od 123 jutra na pustari Vamtelek, od kojeg njim je Rudićeva komisija oduzela 70 jutara i pridala trgovcu Jovanu Živanoviću, iako su prije isteka roka za uplatu pokušali isplatiti otkupninu, al njim komisija iz nepoznati razloga nije tila prihvatit uplatu. Imenovani, pozivajuć se na svoje 17-toro dice, mole komesara Gludovca da njim vrati pomenuti 70 jutara zemlje.[46]

Porodica braće **Stipana** i **Damjana Temunovića** posidovala je od davnina na pustari Vamtelek imanje od 26 jutara zemlje, koje njim je Rudićeva komisija oduzela i pridala trgovcu Jovanu Živanoviću, navode da njev posid nije pridat jednom od stari i zaslužni građana, već trgovcu koji je zemlju oma prodo Nikoli Bačliji po cini od šest forinti za jutro zemlje, što je za forintu priko dozvoljene cine, a da povrv tog nikad nije snosio odgovarajuće javne terete ko što oni jesu.[47]

Spomenuti kupac Temunovićeve zemlje **Nikola Bačlija** moli komesara Gludovca, da mu vrati posid koji mu je Rudićeva komisija oduzela i prida-

44 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, A, 31/1789.

45 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 154/1789.

46 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 167/1788.

47 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 173/1789

la trgovcu Jovanu Milosavljeviću, koji ga je oma prodao za šest forinti po jutru.[48]

Antun Pančić iz Bajmoka moli komesara Gludovica da mu vrati 6 jutara oranice, navodeć izmed ostalog da mu domaćinstvo broji 15 članova i da posiduje 12 volova za vuču, 17 grla rogate stoke, 40 ovaca i 12 konja[49]

Franjo, Jakov, Mihajlo i Josip Milanković koji vode zajedničko domaćinstvo, mole komesara Gludovica da njim ostavi zemlju oduzetu od komesara Rudića, koji nije tio da primi njevu uplatu. Ovaj posid komesar Irmenji njim je vratio, a zatim je ponovo oduzet i dodiljen Petru Kuntiću i Josipu Vojnić Hajdu.[50]

Braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić,** koji žive u zajedničkom domaćinstvu, protirani su već sa tri posida i sad ko bezemljaši mole Kraljevsku komisiju da njim od njevog zadnjeg posida na pustari Šebešić, sada u vlasništvu Jeremije Pertića, jel od koje druge slobodne zemlje, dodili 50 jutara s obzirom na njevu brojnu porodicu.[51]

Iduće godine braća **Nikola, Josip i Marko Mamužić** kako navode, hranioci mnogobrojne porodice, čije jedino zanimanje je poljoprivreda, a ne posiduju zemlju na pustarama, pozivajuć se na zasluge svoji pridaka, mole Kraljevsku komisiju da njim od bivšeg posida njevi pridaka na Đurđinu izdvoji 50 jutara jel da njim dodili 50 jutara slobodne zemlje na pustari Verušić.[52]

Petar, Josip i Đorđe Tumbas Loketić koji žive u zajedničkom domaćinstvu, a bili su nasilno protirani sa svojeg zemljišta na Tavankutu, od strane Andrije i Gašpara Vidakovića i njevi naoružani ljudi, mole Kraljevsku

48 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 179/1789

49 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, F, 220/1789

50 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 262/1788

51 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 423/1788.

52 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, H, 341/1789.

komisiju da njim vrati ovaj posid, ko i da njim imanje na pustari Vamtelek ustupi, nepravedno dodiljeno inžinjeru Jožefu Kišu, koji ne stoji u Subotici i samo spekuliše sa zemljom, jel da njim umisto zemljišta razbacanog na tri pustare dodili 350 jutara jedinstvene površine.[53]

Braća **Crnković** mole komesara Gludovica da njim ostavi 33 jutra viška zemlje pronađenog na njevom posidu i da njim dodili još 100 jutara zemlje na bilo kom mistu, navodeć da njeva porodica i domaćinstvo broji 40 glava.[54]

7. Žalbe ko dokaz o životu Bunjevaca u Subotici u vrime Turaka

Braća **Matija, Lovro, i Jeronim Križanović** u svojoj molbi pozivaje se na zasluge svog pritka Lovre Križanovića koji se nije tio pridat Turcima, junački poginuvši pod Zvornikom 1738. godine.[55] Oni navode da žive u zajedničkom domaćinstvu, a ocu njim je oduzeta didovina od 40 jutara zemlje na Šebešiću, mole komesara Gludovca da njim dodili 50 jutara zemlje na pustari Šebešić el Vamtelek.[56]

Plemić **Antun Vidaković Katin** moli komesara da mu vrati zemlju na Šebešiću, koju su od pamtivika posidovali njegovi prici, a koja je sad vlasništvo Jakova Lončarevića, ko i da mu dodili zemlju Đorđa Vidakovića. U koliko je to nemoguće, moli da mu se dodili drugi 20 jutara na pustari Šebešić, pozivajuć se na dobro poznate vojne zasluge njegovi pridaka.[57]

Mnogi zadrugari navodili su, ko što vidimo, u svojim molbama da oduzeta zemlja pridstavlja njevu didovinu, da su je posidovali još u vrime

53 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 436/1789.

54 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, K, 444/1790.

55 Gašpar Ulmer, Rukovet, časopis za književnost umetnost i društvena pitanja, Subotica, br.9-10/1973.

56 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 396/1789

57 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 399/1789

Turaka.[58] Ovi navodi iđu u prilog izjavi niki subotičana na saslušanju 1776. godine, da Bunjevci za vrime Turaka nisu stojali u gradu, već na okolnim pustarama.[59]

Pajo Merković zvani Čelatov, u zajedničkom domaćinstvu sa pet oženjeni sinova i njevom dicom, kome je oduzet posid od 40 jutara na pustari Vamtelek i koji moli komisiju da mu dodili 72 jutra zemlje. Izmed ostalog navodi da ima šest zaprežni volova, šest volova na paši, dosta konja, krava i 70 ovaca. Pajo navodi da mu se otac prilikom protirivanja Turaka, 30 godina borio sa njima i poginio za otadžbinu. [60]

Jakov Zvekanović, pozivajuć se na vojne zasluge pridaka, moli 15. aprila 1789. godine komesara Gludovica da mu vrati oduzetih 139 jutara zemlje na pustari Šebešić, el da mu se na drugom mistu dodili 200 jutara slobodne zemlje, navodeć još da mu se familija sastoji od četri sina i jednog oženjenog unuka, ko i više ćerivi za udaju.[61]

Plemić **Lovro Antunović,** pozivajuć se na vojne zasluge svoji pridaka i na svoje devetero žive dice, moli komesara Gludovca da mu komisija dodili 100 jutara zemlje.[62]

Plemić **Jakov Đelmiš,** kojem je Rudićeva komisija oduzela didovinu od 82 i 1/8 jutra na pustari Vamtelek i nezakonito je pridala Jovanu Milinoviću, iako su otkupninu isplatili prije Milinovića, moli Kraljevsku komisiju da mu vrati posid. U obrazloženju navodi vojne zasluge svoji pridaka koji su zaslužni za njevo armalno plemstvo.[63]

Petar, Đuro i Josip Tumbas Loketin, braća u zajedničkom domaćinstvu, mole Kraljevsku komisiju da njim ostavi dva jutra njevog imanja na

58 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, I, 396/1789

59 Gašpar Ulmer, Porodične zadruge kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka, Matica Srpska, Zbornik za istoriju sv.16/1977.

60 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, A, 25/1789.

61 Isto br. 11, A, 30/1789.

62 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, D, 129/1789.

63 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 172/1789.

pustari Vamtelek, oduzete još od strane gradskog kapetana Sučića, pošto su ovo imanje njevi preci posidovali još prilikom odlaska Turaka.[64]

Šime Čokić moli Kraljevsku komisiju da mu vrati 24 jutra zemlje na Verušiću koju sad posiduje Dimitrije Panić iz Kanjiže jel da mu dodili slobodni 30 jutara na drugom mistu, navodeć da brez poljoprivrede nije u stanju izdržavat brojnu porodicu i da su njegovi prici stekli velike zasluge prilikom protirivanja Turaka iz Subotice.[65]

Marko Malagurski moli da mu se vrati oduzeti 37 jutara zemlje, pridati Franji Baiću, koje je posidovo još od oslobođenja grada, navodeć da je želio platit otkupninu za zemlju svoje brojne familije prije roka, al nisu tili da je prime.[66]

Jakov i **Stipan Vujković,** pozivajuć se na svoje brojne porodice i na ratne zasluge pridaka u prošlosti, mole Kraljevsku komisiju da njim vrati oduzetu zemlju na pustari Verušić, koju su njevi prici posidovali još za vrime Turaka.[67]

Joka Bašić kome je nezakonito oduzeto 30 jutara zemlje na pustari Verušić, iako je na vrime pokušo uplatit otkupninu, al Magistrat je odbio primit uplatu. Pozivajuć se na zasluge svoji pridaka u ratovima protiv Turaka, moli Kraljevsku komisiju da mu dodili 20 jutara slobodne zemlje u susidstvu.[68]

Ivan, Matija, Đuro i Marko Stipić iznose da su još njevi prici prilikom protirivanja Turaka posidovali zemlju na pustari Vamtelek, koja sad pripada Jožefu Kišu i zemlju na pustari Šebešić, koja je sad vlasništvo Mate Tumbasa. Obadva su njim posida nezakonito oduzeta, pošto otkupnina

64 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 174/1789

65 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, E, 212/1789

66 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 251/1788

67 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 277/1789

68 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, G, 283/1789

nije bila primljena, iako su je na vrime odneli. Mole da njim se dodili 20 jutara zemlje na pustarama Vamtelek i Šebešić[69]

8. Oblici i ekonomski osnovi porodične zadruge

"Porodice Bunjevaca početkom XVIII veka bile su već razvijene u porodične zadruge, čiji su članovi bili u krvnom srodstvu."[70]. "Ne zna se da li se rad na zadružnoj baštini obavljao samo radnom snagom porodičnih zadruga, ili je bilo pozajmljivanja i vraćanja rada između susednih porodičnih zadruga. U bunjevačkoj tradiciji ne postoji ništa, kao ni u pisanim izvorima, što bi potsećalo na uzajamno pomaganje u radu između porodičnih zadruga. Nema kod Bunjevaca mobe, sprege, zamene, zareda, koje nalazimo u drugim krajevima. U doba Krajine nije ih bilo, a docnije nije imalo ni uslova da se razviju, jer je bilo dovoljno jeftine radne snage – nadničara, pa nije postojala potreba za zajedničkim radom"[71], tvrdi Branko Peruničić. "Težak položaj kmetova na feudalnim posedima u Mađarskoj bio je razlog što su mnogi seljaci napuštali feudalnog gospodara i bežali u slobodne kraljevske varoši. Ali ni u slobodnim kraljevskim varošima nije ih očekivala bolja sudbina, jer su i tamo bili primani kao sluge i nadničari, pa ipak je život tamo bio snošljiviji i sa više slobode, tako se i u Suboticu posle raspuštanja Krajine prilivao sa strane znatan broj seljačke sirotinje, paupera, naročito Mađara. U Subotici oni nisu dobijali zemlju, iako je imalo još dosta nezauzete zemlje. Nisu ni građani mogli postat, pa ni zemlju dobiti. Građanima nisu mogli postati jer je trebalo platiti građansku taksu i imati "pristojno zanimanje". A kupiti zemlju nisu mogli, jer nisu imali novca. Oni su radili na imanjima bogataša građana i seljaka. Radili su u različitim radnim odnosima, kao poljoprivredni radnici, komencijaši (biroši), sluge, risari".[72]

69 Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.) br.11, J, 416/1789

70 Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine", Beograd 1958

71 Isto str. 121.

72 Isto str. 123.

Familija Pere Stantića - porodična zadruga sa 18 članova

Posli I svitkog rata život u porodičnim zadrugama polagano je nestajo, a posli II svitkog rata, komunistička vlast dokrajčila ji je konfiskacijom i agrarnom reformom. Starešina zadruge kod bački Bunjevaca u pravilu je otac, koji nuz mater živi i gospodari u zajednici sa svojim sinovima i njevim familijama. Ako domaćin ostane udovac, dužnost domaćice priuzima jedna od snaja. U Đurđinu se bira najstarija snaja, a u Gornjem Sentivanu u Mađarskoj najstarija kćer, ako je odrasla i neudata, u protivnom također najstarija snaja. U slučaju smrti oca - "baće" u zadrugama Gabrića u Žedniku, Matarića-Opštinara iz Matarića kod Sombora, te Šibalin-Piroš-a u Gari, žena domaćina priuzima upravljanje zadrugom, iako ona stvarno ne obavlja njegove poslove, već ji pripušta najstarijem (Matarici, Gara) jel najsposobnijem sinu, kojeg med sobom braća izaberu (Žednik), taj je njezin zaminik. U Gornjem Sentivanu žena mož bit mužov naslidnik, iako neformalno i faktički domaćin postaje najstariji sin. I u Kaćmaru se pamti da je bilo taki slučajova. U drugim bunjevačkim zadrugama, očev naslidnik

postaje najstariji sin. Pojedine bunjevačke zadruge imale su određene specifične oblike upravljanja za života obadva roditelja. Bilo je taki u kojima je otac s materom živio odvojeno od sinova u gradu jel u selu, ako je zadružni centar bio na salašima. Taki oblik organizacije imale su Firanova zadrruga na salašima na Bezdanskom putu kod Sombora, zadruga Dulića u Đurđinu i zadruga Dujmov-Vulce u Gari. Sinovi su bili obavezni davat roditeljima komenciju, što znači odriđeni dio od ukupnoga zadružnog prinosa. Sinovi su radili na zemlji, otac ji je obilazio i nadgledo njev rad, raspolago imovinom i novcom. Najstariji sin upravljo je tekućim poslovima, određivo ko će šta radit, a u dogovoru sa braćom. Ode je zapravo rič o paralelnom starešinstvu. Otac je de jure bio gazda-domaćin, a najstariji sin je operativno komandovo, bio je njegov zaminik. I u zadrugi Vidakovići-Troćini u Gornjem Sentivanu, roditelji su živili odvojeno od braće i njevi familija. Iako u zadrugi Matarići-Opštinari zadrugari žive na istom mistu, nuz očevu vlast i upravljanje zadrugom, najstariji sin obavlja sve njegove konkretne poslove: trgovanje, prigled cina na tržištu, porezu i sve ostalo što bi mu otac naredio. On je takođe bio zaminik domaćina. Nakon očeve smrti njegova uloga ostaje ista, jel mater priuzima upravljanje u onom kako je to i otac za života obavljo. Zadruga Balažević-Marinkić u Tavankutu, imala je specifično organizovan život u zadrugi. Zadrugari su se raseljavali po salašima zbog prinaseljenosti roditeljskog salaša. To nije značilo raspad zadruge, članovi samo više nisu živili zajedno, al su živili u istom šoru. I dalje su zajedno obrađivali zajedničku zemlju, gospodareć zadružnom imovinom. Svaki brat je sebi odnosio svoj dio prihoda. Najmlađi sin ostajo je na matičnom salašu nuz oca. U Tavankutu dioba nije morala značiti pristanak zadruge, već i mogući početak nove. Tu je očeva smrt bila glavni razlog za diobu zadruge Balažević-Marinkić, jel su među članovima zadruge vladali dobri i skladni odnosi. U Bačkoj, nuz roditelje, većinom ostaje najmlađi sin, sem u Đurđinu i u Gonjem Sentivanu di najstariji sin ostaje na starome zadružnom kućištu. U takim slučajovima, bilo je u većini zadruga uobičajeno da ostali sinovi dadu roditeljima komenciju, što je određeni dio prihoda sa zemlje, za njevo izdržavanje. Zadruga Gabrić u Žedniku u odriđenim pojedinostima razlikuje se od ostali bunjevački zadruga u Bačkoj. Iako je očinska,

pokaziva i osobine bratske zadruge, domaćin ima ograničenu vlast, nasliđiva ga najsposobniji sin, prema njegovom izboru. Jedan od sinova istupio je iz zadruge još prije podile zemlje, na nagovor žene koja je unela talovanu zemlju i smatrala da će tako brže napridovat. Dobili su svoj dio u stoki, prinosu i u rani, dok su pripadajuć dio zemlje dobili pri zajedničkoj podili zemlje. Ona je podiljena prija nego što se zadruga formalno raspala. Ostali zadrugari još su desetak godina zajedino živili i radili. Kad je otac ostario, odabrali su najsposobnijeg brata za domaćina zadruge.[73] Branko Peruničić ističe da je na području Subotice med bunjevačkim zadrugama otac nastojo da ne dili zadrugu u slučaju da to sinovi od njega zatraže. Autor navodi primer zadruge Gabrića iz Verušića. On je tri put odbio da izvrši diobu i pri tom nagovaro sinove da ostanu u zadrugi. Kad je do diobe ipak došlo, sinovi su se obavezali da će dvorit oca do smrti. Osim tog, u svakom sinovljevom dilu zemlje, Ivan je zadržo za svoje plodouživanje do smrti dio od po pet jutara. Nji obrađiva svaki sin u svojem dilu, ko i ostalu zemlju koja mu je pri diobi pripala. Svrha tog postupka bila je da prihodi sa ti dilova očeve zemlje pokriju troškove izdžavanja oca. Nadalje, Peruničić navodi: ”Događa se da otac ne dozvoli diobu do pred samu smrt, i tek onda napravi testament o podjeli. Ili otac da svakom deo od svoga imanja i svako radi na svom delu zemlje, svojim sredstima i samo za sebe. Ali se podela ne sprovede po katastarskim knjigama, nego otac ostaje vlasnik imanja dok živi. Biva i tako da se deoba sprovede i po knjigama a da otac zadrži pravo plodoužitka na celoj baštiini sve do smrti. U praksi je to značilo da ako porod odustane od toga da izdžava roditelje, on ipak ne može zabraniti da se roditelji snabdevaju životnim namirnicama sa salaša, iz svih delova svojih naslednika. Kod svih deoba se oseća da je centralna stvar u njoj materijalno obezbeđenje roditelja. Način osiguranja njihove egzistencije daje ton deobi.”[74]

73 Milena Černelić, „O tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj“ Zagreb 1990.

74 Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine“, Beograd 1958.

9. **Zaključak**

U svemu iznetom mož se zapazit da postoje formalne različitosti u organizaciji porodični zajednica, kompetencija i obaveza zadrugara – roditelja, sinova, ćeri i snaja. Ipak, zajedničke karakteristike jesu demokratičnost personalni odnosa i za ono vrime vrlo napridna rodna senzitivnost. Nova snaja, godinu dana bila je oslobođena ozbiljni poslova, ostajala je gazdarica svoje prćije, njezina zemlja u slučaju smrti muža, vraćala joj se. Divojačko prizime obavezno se klesalo na nadgrobni spomenik. Žene su same znale svoje misto, rado nigujuć dinarski modalitet, što je značajno olakšavalo očuvanje dobri bratski odnosa. Tragove dinarske riči *planinka*, za Bunjevke koje su u Hercegovini i Dalmaciji, po katunskom sistemu ostajale sa ovcama u planini i sirile mliko, nalazimo u nazivu pasišta, koje su Bunjevci u Subotici vikovima zvali *planina* - tiraj ovce na *planinu*, kosimo *planinu*. Velika je šteta što je propušteno ogromno vrime u kojem se moglo, dok još ima živi kazivača, zabilužit puno tog, istorijski i etnološki važnog za naš vrlo stari i ugrožen narod.

Literatura i izvori

Branko Peruničić, „Postanak i razvitak baština na području Subotice od 1686. godine“, Beograd 1958.

Istorijski Arhiv Subotica, fond: Kraljevski komesar Jožef Gludovac (1788.-1790.)

Istorijski arhiv Subotica, Kraljevski komesar Irmenji (1782-1788)

Gašpar Ulmer, „Porodične zadruge kod Bunjevaca i Srba u Subotici krajem XVIII veka“1977

Gašpar Ulmer, Rukovet, časopis za književnost umetnost i društvena pitanja, Subotica, br.9-10/1973.

Milena Černelić, „O tragovima zadruge kod Bunjevaca u južnoj Mađarskoj“ Zagreb, 1990.

Milena Černelić, “Velika kuća Ivana Opštinara na salašima Matarići kod Sombora” Zagreb, 2011.

Historijski arhiv Dubrovnik, “S*tatut grada Dubrovnika 1272.*”, Dubrovnik: 1990.

Ivan Antunović, „Bog s čoviekom na zemlji“ Vac, 1879.

Nada Novaković, „Teorije o nastanku i strukturi porodičnih zadruga“, Beograd, 2005.

FAMILY COOPERATIVES AMONG BUNJEVCI FROM THE 17TH TO THE 20TH CENTURY

By ZVONKO STANTIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The political and sociological approach to family cooperatives requires searching for general and specific social determinants that have influenced their emergence, survival, adaptation to historical and economic pressures, and their gradual disappearance. In this paper, the family cooperative is not considered primarily as a historical phenomenon, but we analyse the character of economic activities, the way of decision-making and the system of relatives at micro level, as well as the relation of the cooperatives to the wider social environment. The family cooperatives of Bunjevci are studied with the nuances of the real complexity of non-confronting corporative groups of relatives. The main feature of the observed cooperatives is the orthodox elder of the family, who is respected by all, contrary to the analogous conclusions of some superficial researches about a tyrant, not because the property is registered on his name and all the money is in his hands, but because this is the traditional type of organising a strong family, with several adult men accepted by the whole household as they are aware that it is a practical precondition for defending their property in its place, in the long frontier period and during revolutionary impulses in Hungary. Under the circumstances in Bačka, typical of huge estates, several kilometres away from each other, it was also a precondition for effective utilisation of working tools and labour. While there were political and social conditions for the survival of family communities, most of Bunjevci in Bačka were very rich people, which is visible from their wealthy folk costumes. In various legal ways, Bunjevci were economically weakened successively, from Matija Rudić to Commissioner Gludovic in 1787, because of a part of Subotica's debt to the Imperial Treasury for the status of a free royal city, 20,000 forints for the same purpose to the creditor E. Volček from Vienna, until the socialist collectivisation after the Second World War.

Keywords: family cooperatives, common household, Bačka, Austria-Hungary.

Stanislava Lutkić
Profesor
Sombor
slutkic@yahoo.com

Somborski i subotički salaši kao jedinstven životni prostor Bunjevaca

Apstract: Bunjevci su velika etnička grupa koja se na prostore takozvanog Bajskog trougla (Baja-Subotica-Sombor) doselila iz dilova oblasti oko Like, Hercegovine i Dalmatinske Zagore. Period naseljavanja započo je još s početka XVII vika. Želja za boljim životom i plodnim zemljištom, najviše je uticala na migracije Bunjevaca. Naseljavali su salaše oko Sombora i Subotice. Tokom vikova krčili su i obrađivali zemlju, al i ratovali, kako bi zaštitili svoju imovinu. Polovinom XIX vika veći dio Bunjevaca prilazi živit u gradske sridine dok na pojedinim salašima i danas žive, niguju svoju kulturu i običaje. O njevom naseljavanju i krećnju na ovim prostorima govoriće se u ovom radu.

Ključne riči: bunjevačka zajednica, istorija Bunjevaca, naseljavanje Bunjevaca, somborski salaši, subotički salaši, migracije Bunjevaca.

UVOD

Ljudska naselja su rezultat određenog stepena društvenog razvitka i direktna su poslidica niza istorijski, kulturni i ekonomski faktora. Njev razvitak nije bio ravnomiran u svitu, tako da su se naselja u pojedinim regijama javljala u različito vrime.

Istorija razvoja gradova i sela u Bačkoj usko je vezana za naselja koja su se formirala van naseljeni jezgara. U etnografskoj i stručnoj literaturi smatraje se dodatnim naseljima. Istraživanja su utvrdila da su salaši na ovim prostorima nastali puno ranije nego što se smatralo.

Bački salaš postoji, po mišljenjima istoričara i etnologa, još od XV vika. Etimološko značenje naziva *salaš* korene ima u mađarskom jeziku, u reči *szállás* zabilužene najranije u XIII viku, sa značenjom *zaštićeno misto*, odnosno *azil* (i u savrimenom mađarskom jeziku ova odrednica ima značenje *konačište*, odnosno *prinoćište*).[1]

Širom današnje Bačke salaši su postojali već u vrime turske uprave (1541-1687). Rasuti po atarima kraj varošica i sela, prvobitno su pridstavljali usamljena imanja manji jel veći porodični zadruga hrišćanskog srpskog i bunjevačkog stanovništva (gospodari Turci živili su u varošicama i palankama). Na ovim imanjima naseljenici su isprva živili u raštrkanim zemunicama, kolibama jel jednostavnim kućercima, sagrađenim od pletera, drveta el naboja, oblipljenim blatom, a prikrivenim trskom, šašom, rogozom jel slamom. Krda rogate marve i svinja, ko i stada ovaca, držana su pod vedrim nebom, a žito je čuvano u dubokim i prostranim jamama. Sem zimi, spavalo se i ilo napolju, obično kraj velike vatre. Turcima je, po kućnoj kapiji, plaćan harač u vridnosti jedne forinte el turskog zlatnika, odnosno 50 akči (tzv. filurija). Od ovdašnji salašara i seljaka Turci su uzimali i ušur od pšenice, suražice, ječma, pčelinji košnica, ribe, jaganjaca i vinograda, a plaćan je i porez na svinje. Žitelji ti salaša više su se bavili nomadskim stočarstvom no zemljoradnjom, pa su pomeranja stanovništva bila česta, a ovake naseobine uglavnom su bile kratkovike. Grupisanje u mala salaška naselja koja su vrimenom dobila karakter samostalni urbarijalni područja karakteristično je samo za okolinu Sombora, tek donikle i Subotice, i to tek od polovine XVIII vika. Jedinstven po arhitektonskoj, istorijskoj, etnološkoj i ekonomskoj sadržini, bački salaš nema valjanu sličnost u svitu, al je donikle sličan onom što Rusi nazivaje „hutor", Španci „hacijenda", a Englezi i Amerikanci „farma".[2]

Bunjevci su na prostore severne Bačke, u trouglu izmed Sombora, Subotice i Baje, dolazili u više migracioni talasa tokom 17. vika, od koji je najmasovniji bio na samom kraju turske vladavine 1687. godine. Ode ji je dočekala široka i pusta, a samo mistimice obrađivana ravan, na kojoj su

1 M. Stepanović, „Stari somborski salaši" (neobjavljen rukopis).

2 M. Stepanović, *n.d.*

većinom bili pašnjaci. Dolaskom u Podunavlje, Bunjevci su na pustarama, koje će naselit, priuzeli dio obrazaca gradnje salaša (mahom zemunica), al su njim dali i svoja specifična obilužja.[3] Naselja oko pustara bila su ograđena dilomično zidom, a dilomično šancom, pa bi stanovnicima koji bi živili unutar naselja i bavili se poljoprivredom, tribalo više mista, od onog koje su naselja imala. Većina naši pridaka u ovom kraju najpre su se smistili dalje od naselja, u pustarama.[4]

Turskim defterima iz 1570. i 1578. godine zabiluženo je da su oko Subotice i Sombora još u to vrime postojali salaši. Stanovnici veći gradova zaposili su okolne pustare posli turskog osvajanja, na kojima su izgradili svojevrsna privremena staništa. Salaši severne Bačke nastali su na mistima sridnjovikovni pustara jel nekadašnjih sela. Ištvan Ivanji, pisac istorije Subotice, tvrdio je da je stanovništvo Subotice poteklo sa pustara Kunbaje, Bajmoka, Tavankuta i Ludoša.[5] Sotim je želio ukazat na pritpostavku da stanovništvo nije poteklo iz grada, nego se u obrnutom procesu sa pustara naseljavalo u grad, dilom spontano, dilom administrativnom intervencijom Gradskog senata. Sa sobom su doneli i pravo korišćenja pustare. U slučaju Subotice, do danas su se zadržali kasno sridnjovikovni nazivi naselja, dok su se kod Sombora zadržali uglavnom izminjeni nazivi pod uticajom kasnije slovenske etimologije.

U pustarama oko Subotice, koji je bilo 12, uvik je bilo žitelja, dok je od 28 somborski vojnički i komorskih pustara, dio bio nenastanjen.

Za izučavanje salaša u okolini Sombora bitna je procina izvršena 1746. godine, prilikom razvojačenja dotadašnjeg vojničkog šanca, u kojoj su veoma detaljno opisani atari pustara, odnosno salaški naselja u nastanku, a obiluženi su i ostaci raniji crkava, odnosno crkvena mista stariji naselja, ukoliko ji je bilo. Godinu dana kasnije popis domaćinstava Sombora kaziva da ji je bilo 723, a iste godine u Subotici je popisano 759 domaćinstava. Godine 1749. Sombor, nuz visok otkup, dobija status slobodnog kraljev-

3 M. Bara, „Ekohistorijski pristup migracijama Bunjevaca", *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 4 (2013). 25-26.

4 A. Stantić, *Klasje naših ravni*, 7-8 (2013), 4.

5 I. Iványi, *Szabadka szabadkirályi város története, II*. Szabadka 1892. 321.

skog grada, te mu je poveljom carice Marije Terezije dodiljeno 11 pustara u okruženju grada (Bukovac, Čičovi, Gradina, Ivanovo Selo, Šaponje, Bilić, Nenadić, Karakorija, Rančevo, Braćević i Piperoš). Ubrzo su Somborci nike od ovi pustara zaminili za one koje su bile bliže gradu. Subotica je postala komorski grad, a pripadale su joj kadgodašnje okolne pustare. Salaši u pustarama Subotice i Sombora su bili stalna staništa.

RAZVOJ SALAŠA U SOMBORU I SUBOTICI

Od početka XV vika, postoje pouzdani podaci o načinu življenja na teritoriji severne Bačke, o naseljima i o životu na pustarama, na kojima su nastali salaši. Plodno zemljište i obilje vode na pustarama severne Bačke, u međuriču Dunava i Tise, bilo je više nego pogodno za život. Zbog prirodni uslova ovi prostori oduvik su bili naseljeni. Pustare sa salašima, postali su ekonomski potencijal gradova, što je bilo naročito izraženo na prikretnici XVIII i XIX vika. Salaši su nastajali nuz ričice udaljeni od putova i naselja, što je za vrime s početka XVIII vika bilo razumljivo za odabir mista življenja, posebno u nemirnim vrimenima. Na pustarama se moglo lakše sakrit prid navalom vojske. Prisustvo obilja vode i ispaše omogućivalo je lagodniji život onda malobrojnom stanovništvu.

Kad je rič o salašu, misli se na ukupno gazdinstvo sa stambenom kućom, pratećim objektima i pripadajućoj parceli obradivog zemljišta, koji po pravilu čine jedinstvenu cilinu u prostorno-urbanističkom smislu. Istorijskom analizom utvrđeno je postojanje dva tipa salaša, nastala u različitim periodima izgradnje ovog prostora. Prvi i najstariji, pripada XVII i početku XVIII vika, a to su raštrkani salaši, kaki su u okolini Sombora bili salaši u Gradini, Radojevićima, Leniji, Šivolji (Bezdanski salaši), Šikari, a delimično i u Šaponjama, Nenadiću i Lugumercima. Druga vrsta salaša su ušoreni, koji su taj termin upravo i stekli zbog kontinuiranog procesa formiranja prostora, počev od porodične zadruge do dioba parcela u kontinuitetu vrimena, sve do sridine XX vika. Tako je nasto dio somborski salaša (Bukovac, Nenadić, Čičovi, Lugumerci el Lugovo, Žarkovac, Milčić, Bilić i Obzir) el Prčićev, Dulićevih i Stipićevi salaša, kraj Subotice. Ovi šorovi prisutni su

i na starim topografskim kartama, a ostali su vidni u stvarnom fizičkom prostoru do danas. Ovaj tip salaša nasto je po pravilu nuz gornje vodotokove ričica Telečke visoravni, sekundarnog karaktera, Subotica, Bikovo (Malagurski salaši).

Po morfološkoj podili salaši su, ipak, raštrkana naselja. Čak se ni ušoreni i zbijeni salaši ne ziđaje neposridno, jedno pored drugog. Do današnji dana se nisu urbanizovali. Svaki salaš je imo svoj posebni put, jel nije bio izgrađen na regulacionoj liniji ulice. Od materijalnog stanja vlasnika i vrste proizvodnje kojom se bavio, zavisila je veličina placa pojedini salaša. Veličina gruntova se krećala od frtalj do dva-tri jutra. Dvorišta (avlije) kelebijski, ludoški i nenadićki salaša su bitno manja, jel su se stanovnici ovi salaša bavili baštovanstvom. Oni nemadu ispašu, dok su salaši koji su bili orijentisani na proizvodnju žitarica imali posebno ispašu, na kojem zasadi voćaka daju dodatnu ladovinu i zaštitu životinjama. Svaki bogatiji salašar pored posida na pustari imo je i kuću u gradu. Onaj koji nije imao tu privilegiju, odlazio je kod rođaka u grad. Po pravilu svaki salašar je imao bar jednog rođaka u gradu. Salašarska naselja nikada nisu imala crkvu, nit su imala groblje. Za krštenje, vinčanja i sarane, odlazili su u matična naselja. U slučaju somborski salaša, funkciju crkve zaminjiva kapela, vodica jel kako zvono, di su se virnici okupljali na molitvu. Zbog tog su se najvažniji događaji u životu salašara odvijali u matičnom naselju.

Kako su salaši raštrkani, sistem zbijenog dvorišta obezbeđivo je dobru odbranu od vitrova. Istu funkciju imala je sadnja drveća oko salaša. Ovaki raspored ima i funkciju zaštite od neželjeni positilaca. U dvorištu zbijenog tipa gazda je mogo nadgledat svaki kutak svojeg posida. Ulaz na salaš nije bio neposridno sa glavnog puta, nego je svaki salaš imo svoj zaseban put. Vlasnik je već u daljini mogo uočit dal positilac dolazi sa dobrim jel lošim namirama, te je svoje pse lako mogo dozvat ukoliko mu je bila potribna pomoć. I danas na svakom salašu ima po nikoliko pasa čuvara. Pojedini salaši u početku nisu bili ograđeni, a oko imanja je bio jendeka. Kasnije, ulogu jendeka su priuzeli dračovi, kiseljaci, zove, divlje višnje. Kuće su na početku bile zemunice, koje nisu imale odžak, jel je to bila neka primitivna konstrukcija od trske el pruća. U prvom razdoblju stambeni dio i štala

(košara) bili su pod istim krovom. U kuću se ulazilo kroz kujnu, pridnja prostorija je bila naminjena za stanovanje, dok je zadnja bila štala. Zbijeni tip dvorišta se primenjiva krajom XVIII vika. U ovom periodu se pored primitivne jednostavne zgrade počelo sa izgradnjom dvodilne i trodilne panonske kuće. I dan danas nailazimo na ekonomske zgrade koje diluju ko privremene, al kad se raspitamo za godinu ziđanja saznajemo da je tu već decenijama.

Jedna od karakteristika Sombora je što je njegovo urbanističko jezgro optočeno vincom brojni salaški naselja, udaljeni od centra grada od četiri do 12 kilometerei. Većina salaški naselja nastala je u XVIII viku, dok su nika nestajala kasnije, na šta su uticale različite okolnosti, ko što su postojanje struje, asfaltirani jel makadamski putovi, demografija stanovništva, te sve manji natalitet. Od kadgodašnji brojni salaških naselja nastali su, i do danas ostali, salaši: Rančevo, Bilić, Obzir, Milčić, Šaponje, Lenija, Gradina, Radojevići, Žarkovac, Lugovo, Čičovi, Bukovac, Šikara, Bezdanski salaši (Kozara) i Nenadić. Neki od nji postoje više od 250 godina, dok je većina pustara na kojima su ova naselja iznikla, bila korišćena već od kraja XVII vika, posli doseljenja Bunjevaca (1687) i Srba u Velikoj seobi (1690). Veći dio ovi pustara pripado je somborskom graničarskom stanovništvu,[6] a samo nikolicina nji (Šivolja jel Bezdanski salaši, Mali Miličić ili Šikara i Petoševo – dio današnjeg Bukovca) pripadali su ovdašnjem komorskom stanovništvu. Osim ovi naselja postoje i nika mikrosalaška naselja koja su bliža gradu i koja su vrimenom postala dio gradske periferije. Tu spadaje: Josićki salaši, Goge, Pangare i Rokovci. U periodu od 1950. godine, uslid nagle izgradnje prigradski prostora, praktično je došlo do fizičkog spajanja

6 Kapetan na Potiskoj vojnoj granici imo je pravo na posid od 24 jutra (kabla) zemlje i 100 forinti godišnje plate, konjički poručnik na 18 jutara i 50 forinti, zastavnik na 15 jutara i 36 forinti, narednik na 12 jutara i 30 forinti, kaplar na devet jutara i 24 forinte, a obični vojnici (husari) na po šest jutara zemlje i 18 forinti godišnje plate. Pešadijski poručnik imo je pravo na 18 jutara zemlje i 40 forinti plate, zastavnik na 15 jutara i 30 forinti, narednik na 12 jutara i 24 forinte, kaplar na devet jutara i 18 forinti, a obični vojnici (hajduci) na po šest jutara zemlje i 12 forinti godišnje plate. I. Iványi, *A tiszai határőrvidék 1686-1750*, Szabadka (1885), 64-65.

tkiva grada sa najbližim salaškim naseljima, Bukovcem, Lugovom i Nenadićem, a od skora i sa Lenijom i Bezdanskim salašima (Kozarom).

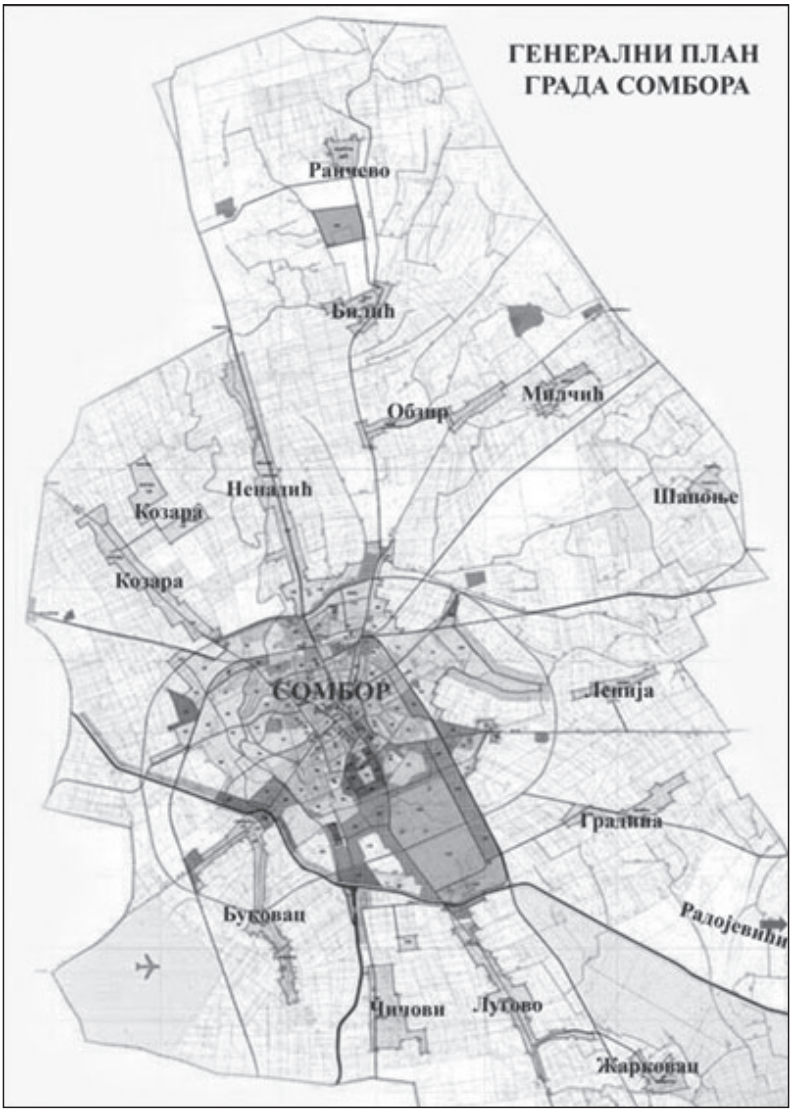

Karta 1. Generalni plan grada Sombora sa prigradskim-salaškim naseljima (Izvor: Zavod za urbanizam, Sombor)

Pojedinačan salaš u okviru salaškog naselja bio je, po pravilu, pravougaonog jel kvadratnog oblika, sa tri strane okružen njivama el pašnjacima, dok su se sa četvrte nalazili „bašča“, voćnjak jel vinograd. To je bila površina od jedne polovine do tri jutra zemlje. Salaš je bio ograđen prošćom od suvi bagremovi jel dudovi cipanica. Izmed uvučene kuće i prošća obično se prostiro omanji voćnjak. Uzoran salaš u okopu bio je podiljen na stambeni i ekonomski dio, odnosno na pridnje i „stražnje“ (zadnje) dvorište. U stambenom dilu, pomalo izdignuta kako bi izbigla vlagu, nalazila se dugačka prizemna kuća (uvik je podizana u dužinu, a ne „u front“, licom ka zapadu, dok sa severne strane nikad nije bilo prozora), nabijača (građena od nabijene zemlje pomišane sa isickanom slamom jel plivom), debeli, u bilo okrečeni zidova, oblipljena blatom (mišavinom zemlje, plive i vode), a krečena običnim gašenim krečom. Uglovi zidova kuće bili su sapeti drvenim klinovima kako je vitrovi i kiše ne bi oštetili. Kuće nabijače (nabijanice) pružale su ukućanima odličnu zaštitu od oštre zime i vrilog lita. Krov kuće je bio prikriven trskom, debelom od 40 do 50 cm i taki trščan krov izdržavo je i po dvadesetak godina. Snoplje trske bilo je vezivano šumskom lozom, a kad krov počne prokišnjavat, prvo bi se „isčešljo“ kako bi se izlomili truli krajovi trske, a zatim se „podbado“ snopićima trske dugim 60 cm, koji su zadivani u „zdrav“ dio krova. Dio krova koji je jako propo pravljen je iznova. Loša strana ovakvi trščani krovova bila je laka zapaljivost. Svaka salašarska kuća je, po pravilu, imala „gonak“ (ambetuš, hodnik, trem), iz kojeg se ulazilo u kuću, ravno u kujnu. Med drvenim, ranije, jel ziđanim stubovima gonka rasla je puzavica el vinova loza i pravila ladovinu.[7]

Dva su izrazito bunjevačka salaška naselja pored Sombora. Obadva se pominju u XVII viku, a nalaze se severno od grada (Nenadić) i južno (Gradina). Udaljeni su od grada od tri odnosno sedam kilometeri, a već od 1702. godine pustare na kojima su nastala ova salaška naselja pripadale su Somboru. U vrime borbe Somboraca da njevo misto dobije status slobodnog kraljevskog grada, 1748. godine popisano je ode više domaćinstava, koja su imala zemljišne poside, a virovatno i omanje salaše. Med bunjevačkim porodicama u Nenadiću su zapisana prizimena: Aleksić, Antunić, Ca-

7 M. Stepanović, *n.d.*

rev, Ciprijanov, Cuconja, Čabdarev, Damjanov, Fratrićević, Gavranov, Gluvić, Gromilović, Ivančević, Jozić, Kekezović, Kujundžić, Liščević, Lukačev, Malbašić, Matić, Ostrogonac, Stolišić, Suvajdžija, Šimić i Zetović. Istovrimeno, u Gradini su popisane bunjevačke porodice: Anišić, Bašić, Bogišić, Bokerović, Bošnjak, Čerčević, Čuvardić, Dević, Garašev, Goretić, Hajduk, Kovačević, Kulić, Kuntić, Mandić, Marković, Mraković, Parčetić, Pečujlija, Pletikosić, Švračić i Žuljević. Slideće godine ode se doseljava i brojna porodica Pekanović iz Baje.[8] Osim u ova dva salaška naselja, brojne bunjevačke porodice živile su i u salaškim naseljima sa privashodno srpskim stanovništvom, pa ji tako nalazimo tokom XVIII i XIX vika i u Leniji, Šaponjama, Lugumercima, Čičovima, u Šikari i na Bezdanskim salašima. U Čičovima je senator i gradonačelnik Sombora Josip Marković, podigo 1781/82. godine kapelu posvećenu Mariji Snižnoj, a nju i danas, po zadužbinaru, narod zove „Jozina kapela". Legenda divani da je Marković ovu kapelu podigao u znak zahvalnosti što su on i njegova supruga ostali živi u iznenadnoj oluji i snižnoj mećavi, koja je u srid lita iznenada zadesila okolinu Sombora. Kapela je podignuta na uzbrdici na kojoj su se zaustavila Markovićeva kola koja za malo da odu u ričicu Mostongu.

Poslidnji nikoliko godina brojni salaši i etno kuće čuvaje tradiciju kroz ruralni turizam, festivale hrane i stare zanate. Objekti se renoviranje i uređivaje za posite. Jedan od taki je Dida Hornjakov salaš u Gradini, izgrađen 1901. godine i služio je osnovnoj namini poljoprivrednog gazdinstva. Godine 2008. registrovan je ko seosko-turističko gazdinstvo. Objekat je prilagođen za smištaj, organizovanje dnevni posita, dičiji ekskurzija, ručkova, slavlja. Objekat je uređen u stilu autentičnog somborskog salašarskog života. U izložbenom prostoru nalazi se namištaj s kraja XIX i početka XX vika.

Od davnina su somborski salašari bili pritežno srpske i bunjevačke narodnosti, a med njima je bilo malo Mađara, Nemaca jel Slovaka i to tek od kraja XIX vika. Razlog tom je što pripadnika ovi naroda nije bilo med graničarima somborskog Vojnog šanca izmed 1690. i 1745. godine, kad su vojni šančevi ukinuti, da bi doskorašnji vojnici kreiuli u političku akciju da Sombor dobije status slobodnog kraljevskog grada, do čega je došlo 1749.

8 M. Stepanović, *n.d.*

godine. Tad su vojnici postali vlasnici zemlje, koju su dotleg uživali ko pripadnici austrijskog vojnog staleža. Posridi je dakle, istorijska okolnost, a ne otpor srpsko-bunjevačke sprege da ne dobiju zemlju i građani drugi narodnosti, koji, zapravo, tad još u Somboru, osim ko malobrojni činovnika jel zanatlija, nije bilo u značajnijem broju.

Slika 1. Autentična bunjevačka soba
(foto: http://didahornjakovsalas.com/)

Slika 2. Dida Hornjakov salaš
(foto: http://didahornjakovsalas.com/)

Većina subotički salaša polako nestaje, bivaju napušteni, porušeni, di se samo u fragmentima mož naslutit da su krajom XIX vika bili važan oslonac ekonomskog i socijalnog razvoja Subotice. Selo nedaleko od Subotice, Đurđin, do 1950. godine bilo je naselje salašarskog tipa, razuđeno nuz nekoliko „šorova“ i tri manje grupe salaša koje su poznate pod imenom Mala Pešta, Pavlovac i Đurđinski salaši. Đurđin se ko naselje pominje još u XV viku, i kadgod je zbog mnoštva ritova i pošumljenosti bio omiljeno lovište subotički veleposidnika. Pritežni dio stanovništva Đurđina ranije su sačinjavali Bunjevci nuz nikoliko desetina mađarski porodica.

Slika3. Mapa Subotice sa okolnim naseljima
(Izvor: http://www.suboticagis.rs/)

Pavlovac se pominje ko pustara koja je pripala Subotici, u vrime kad je grad dobio povelju slobodnog kraljevskog grada. Pavlovac su naseljavale

bunjevačke porodice ko što su Dulići, Kolari i Krmpotići. Izmed Đurđina i Mišićeva nalazi se salaš porodice Stipić, koji je izgrađen 1881. godine. Kako većina salaša često biva napuštena jel ostaju brez naslidnika, porodica Stipić se nada da će uspit očuvat salaš, jel imadu naslidnika koji će ostat na salašu kako bi nastavio porodičnu tradiciju života i održavanja salaša. U pojedinim naseljima, poslidnji godina, salaši se pritvaraje u etno kuće, od koji manji broj i opstaje.

Današnji salaši u okolini Sombora nastavak su istorije i života naselja koja su postojala poslidnji 500 i 600 godina. Kuće se danas podižu u nizu, na dosta mista salaši svojom urbanizacijom podsićaje na sela. Salaši nemadu pijačne dane, u njima se ne održavaje vašari, nemadu ispostave upravni vlasti, dok robnu razminu obavljaje u gradu. Od popisa do popisa salašara je sve manje, a demografska slika ukaziva da će se smanjivanje nastavit. Nuz malo bolje infrastrukturno opremanje možda bi to moglo krenit u drugom smeru. Većina somborski salaša koristi vodu s kućnog bunara, što otežava život salašara. Poljoprivredna tradicija je i dalje jaka, pa i danas u naseljima žive ozbiljni poljoprivredni proizvođači. Prilazni putovi salašima uglavnom su asfaltirani. Na salašima su danas mahom staračka domaćinstva. Broj dice po naseljima se smanjiva. U skladu sotim podatkom je i broj aktivni škula, koji je danas sveden na svega tri. Prije nešto više od jednog vika na gotovo svim salašima radio je učitelj, dok danas tu "čast" imadu samo dica sa Bukovca, iz Rančeva i Žarkovca. Svi kadgodašnji domovi kulture, odnosno društveni objekti nalaze se u vlasništvu Republike Srbije. Samo su oni u Žarkovcu i na Bukovcu zadržali svoju osnovnu naminu i dilatnost. Na nikim salašima su shodno prilikama, praznu škulsku zgradu pritvorili u Društveni dom, za najrazličitije namine, od prela do Zbora građana. Ni jedan salaš nije organizovan ko misna zajednica, iako poniki imadu više stanovnika od najmanji somborskih sela. Na sriću, svaki salaš je jedno izborno misto, pa svoju glasačku volju, somborski salašari mogu iskazat na svojem pragu.

Nema naselja u kojem se ne mož pronać napušteni objekat, a neritko je slučaj da nika od ruinirani zgrada pripada samoj državi. U prvim godinama ovog vika postojalo je interesovanje za kupovinu napušteni objekata, al

je i to sa dolaskom krize nestalo. Prilipi prazni objekti pripušteni su zubu vrimena, dok se sa druge strane sad na salašima grade kuće od tvrdog materijala i moderniji arhitektonski rišenja.

LITERATURA:

1. A. Stantić, „Klasje naših ravni“, *Časopis za književnost umetnost i znanost*,7-8, Subotica 2013.
2. V. Devavari, „Razvoj salaša na teritoriji severne Bačke“, *Ej salaši*, Novi Sad 1994.
3. I. Iványi, *A tiszai határőrvidék 1686-1750*, Szabadka 1885.
4. I. Iványi, *Szabadka szabad királyi város története,* II. Szabadka 1892. 321.
5. M. Beljanski, „Sudbina somborskih salaša“, *Ej salaši*, Novi Sad1994.
6. M. Bara, „Ekohistorijski pristup migracijama Bunjevaca“, *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, 4, 2013.
7. M. Stepanović, “Stari somborski salaši”, neobjavljen rukopis.
8. Zavod za urbanizam Sombor

http://didahornjakovsalas.com/
http://www.suboticagis.rs/

FARMSTEADS IN SUBOTICA AND SOMBOR AS UNIQUE LIVING SPACE OF BUNJEVCI

By STANISLAVA LUTKIĆ, Sombor, Serbia

Abstract: Bunjevci present a large ethnic group that moved to the so-called Baja Triangle (Baja-Subotica-Sombor) from parts of the area around Lika, Herzegovina and Dalmatian Zagora. The settlement period started from the beginning of the 17th century. The desire for a better life and fertile land has most affected the migration of Bunjevci. They settled in the villages around Sombor and Subotica. Over the centuries, they shrunk and cultivated the land, but also waged war to protect their property. By the mid-nineteenth century, most of Bunjevci migrated to urban areas, while they are still living in certain villages, on farmsteads, fostering their culture and customs. Their settling and movement in this region will be discussed in this paper.

Keywords: Bunjevac community, history of Bunjevci, settlement of Bunjevci, farmsteads in Sombor, farmsteads in Subotica, migration of Bunjevci

Nevenka Bašić Palković
bibliotekar savetnik i kustos
Subotica
basic.nevenka@gmail.com

Istorijat periodike kod Bunjevaca od 1868. do 1944. godine

Apstrakt: Periodične publikacije se kod Bunjevaca javljaju tek u drugoj polovini XIX vika i sa izvesnim prikidima izlaze sve do 1944. kad se štampa poslidnja publikacija naminjena Bunjevcima u ovom regionu. Posli II svitskog rata uslid znatno prominjeni društveno-istorijski okolnosti i "ukidanja" Bunjevaca na osnovu odluke nove vlasti, tj. GNOO za Vojvodinu, bunjevačke publikacije ponovo će izlazit tek od devedeseti godina XX vika.
U bunjevačku periodiku spadaje: bunjevački kalendari, listovi i malobrojni časopisi. Nike od ovi publikacija već u naslovu jel podnaslovu imadu odrednicu "bunjevački", a više nji osnovali su, uređivali i finansirali sami Bunjevci. Najvećim dilom one su pisane na bunjevačkoj ikavici i bave se istorijom, kulturom, političkim i društvenim životom Bunjevaca, običajima i bunjevačkom narodnom i umitničkom književnošću. Bunjevačka periodika prvi put se javlja upravo u ovim krajovima na severu današnje Vojvodine i u južnim pridilima ondašnje mađarske države (Segedin, Subotica, Sombor, Baja, Kaloča itd.) di i danas živi najveći broj stanovnika, koji se samo u Srbiji mogu izjašnjavat ko Bunjevci. Zanimljivo je da još uvik u našim susidnim državama, Hrvatskoj i Mađarskoj, živi dosta Bunjevaca, koji prema njevim zakonima ne mogu tako da se izjasne nit imadu svoja glasila na bunjevačkom.

Prvi Bunjevački kalendar za 1868. a zatim i 1869. godinu, ko i prve Bunjevačke i šokačke novine iz 1870. pridstavljaje početak tzv. priporodne književnosti i buđenja nacionalne svisti kod Bunjevaca, koji u to vrime "nemaju ni knjige, ni škule na svom maternjem jeziku", kako se konstatuje u programskim člancima. Bunjevački kalendari i listovi imali su mali broj pritplatnika i velik broj protivnika koji su napadali pojavu i širenje svakog bunjevačkog lista i optuživali su Bunjevce

za "panslavizam" i pobunu protiv države u kojoj su živivili. Zbog tog su se pojedine bunjevačke publikacije brzo gasile i pojavljivale samo povrimeno sa velikim prikidima. Najduže je izlazio Bunjevačko-šokački kalendar Danica (1884-1914) i misečni list Neven (1884-1914), kontinuirano, pa i izmed dva svitska rata. Obadve publikacije bile su prava riznica bunjevačke kulture i znatno su doprinele opstanku svisti o bunjevačkom identitetu. Izmed dva rata izlazi više bunjevački kalendara i listova koji obiluju tekstovima koji odražavaje stavove njevi urednika jel osnivača, shodno njevim političkim stavovima i različitim gledištima vezanim za budućnost, kulturu i identitet Bunjevaca u novoj, zajedničkoj južnoslovenskoj državi.

Ključne riči: bunjevačka periodika, kalendari, listovi, bunjevačka ikavica, XIX vik, XX vik

Izdavačaka dilatnost kod Bunjevaca odnosi se na objavljivanje prvi knjiga sa religioznom, svitovnom i umitničkom tematikom tokom 18. vika, ko i kalendara, listova, umitnički dila, časopisa, udžbenika, pravilnika i izvištaja tokom 19. i 20. vika. Izdavačka dilatnost kod Bunjevaca postoji, dakle, priko dva vika i srićom odvija se i danas u okviru *Bunjevačkog informativnog centra, Bunjevačke matice* i u bunjevačkim kulturnim centrima u Subotici, Bajmoku, Tavankutu, Novom Sadu i Somboru. Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine sa sidištom u Subotici i regionalnom kancelarijom u Somboru, počev od 2003. godine, priko svoji odbora i aktivnosti nastoji bunjevačku izdavačku dilatnost što više razvit, obogatit i osavrimenit, a bunjevački stvaraoci kojima nije stran "jezik praotaca" i živa rič njevi roditelja, vraćaje se svojim korenima i sve više stvaraju na bunjevačkoj ikavici.

S pojavom prvog privilegovanog štampara u Subotici, Karla Bitermana (1805-1869), koji otvara štampariju najprije u Subotici 1844, a zatim dvi u Somboru od 1850, bunjevačka izdavačka dilatnost biće bolje omogućena. Ovaj vridni štampar i izdavač brzo je nabavio sve vrste slova za štampanje knjiga, listova i sitnog materijala na mađarskom, srpskom, bunjevačkom i

nemačkom jeziku, kako su mu to tražili naručioci knjiga. Tokom 25 godina rada njegovi štamparija, izdato je priko 250 raznovrsni izdanja koja pridstavljaje velik doprinos kulturno-istorijskom razvitku Subotice i okoline, ko i bunjevačke izdavačke dilatnosti. Posli Bitermanove smrti javljaje se bunjevačke i srpske štamparije u Subotici (štamparije Vinka Blesića, Šime Pertića, Dušana Petrovića, Nikole Tomića i dr.) u kojima se izdaju bunjevačke knjige i periodika registrovana u dvi knjige *Subotičke bibliografije*[1].

Periodiku kod Bunjevaca od 1868. godine (kad je štampan prvi *Bunjevački kalendar* u Subotici) do 1944. kad izlazi poslidnji kalendar na ikavici *Danica* (za Bunjevce, Šokce i Hrvate, štampan u Budimpešti) dilimo na kalendare, listove i časopise.

BUNJEVAČKI KALENDARI

Bunjevački kalendari izdati su tek u drugoj polovini 19. vika i pridstavljaje početak bunjevačke periodike. Navodim slideće naslove bunjevački kalendara koji su predmet obrade u ovom radu: *Bunjevački kalendar* (za 1868. i 1869. godinu), *Bunjevački i šokački kalendar* (za 1870, 1871, 1879. i 1881. godinu), *Zomborski pravi bunjevačko-šokački kalendar sa slikami* (za 1882. godinu), *Bunjevačko-šokačka Danica ili subotički kalendar* (1884-1914; 1920-1941), *Danica, kalendar Katoličkog pučkog saveza* (1909-1914), *Zemljodilski kalendar* (1925-1929), *Pravi bunjevački kalendar* (1934-1936), *Bunjevački kalendar* (1939-1940), *Bunjevački kalendar* (1941), *Naš kalendar za Bunjevce i Šokce* (1944) i *Danica za Bunjevce, Šokce i Hrvate* (1923-1944).

Prvi bunjevački kalendari imali su mali broj pritplatnika, a tušta protivnika iz redova ondašnje vlasti i kulturne javnosti u Austrougarskoj monarhiji. Brez obzira na zakonske mogućnosti date narodnostima na osnovu uredaba iz 1868. godine. Bunjevci su stalno napadani zbog pojave prvi bu-

1 Szentgyörgyi I, E. Bažant, N. Bašić Palković: *Subotička bibliografija 1764-1869. Szabadka bibliográfiája*, sv. 1, Subotica 1988, 1-73; Szentgyörgyi I, E. Бажант: *Суботичка библиографија 1870-1918. A szabadkai kiadványok bibliográfiája*, sv. 2, Нови Сад, Суботица 1993, 105-231.

njevački kalendara i listova, otuživani su za "panslavizam" i pobunu protiv države u kojoj žive. Bunjevački kalendari su zbog tog u početku izlazili samo povrimeno, listovi su se brzo gasili, a urednici su proganjani. Bunjevački kalendari su ipak na narod dilovali prosvititeljski, nastali po ugledu na slične srpske kalendare i almanahe koji su objavljeni već u 18. viku i bili su "prave narodne čitanke". Prvi bunjevački kalendari značili su spas od potpunog odnarođivanja ovog katoličkog naroda, čije su pripadnike mađarski istoričari opisali ko "vrlo poslušne i dobre mađarske građane"[2] kako se to navodi u Bibliografiji bunjevačko-šokačkih kalendara iz 2011. godine.

Dva najstarija i najvažnija izdanja *Bunjevačkog kalendara* za 1868. i 1869, štampana dilimično kod Karla Bitermana u Subotici i u Platonovoj štampariji u Novom Sadu, pridstavljaju početak periodike kod Bunjevaca, koji u to vrime nemadu ni knjiga ni škula na maternjem jeziku, a čine većinu stanovnika Subotice, jednog od najveći slobodni kraljevski gradova Austrougarske. U ovim kalendarima sačuvana su autentična svidočanstva (članci) o teškom položaju Bunjevaca u Subotici, Somboru, Baji i u ciloj Županiji Bačkoj u drugoj polovini 19. vika. Priloženi su konkertni spiskovi časnika ova tri bunjevačka grada, opisivaje se varoši Subotica i Sombor, daju se saviti ratarima i gazdaricama i navode se bunjevačke narodne pisme - trinajst pisama u prvom godištu *Bunjevačkog kalendara* i šest u drugom i to su prve "zbirke" bunjevačkog narodnog stvaralaštva. Za pokrećanje ovi prvi bunjevački kalendara zaslužni su Ambrozije Boza Šarčević (1820-1899), bunjevački književnik, doktor prava i filozofije, sreski sudija i arhivar i Đorđe Popović Daničar (1832-1914), srpski književnik, novinar i privodilac, kasnije bibliotekar Narodne biblioteke u Beogradu.

U uvodnom tekstu pod naslovom „Naše mane i potribe" ističe se kako je „žalosno stanje među Bunjevcima, koji nemaju ni knjige ni škule na svom maternjem jeziku i zato se priporučuje vridnom bunjevačkom narodu da svako čeljade nauči knjigu štiti i pisati" jer će samo tako napridovati. Bunjevci se dalje opisuju ko vridan i pošten narod koji teško radi, al razvija svoju porodičnu zadrugu, nije sklon prosjačenju, niguje svoje stare

2 . Cindori-Šinković, E. Bažant, N. Bašić Palković: *Bunjevačko-šokački kalendari 1868-1914. Bibliografija*, Subotica 2011, 1-159.

i bolesne i neda jih u bolnicu jer je „sramota“ da drugi vodi brigu o njima. Subotica je opisana ko jedan od najveći gradova u Ugarskoj sa šezdeset hiljada stanovnika, od koji su 50.000 Bunjevci! U takoj varoši najbrojnije stanovništvo nema svoje škule, ni knjige, ni jedne novine zafaljujući odnosu moćne države prema manjinskim narodima.

Druga polovina XIX vika je vrime kad se sve narodnosti u Ugarskoj (Srbi, Rumuni, Slovaci, Rusini) dižu u odbranu svoji prava, traže slobodu, ravnopravnost i jednakost svi naroda, a Bunjevci poslidnji dižu svoj glas. Mnogi ugledni i imućni Bunjevci već su se skroz pomađarili dok nije počo bunjevački priporod sedamdeseti godina XIX vika. Vođe bunjevačkog priporoda bili su Ivan Antunović i Boza Šarčević,[3] a u svemu su njim pomagali subotički (čak i novosadski) bogati Srbi, Boško Vujić, Đorđe Popović Daničar, Antonije Hadžić i drugi. U svojim sićanjima Đorđe Popović navodi da je od kneževskog namesnika Jovana Gavrilovića (1796-1877) iz Beograda dobio 20 dukata da pokrene Bunjevački kalendar za 1868. i 1869. godinu i da odštampa po hiljadu komada od svakog. Ovi bunjevački kalendari bili su naminjeni buđenju nacionalne svisti kod Bunjevaca i u tom su donekle uspili. U Bunjevačkom i šokačkom kalendaru za 1870. g. odma je štampan *Poziv* pričestnoga i visokorodnoga gospodina Ivana Antunovića, kanonika kaločkog, kojim poziva Bunjevce, Šokce i Bošnjake - na utemeljenji jedni pučki Novina, koje su već iste godine izašle pod naslovom *Bunjevačke i šokačke novine*. Ivan Antunović[4] je kasnije autor kapitalnog dila Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih, a u ovom Pozivu je dao cio idejni program priporoda i pravu političku platformu tek započetog nacionalnog buđenja, pa je taj tekst više ličio na „bojni poklič“ nego na poziv za utemeljenje novina. Tako je započet bunjevački nacionalni priporod, a kalendar i novine su bile njegovi prvi visnici. Desetak dana posli objave Poziva Ujedinjena omladina srpska je u Kikindi, 24. avgusta 1869. godine na godišnjoj skupštini pozdravila inicijativu za izdavanje prvog bu-

3 Nevenka Bašić Palković: Ambrozije Boza Šarčević (1820-1899), *Bunjevačke novine*, oktobar 2006, br. 16, 9

4 Dr. Mándics Mihály: A *magyarországi bunyevác-horvatok története. Povijest bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj*, Kecskemét 1989, 108

njevačkog lista i priporučila ga srpskom narodu. S druge strane, ugarski veleposednički i buržoaski krugovi oštro su reagovali jer su shvatili o čemu se radi. Bunjevačka intelektualna omladina, naravno, izražava svoju radost, pouzdanje i zahvanost Ivanu Antunoviću povodom pokretanja prvi bunjevački novina.

U *Bunjevačkom kalendaru* za 1868. godinu u kojem posli kalendarskog dila slidi: rodoslovje prijasnoga cesara i kralja našega, naše mane i potribe, bunjevačke pisme (13 naslova), opis Subotice, spisak častnika sl. i kr. varoši Subotice i varoški opštinara, spisak častnika Sombora, zatim Baje, a onda i slobodne županije Bačke i na kraju saviti za ratare i baštovane, za gazdarice, kao i spisak i vrime održavanja vašara u pojedinim mistima. Ova „šema" pripoznatljiva je kod svi bunjevački kalendara do 1914. godine. Do tog perioda izašla su samo dva kalendara pod naslovom Bunjevački kalendar (za 1868. i 1869), zatim dva pod naslovom Bunjevački i šokački kalendar (za 1870. i 1871. godinu), i još dva Bunjevačko-šokačka kalendara (za 1879. i 1881. godine).

Drugo godište *Bunjevačkog kalendara* za 1869. godine ima ništo manje strana. Posli kalendarskog slidi dio o našem narodnom gazdovanju, prigled povistnice grada Sombora i sridnje Bačke i onda naše pisme i anegdote i na kraju vašari. Urednik kalendara nije naznačen u obadva godišta, ali se zna da je to bio Đorđe Popović Daničar, srpski novinar, autor dila *Bački Bunjevci i Šokci*, u Beogradu 1907. godine. On u svojim sićanjima navodi da je novac za bunjevačke kalendare dobio od namisnika Gavrilovića, kasnije srpskog ministra za finansije i pridsidnika Srpskog učenog društva.

Đorđu Popoviću Daničaru pomagali su Subotičani Timotije Radić, trgovac, Boško Vujić, veleposidnik i Ambrozije Boza Šarčević, gradski arhivar i bunjevački pisac, autor *Zbirke mudrih i poučnih izreka na korist bunjevačkog puka*, ko dar godine 1869. godine (i ko lip doprinos bunjevačkom priporodu, tim prije što je štampana novim bunjevačkim pravopisom). Boza Šarčević je dobro poznavo i sarađivo je sa Antonijem Hadžićem i Mihajlom Polit- Desančićem iz vodeći novosadski srpski krugova, od koji je tražio pomoć za bunjevačke novine i za druge akcije priporoda.[5]

5 Vasa Stajić: Mađarizacija i preporod Bunjevaca, *Гласник Историског друштва у Новом Саду*, књ. VIII, 1935, 50-93

U *Bunjevačkom i šokačkom kalendaru* za 1870. pored Antunovićevog Poziva, našli su mista i naslovi: Upoznavatelj svita, povistnica naše domovine, parna sila, najznamenitiji pronalasci, pisme J. Kristoforovića, A. Kanižlića; pa iz oblasti ratarstva o olaju, vinu, voću, krumpiru. Ko jedan od autora javlja se upravo Teodor-Boško Vujić, srpski dobrotvor brez kojeg ne bi uspile mnoge bunjevačke akcije. Na kraju su vašari. U drugom godištu ovog kalendara za prostu 1871. raspravlja se o društvenom razvitku čovičanstva, o kućanici, o poštanskom i željezničkom obrtu, o naplati biljegovine, a zatim slide novele, pripovitke, dositke i narodne pisme: Marko Kraljević i dvanaest Arapa i Mator momak prosi divojke. Na kraju su književne visti Boze Šarčevića, koji je ujedno i urednik kalendara. Zanimljivo je da se epski junak Marko Kraljević prvi put javlja u ovom kalendaru, a posli će bit jedan od omiljeni likova u bunjevačkom narodnom stvaralaštvu. Pojava suprotstavljenog junaka crnog Arapina ukaziva na pisme od starine, tj. ostatak najstarije epike i kod Bunjevaca, ko i kod drugi naroda, u narodnim pismama prija turskog perioda.

Bunjevačko-šokački kalendar pojavio se 1879. godine u Subotici, ko i oni prithodni naslovi, al sad u štampariji Josipa Bitermana, pošto je osnivač Karlo već umro, a naslidila ga udovica i sin koji je nastavio sa štampanjom bunjevački knjiga i kalendara. Nažalost, nisu sačuvana baš sva njegova izdanja, el se čuvaje po raznim bibliotekama u zemlji i inostranstvu – tako je ovaj naslov poznat za 1879. i 1881. godinu, a potvrde o ostalim godištima nemamo. U dva dostupna godišta sačuvani su dokumentarni napisi o povisti prvog bunjevačkog dila i pokreta – veliki događaj osnivanja Pučke kasine 1878, prve kulturne ustanove kod Bunjevaca, zatim pisma od Kasine, pisma o Bunjevačkom prelu, narodna pisma Krojica Radonja i Turci Kladovljani, ko i opširan naslov Bunjevačko-šokački narod i Subotica, O pučkim škulama u Subotici, u godištu za 1881. godinu. Ovo godište sačuvano je samo u Narodnoj biblioteki Srbije.

Važan trenutak u bunjevačkoj izdavačkoj dilatnosti pridstavlja i pojava *Bunjevačko-šokačke Danice* (1884-1914; 1920-1941), odnosno *Subotičke Danice, Danice* ili *Nove Danice*, kako je sve nosio naziv ovaj bunjevački kalendar koji se najduže održo. Kalendar *Subotička Danica* donosi pravu ri-

znicu bunjevačkog narodnog stvaralaštva, malo manje umitničke književnosti, privoda (koristi se termin "pobunjevčio"), zatim istorijski podataka, "korisni znanja i sitnarija" iz svi oblasti života i rada Bunjevaca. Kalendarski dio i "zvizdoznanske opaske" zauzimaje samo desetak strana, a ostali pedeset i više stranica u svakom godištu ispunjeno je najraznovrsnijim prilozima, pa čak i ilustracijama i slikama od 1891/2. godine, kad još ne postoji dovoljno "fotografski" dokumenata o Subotici i Bunjevcima pa su prilozi u Danici dragocini. *Subotičku Danicu* je pokrenio i dugo je uređivo pop Pajo Kujundžić (1859-1915), velikan bunjevačkog priporoda, u saradnji sa Mijom Mandićom, Ilijom Kujundžićom i Šimom Prčićom. Najveći teret nosio je baš Pajo Kujundžić, koji je članke potpisivo pseudonimom "Stari Rodoljub", a bavio se i distribucijom kalendara priko bunjevačkog štampara Šime Prčića (Pertića) i knjižara Đure Krečija. Ubrzo su mlađi saradnici osnovali "Generalni zbor za izdavanje i prostiranje *Nevena i Danice,* na čijem je čelu bio fra Jesse I. Kujundžić, a članovi braća Evetović, Nikola Matković, Mijo Mandić, Pajo Bačić, braća Sudarević i Ivan Budinčević. Ovo je važan istorijski podatak jel se Bunjevci prvi put dobro organizuju oko očuvanja i "raspačavanja" svog jedinog kalendara i lista na maternjem jeziku u tom periodu. Svi saradnici *Danice* potpisivali su se pseudonimima: Seljanin, Miroljub, Jabuković, Gromović, Kostalić, Sirotan, Krunoslav i drugi, jel su bili pod stalnom prismotrom svitovne i crkvene vlasti, s obzirom da su mnogi od nji bili svećenici, učitelji, pravnici jel državni činovnici, pa bi snosili poslidice za "politički neprikladnu" napisanu il izgovorenu rič. Na stranicama *Danice* urednik Pajo Kujundžić se i ko župnik, pisac, profesor i član Škulskog odbora grada Subotice, vatreno borio za uvođenje maternjeg jezika u sve osnovne škule, u gradske urede i javne službe. On je sa Mijom Mandićom i ostalim saradnicima 1914. godine osnovao prvu Bunjevačku školsku zadrugu sa zadatkom da se otvaraju škule u kojima će se "bunjevački divaniti i bunjevački učiti", al nije dočeko odobrenje vlasti za njezin rad. Umro je 1915. godine neritko osporavan i od svoje "jednokrvne braće Bunjevaca" koji su se skroz pomađarili i u Školskom odboru glasali po diktatu vlasti. Kalendar *Subotička Danica* izlazio je tokom cilog međuratnog perioda i u njemu su se oglašavali svi tadašnji bunjevački književnici. Teme

su se odnosile na prošlost Bunjevaca i Šokaca, na škulstvo, na Bajski trokut, bunjevačko plemstvo i znamenite Bunjevce, narodne običaje, Pučku kasinu, a prikupljane su i objavljivane bunjevačke narodne pisme poslovice i druge umotvorine. U *Danici* su objavljivani i "pobunjevčeni" tekstovi svitski pisaca poput Ezopa, Tolstoja i dr. Od 1932. do 1941. godine za uredništvo i izdavača odgovara pop Blaško Rajić (1878-1951), bunjevački književnik i učesnik značajni događaja 1918. On je saradnik i privodilac u kalendaru, ko i značajan sakupljač bunjevačkog *Narodnog blaga,* koje pod tim naslovom izdaje u dva navrata 1910. i 1923.

Pored *Subotičke Danic*e od 1909. do 1914. u Subotici izlazi i *Danica, kalendar Katoličkog pučkog saveza* sa pritežno virskim sadržajom, crkvenim naredbama, korisnim zdravstvenim i poljoprivrednim savitima, o katoličanstvu i temama iz života papa. Ovaj kalendar najdetaljnije je obradio Ivan Kujundžić.[6]

Izmed dva rata izlazi još nikoliko naslova bunjevački kalendara o kojima piše autor ovog saopštenja.[7] Jedan od nji je *Zemljodilski kalendar* (1924-1931; 1936), sa slikama, koji izdaje Zemljodilska kasina (naporedo sa nediljnim listom Narodne radikalne partije *Zemljodilac).* U kalendaru sarađivaje pisnik Staniša Neorčić, novinar Joso Šokčić, Rikard Nikolić, bunjevačka najznačajnija književnica Mara Đorđević Malagurski, Marko Jurić, A. Vidaković Božan, prof. Dragoslav Đorđević, Veljko Petrović. Glavne teme u kalendaru odnose se na dilatnost Bunjevaca oko osnivanja Bunjevačke prosvetne matice (1926), podizanja spomenika caru Jovanu Nenadu Crnom u Subotici (1927), o o boravku Bunjevki na dvoru u Beogradu, o Gradskom pozorištu i poljoprivredne teme.

Pravi bunjevački kalendar (1934-1936), pokrenio je i uređivo naš velikan Mijo Mandić i njegov sin Barnaba, izmed dva svitska rata. Saradnici kalendara su i Balint Vujkov, Marko Peić, značajni bunjevački književnik i aktivista i posli 2. svitskog rata, bunjevački novinar Lazar Stipić, Kata Pr-

6 Ivan Kujundžić: Bunjevačko-šokačka bibliografija, *Rad JAZU* 355, Zagreb 1969, 667-769.

7 Nevenka Bašić Palković: Bunjevački kalendari između dva svitska rata, *Bunjevačke novine*, II/9, mart, Subotica 2006, 11-12.

čić i Jovan Mikić. U drugom godištu kalendara (1935) navedene su sve značajne bunjevačke institucije: Pučka kasina, Katolički krug, Dobrotvorna zajednica Bunjevaka, Bunjevačka prosvetna matica, Bunjevačko momačko kolo, Bunjevačko divojačko društvo, Bunjevačko omladinsko društvo, Jugoslavensko nacionalno udruženje biskup Antunović, Bunjevačko kolo Sombor, Bunjevačka čitaonica Čonoplja, Jugoslavenska čitaonica Bajmak, nogometni klub "Bačka", športski klub "Bunjevac", sa godinama osnivanja i značajnim podacima za kulturnu istoriju Bunjevaca.

Samo se još dvaput pojavio naslov *Bunjevački kalendar* i to za 1939. i 1940. pod uredništvom Ivana Poljakovića i *Bunjevački kalendar* Mare Đ. Malagurski za 1941. godinu.

Dr Ivan Poljaković u svojem kalendaru objavljiva narodne pripovitke, poslovice i šale, bunjevačko virovanje, priloge iz zanatstva, zemljoradnje i narodnog zdravlja. Ovaj kalendar izdala je Prva bunjevačka čitaonica, osnovana u II krugu u Subotici, 1937. sa obrazloženjom da su Bunjevci spremni da očuvaje i održe bunjevački jezik, običaje i sve što je bunjevačko, kako je to na osnivačkoj skupštini kazo Lojzija Vujković Bukvin, jedan od osnivača čitaonice.

Moto *Bunjevačkog kalendara* Mare Đorđević Malagurski iz 1941. glasi: "Nek se znade da Bunjevac živi!" i u uvodnom članku čitamo: „Mi smo Bunjevci! Mi hoćemo da ostanemo Bunjevci! Mi nismo Hrvati! Mi smo bili i ostajemo Bunjevci! Svaka čast Hrvatima, ali mi nismo i nećemo da budemo Hrvati! Hoćemo da čuvamo naše čestito bunjevačko ime koje smo kroz vikove sačuvali, a nećemo da se stidimo svoga bunjevačkog imena, kao što to rade neka naša gospoda!" Ove riči Mare Đ. Malagurski i danas su vrlo aktuelne. Tradiciju, osnove i sam naslov njezinog kalendara, posli Drugog svitskog rata niguje još samo *Bunjevački kalendar* pod uredništvom Miroslava Vojnić Hajduka, a u izdanju Bunjevačkog kulturnog centra Subotica (od 1993).

Tokom 1944. godine u Somboru je izdat *Naš kalendar za Bunjevce - Šokce - Hrvate,* pod uredništvom dr Grge Vukovića, urednika *Naših novina.* Kalendar je izdat na hrvatskom jeziku, osim narodni pisama koje su na ikavici. Saradnici u kalendaru su Ilija Džinić, Ante Jakšić, Aleksa Kokić,

Anton Musin, Ivo Novak, Stipa Šovakov, Iso Velikanović, Pajo Ivandekić i drugi. Ovaj kalendar je bunjevački samo po naslovu.

Zanimljiv kalendar pridstavlja i *Danica* ili kalendar za u Ugarskoj živeće Bunjevce, Šokce, Hrvate, Bošnjake, Race i Dalmatince, koji izdaje Bunjevački i šokački narodni odbor, osnovan u Budimpešti 1923. godine. Od 1926. godine naznačeno je da ga izdaje Ivan Paštrović, odvitnik u Budimpešti. Podnaslov ovog kalendara koji je sačuvan kod nas u malom broju primeraka (u biblioteci Gradskog muzeja Subotica samo kalendari za 1942, 1943, 1944, u fondu ritke knjige), donosi sve nazive katolički Slovena, kako se oni u Mađarskoj u to vrime izjašnjavaju, a prominom podnaslova 1927. u "kalendar za u Madžarskoj živeće Bunjevce, Šokce i Hrvate" jasno se razgraničavaju Bunjevci od Hrvata i pokaziva da se Bunjevci čak i u Mađarskoj doslidno izjašnjavaje ko Bunjevci i tokom II svitskog rata, sve do 1944. kad izlazi poslidnje godište ovog kalendara na bunjevačkoj ikavici.

BUNJEVAČKI LISTOVI

Prošlost Bunjevaca ne mož se dobro izučit ako se ne istraže i dobro prouče bunjevački listovi koji su se pojavili tek u drugoj polovini 19. vika i njev razvoj posmatramo zaključno sa 1944. godinom, jel se posli II svitskog rata situacija sa bunjevačkim izdavaštvom drastično minja. Predmet obrade listova u ovom saopštenju biće u skraćenom obliku s obzirom na slideće naslove koje triba razradit: *Bunjevačke i šokačke novine* (1870-1872), *Bunjevačka i šokačka vila* (1873-1876), *Misečna kronika* (1872-1873), *Subatički glasnik* (1873-1876), *Neven* (1884-194; 1918-1922; 1924-1932), *Subotičke novine* (1893-1898), *Naše novine* (1907-1918), *Bunjevačke i šokačke novine* (1924), *Bunjevačke novine* (1924-1927), *Bunjevačke novine* (1940-1941), *Bunjevačko žackalo* (1940), *Narod* (1919-1923), *Narodna rič* (1920), *Narodne novine* (1927-1928), *Subotičke novine* (1922-1941), *Subotički sportski list* (1935-1940) i *Zemljodilac* (1923-1924). Ko što se vidi iz ovog spiska, dosta bunjevački listova izlazilo je kratko i povrimeno, pa se i naslovi ponavljaju, al se ne radi o istim listovima. Izlaženje je zavisilo od političke jel nacionalne orijentacije glavni urednika i izdavača, od finansijske situacije

njevi vlasnika. Najbolju analizu svi subotički listova, pa i bunjevački novina, dao je subotički istraživač Tibor Kološi u dvotomnoj istoriji subotičke štampe na mađarskom jeziku, koja je objavljena 1973. i 1979. u Subotici i Novom Sadu.[8]

Bunjevačke i šokačke novine (1870-1872) pokrenio je u Kaloči prvak bunjevačkog nacionalnog priporoda, naslovni biskup Ivan Antunović (1815-1888). Ivan Antunović je filozofiju završio u Segedinu, a bogosloviju u Kaloči 1838. godine. Počo je pisat u 55. godini života, a Novine je izdavo tek kad su se stvorili zakonski uslovi da nacionalne manjine u Ugarskoj mogu izdavat novine na maternjem jeziku. Prija tog se 1869. i 1870. godine. Pozivom obratio se svim Bunjevcima, Šokcima i Bošnjacima da se osnuju jedne "pučke" novine. Oko ovog malog lista na četri strane vrimenom su se okupili svi obrazovani aktivisti bunjevačkog nacionalnog priporoda iz redova svećenika, učitelja i državni činovnika: Ambrozije Boza Šarčević, Blaž Modrošić, Stipan Grgić, Kalor Milodanović, Mijo Mandić i drugi. Novine su imale književni dodatak Bunjevačka i šokačka vila, koji izlazi ko novi list od 1873. U *Novinama i Vili* objavljene su, ko i u prvim bunjevačkim kalendarima, bunjevačke narodne pisme, pripovitke, poučni saviti za salašare, ko i politički i zabavni članci. Nažalost, bunjevačka elita nije dala dovoljnu podršku Ivanu Antunoviću, vlasti su vršile strašan pritisak zbog izlaženja ovog skromnog slovenskog lista, pa je biskup 1872. obustavio novine, a uredištvo *Vile* prido je 1875. Šokcu Blažu Modrošiću, svom najboljem saradniku. *Bunjevačka i šokačka vila,* list za pouku, zabavu i gazdinstvo, izlazila je od 1873. do 1876. i u njoj je bilo puno manje članaka o borbi Bunjevaca za svoja prava. Donosila je rodoljubive pisme i pripovitke, savite za poljoprivrednike, visti iz zemlje i inostranstva.

List *Misečna kronika* "sa političkim, ozbiljnim i šaljivim sadržajem" pojavio se već 1872. u Subotici, kad je mladi saradnik i učenik Ivana Antunovića, Kalor Dragutin Milodanović (1845-1883) odlučio da osnuje svoj list. Milodanović je nuz Antunovića jedan od najvažniji pokretača bunjevačkog nacionalnog priporoda. Nakon izlaska šest brojeva pod oznakom "pišu ji

8 Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848-1919),* Szabadka 1973, 528-575. i *Szabadkai sajtó (1919-1945),* Újvidék 1979, 465-494.

nji više" *Misečne kronike,* on je obustavlja takođe zbog pritisaka vlasti (svi članci imaju skrivene autore pod pseudonimima) i finansijski problema.[9] U programskom članku svojeg drugog lista *Subatičkog glasnika* - Naša zadaća - on iznosi da Bunjevci triba što prije da prigrle nauku, izobraženje, knjigu i pismo, da se okrenu gazdinstvu, radinosti i štednji, te da svoju dicu daju naviše nauke jel će ji vrime prigazit. Više puti on poziva u svojim člancima: "Braćo Bunjevci, na noge lagane! Uhvatite se u veliko moćno bunjevačko kolo, složno i ozbiljno radite na dilu obće nauke i izobraženja". *Subotički glasnik* (1873-1876) je bio ozbiljan nediljni list u kojem se glavni urednik uključiva u partijsku borbu sa neistomišljenicima i odnarođenim bunjevačkim prvacima koje krivi za zaostajanje bunjevačkog naroda. Od 1875. godine Milodanovićev saurednik postaje Boško Vujić, subotički veleposidnik i kraljevski poštar, mecena svi bunjevački akcija. List je bio naminjen Bunjevcima i Srbima i donosio je članke u duhu jugoslovenskog jedinstva i zajedničke borbe za veća prava nemađarski naroda u Monarhiji. List i glavni urednik je ubrzo bio progonjen te je Milodanović pribego u Srbiju, a list je zabranjen.

Najznačajniji i najdugovičniji bunjevački list (30 godišta do 1914) bio je zabavni i poučni misečnik *Neven* (1884-1914; 1918-1922; 1924-1932). Pokrenio ga je u Kaćmaru učitelj Mijo Mandić (1857-1945) i uređivo ga je do 1892. kad se seli u Suboticu. On u prvom broju lista ističe da će se boriti za obrazovanje na maternjem jeziku, nuz pomoć književnosti i novinstva, u kršćanskom duhu, na bunjevačko-ilirskom naričju. Urednik očekiva da će Bunjevci materijalno i moralno podržat ovaj, u to vrime, jedini bunjevački list i da se neće stidit svojeg imena i porikla. List je prvo štampan u Baji, zatim u Somboru, a najduže u Subotici. Urednici i saradnici lista, pored Mije Mandića, bili su i Pere Skenderović, Nikola Matković, Vranje Sudarević, Šandor Rajčić, Mirko Ivković Ivandekić, Bašo Vukmanov Šimokov, braća Kujundžić, braća Evetović, Mladen Barbarić, Joso Prčić ko i saradnici *Subotičke Danice* s kojom je list bio u tisnoj vezi. Često su bili naznačeni samo nominalni urednici, a iza svega je uvik bio Mijo Mandić, koji je u ovom

9 Nevenka Bašić Palković: Kalor Dragutin Milodanović, *Bunjevačke novine*, I/3, septembar, Subotica 2005, 2.

misečniku objavio priko 200 priloga.[10] U listu su objavljivani književni i istorijski prilozi, privodi iz mađarske književnosti, saviti iz poljoprivrede i gazdinstva, opisi bunjevački običaja, ustanova i značajni godišnjica, nekrolozi i podaci o bunjevačkim ličnostima. Bibliografiju *Nevena* do 1914. uradile su dr Marija Cindori Šinković i Eva Bažant, a izdata je 2008. u Institutu za književnost i umitnost u Beogradu i Grafoproduktu iz Subotice.[11] Bibliografija sadrži priko pet hiljada bibliografski jedinica i opremljena je imenskim i predmetnim registrom, registrom toponima, listova i časopisa, kao i registrom razrešeni inicijala i pseudonima, što joj daje posebnu vridnost i zato je nezaobilazna u proučavanje prošlosti, identiteta i kulture Bunjevaca.

Prvi nediljni bunjevački list *Subotičke novine* (1893-1898) ima podnaslov "bunjevačko-šokački list za misne obće stvari, prosvitu zabavu i gazdinstvo". U programskom članku u prvom broju lista, vlasnik i odgovorni urednik Mladen Đorđe Karanović (1863-1950), jedan od "srpski trijumvira u bunjevačkom renesansu", ističe da se list osniva iz patriotski razloga da se "popuni praznina u obrazovnom i kulturnom prosvećivanju Bunjevaca i Šokaca," koji osim misečnika *Neven* nemaje drugi listova. Traži se bunjevački jezik u crkvama, škulama i opštinskim zvanjima jel u Subotici živi 40.000 Bunjevaca, koji ispunjavaje sve obaveze prema državi a nemaje ista prava ko drugi građani. *Subotičke novine*[12] su imale tematske samostalne dodatke za božićne i uskršnje praznike, a u nastavcima su objavljeni značajni radovi o Kaloru D. Milodanoviću, o Bunjevcima (nagrađena studija Ivana Ivanića) i odlomci romana *Bakonja fra Brne* Sime Matavulja. List se štampo u "prvoj pravoj slovenskoj štampariji" dr Dušana Petrovića, bunjevačkog mecene u Subotici, po vrlo povoljnoj cini. On je autor najznačajnije studije o prvom bunjevačko-srpskom novinaru K. Milodanoviću 1893. godine.

10 Szentgyörgyi I, N. Bašić Palković, E. Bažant, *Bibliografija Mije Mandića. Mijo Mandić bibliográfiája*, Subotica 1987, 1-74.

11 M. Cindori-Šinković, E. Bažant, *Neven, zabavno-poučni misečnik za Bunjevce I Šokce (1884-1914). Bibliografija,* Beograd 2008, 1-407.

12 Nevenka Bašić Palković: Subotičke novine (1893-1898) nekadašnji bunjevački nedeljni list, *Bunjevačke novine*, III/2, februar, Subotica 2000, 8.

Godine 1907. pojavljuju se u Subotici dvonediljne *Naše novine* (1907-1918), zvanično glasilo Zemaljskog kršćansko-socijalnog udruženja, kasnije nediljni list istoimene stranke. Glavni urednici tokom izlaženja bili su: dr Joso Mamužić, Ivan Petreš, Matija Čatalinac, Blaško Rajić, Bela Mesaroš i Stipan Subotički.

U međuratnom periodu pored obnovljenog lista *Neven* (1918-1922;1924-1932), u nikoliko navrata izlaze *Bunjevačke novine* 1924. i 1940, šaljivi list *Bunjevačko žackalo* 1940 (Kolozsi 1983), kao i listovi *Narod* (1919-1923), ko nezavisni, a onda ko list jugoslovenske demokratske partije, te *Narodna rič* (1920), *Novine,* koje kasnije minjaje naziv u *Subotičke novine,* pa u *Hrvatske novine,* zatim *Zemljodilac* (1923-24), ko list narodne radikalne partije, zatim *Subotički sportski list* (1923-1924) i drugi bunjevački, često kratkotrajni partijsko-stranački i politički listovi (Šokčić 1934). Tokom II svitskog rata u Somboru se pojavljiva politički nediljni list *Naše novine* (1943-1944) Grge Vukovića, štampane na rotacionoj mašini Josipa Bošnjaka. Od ovog naslova sačuvan je mali broj primeraka. Nakon pokrećanja subotičkog dnevnog lista *Jugoslovenski dnevnik* (1929-1935), bunjevački novinari književnici zajedno sa Srbima sarađivaje u tom dnevniku: Lazar Stipić, Mara Đorđević Malagurski, Joso Šokčić, starina Mijo Mandić, čija je novinarska legitimacija iz tog lista sačuvana u porodičnoj arhivi, a prikazana na izložbi u Gradskom muzeju Subotica 2015. godine.[13]

List *Neven* je pokrenut oma po oslobođenju 1918. godine ko jedini jugoslovenski dnevni list pod uredništvom dr Jose Prčića, advokatskog pripravnika i nuz učešće bunjevački i srpski intelektualaca koji oduševljeno sarađivaje u oslobođenoj Subotici: Mijo Mandić, Šandor Rajčić, Lazar Stipić, Stipan Vojnić Tunić, Mara Malagurski, Josip Vuković Đido, Olga Stanković, Marko Protić i dr. *Neven* je pristo izlazit ko dnevni list 1921. i pritvoren je u nediljni list, organ Bunjevačko-šokačke stranke, a kasnije i Hrvatske seljačke stranke. Ko stranački list uređivali su ga Mirko Ivandekić, Josip Vuković Đido i Mihovil Katanec.

13 Nevenka Bašić Palković, *Mijo Mandić (1857-1914), počasni građanin Subotice. Mándich Mihály (1857-1914) Szabadka város diszpolgára*, Subotica 2015, 14.

Bunjevačke novine (1924-1927) bile su narodne radikalne stranke, na srpskom jeziku, al sa bunjevačkim urednicima: Lazar Stipić, Antun i Joso Šokčić, Nikola Matković, P. Stipić, T Skenderović i dr. Kad su se nove *Bunjevačke novine* pojavile 1940-1941. bile su na ikavici, ko organ nezavisni Bunjevaca pod uredništvom dr Ivana Poljakovića, koji je na stranicama lista ostio potribu da zajedno sa svojim saradnicima više puta naglasi: "Bunjevci nisu Hrvati". Za Bunjevce u Mađarskoj je važno što su tokom 1924. godine u Budimpešti izlazile *Bunjevačke i šokačke novine* "društveni i gospodarstveni list za narod" pod uredništvom Josipa Magdalenića. U prvom broju, u programskom članku se ističe da je zadatak lista "da na vašim lipim jeziku otvorimo prid vami čarobno blago prosvite i znanja...da lipa naša bunjevačka i šokačka grana ne zasuši." Ovaj list je u Budimpešti izdavo Bunjevački i šokački narodni odbor, al je zbog pritisaka državne vlasti list izlazio samo godinu dana i od njeg su sačuvana samo tri broja u Nacionalnoj biblioteki "Sečenji".

BUNJEVAČKI ČASOPISI

Izmed dva rata 1933. godine pojavio se prvi pravi bunjevački časopis *Bunjevačko kolo* (1933-1936), "omladinski časopis za književnost i kulturu" s ciljom "da očuva od propasti stare bunjevačke narodne priče i pisme".[14] Izdavač je bio Albe Rudinski, urednik Balint Vujkov, a saradnici jugoslovenski orijentisani Bunjevci: Marko Peić Tukuljac, Blaško Vojnić Hajduk, Julije Tumbas, Franjo Bašić, Jovan Mikić, Barnaba Mandić i dr. Četvrti broj ovog časopisa je tematski i donosi narodne bunjevačke pripovitke koje su počeli sve više sakupljat: Balint Vujkov, Barnaba Mandić, Marko Peić T., Mara Đorđević Malagurski, uviđajuć značaj bunjevačkog usmenog narodnog stvaralaštva i opasnost da ono nestane, ako se ne zabiluži i objavi.

Drugi bunjevački časopis pod imenom *Neven* (1935-1940), pokrenio je bunjevački novinar i istraživač Joso Šokčić. Od 1936. godine *Neven* postaje vojvođanski časopis za politiku, kulturu, društvena i ekonomska pitanja,

14 Joso Šokčić, *Subotica pre i posle oslobođenja*, Subotica 1934, 392-397.

pa tako spada u bunjevačke časopise samo prema vlasniku i glavnom uredniku, Bunjevcu, i bunjevačkim temama kojima se bavi. Autor gotovo svi tekstova je upravo Joso Šokčić. U poslidnjoj godini izlaženja, 1940. urednik je Ivan Beneš. Ovaj *Neven*, osim imena, nema ništa zajedničko sa Mandićevim misečnikom, a u literaturi se često navodi ko da je to nastavak istog lista.

Klasje naših ravni (1935-1936; 1938), vanpolitički povrimeni časopis za književnost i kulturu, prvo je izdala najstarija bunjevačka kulturna institucija, Pučka kasina, koju zastupa Gustav Taubert, a odgovorni urednik je Antun Šokčić. Od 3. broja vlasnik, izdavač i odgovorni urednik časopisa je Ivan Malagurski. On će bit stvarni urednik i u trećem godištu, 1938. nakon prikida u izlaženju od godinu dana, al vlasnik lista je ponovo Pučka kasina i odgovorni urednik Franjo Kujundžić. Časopis je izlazio na srpskohrvatskom jeziku (ijekavski) u Subotici do 1938. Posli novog prikida od tri godine, ponovo izlazi u Zagrebu (tokom ratni godina 1942 -1944), kad postaje list bačko-baranjski Hrvata, te više ne spada u bunjevačke časopise.

U nedostatku bunjevački časopisa, bunjevački autori sarađivali su izmed dva rata i u časopisima *Miroljub* (1927- 1931), koji nosi oznaku "omladinski" i naročito u *Književnom severu* (1925-1935) koji je uređivo Milivoje V. Knežević, profesor subotičke gimnazije, srpski književnik i bibliotekar. Časopis je objavljivan naizminično ćirilicom i latinicom iz poštivanja prema bunjevačkim čitaocima i saradnicima, i shodno temama kojim se bavio. Originalni umitnički tekstovi bunjevački pisaca na ikavici takođe su našli mista u *Književnom severu.* Knežević je izdo dva značajna tematska dvobroja *O Bunjevcima* i objavio 1927. i 1930. a *Bunjevačku narodnu čitanku* 1931. godine. Sotim je dao velik doprinos bunjevačkoj kulturi.[15]

ZAKLJUČAK

Slideće godine navršiće se tačno 150 godina od pojave prvog bunjevačkog periodičnog izdanja odnosno *Bunjevačkog kalendara* za 1868. godinu.

15 Е. Бажант, Н. Башић Палковић, *Књижевни север (1925-1935). Библиографија*, Београд 1999, VII-XIII, 1-35.

Dodamo li tom podsićanje na prvo umitničko dilo iz 1790. *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena*[16] Grgura Peštalića (1755-1809), bunjevačkog pisca čiji je spev doživio još četri izdanja tokom 19. i 20 vika, nameće se zaključak da bunjevačka izdavačka dilatnost traje priko 200 godina na ovim prostorima i da je to dokaz bunjevačke kulture i identiteta koji se ne mož "ugušit", priimenovat u štogod drugo i izbrisat iz kulturne istorije slovenski naroda. Većina izdanja tokom perioda od 200 godina napisana je na bunjevačkoj ikavici te su u novije vrime postala predmet istraživanja više univerzitetski profesora i saradnika lingvistički instituta kod nas i inostranstvu. Navešću ko primer samo najnoviju knjigu o Bunjevcima[17] dr Martina Henzelmanna iz Drezdena, koji na 130 strana analizira bunjevačku književnost, periodiku, udžbenike i rečnike, i u rezimeu zaključiva: "Važan aspekt nije samo postojbina književnih ili drugih publikacija, već i pojava nosioca govora/jezika, njihove konkretne aktivnosti, njihov odnos ka standardizaciji i drugi parametri razmatrani u radu. Ovaj aspekt još uvek nije dovoljno razmatran, zbog čega ključno pitanje nije da li se radi o posebnom jeziku ili dijalektu, nego da li se sad može pretpostaviti da bunjevački pripada slovenskim mikrojezicima i koji argumenti su odlučujući u ovom kontekstu. Rezultat studije je da se sa stanovišta savremenih kriterijuma bunjevački govor već može smatrati takvim mikrojezikom." Bunjevačka periodika (1868-1944) najbolji je primer bunjevačkog stvaralaštva i opstanka bunjevačke novoštokavske ikavice na ovim prostorima i njezinog obnavljanja krajem 20. vika.

16 Vasa Stajić, *Grgur Peštalić, jedan od prvih književnika bačkih Bunjevaca* in: Државна мушка гимназија у Суботици. Izveštaj za školsku 1928/29. godinu, Суботица 1929, 3-45.

17 Martin Henzelmann, *Die Bunjewatzen*, Leipzig 2016, 115-116.

Literatura

Башић Палковић, Невенка: Најстарији календари и листови - почеци периодике у Суботици, *Ex Pannonia,* 1, *Гласник Историјског архива Суботица,* Суботица, 1996, 129-138.

Bašić Palković, Nevenka: Misečna kronika (1872-1873), prvi bunjevački list u Subotici, *Bunjevačke novine,* III/3, mart 2000, Subotica, 9.

Bašić Palković, Nevenka: Subotičke novine (1893-1898) nekadašnji bunjevački nedeljni list, *Bunjevačke novine,* III/2, februar 2000, Subotica, 8.

Bašić Palković, Nevenka: Kalor Dragutin Milodanović, *Bunjevačke novine,* I/3, septembar 2005, Subotica, 12.

Bašić Palković, Nevenka: Bunjevački kalendari između dva svitska rata, *Bunjevačke novine,* II/9, mart 2006, Subotica, 11-12.

Bašić Palković, Nevenka: Prva bunjevačka čitaonica u II krugu, *Bunjevačke novine,* III/24, jun 2007, Subotica, 10-11.

Bašić Palković, Nevenka: *Mijo Mandić (1857-1945). Počasni građanin Subotice. Mándich Mihály (1857-1945). Szabadka város diszpolgára,* Суботица: Градски музеј Суботица 2015.

Бажант, Ева, Башић Палковић, Невенка: *Књижевни север (1925-1935). Библиографија,* Београд: Матица српска и Институт за књижевност и уметност, 1999.

Cindori-Šinković, M., Bažant, E. Bašić Palković, N: *Bunjevačko-šokački kalendari 1868-1914. Bibliografija,* Subotica: Grafoprodukt 2011.

Cindori-Šinković, M., Bažant, E.: *Neven, zabavno-poučni misečnik za Bunjevce i Šokce (1884-1914). Bibliografija,* Beograd: Institut za književnost i umetnost i Grafoprodukt 2008.

Henzelmann, Martin: Die Bunjewacen, Leipzig: BiblionMedia 2016.

Kolozsi, Tibor: *Szabadkai sajtó (1848-1919),* Szabadka: Életjel 1973.

Kolozsi, Tibor: *Szabadkai sajtó (1919-1945),* Újvidék: Forum könyvkiadó 1979.

Kujundžić, Ivan: Bunjevačko-šokačka bibliografija, *Rad JAZU 355,* Zagreb 1969, 667-769.

Mándics, Mihály: *A magyarországi Bunyevác-Horvátok története. Povijest bunjevačkih Hrvata u Mađarskoj,* Kecskemét: Bács-kiskun Megyei Tanács 1989.

Stajić, Vasa: Grgur Peštalić, jedan od prvih književnika bačkih Bunjevaca, Izveštaj za školsku 1928-29 godinu, Државна мушка гимназија, Суботица 1929.

Szentgyörgyi István, Bašić Palković, N., Bažant, E: *Bibliografija Mije Mandića. Mijo Mandić bibliográfiája,* Subotica: DO „Monografija i Gradska biblioteka Subotica 1987.

Szentgyörgyi István, Bažant, E, Bašić Palković, N: *Subotička bibliografija (1764-1869. Szabadka bibliográfiája, sv. I,* Subotica: DO „Monografija" i Gradska biblioteka Subotica 1988.

Szentgyörgyi István, Бажант, E: *Суботичка библиографија 1870-1918. A szabadkai kiadványok bibliográfiája, sv. II,* Novi Sad: Forum i Gradska biblioteka Subotica 1993.

Šokčić, Joso: *Subotica pre i posle oslobođenja,* Subotica: Štamparija Jugoslovenskog dnevnika, 1934.

HISTORY OF BUNJEVAC PERIODICALS FROM 1868 TO 1944

By NEVENKA BAŠIĆ PALKOVIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: Periodical publications of Bunjevci occurred only in the second half of the 19th century and they were published, with certain pauses, until 1944 when the last publication was printed in this region, intended for Bunjevci. After the Second World War, due to significantly changed socio-historical circumstances and the "abolition" of Bunjevci based on the decision of the new government, namely GNOO for Vojvodina, Bunjevac publications would only be published from the 1990s.

Bunjevac periodicals include calendars, papers and few magazines. Some of these publications have "Bunjevac" designation already in the title or subtitle, and more of them were founded, edited and financed by Bunjevci themselves. Most of them were written in Bunjevac vocalism and they dealt with the history, culture, political and social life of Bunjevci, their customs and the Bunjevac folk and art literature. Bunjevac periodicals occurred for the first time in this region, the north of present-day Vojvodina and the southern parts of the former Hungarian state (Szeged, Subotica, Sombor, Baja, Kalocsa etc.), where even today the largest number of inhabitants live who say for themselves to be Bunjevci, which is recognised only in Serbia. It is interesting that a lot of Bunjevci live in our neighbouring countries, Croatia and Hungary, who, according to their laws, cannot express themselves, or have their own newspapers in Bunjevac.

The first Bunjevac calendar for 1868 and then for 1869, as well as the first Bunjevac and Šokac newspapers from 1870 present the beginning of the so-called revival literature and the awakening of the national consciousness of Bunjevci, who "do not have books or schools in their mother tongue" at that time, as stated in programme articles. The Bunjevac calendars and papers had a small number of affiliates and a large number of opponents who attacked the occurrence and spreading of any Bunjevac paper, and blamed Bunjevci for "Panslavism" and rebellion against the state in which they lived. Because of this, certain Bunjevac publications quickly

disappeared, or appeared only at times with long pauses. The Bunjevac–Šokac calendar Danica (1884-1914) and the monthly paper Neven (1884-1914) were published continuously for the longest, even between the two World Wars. Both publications were the real treasures of Bunjevac culture and contributed significantly to the survival of Bunjevac identity. Between the two wars, there were several Bunjevac calendars and papers, which abounded in texts reflecting the views of their editors or founders, in accordance with their political views and different aspects regarding the future, the culture and the identity of Bunjevci in the new, common South Slavic state.

Keywords: Bunjevac periodicals, calendars, papers, Bunjevac vocalism, 19th century, 20th century

Vanja Kolar
Diplomirana novinarka
Novi Sad
vanjakolar@yahoo.com

Bunjevačko novinarstvo od vrimena priporoda do danas

Apstrakt: Rad opisiva same korene informisanja na bunjevačkom jeziku, od 1870. godine kad su u Kaloči počele izlazit *Bunjevačko-šokačke novine* sa ciljom očuvanja jezika i nacionalne svisti Bunjevaca. Prati se teza o bunjevačkim temama koje su u njima aktuelne, ko i o problemima sa kojima se susriću urednici i novinari tokom rada na izdanjima. Opisiva se ponovno pokrećanje *Bunjevački novina* u XX viku i izazovi koji se u tom radu javljaje. Akcenat se stavlja na dalji razvoj bunjevačkog novinarstva, u okviru kojeg je osnivanje Novinsko izdavačke ustanove *Bunjevački informativni centar*, ko i na praćenje novonastali bunjevački medija i generalno informisanje na bunjevačkom jeziku u XXI viku.

Ključne riči: Bunjevci, bunjevačko novinarstvo, izdavaštvo, novine, časopisi, radio, televizija, internet.

UVOD

Začeci bunjevačkog novinarstva sežu u drugu polovinu XIX vika, tačnije u 1870. godinu, kad je objavljen prvi broj „Bunjevački i šokački novina". Od tad se kroz jedno uže vrimensko razdoblje pojavljiva više bunjevački listova ko svojevrstan znak borbe za nacionalni priporod, a njeva uloga u podizanju nacionalne svisti Bunjevaca je zdravo značajna.

Nevenka Bašić Palković ističe da su svim prvim bunjevačkim listovima ciljovi bili isti – obrazovanje na maternjem jeziku, nuz pomoć književnosti

i novinstva, u kršćanskom duhu i na raznim poljima, istorije, pedagogije, poljodilstva, pčelarstva, trgovine i škulstva. [1]

Mož se kazat da je u osnovi tako i danas, kad divanimo o bunjevačkim medijima. Od pojave prvi listova pa do danas, prošlo je tušta vrimena, a Bunjevci danas imadu prilično razvijen sistem informisanja na maternjem jeziku.

Ivan Antunović: Bunjevačke i šokačke novine i Bunjevačko-šokačka Vila

Biskup Ivan Antunović je u Kaloči 19. marta 1870. godine objavio prvi broj „Bunjevački i šokački novina". Antunović, poštujuć usmenu tradiciju, ko i pisane izvore i strahujuć za budućnost Bunjevaca, sam pokreće i uređiva „Bunjevačke i šokačke novine". Bio je to nediljni list za politiku, pouku, zabavu i gazdinstvo, štampan latinicom na ikavici.[2] List je doprino buđenju i podizanju nacionalne svisti bački Bunjevaca i Šokaca. S brojom 52. od 26. decembra 1872. godine „Bunjevačke i šokačke novine" su pristale izlazit, zbog problema s vlastima.

U knjigi „Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja" autora dr Matije Evetovića i mr Lazara Ivana Krmpotića kazano je: „Tko pozna prilike sedamdesetih godina u bivšoj Ugarskoj, lako može predočiti sve poteškoće, koje su sprečavale rad Ivana Antunovića oko izdavanja novina. Vlast je budno pratila svaki korak Antunovićevih saradnika i pretplatnika, koji su zbog svoga narodnog osjećaja imali mnogo neprilika. I sam štampar bio je neprijateljski raspoložen prema „Bunjevačkim novinama"".[3]

„Bunjevačka i šokačka Vila" je prvobitno bio književni dodatak „Bunjevačkim i šokačkim novinama", a kasnije je posto samostalni „list za politiku, pouku, zabavu i gazdinstvo". Izlazio je četvrtkom, svake druge nedilje, na četri strane. Poslidnji broj je objavljen 18. septembra 1876. godine u Baji.

1 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 28

2 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 28

3 Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja", dr Matija Evetović i mr. Lazar Ivan Krmpotić; Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh, 2002., str. 66

Kalor Milodanović: Misečna kronika i Subatički glasnik

Prvi bunjevački novinar, Kalor Dragutin Milodanović, bio je urednik i osnivač dva najstarija bunjevačka lista u Subotici - "Misečne kronike" i "Subatičkog glasnika", lista za prosvitu, zabavu i gazdinstvo. Milodanović se prvo uključio u rad na izdavanju "Bunjevački i šokački novina" i tu je steko dragocino novinarsko iskustvo. Bio je jedan od pokretača važni bunjevački pitanja i narodnog priporoda u drugoj polovini XIX vika.

U prvim brojovima "Subatičkog glasnika" Milodanović iznosi: "Bunjevci triba što prije da prigrle nauku, izobraženje, knjigu i pismo, da se okrenu gazdinstvu, radinosti i štednji, te da svoju dicu daju na više nauke jer će ih vrime pregaziti."

Njegov list "Misečna kronika", bio je prvi bunjevački misečnik (1872-1873) štampan u Subotici, u štampariji Karla Bitermana na osam strana. Izlazio je svakog 15. dana u misecu.[4] Bio je uglavnom lokalnog karaktera, a sadržaj misečnika je bio politički, ozbiljan, al i šaljiv. Zabranile su ga vlasti kad su tekstovi u njemu dobili oštru političku notu.

"Subatički glasnik" (1873-1876) bio je nediljni list za prosvitu, zabavu i gazdinstvo. Prvi broj je objavljen 1. avgusta 1873. godine, pod uredništvom Kalora Milodanovića, koji je ujedno bio i vlasnik lista. Poslidnji poznat broj ovog lista štampan je 4. juna 1876. godine.[5] List je imo veliki poteškoća u poslovanju, jel je držo niske pritplate, a ciljno tržište je bilo nacionalno neprosvećeno, te se nisu pritplaćivali, dok su pritisci ugarski vlasti bili veliki.[6] Za razliku od „Misečne kronike", „Subatički glasnik" je ozbiljnije krenio u partijsku borbu sa neistomišljenicima i odrođenim bunjevačkim prvacima. List je izvrgnut progonima i na kraju je zabranjen.[7]

4 https://sr.wikipedia.org/wiki/Мисечна_кроника

5 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 28

6 https://hr.wikipedia.org/wiki/Subotički_glasnik

7 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, septembar 2005., broj 3, str. 12

Mijo Mandić: Neven (1884)

"Neven" je bio zabavno-poučni misečnik (1884-1914) kojeg je pokrenio i izdavo u Baji učitelj Mijo Mandić. List se, najprija nuz Antunovićevu, a zatim nuz pomoć Paje Kujundžića, održo sve do avgusta 1914. godine. U Pozivu na pritplatu "Nevena" Mijo Mandić ističe da je glavni cilj "Nevena" pravim pučkim jezikom - bunjevačko ilirskim narečjom, u kršćanskom duhu zabavno poučavati puk bunjevački i šokački.[8]

List se zalago za buđenje nacionalne svisti bački Bunjevaca, a bio je jedan od najznačajniji i najdugovičniji bunjevački listova. Prvi broj je izašo u Kaćmaru 15. januara 1884. godine. Neven je imo dugačak vik izlaženja, s prikidom za Prvi svitski rat, pa je nastavio izlazit sve do 1941. godine. Mijo Mandić je bio njegov urednik do 1892. godine kad je počo svoju karijeru učitelja u Subotici. Ovi osam godina njegovog uređivanja lista, spominje se ko zlatno vrime „Nevena".[9]

Subotičke novine (1893)

"Subotičke novine" su bile prvi bunjevački nediljni list, koji je izlazio od 1893. do 1898. godine u Subotici. Prvobitno je okarakterisan ko "nediljni list za misne opće stvari, prosvitu, zabavu i gazdinstvo", a od 1896. ko "glasilo za politiku, prosvitu i privredu". Vlasnik i odgovorni urednik lista bio je srpski rodoljub Mladen Đorđe Karanović. U Programskom članku navodi se da se ove novine "pokreću iz poštenih patriotskih razloga da se popuni praznina u obrazovnom i kulturnom prosvećivanju Bunjevaca i Šokaca, koji osim jednog mesečnika, nemaju drugih listova na svom jeziku."[10]

Izmed ratova: Bunjevačke novine (1940)

U Subotici su se, izmed dva svitska rata, pod naslovom "Bunjevačke novine" pojavila dva lista: prvi, pokrenut 1924. godine, ko organ radikalne

8 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 28

9 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 28

10 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, str. 29

stranke i nastavak "Zemljodilca", a drugi, takođe ko nediljni, al nezavisni list pod uredništvom Ivana Poljakovića.

"Bunjevačke novine" (1940-1941) izašle su 1940. godine ko nastavak prithodni, a izlazile su svakog petka. U prvom broju od 23. februara 1940. godine u članku "Šta hoćemo i šta nećemo", u podnaslovu se naglašava – Hoćemo da ostanemo Bunjevci. Rubrike su iz oblasti kulture, sporta i visti. Poslidnji broj izlazi 28. februara 1941. godine.[11]

Bunjevačke i šokačke novine (1993-1995)

Bunjevci polak vika nisu imali svoje sridstvo informisanja. Tek početkom devedeseti godina prošlog vika, pojavile su se "Bunjevačke i šokačke novine", u izdanju Bunjevačko-šokačke stranke. Novine su izlazile svega tri godine, a glavni i odgovorni bio je Nikola Babić.

Prvi broj je izašo 16. decembra 1993. godine, i te prve godine izdato je tri broja. U prvom broju, koji je izašo na šest strana, pisalo se o počecima izdavanja "Bunjevački i šokački novina" koje je pokrenio biskup Ivan Antunović, zatim o poriklu i istoriji Bunjevaca, božićnim običajima i sportu, a list je, razumljivo, piso i o stranačkim aktivnostima Bunjevačko-šokačke stranke.

Naredne, 1994. godine, izdato je devet brojova novina, a uvidom u nikoliko nji, mož se zaključit da su se novine razvijale u odnosu na sam početak. Pojavljivaje se rubrike ko što je: feljton, istorija i običaji, pišu nam i priloge šalju, kultura, događaji, sport i pripovitke, a povećan je i broj strana sa šest na osam. Poslidnje 1995. godine, objavljeno je četri broja "Bunjevački i šokački novina".

Novine su ugašene zbog nedovoljno finansijski sridstava, mali mogućnosti, ko i zbog izostanka podrške lokalni i pokrajinski organa vlasti, zbog čega nije bio obezbeđen kontinuitet izlaženja novina.

11 N. Bašić Palković, Bunjevačke novine, izdavač: Bunjevačka matica, 31. avgust 2000., broj 8, str. 14

Bunjevačka matica: Bunjevačke novine (1998)

U periodu od 2. aprila 1998. godine, pa do 23. decembra 2004. godine, izlazile su "Bunjevačke novine" u izdanju Bunjevačke matice.[12] Prve tri godine, do 2000. godine, "Bunjevačke novine" – misečnik za kulturu, književnost i informacije, izlazile su svakog miseca. Već naredne godine, zbog loše finansijske situacije, objavljeno je svega dva broja, a istim tempom se nastavilo i u 2002. i 2003. godini.

U prvom broju "Bunjevački novina", od 2. aprila 1998. godine, u tekstu tadašnjeg glavnog i odgovornog urednika Tomislava Ilankovića, pod nazivom "Rič na početku" piše: „Konačno smo našli snage da pokrenemo ove Vaše „Bunjevačke novine", koje će se bavit kulturnim i prosvitnim radom i vistima onoliko, koliko to Vi, naši dragi Čitaoci, budete pokazivali interesovanja. Naše je osnovno opridelenje da Bunjevačke novine budnu čuvar bunjevačkog jezika i čerez tog ćemo da najpre pišemo ikavicom, to jest jezikom kojim Bunjevci divane i koji njim je razumljiv."

Već od početka su se ustalile određene rubrike: susreti, u gostima kod..., pamtim, gledim, bilužim; mladi pišu, feljton, etnologija, zdravlje, privreda, sportski život grada i naselja, ko i pisma čitalaca, a prid kraj izlaženja aktivno su pratile i sva dešavanja u vezi s osnivanjom Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine. Na osnovu uvodni riči urednika „Bunjevački novina", mož se steć uvid u to koji su problemi u tadašnje vrime bili generalno prisutni kod bunjevačke zajednice (borba za jezik, očuvanje nacionalnog identiteta, nesloga...), ko i u samim novinama – ukidanje sridstava za Bunjevačku maticu i same novine.

BIC: Bunjevačke novine i Tandrčak

Bolje vrime za informisanje na bunjevačkom jeziku dolazi 2003. godine, osnivanjom Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine. 29. decembra 2004. godine doneta je zvanična odluka Nacionalnog savita da

12 Na internet stranici http://www.bunjevacka-matica.org/bunjevacke-novine/ dostupna su digitalna izdanja ovi novina.

se osnuje Bunjevački informativni centar. Ko direktorka je imenovana Vesna Vidaković i već od januara 2005. godine počelo se radit na registraciji ustanove.

Prvi broj "Bunjevački novina" izašo je u julu 2005. godine. Novine su definisane ko informativno-političko glasilo bunjevačke nacionalne manjine, a bile su u skromnijem obimu neg danas, u crno-biloj štampi i nisu u cilosti pisane na bunjevačkom jeziku. Ovaj misečnik je pokrećo brojne teme – od politike, istorije, kulture, psihologije, priko zanimljivosti, reportaža, pa sve do recepata.

Od 2009. godine "Bunjevačke novine" izlaze u punom koloru. Od prvog broja, novine izlaze u kontinuitetu, a upravo se kroz nji vidi razvitak bunjevačke zajednice.

List za dicu „Tandrčak" pokrenut je 2007. godine, ko podlistak u „Bunjevačkim novinama" na četri strane. Samo godinu dana kasnije, „Tandrčak" postaje poseban list za dicu, povećava svoj obim i obrađiva teme koje su bliske najmlađim čitaocima.

RTV: Spektar i Paleta

Emisija "Spektar" na bunjevačkom jeziku prvi put je emitovana na drugom programu Radio-televizije Vojvodine 6. marta 2005. godine. Ideja da se formira emisija na bunjevačkom jeziku na tadašnjoj RTV Novi Sad javila se krajom 2004. godine, kad je u Subotici otvoreno dopisništvo ove televizije i kad se krenilo s proširenjom programa na manjinskim jezicima. Emisija je počela da se realizuje na inicijativu Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, a zafaljujuć saradnji sa Radio-televizijom Vojvodine. Od samog početka emitovanja emisije, uređivo ju je novinar Joso Poljaković. Emisija je od početka išla dvonediljno, a jedan kraći period emitovala se jedared nediljno. Zamišljena je ko emisija informativno-kolažnog tipa, koja donosi sadržaje o radu bunjevački institucija, udruženja, društava, a takođe pridstavlja kulturno bogatstvo Bunjevaca i priče iz života obični ljudi. Ovom emisijom, Bunjevci su po prvi put dobili svoj informativni prostor na televiziji. Emisija "Spektar" emituje se svake prve nedilje u premi-

jernom, odnosno svake druge nedilje u repriznom terminu (nediljom od 17:30 do 18:00 na RTV2).

Emisija "Paleta" na bunjevačkom jeziku zamišljena je ko izbor sadržaja iz redakcije na bunjevačkom jeziku. Međutim, kad se uzme u obzir da bunjevačka redakcija ima samo jednu emisiju i ne postoji mogućnost da se napravi spoj više emisija, "Paleta" suštinski pridstavlja dio "Spektra", i u njoj su zastupljeni najzanimljiviji prilozi. "Paleta" se emituje tek dvi-tri godine, i to na Prvom programu Radio-televizije Vojvodine. Cilj ove emisije je da približi bunjevačku zajednicu i dešavanja u okviru nje drugim narodnostima na teritoriji Vojvodine.

Radio emisija "Bunjevačka rič"

Posli formiranja Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine i svi njegovi odbora, med kojima je bio i Odbor za informisanje, otpočeli su pregovori s RTV Novi Sad o emitovanju jedne polusatne emisije nediljno na bunjevačkom jeziku. Tako su decembra 2006. godine Bunjevci po prvi put dobili informativni prostor na radiju, kroz emisiju "Bunjevačka rič". Prva emisija se emitovala 8. decembra, na Radiju Novi Sad. Prvi urednik emisije bio je Stevan Nemet, a emisija se bavila običajima, istorijom i kulturom Bunjevaca, ko i dešavanjima u zajednici.

Termin emitovanja nije bio povoljan, budući da se emisija emitovala petkom u 22 sata, a nije se čula na teritoriji Subotice i Sombora. Od 2007. do 2009. godine emisija se emitovala i na Radiju "103" u Subotici. Od 2010. godine, "Bunjevačka rič" se u obimu od sat vrimena emitovala na Radio Subotici, ko i na Radiju „Sombor" i „Trend" u Bačkoj Topoli.

"Bunjevačka rič" se danas emituje na Radiju Novi Sad (100 MHz) petkom od 14.00 sati, te na Radio Subotici (104,4 MHz) nediljom od 9.30 sati, a realizuje se u produkciji "Bunjevačkog medija centra".

Rič Bunjevačke matice

„Rič bunjevačke matice" je okarakterisan ko dvomisečnik za nauku, kulturu i stvaralaštvo. Budući da se tekstovi u ovom dvomisečniku baziraje

na radu i aktivnostima Bunjevačke matice, ko i na objavljivanju proze i poezije, ovaj časopis se svrstava u svojevrsnu publikaciju, a ne informativni medij. Prvi broj je izašo 2006. godine, a s godinama, časopis je počo izlazit u većem obimu, s različitim temama koje su od značaja za bunjevačku zajednicu, a tiču se njeve kulture, istorije, književnosti, umitnosti, jezika i tradicije. Do sad je objavljeno 117 brojova.

www.bunjevci.net

Portal www.bunjevci.net je pokrenut novembra 2010. godine, ko informativno glasilo Bunjevačkog informativnog centra, ustanove čiji je osnivač Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine. Na njemu se objavljivaje najznačajnije visti iz zajednice, a takođe sadrži informacije o istoriji, književnosti, bunjevačkim običajima i drugim bunjevačkim institucijama i ustanovama. Na portalu se mogu odloženo slušat radio emisije „Bunjevačka rič“ i „Subotica na bunjevačkom“, ko i priuzet digitalna izdanja „Bunjevački novina“, dičijeg lista „Tandrčak“ i lista za mlade „Bocko“.

Subotica na bunjevačkom

Novinsko-izdavačka ustanova „Bunjevački informativni centar” je septembra 2013. godine, započela s realizacijom polusatne informativne radio emisije “Subotica na bunjevačkom”. Prvo emitovanje ova emisija je imala 7. septembra 2013. godine na talasima Radio Subotice, na 104,4 MHz. (Tad još uvik javno preduzeće). Od samog početka, emisija pokriva značajna dešavanja u gradu Subotici, od privrede, zdravstva, kulture i obrazovanja. Emisija se danas emituje na Radio Subotici, subotom od 9.45 sati, a realizuje se u produkciji „Bunjevačkog medija centra“.

Dičiji list „Bocko“

„Bocko“ je omladinski list na bunjevačkom jeziku, koji izlazi jedared u tromisečju. Prvi broj je izašo decembra 2013. godine, a izdavač je Udruže-

nje građana „Bunjevački medija centar“. U „Bocku“ se objavljivaje tekstovi polaznika „Bockove“ omladinske redakcije, odnosno učenika koji pohađaje nastavu bunjevačkog govora sa elementima nacionalne kulture. Sadržaj tekstova se odnosi na događaje u dičijem okruženju i na njeva interesovanja – škula, hobiji, slobodno vrime, zanimljivosti...

Bunjevački radio

Januara 2017. godine s emitovanjom je otpočo „Bunjevački radio“. To je prvi radio na bunjevačkom jeziku koji se emituje putom internet striminga. Radio funkcioniše pod okriljom Udruženja građana „Bunjevački omladinski centar“ (BOC) , a program se uživo emituje svakog radnog dana od 8 do 24 časa na internet stranici www.boc.rs.

Novinsko-izdavačka ustanova „Bunjevački informativni centar“, koja je osnovana od strane Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, uspostavila je saradnju sa BOC-om, te se tako program „Bunjevačkog radija“ mož pratit i putom internet stranice www.bunjevci.net.

Na „Bunjevačkom radiju“ se, nuz muzički dio, emituju i emisije „Subotica na bunjevačkom“ i „Bunjevačka rič“. „Bunjevački radio” se finansira kroz sridstva koja dobije putom projekata.

Povezivanje javnog, privatnog i NVO sektora

Kad je rič o nacionalnim manjinama na teritoriji Republike Srbije, Zakon definiše javni interes kroz Član 15, stav 2 ko „istinito, nepristrasno, pravovremeno i potpuno informisanje na maternjem jeziku građana Republike Srbije pripadnika nacionalnih manjina”, dok se ostvarivanje javnog interesa za nacionalne manjine utvrđiva Članom 16: “omogućavanjem nacionalnim savetima nacionalnih manjina da osnivaju ustanove i privredna društva radi ostvarivanja prava na javno informisanje na jeziku nacionalne manjine, odnosno fondacije radi ostvarivanja opštekorisnog cilja unapređenja javnog informisanja na jeziku nacionalne manjine, u skladu sa zakonom”.

Članom 143, utvrđeno je da "zabrana finansiranja medija iz javnih prihoda iz stava 1. ovog člana ne odnosi se na javne servise na nacionalnom i pokrajinskom nivou, ustanovu formiranu radi ostvarivanja prava na javno informisanje stanovništva na teritoriji Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija i na medije čija su osnivačka prava preneta na nacionalne savete nacionalnih manjina do stupanja na snagu ovog zakona", ko i da "finansiranje medija čiji su osnivači nacionalni saveti nacionalnih manjina, uređuje se posebnim zakonom kojim se reguliše položaj nacionalnih saveta nacionalnih manjina."

Aktuelnim Zakonom o javnom informisanju i medijima definisano je da je informisanje na maternjem jeziku javni interes i utvrđen je način ostvarivanja ovog javnog interesa putom ustanova čiji su osnivači nacionalni saviti. Međutim, ovim zakonom nije utvrđen način finansiranja ovi ustanova, nego je prilaznim odredbama ostavljena mogućnost da oni mediji, koji su prija bili finansirani iz pokrajinskog budžeta, to budu i dalje, al se ova odredba odnosi isključivo na pisane medije. Ovim je Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine osto brez izvora sridstava za razvoj elektronski medija, posebno od trenutka privatizacije medija na lokalnom nivou.

U cilju daljeg razvijanja sistema informisanja na bunjevačkom jeziku, nuz „Bunjevački informativni centar" koji je osto na nivou pisani medija, formirani su privatni i nevladin sektor u okviru informisanja u skladu sa Zakonom o informisanju i medijima.

U privatnom sektoru je osnovan „Bunjevački medija centar" sa ciljom izdavanja i produkcije medija širokog kruga. On je registrovo list za mlade „Bocko", ko i internet medij „Bunjevačka rič".

Kroz nevladin sektor u Somboru i Novom Sadu, odnosno kroz udruženja građana, registrovani su internet mediji – glasila: UG „Bunjevački medija centar" Sombor osnovo je „Bunjevačka rič - Sombor", dok je UG „Bunjevački kulturni centar - Novi Sad" osnovo glasilo „Rič".

Sva pomenuta glasila se bave informisanjom na bunjevačkom jeziku, a sadržaj se u jedinstvenom sistemu objavljiva na javnom portalu „Bunjevačkog informativnog centra" www.bunjevci.net.

Ovim je izgrađen širi sistem informisanja na bunjevačkom jeziku, kako unutar zajednice, tako i izvan nje.

ZAKLJUČAK

Od pojave prvi medija na bunjevačkom jeziku i razvitka bunjevačkog novinarstva prošlo je 147 godina. Put je bio trnovit. Nuz periode izlaženja značajni listova i časopisa na bunjevačkom jeziku, u teškim uslovima, brez podrške i razumivanja, priko potpunog pristanka postojanja bunjevački medija, pa sve do ponovnog uspostavljanja informisanja na bunjevačkom jeziku, širenja tog kruga i, na kraju, do institucionalizacije bunjevački medija. Bunjevačka zajednica danas,

zafaljujuć Nacionalnom savitu bunjevačke nacionalne manjine, ima više medija nego ikad i više prostora u sferi informisanja, al i u javnoj sferi.

Ono što je zakonima utvrđeno i što po istima pripada bunjevačkoj nacionalnoj manjini je iskorišćeno. U ovom trenutku nema prostora za dalje širenje i razvijanje informisanja na bunjevačkom jeziku, bar ne u javnom sektoru, jel prvenstveno nema ni finansijski sridstava.

Pojedini problemi koji su, kad je rič o bunjevačkom novinarstvu, bili prisutni prija 140 godina, prisutni su i danas – osporavanje nacionalnog identiteta Bunjevcima od strane pojedinaca, nedostatak materijalni sridstava, ko i još uvik nestandardizovan bunjevački jezik.

LITERATURA

1. dr Matija Evetović, mr. Lazar Ivan Krmpotić - Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja“, Hrvatski znanstveni zavod, Pečuh, 2002.
2. Marija Cindori-Šinković, Eva Bažant – Neven, zabavno.poučni misečnik za Bunjevce i Šokce (1884-1914), bibliografija, Institut za književnost i umetnost, Grafoprodukt, Beograd – Subotica 2008
3. Bunjevačke novine, jul 2005., broj 1, NIU „Bunjevački informativni centar”
4. Bunjevačke novine, septembar 2005, broj 3, NIU „Bunjevački informativni centar”
5. Bunjevačke novine, 31. avgust 2000, broj 8, Bunjevačka matica
6. Bunjevačke i šokačke novine, 16. decembar 1993, broj 1, Bunjevačko-šokačka stranka
7. Bunjevačke i šokačke novine, 16. maj 1994, broj 6, Bunjevačko-šokačka stranka

https://sr.wikipedia.org/wiki/Мисечна_кроника
https://hr.wikipedia.org/wiki/Subotički_glasnik

JOURNALISM OF BUNJEVCI FROM 1870 TO NOW

By VANJA KOLAR, Novi Sad, Serbia

Abstract: The paper describes the very roots of information in Bunjevac language, since 1870, when the Bunjevac-Šokac newspaper titled *Bunjevačko-šokačke novine* started to be published in Kalocsa with the aim of preserving the language and national awareness of Bunjevci. It follows the thesis on Bunjevac themes that are in them, as well as the problems encountered by editors and journalists during the publication work. It describes the re-launch of *Bunjevačke novine* in the 20th century and the challenges that arise in that work. The emphasis is placed on the further development of Bunjevac journalism, within which the Bunjevac Information Centre was established, and the monitoring of the newly established Bunjevac media and overall information in Bunjevac language in the 21st century.

Keywords: Bunjevci, Bunjevac journalism, publishing, newspapers, magazines, radio, television, Internet

Ivan Sedlak
Diplomirani pravnik
Bunjevačka Matica Subotica

Bunjevački priporoditelji i kultura Bunjevaca u periodu nacionalnog priporoda u drugoj polovini XIX vika – vrime Ivana Antunovića

Apstrakt: Buđenje nacionalne svisti kod Bunjevaca u Austro – Ugarskoj vezuje se za period nakon donošenja Zakonskog člana XXXVIII iz 1868. godine, koji je reguliso prava manjina, na upotribu maternjeg jezika u škuli, upravi i na sudu. U to vrime Bunjevci su bili obespravljeni na obrazovnom i kulturnom polju, jel je škulovanje i zvanični jezik bio mađarski. Pokretač nacionalnog priporoda kod Bunjevaca bio je biskup Ivan Antunović nuz podršku najbližeg saradnika Boze Šarčevića. Početak je bio vrlo težak jel je najveći dio obrazovani Bunjevaca bio odnarođen i pomađaren, pa samim tim i nezainteresovan. U cilju popravljanja tog stanja pokrenio je izdavanje "Bunjevačko šokačkih novina"i "Bunjevačko šokačke vile", oko koji su se okupljali ko saradnici narodni prosvetitelji Boza Šarčević, Ago Mamužić Blaž Modrošić i mnogi drugi. Razvijanjom izdavačke dilatnosti na bunjevačkom jeziku širio se krug učesnika i slidbenika Ivana Antunovića u nacionalnom priporodu. Vrimenom se ukazala potriba i za institucinalnim organizovanjem, pa je na inicijativu Boze Šarčevića 1878. godine osnovana "Pučka Kasina". Kasina je opravdala očekivanja i bila je misto di su se okupljali bunjevački rodoljubi i pokrećali sve najznačajnije aktivnosti u buđenju nacionalne svisti i zastupali narodne interese. Nicala su i druga udruženja, koja su obavljala dilatnost na ekonomskom, kulturnom i društvenom planu, tako da su sve te organizovane aktivnostie prirasli u nacionalni pokret. Ova borba za narodna prava dovela je i do političkog organizovanja, pa je osnovana i Bunjevačka stranka. Zbog velikog otpora ugarske vlasti prema manjinskim pravima iz zakonskog člana XXXVIII dovelo je i do jačanja podrške idejama panslavizma med južnim Slovinima.

Ključne riči: Bunjevci, Bačka**,** južna Ugarska, katolička Crkva, "Pučka Kasina", politička stranka, priporoditelji biskup Ivan Antunović, Ambrozije Šarčević, Ago Mamužić, Lazo Mamužić, pop Pajo Kujunđžić, Kalor Milodanović i Mijo Mandić.

Francuskom buržoaskom revolucijom iz 1789. godine kreću promine u Evropi jedan dekadendetni feudalni sistem polagano nestaje i zamenjiva ga društvo građanske demokratije zasnovan na kapitalističkim društvenim odnosima. Kako je ovaj proces teko neravnomirno tako se i nacionalno formiranje različiti etnički zajednica digod javilo ranije, a digod kasnije. Naročito su ti procesi postali intenzivni u 19. viku koji je proglašen "vikom nacionalnosti" iako su nacionalni pokreti i stvaranje nacija – država bili prisutni i ranije. Novi sistem je otvorio nove mogućnosti i ljudska i manjinska prava šire definisao. Te promine nisu tekle brez otpora. U carskoj Austriji revolucionarna događanja iz 1848. godine okončana su Austro – Ugarskom nagodbom 1867. godine sa širokim pravima Mađara da samostalno uređivaje društveno političke odnose u okviru svoje teritorije. Pošto je više od polovine stanovnika bilo druge nacionalnosti mađarski parlament 1868. godine usvaja Zakonski član XXXVIII kojim garantuje svakom narodu pravo na upotribu svojeg jezika u škuli, upravi i na sudu. Praksa će pokazat da je ovaj Zakon osto mrtvo slovo na papiru, jel je nakon njegovog donošenja pojačana asimilacija od strane mađarske vlasti.

Stanje u pogledu škulovanja na maternjem bunjevačkom jeziku se nije popravilo, već je postajalo sve lošije.

Do 1860. godine bilo je 120 narodni škula u kojima se učilo na bunjevačkom jeziku. Već početkom šezdeti godina stanje se drastično pogoršava, da bi 1890. godine na području Bačke bilo svega šest bunjevački škula[1]. Po

1 Alba M Kuntić, Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca, Beograd 1969.godine, str. 392. Kuntić citira jedan članak iz 1925. god Dr Matije Evetovića: "Školstvo u Bunjevaca u šesdesetim godinama prošlog veka bilo je vrlo lepo razvijeno. Bilo je 120 osnovnih u kojima se podučavalo bunjevački. Školu je pohađalo 12000 dece. Osim osnovnih bilo je u Subotici još i obrtničkihi i viših devojačkih škola." Na str. 393 Kuntić piše:" U zvaničnom izveštaju o školstvu u 1890. navodi se da je u Bačkoj bilo 168 rimskih, 103 pravoslavne, 36 luteranskih, 18 kalvinističkih, 41 izraelska i 5 bunje-

tadašnjim službenim podacima spominje se pet virski (katolički) bunjevački škula i jedna opštinska škula s bunjevačkim nastavnim jezikom.

Naš prosvetitelj i učitelj Mijo Mandić, u svojoj knjižici povodom pedeset godina "Pučke kasine" 1928. godine opiso je to teško stanje u škulstvu slidećim ričima: "U selima i gradovima gde je živeo naš narod nastava se na narodnom jeziku, i ako je bila vrlo skromna polako se ukidala i potpuno nestajala. Izdavanje naših udžbenika je ukinuto. Bunjevačka nastava je bila sve više potiskivana i zamenjena mađarskom. Na kraju je bunjevački jezik bio još jedno vrime samo u nastavi veronauke".

Nije bolje stanje bilo ni u upravi ni u sudstvu, službeni jezik je bio mađarski, brez prava upotribe maternjeg bunjevačkog jezika i ako su Bunjevci u Subotici bili većinski narod.

Na žalost ovom pritisku pomađarivanja, što je počelo još nakon mađarske revolucije iz 1848. godine nije odolio ni jedan dio bunjevački viđeni i ugledni ljudi, tako da su se niki Bunjevci počeli javno izjašnjavat ko Mađari. Ovu tendenciju prvi je opazio naš veliki rodoljub i prosvititelj biskup Ivan Antunović, koji je pokrenio aktivnosti na buđenju nacionalne svisti Bunjevaca, kako bi zaustavio proces asimilacije. Njegov rad je bio usmiren u pravcu prosvećivanja i podizanja kulturnog nivoa svojeg naroda. Svatio je da to ne mož brez stvaranja kadra intelektualaca koji će tit radit u nacionalnom pogledu na jedan nesebičan, odnosno požrtvovan način, ko što je on činio. Mnogo je proputovo evropski država radi sticanja novi znanja, kako bi ji prino svojem narodu. Divanio je da je obašo sve Slavenske zemlje na jugu i dolazio u dodir ne samo sa svećenicima nego i sa političarima i narodom i steko ubeđenje da su svi Slaveni istog porikla, jel divane jednim jezikom, slične su građe i običaji su njim slični. Na krilima ti saznanja nastavio je još življe radit na nacionalnom buđenu Bunjevaca.[2] Antunović

---

vačkih škola u kojima se nastava predavala na narodnim jezicima. Pored tih 5 bunjevačkih veroispovednih postojala je i jedna jedina komunalna škola sa bunjevačkim nastavnim jezikom".

2 Joso Šokčić, Subotica pre i posle oslobođenja, Subotica 1938 "Polovinom prošlog pojavio se u vihoru mađarizacije Ivan pl. Antunović katolički sveštenik, koji je rođen 19. juna 1815. god u Kunbaji (Mađarska). On je bio prvi Bunjevac koji se u svom političkom i književnom radu opredelio za jasnu jugoslovensku orijentaciju i poveo

je bio Bunjevac i Jugosloven, prihvato je ideje biskupa Jurija Štrosmajera. Srbe i Hrvate je smatro za jednokrvnu braću, koji su ko i Bunjevci jedno od južnoslovenski plemena. Biskup Ivan Antunović je bio legalista, nije bio protivnik drugi naroda, nije pozivo na rušenje vlasti, tražio je prava za svoj narod, u okviru svoje države, za koju je smatro Ugarsku (Mađarsku). Na toj osnovi se vodila politička borba i formiro pokret.

Bio je i vizionar jel je predvidio stvaranje zajedničke južnoslovenske države. U pozadini cilokupnog njegovog rada leži velika ljubav prema svom "milom rodu", kako je nazivo svoj bunjevački narod i svojoj krišćanskoj viri, odnosno katoličkoj crkvi. Zbog svojeg priporoditeljskog rada bio je napadan od vlasti i viši crkveni krugova. Radio je vridno i marljivo, brez obzira na sve napade, svoje pozne godine i sve lošije zdravstveno stanje.

Njegovom priporoditeljskom pokretu su se pridružili: Ambrozije Šarčević, Lazo Mamužić, Augustin Ago Mamužić, Dragutin Kalor Milodanović i narodni pisac Stjepan Grgić. Ovako započetim aktivnostima odgovaralo je donošenje gori navedenog Zakona o narodnostima, jel je to bio pravni osnov za pokrećanje borbe za ostvarivanje narodni prava i odma je na inicijativu biskupa Ivana Antunovića 1869. godine, sazvan sastanak u Subotici u župnom stanu župe Svete Terezije, di su se okupili viđeniji subotički Bunjevci i to: Ambrozije Šarčević, dr Franjo i Vinko Somborčević, Matija, Stipan i Ljudevit Antunović, Ivan i Filip Probojčević i još niki svećenici. Cilj sastanka je bio da se prisutni metnu na čelo narodnog pokreta u Subotici i pokrenu aktivnosti na prosvećivanju naroda na maternjem jeziku i na pravo upotribe svojeg jezika u škuli, sudstvu i upravi. Kad je biskup Ivan Antunović izno razloge svojeg dolaska obratio mu se advokat dr Franjo Somborčević ričima: "Brate Ivo, zakasnio si sa tvojim pridlogom. Mi smo se već pomađarili".[3]

I ako je biskup bio neprijatno iznenađen ovakim odgovorom, nije ga demoraliso, svatio je da je "pet do dvanaest" da se na tom planu, što prije

narod tim putem. "Bunjevački Štrosmajer" bio je najdelotvorniji i najaktivniji na polju nacionalnog rada kod Bunjevaca. str 18,19

3 Dr Matija Evetović, Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja, Subotica 1935 str.62

mora nešto priduzet i po povratku u Kaloču, odlučio je da pokrene "Bunjevačko–Šokačke Novine". Koliko je to bilo važno, svatili su i njegovi najbliži saradnici Ambrozije Šarčević, Dragutin Kalor Milodanović, Lazo i Ago Mamužić, koji su mu se već na početku pridružili. Njegova plemenita i rodoljubiva misao i aktivnost, okupila je veliki broj rodoljubive i nacionalno svisne mlade bunjevačke inteligencije, od koje je velik broj škulovan nuz biskupovu pomoć.

Parodoksalna situacija je bila u Subotici, da ta svoja, zakonom garantovana prava, nisu mogli ostvarit i ako su bili u većini, a i na čelu gradske vlasti, jel je pritisak od centralne vlasti iz Pešte baš tu bio strašno jak, i maltene se insistiranje na tom pravu smatralo ko antidržavni čin.

U toj borbi, jedan od najveći boraca i slidbenika biskupa Ivana Antunovića bio je pop Pajo Kujundžić, koji je brezuspišno pokušo ostvarit ta prava za Bunjevce, kroz državne institucije. Zbog svoje upornosti na tom polju zamirio se vlastodršcima u monarhiji i gradu, pa dva put nije dobio podršku na izborima za župnika "Svete Terezije Avilske" jedne dotad tradicionalno bunjevačke župe. Ne samo to, već nije dobio ni državnu saglasnost za osnivanje privatne bunjevačke škule. Sa koliko je ljubavi i upornosti branio prava svojeg naroda na jezik i škule govori njegov odgovor na sidnici Gradskog škulskog odbora održanog u Subotici 26. 1. 1896. godine, prilikom razmatranja pridloga da se bunjevački jezik vrati u bunjevačke škule. Na pitanje: "Šta Bunjevac ima?" Odgovorio je: "Bunjevac, ima svoje običaje, tri bunjevačka lista: "Neven", "Subotičke novine", i "Danicu", svoje divane, "Kolo", "Pučku Kasinu", tamburaško kolo a naročito ima mladež, koja se ne stidi svog jezika i imena"[4] Međutim, ni ovako drastični metodi asimilacije nisu uspili ugušit nacionalni osićaj i jezik Bunjevaca, jel ga je narod čuvo na salašima, zajedno sa običajima, tradicijom ko i samim načinom života u velikim porodičnim zadrugama. U takoj situaciji prosvećivanje naroda su na sebe priuzeli veliki bunjevački prosvititelji: biskup Ivan Antunović, Ambrozije Šarčević, Nikola i Pajo Kujundžić, Ivan Mihalović I Mijo Mandić.

4 Evetović dr Matija, Život i rad popa Paje Kujunžića, Pučka kasina 1878, Subotica 2005. godine

Biskup Ivan Antunović počo se bavit pisanjom u svojim poznim godinama, al je iza sebe ostavio značajna dila ko što su: "Bunjevačko šokačke Novine" koje su izlazile tri godine. Prvi broj je objavljen 19. Marta 1870. god. U drugom godištu iz 1871. godine Novine imadu dodatak "Bunjevačku šokačku vilu". U svojem drugom broju Antunović piše: "Ove su novine ustanovljene s tom namjerom, da podignu pale, povrate odnarođene, a uzgoje mlađe borce koji nisu još zaraženi tuđinstvom. One će neustrašivo braniti pravdu i ako je ta poremećena, zahtjevaće da je se svako drži". Nakon pristanka izdavanja novina, "Bunjevačko šokačka vila" postaje samostalni list, di u naslovnici stoji "poučni, gospodarski i politički list", koju je od šestog broja priuzo uređivat njegov prijatelj i saradnik Blaž Modrošić. Novine i "Vila" objavljivale su članke rodoljubivog i poučnog sadržaja, bilo je je putopisa, lipi pripovidaka, pisama, korisni članaka iz gospodarstva i razni visti iz domovine i inostranstva, kako iz crkvenog tako i društvenog kulturnog i političkog života naši naroda. Kasnije njegovom potporom pokrenut je prvi bunjevački kalendar "Danica" ko i misečni list "Neven" uređivo ga Mijo Mandić, koji je .u "Nevenu" vodio otvorenu propagandu za narodnij jezik i kulturu. Energično je zahtivo sva prava bunjevačkom rodu. Bio je etiketiran i proganjan od vlasti ko " ozloglašen panslav". " Neven " je počo izlazit 5. januara 1884. godine. Prvo u Kaćmaru, Baji, Somboru i na kraju od 1887. godine u Subotici. Uređivo ga je do 1892. godine, kad je posto učiteljom. U Subotici njegovi virni saradnici su bili Bunjevac Kalor Milodanović i Srbin Božidar Vujić. Na poziv Ivana Antunovića mladi Kalor Milodanović, svršeni maturant gimnazije, započo je svoju novinarsku karijeru u Kaloči 1870. godine di je provo dvi godine, obavljajuć tehničke poslove oko izdavanja i štampanja "Bunjevačko šokačkih novina". Da bi se 1872. godine vratio u Suboticu i pod uticajom Ivana Antunovića pokrenio subotički bunjevački list pod nazivom "Misečna hronika", a 1873. "Subotički glasnik" koji je bio nediljni list, izlazio je blagodareć izdašnoj novčanoj pomoći Boška Vujića. "Subotički glasnik" bio je organ svi oni, koji su nosili u srcu ideal jugoslovenskog ujedinjenja i zajednice. Milodanović je počo u svojem listu otvoreno napadat vlast i tražit za bunjevačku narodnu manjinu prava koja su bila zagarantovana zakonom. Tražio je da se bunje-

vačka dica poučavaje na bunjevačkom i u gimnaziji, a ne samo u osnovnim škulama. Bio je odlučan, glasan i jasan u svojim zahtivima za priznavanje narodnosni prava Bunjevaca. Otvoreno je optužio vlast da se nigdi ne gaze prava Bunjevaca, tako ko u Subotici. Usto je oštro i protiv odnarođene bunjevačke inteligencije optužujuć je za izdaju nacionalni interesa, i da je izgubila nacionalni karakter. U takoj situaciji bio je stava da Bunjevcima jedino priostaje da se obrate Hrvatima i Srbima, jel od njeve saradnje i pomoći zavisi opstanak Bunjevaca. Zbog svojeg rodoljubivog stava i jugoslovenstva bio je napadan sa svi strana, da bi 4. juna 1876. godine bio sa svojim listom isključen iz "Nacionalne kasine". Brez razumivanja i zaštite bilo kojeg društvenog i političkog foruma napuštio je Suboticu i u skladu sa svojim južnoslovenskim opridilenjom očo je ko dobrovoljac, pomoć srpskoj braći u obadva srpsko - turska rata.

Od svi Bunjevaca, biskup Ivan Antunović je bio najplodniji stvaralac. Njegove knjige ko i novine bile su poučne i dostupne jel su pisane na jeziku kojem je divanio njegov narod. U njima je opiso sva svoja iskustva i saznanja potribna u svakodnevnom životu za napridak gospodarstva, upozno svoj narod sa njegovom istorijom, moralnim i virskim nazorima katoličke vire, naglašavajuć da su nauka i katolička vira neodvojive potribe naroda.

Prvo njegovo dilo bilo je putopis "Poučne iskrice" (1872.). U njemu opisiva svoj put po Italiji. Druga njegova knjiga je štampana 1875. pod nazivom "Slavjan". U njoj se opisivaje bunjevački običaji; treća knjiga "Odmetnik" je štampana godine 1875. godine, ko ukor ondašnjoj odnarođenoj bunjevačkoj inteligenciji.

Četvrto dilo je izašlo 1879. godine pod nazivom "Bog s čovikom na zemlji". Na 800 strana Antunović obrađiva socjialna, religiozna ko i nacionalna pitanja. I oma u pridgovoru utvrđiva da su Srbi, Hrvati, Bunjevci, Bosanci i ostali, ma kakim oni narečjom govorili, jedan narod jedne krvi, jednog porikla.

Peto dilo je štampano u Kaloči 1884. godine, pod naslovom "Čovik s Bogom". To je molitvenik, koji je napisan na štokavskoj ikavici i koji je naminio, prvenstveno, svojem bunjevačkom rodu. Povodom 200 godina od rođenja Ivana Antunovića "Bunjevačka matica" je zajedno sa Katoličkim

društvom "Ivan Antunović" izdala reprint ove knjige. Ona pridstavlja katekizam Katoličke crkve onog vrimena s prikazom "Svetog pisma" i cilovitog katoličkog nauka od liturgije do crkvenog prava.

Šesto dilo Ivana Antunovića izišlo je pod naslovom "Naputak", u kojem zauzima stanovište protiv nazarenske sekte.

Sedmo dilo Antunovića je "Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih" koje je izdato u Beču 1882. Godine, na kojem je utemeljena teorija o autohtonom poriklu Bunjevaca i dobra je osnova za dalje izučavanje naše istorije. U ovoj knjigi Antunović iznosi prošlost Bunjevaca, Šokaca Slovena i samim tim otvara svoju široku jugoslovensku ideju i srce.

Za vrime njegovog života ostalo je još neobjavljeni knjiga u rukopisu ko što su: "Posljedni Gizdarev", pripovitka iz života bačvanski plemića u prvoj polovini XIX vika. Bariša Kitković, sa istom temom, "Obliek Subotice grada" ovo dilo spominje Ivan Evetović u životopisu Ivana Antunovića, rukopis je na žalost izgubljen. Jedino je u međuvrimenu odštampana knjiga "Posljedni Gizdarev", čiji je izdavač Zavod za kulturu Hrvata. Značajni su i dopisi odnosno članci objavljeni u BŠ novinama i "Vili", Oni su poučnog i obrazovnog karaktera., jel u njima opisiva državu i mista u kojima je boravio, tamošnja iskustva na gospodarskom, društvenom polju i stanjom u obrazovanju, odnosno škulstvu.

Njegovo učenje bilo je siguran i čvrst osnov za dalji rad nove generacije čiji su mnogobrojni sinovi prihvatili akciju čija je parola bila: "S narodom za narod". Ne samo u Subotici nego i u ostalim bunjevačkim mistima bili su odlični propagatori Antunovićevog učenja i narod je polagano počo dolazit sebi.

Ambrozije Šarčević po struki pravnik, radio je ko advokat, prvi bunjevački stenograf, bio je" otac sveslavenstva". U Subotici je bio jedan od najbliži saradnika biskupa Ivana Antunovića.[5] Koliko su i jedan i drugi bili odani priporoditeljskom i prosvetiteljskom radu svojeg bunjevačkog roda, koja je bila na prvom mistu, divanii i činjenica da njim nije smetala ni različita politička orijentacija - biskup Ivan Antunović je bio Deakovac, a Ambrozije Šarčević Košutovac. Njegov prvi korak u sprovođenju akcije na

5 Joso Šokčić: "Subotica pre i posle oslobođenja", Subotica 1938., str.26

nacionalnom priporodu bio je izdavanje kalendara. Bunjevački kalendar za 1868. godinu uradio je i dao u štampu 1867. godine. Sa izdavanjom kalendara nastavio je 1869. i 1870. godine. Ambrozije Šarčević je svojem narodu na bunjevačkom jeziku ostavio veći broj poučni i korisni knjiga pa je 1869. godine izdo: "Zbirku mudrih i poučnih izrekah na korist bunjevačkog puka", zatim dva ričnika i to: "Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslovenskih reči na korist prijatelja bunjevačko šokačke književnosti" štampan 1870. godine, zatim "Mađarsko – Bunjevačko – Šokački rečnik" za osnovne škule, koji je pisan na mađarskom za učitelje Mađare, koji su radili u bunjevač im škulama da bi dici lakše prinosili nauku. Šarčević izdaje 1895. godine "Otvoreno pismo rodu bunjevačkom i šokačkom" u kojem poziva svoje saplemenike na odbranu maternjeg jezika. Održavo je kontakte sa istaknutim pridstavnicima mađarske i srpske inteligencije. Naročito su bili intezivni kontakti povodom bunjevačkog nacionalnog pitanja sa Antonijom Tonom Hadžićem, koji je bio urednik "Letopisa Matice srpske", (po rođenju Subotičanin), i koji je u ime omladine srpske podržo izdavanje Bunjevačko-šokački novina. Od mađarski intelektualaca imo je kontakte sa Lajošem Močarijem, jednim od ritki Mađara koji su zauzimali pravilan stav po nacionalnom pitanju u Mađarskoj.[6]

Prvi bunjevački škulski pisac bio je Ivan Mihalović, profesor bajske preparandije. Napiso je i izdo 1874. godine: "Praktičnu južnoslavensku ilirsku gramatiku" i "Očiglednu nastavu za I razred". Godine 1889. izdaje "Početnicu za katoličke pučke učione", izdaje 1889. godine, zatim prvu i drugu čitanku za 1. i 2. razred osnovne škule.

Jedan od najdoslidniji učenika biskupa Ivana Antunovića je bio učitelj i prosvititelj Mijo Mandić koji je ostavio iza sebe veliki broj dila. Bio

6 Alba Kuntić, *Počeci borbe za preporod bačkih Bunjevaca,* Beograd 1969 str 407. Odgovarajući na izvesne navode Močarija po pitanju porikla Bunjevaca i Šokaca, Boza piše: " Uopšte uzevši imate pravo kad Bunjevce i Šokce nazivate katoličkim Srbinom, sa kojima su oni jedno telo, jedna krv …". Pravi komparaciju u načinu života u porodici kod Mađara i Bunjevaca, te u vezi sa tim između ostalog kaže: "Razlike u načinu života tolike su da i kad su najbliže komšije ,neće jedan od drugog ništa da usvoje, jer ono kako je u bunjevačkoj kući to je" bunjevački običaj", a ono kako je u mađarskoj kući to je "mađarski običaj".

je značajan pisac udžbenika za škulsku dicu u Gari, 1880. godine izdo: "Pirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku – šokačku dicu", "Zemljopis, povistnicu i ustavoslovlje za bunjevačko – šokačku dicu". Napiso je i "Nastavni plan i program za nastavu za bunjevačku dicu." Napiso je "Nebesko janješce" molitvenik za bunjevačko – šokački naraštaj. Svi njegovi udžbenici i tekstovi u novinama i kalendarima pisani su bunjevačkim jezikom bliskim običnom bunjevačkom divanu i koji je bio svima razumljiv.

Povećanje broja pristalica Ivana Antunovića i Boze Šarčevića u borbi za narodosna prava Bunjevaca namećalo je potribu organizovanog dilovanja kroz društva, udruženja i političke stranke. Ti novi zahtivi vrimena u kojima su se odvijali navedeni procesi, doveli su na osnovu inicijative Ambrozija Šarčevića i do osnivanja "Pučke kasine" u Subotici, gradu sa najvećim brojom Bunjevaca, di je stanja u pogledu narodnosni prava bivalo sve teže. U to vrime u Ugarskoj na dilu je bila politika asimilacije manjinsk naroda od strane mađarski vlasti i spričavano je bilo registrovanje bilo koji udruženja sa manjinskim nacionalnim pridznacima, kroz čega je prošlo i prvo osnovano društvo po imenu "Bunjevačka kasina", čija pravila nadležno Ministarstvo u Pešti nije tilo prihvatit, pa se naziv moro prominit u "Pučku kasinu".[7] Osnivačka Skupština je održana je 1878. godine. Prvi pridsidnik je bio Đeno Dulić, perovođa Ivan Rožić, blagajnik Bodo Kujunđžić, knjižnjičar Joso Kujundžić advokat Ago Mamužić. Kasina je svečano otvorena na Materice, dvi nedilje prija Božića. Iste zime na Marin dan (2. februara), održana je prva bunjevačka narodna zabava "Prelo". Na Prelu se okupio veliki broj Bunjevaca u svojim lipim narodnim nošnjama.

Izvedena je prva preljska pisma "Kolo igra tamburica svira", tekst je napiso Nikola Kujundžić. Povodom otvaranja "Kasine" biskup Ivan Antunović je napiso opširno pismo prvom pridsidniku Đeni Duliću. Ovo pismo zbog svojeg značaja odštampano je i ko posebna knjiga. Pismo pruža sliku o prilikama i problemima tog doba, o stanju u kojim se nalazio njegov "mili rod", ko i odnosima koji su vladali med njima. Možemo kast, da po svojoj težini i cilovitosti, pridstavlja platformu rada na nacionalnom, virskom

7 Joso Šokčić: "Subotica pre i posle oslobođenja", Subotica 1938., str. 28

i kulturnom planu u pravcu opstanka i razvoja bunjevačkog nacionalng bića, koje je bilo izloženo asimilaciji, od strane mađarske vlasti.

Koliko je Antunović bio radostan što je Kasina registrovana govori i ovaj dio pisma: "Dragi moj prijatelju! Sad se ja baš isto tako osićam kao što bijaše velikom Mađaru pokojnom Stipanu Sečenjii u prvom ugarskom ministarstvu kada je 1848. godine ugarska nezavisnu dobila upravu". I dalje piše: "Ne znam da li mi se valja radovati ili plakati, jer od ove kasine zavisi po mom dubokom osvidočenju, razvitak ne samo subatički već i svih ostalih ugarskih Bunjevaca. Ako ova Pučka kasina dobro udesila bude svoju postelju onda ne samo da će svih Bunjevaca duševno naobraženje u dobru zemlju biti usijano, već se stostrukim plodom razvijati na svem bunjevačkom pozorištu pa će se naskoro svi naši dušmani čudom čuditi otkud te sile tom puku, koga su svi njegovi učeni sinovi ostavili, zanemarili."[8]

Značajan je i dio pisma di kaže: "Prosvitli um svih sinova i kćeri bunjevačkih da uvide, da nije života virska ni građanska, ako nije u svojoj narodnosti; da ne zna čovik stvoriti misao, da ne zna začet plemenito čuvstvo; ako se ne nadahnjiva divnim glasom materinskog jezika! "o motivima i razlozima takve sadržine pisma kaže: "Prostite mi što se ja usuđujem dragi prijatelji s vami ovako razgovarati, al ovo držim za moju najsvetiju dužnost; jerbo sam uviren da može biti umnijih, razsvitljenijih Bunjevaca nego što sam ja, al da ima koji bi većma ljubio svoj rod to nedozvoljavam: tako može al ne većma ljubit no što ga ja ljubim. Dakle nek je meni dozvoljeno vas moliti subotičke Bunjevce da pazite na Vašu Kasinu kao zenicu vašeg oka".[9]

U završnom dilu svojeg pisma kaže: "Mi da poštujemo svakog da ne krnjimo ničije pravo, al i da svoje oberučki obrglimo. „Naša je davna davnina, pa naša će biti i budućnost". Naravno mi nećemo osvajati narode već hoćemo da rastemo u viri, znanosti: da budemo ugledni kao kršćani i građani.[10]

8 Ivan Antunović "Pismo Đeni Duliću pridsedniku subatičke pučke kasine", Kalača 16. Studeni 1878. godine, str. 3

9 Ivan Antunović "Pismo Đeni Duliću pridsedniku subatičke pučke kasine", Kalača 16. Studeni 1878. godine, str. 8

10 Ivan Antunović "Pismo Đeni Duliću pridsedniku subatičke pučke kasine", Kalača 16. Studeni 1878. godine, str. 13

Kasina je lipo izvršila svoju misiju. Ona je bila žarište jugoslovenske svisti prije oslobođenja. Bila je misto di su se okupljali bunjevački rodoljubi i pokrećali sve najznačajnije aktivnosti u buđenju nacionalne svisti i zastupali narodne interese.

Nicala su i druga udruženja, na inicijativu il u okviru "Pučke kasine" il pomognute od viđeni članova, koji su obavljali dilatnost na ekonomskom, kulturnom i društvenom planu, sve u cilju da pomognu svojem narodu, ko što su: "Kolo mladeži", "Katolički krug", "Kolo mladih Nevenaša", "Zemljodilska štedionica", "Pokopno društvo Svetog Ivana","Bunjevačko – šokačka zadruga", "Bunjevačko divojačko društvo" itd.

Jedno od najznačajniji društva za nacionalni priporod je bilo "Kolo mladeži", koje je službeno osnovano 1897. godine. Ovo je društvo utemeljio Pajo Kujundžić posli svojeg neuspiha da se u osnovne škule uvede bunjevački jezik. Kolo je osnovao radi nigovanja obrazovanja u našem narodu, radi usavršavanja bunjevačke pisme i svirke i pomaganja sirotinji u naobrazbi. Pridsidnik je bio Ivan Budimčević, kasnije su pristupili omladinci Josip Vojnić Hajduk, Babijan Malagurski, Franjo Sudarević i Beno Sudarević budući istaknuti pojedinci u zaštiti bunjevačkog nacionalnog interesa. Prvo, "Kolo mladeži" je odlučilo da svake godine priredi Veliko kolo da drže prosvitu i napridak kod Bunjevaca i da ga učvrsti u čistoj i neokaljanoj narodnoj svisti. Prvo Veliko kolo je održano 12. 4. 1896. godine na poziv Kola učetvovala je i srpska pivačka družina. Kad su protivnici bunjevački okupljanja vidili koliko se oduševljenog naroda skupilo nisu dozvolili drugo okupljanje.

Proces udruživanja naroda u cilju borbe za svoja narodnosna prava je ubrzano nastavljen i u ostalim mistima di su živili Bunjevci. Formirana su društva, ko što su: "Narodna čitaonica" u Bikiću "Krščanska čitaonica" u Baji, "Kultura" u Bačkom Brigu itd.

Osamdeseti godina je osnovana i bunjevačka politička stranka na čelu koje su bili Lazo i Agustin Ago Mamužić, koja se borila za narodna prava na zakonu zasnovana, a odnosilo se na bunjevačke škule, na obrazovanje na bunjevačkom jeziku i upotribu bunjevačkog jezika u upravi i sudu. Ago Mamužić koji je bio ideolog stranke rasto je u sridini koja je bila pomađarena, pa ga sa bunjevštinom ništa nije vezivalo sve do momenta dok od

Ivana Antunovića nije dobio junačku pismu "Smrt Smailage Čengića", koju je napiso Ivan Mažuranić, I ona je kod njega probudila narodnu svist. Sa svojim bratom Lazom Mamužićom osnovo je "Pučku kasinu", a po savitu Boze Šarčevića udario je temelje bunjevačkoj stranki. Napio je dva manja dila "Rasprava o osnovnim škulama ", napiso je na mađarskom u kojem je naglasio potribu bunjevačkog jezika u škulama. Drugo dilo je "Jel vira ili nevira naš gradonačelnik", koje je napisano na bunjevačkom jeziku protiv Laze Mamužića, koji je poslidnji godina svoje vladavine više štitio interes Mađara, no svojeg naroda koji ga je izabro.

Lazo Mamužić je 1881. godine sotim programom, od svojeg naroda izabran velikom većinom glasova za narodnog zastupnika, da bi 1884. godine. bio izabran za gradonačelnika na kojem mistu je bio 18 godina, tri mandata po šest godina, tačnije do 1902. godine. Za vrime njegovog mandata u Subotici je puno urađeno, uvedeno je plinsko osvitljenje, tramvajski saobraćaj, izgrađena je bolnica, Crkve Sv. Roke i Đurđa, veći dio centra grada itd. Međutim, zbog napušatnja politike sa kojom je pobidio bio je od istog svojeg naroda i sminjen.[11]

ZAKLJUČAK

Priporoditeljski pokret kod Bunjevaca i ako je kasnio u odnosu na druge narode, uspio je jel je bio autentičan, zasnovan na posebnom nacionalnom, jezičkom, virskom i kulturnom identitetu Bunjevaca. Značajno je istaknit da se razvio i u okviru južnoslovinske ideje, koja je zasnovana na sličnosti južnoslovinski plemena i njevoj borbi za opstanak zbog izloženosti asimaliciji u Austro-Ugarskoj monarhiji. Prihvaćanje južnoslovenske ideje od nacionalno svisni Bunjevaca doprinelo je putom samoopridilenja, ujedinjenju južni Slovena i stvaranju prve južnoslovenske države na kraju Velikog rata 1918. godine.

11 Lazo Vojnić Hajduk, "Ago Mamužić i nacionalni pokret bačkih bunjevačkih Hrvata", str. 199, "Ago Mamužić ostavio je neizbrisive tragove kulturno-političkig i gospodarskog djelovanja, Osnivač je Bunjevačke (Pučke) kasine, Bunjevačke stranke, član je školskog odbora, osnivač i član Bunjevačko-školske zadruge, upravnog odbora zemljodilske štedionice...

LITERATURA

1. Joso Šokčić: "Subotica pre i posle oslobođenja", Subotica 1938.

2. dr Matija Evetović: "Život i rad biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja" – Subotica, 1935.

3. Petar Pekić: "Povijest oslobođenja Vojvodine ", Subotica 1939.

4. Ivan Antunović "Pismo Đeni Duliću pridsedniku subatičke pučke kasine", Kalača 16. Studeni 1878. godine

5. Andrija Anišić: "Vjersko – moralna obnova braka i obitelji" – Subotica, 2013

6. Albe Kuntić: "Počeci borbe za preporod Bačkih Bunjevaca", Beograd 1969.

7. Ante Sekulić: "Bački Bunjevci i Šokci, Školska knjiga", Zagreb 1989.

8. Ivan Sedlak: "Svojim snagama do slobode", Rič Bunjevačke matice, oktobar–novembar 2010. str.15

9. Evetović dr Matija, "Život i rad popa Paje Kujunžića", Pučka kasina 1878, Subotica 2005. godine

10, Mamužić Ago, Je li vira ili nevira naš gradonačelnik Subotica, tiskano kod Josipa Bittermana 1895. god.

11. Krmpotić mr Lazar, 125 godina od osnutka Pučka Kasine 1878. 2003 "Pučka Kasina" 1878 Subotica 2003. god

BUNJEVAC REVIVAL AND THE CULTURE OF BUNJEVCI AT THE TIME OF NATIONAL REVIVAL IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – THE TIME OF IVAN ANTUNOVIĆ

By IVAN SEDLAK, Subotica, Serbia

Abstract: The awakening of national consciousness among Bunjevci in Austria-Hungary is related to the period after the adoption of the Law Article XXXVIII of 1868, which regulated the rights of minorities, the use of mother tongue in schools, in administration and on the court. At that time, Bunjevci were deprived from rights in the fields of education and culture, since the language of education and the official language was Hungarian. Bishop Ivan Antunović was the initiator of Bunjevac national revival, with the support of his closest associate Boza Šarčević. The beginning was very difficult because most of educated Bunjevci were denationalised and Hungarianised, and therefore uninterested. In order to improve this situation, he launched the publishing of "Bunjevačko-šokačke novine" and "Bunjevačko-šokačke vile", which gathered as associates national enlighteners Boza Šarčević, Ago Mamužić, Blaž Modrošić and many others. The development of publishing activities in the Bunjevac language expanded the circle of participants and agitators of Ivan Antunović in national revival. Over times, there appeared the need for institutional organisation, so in 1878, at the initiative of Boza Šarčević, the Nacional Casino (Pučka Kasina) was founded. The casino justified the expectations, being the gathering place for Bunjevac patriots, where all the important activities in wakening national awareness and the advocacy of national interests happened. Other associations also emerged, who performed activities on the economic, cultural and social level, so that all these organised activities grew into a national movement. This struggle for national rights also led to political organisation, so the Bunjevac party was established as well. Due to the great resistance of the Hungarian authorities towards minority rights from the Law Article XXXVIII, it also led to strengthening support of the ideas of Panslavism among the southern Slavs.

Prof. dr Ferenc Nemet
Univerzitet u Novom Sadu
Učiteljski fakultet na mađ. nast. jeziku u Subotici
ferenc.nemet@magister.uns.ac.rs

Leksikalni rad „tvorca bunjevačke riči", nacionalnog preporoditelja Ambrozija Šarčeviča, u drugoj polovini 19. veka

Apstrakt: Jedan od znamenitih bunjevačkih nacionalnih preporoditelja, bio je svakako Subotičanin Ambrozije Šarčević (1820–1899), ugledan pravnik, književnik, publicista, prevodilac, leksikograf i javni radnik, koji je u drugoj polovini 19. veka decenijama obavljao značajnu kulturno-političku misiju. Njegovo ime se najčešće povezuje sa buđenjem nacionalne svesti Bunjevaca, te ga Blaško H. Vojnić naziva „prvim nacionalnim i književnim radnikom bačke bunjevštine", „prvim i najvećim 'budiocem' nacionalne svijesti kod bačkih Bunjevaca i uopće kod Bunjevaca u Mađarskoj", „prvim 'boriocem' bačkih Hrvata", koji „zaslužuje pažnju svih kasnijih generacija Bunjevaca, bačkih i baranjskih Hrvata." Ante Sekulić, pak, ističe značaj njegovih rečnika i njegovu borbu da bunjevački jezik bude ravnopravan sa ostalim jezicima u Ugarskoj. Ova studija sažima njegovo stvaralaštvo, sa posebnim osvrtom na dva (od četiri) rečnika, koji su bili u funkciji lakšeg prevođenja i čuvanja bunjevačke jezičke baštine. A to su: trojezični „školski" (1893) i petojezični „književni" (1894) rečnik, koje je Šarčević sačinio pred kraj života, interesantni ne samo zbog jezičkog korpusa, već i zbog svoje namene.

Ključne reči: Ambrozije Šarčević, bunjevački jezik, trojezični „školski" rečnik (1893), petojezični „književni" rečnik (1894).

Bunjevci su na današnje prostore Bajskog trougla (Subotica-Baja-Sombor) došli u 17. veku, te se od tog perioda može pratiti njihov kulturni kontinuitet. Njihove selidbe bile su, uglavnom, pod vođstvom fratara iz Bosne Srebrene. Ali, pored toga, dovodili su ih na ove prostore i Turci, potom i Austrijanci, pa su ih angažovali ili na teškim zemljoradničkim poslovima ili kao čuvare granice, te je svakako opravdana opaska, da je život Bunjevaca na ovim prostorima, uglavnom bio „između oružja i motike."[1]

Šarčević je rođen u Subotici 30. marta 1820. godine, gimnaziju je pohađao u rodnom gradu, a potom, studije filozofije i prava nastavio u Budimpešti, Nađvaradu i Pečuju.[2] Još kao mlad postao je član prvog Književnog društva u Subotici.[3] Govorio je više jezika: mađarski, hrvatski, latinski, nemački i francuski.[4] Po završetku studija, jedno vreme je službovao u Koložvaru, Požunu i Aljmašu, te se 1860-ih godina vraća u Suboticu gde je živeo i radio sve do svoje smrti, 29. novembra 1899.[5] Imao je dve diplome, te je bio vešt u brzopisu, i bio na glasu kao jedan od najboljih stenografa u Ugarskoj.[6] Njegovu neumornu i predanu aktivnost često su prekidale bolesti, a veliki hendikep, gubitak sluha, pred kraj života primorao ga je da radi na nižim poslovima, i kao arhivar i gruntovničar, sve do penzionisanja.[7]

Blaško H. Vojnić nam otkriva podatak, da se Boza Šarčević oženio Mađaricom, „imao je četiri kćeri koje je učio mađarskom i francuskom jeziku."[8]

Za vreme službovanja u Aljmašu, u Bačkoj, gde je jedno vreme radio kao sudija, postao je saradnik biskupa Ivana Antunovića, te bio, potom,

1 Suzana Kujundžić Ostojić: Književnost kod Bunjevaca. = *Rič Bunjevačke Matice*, februar-mart 2012, 18.

2 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegova dva rečnika. = *Klasje naših ravni*, 2014/1–4, 9–21.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 Ibid.

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Blaško H. Vojnić: *Prilog bibliografiji Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Vojvodini*. Subotica, 1951 (rukopis), 1–2, (u vlasništvu autora) – Supruga mu je bila Ana Vojnić-Tunić (1826–1887).

njegov ideološki sledbenik i najbliži saradnik, a nakon njegove smrti i intelektualni vođa bunjevačkih Hrvata. Tome je podredio svoju celokupnu književnu i publicističku delatnost. Kao saradnik *Bunjevačkih i šokačkih novina* bavio se temom jezičke ravnopravnosti i međunacionalnim odnosima u Ugarskoj,[9] a radio je i na prosvećivanju i boljem informisanju Bunjevaca. Poseban naglasak stavljao je na čuvanje izvornog bunjevačkog jezika, te je – mada nije bio lingvista – uviđajući potrebu za takvim delima, više svojih knjiga posvetio negovanju jezika i jezičkim pitanjima, objavljujući uporedne rečnike, koji su imali svoju praktičnu primenu među đacima i intelektualcima toga doba.[10]

Ne upuštajući se u stručno-jezičke rasprave o tome da li postoji bunjevački jezik, tačnije, da li se tu radi o jeziku, dijalektu ili samo o govoru[11], ipak smo dužni dati njegovo bliže određenje sa aspekta struke. Iz stručne literature izdvaja se nekoliko definicija, pa nam tako Milivoj Ilovac kazuje, da „Bunjevci govore štokavskim dijalektom ikavskog narečja" precizirajući da su „taj jezik doneli kao doseljenici iz jugozapadnih strana naše domo-

9 Objavio je i knjigu o manjinskom pitanju: Sárcsevics Ambrus: *A nemzetiségi kérdés Magyarországban, szerb szempontból*. Bittermann Károly nyomdája, Szabadka, 1865. Bio je to, zapravo, prevod brošure Miloša Popovića, urednika beogradskog *Vidovdana*, od koga je, godinu dana kasnije, jula 1866, preveo i delo *Narodi jugoistočne Evrope i njihova budućnost* (*Európa délkeleti nemzetei és azok jövője*) koje je izdao u Subotici (Anonim: Egy szerb politikai munka magyar fordításban = *Vasárnapi Ujság*, 10. jun 1866, str. 280.) Njegov rad beleži i istorija mađarske književnosti.

10 Ambrozije Šarčević: Zbirka mudrih i poučnih izrekah, na korist bunjevačkog puka. Subotica, K. Bittermann, 1869; Ambrozije Šarčević: Magjarsko-jugoslovenski politički i pravosudni riečnik, magjarsko-jugoslavenski dio. Subotica, K. Bittermann, 1870; Ambrozije Šarčević: Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči. Subotica, Udova K. Bittermanna, 1870; Sárcsevics Ambrus: Elemi népiskolai magyar-bunyevácz-sokacz szótár. A bunyevácz-sokacz ajkuak népiskoláiban, a tanítóknak magyar nyelven vezetett tanítása és a növendékek alapos tanulása megkönnyítésére. Nyomatott Székely Simonnál, Szabadka, 1893; Sárcsevics Ambrus: Magyar-szerb-horvát-bunyevácz-sokacz könyvészeti szótár. A könyvolvasás megkönnyítése végett. Szabadka, Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában, 1894.

11 Na tu temu, detaljnije videti: Žarko Bošnjaković–Biljana Sikimić: *Bunjevci*. Etnodijalektološka istraživanja 2009. Nacionalni Savet Bunjevačke Nacionalne Manjine, Subotica – Matica srpska, Novi Sad. Subotica–Novi Sad, 2013.

vine sedamdesetih godina sedamnaestog veka."[12] Ante Sekulić, je, pak, mišljenja da je bunjevački jezik „bio prezren, pastirski jezik, koji ne dolikuje u gospodarske dvore, pa još ni u gazdačke pridnje sobe, već tamo natrag među čeljad."[13] Po njemu, jezik kojim je Šarčević pisao svoja dela, zapravo je hrvatska štokavsko-ikavska bunjevština,[14] dok Ivan Popović tvrdi, da se tu zapravo radi samo o govoru, tačnije, a bačkom bunjevačkom govoru, te je navodi kao „lep primer ukrštenog govora uopšte."[15] Bilo kako bilo, govor bačkih Bunjevaca je opisan u udžbenicima dijalektologije, i to od strane više autora,[16] a prema mišljenju Žarka Bošnjakovića i Biljane Sikimić, „budući da bački Bunjevci nemaju standardizovan jezik, idiom kojim se oni služe, možemo nazvati samo govorom. Taj govor je deo mlađeg ikavskog dijalekta, koji pak pripada štokavskom narečju."[17]

Ambrozije Šarčević je u svojim delima iz druge polovine 19. veka, dakako, govorio o Bunjevačkom jeziku, koji se, kao termin odomaćio nakon Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe, a često i dosledno je isticao svoju bunjevštinu.[18] Ante Sekulić nam, govoreći o njegovom stvaralaštvu, skreće pažnju na to da je „bio ponajviše kulturni djelatnik, borac za jezik svojih sunarodnjaka: sve što je pod njegovim imenom objelodanjeno izravno, neposredno je vezano za 'bunjevački jezik' (…) Nije sporna istina da

12 Milivoj Ilovac: O pravopisu i jeziku Bunjevaca. = *Književni sever*, 1927/3–4, 108–113.

13 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegovi rječnici. = *Filologija*, 1980–1981/10, 182–183.

14 Ibid, 185.

15 Ivan Popović: O bačkim bunjavačkim govorima. = *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 1953/I, 123–146.

16 Detaljnije vidi: Josip Lisac: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narečja i hrvatski govori tolačkog narečja*. Golden marketing–Tehnička knjiga, Zagreb, 2003, 50–76; Miloš Okuka: *Srpski dijalekti*. SKD Prosvjeta, Zagreb, 2008, 288–292; Dalibor Brozović–Pavle Ivić: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža", Zagreb, 1988, 61–63; Asim Peco: *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Naučna knjiga, Beograd, 1980, 120–121.

17 Žarko Bošnjaković–Biljana Sikimić: *Bunjevci*. Etnodijalektološka istraživanja 2009. Nacionalni Savet Bunjevačke Nacionalne Manjine, Subotica – Matica srpska, Novi Sad. Subotica–Novi Sad, 2013, 190.

18 Ibid, 189.

je svojim *tolmačima* i *ričnicima* skupio (koliko je mogao i znao) govorno blago svoje bunjevštine."[19]

Šarčević je posebnu pažnju posvetio prikupljanju usmenog stvaralaštva Bunjevaca, u tome je bio među prvima, pa je osim njegove zbirke poučnih izreka (*Zbirka mudrih i poučnih izrekah, na korist bunjevačkog puka*. Subotica, K. Bittermann, 1869) svakako vredno spomenuti da je rezultate svog sakupljačkog rada, 1869. godine publikovao i u *Bunjevačko-šokačkom kalendaru*, koji je uređivao.[20]

Povodom njegove smrti subotički list *Bácskai Hírlap* 1. decembra 1899. posvetio je poveći članak „tvorcu bunjevačke riči."[21] U tekstu se navodi da je bio „oduševljen borac za bunjevački jezik sve do svoje smrti", te „najushićeniji Bunjevac ovoga veka."[22]

Vrednujući njegov javni i književni rad, Blaško H. Vojnić nam kazuje, da je on bio „otac bunjevštine", te da je „njegova zasluga što se ovaj dio hrvatskog naroda nije izgubio u učmalosti i neznanju i u krajnjoj liniji što su ovi krajevi sačuvali svoju etnografsku boju na osnovu koje su postali sastavni dio jugoslovenskih zemalja."[23] Vojnić nas upućuje i na okolnost, da je u radu Ambrozija Šarčevića važan trenutak bio njegovo upoznavanje sa srpskim političarem Ilijom Garašaninom, tada predsednikom Državnog saveta Srbije, do kojeg je došlo, sasvim slučajno, kod jednog lekara u Budimpešti.[24] On se tad, navodno požalio Garašaninu, „da se bunjevačka školovana omladina pomađarila i mađarstvo uzima sve većeg maha i nema

19 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegova dva rečnika. = *Klasje naših ravni*, 2014/1–4, 9–21.

20 Suzana Kujundžić Ostojić: Književnost kod Bunjevaca. = *Rič Bunjevačke Matice*, februar-mart 2012, 18.

21 Anonim: Sárcsevics Ambrus. A „bunyevác ige" megteremtőjének halála. = *Bácskai Hírlap*, 1. decembar 1899, 1.

22 Ibid. – Uzrok njegove smrti je, inače, bio nesretan slučaj: nekoliko nedelja ranije, izlazeći iz građanske čitaonice u Subotici pregazio ga je fijaker, i to je, nešto kasnije dovelo do njegove smrti.

23 Blaško H. Vojnić: *Prilog bibliografiji Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Vojvodini*. Subotica, 1951 (rukopis), 1–2, (u vlasništvu autora).

24 Ibid.

ko da to zaustavi."[25] Tada ga je Garašanin bodrio, da on povede tu akciju u interesu Bunjevaca, u suprotnom bi, kako je rekao „ako se ovako dalje produži, to značilo potpunu nacionalnu smrt vašeg naroda."[26] To poznanstvo je uskoro preraslo u prijateljstvo, a njihovi razgovori su potom nastavljeni u Subotici, Temišvaru pa i Beogradu, gde je Garašanin više puta primio mladog subotičkog pravnika.[27] Direktna posledica toga, bilo je to, da je Šarčević „na sopstven, bački način, lagano otpočeo akciju za buđenje nacionalne svesti kod Bunjevaca."[28] Propovedao je „bunjevačku svijest", i nije se opredelio ni za Srbe ni za Hrvate, već za nešto šire – za jugoslovenstvo.[29]

ČETIRI REČNIKA ZA ČETVRT VEKA

Bibliografija Boze Šarčevića poznaje četiri različita rečnika, koje je autor izdao tokom skoro četvrt veka,[30] i to raznim prigodama, od kojih su tri bili u funkciji lakšeg prevođenja i čuvanja bunjevačke jezičke baštine. Za sastavljanje prvog stručnog (pravnog) rečnika (*Magjarsko–jugoslovenski politički i pravosudni riečnik*, *magjarsko–jugoslavenski dio*. *Magyar-délszláv közigazgatási és törvénykezési műszótár. Magyar-délszláv rész*. Szabadka, K. Bittermann, 1870) inspiraciju je svakako imao u svojoj pravničkoj struci, te je u to zasigurno utkao i svoje bogato advokatsko iskustvo, koje je u višenacionalnoj sredini, kakva je bila Subotica, značio, pre svega, potrebu sporazumevanja na više jezika, a unutar toga i poznavanje uporedne pravne terminologije. Upravo je ovo njegovo delo imalo intenciju da pomogne u prevazilaženju jezičkih barijera u domenu prava i politike, pre svega tačnim prevodima stručnih termina iz ovih oblasti. Po Istvánu Nyomárkayju, to je „vrijedno djelo s povijesnog jezikoslovnog stajališta. Riječ je o prvom

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Ibid.

28 Ibid.

29 Ibid.

30 Blaško H. Vojnić: *Prilog bibliografiji Bunjevaca, Šokaca i Hrvata u Vojvodini*. Subotica, 1951 (rukopis u vlasništvu autora).

terminološkom rječniku jedne narodnosti u historijskoj Ugarskoj, značajnom i po korištenim uzorima i vrelima (…) te može poslužiti i kao podloga za poredbena istraživanja."[31]

Drugi rečnik, (*Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslavenskih riči na korist prijateljah bunjevačko–šokačke književnosti*. Subotica, Udova K. Bittermanna, 1870) trebao je da olakša razumevanje južnoslavenskih književnih i zemljopisnih pojmova za Bunjevce i Šokce, i tu se zapravo radi o jednojezičkom rečniku.[32] Jednojezičnost, sam Šarčević objašnjava time, što je „u to vreme, većina čitalaca Bunjevačkih i Šokačkih Novina nije znala nijedan od stranih jezika (nemački, latinski, italijanski, mađarski), te bi dvojezični rečnik bio od male koristi."[33] Šarčević, takođe navodi veliku disproporciju u broju reči koje koriste Bunjevci i Šokci (300–400) u odnosu na Srbe i Hrvate (5.000–6.000), kao i specifičnost jezičkog korpusa, koji se, u pogledu bunjevačkog jezika (koji još nije izrastao u jednoznačan književni jezik) ogledao u tome, da su se reči pretežno odnosile na svakodnevne molitve, obradu zemlje, rodbinske odnose i na društveni život.[34] U svom rečniku, Šarčević pravilno naglašava međusobni uticaj jezika sredine, to jest, značaj međujezičkih kontakta koji su doveli do toga da u bunjevačkom i srpskom jeziku nalazimo dosta reči iz grčkog i turskog a u mađarskom prepoznajemo izraze slovenskih jezika.[35] Interesantna mu je primedba, koja se odnosi na to, koliko geografsko okruženje i podneblje utiče na jezički korpus. Bunjevci – navodi Šarčević – nemaju nazive za planinske biljke, zveri i

31 Josip Buljovčić: Leksikografski rad Ambrozija Šarčevića. = *Klasje naših ravni*, 2002/1–2, 8–14.

32 Žarko Bošnjaković–Biljana Sikimić: *Bunjevci*. Etnodijalektološka istraživanja 2009. Nacionalni Savet Bunjevačke Nacionalne Manjine, Subotica – Matica srpska, Novi Sad. Subotica–Novi Sad, 2013, 217; O ovom rečniku detaljnije videti: Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegovi rječnici. = *Filologija*, 1980–1981/10, 173–197.

33 Žarko Bošnjaković–Biljana Sikimić: *Bunjevci*. Etnodijalektološka istraživanja 2009. Nacionalni Savet Bunjevačke Nacionalne Manjine, Subotica – Matica srpska, Novi Sad. Subotica–Novi Sad, 2013, 217.

34 Ibid.

35 Ibid.

ptice, kao ni za morske životinje, budući da žive u ravnici.[36] Po nekim istraživačima, *Tolmač* je, sa svojih 10.000 reči njegovo najvažnije delo, budući da je reči sadržane u njoj, po kazivanju autora „narod već zaboravijo, el ji nije ni znao."[37]

Za nas su (i zbog jezičkog korpusa ali i zbog namene) svakako najinteresantnija ona dva rečnika, koje je Šarčević sačinio pred kraj života, a to su: Trojezični „školski" (1893) i petojezični „književni" (1894) rečnik na koje ćemo se, nadalje, detaljnije osvrnuti.

TROJEZIČNI, „ŠKOLSKI" REČNIK (1893)[38]

Da bi u potpunosti mogli razumeti namere Ambrozija Šarčevića, koje su ga potkraj 19. veka usmerile na sastavljanje jednog, trojezičnog, mađarsko-bunjevačko-šokačkog „školskog" rečnika u Subotici, potrebno je naglasiti, da je Subotica, u to vreme bila „najvažnije središte bačkih Bunjevaca."[39] Na njihov etnički i jezički položaj, u multinacionalnoj sredini, skreće nam pažnju Stjepan Beretić, naglašavajući snažan međuetnički i međujezički uticaj kojima su bili izloženi kao „rubna zajednica", a koji je ponekad bio toliko izražen, da je uticao i na gubljenje identiteta: „Na rubovima etničkog prostora mnogih naroda zaborav vlastita identiteta, kulture i jezika bio je česta i gotovo zakonita pojava. Tako je, primjerice, u doba podunavske monarhije velik broj Bunjevaca pomađaren, osobito oni među

36 Ibid.

37 Mr Suzana Kujundžić-Ostojić: Priporodna književnost – Ivan Antunović i njegovi slidbenici (internet-izvor: http://www.bunjevci.net/knjizevnost/11 korišćen 4. 02. 2016.)

38 Sárcsevics Ambrus: *Elemi népiskolai magyar-bunyevácz-sokacz szótár*. A bunyevácz-sokacz ajkuak népiskoláiban, a tanítóknak magyar nyelven vezetett tanítása és a növendékek alapos tanulása megkönnyítésére. Nyomatott Székely Simonnál, Szabadka, 1893; – Izraz školski stavili smo pod navodnike, zbog toga što ovaj mali rečnik, nije bio verifikovano školsko izdanje.

39 Stjepan Beretić: Kojim Bunjevcima je stalo da budu Hrvatima a kojima nije?! [Povijesni trenutak] = *Katolički list Zvonik*, mart 2006, br. (03) 137. (internet-izvor: http://www.zvonik.rs/arhiva/1372/index.html korišćen 4. 02. 2016.)

njima koji su bili obrazovani, bogati i društveno ugledni. Budući da između njih i Mađara nije bilo civilizacijske barijere, jer su i jedni i drugi pripadali kršćanskom zapadu, u trenutku kad su ovladali mađarskim jezikom i kad su počeli sudjelovati u društvenom životu Ugarske, ti su Bunjevci zapravo lako postajali Mađarima."[40] Šarčevič je, prepoznavši tu neumitnu zakonitost, svojim rečnikom krenuo o odbranu bunjevačkog (i šokačkog) jezika, kulture i identiteta, i to ciljano, kod najrizičnije kategorije – bunjevačke i šokačke školske dece. Po svojoj prilici, smatrajući da je sa aspekta učenja jezika i izgrađivanja nacionalnog identiteta taj uzrast presudan, te da je odbranu jezika i kulture upravo tu potrebno otpočeti.

Josip Buljovčić je mišljenja da je „ovo delce svojevrstan prilog njegovoj dugogodišnjoj akciji za uvođenje materinskoga jezika bunjevačke djece u školsku nastavu" te da su mu „za ugled poslužili hrvatski udžbenici", budući da su u bunjevačkim narodnim školama u upotrebi bili isti udžbenici kao u Hrvatskoj.[41]

Ova sveska malog formata, od svega 26 numerisanih strana, zapravo je mađarsko-bunjevačko-šokački uporedni rečnik[42], namenjen učenicima narodnih škola, koja danas predstavlja pravi izdavački kuriozitet, a kojeg je napisao i izdao (kako je naznačeno na naslovnoj strani) Ambrozije Šarčević (u mađarskoj verziji: Sárcsevics Ambrus).[43] U dužem podnaslovu, autor precizira da je ovaj džepni rečnik zapravo namenjen „upotrebi u bunjevačko-šokačkim narodnim školama, da olakša podučavanje učiteljima koji predaju na mađarskom jeziku, te da i učenicima olakša temeljnije učenje."[44] Štampan je 1893. u Subotici, u štampariji Šimona Sekelja, a iz sadržaja se vidi, da je ona bila podeljena u jedanaest kratkih poglavlja-terminoloških celina (*Opće riči; Jezikoslovlje, slovnica; Računonauka; Zemljopis; Prirodo-*

40 Ibid.

41 Josip Buljovčić: Leksikografski rad Ambrozija Šarčevića. = *Klasje naših ravni*, 2002/1–2, 8–14.

42 U rečniku, zapravo nemamo tri uporedna prikaza pojmova, već samo dva, to jest, mađarski i bunjevačko-šokački.

43 Videti podatke sa primerka u vlasništvu autora.

44 Ibid.

pis; Životinsko carstvo; Carstvo rastlinsko; Rudarstvo carstvo; Čoviko nauka; Prirodo nauka; Ustavo slovlje).[45] Budući da se tu radilo o privatnom izdanju autora, na naslovnoj strani je naznačeno da se rečnik „može naručiti u Subotici, kod autora ili kod izdavača", te je naznačena i interesantna preporuka, da je ova „sveska pogodna za školski poklon."[46]

Bliža analiza ovoga dela pokazuje, da je Šarčević imao poteškoća sa nazivima pojedinih naučnih oblasti, da se često prepoznaje doslovni prevod sa mađarskog, a da se mogu naći i netačni ekvivalenti. Po zaključku Josipa Buljovčića Šarčević je „i ovim svojim malenim rječnikom pokazao da postoji stručno nazivlje i na, kako ga on naziva 'bunjevačkom' jeziku, da je ono pogodno za uporabu u školama, te da se ne može govoriti o nedoraslosti toga jezika za obrazovnu funkciju, kako su, inače, tvrdili protivnici preporodnih aktivnosti."[47]

PETOJEZIČNI „KNJIŽEVNI" REČNIK (1894)[48]

Najverovatnije, ohrabrem uspehom svog džepnog, „školskog" rečnika, Šarčević je godinu dana kasnije, 1894. u Subotici, u istoj štampariji izdao svoj petojezični[49] (mađarsko-srpsko-hrvatsko-bunjevačko-šokački) „književni" rečnik na 136 strana.[50] „Književni" je bio zbog toga, što je u podnaslovu rečnika, navedena i njegova svrha, to jest, da je namenjena „za lakše čitanje knjiga."[51] Autor je naznačen kao urednik, a u podužem predgovoru (napisanom 1. maja 1894) nam kazuje, koji su ga porivi naveli na sasta-

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Josip Buljovčić: Leksikografski rad Ambrozija Šarčevića. = *Klasje naših ravni*, 2002/1–2, 8–14.

48 Sárcsevics Ambrus: *Magyar-szerb-horvát-bunyevácz-sokacz könyvészeti szótár.* A könyvolvasás megkönnyítése végett. Szabadka, Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában, 1894.

49 Rečnik je zapravo bio četvorojezični, jer je bunjevačko-šokački, kao i kod prethodnog rečnika, smatran jednim jezikom.

50 Videti podatke s primerka u vlasništvu autora.

51 Ibid.

vljanje i izdavanje ovog rečnika.[52] Pre svega napominje, da je namenjen svima onima, koji žele uticati na dušu i srce Bunjevaca i Šokaca, i to rečju i pismom, koji ih žele podučavati i uvesti u javni život. Kao snažan argument u prilog izdavanja rečnika, Šarčević navodi da je bunjevačko-šokački jezik, na svoju veliku štetu, isključen iz zvanične upotrebe pred vlastima, pred sudom, i u javnoj upravi, te da je podučavanje na maternjem jeziku ukinuto u bunjevačko-šokačkim narodnim školama.[53] Shodno tome, kaže Šarčević, verski i svetovni, bunjevačko-šokački intelektualci nisu ni bili u mogućnosti, da svoj maternji jezik savladaju u onoj meri, koja bi im omogućila da se na adekvatan način i pismeno izražavaju. Istovremeno, tvrdio je, da ni župnici ne govore uvek, savršeno svoj maternji jezik, te da ih to sprečava u tome da efikasno komuniciraju sa svojim vernicima. „Sve to me je navelo – kaže Šarčević – da u svom dobu, koji već izuskuje mir, napišem ovo delo, i da time pomognem narodu u njegovom jezičkom problemu, koji je za žaljenje."[54]

Važan podatak koji Šarčević iznosi u predgovoru je taj, na koje se izvore oslanjao. On tu jednoznačno ukazuje, na po njemu izvanredan *Mađarsko-srpski rečnik* Blagoja Brančića i dr Đorđa Dere, profesora novosadske srpske gimnazije, koji su oni sačinili na poziv Mađarske Akademije Nauka, ali „i druga stručna izdanja."[55] Iz tih izdanja je, kako je formulisao, „sažeo književne termine, i to tako, da uz njihovu pomoć ljudi mogu da izraze

52 Sárcsevics Ambrus: *Magyar-szerb-horvát-bunyevácz-sokacz könyvészeti szótár.* A könyvolvasás megkönnyítése végett. Szabadka, Nyomatott Székely Simon könyvnyomdájában, 1894, I–IV.

53 Ibid.

54 Ibid.

55 Ibid. – Blagoje Brančić–dr Đorđe Dera: *Srpsko-mađarski rečnik*. Potporom kr. Ugarskog ministarstva bogočasti i javne nastave iz Fekešhazijina fonda. Svojina pisaca. Srpska Manastirska Štamparija, Novi Sad, 1894; Brančić i Dera, u predgovoru rečnika navode, da su se pored svojih istraživanja i novijih izvora oslanjali, većim delom na rečnike Vuka Karadžića i Đorđa Popovića, ali i na rečnik Novaka Radonjića, koji je tada još bio u rukopisu. Iz tog jezičkog korpusa je Šarčević crpio termine, dodajući im one, koje je sam prikupio, ili prepisao iz stručne literature. Svakako iznenađuje njegova brzina u sastavljanju, budući da je i delo Brančića i Dere objavljeno iste godine kada i njegov *Szótár*.

svoje misli, da mogu pronaći, razumeti i čitati mađarske književne izraze."[56] Posebno je napomenuo i to, da prilikom izrade rečnika, zbog obimnosti, nije mogao određene reči da naznači posebno sa **i** i sa **e**, kao ni sa **ie**, pa je tako, umesto toga koristi samo **i**.[57]

Stručnjaci ovom rečniku zameraju što je zanemario naglasak, a kao njegovu vrednost ističu, da je „svojevrsna riznica za svakog znatiželjnika koji želi proučiti leksičko blago piščeva zavičaja."[58]

Koliki je bio stvarni uticaj ovog rečnika na čuvanje i negovanje šokačkog i bunjevačkog jezika, „u zakašnjelom preporodu bunjevačko-šokačkog puka" o tome, bez valjane činjenične građe možemo samo nagađati. Prema oceni Ante Sekulića „izrađen i napisan krajem prošlog stoleća, Šarićev *Szótár* bio je namenjen ponajprije madžarskom čitateljstvu pa je tiskarskih pogrešaka u madžarskim rečima malo, ali zato ih obilato ima u hrvatskim („bunjevačkim") natuknicama."[59] Bilo kako bilo, pojava jednog višejezičnog rečnika krajem 19. veka u severnoj Bačkoj, svakako je bio znak ne samo regionalne specifičnosti i stvarne potrebe manjina u okruženju, već i sredstvo za olakšanje njihove međusobne komunikacije, pa samim tim i suživota.

* * *

Sagledavajući leksikalni rad Ambrozija Šarčevića potrebno je imati u vidu, da se radi o autoru, koji nije učeni lingvista, niti verzirani pisac rečnika, on je više zaljubljenik nego naučnik, te u njegovim rečnicima svakako ne treba tražiti terminološku perfektnost i lingvističku sistematičnost. Ali su njegova dela imala za cilj da pokažu jezičko blago i bogatstvo bunjevačkog i šokačkog jezika, koji je vredan priznanja, čuvanja i negovanja. I ne samo to, već činjenicu, da taj jezik nije siromašniji od drugih, već izražajno bogat i leksikalno sadržajan. Kako nam kazuje Suzana Kujundžić-Ostojić

56 Ibid.

57 Ibid.

58 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegova dva rečnika. = *Klasje naših ravni*, 2014/1–4, 9–21.

59 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegovi rječnici. = *Filologija*, 1980–1981/10, 194.

„Šarčević je bijo poznat po svojoj tvrdo-bunjevačkoj jezičkoj struji. Njegov stav je bijo da triba pisat bunjevačkim jezikom, od čije izvorne varijante ne triba odstupat i od kojeg tokom vrimena triba napravit standardnu varijantu."[60]

Kako navodi stručna literatura, sve do sada, na žalost „nema znanstvene obradbe Šarčevićevih djela niti je svestrano poučen životni put značajnog djelatnika u životu bačkih Bunjevaca."[61]

Njegov rad je podsticalo saznanje, da je potrebno nešto učiniti u odbranu bunjevačko-šokačkog jezika, koji je bio potisnut iz javne upotrebe, i iz škola, a bio slabo korišćen od strane tadašnje šokačke inteligencije. Tada još nije bio dosegao razinu književnog jezika, ali je svakako značio osnovni stožer u odbrani nacionalnog identiteta, i borbe protiv izražene mađarizacije. U njegovom radu „lako je zamjetiti da mu je stalo do otkrića ljepote govora njegovog zavičaja, zatim do pouke sunarodnjaka u jeziku, kako bi što bolje razumeli knjigu."[62]

I upravo u tom kontekstu treba sagledati pionirski rad ovog subotičkog advokata i javnog radnika, koji se pera latio zbog spoznaje, da je odbrana maternjeg jezika i govora *zadnja linija odbrane* nacionalnog identiteta, a rečnik efikasno sredstvo za ostvarenje tih ciljeva. Kao što je pred kraj života govorio, kao kakav zakasneli preporoditelj: „Ta narod u jeziku živi (…) Uzmi mi jezik, uzeo si mi (…) poriklo, prosvitu, um i razum moj. (…) Jezik je narodu najveća dragocinost. Svetinja!"[63]

60 Mr Suzana Kujundžić-Ostojić: Priporodna književnost – Ivan Antunović i njegovi slidbenici (internet-izvor: http://www.bunjevci.net/knjizevnost/11 korišćen 4. 02. 2016.)

61 Ante Sekulić: Ambrozije Šarčević i njegova dva rečnika. = *Klasje naših ravni*, 2014/1–4, 9–21.

62 Ibid.

63 Ibid.

LEXICAL WORK OF "THE CREATOR OF THE WORDS OF BUNJEVCI ", A NATIONAL REVIVAL AMBROZIJE ŠARČEVIĆ, IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

By Prof. FERENC NEMET, PhD, Subotica

Abstract: One of the famous Bunjevac national revivers was for sure Ambrozije Šarčević from Subotica (1820-1899), a distinguished lawyer, a writer, a publicist, a translator, a lexicographer and a public worker, who in the second half of the 19th century had performed a significant cultural and political mission. His name is the most frequently associated with the awakening of the national consciousness of the Bunjevci, so that Blaško H. Vojnić called him "the first national and literary worker of Bunjevac national identity", "the first and the greatest" agitator "of national consciousness with the Bunjevci in Bačka and in general with the Bunjevci in Hungary" "the first fighter" of the Croats in Bačka, who "deserves the attention of all later generations of the Bunjevci, as well as the Croats from Bačka and Baranja." Ante Sekulić, however, emphasizes the importance of his vocabulary and his struggle to make the Bunjevac language equal with other languages in Hungary. This study summarizes his work, with a special emphasis on two (of the four) dictionaries, which were used to facilitate the translation and preservation of the Bunjevac linguistic heritage. These are: a trilingual "scholastic" (1893) and a five lingual "literary" (1894) dictionary, made by Šarčević by the end of his life, interesting not only for its linguistic corpus, but also for its purposes.

Keywords: Ambrozije Šarčević, language of Bunjevci, a trilingual "scholastic" dictionary (1893), five lingual "literary" dictionary (1894).

Dr Suzana Kujundžić Ostojić
Etnolog i antropolog i magistar književnosti
Centar za kulturu Bunjevaca Subotica
suzanako@gmail.com

Bunjevačka književnost i borba za posebnost bunjevačkog govora i jezika Bunjevaca

Apstrakt: Rad prikazuje pregled bunjevačke književnosti i njezinu podilu na usmenu i pisanu. Opisiva nastanak i sadržaj usmene književnosti, ko i pisanu bunjevačku književnost, podiljenu u četri perioda, ko i proces i razloge za standardizaciju bunjevačkog govora u jezik. Prikaziva i probleme i nedoumice na putu standardizacije jezika.

Ključne reči: usmena i pisana bunjevačka književnost, vrste i podila književnosti kod Bunjevaca, periodi u bunjevačkoj književnosti, proces standardizacije bunjevačkog govora.

BUNJEVAČKA KNJIŽEVNOST

Bunjevačka usmena i pisana književnost počinje se pratit od seobe Bunjevaca na prostore severne Bačke. Narodna književnost nastajala je vikovima, od darovitog pojedinca koji bi je iznidrio, pa do njezinog čuvanja i prinošenja s kolina na kolino. U njoj su sačuvana sićanja na kadgodašnju pradomovinu, borbu s Turcima, čuvanje Krajine, seobu u Bačku. Bunjevačku usmenu književnost možemo podilit na lirsku i epsku. U lirskoj su brojne vrste pisama: ljubavne, dičije, pobožne, bećarci, šalajdani, šaranci, pisme o radu i nuz rad; zatim obredne pisme kod razni običaja, el obredne pisme: kraljičke, koledarske, svatovske i tužbalice (prašćalice, žaljenje za pokojnim). U epske pisme, al ima ji i lirski, ubrajaje se groktalice, koje

divane o junačkoj prošlosti Bunjevaca, ispivane uglavnom u desetercima i ima ji oko stotine. Pored ove podile, pisme se dile i po tom što se nike od ovi vrsta donete iz pradomovine, pa se zbog tog nazivaje starovinske i take su: groktalice, kraljičke i koledarske, dok su ostale nastale na ovim prostorima, posli seobe.

Razvijeni su i prozni oblici bunjevačke usmene književnosti: od bajki, legendi, anegdota, poslovica, zagonetki i brzalica. Kod Bunjevaca ima oko 1000 narodni pripovidaka, što je u odnosu na ostalo sačuvano usmeno stvaralaštvo puno.[1] Narodne pripovitke i umotvorine skupljali su i: Ive Prćić, Ambrozije Šarčević, Blaško Rajić, Marko Pejić, Grgo Bačlija, Ana Vojnić Kortmiš.[2]

Svist o vridnosti usmenog stvaralaštva kod Bunjevaca javila se tokom XIX vika. Prvi tragovi sakupljačkog rada nalaze se 1869. godine u „Bunjevačko šokačkom kalendaru", zatim 1873–1876. godine u „Bunjevačko-šokačkoj vili" izlazi oko trideset kraljički pisama. Riznica narodni pripovidaka i pisama je i „Subotička Danica" koja, ko kalendar, izlazi jedared godišnje, počev od 1884. pa do 1946. godine. Prvu zbirku narodne književnosti, groktalica, pod nazivom „Narodno blago", objavio je Blaško Rajić, 1910. godine, a dopunjeno izdanje 1923. godine. Milivoj V. Knežević objavio je „Bunjevačke narodne pesme" 1930. godine u Subotici. U sastav knjige uvrstio je samo kraljičke i svatovske pisme tj. groktalice. Ive Prćić, skupljenu građu bunjevački narodni pisama objavljivo je u „Danici", i u dvi knjige „Bunjevačke narodne pisme" 1939. i 1971. godine koja je izašla posthumno.

Bunjevačka pisana književnost počinje se pratit od onog vrimena kad su se Bunjevci doselili u bačku ravnicu. Pismenost, a samim tim i književnost, morala je postojat i prije njevog doseljenja. Fra Bernardin Unji[3] u knjigi „Istorija Šokaca, Bunjevaca i bosanskih Franjevaca" ukaziva na oba-

1 Vujkov, Balint: *Narodne pripovetke i narodni pripovedači kod Bunjevaca*, Bunjevačko kolo, novembar, godina II, knjiga III, sveska 10, Subotica, 1934.

2 Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi i šokci,* Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 294.

3 Bernardin, Unji: *Istorija Šokaca, Bunjevaca i Bosanskih franjevaca*, Mađarsko bratstvo, Budimpešta, 1947.

vezno postojanje pisani dokumenata i knjiga u franjevačkom samostanu Bosne Srebrene.

Svaka književnost, pa i bunjevačka, mora se posmatrat u okviru istorije, politički i drugi važni dilova, koji su na najneposridniji način uticali na njezino stvaranje. Književnost kod bački Bunjevaca možemo podilit u četri perioda: I Od Mihovila Radnića do Ivana Antunovića; II Priporodna književnost od Ivana Antunovića do Blaška Rajića, III Period novije književnosti od I do II svitskog rata, IV Od kraja XX vika pa do danas.

I
OD MIHOVILA RADNIĆA DO IVANA ANTUNOVIĆA

Najstarija bunjevačka književnost je crkvenog i pobožnog karaktera, pisali su je franjevci, kapistranci iz provincije[4] Bosne Srebrene.[5] Došli su zajedno sa narodom, kojem su pomagali u seobi. Ova književnost pisana je kako bi pružala utihu napaćenom narodu. Te činjenice zajedničke su i za slavonsku i bunjevačku književnost, pisanu štokavskim ikavskim, il kako su ga oni zvali ilirskim jezikom. Ondašnjim piscima bila je poznata i dostupna ista literatura, dubrovačka književnost, a svi su pisali bosanskom ćirilicom.[6] Tek kasnije pišu latinicom, čija je ortografija bila neujednačena i ličila je na mađarsku el nemačku.[7] Vasa Stajić tvrdi da je bunjevački govor bio jezik zvaničenja u Bačkoj tokom XVIII vika, te da su na njim pisali činovnici, po županijama i ostaloj administraciji.[8] U ovom ranom periodu nije lako odredit ko je bunjevački pisac, jel jezik kojim pišu zovu ilirskim, koji će tek krajom XVIII vika nazivat bunjevačkim, kad se i pojam Bu-

4 Pod provinciju Bosne Srebrene u to vrime potpadala je: cila Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Slavonija i južna Ugarska.

5 Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci,* str. 273.

6 Knežević, V. Milivoje: *Преглед буњвачке књижевности*, Književni sever, 1927. godine, str. 26.

7 Buljovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, *Filološki ogledi*, Subotičke novine, Subotica, 1996, godine, str. 89–91.

8 Stajić, Vasa: *Bunjevački govor kao jezik zvaničenja u Bačkoj*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 39-42, књига XIII, Нови Сад, 1940, стр. 162.

njevac počinje upotribljavat. Spasoje Vasiljev u knjigi „Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku" odredio je bunjevačke pisce tako što je za smatro sve one koji su boravili na bunjevačkim teritorijama.

Bunjevačka književnost nosi korene iz Bosne, a njezini nastavljači su bunjevački franjevci, koji su većinom proveli makar i kraće vrime u Vatikanu, di su imali prilike upoznat sa virskom književnošću Dubrovnika. Za nju su mogli znat i priko dubrovački franjevaca. Zato je u ovoj ranoj bunjevačkoj književnosti više nego očigledan uticaj Andrije Kaćića Miošića, franjevca Matije Divkovića, Matije Antuna Reljkovića. „Tako je pobožna, epska i rodoljubiva, u izvesnom smislu i racionalistička književnost ostalih pokrajina naših našla svoje predstavnike i nastavljače i među bunjevačkim franjevcima."[9]

Prvi bunjevački pisac je Mihajlo Radnić – Bačvanin, rođen u Kaloči 1636. a umro 1707. godine. On je prva generacija Bunjevaca koja je rođena u Bačkoj. Ko mlad pristupio je u franjevački red male braće, provincije bosansko-srebrene. Bio je gvardijan Olova, u Fojnici izabran za kustoda provincije 1682, odlazi u Španiju u Toledo, di je imenovan za ministra i komesara Bosne franjevačkog reda, od 1684. do 1690. godine. Bio je i na mistu budimskog gvardijana od 1702. do 1705. godine. Nadimak Bačvanin je sam sebi dao, a smatra se da je to zato što je boravio u samostanu u Baču, di se čuvaje dvi njegove knjige. Radnić piše ikavicom, koju povrimeno miša sa ijekavicom. Prva bunjevačka štampana knjiga je „Razmišljanja pribogomijona od ljubavi božje, složeno i izvađeno u jezik slovinski – bosanski, iz Sv. pisma i razlikieh načiteljah" štampana u Rimu 1683. godine, druga izlazi iste godine i na istom mistu „Pogargegne izpraznosti od svijeta u tri diela razdiegleno – De contemptu vanitatummundi – libres tres – Illirico idiomate. Složeno i izvedeno u jezik slovinski bosansky iz Sv. Pisma i razlikye izkuscainie naučitelja i pisca, po fra Mihailu Radnicu – Bacaninu.", koja se čuva u Matici srpskoj. *Fra Antonije Bačić*, iz Vrbe, takođe piše na ikavici, a u Pečuju 1773. pod naslovom „Život majke Božije, Kraljice i Gospođe naše prisvete Divice Marije", u Pečuju 1773. godine. *Fra Lovre Bračuljević* rođen je u Budimu 1685. godine. Radio je na uspostavljanju bunjevačkog

9 Isto, str. 3.

pravopisa. U „Katalogu smotre bunjevačke prošlosti" u pridgovoru piše savite kako „lahko i ugodno štiti". Pridlaže da se za svaki izgovoreni glas piše jedno slovo i pisat ko što se divani. „Reč je dakle o pravopisu, i to o fonetskom pravopisu koji fra Lovro Bračuljević predlaže za čitavo stoljeće pre Vuka."[10] Umro je u Budimu 1737. godine.[11] *Fra Stipe Vilov* nastavlja poso oko ilirskog pravopisa, kojim su se služili pisci Bačke i Slavonije, za vrime XVIII vika. *Grga Peštalić,* rođen je u okolini Baje, al godina nije poznata.[12] Na budimskom Univerzitetu promovisan je za doktora slobodni viština i filozofije 1779. godine, odlazi u Baju i pridaje u gimnaziji franjevačkog samostana, di je i umro 1809. godine. Peštalić je književnik, a njegovo dilo „Dostojna plemenite Bačke starih uspomena sadašnji i druge slovenske krvi delijah, slava bačkim plemićem, s prigodom čuvanja svete krune i okrunjena Leopolda II-a, od Domorodca u Baji prikazana", štampano je u Kaloči 1790. godine. To je epski spev od 800 stihova, koji opisiva bunjevačko-srpsko vojevanje.[13] *Matija Petar Katančić*, rođen je 1750. godine u Valpovu. Profesor na univerzitetu u Pešti, najugledniji od svi pisaca starijeg perioda. Priveo je cilo Sveto pismo, na jezik „slavonoiliričkі izgovora bosanskoga", a objavljeno 1831. godine u Budimu, posli Katančićeve smrti. Sabrana poezija mu je izašla u „Fructus auctumnales", izdatoj u Zagrebu 1791. godine, posthumno.

U grupu najstariji pisaca ubrajaje se i: *Grgur Čevapović, Petar Lipovac, Fra Nikola Kesić, Tadija Bošnjaković, Albert Barić, Josip Jakošić.* Književnost koju su iza sebe ostavili ovi pisci ni po čemu ne zaostaje za ostalim regionalnim književnostima, čak bi se moglo kazat da kod određeni pisaca stvaralaštvo iđe i isprid njevog vrimena.[14]

10 Isto, str. 5.

11 Isto, str. 6.

12 Knežević, V. Milivoj: Pregled bunjevačke književnosti, *Književni sever,* 1927, str. 24.

13 Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku, str. 10.*

14 Isto. str. 14.

II
PRIPORODNA KNJIŽEVNOST OD IVANA ANTUNOVIĆA DO BLAŠKA RAJIĆA

Priporodna književnost, kod bački Bunjevaca počinje s radom i dilovanjom Ivana Antunovića tokom XIX vika i traje do vrimena rada Blaška Rajića – s početka XX vika.[15] Ova dva imena zaokruživaje period, tokom kojeg su Bunjevci uradili tušta za svoj identitet, kulturu i nacionalnu jednakost.[16] Al sa Blaškom Rajićom i njegovim dilovanjom od 1927. godine, kad se sa Bunjevačkom strankom priključiva Hrvatskoj seljačkoj stranki, zastupa stavove o Bunjevcima ko dilu hrvatskog naroda, a taj stav zauzeće i njegovi bliski saradnici. Iako je ovakom pristupu bilo protivljenja iz redova Bunjevaca – Mara Đorđević Malagurski, Kata Prćić, Marko Jurić, svećenstvo je bilo jače i organizovanije, pa samim tim i ideje koje su propagirali. Ivan Antunović sa svojim saradnikom Bozom Šarčevićom uradiće prve korake na buđenju bunjevačke svisti.[17] Priporodna književnost naslanja se na stvaranje bunjevački pisaca iz XVII i XVIII vika, već određenim tematikama, ortografijom – čije su norme ipak postavljene. Ipak, rasprave oko tog kojim jezikom pisat bilo je puno. Većio dio piše bunjevačkom ikavicom,[18] mada, ima i oni koji naginju više ka hrvatskom el srpskom jeziku. Stvaraoci priporodne književnosti ne škuluju se na svojem maternjem jeziku.[19] Oni uče mađarski jezik, čak se i u preparandiji u Kaloči ne uči bunjevački. Iako je XVIII i XIX vik, u kojem su stvarali bunjevački pisci iz ovog perioda bio miran, brez ratovanja, a ekonomski više nego napridan, to se ipak nije odrazilo na kulturni razvoj kod Bunjevaca. Narodnim – bunjevačkim jezikom divanili su samo ljudi sa sela, al su zbog toga u javnosti

15 Buljovčić, Josip, *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, str. 89.

16 Isto, str. 23.

17 Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, Год. CIV, књига 325, јули – август – септембар, Нови Сад, 1930, стр. 171.

18 Buljovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, Filološki ogledi, str. 24.

19 Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci,* str. 278.

bili ismijavani, a u južnoj Ugarskoj i kažnjavani.[20] *Ivan Antunović*, rođen je 1815. godine u selu Kumbaji. Pored brojni aktivnosti i obaveza bavi se i pisanjom. Njegova dva romana: „Posliednji Gizdarev" i „Bariša Kitković", ostala su neobjavljena,[21] a isto je stanje i s njegovim brojnim novelama, putopisima. Poput Dositeja Obradovića i Antunović je putovao i to objavio u knjigi „Poučne iskrice koristnoj pučkoj zabavi putem po Italiji", štampani u Temišvaru 1872. godine. U svojim dilima opisivo je život Bunjevaca. Roman „Odmetnik", napisao je Antunović po istinitoj ličnosti, fra Ignjaciju Martinoviću, teologu, revolucionaru, odmetniku, kojeg su te ideje dovele do stratišta.[22] Te je u bunjevačkoj književnosti i prvi roman ličnosti, štampan u Zagrebu 1875. godine. Pisan na hrvatskom jeziku, al se mistimično mož nać i ikavica. Antunović se zalaže za panslovenizan i kombinovanje hrvatskog – srpskog i bunjevačkog jezika, što naglašava njegovu jugoslovensku orijentaciju. Antunović zagovara i jezičko jedinstvo Južni Slovena, čiji bi zvanični jezik bio hrvatski, a pismo ćirilica. *Ambrozije Boza – Šarčević* rođen je 1820. godine u Subotici. Radio je na pravopisnim pitanjima a u „Bunjevačko šokačkim novinama", očuvanjom i pisanjom na ikavici. *Mijo Mandić* rođen je 1857. godine u Kaćmaru.[23] Narodni učitelj, a piso je pripovitke, istorijske novele i objavljivo ji u „Nevenu" 1884. godine. Mandić naginje ka izrazitom romantizmu, zanimaje ga neobični i nedruštveni karakteri. U svim tim dilima Mandić je uvik podcrtavo i didaktičke pouke, prije svega iz aspekta svoje prosvetne struke.[24]

Blaško Rajić, rođen je u Subotici 1878. godine, a u Kaloči je izučio bogosloviju.[25] Od 1911. godine postaje župnik u Keru Crkve Sv. Roke u Subotici, di je osto sve do svoje smrti 1951. godine. Sa svojim saradnicima Rajić je

20 Enciklopedija Jugoslavije, *Bunjevci,* 2 (Bosna – Dio), Izdanje i naklada leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLVII, str. 307.

21 Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 8

22 Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku,* str. 8.

23 Mandić, Mijo: *Tri rodoljuba Kujundžića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Bunjevački omladinski centar, Subotica, 1934.

24 Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 128.

25 Isto, str. 39.

ostavio dubok trag u prvom priporodnom periodu, na polju politike, prosvite i književnosti. Zbog političkog dilovanja bio je i u zatvoru, pa pribačen u Budim u franjevački samostan. Ep „Slava" napiso je tokom 1941–42. godine, ispivan u 4.000 stihova.[26] Piso je i legende iz doba prvi hrišćana, poeziju naglašeno religioznog karaktera „Bunjevčice", 1928. godine. U pričama je opisivo svakodnevni život, „Našim šorom", „Pripovijesti iz Subotice", 1928. godine, u Subotici. Početkom novembra 1918. godine on inicira pokret za oslobođenje u svim bunjevačkim krajovima.

III
PERIOD NOVIJE BUNJEVAČKE KNJIŽEVNOSTI OD I DO II SVITSKOG RATA

Bunjevačka književnost izmed dva svitska rata, bila je vrlo specifična, u odnosu na ostale u njezinom okruženju. Pisci su nezainteresovani za savrimene književne tokove, čak je i ignorisano sve što je bilo aktuelno u drugim književnostima.[27] Za najčešće teme biraje svakidašnji život naroda, u njegovoj borbi za nacionalni opstanak i ravnopravnost, prikazujuć sve to kroz realističku prozu.[28] U poeziji se u početku javlja kasni romantizam, koji zbog istorijski dešavanja, prilazi u socijalnu liriku. Poezija je i dalje konvencionalna, pogotovo ona religiozna, mada se sve češće mogu nać ljubavni motivi.[29] Veliki problem regionalne bunjevačke književnosti, smatra Kikić, bio je i taj, što nije postojala dobra i jaka književna kritika.[30] Mnogi autori prošli su nezapaženo, mada je razloga za obraćanje pažnje na nji bilo dosta. Bunjevačka književnost, pogotovo pisana na ikavici, sama po sebi okrenuta je uskom krugu čitaoca i sporo se širi u pravcu novi književni tokova.

26 Peić, Marko: *Javorova smrt,* NIP Subotičke novine i Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1998, str. 5.

27 Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, str. 13.

28 Isto, str. 12.

29 Kikić, Geza: *Antologija poezije bunjevačkih Hrvata*, str. 15.

30 Isto, str. 14.

Mara Đorđević – Malagurski rođena je u Subotici 1894. godine. Iz ženskog ugla opisiva život na salašu i odnose u porodici. Kraću pridstavu „Bunjevački običaji u slikama", objavila je u Subotici, 1927. godine. Priselila se u Beograd 1929. godine i ode je objavila pripovitku „Snaš Vita Đanina", za koju je dobila nagradu na konkursu Cvijete Zuzorić. Prva knjiga „Vita Đanina i druge pripovetke iz bunjevačkog života", objavljena je 1933. godine, a iste godine dobila je i nagradu za najbolje dilo od Srpske akademije nauka i umitnosti. Njezini rukopisi uništeni su tokom bombardovanja Beograda 1941. godine. Bavila se i etnologijom u knjigi „Stara bunjevačka nošnja i vez" 1940. godine. „Bunjevka Bunjevcima", naslov je knjige koju je Đorđevićka objavila 1941. godine. Umrla je 1971. godine.[31]

IV
BUNJEVAČKA KNJIŽEVNOST OD KRAJA XX VIKA DO DANAS

Marko Peić svojim plodonosnim radom i dugačkim životnim vikom obilužio je skoro ceo XX vik u bunjevačkoj zajednici.[32] Peić reosniva Bunjevačku maticu 1994. godine, pokreće i „Bunjevačke novine". Rođen je u Ljutovu, pored Subotice 1913. godine.[33] Brojne pripovike, pisme, novele, ko i skupljene narodne pripovitke, objavljivo je u raznim subotičkim glasilima. Piso je satirčne osvrte na društvo i objavio ji u knjigi „Luka Kerčanin", 1996. Vridnost knjige je bogatstvo i lipota ikavice, koju su u to vrime mnogi autori zapostavljali.[34] Naredne godine biluže velika dila, „Rečnik bačkih Bunjevaca", 1990. godine, „Imenoslov bačkih Bunjevaca". 1994. godine, „Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca", 1997. godine. Peić se oprobo i u pisanju epa „Javorova smrt", a 1998. godine pisao i knjige o muziki, „Pisme i igre u

31 Đorđević Malagurski, Mara: *Vita Đanina i druge pripovitke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2012, str. 11–19.

32 *Lipota naši riči: antologija savrimene književnosti*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009, str. 211–213.

33 Peić, Marko: *Oscilacije života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2011, str. 252.

34 Peić, Marko: *Oscilacije života*, str. 255.

narodnim običajima bački Bunjevaca" 2001, a u saradnji sa Belom Tikvickim, objavio je knjigu „Horske kompozicije za muški hor" 2002. godine. Bunjevačka matica je od svojeg reosnivanja objavila četrdesetak knjiga, med njima i antologiju moderne bunjevačke književnosti „Lipota naši riči", u kojoj su zastupljeni svi noviji autori koji pišu na bunjevačkom govoru: Ana Popov, Gabrijela Diklić, Tomislav Kopunović, Ladislav Kovačić i dr.[35]

STANDARDIZACIJA BUNJEVAČKOG GOVORA U JEZIK

Bunjevačko govor često je u istoriji gubio bitke od tretmana njegovi govornika u društvu, počevši od vrimena mađarizacije, do dekreta iz 1945. godine, zatim godina komunizma, pa do devedeseti godina prošlog vika, kad se konačno ponovo vraća pravo na samoizjašnjavanje Bunjevaca. Stigmatizacija, koju su prošli svi Bunjevci tokom svojeg škulovanja, teško se iskorenjiva u društvu, javnosti. Brojni su primeri stariji, pa i mlađi Bunjevaca koji se u javnosti ustručavaje divanit maternjim jezikom. Posli niza restriktivni godina po nacionalnom i jezičkom pitanju, čak i med sobom, mnogi Bunjevci ipak divane ekavicom.[36]

Kad se sagleda opisana bunjevačka književnost i proces njezinog razvoja, a nuz to i jezika, jasnije je zašto bunjevački do danas nije standardizovan. Javno korišćenje bunjevačkog govora, nažalost, i pored mnogo nastojanja Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine i dalje je tabu tema, a biće potribno puno vrimena da ko društvena pojava bude izličen.[37] Osnivanjom NIU BIC-a i kontinuiranim izlaženjom „Bunjevački novina" od sridine 2005. godine, pitanje bunjevačkog jezika postalo je ponovo neizbežno aktuelno. Potriba za razrišenjom pitanja bunjevačkog govora, i kako ga pisat, nameću se i dodatnim zadatkom koji je tad bio prid

35 *Lipota naši riči: Antologija savrimene bunjevačke književnosti,* str. 215.

36 Isto, str. 162.

37 Kujundžić- Ostojić, Suzana: *Bunjevci danas (sociološko istraživanje)*, Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima", u Subotici 7–9. septembra 2006. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Novi Sad, 2007, str. 155–167.

bunjevačkim autorima, a to je bilo pisanje udžbenika za izborni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionale kulture, pored tog i 2007. godine počinje s izlaženjom i dičiji list na bunjevačkom „Tandrčak". Sve ovo, pa i razvoj elektronski medija, ko i sve češća upotriba maternjeg jezika tražiće konačno rišenje – standardizaciju bunjevačkog govora u jezik. Ipak, u tom poslu tribalo je ić postupno, što ni malo nije bilo lako, a problemi su bili brojni. Prija svega, bunjevački je bio decenijama u zapećku, upotribljavo se u okviru familije, ode i prinosio, zbog čeg je u razvoju stagniro. Bilo je pitanje možel taki jezički sistem pratit sve promine koje su se u jeziku dešavale, i možel pratit sve potribe koje u jeziku postoje? Ipak, kroz korišćenje u „Bunjevačkim novinama" i brojnim rubrikama u njima pokazalo se da itekako mož, i da je nuz manje prilagođavanje ikavici moguće hasnirat bunjevački, koji se ponaša ko i svaki drugi jezik, iz kojeg se štogod privodi, el na koji se štogod privodi.

Bilo je pitanje i šta proglasit za standard – jezik koji se koristio tokom XIX vika i koji možemo vidit na stranicama izdanja iz tog doba, el narodni jezik, koji se tokom vrimena uvik upotribljavo i, pored jakog uticaja drugi slični jezika oko sebe, ipak sačuvo i osto isti. Ode je ko primer poslužio i proces standardizacije srpskog jezika. Iako je vrimenski taj proces bio davno, paralele kroz koje je prolazio, iste su i za standardizaciju bunjevačkog jezika. Narodni jezik je suviše dugo bio na društvenom udaru, zbog kojeg su i oni koji su ga znali, u javnosti divanili s ustručavanjom. Jezička, društvena stigmatizacija je bila dugotrajna, a njezine poslidice po govornike bunjevačkog duboke. Prid Nacionalnim savitom, al i svim nosiocima javni funkcija, u bunjevačkoj zajednici, postavio se novi zadatak: osim pisanja – divanit bunjevački javno i u svakoj priliki. U početku bilo je teško, pokadkad i malo čudno i onima koji divane i onima koji slušaje, al vrimenom, ova jezička praksa je postala sastavni dio svi dešavanja u bunjevačkoj zajednici. Čak je i pridsidnik Republike Srbije prilikom obilužavanja Dana velike narodne skupštine 1918. godine, 25. novembra 2016. godine,[38] prid punom salom Srpskog narodnog pozorišta citiro govor Blaška Rajića na

38 http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2539964/nikolic-predlozicu-da-25-novembar-bude-drzavni-praznik.html

bunjevačkoj ikavici, čime je i na taj način dao snažnu podršku, procesu podizanja svisti kod Bunjevaca.

Rasprave, oko standardizacije bunjevačkog, u okviru zajednice znale su bit i zdravo žučne, al je na kraju odlučeno da je najbolje uzet narodni jezik, prija svega, jel je ljudima poznat i neće bit neobičan za divan, dici koja ga uče u škulama, jel su ga takog naučila i u svojim kućama, ko i njevi roditelji. Pitanje pravopisa rišeno je tako što je uzet aktuelni pravopis srpskog jezika, dok je za pisanje virski praznika i svetaca uzet standard hrvatskog jezika, zbog opisa katolički svetaca i običaja, kojima Bunjevci pripadaje. Doslidno sprovođenje refleksa „jat" u „i", infoninitiv brez nastavka „i", sažimanje vokala „aov (peko, reko, došo), pasivni oblik rečenice (radiće, doće, naspram da radi, da dođe), hasniranje prosti glaloski vrimena, glagolski završeci s autentičnim završecima – aje i –je (gledaje, stoje), imenički završeci na –om (konjom), karakteristično upotribljavanje vokativa: Ajde, Kate. Ajde, Tome. Izostavljanje pisanja i izgovora inicijalnog „h" na početku riči – iljada, al se piše i izgovara u novim, kultorološkim ričima hemija, heraldika... Upotribljava se bunjevačka leksika, već pomalo zaboravljena, a tamo di je potribno uvode se nove riči, one se prilagođavaje jezičkom osićaju i pravilu. Za donošenje ovi stavova u velikoj miri je pomogo i „Rečnik bačkih Bunjevaca" koji su Marko Peić i Grgo Baćlija pripremili u saradnji s prof. dr Dragoljubom Petrovićom, a koji je izašo 1990. godine u izdanju Matice srpske. Nakon izlaska ričnika, Josip Bajić, glumac i dobar govornik bunjevačkog u Ričnik će unet više od 3.000 novi riči i na hiljade izmina, koje su unete u Ričnik, koji se radi ko dopuna prijašnjeg i tribo bi bit oslonac i daljem razvoju bunjevačkog. Na novim jezičkim pravilima i nuz jezičko planiranje[39] napisani su udžbenici za Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture: „Bunjevačka gramatika" od I do IV i „Bunjevačka čitanka" za I i II razred. Rad na Ričniku je u toku, ko i nastavak rada na udžbenicima za bunjevački i izrada bunjevačke gramatike i pravopisa.

Na ovim jezičkim i pravopisnim pravilima nastala je desetogodišnja literatura, periodika, beletristika i dičija književnost, a rad na standardi-

39 Radovanović, Milorad: *Jezičko planiranje*, Izdavačka knjižarnica Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2004.

zaciji bunjevačkog jezika posto je u isto vrime i zanimljiv naučni fenomen brojnim lingvistima iz inostranstva, a našim i onima u okruženju i dalje tema za raspravu kojem jeziku pripada bunjevački. U jednoj od taki posita bunjevačkim institucijama tokom 2015. godine bio je Martin Hanzelman, i u svojoj knjigi „Bunjevci" iz 2016. godine, on će zaključit: „Што се тиче буњевачког говора, ради се о изузетно занимљивом развоју протеклих година. Његова варијанта припада новоштокавском икавском изговору, због чега може да се класификује као дијалекат хрватског или српског континуума на нивоу лингвистичког система. Међутим, икавски записи имају дугу историјску традицију, а посебно после 1990. године многобројни аутори и институције се залажу за његову стандардизацију." [40] Hanzelman će konstatovat i da su izričiti protivnici jezičke standardizacije bunjevačkog jezika u Hrvatskoj, koji u ovom procesu vide politički problem. Autor će istaknit i da bunjevački, iako govor, ima svoju pismenost, ljude koji njime govore, i đake koji ga uče u školama a čije interesovanje raste iz godine u godinu. Stoga, Hanzelman kaže: „..са становишта савремених критеријума буњевачки говор се већ може сматрати таквим микројезиком. ... може бити укључен у тај канон, па чак и показује неке тенденције које су знатно мање развијене код других словенских микројезика."[41]

O standardizaciji bunjevačkog govora Dragoljub Petrović, poznati srpski dijalektolog i redaktor „Rečnika bačkih Bunjevaca" (1991), kaže u knjigi „Zaperci srpskoga jezika": „...настојање Буњеваца да као свој књижевнојезички израз утемеље сопствену икавштину много је заснованије – ако ни због чега другог а оно због тога што немају претензија ни према чему што није њихово. Икавштина, истина и даље јесте део српскога дијалекатског простора , али на њој није утемељен српски стандардни језик (па отуд ни „хрватски").[42] Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine u nikoliko navrata obavio je i terenska istraživanja o bunjevačkom jeziku i etnologiji, a materijal je ob-

40 Hanzelmann Martin, Die Bunjewatzen, BibionMedia, Leipzig , 2016, str. 115.

41 Isto, str. 116 .

42 Петровић, Драгољуб: *Заперци српскога језика*, Мирослав, Београд, 2013, стр. 62.

javljen u Zborniku „Bunjevci, etnodijalektološka istraživanja, 2009 autori Žarko Bošnjaković i Biljana Sikimić,[43] koji će konstatovat da se ikavica u narodu još uvik dobro čuva. Nakon mnogi aktivnosti oko standardizacije bunjevačkog govora u jezik, na svojoj .... sednici Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine donosi odluku da u „Službenom glasniku" objavi da se nalazi u prosecu standardizacije jezika. Ipak, čuvanje i razvijanje jezika i identiteta[44] nije lak poso, prije svega jel se pored njeg nalazi srpski jezik, koji je sličan i u svim društvenim okolnostima dominantan i dica stiču obrazovanje na njemu. Na ovaj način nestali su do sad mnogi dijalekti, al bunjevački se još uvik drži, čuva i razvija.

ZAKLJUČAK

Bunjevački, iako zvanično govor, ima razvijenu narodnu i pisanu književnost, čiji koreni i sama pismenost su u njevoj pradomovini. Narodna književnost je veoma razvijena, na kojoj ima oko hiljade pripovidaka. Sakupljači, uglavnom sveštena lica, počeli su je objavljivat po časopisima krajom XIX vika, a početkom XX i u posebnim izdanjima knjiga. Pisana književnost počima se pratit od dolaska Bunjevaca na prostore severne Bačke, koju pišu uglavnom franjevci, koji su narod i doselili u ove krajove. Bunjevačka književnost mož se podilit na četri perioda: I Od Mihovila Radnića do Ivana Antunovića; II Priporodna književnost od Ivana Antunovića do Blaška Rajića, III Period novije književnosti od I do II svitskog rata, IV Od kraja XX vika pa do danas. Tokom XVII vika, kad je štampana i prva bunjevačka knjiga koju je napiso fra Mihajlo Radnić: „Razmišljanja pribogomijona od ljubavi božje", u Rimu 1683. godine. Jezik kojim pišu u to vrime pisci, iako većinom ikavica, nazivaje ilirskim, bosanskim, a s početka istog vika pišu je na bosanskoj ćirilici, a knjige se štampaju u Rimu i Budimu. Tokom XVIII vika ilirski se naziva bunjevačkim jezikom, piše se na latinici, i ima u većoj miri svoju ortografiju, koju je postavio fra Lovro Brčuljević.

43 Bošnjaković, Žarko i Sikimić, Biljana: *Bunjevci, etnodijalektološka istraživanja 2009*, Nacionalni savet bunejvačke nacionalne manjine i Matica srpska, 2013.

44 Bugarski, Ranko: *Jezik i identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

Ivan Antunović će tokom priporoda podignit svist Bunjevaca, što će nastavit i Blaško Rajić. Književnost izmed dva rata, pa i kasnije u novija vrimena Marka Peića, i ostali, divani o stalnim temama, života Bunjevaca, nostalgiji za prošlim vrimenima i istorijskim temama.

Ponovno pokrećanje „Bunjevački novina" u XXI viku, pokreniće i konačno standardizaciju bunjevačkog govora, koji posli dva vika dobija svoj konačni oblik, koji čuva tradicionalno, al unosi i novine vrimena u kojem postoji. D. Petrović smatra da Bunjevci imaju potpuno pravo na standardizovanju ikavice, a M. Hanzelman smatra da je bunjevački mikro jezik. U obadva slučaja triba ga sačuvat za buduće generacije i vrimena.

LITERATURA

Bugarski, Ranko: *Jezik i identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2010.

Buljovčić, Josip: *Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca*, *Filološki ogledi*, Subotičke novine, Subotica, 1996.

Bernardin, Unji OFM: *Istorija Šokaca, Bunjevaca i Bosanskih franjevaca,* Mađarsko bratstvo, Budimpešta, 1947.

Bošnjaković, Žarko i Sikimić, Biljana: *Bunjevci, etnodijalektološka istraživanja 2009*, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine i Matica srpska, 2013.

Đorđević Malagurski, Mara: *Vita Đanina i druge pripovitke iz bunjevačkog života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2012.

Enciklopedija Jugoslavije, *Bunjevci,* 2 (Bosna – Dio), Izdanje i naklada leksikografskog zavoda, Zagreb, MCMLVII

Hanzelmann Martin, Die Bunjewatzen, BibionMedia, Leipzig , 2016.

Lipota naši riči*: Antologija savrimene književnosti*, Bunjevačka matica, Subotica, 2009.

Kikić, Geza: *Antologija proze bunjevačkih Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

Kujundžić- Ostojić, Suzana: *Bunjevci danas (sociološko istraživanje)u:* Zbornik radova sa simpozijuma „O Bunjevcima", u Subotici 7-9. septembra 2006. godine, Srpska akademija nauka i umetnosti i Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Novi Sad, 2007.

Knežević, V. Milivoje: *Преглед буњвачке књижевности*, Književni sever, 1927.

Knežević, V. Milivoj: Преглед буњевачке књижевности, Književni sever, 1927.

Mandić, Mijo: *Tri rodoljuba Kujundžića*, Prvi bunjevački kalendar za prostu godinu 1934, Bunjevački omladinski centar, Subotica, 1934.

Peić, Marko: *Javorova smrt,* NIP Subotičke novine i Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1998

Петровић, Драгољуб: *Заперци српскога језика*, Мирослав, Београд, 2013

Peić, Marko: *Oscilacije života*, Bunjevačka matica, Subotica, 2011

Sekulić, Ante: *Bački Bunjevi i šokci,* Školska knjiga, Zgareb, 1989.

Stajić, Vasa: *Bunjevački govor kao jezik zvaničenja u Bačkoj*, Гласник историјског друштва у Новом Саду, свеске 39-42, књига XIII, Нови Сад, 1940

Стајић, Васа: *Мађаризација и демађаризација Буњеваца*, Летопис Матице српске, Год. CIV, књига 325, јули – август – септембар, Нови Сад, 1930

Vasiljev, Spasoje: *Književnost bačkih Bunjevaca u 17 i 18 veku,* Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 1940.

Vujkov, Balint: *Narodne pripovetke i narodni pripovedači kod Bunjevaca*, Bunjevačko kolo, novembar, godina II, knjiga III, sveska 10, Subotica, 1934.

BUNJEVAC LITERATURE AND FIGHT FOR THE SPECIFICITY OF BUNJEVAC SPEECH AND THE LANGUAGE OF BUNJEVCI

By SUZANA KUJUNDŽIĆ OSTOJIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The paper gives an overview of Bunjevac literature and its division on oral and written part. It describes the formation and content of oral literature, and the written Bunjevac literature, which is divided onto four periods, as well as the process and reasons for standardising Bunjevac speech into a language. It also presents the problems and concerns about the standardisation of this language.

Keywords: oral and written Bunjevac literature, types and division of literature among Bunjevci, periods in Bunjevac literature, standardisation process of Bunjevac speech.

Prof. dr Žarko Bošnjaković
Filozofski fakultet u Novom Sadu
Odsek za srpski jezik i lingvistiku
zarko.bosnjakovic@gmail.com

Osobenosti bunjevačkog govora u *Bunjevačkim novinama*

Apstrakt: U referatu se na osnovu pisanog (Bunjevačke novine) i razgovornog (intervjui iz 1953/3 i 2009) korpusa analiziraju sledeći glagolski oblici u bunjevačkom govoru: (a) infinitiv (*krenit/ kreniti*, *ić/ići*); (b) prezent: 3. l. mn. gl. I (Belićeve) vrste (*vuku/vuču*); VI (*imaje/imaju*); VII i VIII (*rade, trče / radu, trču*); nastavak *-du* (*imadu*); (c) futur I (*ja ću čitat(i)/čitaću*; *ja ću ić(i)/iću*); (d) radni gl. pridev (*čito*; *dono*; *pavo čuvo*; *nosijo*); (e) trpni gl. pridev (*dodiljen*/*istopita*); (f) pojedini glagoli: (f^1) I vrsta (ići – *iđe*; *obać / obić*; jesti – *idem*, *ilo*; kleti – *kletem*; početi/(počinjati) – *počmeš / počneš*; *počimo / počinjali*); moći – *možem*, *mož*, *možmo*, *mošte*, *mogu*; (f^2) III (krenuti > *krenit*; denuti > *dit: sadije*, *dilo se*; metnuti > *metnit – metnem*; (f^3) IV (nadograđivati – nadograđujem > *nadograđiva*); (f^4) V (jahati – jašem > *jašit – jašim, jašio*); (f^5) VII (voleti > *volit – volim*); (f^6) VII (ćutati – ćutim > *ćutila – ćutim*); (g) pomoćni glagol (*bude/ budne/ bide*). Želja nam je da utvrdimo koliko jezik *Bunjevačkih novina* odražava stanje u živom govoru i po čemu se razlikuje od njegovih ranijih opisa i od srpskih bačkih govora, s kojima je vekovima u neposrednom kontaktu.

Ključne reči: dijalektologija, bunjevački bački govori, srpski bački govori, dijalekatski i novinski korpus.

UVOD

1.0. Bački bunjevački govor je bio predmet interesovanja većeg broja jezičkih stručnjaka[1], koji su ga, u različitim vremenskim periodima, opisivali na svim jezičkim nivoima. Hronološki pregled njihovih radova sačinio je autor ovog referata,[2] a spisak literature urađen je zajedno sa koautorkom knjige[3].

1.2. Budući da se bački bunjevački govor već duži niz godina koristi u masovnim medijima (novine, radio, televizija), a i izučava kao izborni predmet u osnovnim školama, potrebno je sagledati njegovu strukturu, tj. crte koje su se iskristalisale (*seku*, *možem*) ali i one koje se javljaju u više varijanti (*imaju/imaje*). Ovom prilikom nećemo analizirati jezik udžbenika za osnovnu školu ni radijske i televizijske emisije, što bi svakako trebalo učiniti, već ćemo poći od nekoliko, uglavnom, novijih brojeva Bunjevačkih novina: 47, 50, 54 (2009), 55 (2010), 68 (2011), 133, 135, 136, 137, 138, (2016) i 139 (2017). Stanje u ovom pisanom mediju uporedićemo najpre sa

1 С. Георгијевић, Бачки буњевачки говор. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића* за 1938, VI, Београд 1939, 23–32. И. Поповић, Извештај са терена (Биково). Гласник САН II, Београд 1950, 315. И. Поповић, О бачким буњевачким говорима. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* I, Нови Сад 1953 (1954), 123–146; сепарат 1–24. И. Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. САНУ. Посебна издања књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968. M. Ilovac, O pravopisu i jeziku Bunjevaca. *Књижевни север*. *Часопис за књижевност, науку и културу*. год. III, књ. III, св. 3. и 4. Суботица 1. април 1927: 108–113. Lj. Prpić, Specifični lingvistički problemi na terenu severne Bačke i savremeni književni jezik. *Књижевност и језик* XXII, бр. 2, Београд 1975, 281–291. A. Sekulić, *Govor bačkih Bunjevaca*. *Glasovi*. Prosveta, Sombor, 1947, 1–18. A. Sekulić, Bački Bunjevci. VI. Govor bačkih Bunjevaca. *Zbornik za narodni život i običaje*, br. 50, Zagreb, 1986, 164–197. A. Sekulić, *Rječnik govora bačkih Hrvata. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović", Zagreb 2005.

2 Ž. Bošnjaković, *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Bunjevački nacionalni savet i Matica srpska, Subotica – Novi Sad 2013, 187–219.

3 Bošnjaković i Sikimić, *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Bunjevački nacionalni savet i Matica srpska, Subotica – Novi Sad 2013.

građom snimljenom u etnodijalektološkim istraživanjima 2009[4] i 1952/3[5]. godine. Takođe, mislimo da je dobro da damo kratak osvrt na idiolekt jednog autentičnog predstavnika bunjevačkog govora, koji treba da odslikava aktuelno stanje ovog idioma (B 2013: 253–290). Informatorka je rođena 1929. godine u Đurđinu, ali je odrasla u Tavankutu, gde i sada živi. Veoma je elokventna i aktivna u raznim udruženjima Bunjevaca. Da bismo videli vitalnost ispitivanih osobina, moramo se osvrnuti i na ranije opise bunjevačkog govora (v. literaturu). Među njima posebno treba istaći studiju posvećenu jeziku Bačkih i šokačkih novina (BŠN)[6], koje su izlazile u drugoj polovini XIX veka.

1.3. Jasno je da na autentičnost jednog govora utiču različiti prirodni (pol, uzrast), socijalni (obrazovanje, posao, kontakti, nacionalnost bračnog druga i sl.) i psihološki uslovi (težnja za prilagođavanjem u procesu komunikacije sa autsajderom u vlastitoj govornoj zajednici). Svi ovi faktori relevantni su u sociolingvističkom pristupu analizi intra i intergovorničkih varijacija u nekom idiomu, koji je uspešno primenjen u radu *Sociolingvistički pristup nekim morfofonološkim promenama u govoru Bunjevaca Bajmoka i Tavankuta*[7]. Mi ćemo u ovom referatu primeniti uglavnom deskriptivni metod, što podrazumeva navođenje kvalitativnih crta, naročito kod onih osobina koje su se uglavnom stabilizovale. Međutim, zbog javljanja jezičkih varijacija, potrudićemo se da damo i indeks frekvencije[8] kako bismo utvrdili kojem obliku treba dati prednost u pisanoj verziji jezika. Njega smo

4 Ž. Bošnjaković i B. Sikimić, n.d.

5 Н. Секулић, Збирка дијалекатских текстова из Војводине. *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, Београд 1981, 107–305 + карта; b) ikavski govor Bunjevaca 230–241.

6 J. Buljovčić, Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina" u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka, u knj. *Filološki ogledi*. NIP „Subotičke novine", Subotica 1996, 22–75.

7 Ж. Бошњаковић, И. Књижар, Социолингвистички приступ неким мофофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута. *Српски језик* XVII, Београд 2012, 503–521.

8 On se računa tako što se broj jedne varijacije deli sa zbirom svih i potom množi sa 100 kako bi se dobio procenat javljanja određene crte.

računali prvenstveno za idiolekt informatorke iz Tavankuta, zbog ograničenog korpusa (60`), ali smo ponekad davali frekvenciju i pojedinih oblika iz intervjua iz 1952/3 i 2009. godine.[9]

1.4. Jasno je da pri zaključivanju o statusu neke crte u BN treba voditi računa: (a) o poreklu autora članka, (b) o poreklu davaoca intervjua, (c) o preferiranju pojedinih oblika, (d) o temi o kojoj se piše, (e) o oblasti iz koje se donosi priča (f) o stepenu lektorskih intervencija i sl. Budući da o autorima tekstova nismo imali nikakve podatke, mi smo akcenat stavili uglavnom na članke iz rubrika *Običaji*, *Pripovitke iz života* i sl., u kojima se u potpunosti odslikava autentični bunjevački govor. Primetili smo da pojedini davaoci intervjua, pod uticajem srpskog[10], češće koriste konstrukciju da + prezent umesto infinitiva: nisam oma ni smila *da pristanem*; počela sam *da pridajem*; moram *da kažem*; al su dica zainteresovana, vole *da čuju*, *pišu*, *slikaju*, *da nauče* pismice; dica to ne bi mogla *da nauče*; pored retkog infinitiva: dicu ne tribamo *zbunjivat* (BN 47: 11). Takođe smo uočili da tekstovi koji obrađuju običaje iz okoline Sombora imaju više trpnih prideva na *-t* kod gl. VII vrste (*udesita*), što je u skladu sa stanjem na terenu, ali iznenađuje 3. l. mn. prezenta gl. VI vrste na *-aje* (*gledaje*, *duvaje*, *larmaje*, *čekaje*), koje se, po ranijim istraživačima, ne javlja u okolini ovog grada, već samo oko Subotice. To znači da je autor ovog članka ili lektor preferirao taj nastavak u težnji da ta diferencijalna crta u odnosu na druge srpske bačke govore i srpski jezik bude deo budućeg standarda.

1.5. Zbog ograničenog vremena za izlaganje, ali i prostora u zborniku, ovog puta ćemo se zadržati samo na analizi glagolskih oblika:

(a) infinitiva (kraći i duži oblik);

(b) prezenta: 3. l. mn. gl. I vrste (*vuku/vuču*); VI vrste (*imaje/imaju*), VII i VIII (*rade, trče / radu, trču*), nastavak *-du* (*imadu*);

9 Primere koje smo citirali uzimali smo iz Zbirke dijalekatskih tekstova iz Vojvodine (Секулић 1981: 230–241), u prvom slučaju, i iz knjige *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. (Bošnjaković i Sikimić 2013), pri čemu je građa navođena prema autoru transkripata (S 2013: 69–186 i B 2013: 231–290).

10 Osoba koja je intervjuisana kaže: „Inače sam odrasla u ulici di su svi bili Srbi, tako da sam ja sa dicom pričala srpski. Bunjevački se isključivo divanio u porodici, i to u ranijem ditinjstvu." (BN 47: 11)

(c) futura I (*ja ću čitat(i) / čitaću*; *ja ću ić(i) / ću*);

(d) radnog gl. prideva (*čito*; *dono*; *pavo*, *čuvo*; *nosijo*);

(e) trpni gl. pridev (*dodiljen*/*istopita*);

(f) pojedinih vrsta[11]:

(f[1]) I (ići – *iđe*; *obać / obić*; jesti – *idem*, *ilo*; kleti – *kletem*; početi – *počmeš / počneš*; *počimo / počinjali*; moći – *možem*, *mož*, *možmo*, *mošte*, *mogu*);

(f[2]) III (krenuti > *krenit*; denuti > *diti: sadije*, *dilo se*; metnuti > *metnit – metnem*);

(f[3]) IV (nadograđivati – nadograđujem > *nadograđiva*);

(f[4]) V (jahati – jašem > *jašit – jašim, jašio*);

(f[5]) VII (voleti > *volit – volim*);

(f[6]) VII (ćutati – ćutim > *ćutila – ćutim*);

(g) pomoćnog glagola (*bude/ budne/ bide*).

ANALIZA GRAĐE

Infinitiv

2.0. Ifinitiv se može analizirati na morfološkom planu i na sintaksičkom, budući da se na tim nivoima javljaju razlike između bunjevačkih i srpskih govora. Naime, kod prvi se on uglavnom javlja bez finalnog *-i* i obično se ne zamenjuje konstrukcijom da + prezent. Navođenjem infinitiva u nekim od sintaksičkih pozicija, uočićemo i njegove morfološke odlike.

2.1. Tako se on može javiti:

(a) u samostalnoj upotrebi: U vruć med *umišat* biljance, dobro *promišat* i *mazat* na oblatne. Kad se oladi, *isić* na kocke. (BN139: 23); On je vidio da je *bit* salašar teško (BN 68: 18)[12];

(b) u složenom futuru I: Bojala sam se da *će se rasklinkat* onaj poljubac; …nisam mislila da *će doć* mene kogod polit (BN 68: 19);

(c) uz fazne glagole: kad je onda <u>*počo*</u> *plakat*; di je baćo <u>*nastavio*</u> *radit* u svom poslu (BN 68: 19);

11 Glagolske vrste navodimo prema Aleksandru Beliću, Белић *Историја српскохрватског језика*. Књ. II св. 2: *Речи са конјугацијом*. Научна књига Београд 1973, 5–37).

12 Zbog uštede prostora, navodićemo samo po nekoliko primera za svaku odliku.

(d) uz modalne glagole: ja da *moram stanovat* ode ja bi oma poludila (BN 68: 18); *triba završit* poso dok ne padne noć (BN 68: 21); Zdravo *sam tila vidit* more (BN 68: 19); *Nije mogla zaspat* te noći (BN 68: 19); A *ne smim ući* unutra (BN 68: 19);

(e) uz ostale semantičke grupe glagola: *Volio sam ići* u bioskop (BN 54: 26); zdravo je volio *crtat* i *slikat* (BN 68: 24); *Probaje zatvorit* vrata (BN 68: 21); jeste da još tušta *ima za orat* (BN 68: 27); Kanda nije dosta što *znamo proizvest* na našim njivama (BN 68: 27); pa *je dozvoljeno pravit* veselje, svatove BN 139: 22); I oni manji *su se išli sigrat* s većom dicom (BN 139: 22).

Vidimo da je infinitiv u BN veoma stabilan u funkciji dopune različitih semantičkih grupa glagola, što znači da se u funkciji dopuna izuzetno retko javlja konstrukcija da + prezenet: *počo da viče* (BN 55: 25); *Možemo da* je *pratimo* još od 16. vika (BN 139: 24); Muškarci su za taj dan *morali da priprave* ranu za stoku (BN 54: 21); taj bi malo *utrčo* u sobu *da se ugrije* (BN 139: 22); Tereska *iđe da narani* josag (BN 55: 20); Tako su nika dica baš *privatila da divane* (BN 54: 12) itd.

Frekvenciju oba tipa dopuna najbolje ilustruje stanje u idiolektu informatorke (1929) iz Tavankuta koja je skoro dosledno koristila infinitiv u funkciji dopune (94,23%), a konstrukciju da + prezent samo (5,77%). Samo kod pojedinaca (BN 47: 11), svakako pod uticajem srpskog jezika, došlo je do prodiranja konstrukcije da + prezent u tautosilabičke pozicije složenih predikata.

2.2. Takođe, iz navedenih primera vidimo da je u BN znatno češća upotreba kraćeg infinitiva, što se slaže sa stanjem u etnodijalekatskoj građi iz 2009. godine, u kojoj dominira upotreba kraćih oblika infinitiva, ali kod pojedinih informatora, nije redak ni infinitiv sa finalnim *-i*, što je svakako nastalo pod uticajem srpskog standarda ili može biti i rezultat informatorovog prilagođavanja u komunikaciji sa nepoznatim sagovornikom: al to se ritko može *viditi* (B 2013: 247); Neću *stići* (B 2013: 244); da ne moram *kupovati* (B 2013: 246).

Međutim, u građi zabeleženoj 1952/3. godine broj primera infinitiva sa *-ti* ili *-ći* nije zanemarljiv[13].

13 Секулић, н.д. 1981.

U idiolektu informatorke iz Tavankuta (B 2013: 253–290) utvrđeno je da se kraći oblik infinitiva javlja 71,43%, a duži 28,57%.

Međutim, raniji ispitivači bunjevačkog govora konstatuju da je infinitiv „uvijek bez završetka *i* na čitavom području"[14] ili da je u bunjevačkom govoru u upotrebi oblik supina, tj. infinitiv bez finalnog *-i*[15]. Ovo poslednje je preuzeto od Ivana Popovića, koji je smatrao da, za razliku od srpskih bačkih govora, bunjevački čuva supinski oblik kod glagola na *-ti*, dok glagoli na *-ći* ne gube finalno *-i*. U srpskim govorima kraći infinitivi na *-t* su rezultat redukcije finalnog vokala[16]. Međutim, naša građa u BN pokazuje da se i glagoli na *-ći* češće upotrebljavaju bez završnog *-i*, a posebno prilikom gradnje (prostog) futura: počela sam *ić* po skupštinama (BN 50: 12), mogu *reć* (BN 137: 15); triba *obać* teren, *otić* na više salaša (BN 55: 18); Moralo se *ispeć* sitni kolača, jel *doće* i gosti … (BN 68: 21), *ićemo* mi njemu u posetu (B 2013: 289), pored: nisu mogla *doći* (BN 133: 21). Kraći infinitiv, kao morfološku crtu, može da podrži i izrazita redukcija vokala u medijalnoj i finalnoj poziciji, što potvrđuju transkripti etnodijalektoloških istraživanja iz 2009[17].

Iako autor prihvata mišljenje da u govoru krajnje *-i* u infinitivu uvek otpada, u BŠN, pak, on beleži i duže i kraće oblike, pri čemu prvi, duži, imaju prevagu. Takođe je konstatovano da jedni autori preferiraju duži, a drugi kraći oblik infinitiva[18]. Naša analiza je pokazala da se finalno *-i* ne gubi uvek, što se ogleda u BN.

Naša građa nije potvrdila Georgijevićeve tvrdnje da uzlazni akcenti na infinitivnim oblicima (*ìć*^{i}, *dóć*^{i}) sugerišu postojanje jednog redukovanog finalnog *-i*, kao ni to da se duži oblici javljaju kod glagola na *-sti* i na *-ći*[19]. U ovim slučajevima mi beležimo uglavnom, kao i kod gl. na *-ti* kraće oblike infinitiva: još je tribalo *pomest* i *grabit* pospadano lišće; di ćemo svi *doć* (BN

14 Sekulić, 1986, 190.

15 Prćić, 1975, 288.

16 Поповић, 1968, 193.

17 Bošnjaković i Sikimić, 2013.

18 Buljovčić, 1996, 64.

19 Георгијевић, 1939, 27.

137: 22); ako mož *ist*, on će *ist*; vajd se boji da će kogod štogod *ukrast*; on mora *ić*, ali i: kako će *ići* (B 2013: 281; 286, 254, 288). I u idiolektu informatorke iz Tavankuta zabeleženi su različiti akcenatski likovi infinitiva, ali ne i redukovano *i* u primerima sa uzlaznim akcentom: mož *úć*; ali on mora *îć* (B 2013: 286; 254).

2.3. Dakle, možemo zaključiti da se jezik BN nije udaljio od njegove razgovorne varijante zabeležene sredinom XX, 1952/3, i početkom XXI veka, 2009[20], što podrazumeva da u njegovoj pisanoj varijanti treba ostaviti i kraće i duže oblike, ali prednost će uvek imati oni prvi, kraći.

Prezent

3.0. U ovom delu analiziraćemo: (a) alternaciju korenskih suglasnika *k/č, g/ž* u 3. l. mn. prezenta gl. tipa *vući*, *moći*; (b) upotrebu nastavaka *-aje/-aju* u 3. l. mn. prez. gl. VI vrste; (c) upotrebu nastavaka *-e/-u* u 3. l. mn. prez. kod gl. VII i VIII vrste i (d) upotrebu nastavka *-du* u 3. l. mn. prezenta.

3.1. U 3. l. mn. prezenta gl. I vrste (*seći – sečem : seku*) u 3. l. mn. prezenta u novinama se ne uopštava palatalizovan suglasnik: majstori što *siku* (BN 55: 23); *siku* se suve grane (BN 137: 28). Takvo stanje nalazimo i u transkriptima intervjua iz 2009: konji jedva *vuku* (S 2013: 153); onda i *zapeku* (S 2013: 73); onda se *peku* lakumići; ti se fanki *peku* (S 2013:113, 133); Bunjevci mladi *obuku* s tako (S 2013: 87); pa je valjda *prisvuku* (S 2013: 112); i krajeve koji se *rastuku* to isičemo (S 2013: 132); ovako mu likovi *teku* (S 2013: 154); da se *izlegu* (S 2013: 140), ali i: da *ureču* kadgod malo dite (S 2013: 151)[21]. Međutim, raniji istraživači registruju dubletne forme: *peču*, *ližu*, *tuču*, *vuču*, ali i: *mogu*, *užegu*[22]; *obuču* se za svatove (Žednik), *tuču* se na sokaku (Sombor), *peču* kolače (Đurđin), *siču* kruva (Verušić), *osiču* curi kosu (Sombor – Džinić), ali i: *priobuku* se u lipe aljine (Bikovo),

20 Секулић, 1981. i Bošnjaković i Sikimić 2013.

21 Ipak, u transkriptima je zabeleženo širenje prezentskog suglasnika i u imperativ: pa mi *nasiči* malo; *posiči* prst koji, svakoji boli (S 2013, 90, 175).

22 Георгијевић, 1939, 30.

strigu ovce (Bikovo)[23]. O kolebanju u čuvanju velarnog suglasnika u korenu glagola ovoga tipa govori i Ivan Popović: *peku*, *vuku*, *dovuku*, *odvuku*, *tuku se*, *potuku*, *obuku*, *priobuku se*, *strigu*, *ne mogu*, ali i: *obuču se*, *pomožu*, *peču*, *tuču*, *otsiču*, *možu*[24]. Šteta je što ni jedan autor ne govori o frekvenciji navedenih oblika.

Samo u jednom slučaju se ne govori o dubletnim formama (*vuču*, *seču*, *peču*, *teču*), što ne iznenađuje budući da autorka razmatra dijalekatske crte koje se javljaju u jeziku učenika bunjevačke nacionalnosti[25].

Na osnovu naših novijih istraživanja, a i stanja u BN mogli bismo reći da su oblici sa palatalizovanim suglasnikom *-č-*, *-ž-* potisnuti iz žive upotrebe i ne bi ih trebalo vraćati u pisanu varijanta jezika.

3.2. U 3. l. mn. prezenta glagola VI vrtse (*kuva̲ti – kuva̲m – kuvaju*) u BN se oseća tendencija češće upotrebe nastavka *-aje* umesto *-aju*: Kad se *skuvaje* (klipovi kukuruza), sva čeljad i dica *posidaje* u lad, pa se šale i *pripovidaje* dok idu kuruze; Kad se ovce *ošišaje*, žene su vunu prale (BN 50: 14); ali i: al *moraju* se poštovat i pravila (BN 133: 21); dica rastu i *razvijaju* se (BN 135: 26), što je svakako autentično budući da je takvo stanje potvrđeno i kod informatorke iz Tavankuta (B 2013: 253–290), u čijem idiolektu je nastavak *-aje* zastupljen sa 93,75%, a *-aju* samo sa 6,25%. Međutim, zbog različitog uzrasta ispitanika u toku etnodijalektoloških istraživanja 2009. godine, u transkriptima intervjua sa njima uočeno je da je nastavak *-aju* zastupljen sa 65,75 %, a *-aje* sa 34,25%. Sličan odnos nalazimo i kod informatora rođenih krajem XIX veka, čiji su idiolekti zabeleženi 1952/3, u kojima je nastavak *-aju* zastupljen sa 70%, a *-aje* sa 30%. U BŠN nastavak *-aje* nije uopšte zabeležen[26].

Georgijević je za nastavke *-aje/-aju* rekao da su obični oko Subotice i Sombora, ali ne i oko Baje i da se kod istog informatora mogu javiti oba oblika: oni *vežbaje* / oni *vežbaju*[27]. Međutim, Popović areal nastavka *-aje*

23 Sekulić, 1986, 191.

24 Поповић, 1968, 189.

25 Prćić, 1975, 288.

26 Buljovčić, 1996, 63.

27 Георгијевић, 1939, 30.

svodi na okolinu Subotice, gde se on javlja naporedo sa nastavkom *-aju*, koji je jedini oblik, pak, u okolini Sombora[28]. Takođe, ima i konstatacija da se nastavak *-je* javlja mesto *-ju*, tj. da učenici koriste, po autorkinom mišljenju, i dijalekatski oblik *moraje*[29].

Mislimo da u 3. l. mn. prezenta gl. VI vrste treba koristiti oba nastavka, jer je to realnost u okolini Subotice i u našim transkriptima u kojima prednost čak ima nastavak *-aju*, koji je, pak, jedini oblik u okolini Sombora i Baje. Dakle, ne bi trebalo forsirati upotrebu nastavka *-aje* iako je ona jedna od markantnih i distinktivnih crta bunjevačkog govora.

3.3. U BN kod gl. VII (*moliti – molim – mole / voleti – volim – vole*) i VIII vrste (*držati – držim – drže*) u 3. l. mn. prezenta skoro dosledno se koristi nastavak *-e*: svi *vole* … da se *druže* (BN 133: 17); … kako se vakim izletima obraduju i *nagrade* dica koja *uče* bunjevački (BN 133: 20), pored: da se malo *istrču* (BN 139: 22).

U intervjuima iz 2009. godine, zbog različitog uzrasta ispitanika, takođe dominira nastavak *-e* (83%) u odnosu na *-u* (17%). Kod ispitanika rođenih krajem XIX veka[30] upotreba ova dva nastavka je skoro izjednačena. Međutim, idiolekt informatorke iz Tavankuta (B 2013: 253–290) pokazuje da je nastavak *-u* (82%) ubedljivo češći od *-e* (18%): oni se *javu*; dva vlata *visu* (B 2013: 264); samo *odredu* (B 2013: 267). Isto je konstatovano i za stanje u BŠN, u kojim je nastavak *-u* veoma čest (pored *-e*), ali se, takođe, kaže da je ipak manji broj autora koji ga preferiraju u svojim natpisima[31]. Na osnovu broja primera koje navodi Georgijević možemo konstatovati da je nastavak *-u* (*razbolu se*, *živu*; *dozvolu*, *hranu*, *kupu se*, *kvaru*, *ostavu*, *osušu*, *prdaču*, *rastolmaču*, *skupu*, *tražu*, *vozu*; *držu*, *ćutu*, *stoju*) češći od *-e* (*divane*, *oprave*, *prdače*; *drže*, *ćute*, *trče*)[32]. Naporedu upotrebu nastavaka *-e* i *-u* konstatuje i Ivan Popović[33]. U jezik učenika

28 Поповић, 1968, 190; 1953, 11.

29 Prćić, 1975, 288.

30 Секулић 1981.

31 Buljovčić, 1996, 62.

32 Георгијевић, 1939, 30.

33 Поповић, 1953, 11; 1968, 189.

bunjevačke nacionalnosti umesto standardnog srpskog nastavka *-e* prodire i dijalekatsko *-u*: *pravu*[34].

Dakle, nastavak *-u* iako danas nije toliko frekventan, trebalo bi ostaviti i koristiti ga u stilske svrhe.

3.4. Treba konstatovati da je nastavak *-du* u 3. l. mn. prezenta izuzetno redak u novinama i sreće se uglavnom kod sledećih glagola: *imadu* dva unuka; *imadu* veliku familiju; *imadu* oko 3.500 ovi tica (BN 47: 14, 16, 24); *imadu* šta ložit u šporelj (BN 54: 18); Nek naša dica … slave Božić kako *znadu*, u radosti; jel *znadu* (BN 54: 19, 25); i to izmed dvi osobe koje se *poznadu* (BN 68: 30); Na taj način se *možedu* dobit visoki prinosi (BN 47: 27); i koliko *smidu* lovit (droplji) (BN 47: 24); al take stvari se *ne smidu* dešavat (BN 68: 6); i u Bibliji *spominjedu* divljeg i pitomog magarca (BN 50: 22).

U transkribovanim intervjuima iz 2009. godine možemo, kod pojedinih informatora, uočiti češću upotrebu nastavka *-du* u 3. l. mn. prezenta: *volidu* kod mene doć (B 2013: 248); cure *zakitidu* momka; oni *pravidu* pasuljijadu; ila bunjevačka što se *kuvadu* (B 2013: 249); oni to *slavidu* (B 2013: 250); nije da ne *možedu* isti (B 2013: 276). Kod informatorke iz Tavankuta (B 2013: 253–290) nastavak *-du* se javio kod sledećih glagola: *javićedu*, *oćedu*; *možedu*; *dadu*, *imadu* 3x (B 2013: 267, 270, 274, 275, 276), što upravo odgovora stanju uočenom u našoj dijalektološkoj literaturi u vezi sa nastavkom *-du* u bunjevačkom govoru. Tako Ivan Popović konstatuje da je on u njemu redak, osim kod pomoćnog glagola *ćedu*, da je češći u okolini Sombora nego oko Subotice, ali da ni tamo nije naročito raširen[35]. Georgijević navodi da nastavak *-du* nije tako čest, a može se zaključiti na osnovu primera da je češći kod gl. sa prezentskom osnovom na *-i-*: *zujidu*, *pojidu*, *pravidu*, *učidu*, a vrlo redak kod onih na *-a-*: *moradu*[36]. Međutim, neki autori ne vode o ovome računa, te navode primere sa *-du* i kod jedne i druge gl. vrste[37].

34 Prćić, 1975, 288.

35 Поповић, 1968, 190; 1953, 9.

36 Георгијевић, 1939, 30.

37 Prćić, 1975, 288.

U idiolektima informatora koji su rođeni krajem XIX veka sreću se primeri tipa *imadu*, *znadu*, ali treba imati na umu da oni imaju proširenje *-d-* u svim licima prezenta *imade*[38], što konstatuje i Ivan Popović[39].

Na kraju, možemo zaključiti da bi ovaj nastavak mogao da se alternativno koristi kod glagola *imadu*, *dadu*, *znadu*, ali i kod pomoćnog gl. *ćedu*.

Futur I

4.0. U vezi sa gradnjom futura I treba videti da li se češće koriste složeni ili prosti oblici[40], kao i to da li se ovi poslednji javljaju i kod glagola na *-ći*.

4.1. U BN je znatno češća upotreba složenog futura, i to sa kraćim infinitivom:

(a) kod glagola na *-ti*: virovalo se da *će* se tako *zvat* momak za kojeg *će se udat* (BN 138: 22); ko *će* tu dicu *dovozit* i *odvozit*, ko *će bit* pridavač (BN 137:5); tako *će* je lako *uvatit* (BN 47: 24);

(b) kod glagola na *-ći*: jel komšija *će* prvi *doć* da pomogne (BN 138: 22); obećali da *će doć* kod njega (BN 54: 26); svativši da *će doć* (BN 55: 10); nisam mislila da *će doć* mene kogod polit (BN 68: 19); Defile *će ić* do crkve (BN 133: 17); nadam se da *će* mi opet *pomoć* (BN 55: 21); pa *će pronać* pravi lik (BN 47: 23); i koje su to teme koje *će privuć* najviše pažnje (BN 135: 21); dobro je što *ćete moć* (BN 68: 30); mislio sam da *ću moć* iskočit (BN 139: 26).

4.2. U manjem broju se javljaju i primeri prostog futura:

(a) kod gl. na *-ti*: *Pripravićemo* program; a *biće* tu i igranka (BN 138: 21); *imaćemo* još koju probu, tekst će se ponovit i *daćemo* sve od sebe da (BN 137: 20);

(b) kod gl. na *-ći*: jel *doće* i gosti s Bezdanskog puta (BN 68: 21); i ko druge blendave tice *doće* upravo na svitlo (BN 47: 24); *Doće* i dogodine (BN54: 19); kad druga godina prođe, *ićemo* mi kući (BN 138: 26); *Pomo-*

38 Секулић, 1981, 230, 234.

39 Поповић, 1968, 35.

40 U analiziranoj građi u BN se našao samo jedan primer analitičkog futura analitički: mislio sam da *će* to *da* mi *ostane* samo želja (BN 55: 21).

ćemo mladim ljudima; Ako ste slobodni, u raznim osobama koje susrićete *moćete* birat (BN 68: 6), što nalazimo i u intervjuima iz 2009. godine: *iće* svugdi po tri miseca; ajd, *ićemo* ja i (B 2013: 280); Kadgod nije bilo *lećeš* (S 2013: 99); ali i: kako *će ići* (B 2013: 288).

Navedeni nalazi su u skladu sa onim što se nalazi u intervjuima: iz 2009. godine[41], u kojima je složeni futur zastupljen sa 77%, a prosti sa 23%, iz 1952/3[42], gde je složeni futur potvrđen sa 82%, a prosti sa 18%) i kod informatorke iz Tavankuta (B 2013: 253–290), koja ima 80% primera složenog futura i samo 20% prostog.

Iako je za bačke govore konstantovano da glagoli na *-ći* imaju samo proste oblike futura *ićemo*, *tućedu*,[43] mi smo uočili da su složeni u intervjuima zastupljeni sa 62,5%, a prosti samo sa 37,5%.

Međutim, u BŠN zabeleženi su i oblici futura koji danas u bunjevačkom govoru, a ni u BN nisu u upotrebi: (a) *bitiće*, (b) *prićiće*, (c) *uviditće* i (d) *vidit će* (Buljovčić 1996: 66).

Dakle, treba nastaviti sa dosadašnjom praksom upotrebe futura I, pri čemu prednost treba dati složenim oblicima, naročito kod glagola na *-ti* (tokom novembra *ćemo imat* četri probe), ali i kod onih na *-ći* (pa *će pronać*). Autentični su i oblici tipa *ićemo* i *imaćemo*.

Radni glagolski pridev

5.0. U radnom gl. pridevu najčešće dolazi do asimilacije i kontrakcije finalnih vokalskih grupa (*-ao* i *-eo*), ali su zabeleženi i primeri fakultativnog umetanja intervokalskog *v* kod navedenih grupa i *j* kod grupe *–io*.

5.1. Sažimanje beležimo:

(a) kod grupe *-ao* > *o*: *stigo*, *pobigo*, *zareko se*, *našibo*, *išo*, baćo je *poslo*, dida mu *pokazo*; *mogo*, nisam se ni *nado*, (BN 47: 10, 14, 18, 23, 24); kad se *digo*, kad je *progledo*; a *napiso* je (BN 139: 23); *imo*, *opisivo*, *dočeko, natiro, puko, prošo, osto izvuko, ležo,* (BN 139: 24, 26); *imo* sam, *očo*, *vraćo,*

41 Bošnjaković i Sikimić, 2013.

42 Секулић, 1981.

43 Поповић, 1968, 191.

zaspo, otrčo, trčkaro, usto, isiko, sigro, slušo, uprego, zavuko, osto, (BN 55: 21, 24);

(b) kod grupe *-eo* > *o*: *provo*, *prino*, pa bi *izno* malao pača; kandar me je malo *načo*; (BN 47: 16, 18, 22); on nas je *sprovo*, *izno* (BN 139: 26); a on je *uzo* svoj križ (BN 135: 22); *navo*; *doprino*; *počo; prino, uzo,* (BN 55: 10, 16, 24); *navo* (BN 68: 6).

5.2. Čuvanje registrujemo:

(a) kod grupe *-ao*: on se tako i *zvao* u narodu (BN 135: 22); *znao* (BN 47 24; 135: 22; 55: 24), *pao* s konja (BN 139: 23); *dao* (BN55: 24); ali i kod: *pomogao* mu da; *potpisao* je (BN 68: 24, 28), što je ređe;

(b) kod grupe *-eo*: *prokleo*, *pleo* (BN 47: 18, 25);

(c) kod grupe *-uo*: *čuo* se glas (BN 139: 22);

(c) kod grupe *-io*: *metnio*, *krenio*, *brinio*, *vidio*, *ocinio*, *nagrnio*, (BN 47: 16, 17, 18, 24); *usudio* bi se (BN 139: 25); *svatio*, *uspio*; *susrio se*, *naučio*, *udanio*, *tio, poplašio, vidio, krenio, zagrnio* (BN 55: 10, 19, 21, 24); živio, naranio, vidio, volio, izmirio.

5.3. Intervokalski sonant se javlja u grupama gde prvi vokal nosi akcenat, što nije uslov kod grupe *-io*:

(a) *-ao*> *avo*: svaki je *znavo* (BN 133: 22); *klavo*; (BN 47: 22); *pavo* s konja (BN 55: 14); budne mi *žavo* (BN 55: 20);

(b) *-uo* > *-uvo*: kako sam *čuvo*; (BN 47: 22) i *čuvo* glas (BN 55: 14);

(c) *-io* > *-ijo*: *dobijo*, *uobličijo*; *zamuknijo*; i *tijo* sam ja; jopet sam se *zadivanijo*; vodijo (BN 47: 22, 23); on se *poplašijo* (BN 55: 14).

5.4. U ranijim istraživanjima bunjevačkog govora konstatovano je da se kontrakcija vokala vrši samo u grupi *-ao* (*ošo*, *treso*, *kupovo*), a u drugim dvema *-eo* i *-uo* razvilo se intervokalno *v* (*zakle^{v}o*). Ne spominje se da se i u grupi *-io* može izbeći hijat umetanjem *j*, ali se ukazuje na primer *prijio* > *prijo* `prejeo`, gde je došlo do asimilacije i kontrakcije vokala[44].

Međutim, praksa u BŠN je bila sasvim drugačija. Naime, tamo se težilo upotrebi standardnih oblika koji su bili češći od kontrahovanih. Rečeno je i da je to bila odlika jezika pojedinih autora, ali se i kod njih i dalje osećao znatan uticaj razgovornog jezika, što znači da su imali i sažete forme[45].

44 Георгијевић, 1939, 30–31.

45 Buljovčić, 1996, 39.

U svim intervjuima, što je odlika i srpskog razgovornog jezika, dominiraju sažete vokalske grupe, a razbijanje hijata sonantima *v* i *j* je retko i deluje arhaično, kao što moderno i usiljeno zvuče nesažete grupe *-ao*, *-eo*.

Dakle, jezik BN odražava stanje u razgovornom jeziku i prethodna konstatacija trebalo bi da bude putokaz za upotrebu vokalskih grupa i u pisanim medijima: *došo*, *pono* (često), *čuvo*, *pavo*; *radijo* (retko i fakultativno u stilske svrhe). Uočene su i varijacije u istoj rečenici: *čeko* sam to vrime da bi *pridao* i *poklonio* svoju krunu društvu (BN 55: 19), što ne bi trebalo da bude isključeno.

Trpni glagolski pridev

6.0. Kod pojedinih glagola VII vrste, posebno u okolini Sombora, sreće se trpni pridev sa nastavkom *-t*, *-ta*, *-to*, a u okolini Subotice *-n*, *-na*, *-no*: Mast mora bit dobro *istopita* i *upržita*; Mast je *otopita*, astali oprani (BN 55: 23); Muška čeljad je bila *zadužita* da obavi sve poslove; Tako *udesita*, ja pravac iza šupe; baćo stoji *naslonit* na vile (BN 68: 21); ali i: u marami *povezana* (BN 68: 21); njeva imanja su *dodiljena* ivanovcima; direktno *podređeni* papi (BN 47: 25); metne se na *raspaljenu* vatru (BN 137: 19) i sl.

Konstatovano je da istočniji bunjevački govori (okolina Subotice) u ovim slučajevima imaju samo nastavke sa *-n-*, a zapadniji (okolina Sombora) *-t-*, odakle potiču i navedeni primeri[46]. Međutim, u BŠN nastavak *-t* se po pravilu javlja kod gl. VII vrste, ali i kod ostalih vrsta: *osoliti*, *obnarodovat*, *spomenit*[47].

Dakle, nastavak *-t* u BN nema frekvenciju kao u BŠN, već ima stilsku funkciju da obeleži poreklo kazivača, što je i učinjeno u analiziranim člancima (BN 55: 23, 68: 21).

Pojedine vrste glagola

7.0. U ovom delu treba sagledati specifičnosti pojedinih glagola po njihovim vrstama, pri čemu je reč obično o promeni konjugacionog tipa (*ja-*

46 Поповић, 1968, 194.

47 Buljovčić, 1996, 65.

hati jašem > *jašit – jašim*), o različitim fonetskim alternacijama (*počne/počme*; *otišao/očo*; *jesti/ist*; *krenuti/krenit*; *obađe/obiđe* i sl.), o analoškim uopštavanjima (*voleti – volim / volit – volim*) itd.

7.1. U okviru gl. I vrste analiziraćemo oblike glagola: *ići*, *jesti*, *kleti*, *početi*, *moći*, *musti*,

7.1.1. *ići*: U prezentu glagola *ići* analoški se javlja jotovan suglasnik korena, prema glagolima sa specijalnim jotovanjem (*dođem*): ja *iđem* u Dubrovnik (BN 68: 19); *neiđe* (bn 55: 23); i da uvik *iđemo* (BN 135: 12); ta *iđte*, gospodine (BN 55:13); pravcom *iđenja* upravlja (BN 50: 23). Ovo je primetio i Ivan Popović[48], a izrazito je i u spominjanim intervjuima: išo je svako, ko je god se osićo da je za-*iđište* (S 2013: 74).

Glagoli i gl. imenice izvedene od *ići* iza prefiksa uglavnom imaju -*a*-: triba *obać*[49] teren (BN 55: 18); brojni gosti koji nisu tili *zaobać* Malu Bosnu (BN 133: 16); sve se *obalazilo* pišice (BN 54: 26); nakon *obalaska* sela (BN 135: 19). Ovakvo stanje u govoru je uočio i Ivan Popović[50]. Ta odlika živog govora zabeležena je i u BŠN[51]. U transkribovanim intervjuima iz 2009. godine, pod uticajem srpskog jezika, mogu se naći i primeri sa -*i*- iza prefiksa: to me neće *obić* (B 2013: 263).

Radni gl. pridev od glagola *otić* obično glasi: *očo* (BN 139: 26); *očla* (BN 136: 22); *očlo* priko granice (BN 68: 27); *Očli* smo dida i ja (BN 55: 24). U transkriptima je zabeležena i sledeća fonetska varijanta: *otšla* (S 2013: 96).

7.1.2. *jesti* (> ist). Ovaj glagol se razlikuje od srpskog prvenstveno po ikavskoj zameni jata: za ranu koja će se *ist* (BN 55: 25); možem dobro *ist* (BN 54: 26); došlo vrime da *idemo* grava (BN 54: 22); Zrili dudovi plodovi se tako *idu* (BN 133: 27); onda smo *ili* pača, to je bilo prvo masno *ilo* posli posta (BN 54: 20); *poite* šaku badema (BN 55: 25); *poio* je batak (BN 54: 20); onda su je časkom *poili* (BN 47: 24).

48 Поповић, 1968, 150.

49 Ovi oblici se tumače na sledeći način: *obъ+iti* > *obajti* > *obać*(*i*), Белић 1973, 15.

50 Поповић 1968, 195.

51 Buljovčić, 1996, 63.

U BŠN javlja se i varijanta sa protetičkim *j-*: *jisti*[52]. U transkriptima se fakultativno javlja proteza *j-*: dao mi je i *ist*[53]; možeš posli *isti* (B 2013: 276); sad neć ni da *idu* šećer dica (S 2013: 77); prisilo mi *ilo* (B 2013: 261); ali i: pa da mi možemo *jist* pača (B 2013: 235); zamoči je u med i *pojide* (B 2013: 233). Dubletne oblike (*jidem / idem*) navodi i Georgijević[54]. Stiče se utisak da se ovaj glagol češće javlja bez proteze, iako bi se njenom upotrebom izbegla homonimija sa srpskim gl. *idem*.

7.1.3. *kleti*. U intervjuimaa iz 2009. zbaležen je sledeći oblik prezenta gl. *kleti*: nit *kletem* koga i to nije dobro, mislim, *kleti … kleteš* nekoga pa onda može (S 2013: 120), što ga veoma razlikuje od srpskih bačkih govora, ali ga nismo našli u BN.

7.1.4. pref. + *četi*. Kod gl. sa korenom **-čęti-* u prezentu se sreću dve fonetske varijante: *počneš / počmeš*[55], pri čemu izgleda da je prva češća: i *počne* divan; *počnu* okrećat lancima; da *počnu* (BN 68: 21); karbinje *započne* veselim telencetom iz košare (BN 55: 23); uvik je *počinjalo* (BN 68: 21); ali i: *počmemo* molit naglas (BN 55: 24).

Kod nesvršenog vida skoro dosledno se javlja *-m-*: stari kulen čuva se i *načima* na karbinje; karbinjsko jutro *počima* uvik isto (BN 55: 23); a onda *počima* vrime kroz godinu (BN 139: 22); *počima* pripovitku (BN 47: 18); *Počimo* je Drugi svetski rat (BN 68: 21); da im sad *počimaje* prve brige (BN 135: 22); dica su tako *počimali* učit igrat (BN 55: 15). Slično je stanje i u transkriptima: snig kad *počne* padat (S 2013: 169), ali i: *počme* (S 2013: 156), kao i: kad sam *počimo* (S 2013: 132); *počimu* (S 2013: 184), pored: već su *počinjali* (S 2013: 132), ali i u BŠN[56].

7.1.5. *moći***.** U 1. l. jd. prezenta skoro dosledno se javlja analoški nastavak *-m*: *Možem* dobro ist (BN 54: 26); *Možem* kast da sam srićan čovik; *možem* kazat; (BN 55: 19; 139: 26), što je uobičajeno i u transkriptima, ali

52 Buljovčić, 1996, 63

53 Секулић, 1981, 236.

54 Георгијевић 1939, 30.

55 Deo prezentske osnove (poč-neš), tj. *-n-* zamenjeno je isto prezentskim *-m-*, ali prema glagolima tipa *uzeti – uzmem*, što se uopštilo i kod nesvršenog vida *počima* prema *uzima*.

56 Buljovčić, 1996, 63.

i u BŠN[57]. U ostalim licima došlo je do fakultativne redukcije vokala: *moš* mislit / da *možeš* svakom kazat; Tu mi svidok *mož* bit; (BN 139: 26); al se *mož* pritpostavit (BN 133: 15); Svako ko ispuni uslove *mož* pripravit lemeški kulen, *može* ga i prodavat, al to *može* radit samo u SM (BN 133: 20); ne *možemo* uvik znat (BN 135: 21); slobodne dane koje *možmo* posvitit sebi (BN 55: 25); *možmo* očekivat (BN 55: 26); *možte* popit čašu ciđenog voća (BN 55: 25).

7.2. U okviru gl. III vrste analiziraćemo sudbinu infiksa *-nu-* > *-ni-* i *-ne-*: *krenuti* > *kre<u>nit</u>*; *denuti* > *diti: dije*, *dilo se*; *metnit – metnem*.

7.2.1. Glagoli III vrste u infinitivnoj osnovi skoro dosledno imaju infiks *-ni-*: *metnila* je u salvet (BN 54: 22); *metnio* (BN 68: 19); *krenili* su put dalekog istoka (BN 139: 23); važno [je] *spominit* (BN 55: 18); *stigniće* i novine (BN 68: 24); ali i: Na pendžere su *metnute* bile šlingovane virange (BN 54: 18); samo su *metnute* crtice (BN 50: 4); vidio da niko nije *zabrinut* (BN 137: 20); da su Bunjevci opet *zakinuti* (BN 68: 9).

Slično je stanje i u transkriptima intervjua iz 2009. godine: taj što je *poginio* (S 2013: 96), ali i: naopako *okrenuti* (S 2013: 82). U BŠN pored uobičajenih oblika na *-ni-* postoje i oni na *-nu-*[58].

Smatramo da bi prednost trebalo davati formama sa *-ni-*.

7.2.2. Glagol *metnuti* (> *metnit*) u prezentu uglavnom čuva osnovu *-ne-*: luk se *metne* (BN 55: 15); *metne* se riba; *metne* se na raspaljenu vatru (BN 137: 19).

Isto stanje je zabeleženo i u transkriptima: *metnem* ja prezle; u čorbu što *metnemo*; (S 2013: 146, 153). Ivan Popović konstatuje da se osnova *-ne-* lepo čuva bar u nekim bunjevačkim govorima[59].

U infinitivnoj osnovi nesvršenog vida (*mećat*) analoški se, prema prezentu (*meće*), u korenu javio jotovan suglasnik: pa se to *mećalo*; na glavu *mećali* šešire, up. i kapute *zagrćali* (BN 55: 15, 22); *mećo* ji u cipele (BN 138: 22).

7.2.3. Glagol *denuti* (> diti) koristi se bez infiksa *-nu-/-ni-*, te se konjugira po IV vrsti: Žito se *dilo* u kamare (BN 133: 22); *Nadili* su mu ime

57 Buljovčić, 1996, 62.

58 Buljovčić, 1996, 64.

59 Поповић, 1968, 200.

Maksin (BN 50: 23), što potvrđuje i stanje u transkriptima: pa se nosi i *dije* u kamaru; u krstine se *sadije*; i tu se *sadije* sve u jednu kamaru (S 2013: 131, 130, 126); dile se te krstine; pa se dilo u kamaru (S 2013: 126).

7.3. U okviru gl. IV vrste ukazaćemo na gl. tipa *nadograđivati – nadograđujem* > *nadograđiva.* Kod gl. ovog tipa infinitivni infiks *-iva-* javlja se i u preznetu: organizator je taj koji *odlučiva* (BN 135: 18); i tom prilikom *dodiljiva* se nagrada (BN 139: 25); koje potom *nadograđiva* (BN 135: 21); sve to *upućiva* na (BN 68: 6), što se sreće i u transkriptima: on se *navišćiva* (B 2013: 261). Ovo je i česta crta jezika BŠN[60].

7.4. U okviru gl. V vrste ukazaćemo na one koji su prešli u VII:

(a) *jahati – jašem* (> *jašit – jašim*): jel je naučio *jašit*; Blaško *jašio*; kad ga *uzjaši* (BN 50: 23), što je zabeleženo i u drugim vojvođanskim govorima[61];

(b) *mirisati – mirišem* (> *mrišiti – mrišim*): pa je tako *mrišila* na bili luk; sve *mrišilo* na friško posteranu slamu (BN 55: 15; 24).

7.5. Kod gl. VII vrste tipa *voleti – volim*, za razliku od stanja u srpskim vojvođanskim govorima, u kojima se i u prezentu javlja vokal infinitivne osnove, u bunjevačkom govoru se čuva prezentska osnova, budući da je, zbog ikavizma, i u infinitivu *-i-* namesto starog jata: Najviše od svega *volimo* da se vidimo… (BN 55: 23), što je uobičajeno i u transkriptima: e to *volim* (B 2013: 277); posiči prst koji, svakoji *boli* (S 2013: 175); i mišaš da ti ne *zagori* (B 2013: 268). Isto konstatuje i Ivan Popović za bačke bunjevačke govore[62].

7.6. U okviru gl. VIII vrsta: uočen je prelazak pojedinih gl. u VII vrstu: Prisiljavaju nas da ćutimo i radimo. Dosta sam *ćutila*, *ćutila* je i moja nana (BN 135: 18).

Pomoćni glagol

8.0. U prezentu pomoćnog glagola *biti* ukrštaju se različite osnove:

(a) infinitivna + prez. (*bi+d+ne-*): da *bidne* cilog Božića (BN 54: 18); da *bidne* slanine; da *bidnu* sobe vruće (BN 55: 15);

60 Buljovčić, 1996, 63.

61 Поповић, 1968, 204.

62 Поповић, 1968, 204.

(b[1]) prezentska (*bud+ne-*): Na kraju sam odlučio da ponovo *budnem* odžačar (BN 54: 25); *budne* mi žavo (BN 55: 20);

(b[2]) prezentska (*bud-*): da slidiće godine *bude* plodna zemlja; da ne *bude* crna (BN 54: 21); da on *bude* domaćin (BN 54: 22); da *budemo* misičnik za mlade (BN 135: 21).

Konstantovano je da se kod Bunjevaca čuju samo dve prezentske varijante ovog pomoćnog glagola: *bud-* i *budn-*[63]. Međutim, za govor Subotice su konstatovane samo forme sa infinitivnim korenom: *bidnem*, *bidneš*[64]. U BŠN javljaju se samo oblici *budn-*[65]. U bačkim srpskim govorima takođe vlada šarenilo osnova u prezentu: *bude/budne/bide/bidne*[66].

Dakle, u BN i intervjuima iz 1952/3 i 2009. godine uglavnom je u upotrebi prezentski koren *bud-*, čemu treba težiti i dalje, a oblike *budn-* i *bid-* koristiti u različitim stilskim varijacijama.

ZAKLJUČAK

9.0. Na kraju, želeli bismo da ukažemo na odnos jezika BN i živog govora, ali i pisanog jezika u BŠN. Pored toga, istaći ćemo i sličnosti i razlike sa srpskim bačkim govorima.

9.1. Znatan je broj sličnosti jezika BN sa bunjevačkim i srpskim govorima.

9.1.1. Jezik BN odražava stanje zabeleženo u intervjuima iz 1952/3 i 2009. godine, što se ogleda: (a) u čestoj upotrebi kraćih oblika infinitiva (*vidit*, *ić*); (b) u doslednoj upotrebi *-m* u 1. l. jd. prezenta gl. moći (*možem*); (c) u upotrebi dvojnih formi nastavaka u 3. l. mn. prezenta gl. VI (*imaje/imaju*) i VII i VIII vrste (*vole, drže/istrču*); (d) u upotrebi nastavka *-du* u 3. l. mn. prezenta uglavnom samo uz pojedine glagole (*imadu*, *znadu*); (e) u češćoj upotrebi složenog futura I (*će vidit*, *će ić*), ali i uobičajenim oblicima prostog futura kod glagola na *-ći* (*ićemo*); (f) u skoro doslednoj upotrebi

63 Поповић, 1968, 195.

64 Sekulić, 1986, 191.

65 Buljovčić, 1996, 65.

66 Поповић, 1968, 194.

sažetih finalnih vokalskih grupa (*dočeko*, *privo*); (g) u upotrebi trpnog gl. prideva na *-n* i kod gl. VII vrste (*raspaljen*); (h) u upotrebi sledećih oblika pojedinih glagola: *iđem*, *obać*, *očo*; *ist*, *idem*; *kletem*; *počneš/počmem*, *počima*; *možem*, *oni mogu*; *metnit*, *metnem*, *mećat*, *mećo*; *dije*, *nadili*; *odlučiva*; *jašit*, *jaši*; *mrišila*; *volim*; *ćutila*; *bude/budne*.

9.1.2. Sa srpskim bačkim govorima bunjevačke vezuju sledeće zajedničke crte: (a) prosti futur I tipa *ićemo*; (b) nastavci u 3. l. mn. prezenta (*imaju*; *mole*, *drže*; *seku; ćedu*); (c) sažete vokalske grupe (*zaspo*, *pono*); (d) trpni pridev na *-t*, koji je odlika govora somborske i kikindske zone i zapadnog Srema; (e) infiks *-ni-* kod gl. III vrsta (*kreniti*), što je takođe odlika navedenog areala vojvođanskih govora; (f) infiks *-iva-* i u prez. gl. IV vrste (*namiriva*); (g) ujednačavanje infinitivne i prezentske osnove kod dela gl. VII vrste u srp. *voleti – volem*, a kod bunj. *volit – volim*; različiti koreni u prez. gl. *biti* (*bude/budne/bidne*).

9.2. Uočen je i znatan broj razlika između jezika u BN i ranijih opisa bunjevačkog govora, jezika u BŠN i srpskih bačkih govora.

9.2.1. Međutim, uočene su i neke razlike u odnosu na starije stanje u bunjevačkom: (a) nastavak *-aje*, koji je ograničen na naselja oko Subotice, u živom govoru je u povlačenju, ali autori tekstova u BN teže da ga češće upotrebljavaju; (b) nastavak *-u* kod gl. VII i VIII vrste je u povlačenju kako u živom govoru, tako i u BN, budući da se češće koristio u BŠN; (c) kod gl. I vrste tipa *seći* i *moći* u 3. l. mn. prezenta više se uglavnom ne javlja analoško uopštavanje završnog korenskog suglasnika (*seku*, *mogu*); (d) za razliku od stanja u BŠN, u bunjevačkim govorima se ne javljaju forme futura I tipa (*bitiće*, *vidit će*); (e) u BŠN ipak se težilo upotrebi nesažetih finalnih vokalskih grupa; (f) BŠN kod gl. VII vrste nastavak *-t* u trpnom pridevu bio je uobičajen, kao što je bio češći i u okolini Sombora.

9.2.2. U odnosu na srpske bačke govore treba istaći sledeće osobenosti bačkih bunjevačkih govora: (a) česta upotreba kraćeg infinitiva (*vidit*, *ić*); (b) ređa upotreba nastavka *-du* u 3. l. mn. prezenta (*znadu*, *imadu*); (c) nastavak *-aje* u 3. l. mn. prez. gl. VI vrste (*imaje*); (d) sledeći oblici pojedinih glagola: *iđem*, *obać*; *isti*, *idem*, *poio*; *kletem* `kunem`; *počme*, *počima*; *dit* `denuti`, *sadije*, *nadije*, *dilo*; *metnem*; *mrišila*; *voli*; *ćutila*.

9.3. Jasno je da je ovo samo jedan od modela ispitivanja bunjevačkih govora u pisanim medijima i da tek predstoje temeljna istraživanja na znatno obimnijem i raznovrsnijem korpusu (udžbenici, književna dela, administrativna dokumenta) pri čemu analiza mora obuhvatiti sve jezičke nivoe.

LITERATURA

Белић А., *Историја српскохрватског језика*. Књ. II св. 2: *Речи са конјугацијом*. Научна књига Београд 1973.

Бошњаковић Ж. и Књижар И., Социолингвистички приступ неким мофофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута. *Српски језик* XVII, Београд, 2012, 503–521.

Георгијевић С., Бачки буњевачки говор. *Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића* за 1938, VI, Београд, 1939, 23–32.

Поповић И., Извештај са терена (Биково). Гласник САН II, Београд 1950, 315.

Поповић И., О бачким буњевачким говорима. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* I, Нови Сад 1953 (1954), 123–146; сепарат 1–24.

Поповић И., *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. САНУ. Посебна издања књ. CDXXV. Одељење литературе и језика, књ. 21, Београд 1968.

Секулић Н., Збирка дијалекатских текстова из Војводине. *Српски дијалектолошки зборник* XXVII, Београд 1981, 107–305 + карта; b) ikavski govor Bunjevaca 230–241.

Bošnjaković Ž. i Sikimić B., *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Bunjevački nacionalni savet i Matica srpska, Subotica – Novi Sad 2013.

Buljovčić J., Udeo „Bunjevačkih i šokačkih novina" u razvitku pisanog jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka, u knj. *Filološki ogledi*. NIP „Subotičke novine", Subotica 1996, 22–75.

Ilovac M., O pravopisu i jeziku Bunjevaca. *Књижевни север. Часопис за књижевност, науку и културу*. год. III, књ. III, св. 3. и 4. Суботица, 1. април 1927: 108–113.

Prpić Lj., Specifični lingvistički problemi na terenu severne Bačke i savremeni književni jezik. Књижевност и језик XXII, бр. 2, Београд 1975, 281–291.

Sekulić A., *Govor bačkih Bunjevaca. Glasovi*. Prosveta, Sombor 1947, 1–18.

Sekulić A., Bački Bunjevci. VI. Govor bačkih Bunjevaca. *Zbornik za narodni život i običaje*, br. 50, Zagreb 1986, 164–197.

Sekulić A., *Rječnik govora bačkih Hrvata. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost "Ivan Antunović", Zagreb 2005.

BUNIEVACIAN ACCENT CHARACTERISTICS IN *BUNIEVACIAN NEWSPAPERS*

By ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Novi Sad, Serbia

Abstract: The author points out characteristics of Bunievacian accent in BN compared to real, conversational Bunievacian and Serbian accents, as well as the written language in BŠN.

Similarities. Language of BN maintains the state of accent in recorded interviews from 1952/3 and 2009, which is reflected: (a) in the frequent use of short forms of the infinitive (*vidit*, *ić*); (b) in the consistent use of *-m* in the first person singular of the present tense of verb *moći* (*možem*); (c) in the use of double form of extensions in the third person plural of the present tense of verbs VI (*imaju*/*imaje*) and VII and VIII types (*vole*, *drže* /*istrču*); (d) in the use of extensions *-du* in 3rd p. pl. of present tense mainly only with certain verbs (*imadu*, *znadu*); (e) in more frequently use of compound future tense I (*će vidit*, *će ić*), but also in usual forms of simple future tense in verb with *–ći extension* (*ićemo*); (f) in almost consistent use of simplified final vowel group (*dočeko*, *privo*); (g) in the use of passive verbal adjective with the extension *-n* and in verbs of VII type (*raspaljen*); (h) in the use of some verbs: *iđem*, *obać*, *očo*; *ist*, *idem*; *kletem*; *počneš/počmem*, *počima*; *možem*, *oni mogu*; *metnit*, *metnem*, *mećat*, *mećo*; *dije*, *nadili*; *odlučiva*; *jašit*, *jaši*; *mrišila*; *volim*; *ćutila*; *bude/budne*.

Serbain accents and Bunievacian accents of Bačka have some common characeteistics: (a) simple future tense I *ićemo*; (b) extensions in 3rd p. pl. of present tense (*imaju*; *mole*, *drže*; *seku; ćedu*); (c) simplified vowel groups (*zaspo*, *pono*); (d) passive adjective with *–t* endings, which is character of accents of Sombor and Kikinda area and western Srem; (e) infix *-ni-* at verbs of III type (*kreniti*), which is also characteristic mentioned area of Voivodinian accents; (f) infix *-iva-* in present tense of verbs of IV type (*namiriva*); (g) equalization of infinitive and present basis at one number of verbs of VII type in Serbian *voleti – volem*, and in Bunievacian *volit – volim*; different stems in present of the verb *biti* (*bude/budne/bidne*).

Differences. However, we spot some differences in regards to older state in Bunievacian: (a) extension -*aje*, which is restricted to settlements around Subotica, in live accent is in withdrawal, but authors of texts in BN use them more frequently; (b) extension -*u* at verbs of VII and VIII types is in withdrawal in conversational, real accent, as well as in BN, because it was frequently used in BŠN; (c) in verbs od I type *sećі* i *moći* in 3rd p. pl. of present tense it does not appear mostly analogical generalization of final stem consonant (*seku*, *mogu*); (d) in contrast to the state in BŠN, in Bunievacian accents does not appear forms of future tense I (*bitiće*, *vidit će*); (e) yet, in BŠN there was a tendency of the use of non-simplified final vowel groups; (f) in BŠN in verbs of VII type extension -*t* in passive adjective was common, as well as in Sombor area.

In regard to Serbian accents of Bačka it should be noted some characteristics of Bunievacian accents of Bačka: (a) frequent use of shorter infinitive (*vidit*, *ić*); (b) rarer use of extension -*du* in 3rd p. pl. of present tense (*znadu*, *imadu*); (c) extension -*aje* in 3rd p. pl. pres. tense of the verbs of VI type (*imaje*); (d) some forms of succeding verbs: *iđem*, *obać*; *isti*, *idem*, *poio*; *kletem* `kunem`; *počme*, *počima*; *dit* `*denuti*`, *sadije*, *nadije*, *dilo*; *metnem*; *mrišila*; *voli*; *ćutila*.

Keywords: dialectology, Bunievacian accents of Bačka, Serbian accents of Bačka, dialectological and newspaper corpus

Biljana Sikimić
Naučni savetnik
Balkanološki institut SANU
biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Teodora Vuković
Univerzitet u Cirihu
Švajcarska
bravethea@gmail.com

Digitalna zaštita bunjevačkih govora

Apstrakt: Prilog se zasniva na građi dobijenoj timskim terenskim antropološko-lingvističkim istraživanjima Balkanološkog instituta SANU i Filozofskog fakuleta u Novom Sadu obavljenim 2009. godine, kao i na građi koju je kasnije (2011-2014) prikupio tim Balkanološkog instituta u bunjevačkim naseljima u okolini Subotice i u samom gradu Subotici. Polazeći od postavki savremene dokumentacione lingvistike, na tako reprezentativnom korpusu snimljene građe (oko 75 sati) moguće je uspostaviti multimedijalnu bazu bunjevačkih govora. Transkripcija dela ove terenske građe (2009) omogućila je izradu bunjevačkog jezičkog korpusa, autora Teodore Vuković (2015), kao i onlajn rečnika bunjevačkog govora (http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/recnik/), autora Teodore Vuković i Bratislava Vukojčića.

U ovom prilogu se dalje predlaže model zaštite bunjevačkih govora: ona podrazumeva onlajn postavljanje multimedijalne baze podataka sa audio i video snimcima, zatim fotografijama i već postojećim transkriptima snimaka. Bazu je moguće pretraživati po naseljima i temama razgovora. Drugi nivo zaštite čini elektronski korpus koji se sastoji od transkripata snimaka govora i nekoliko slojeva različitih lingvističkih opisa. Ovakvi korpusi se u savremenoj lingvistici koriste za napredna jezička istraživanja, a imaju i raznovrsnu primenu u nastavi.

Ključne reči: Bunjevci, terenska istraživanja, digitalni rečnici, jezički korpus, ugroženi govori, dokumentaciona lingvistika.

1. Terenska istraživanja

U organizaciji i na inicijativu Nacionalnog saveta bunjevačke nacionalne manjine u periodu od 5. do 7. juna 2009. obavljeno je terensko istraživanje bunjevačkog govora u Subotici i okolnim naseljima. Na terenu su radila dva tima sa različitim terenskim iskustvom i metodama: antropološko-lingvistički usmeren istraživački tim Balkanološkog instituta SANU, Beograd (Biljana Sikimić, Marija Mandić, Marija Vučković, Mirjana Mirić i Smiljana Đorđević), i tim u čijem su sastavu bili klasični dijalektolozi, profesori Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Žarko Bošnjaković i Ljiljana Nedeljkov, sa saradnicima. Istraživači su imali priliku da prate nastavu izbornog predmeta „Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture" u osnovnim školama „Jovan Mikić" (Subotica), „Miloš Crnjanski" (Subotica) i „Matija Gubec" (Tavankut). Razgovori su vođeni sa ukupno 45 sagovornika u naseljima Donji Tavankut, Gornji Tavankut, Čikerija, Bajmok, Ljutovo, Stari Žednik, Klisa, Aleksandrovo, Đurđin, Mala Bosna i Subotica.

Snimljena terenska građa (audio i video materijali u trajanju od oko 44 sata, kao i brojne terenske fotografije koje je prikupio tim Balkanološkog instituta) danas je arhivirana u Digitalnom arhivu Balkanološkog instituta SANU (DABI) i postavljena na internu mrežu SANU. Time je građa u celini postala dostupna istraživačima svih instituta Srpske akademije nauka i umetnosti, ali i drugim zainteresovanim licima koji je mogu koristiti pod određenim uslovima. U formi u kojoj je trenutno deponovana, građa je pogodna kako za različite lingvističke analize (dijalektološke, sociolingvističke, diskurs analize), tako i za istraživanja u okviru humanističkih disciplina koje primenjuju kvalitativnu analizu, a sadrži i podatke značajne za klasičnu etnografiju i usmenu istoriju.

Kompatibilna terenska istraživanja Bunjevaca nastavljena su 2011. (u timu su radile Marija Mandić, Biljana Sikimić i Kloe Diboa (Chloe Dubois) iz Grenobla, koja je tom prilikom prikupljala građu za svoju doktorsku tezu o sociolingvističkoj situaciji bunjevačkih govora). Razgovori su vođeni u gradu Subotici u periodu od 18. do 20. jula, a snimljeno je 16 sati audio građe i brojne fotografije. Tokom 2012. godine Marija Mandić i Bojan Belić

ponovo su pratili nastavu bunjevačkog govora u školama u okolini Subotice (i tom prilikom snimljena je značajna terenska građa), a prilikom kraćih boravaka u Subotici i Bajmoku tokom 2014. godine ponovo je vođeno i dokumentovano nekoliko razgovora sa Bunjevcima iz Bačke i Mađarske (istraživači Teodora Vuković, Biljana Sikimić i Gleb Pilipenko iz Instituta za slavistiku RAN).

Imajući u vidu reprezentativni obim i dostupnost bunjevačke terenske građe, čini se da je do sada relativno malo korišćena u radovima samih istraživača koji su je dokumentovali. Dominirali su sociolingvistički uvidi: Marija Mandić (Ilić) i Bojan Belić predstavili su svoja sociolingvistička istraživanja Bunjevaca na jednom naučnom skupu u SAD, ali je njihova koautorska studija objavljena na nemačkom jeziku (Ilić/Belić 2014). Bojan Belić je i samostalno objavio jednu sociolingvističku studiju o bunjevačkom govoru/jeziku (Belić 2014). Kloe Diboa je doktorirala 2016. godine na Univerzitetu u Grenoblu sa tezom o sociolingvističkoj situaciji Bunjevaca. Sociolingvistička perspektiva odlikuje i koautorsku studiju Žarka Bošnjakovića i Ivana Knjižara o promenama u govoru Bajmoka i Tavankuta (Бошњаковић/Књижар 2012). Antropološko-lingvistički pristup imala je Biljana Sikimić koja je analizirala delove razgovora koji se odnose na običaj klanja svinja (Сикимић 2014, 2016).

Za potrebe monografije Bošnjaković/Sikimić 2013, bila je urađena etnolingvistička transkripcija odabranih snimaka sa terenskih istraživanja 2009. godine i oblikovana u formi konverzacionih narativa (autor Biljana Sikimić). U istoj monografiji objavljena su i dva dijalektološka transkripta, oblikovana u skladu sa dijalektološkim pravilima uobičajenim u srpskoj dijalektologiji (grafičkim razdvajanjem intervencija istraživača i sagovornika, akcentovan je samo sagovornikov govor), autora Žarka Bošnjakovića uz tehničku pomoć Danke Urošević, Marine Šafer i Ivana Knjižara.

2. **Bunjevački rečnik**

Jedan od projekata baziran na audio snimcima intervjua sa Bunjevcima iz arhiva Balkanološkog instituta je Online rečnik bunjevačkog govora. To

je multimedijalni rečnik nestandardnog govora koji za cilj ima predstavljanje leksike bunjevačkog govora u realnim govornim situacijama. Ovo je prvi takav rečnik u Srbiji, zbog čega je naročito značajan.

Potpuna rečnička odrednica sadrži nekoliko elemenata [slika 1]: samu leksemu, odnosno osnovni oblik reči, vrstu reči i njeno značenje, njene morfofonološke varijacije ili sinonime. Zatim sledi audio zapis osnovnog oblika reči i slika (ukoliko je pojam moguće vizuelno predstaviti i ukoliko je slika dostupna autoru). Poslednji, ali najbitniji, segment odrednice čini jedan ili više autentičnih primera upotrebe lekseme koji su izvučeni iz građe.

Dodato	Reč	Vrsta reči	Značenje	Varijante	Audio zapis reči i slika
05/30/2014	šling	im m	1. vezeno platno.	šlingeraj	0:00 / 0:05

Redni broj	Tekst primera	Audio zapis i slika primera
1	1. Imam i šlingovane i košlje moje mame, a ovo sam ja njoj šila tako, kupila šling.	0:00 / 0:05

Slika 1. Primer odrednice u rečniku.

Proces sastavljanja jedne odrednice odvija se u nekoliko koraka. Polazišna tačka je pronalaženje specifične bunjevačke leksike u terenskim snimcima. U idealnim okolnostima na snimku je moguće naći osnovni oblik reči, što međutim, nije uvek slučaj, budući da se promenljive reči češće koriste u flektivnim oblicima. Ukoliko ipak na snimku određena leksema postoji u osnovnom obliku, taj deo snimka je izdvajan kako bi se ilustrovao izgovor reči.

Nakon toga bi se utvrdio neposredni kontekst datih reči koji je neophodan za ilustrovanje njihovog značenja i ovi delovi snimaka se ekstrahuju pomoću programa za obradu zvuka Audacity. Kod nekih leksema, kao što su nazivi starih igara ili opisi običaja i tradicionalnih praksi, izdvaja se duži deo snimka na kom sagovornik objašnjava kompletan postupak. To

je pokazano u primeru za leksemu *cinovanje* [primer 1a], gde je opisana ta stara igra. Za druge lekseme opštijeg značenja izdvajaju se primeri onoliko opširni koliko je potrebno za određenje pojma i prikaz njegove upotrebe u rečenici [primer 1b]. Kada u okviru primera upotrebe neke reči postoji i objašnjavanje elemenata tradicijske kulture, i taj opis se uključuje u primer, kao što je to slučaj sa leksemom *ćitnuti* u primeru [1c]. U nekim slučajevima je sadržaj snimaka ograničavajući faktor, jer je teže pronaći adekvatan ili dovoljno opširan primer upotrebe reči, te su ti primeri ili kratki ili nedovoljno ilustrativni. Međutim, i takvi primeri su sačuvani u nedostatku boljih.

1a 1. To sam teo kasti, to se ovako jedan velik krug, otpril'ke jedno dva metra u prečniku i onda se vako veliko drvo stavi na sredinu, i onda isto sa batinama udaraš, i onda ga izbaciš iz one, kruga, znači pobedio si. – A kako ste tu igru zvali?. – **Cinovanje**.

1b 1. Ja pamtim da me tata svega jedanput **plenio**[1].

1c 1. I na Lucu se, eto, ništa nije davalo iz kuće, eto zbog, zbog pilića. – Za vrata . – Da. I **ćutne**[2]se, da, na Svetu Lucu, kad se ustane onda se **ćutne** za vrata, eto, da bude kvočaka, šta li, da.

(*Webdict. Online rečnik bunjevačkog govora*)

Drugi problem u selektovanju zvučnih isečaka predstavlja kvalitet audio snimka. Kako intervjui nisu uvek vođeni u zatvorenim, zvučno izolovanim, prostorijama bez eksterne buke, na snimcima se ponekad čuje šuštanje vetra, buka saobraćaja, žamor ljudi ili životinja i slično. Takođe, nekada u razgovoru učestvuje više ljudi istovremeno, pa je teško izdvojiti jasan zvučni zapis primera, a u nekim slučajevima je teško protumačiti

1 *pleniti*–'udariti' (pogledati u rečniku: http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/recnik/allwords)

2 *ćutnuti*–'staviti, gurnuti' (pogledati u rečniku: http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/recnik/allwords)

sadržaj razgovora uopšte. Kod takvih poteškoća nije ustanovljeno opšte pravilo, već je odluka donošena za svaki primer posebno, u zavisnosti od procene njegovog kvaliteta i razumljivosti.

Značenja leksema su preuzimana iz *Rečnika bačkih Bunjevaca* (Peić/Bačlija 1990). U slučajevima gde je leksema upotrebljena u značenju koje nije navedeno u rečniku, ta značenja su dodavana u rečnik. Pored lekseme i njenog značenja, u rečniku postoji informacija o vrsti reči, a beležene su i njene govorne varijante ili sinonimi.

Ovakav resurs može se koristiti za lingvistička istraživanja, jer pruža informacije o značenju i upotrebi reči, a sami primeri se mogu koristiti kao tekst koji se može zasebno analizirati nezavisno od rečničkih leksema. Pored toga, budući da su u primerima opisane bunjevačka usmena istorija i tradicijska kultura, rečnik je koristan i za antropološka, etnografska i istorijska istraživanja. On čak može olakšati istraživanja, jer je moguće pretražiti konkretne pojmove. Upravo onlajn dostupnost rečnika olakšava njegovu upotrebu mlađim korisnicima, a može biti naročito zanimljiv i koristan učenicima i nastavnicima predmeta „Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture".

Online rečnik bunjevačkog govora je slobodno dostupan na internet stranici Timskih terenskih istraživanja Balkanološkog instituta SANU. Njegova izrada je još uvek u toku. Koncipiran je tako da se konstantno dopunjuje, a njegova struktura se po potrebi može menjati i prilagođavati novim materijalima i potrebama.

3. **Bunjevački korpus**

Još jedan projekat zasnovan na terenskoj građi prikupljenoj u bunjevačkim zajednicama je model korpusa bunjevačkog govora. U pitanju je master projekat Teodore Vuković odbranjen 2015. godine (Vuković 2015).

Elektronski korpus je skup tekstova u elektronskoj formi koji služi da se na što bolji način predstavi neki jezik ili jezički varijetet u vidu izvora podataka za lingvistička istraživanja. Obim korpusa meri se brojem reči. Što je korpus veći, ima veću vrednost i primenljivost za istraživanja (Sinclair 2004).

Model korpusa bunjevačkog govora kreiran je kao korpus manjeg obima čija je svrha razvijanje metodologije izrade konačne verzije korpusa bunjevačkog govora. To je korpus govornog nestandardnog varijeteta, što iziskuje posebne korake u njegovoj izradi. U tom procesu je korišćeno znanje o izradi malobrojnih postojećih korpusa dijalekata i nestandardnih varijeteta drugih jezika koji su razvijani na vodećim svetskim univerzitetima (Bael et al. 2007).

Izrada bilo kog korpusa zavisi od prirode građe koja u njega ulazi i od svrhe za koju je namenjen. Korpusi govornog jezika i dijalekata se od korpusa standardnog jezika u pisanoj formi razlikuju u više aspekata. Usmenu jezičku produkciju karakteriše upotreba specifične leksike, izostavljanje glasova ili reči, kao i rečenična struktura koja se najčešće ne podudara sa pisanim jezikom. Pored toga, sami dijalekti poseduju fonološke, morfološke, sintaksičke i druge karakteristike koje ih razlikuju od književnog jezika. Korpus bunjevačkog jezika dizajniran je tako da omogući različita lingvistička istraživanja, prevashodno iz oblasti morfologije. Zato je bilo važno premostiti sve 'nepravilnosti' nestandardnog govornog jezika, kako bi on bio pretraživ i razumljiv široj publici.

Transkripcija, kao prvi korak u izradi jednog ovakvog korpusa, kao osnovni cilj ima da verno odslika posebnosti govornog jezika i dijalekta. Pri tome se mora voditi računa da svi transkripti koriste jedinstveni sistem označavanja, koji je dovoljno ilustrativan, a istovremeno jednostavan, kako bi omogućio da budu mašinski čitljivi.

Da bi se iskoristila pogodnost upotrebe kompjuterskih alata za automatsku obradu koji postoje za standardni srpski jezik, sledeći korak u izradi je normalizacija na srpski standard. To podrazumeva 'prevođenje' onih reči koje se razlikuju na fonološkoj, morfološkoj, sintaksičkoj ili leksičkoj osnovi na standardni srpski jezik. Ikavski oblici ispravljeni su na ekavske ekvivalente, a specifični fonološki obrasci i morfeme, kao i sintaksičke konstrukcije bunjevačkog govora, izmenjene su tako da odgovaraju književnom srpskom jeziku. Kao referenca za leksiku srpskog standardnog jezika korišćen je Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika Matice srpske (PCXKJ 1990).

Pomoću postojećih alata svakoj reči u korpusu dodata je informacija o vrsti reči kao i njen osnovni gramatički oblik, odnosno lema. Za morfološku anotaciju i lematizaciju korišćen je BTagger (Gesmundo 2012) sa setom pravila i oznaka za standardni srpski jezik (Gesmundo/Samardžić 2012). U označavanju su korišćene morfološke skraćenice iz MULTEXT East seta oznaka za srpski jezik (Krstev/Vitas 2004). Gotov korpus sadrži šest slojeva podataka koji su povezani na nivou reči. Prvi sloj čine originalni transkripti, u drugom su normalizovane morfo-fonološke karakteristike, u trećem sintaksičke odlike i lekseme koje imaju svoj ekvivalent u standardnom srpskom jeziku, dok su u četvrtom sloju označene lekseme koje su neprevodive na književni srpski jezik. U dodatna dva sloja sadržane su informacije o vrstama reči i osnovnim oblicima reči za svaku reč ponaosob.

Zahvaljujući tome, bunjevački korpus u mnogome olakšava pretrage morfoloških karatkeristika, ali i druge lingvističke analize. Pored toga se može korisiti i za različita antropološka, etnografska, istorijska i druga istraživanja.

Ovakva struktura korpusa omogućava različite pretrage, a njegova glavna prednost je to što u pretrazi daje samo željene rezultate, to jest količinu neželjenih informacija u rezultatima pretrage svodi na minimum, ili ih potpuno eliminiše. Pretraga se u ovom prilogu ilustruje samo sa nekoliko primera. Primer [2a] predstavlja pretragu reči koje se završavaju na *-aje* u originalnim transkriptima bez upotrebe korpusa, u želji da se pronađu glagoli koji u trećem licu množine prezenta imaju taj nastavak. Među rezultatima će se naći i reči poput ***jaje***, *sn**aje***, *tr**aje***, koje nisu cilj pretrage**.** Primer [2b], sa druge strane, u potrazi za istim glagolskim oblikom, pomoću korpusa pretražuje sve reči koje se u originalnom transkriptu završavaju na *-aje*, a u normalizovanom tekstu na *-aju*. Na taj način se dobijaju oblici poput *bac**aje*** i *slik**aje*** koji u književnom srpskom jeziku glase: *bac**aju*** i *slik**aju***.

2a 183: e druženje , imamo svoje <običaje> , ne ? Bilo je . Sad ve
2085: se metne , samo morčije <jaje> se četiri nedilje . Zat

4303: e načme . Tad je mekan . <Traje> on Nije se nediljno misi
4338: onda po četri . Onda to <traje> . Ali , mislim , kad se
4725: a , ja . Ranko siče . On <daje> . On daje . On daje i on
4737: . On daje i on siče . On <daje> i on vadi ilo . On je va
4907: sinovi , dva , tri sina i <snaje> , to je bilo . Svi bili
4934: ije udata , puno i bilo . <Snaje> , jetrove , zaove . Ni s
4941: je , jetrove , zaove . Ni <snaje> nisu sve sidle z astalom
5026: kopaju oni . Kerovi , oni **<zakopaje>** da imaju za posle ako ni
5477: ro . Tamo isto iđe jedno <jaje> , krumpir izgnječen , i
6633: ko . Pa da . Eto njega su <snaje> zvale Ranko . Jeste . Im
6699: su zvale snaje . Njegove <snaje> su ga zvale Ranko , on j
8052: kupim jaja . Pa zato što **<imaje>** , te savremeno onda . (
8409: Donesemo , onda eto , dok <traje> , za Božić se donese .

2b 5026: kopaju oni . Kerovi , oni <**zakopaje**> da imaju za posle ako ni
8052: kupim jaja . Pa zato što <**imaje**> , te savremeno onda . (
10410: čka bila , a sada je to , <**baliraje**> i sitne je , pa nije , p
16070: isam cigurna . I ond , to <**bacaje**> ljudi na dob snopljo- ,
18240: sa zemlje , ne , to meni <**bacaje**> sa kola , a ja bacam gor
21513: Mala Baja , od tog di se <**razdvajaje**> tri kilometera mi , naš
23854: . Al onda sve ga i glavu <**prigledaje**> i sve . Otiđem ujutru ,
23870: ći uveče . Dok sve to ne <**prigledaje**> i rezultate treba dobit
26294:) Tako sam ga molla da ga **<slikaje>** , i nisu tili slikat . P
31583: tovo . I , a sad i pelene **<peglaje>** . Dok se ne krsti , dotl
33373: majka do e , da , eto , **<probaje>** ići , ima na Čikeriji
36129: stomak ne radi njim , ne **<priživaje>** . Sad , ima ko kaže da
36700: l , e onda se kosti bolje <**otvaraje**> . E , barem tako su star
37271: ča . Et to je , ovako se <**smotaje**> , vidiš , ovako se smot

Moguće je pretraživati i nizove reči, bilo po njihovim konkretnim oblicima po njihovim morfološkim oznakama ili njihovom kombinacijom, kao na primer: *TO + SE + KAZALO* ili *GLAGOL+ PREDLOG + IMENICA* ili *GLAGOL + ZA + IMENICA*.

Pored toga u korpusu se mogu tražiti ključne reči koje bi generisale rezultate koje se tiču tradicijske kulture ili drugih tema, što je prikazano u primerima [3a] i [3b].

3a 4567: Di je bilo svetenje , u Tavankutu , kad ja nisam tela ić . Jako šteta lani niste bili kod nas , ali neka , ali možemo vas pozvati , u Tavankut na <**dužijancu**> , tamo se svi običaji bunjevački vide , to je vraćeno unazad skroz , i nošnja , i mi smo prošle godine imali i baš smo i nošnju , i sve baš , tu je , mislim bila sam tu među organizatorima . To je pravo bunjevački stvarno .

3b 37298: .) Evo vidiš , to je suknena pregača . Et to je , ovako se smotaje , vidiš , ovako se smota , to je nova , još ni niko nije , a ona tak metla doli , to se ovako priko <**bebe**> metne , vidiš , kad oćeš digod ić . Al to mamina pregača koju koristi , razumiš , suknena , to je , to je vuna , vako , priko bebe se metne , priko dunjice .

Takođe je moguće dobiti rezultate o značenju reči i njihovoj upotrebi u kontekstu, kao u sledećim primerima.

4a 65: To/To s/se kazala/zvala <**parasnička/seljačka**> peć/peć se/se zvala/zvala ./.

4b 72: Ložila/Ložila se/se <**kuružna/kukuruzovina**> u/u nju/nju i/i onda/onda pečemo/pečemo kruv/kruh i/i eto/eto ./.

4c 83: Kiselili/Kiselili <**kiseline/jogurt**> ./.

4d 8997: Opere/Opere se/se i/i on/on pusti/pusti svoju/svoju ,/, on/on je/je pun/pun <**kiseline/kiseline**> ,/, to/to je/je u/u stvari/stvari želudac/želudac ,/, ne/ne ,/, gde/gde se/se zadržava/zadržava hrana/hrana

Primenu može naći i u nastavi bunjevačkog govora sa elementima nacionalne kulture, kao što je pokazano u radu Teodore Vuković i Maje Miličević (Vuković/Miličević 2015). Nastavnici pomoću tekstova iz korpusa mogu sastavljati vežbanja iz gramatike i vokabulara, pripremati tekstove o

bunjevačkoj tradicijskoj kulturi i istoriji ili nalaziti primere upotrebe reči bunjevačkog govora kako bi ih predstavili i približili učenicima. Primeri [1–3] ilustruju i tu primenu korpusa. Pored toga, i sami učenici mogu na času ili kod kuće koristiti korpus da se upoznaju sa bunjevačkim rečima, njihovim značenjem i upotrebom u realnom govoru, kao i sa bunjevačkom kulturom u celini.

Trenutna veličina korpusa iznosi 45.000 reči. Na osnovu predstavljenog modela korpusa moguće je napraviti konačnu verziju korpusa, koristeći materijale deponovane u Digitalnom arhivu Balkanološkog instituta SANU. Procena je da bi konačni korpus imao oko 750.000 reči, ukoliko bi celokupna bunjevačka građa (2009-2014) bila transkribovana. Toliki obim se smatra izrazito velikim, naročito kada su u pitanju korpusi nestandardnog jezika. Veliki korpus je višestruko korisniji za lingvistička i druga istraživanja zbog većeg inventara jezičkih jedinica, što je omogućilo napredne kvantitativne studije na svim jezičkim nivoima sa većom preciznošću.

4. **Sajt bunjevačkih govora**

U centralnom delu monografije Bošnjaković/Sikimić 2013 („Bunjevci o sebi") objavljeni su samo delovi razgovora vođenih tokom timskog terenskog istraživanja jula 2009. i to samo od strane istraživača sa Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (Ljiljana Nedeljkov i Žarko Bošnjaković) i tima Balkanološkog institiuta SANU (Marija Vučković, Smiljana Đorđević, Marija Ilić i Biljana Sikimić). Želja priređivača je bila da tako dobijeni bunjevački korpus bude homogen: razgovore su u kratkom vremenskom periodu, od samo tri dana, vodili lingvistički obrazovani istraživači, koji sami govore standardni srpski jezik, što se kasnije pokazalo kao otežavajuća okolnost jer su uticali na sagovornikovo sponatno jezičko približavanje i prilagođavanje govoru istraživača.

Zajedničku nit svih etnodijalekatskih tekstova priređenih u formi konverzacionih narativa predstavlja činjenica da su iz celokupnog korpusa odabrani samo razgovori vođeni u ruralnim bunjevačkim zajed-

nicama: Bikovo Klisa, Đurđin, Mala Bosna, Stari Žednik i Tavankut. Razgovori vođeni u Subotici nisu uključeni u zbirku tekstova, jer se preliminarnim radom na prikupljenom zvučnom materijalu ispostavilo da bi urbani Bunjevci i njihov govor mogli i morali biti tema posebne studije.

Način na koji je transkribovana građa objavljena u monografiji Bošnjaković/Sikimić 2013, omogućava njeno direktno postavljanje na sajt uz odgovarajući video/audio snimak. U novije vreme je u Srbiji razvijeno nekoliko modela onlajn predstavljanja jezičke terenske građe,[3] ipak čini se da je za postojeću bunjevačku građu najpogodniji model („Živi folklor Srbije") razvijen na sajtu Udruženja folklorista Srbije (2016)[4] na koji su već postavljeni neki bunjevački elementi arhivirani u DABI.

Svi konverzacioni narativi podeljeni su u tri velike celine, od kojih je prva celina podeljena u pet većih tema sa podtemama:

1. Tradicijska kultura
1.1. Kalendar
1.2. Životni ciklus (Rođenje, Svadba, Smrt)
1.3. Običajno pravo (Deca, Nevestinska imena, Nasleđivanje, Arenda, Časna reč)
1.4. Svakodnevni život (Salaš, Kuća, Poslovi, Domaće životinje, Odeća, Hrana, Lečenje, Zabave, Svakodnevni život nekad i sad)
1.5. Folklorna građa
2. Usmena istorija (Kamate, Otkup i zadruge, Radne akcije, Sezonski radnici, Stočarske migracije)
3. Privatni život (Religioznost, Biografske priče)

Upravo ista ova struktura mogla bi da bude osnovica sajta u koji bi se, preko padajućeg menija, smestili već transkribovani narativi zajedno sa odgovarajućim montiranim audio zapisom.

3 http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/timok/index; http://projekti.filfak.ni.ac.rs/stiutz/

4 http://folklorsrbije.ufs.rs/

Drugi deo sajta bi bio usko lingvistički, tu bi se postavili dijalektološki već potpuno obrađeni transkripti (koji postoje u monografiji Bošnjaković/ Sikimić 2013) zajedno sa integralnim snimcima razgovora, kao i montirani delovi razgovora sa Bunjevcima koji izražavanju njihove sociolingvističke stavove (a koji nisu bili uključeni u monografiju). U lingvistički deo bi ulazili već navedeni i bunjevački onlajn rečnik i korpus bunjevačkog govora.

Sajt bi mogao da bude otvoren za naknadna dopunjavanja budući da je za izradu monografije iskorišćen samo deo postojeće građe iz 2009, a uz koje bi se dodali rezultati kasnijih istraživanja (2011-2014).

Završna razmatranja

Dokumentovanje ugroženih jezika danas je postalo mejnstrim u svetskoj lingvistici. Početak dokumentacione lingvistike se vezuje uz radove Nikolausa Himelmana (Himmelmann1998) o međusobnom odnosu dokumentacione i deskriptivne lingvistike. Sledile su brojne studije drugih autora, zbornici radova pa i specijalizovani časopisi posvećeni ovoj novoj lingvističkoj disciplini.

Za razliku od deskriptivne lingvistike, pojava dokumentacione lingvistike na samom kraju dvadesetog veka omogućila je i nastanak novih vrsta jezičkih korpusa. Digitalni audio snimak omogućio je nastanak „govornih korpusa" jer se uz elemente karakteristične za „pisane" korpuse sada mogu dodavati i zvučni ili video snimci. Usmeni korpus nastaje na osnovu rada na prikupljanju građe (audio i video snimanjem), slede transkripcija, markiranje sa anotacijom i otvaranje pristupa.

Ilustraciju doprinosa dokumentacionoj lingvistici u Srbiji daje upravo dosadašnji rad na bunjevačkoj jezičkoj građi razvijen u okviru Balkanološkog instituta SANU: ova građa je prikupljena terenskim radom, zatim je komentarisana i arhivirana. Komentarisanje bunjevačke jezičke građe podrazumevalo je njenu transkripciju, lingvističku diskusiju, smeštanje u situacioni kontekst i 'informisanu saglasnost' za dalje ustupanje drugim korisnicima i/ili postavljanje na internet. Sledila je njena obrada u okvirima kompjuterske lingvistike: digitalni rečnik i korpus.

Sledeći korak bi mogla biti popularizacija bunjevačke terenske građe na posebnom sajtu i na široko korišćenom i popularnom Jutjubu, sa koga bi se snimci preuzimali na sajt. Time se postiže veća upotrebna vrednost postojeće građe uz istovremenu popularizaciju nauke i ohrabrivanje ljubitelja, a ne samo profesionalaca, za rad na jezičkoj dokumentaciji a time i na očuvanju lokalnih govora.

LITERATURA

Бошњаковић, Жарко, Иван Књижар (2012). „Социолингвистички приступ морфофонолошким променама у говору Буњеваца Бајмока и Таванкута", *Српски језик* 17, Београд, 503–521.

РСХКЈ (1990). *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске,* Нови Сад: Матица српска.

Сикимић, Биљана (2014). „Истраживач је присутан: храна као тема и повод за разговор и размишљање", *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине* (Софија Милорадовић, ур.), Нови Сад: Матица српска, 2014, 97–111.

Сикимић, Биљана (2016). „Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања", *Slavische Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen.* Teil 1, (Alekseev, Anatolij A. etc. Hrsg.), Philologica slavica vindobonensia 2: Frankfurt am Main [u.a.], 2016, 157–180.

Beal, J. C., Corrigan, K. P., Moisl, H., & Poplack, S. (2007). *Creating and digitizing language corpora: Volume 1: Synchronic Databases*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Belić, Bojan (2014). Bunyev(s): a linguistic frontier to be, *Linguodidactics* 44, 603–618.

Bošnjaković, Žarko, Biljana Sikimić (2013). *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*, Novi Sad: Matica srpska – Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine.

Gesmundo, A. (2012). *BTagger*. dostupno na stranici: https://github.com/agesmundo/BTagger (20.2.2017.)

Gesmundo, A., T. Samardžić (2012). Lemmatisation as a Tagging Task. *Proceedings of the 50th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics* (Volume 2: Short Papers), Jeju Island, Korea, 368–372.

Ilić, Marija, Belić Bojan (2014). Eine neue Sprache ensteht: Bunyewakische 'Sprache' oder 'Sparchmund' in die Grundschule. *Babel Balkan? Politische und soziokulturelle Kontexte von Sprache in Südosteuropa* (Dahmen, W., Voss, Ch. eds), München, Berlin, (= Südosteuropa-Jahrbuch 40), 93–114.

Krstev, C., Vitas, D. (2004). *Serbian MULTEXT-East Morphosyntactic Specifications. u Erjaves, T. MULTEXT-East Morphosyntactic Specifications Version 3.0*. Ljubljana: Jožef Stefan Institue

Himmelmann, Nikolaus (1998). Documentary and descriptive linguistics, *Lingustics* 36/1, 161–195.

Peić, Marko, Bačlija, Grgo (1990). *Rečnik bačkih Bunjevaca*. Novi Sad: Matica srpska.

Sinclair, John. (2004). Corpus and Text – Basic Principles. *Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice* (Wynne, Martin ed). Oxford: Oxbow Books. Dostupno na internet adresi: http: //ahds. ac. uk/linguistic-corpora/ (27.1.2015.).

Vuković, Teodora (2015). *Izrada modela korpusa bunjevačkog govora*. (neobjavljena master teza). Beograd: Univerzitet u Beogradu.

Vuković, Teodora, Miličević, Maja (2015). "Izrada elektronskog korpusa bunjevačkog govora i neke ideje za negovu primenu u nastavi". *Zbornik radova sa 15. Internacionalne konferencije o manjinskim jezicima u Beogradu*. (u štampi)

Vuković, Teodora, Vukojičić, Bratislav. *Webdict. Online rečnik bunjevačkog govora*. Beograd: Balkanološki institut. (http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/recnik/index, preuzeto 14. 02. 2017.)

DIGITAL PROTECTION OF BUNJEVAC'S DIALECTS

By BILJANA SIKIMIĆ, The Balkan Institute of the SANU
And TEODORA VUKOVIĆ, University in Zurich

Abstract: The paper is based on the material obtained by team field anthropological and linguistic research of the Balkan Institute of the Serbian Academy of Sciences and the Faculty of Philosophy in Novi Sad published in 2009, as well as on the material gathered later (2011-2014) by the team of the Balkan Institute in the Bunjevac's settlements around Subotica and in the town of Subotica itself. Starting from the postulate of modern documentary linguistics, on such a representative corpus of the recorded material (about 75 hours) it is possible to establish a multimedia database of Bunjevac's dialects. The transcription of part of this field material (2009) enabled the creation of the Bunjevac's linguistic corpus, author Teodora Vuković (2015), as well as the online dictionary of the Bunjevac's dialect (http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/recnik/), by the authors Teodora Vuković and BratislavVukojčić.

In this paper, the model protection of the Bunjevac's dialects is further suggested: it implies the online installation of a multimedia database with audio and video recordings, then photographs and already existing transcripts of recordings. The base can be searched by settlements and topics of conversation. The second level of protection is made of an electronic corpus consisting of speech transcripts and several layers of different linguistic descriptions. Such corpora are used in modern linguistics for advanced language research, and they have various applications in teaching.

Keywords: Bunjevci, field research, digital dictionaries, linguistic corpus, endangered dialects, documentary linguistics.

Секција III / Sekcija III

Проф. др Весна Марјановић
Висока школа струковних студија
за образовање васпитача у Кикинди
marjanov.v@sezampro.rs

О „читању“ обичаја Буњеваца у Бачкој на основу документарних етнолошких филмова

Апстракт: Традиционална култура Буњеваца у Бачкој сачувана је у сећањима њених носилаца али и у новим приступима чувања традиционалних модела понашања и мишљења као одраза етничког и културног идентитета. Савремени начин живота, развијена технологија, информатички и други облици комуникације омогућили су и развој нових медија као помоћних механизама у очувању традиционалног модела народне културе, у очувању сећања, а све у циљу чувања и неговања баштине.

У овом раду посредством документарних етнолошких филмова анализира се структура традиционалне обредне праксе Буњеваца у Бачкој као пример новом приступу очувања („читања“) идентитета. Реч је о обичајима снимљеним у форми реконструкције традиционалног обредног понашања. Први део се односи на животни циклус обичаја, на свадбени церемонијал, док је други пример узет из годишњег циклуса обичаја – божићни обичаји на салашу.

Кључне речи: традиционална култура, сећања, обредна пракса, визуелни материјал, обичаји, Божић, свадба.

Одавно су се у српској народној култури обичаји Буњеваца на северу Бачке легитимисали као посебан оквир у разумевању етничког и културног идентитета. Културни идентитет како констатује Б. Жикић представља један од основних истраживачких задатака

етнологије и антропологије са тежиштем давања одговора на питања човекове друштвене и културне организације која подразумева локалне, народне и националне културе (Жикић 2011: 7-8). У том смислу очита је интеракција не само са физичким окружењем већ се она остварује и на метафизичком плану изградње света (Исто). У опсежнијем разматрању, поменути аутор, скреће пажњу на конструкт културе, те издваја како је заправо култура саздана од свих оних активних радњи које су човеку потребне да легитимно искаже ко је, у шта верује, шта му испуњава живот и које вредности чини његово наслеђе. „У том светлу, културу сагледавамо", каже Б. Жикић „као скуп концептуалних и стварних поступака и производа, којима људске заједнице регулишу људске биофизичке датости у складу са сопственим претпоставкама и идејама о себи, другим људима, живим бићима, имагинаријумом и светом уопште; организују сопствено материјално окружење неопходно за одвијање свакодневног живота; изграђују идејне претпоставке о устројству човека, заједнице, света, универзума – а некада их и проверавају; уређују односе међу својим припадницима, али и изграђују сопствену оријентацију у односу на друге такве заједнице; теже нормативном контролисању начина сопственог постојања и његовом перпетуирању" (Исто).

За културни идентитет у који спада и обичајна пракса Буњеваца која ће се само кроз одређене сегменте, у сумарном приказу, представити у овом раду, можда бисмо могли рећи „све је исто као и код нас[1], али ипак мало је другачије". Језик, религија, одећа, фолклорни садржаји, васпитање и преношење традиционалних образаца на млађе генерације веома је видљиво и у савремености, а одише различитошћу у односу на постојећу средину у којој живе Срби, Мађари као и друге етничке заједнице насељене у Војводини. Дакле, потреба да се у својој средини одреде као другачији, да провере своје вредности, прати културу Буњеваца од њиховог досељавања на север Бачке па до савременог доба. С једне стране је сасвим прихватљив страх изражен и код

1 Мисли се на српске обичаје везане за Божић и делимично за свадбени церемонијал.

Буњеваца од процеса глобализације која се надвила над сва савремена друштва у свом дихотомном покрету где предњачи интерес тржишта и економије. Страх је и иначе посебно изражен код заједница које су своју културну подвојеност сматрале природним наслеђем и сврставале је у обавезни културни код идентитета који би могао бити угрожен продором тзв. утицаја „западних културних образаца“. Међутим, та глобализација је данас, судећи и према тврдњама савремених антрополога[2], донела и процесе одбацивања доминације и диктата већ устаљених образаца који пристижу из западних култура. То је изнедрило и враћање традиционалних модела културе, можда у свом еволутивном развоју у неком протоку времена и напуштеним. На пољу културе, истиче М. Годелије, ово дистанцирање од „западне надмоћи“ подразумева потврђивање старих (традиционалних) идентитета, односно артикулисани улазак у заборављену традицију. Осим тога, исти научник упозорава да се савремена друштва све више изграђују на темељима прошлих времена, па каже „ми правимо будућност с прошлошћу“, уместо да се трудимо да разумемо савремени свет и да региструјемо зашто су поједини елементи културе из људске историје опстали до данас (Godelier 2012).

Стога, иако је о Буњевцима као специфичној заједници настањеној у 17. веку на простор данашње северне Војводине, односно Србије, прилично писано у протеклом времену у етнографској/етнолошкој и историјској литератури, пореклом и именом *Буњевци* се и данас баве углавном српски и хрватски етнолози, историчари, демографи. Оно што је значајно за данашње оквире контекста етничности јесте да се и елитни слој међу Буњевцима спорадично оглашава те је кроз историју ова етничка заједница из разноразних побуда присвајана, убрајана у Хрвате или је пак третирана као самостална заједница са својим особеностима.[3]

2 Из интервјуа са Морис Годелијеом (Maurice Godelier) – www.versobooks.com/blogs/3090- from -kinship-to-geopolotics-a-conversation- with-maurice-godelier

3 Иако постоји тврђење одређених српских и хрватских етнолога да су у току проучавања порекла Буњеваца, ову етничку заједницу својатали и Хрвати и

Овом приликом, сходно постављеној теми, нећу се бавити именом *Буњевац* нити политичким маневрима да ли је реч о засебној етничкој групи или заједници Хрвата. С обзиром на то да је по свему судећи буњевачка заједница у Србији опредељена за хетерогену заједницу у којој се манифестују подељености одређене припадношћу хрватској етничкој заједници те буњевачкој етничкој групи сматрам да је ипак важније у целини и из холистичких углова посматрати њихову културолошку особеност ако се узме простор и временски оквир где се стварају ти обрасци (Bauman 1984: 131). За мене као етнолога је важно како се појединци и њихове групације осећају и шта они о себи говоре те како исказују свој културни идентитет и самим тим исказују свој диверзитет у односу на друге заједнице с којима живе у непосредном суседству.

На основу до сада наведеног у овом раду ћу само скренути пажњу на одређене културне специфичности уочене на основу две структуре обичаја Буњеваца издвојених из годишњег и животног циклуса. Реч је о прослављању божићних празника и свадбеном церемонијалу, као примерима добре праксе и жеље да се њихови, како кажу, носиоци тих обреда, буњевачки конструкти сачувају за потоње генерације Буњеваца. Без обзира да ли су се представљене структуре традиционалног модела у неким сегментима модификовале, оне указују својим издвојеним елементима на битност, на посве другачији, унутрашњи свет, уз жељу да своје присуство и емоције транспонују у један нови језик како би се урезао у свест носилаца те културе. И заправо, то се олакшава уз помоћ технолошког напретка. Поред сећања, памћења и преношења усменим путем, као и уз помоћ фотографија као визуелних докумената – заустављања тренутка у извршењу обреда, оживљава се прошлост у покретним сликама смештеним на нове медијске носаче и израђене у новој, савременој технологији.

Срби, лично радећи у Музеју Војводине (1979–2000. године) нисам се у грађи о Буњевцима сусрела са таквим одређењима. Све музеалије које су похрањене у музејске етнолошке збирке уредно су наведене и означене искључиво одредницом Буњевци, уз локалитете одакле потиче музејски материјал.

Данас су модерном човеку доступни многи начини помоћу којих се баштина може чувати и преносити. Један од таквих савременијих начина јесте и визуелна белешка начињена камером и то по принципу „читања“ и добре нарације уз визуелни доживљај о традиционалном моделу понашања и мишљења.

Стога, како је већ наговештено, у овом прилогу је реч о обичајима снимљеним камером у форми реконструкције традиционалног обредног понашања. Први део овог рада се односи на животни циклус обичаја, на свадбене обичаје, док је други пример узет из годишњег циклуса обичаја – божићни обичаји на салашу.[4] Зашто су баш наведена ова два обичаја и постављена у фокус баштине коју треба сачувати? На првом месту ова два документарна филма су ми била једино доступна па сам се на њих и ослонила и оба филма су на мене као истраживача оставила добар утисак (не улазећи у њихову уметничку вредност). Чини се заправо можда хипотетички, због тога што носе у себи одређену симболику почетка, почетак лоциран у гранично свето време а што је блиско човеку. Свадба обележава будућу породицу с наговештајем продужетка лозе кроз потомство, тј. нову заједницу али и бескрвну везу две фамилије, док је Божић, празник рађања, Исуса Христа и хришћанства, али у исто време рађања новог лета, нове вегетационе године, односно младог сунца. Да ли су они који су осмислили сценарио за оба документарна филма имали то у виду не знам, али овако селектована оба обичаја имају исти циљ, а то је указивање на вредност почетка, тј. у овом случају почетка осликаног уз помоћ временског простора смештеног временски у прву половину 20. века, у време у којем се зачиње нови живот (нова заједница, рађање потомства, рађање нове године), а то је, може се рећи, у културолошком дискурсу исто свето време, с једне стране одређено линеарним календаром католичке цркве а с друге стране цикличним временом обичајне праксе.

4 Оба записа су урађена у продукцији *Yellowbick production* и *Katoličkog društva za kulturu, povjest i duhovnost* „Ivan Antunović“, 2015. и 2005. године, у режији Рајка Љубића. Из досадашње расположиве литературе о Буњевцима и њиховим обичајима нема разлике у свадбеном церемонијалу ни код групе која себе сматра Хрватима-Буњевцима ни код Буњеваца који се декларишу као посебна заједница.

СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ

Запис „Сватовски народни обичаји (Хрвата) Буњеваца у суботичком крају“[5] начињен је као документарна белешка са емотивним причама наратора, избором одговарајућих тематских фотографија и реконструкцијом појединих обреда из свадбеног церемонијала. Самом почетку теме, као врсти увода, претходи библијска прича о постанку света, стварању Адама и жене му Еве, те рађању потомства (настанку цивилизације) што непосредно говори о основном традиционалном и хришћанском схватању суштине брачног живота – „рађајте се и множите“. Кроз 16 целина наглашених исписима на невестинском венцу: *Ракијаре, Упознавање, Веридба, Навишчивање и наук у цркви, Ношење аљина, Вунчаница, Ускочкиња, Када су била винчања, Сликовање и ужина, Гледачи, Винчање, Тортари, Окрећање, Испраћање гостију, Потачари, Снаја у новој кући* у сумарном пресеку око осам нараторки и неколико сцена реконструкције представљају се свадбени обичаји Буњеваца. У казивањима се много тога „ишчитава“ попут статуса жене у традиционалном моделу културе, утврђених правила понашања, морала, симбола и њихових експлицитних значења који утичу на невербалну комуникацију пре свадбеног церемонијала, у току свадбе и после свадбе у првој половини 20. века у буњевачкој заједници.

Дакле, потписани режисер Р. Љубић се на неки начин позабавио не само традиционалним моделом буњевачких сватова већ и моралним односом вођеним обичајним правилима, пренетим с генерације на генерацију, управо очитим у улози снаше, невесте, тј. жене. Кодекси католичке цркве и народних обичаја су комплементарни.

Ракијаре, вероватно две момкове тетке, у реконструкцији ове сценичне приче, улазе на салаш будуће снаше кроз повећу траву и комен-

5 Овако је насловљен филм који је послужио за причу о свадбеним обичајима Буњеваца у суботичком крају. Иначе овај документарни запис сам добила од студенткиње С.К. са смера Струковни васпитач за традиционалне игре на ВШССОВ у Кикинди која је желела да истакне како се и данас чувају буњевачки свадбени обичаји а као доказ приложила је снимљен визуелни запис на ДВД-у.

таришу већ на првом кораку о породици (вредноћа, имање) из које би требало да буде будућа млада. Одмах се у овом кадру уочавају почетни супротстављени односи „ми“ тј. „наш момак“ и „они“ тј. „њихова девојка“. Ипак, настављају кроз двориште до куће, носе ракију и мараму за снашу те ако дарове намењене девојачким родитељима и девојци, девојачки родитељи не врате у назначеном року то је био очити знак да су пристали да дају девојку и на склапање брака. Дакле, вербална али више невербална комуникација је камером дочарала шта се заправо догађа у предсвадбеном току обредне праксе и о улози наизглед периферних учесника организације церемонијала. Након „обављеног посла“ ракијара, стижу момкови родитељи у договорено време на неку врсту договора око тока свадбеног церемонијала и доносе дарове, „упознају се“ ближе с девојчиним родитељима. За њима долази и момак са својим другарима. Овакав визуелни ток указује на помало шаљив начин односа две фамилије у важној секвенци за двоје младих који ће сутра засновати брачну заједницу, јер се цео договор окреће око наздрављања прво ракијом добијеном из момкове куће, а потом и из девојачке, те се наставља пијењем вина и давања комплимената очевима, тј. домаћинима а у пренесеном смислу, домаћинству једном и другом. Уговарање мираза и будуће организације живота младенаца такође је посебан, истакнути део у сценарију визуелне белешке. То је очигледно остало у сећању као битан предсвадбени део обреда.

Емоцијама испуњен сегмент ове белешке огледа се у делу *Ношење аљина*, односно када нараторке износе своје виђење припреме мираза и онога што се носи у момкову кућу, чиме се дочарава важност како угледа породице из које је девојка тако и девојачке спремности за улазак у брачну заједницу.

И у осталим деловима ове визуелне приче запажа се однос у комуникацији смерне снаше и искусних жена током спровођења свих обредних радњи током свадбеног церемонијала. Међутим, зачуђује да су изостављени елементи народних игара релевантних за свадбени церемонијал, јер нараторке о томе причају, али аутор филма није и ви-

зуелно то приказао већ је оставио само на степену нарација. Такође, на пример, ни у старијој литератури о буњевачким свадбама која се бави Буњевцима у околини Суботице не спомиње се плес са невестом, али се спомиње другог дана свадбе када дочекује *гоште*, тј. своју родбину (Чернелић 2006: 119). Ипак, у богатој литератури о Буњевцима, може се наићи и на описе игара у колу пошто снашу доведу у будући дом. У томе чину је била значајна улога свекрве која би снају уводила у коло (Секулић 1991).[6] Игра, тј. плес уз песму и музику, представља битан садржај у одређењу и ентитета и структуре обичаја.

Иначе цео запис, како је напоменуто, илустрован је кроз драмске реконструкције аматерских група – глумаца и нарација искључиво жена о личним (својим) свадбама или свадбама њихових мајки. И овде, као и у другој етнолошкој литератури, уочава се недостатак пажње посвећене улози младожење, тј. мушкараца у свадбеном церемонијалу. Како се и у наставку кроз друге секвенце види, и на неки начин подвлачи, улога жене је при чувању, за нас сада ових издвојених обреда веома важна, јер оне су те које своја сећања износе у јавност како би се ток свадбеног церемонијала сачувао од заборава. Сликом се то употпуњава кроз сегменте реконструкција појединих структуираних делова обреда.

БОЖИЋНИ ОБИЧАЈИ

Документарна „белешка“, филм „Божић на салашу, свим на земљи мир, весеље“ у трајању од 79 минута је реконструисана прича о божићним обичајима у трослојној структури обредне праксе, снимљена 2005. године. Од припремног периода, самог празника и постпразничног времена, у фокус су постављене две буњевачке породице које живе на салашу. Наравно реч је о реконструкцији традиционалног

6 У ВШССОВ у Кикинди, смер Струковни васпитач за традиционалне игре одбрањен је дипломски рад „Празнична култура и народне игре Буњеваца у околини Суботице“, кандидаткиње Сенке Хорват, шк 2016/2017. године у зимском испитном року (07. 02. 2017) у којем је презентована и новија грађа о свадбеним обичајима Буњеваца у Суботици и околини.

модела обичаја: „o božićnim adetima (Hrvata) Bunjevaca od materica do mladog lita po sićanju u dvi obitelji sa salaša iz Pustara, Đurđina i Hrvatskog majura u subotičkom ataru“. Сценарио за ову реконструкцију осмислили су Алојзије Стантић и Грго Пиуковић. Р. Љубић, редитељ, у *off* поставља наратора, а слике се нижу како би дочарале оно о чему прича спикер. У око осамнаест секвенци дат је преглед божићних обичаја: од празника материца, до Нове године према грегоријанском календару, тј. према календару католичке цркве. На корицама ДВД-а исписано је: „Gledači uverite se u to kako su izgledali Božićni adeti, o kojima ste možda čitali el slušali. Tu ćete moć vidit, na priliku: kako su udarali badnjačom o dovratak, kako su utrnili svićicu, šta su ili na koji dan, koji su se adeta držali i tušta drugi. Nemojte sudit o ovom filmu ko je kako odigrao svoju ulogu, ni šta su glumci med sobom divanili.“ Дакле, тежиште је дато на целовитом приказу управо божићних обичаја извођеним на одабраном простору – салашу. Познато је да су салаши организовани на приличној удаљенсти једни од других тако да је живот на салашу поседовао специфичну културну форму, а носиоци тих културних особености дуго су остајали заустављени у реалном времену. Обичаји су били део не само религиозног већ и социјалног контекста живљења. Осим тога, битан вид комуникације манифестује се, у овој визуелној белешки, кроз институцију даривања и то у односу мајка (баби) – деца – удата кћи – зет, а потом дарови коринђашима – честитарима. Други битан део који се може артикулисати јесте породично окупљање око стола – трпезе, те представљање припреме божићног колача, кићење јелке и конзумирања традиционалне празничне хране (посне/мрсне) и пића.

Да ли је то био став редитеља или аутора сценарија, не знам, али конверзација између извођача, с времена на време је успорена и можда за филмски језик траје дуже, но, гледалац добија утисак да је то заиста био начин опхођења. Ту се може сагледати однос према значењу обреда у једној смиреној, аграрној хомогеној микро заједници (породици), што је вероватно и циљ оних који су осмислили целу реконструкцију прослављања божићних обичаја на салашима. Структура обичаја ниже се тачно оним редом како су се у некој ближој прошло-

сти и сами носиоци те културе Буњевци понашали према празнику. Испреплетаност обичаја и црквеног кодекса понашања видна је, мада су многе радње које би припале народној обичајној пракси и те како заступљене. У том празничном приказу и обредном понашању није изостављена и друштвена компонента а то је потреба за дружењем и друштвеним играма чији су носиоци мушки чланови породице. Картање, песма и дружење за столом део су атмосфере која има за циљ да укаже на добросуседске односе и потребу за приближавањем идиличне атмосфере у прошлим временима.

„ЧИТАЊЕ“ ПРЕДСТАВЉЕНИХ ОБИЧАЈА

На основу овог сумарног представљања два обичаја везана за почетак и рађање у буњевачкој традиционалној култури, без неких дубљих научних анализа већ на први поглед може се закључити да данас у време експанзије виртуелне стварности традиционални модели могу паралелно да егзистирају и представљају подупираче у култури сећања и памћења. Сматрам да је у овом случају и на основу сумарног приказа издвојених обичаја, значајнија категорија *памћење* јер осим структуре обредних пракси *памћење* указује на значај обредних радњи у датој култури. Однос деца, родитељи, баба/деда је битан след у комуникацијском ланцу чувања изабраних елемената традиције. Оживљавају се слике прошлости не само кроз обредне радње, већ се оживљава језик, одећа, ентеријер и екстеријер, те амбијенталне целине у којима су се традиционални модели културе упражњавали. О битности језика у визуелизацији реконструкције традиционалног модела обичаја могуће је уочити у презентацији наратива прикупљених приликом теренских етнодијалектолошких истраживања у времену од 2009–2011. године код Буњеваца у Бачкој (Bošnjaković, Sikimić 2013: 174–175). Интерпретација наратива систематизованих у раду Б. Сикимић, су из Бикова. Реч је о припремама и снимању филма о буњевачким свадбеним обичајима. Казивач за ту прилику објашњава како су желели да сниме и црквени обред венчања са свештеником

који врши обред на буњевачком а не на хрватском тј. на икавском а не ијекавском дијалекту. Свештеник из Таванкута је био одређен за учешће у овом документарном снимању, међутим, с њим је било проблема јер је изговарао проповед ијекавским дијалектом: „… I on naredi popu Stantiću u Tavankutu i ovaj nam snimi na ikavskom jeziku, original sve. Toliko je tio da je jedno deset puta vraćo zbog „e“, „i“. Zbog, sada, ijekavskog.“ (Isto). Дакле неоспорно је да је језик подједнако важан у конструкту презентације обредне праксе са свим осталим елементима који указују на културне специфичности.

Поменути документарни филмови постављају у фокус значај породице као микро заједнице, те породице у организацији свадбеног церемонијала и годишњег празника на примерима живота на салашима. Осим тога сагледив је религијски однос поштовања обреда (Божића и свих празника око Божића) католичке провенијенције, улоге домаћина и његове потребе за друштвеним животом, значај друштвене игре за заједницу (у божићним обичајима посебно). Припрема девојака за удају, однос заједнице према браку указује да се мора биолошки зрео момак и дорасла девојка оженити/удати онако како је обичајима наложено. У овом случају, на основу представљених примера, комуникацијске улоге су усмерене на жену и њене социјалне улоге: мајка, снаша, баба што представља парадигму породице и њене улоге у очувању традиције, тј. оног дела који се данас сврстава у нематеријално културно наслеђе. Осим одраслих видно је учешће деце у обредима.

Како би се традиционални модел живота у потпуности оживео важно је скренути пажњу на симболику материјалне традиционалне културе што је визуелно дочарано кроз слике салашарске куће, уређења и културе становања, намештаја, ентеријерског текстила и одеће, углавном празничне.

Када је реч о женској свечаној одећи спреманој за свадбу уочљиво је да се она описује до у детаље и да казивачице инсистирају на богатству невестине одеће. Такав однос документује и прикупљена грађа у етнодијалекатским истраживањима 2009–2011. године (Bošnjaković, Sikimić 2013: 102). Дакле, одећа је у овом контексту третирана као ста-

тусни симбол породице из које је и у коју долази невеста, тј. одећа која се носи у време празника.

Шта је од свега до сада наведеног остало у савременој култури Буњеваца, показаће време, но евидентно је и да нови медији дају могућност чувања прошлости у виртуелном простору. За разлику од књига, дескрипција, квалитетне грађе, фотодокументације, покретна слика уз нарацију чини ову врсту читанке доступном готово сваком кориснику без обзира на његов статус или образовање. То се показало и на овим издвојеним примерима јер су аутори наши савременици и не би успели у својој замисли да у овој форми направе такве визуелне белешке, уколико сећања нису жива, тј. да нису створене и очуване такве слике у свести одабраних учесника. С обзиром да је већ веома познато и доказано да обичаји и у њиховој структури обредне радње живе онолико колико има смисла за носиоце дате културе, сигурно је да су се неки обреди сходно времену модификовали, али сећање на њих попут датог обрасца бележења, остаје архивирано у готово свакој породици па претпостављам да је тако и код Буњеваца.[7]

Други аспект посвећен чувању условно речено традиционалног модела културе може се пронаћи и у ставу М. Годелиеа када је реч о односу традиције и савремености. Наиме, настојања усмерена ка разумевању процеса у свету, морају се усагласити са покушајима разумевања оних још увек активних елемената из историје човечанства и присутних у савременом друштву. Тако је и с обичајима и њиховим структуираним редоследима радњи, одређених улога, те садржаја вербалног и невербалног значења. Уколико желимо да разумемо заједнице, посебно у једном заједничком простору, мултикултурној средини, морамо да разумемо њихов однос према традицији и због чега нешто издвајају као битно да би се одредили у својој средини. И божићни као и свадбени обичаји уско су повезани за породицу а породица је носилац културних особености. Чувањем визуелне белешке, тј. документарног записа с отварањем могућности поновљивости приликом

7 Пример добијеног ДВД-а о свадбеним обичајима Буњеваца од студенткиње ВШССОВ у Кикинди, смер струковни васпитач за традиционалну игру.

прегледа тј. „читања“ постиже се јачи осећај истицања *своīа*. Упечатљив је став да је реч о буњевачким обичајима а носиоци овог наслеђа су Буњевци а не Хрвати и хрватски обичаји, иако на насловној страни омота стоји „Хрвата Буњеваца“. Дакле потреба за истицањем етничке припадности уз помоћ обредне праксе на неки начин доказује како је она третирана посебном и за саму етничку заједницу али и за оне „друге“. Осим до сада наведених промишљања о новој врсти „читања“ обичаја, сигурно да се отварају бројне могућности унутарњег чувања баштине међу њеним носиоцима, али у форми која је наведена као сећање кроз технику реконсрукције. Они битни елементи структура обичајних пракси поред тога што су важни за изградњу сопственог идентитета, постају тако видљиви и изван заједнице, па и на ширем плану, културе у целини. Међутим, ипак с резервом треба прилазити оваквом начину презентација јер субјективност је неминовна.

ЛИТЕРАТУРА

Bauman, Zigmund (1984). *Kultura i društvo*, Beograd: Prosveta.

Bošnjaković, Žarko, Sikimić, Biljana (2013). *Bunjevci, etnodijalektološka istraživanja 2009*, Subotica-Novi Sad: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine Subotica: Odeljenje za književnost i jezik : Matica srpska Novi Sad.

Godelier, Maurice (2011). *The Mental and the Material: Thought Economy and Society*, London: Verso.

Grupa autora (2012). *Garski Bunjevci*, ur. Kubatov, Martin, Budapest : Hrvatska samouprava Gara.

Жикић, Бојан (2011). „Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе, Увод у истраживање и прелиминарни резултати“, *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*, Зборник радова са научног скупа: Културни идентитети у XXI веку, Београд, стр. 7–26.

Fine, Gary Alan, Brooke Harrington (2004) Tiny Publics: Small Groups and Civil Society, *Sociological Theory (Wiley)* Volume: 22 Issue 3 (2004) ISSN: 0735-2751 Online ISSN: 1467-9558.

Černalić, Milana (2006) *Bunjevačke studije,* Zagreb: FF press.

ABOUT "READING" THE CUSTOMS OF THE BUNJEVCI IN BAČKA ON THE BASIS OF THE DOCUMENTARY ETHNOLOGICAL FILMS

By Prof. VESNA MARJANOVIĆ, PhD, Kikinda

Abstract: The traditional culture of Bunjevci in Bačka is preserved in the memory of its holders, but also in new approaches of preserving traditional models of behaviour and thinking as a reflection of ethnic and cultural identity. The modern way of life, the developed technology, information and other forms of communication have enabled the development of new media as subsidiary mechanisms in preserving the traditional model of folk culture, in preserving the memory, aiming to preserve and nurture the heritage. In this paper, through documentary ethnological films, the structure of the traditional ritual practice of Bunjevci in Bačka is being analyzed as an example of a new approach to the preservation ("reading") of the identity. It is about the customs recorded in the form of the reconstruction of the traditional ritual behaviour. The first part relates to the life cycle of customs, to the wedding ceremony, while the other is taken from the annual cycle of customs - the Christmas customs on the farm.

Keywords: traditional culture, memories, ritual practice, visual material, customs, Christmas, wedding.

Др Татјана Богојевић
Виши дипломирани библиотекар
Библиотека Матице српске
tatjanabogojevic71@gmail.com

Чланци о Буњевцима у *Летопису Матице српске*

Апстракт: У раду се говори о чланцима који су посвећени Буњевцима, а објављени су у *Летопису Матице српске*, који је као важне теме увек имао језик, књижевност и историју. Може се закључити да Буњевци годинама нису добили место у *Летопису*, све док Лаза Кнежевић није написао расправу о њима, која је награђена Накиним фондом Матице српске 1878. а објављена 1881. године. Текстови се стога односе на период од 1881. до 1935. године, након чега поново имамо потпуно затишје, ако не узмемо у обзир 1950. годину, када је објављена једна прича Ивана Антуновића. У чланцима се приказују: историја Буњеваца (текстови о мађаризацији Буњеваца, односу према Уједињеној омладини српској и Војводини, буђењу националне свести), буњевачка књижевност (награђени аутори) и Буњевци као народ, са обичајима, традицијом и културом. Осим тога приказане су и значајне везе између Буњеваца и Срба у прошлости, уз осврт на данашње стање.

Кључне речи: Буњевци, *Летопис Матице српске*, Иван Антуновић, Лаза Кнежевић, Васа Стајић, Миливоје В. Кнежевић, Мара Ђорђевић Малагурски.

ВЕЗЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ И БУЊЕВАЦА КРАЈЕМ 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Да су везе између Матице српске[1] и Буњеваца биле јаке и да је Матица пратила њихов рад, као и важне личности њихове историје, видимо не само из чланака који су им посвећени, већ и на основу награде која је расписана 1878. за расправу о Буњевцима. Неколико година раније, на седници Књижевног одбора (2/14. децембра 1875), секретар Антоније Хаџић објавио је да су многа друштва, установе и појединци Матичиној Књижници поклонили књиге различитог садржаја, међу њима и Иван Антуновић, каноник у Калочи.[2] Поред Матичиног Фонда Јована Наке, из кога се издвајао новац и за књижевне награде, 1878. формиран је и фонд Јована и Терезије Остојић, па је Књижевно одељење, на седници одржаној 7/19. септембра 1879, одлучило да се распишу награде за два дела: 1) популарно написану књигу намењену српским матерама о васпитању деце, и 2) за расправу о Буњевцима.[3] У години 1879, међу радовима који су стигли, била је и расправа Лазе Кнежевића[4] „О Буњевцима", а књижевни одбор

1 Основана је 1826. године у Пешти у циљу просвећивања народа и представљања српске културе Европи. Имала је богату издавачку делатност а основу је чинио *Летопис Матице српске*, покренут 1824. године. Године 1864. пресељена је из пештанског Текелијанума у Нови Сад. Њени оснивачи били су: Јован Хаџић, Ђорђе Станковић, Јосиф Миловук, Јован Деметровић, Гаврило Бозитовац, Андрија Розмировић и Петар Рајић. Бројни добротвори подржали су њен рад, а њена просветитељска мисија нарочито је била јака у последњој четвртини 19. века па све до Првог светског рата (Божидар Ковачек, *Матица српска 1826–2001*, Нови Сад 2001).

2 *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, II/1, Нови Сад 1965, 176.

3 Живан Милисавац. *Историја Матице српске: 1864–1880,* Нови Сад 1992, 379.

4 Лазар Кнежевић (1828–1882) рођен је у Сенти, гимназију завршио у Суботици (1843). Био је учитељ у Барањи. У време Револуције 1848. добровољно се борио уз Стевана Книћанина. Био бележник и председник општине Футог, писао је песме, приповетке, анегдоте. Дружио се са књижевницима и политичарима из Новог Сада и био члан Матице српске. За расправу „О Буњевцима" добио је награду из Накиног фонда (1878). Сарађивао је са Иваном Антуновићем (М. Шовљаков. „Кнежевић Лазар". *СБР*, Нови Сад 2011, 94).

одредио је оцењиваче: Ђорђа Рајковића и Милана Андрића. Пред саму скупштину Кнежевић је повукао свој текст.[5] Матичину награду добио је Иван Иванић[6] за књигу *О Буњевцима*, која је штампана и у *Летопису Матице српске*[7] и као посебна публикација, допуњена пре штампе.

Године 1881. у *Летопису* је објављен први чланак о Буњевцима, аутора Лазе Кнежевића. Неколико година касније објављен је некролог поводом смрти Ивана Антуновића (1889), затим расправа Ивана Иванића, која је награђена (1893). Након тога, све до 1927. године, не помињу се, односно нема конкретних чланака који у наслову имају име Буњевац. Да ли се помињу у оквиру неких других чланака, нисмо истраживали. Те године објављен је текст Федора Никића[8] о односу банатских Румуна и Буњеваца према Србима у време Револуције 1848. године. Већ 1930. године Васа Стајић[9] објављује неколи-

5 Живан Милисавац. *Историја Матице српске: 1864-1880*, Нови Сад 1992, 387-388.

6 Иван Иванић (1867-1935) рођен је у Бачком Градишту. Потиче из угледне породице, која је под патријархом Чарнојевићем прешла у Јужну Угарску. Студирао је права у Будимпешти, бавио се националним радом, био дипломата, секретар Новинарског удружења, учесник балканских ратова. Био је уредник и сарадник разних листова. Бавио се књижевношћу, публицистиком, а тематика његових историографских дела је положај српског народа у Војводини и у Турском царству (Д. Опсеница. „Иванић, Иван". *СБР*, Нови Сад 2009, 36).

7 *Летопис Матице српске (ЛМС)*, најстарији живи књижевни часопис у Европи, покренут 1824. у Новом Саду под називом *Сербска летопис*, а штампан у Будиму. У средиште пажње стављао је језик, књижевност, историју, религију, фолклор и културу не само српског народа, него и целог словенског света (Божидар Ковачек, *Матица српска 1826–2001*, Нови Сад 2001).

8 Федор Никић (1894-1889) рођен у Гргетегу, похађао Гимназију (1906-1914), и Богословију (1914-1918) у Ср. Карловцима, а права студирао у Београду (докторирао 1922). У Суботици (од 1923) био ванредан па редован професор. Учествовао у покретању часописа *Друштвени живот*, покренуо суботички *Дневник*, писао за *Летопис*. Био је посвећен научном раду (Д. Попов. „Никић др Федор". *Енциклопедија Новог Сада*, Нови Сад 2005), 118–120.

9 Васа Стајић (1878–1947) рођен у Мокрину, гимназију похађао у Великој Кикинди и у Ср. Карловцима, матурирао у Сењу, права и филозофију студирао у Бу-

ко чланака о Буњевцима, а потом и 1932. два приказа о буњевачкој књижевности (Марка Цара[10] и Алексе Ивића[11]) објављени су 1935, као и опширан текст о Ивану Антуновићу, М. В. Кнежевића.[12] Готово све текстове о Буњевцима писали су Срби са пуно наклоности и ентузијазма, разумејући проблеме које имају и указујући на међусобну повезаност.

димпешти. Након дипломирања (1902) био је наставник у Пакрацу, Пљевљима, Сомбору и Новом Саду. Због политичког ангажовања имао је бројне проблеме. Био је референт Министарства просвете, секретар и председник Матице српске. Обновио је Матичина издања и *Летопис*, основао Гетеово друштво, био уредник *Летописа*, *Слоге*, покретач часописа *Нова Војводина*, писао за *Заставу* (Д. Попов. „Васа Стајић". *Енциклопедија Новог Сада*, Нови Сад 2005, 105–109).

10 Марко Цар (1859–1953) рођен у Херцег Новом, гимназију похађао у Котору. Школовање прекинуо због породичних неприлика. Од 1879. до 1919. живео у Задру и радио у Покрајинском већу Далмације, затим као шеф Саборске канцеларије. Од 1919. живео у Београду, радећи као инспектор Министарства просвете. Био је дописни члан САНУ, почасни члан Матице српске, председник СКЗ. Писао је за бројне часописе, преводио са италијанског и француског, објављивао песме, новеле, приказе, путописе, цртице (Д. Берић. „Марко Цар". *Лексикон писаца Југославије*, Нови Сад 1972, 418).

11 Алекса Ивић (1881-1948), рођен је у Буђановцима, гимназију завршио у Новом Саду (1901), славистику студирао у Бечу, где је докторирао. Био је чиновник Земаљског архива у Загребу и универзитетски професор у Суботици. Објављивао је песме и чланке у бројним часописима, листовима и публикацијама. До 1941. године написао је 617 прилога, расправа и монографија. Добио је награду Матице српске за књигу *Споменици Срба у Угарској, Хрватској и Славонији током 16. и 17. столећа*, 1910. године (В. С. Дабић, „Ивић, Алекса", *СБР,* Нови Сад 2009, 80-81).

12 Миливоје В. Кнежевић (1899–1973) рођен је у Крагујевцу где је похађао основну школу. Био је суплент и професор гимназије у Суботици, директор гимназије у Сенти, професор Мушке гимназије у Београду. После рата радио у библиотеци Правног факултета у Београду и као стручни сарадник Института за српски језик САНУ. Добитник је награде САНУ за збирку песама *Дозиви из долине* (1930), награде Народног позоришта за драму *Амор на селу,* 1931. и награду Буњевачке просветне матице за монографију о Ивану Антуновићу, 1933. године (Н. Башић Палковић. „Кнежевић Миливоје В." *СБР,* Нови Сад 2001, 96).

БУЊЕВЦИ У *ЛЕТОПИСУ*

Први чланак под називом „О Буњевцима",[13] Л. Кнежевића прати Буњевце од досељавања у Бачко-бодрошку жупанију, наводећи да ту станују већ дуго (60000–70000 душа). Одваја их од Шокаца, који су им по језику и вери сродни, али по обичајима и начину живота потпуно различити. О досељавању Буњеваца у ове крајеве Кнежевић не даје прецизне податке, упућујући да их треба тражити у архивама: у Бачкој, Барањи, Суботици, Сомбору, Печују, Вировитици, Будиму а да је од Антуновића сазнао да су 1848. године, многи подаци уништени. Говорећи да су Буњевци „одвајкада били у овим крајевима", пита се да ли су име добили због буна које су дизали у старој постојбини (Далмацији, Херцеговини и Босни) или због догађаја у коме су се „кавцили" када су примили католицизам, због живота поред реке Буне, што је највероватније. Даје податке где живе, помињући: Суботицу, Сомбор, као и неколико села. Описујући менталитет, указује на њихову оданост цркви, свештенству, на гостољубивост, дружељубивост. Као највеће проблеме истиче мали број рођене деце, недовољно школованих младих људи, као и школовање по мађарским заводима – јер тако и сами постају Мађари: не говоре више свој језик нити га као матерњи признају, насупрот сиротињи која тешко живи и ради за друге, али држи до своје народности. Детаљно пише о начину живота, ношњи, начину градње кућа, намештају. Описујући обичаје, истиче да су веома слични српским, осим разлике у имендану и свечарењу. „Осим наведених обичаја народ буњевачки никаквих других нема, и тако Буњевац је са свим Србину раван. Како игре тако и песме су чисто српске. Коло им је најмилија игра, и сами научењаци, коју су се већ помађарили, кад су угрејани, поиграће коло и попевати буњевачки, макар им се и замерило".[14]

13 Лаза Кнежевић. „О Буњевцима". *ЛМС*, књ. 128, св. 4 (1881), 102–118.

14 Лаза Кнежевић. „О Буњевцима". *ЛМС*, књ. 128, св. 4 (1881), 118.

У некрологу „Читуља: Иван Антуновић",[15] који је био изузетна и велика личност међу Буњевцима, поред биографских података (школовању, служби), наводи се да је био прави свештеник и родољуб буњевачки, који је „пером и живом речи радио на томе, да му се мили род његов буњевачки освести и просвети. Он је први почео писати буњевачким језиком, он је први, који је књигом стао ширити међу Буњевцима знања од користи. Стога је стекао себи много непријатеља, који су му књижевни рад његов осуђивали и сумњичили га, а он буни буњевачки народ".[16] Аутор наводи да је покренуо *Буњевачке и шокачке новине* и *Буњевачку и шокачку вилу* и да их је уређивао с великим умећем, трудом и трошком. Био је човек пун знања, узвишеног духа, добра срца, дарежљиве руке. О свом трошку изучио је око 200 сиромашних ђака. Уз осврт на то које језике говори и где је све путовао, колико енергије је уносио у просвећивање свог народа, назива га буњевачким Доситејем.

Расправа „О Буњевцима" И. Иванића,[17] садржи податке о историји, пореклу, имену, статистици, привреди, школи, цркви, језику народности, обичајима, друштвеном животу, одевању и књижевности Буњеваца. Осим чланка, 1894. године, у Суботици је одштампана и монографска публикација,[18] коју је Матица српска наградила са 100 форинти. Настала је на основу текстова из *Летописа*, проширена и допуњена. У предговору издавач наводи да је Матица српска одавно расписала награду за расправу о Буњевцима, али да је нико није поднео. Она није у потпуности одговорила захтевима, пошто нису истражени баш сви извори за које се зна да постоје у царској и краљевској дворској архиви у Бечу, па се награда додељује у вредности од 100 форинти из више разлога: Иванић даје нове историјске податке,

15 Антоније Хаџић. „Читуља: Иван Антуновић". *Летопис Матице српске*, књ. 158, св. 2 (1889), 150–153.

16 Исто, 150.

17 Иван Иванић. „О буњевцима". *ЛМС*, св. 3, књ. 175 (1893), 1–33; књ. 176, св. 4 (1893), 1–25.

18 Ivan Ivanić. *O Bunjevcima: povesničko-narodopisna rasprava*, Subotica 1894.

упоређујући их са старим, расветљава бројне ситуације чиме „крчи пут" будућој расправи, а уједно опомиње сваког патриоту и љубитеља истине, да не крију изворе који могу послужити. „Ти су разлози дакле руководили славну 'Матицу Српску', да ово дело награди и у својем 'Летопису' штампа, а ти исти разлози су руководили и потписаног издаваоца, да исто дело од самога писца попуњено и поправљено овако латиницом штампа и изда".[19] Иванић се захваљује Матици што је учинила услугу науци и Буњевцима – да се јавно пише о њиховом пореклу и животу. До тог момента није штампана расправа о њима, осим мањих текстова (Л. Кнежевића и А. Хаџића); нешто простора дали су им први етнографи монархије – Церниг и Хунфалви, а Пико их у својој историји не помиње уопште. Мишљења је да су се доселили у 17. в., из околине реке Буне у Херцеговини и из Далмације, а да им име потиче од речи бунити се, јер су били револуционарног карактера и устајали су против својих угњетавача Турака. Кратко приказује историју Бачке уопште, пишући да су се Буњевци и Срби борили раме уз раме, а заједничке су им сеоба и борба против Турака. Указујући да Буњевци и Шокци припадају западној римокатоличкој цркви и да је то једино што их разликује од православне сабраће, наводи да су у Бачку, највероватније, већ дошли као католици и да их у војним записима из 1687. називају католичким Србима.[20] Драгоцене податке оставља о Калочи, која је од великог културног значаја за овај народ, сматрајући сеоске попове највећим пријатељима народа (чували су језик и име, а из свештеничких кругова потекли су књижевни и народни покрети). Као највећи проблем истиче школовање на туђем језику, а не на буњевачком који сматра српским, с тим да су им наречја различита. Наглашава да бачки Буњевци ни по чему не могу бити Хрвати, у чему се већина филолога слаже. Своје доказе поткрепљује ставовима: Шафарика, Вука, Миклошића, Ивањија, Швикера, Хунфалвија и др.[21]

19 Ivan Ivanić. „Predgovor". *O Bunjevcima*, Subotica 1894.

20 Иван Иванић. „О Буњевцима". *ЛМС*, књ. 175, св. 3, (1893), 1.

21 Исто, 6–7.

Текст „Румуни Банатски и Буњевци према Српској Војводини у год. 1848–1849",[22] Федора Никића, састоји се из два дела: 1) Румуни Банатски према Српској Војводини и 2) Буњевци према Војводини. У првом делу приказан је однос Румуна према том догађају, у другом однос буњевачке интелигенције. Трећи део приказује на који начин су се и једни и други борили против њеног стварања. Године 1848. сви народи дизали су се тражећи своју територију и језик, осим Буњеваца који су ћутали, чак и радили против ње. Били су против Српске Војводине и југославенске мисли уопште, пристајући уз Мађаре. Њихов вођа био је Карло Латиновић, који је (како наводи аутор) слао виђенијим Буњевцима, Немцима и Мађарима писма да се изјасне против Српске Војводине и спрече њено стварање. Аутор се затим пита где треба тражити узроке таквог стања, истичући као важно да обичан прост народ није био против тога. „Сами пак Буњевци, и то буњевачка интелигенција одрекла се била сасвим своје славенске народности и свога буњевачког рода, буњевштине, презирали су онај прости језик, издавали су се за Мађаре. Вође њихове били су: Латиновићи, Пилисановићи, Војнићи, Рудићи и др. Тако је осећала буњевачка интелигенција, али не и онај прости народ, буњевачки сељак. Он је као непросвећен, презрен, повучен у своју кућу, на салашу, тамо чувао своју славенску душу, своју југославенску народност, буњевштину, језик, обичаје".[23] Буњевци нису схватали да би тиме остварили своје националне словенске идеале, а свакако треба нагласити да то није био буњевачки народ већ само један, мали део народа, који је за себе тежио да извуче корист, не марећи много што се отуђују од својих корена.

Текст „Разправа о подунавских и потисанских Буњевцих и Шокцих у погледу народном, вјерском, умном, грађанском и господарском",[24] је приказ књиге коју је написао Иван Антуновић, а издао Паја

22 Федор Никић. „Румуни Банатски и Буњевци према Српској Војводини у год. 1848-1849." *ЛМС*, књ. 313, св. 1/3 (јул-авг. -септ. 1927), 406-415.

23 Исто, 413.

24 В. С. „Rasprava opodunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom". *ЛМС*, књ. 325 (јул.–ав.–септ. 1930), 281-282.

Вујевић у Сомбору. Васа Стајић наводи да прво издање ове расправе, из 1882, није ни стигло на „књижарску пијацу", јер су књиге већином поклањане читаоцима. Због тога је вредност овог новог издања већа. Поредећи прво и друго издање, износи своја запажања, питајући се да ли је Антуновић и данас познат млађим нараштајима. Његов закључак је да би пучко издање *Разправе* могло да се објави без научног апарата како би било читљивије. „То је заслужио Антуновић, будилац највише запуштеног и занемареног племена, који је својим Буњевцима и Шокцима све приносио на жртву: и труд и зараду своју".[25]

Чланак „Мађаризација и демађаризација Буњеваца",[26] објављен је и као посебна публикација.[27] У уводу Васа Стајић напомиње да Матица српска више од 50 година прати живот бачких Буњеваца, а овај текст написао је након изласка из штампе књиге Петра Пекића *Повијест Хрвата у Војводини од најстаријих времена до 1929. године*, издате у Загребу. Сматрајући да аутор има две намере: прву да опширније него Антуновић и Иванић прикаже прошлост Буњеваца, Шокаца и Хрвата у Војводини, притом не објаснивши тачно ни шта је Војводина, а другу да манифестује њихово хрватство, указује детаљно на историјске нетачности те књиге. Најпре наводи да Пекић не разуме шта су архиви, не доноси ниједан нови податак (осим оних које је већ помињао Ивањи), обмањује читаоце тиме што своје неистине представља као архивске чињенице. Стога жели да каже коју реч о Буњевцима, на основу Архива магистрата и Архива гимназије у Суботици, као и листа *Невен* (1884–1914), како би се истина о њима чула. Указујући на Пекићеве нетачне тврдње, објашњава на који начин су мађаризовани Буњевци, објаснивши да то није насилан пут, већ су успевали истицањем свог племства, понижавајући оне који буњевачки говоре на јавном месту. Наводи архивске податке о мађаризовању и отпору

25 Исто, 282.

26 Васа Стајић. „Мађаризација и демађаризација Буњеваца". *ЛМС*, књ. 325, св. 1/3 (1930), 158–209.

27 У Библиотеци Матице српске налази се ова публикација, а на полеђинама штампаних листова су белешке аутора.

томе у 18. веку. Правећи паралелу са Србима, који су имали сличан проблем, даје пример Шафарика, који је издао тестимониум Евтимију Миковићу и на полеђини у рубрици за националност написао да је Србин. Годину након тога одузета му је управа гиманзије. Помињући да се десетине и десетине ученика школовало на мађарском и да су 1834. тражили да се записници воде на мађарском, а не на латинском (потписали 21 Буњевац и 3 Србина, уз Мађаре и Немце), сматра да не постоје подаци о протестима против тога до 1836. године, када Каја Аџић, учитељ богословије у Вуковару, покушава да Гајеве *Новине* шири по Бачкој и љуто се тужи на мађаризацију.[28] Замерајући Пекићу што не помиње задругу Буњевку, њихове лепе обичаје, којих су се чврсто држали, помиње и важне личности попут: Ивана Антуновића, Боже Шарчевића, Мије Мандића, попа Паје Кујунџића, али и Коло младежи, које води покрет крајем 19. и почетком 20. века. Подсећајући на Лазу Мамужића, који је изневерио ствар буњевачког језика када је постао градски начелник, показује лоше стране његовог начелниковања,[29] тумачећи да је то из разлога што му је мајка била Мађарица а буњевачки нематерњи, научен у редакцији *Виле*. Пише затим о утицају Паје Кујунџића и Мије Мандића на свест и самопоуздање Буњеваца, а као најлепши догађај издваја 12. април 1896. када је Суботичка буњевачка омладина уз суделовање Српског певачког друштва приредила Велико коло – као пандан Великом прелу, што је Пекић опет пропустио да наведе. Значај Кола види и у томе што је први пут јавно ословљен род буњевачки, а Срби и Буњевци заједно јавно наступили, а пропраћено је и у ондашњој штампи.[30] Важно место у чланку даје и Калору Милодановићу, првом буњевачком новинару, који је и учесник у Српско-турском рату, стављајући га насупрот помађареној буњевачкој господи. У другом делу наводи како би требало да се пише историја Буњеваца, упућујући и на неке заслужне Србе попут: Бошка Вујића (штампао стихове Гргура Пешталића, сарађивао у буњевачким листовима, помагао уре-

28 Васа Стајић. „Мађаризација и демађаризација Буњеваца", 169.

29 Исто, 174.

30 Исто, 180.

ђивање *Суботичкоі іласника* и *Суботичких новина*, основао штампарију), Душана Петровића (сарадника *Невена* и покретача *Суботичких новина*, браниоца буњевачког језика у школама) и Младена Карановића (уредника *Суботичких новина*, који је јавно говорио да Буњевци имају свој језик, обичаје, светковине, забаве, песме, приче, гласила, друштва и интелигенцију). Пише затим да су Буњевци читали Доситеја и Змаја, учили језик и гледали позоришне представе на српском, а да су се Срби претплаћивали на буњевачке новине и сарађивали у њима. Чланак је веома драгоцен јер обилује важним подацима, чињеницама, цитатима, приказујући њихову борбу за језик и културу.

У тексту „Иван Антуновић и Уједињена Омладина Српска"[31] на самом почетку помиње се сарадња Срба и буњевачке националне интелигенције на буђењу националне свести о којој је већ писано у *Летопису*, уз напомену да тема до данас није исцрпљена. Васа Стајић, свестан да су потребна истраживања, истиче да тешкоће настају због тога што је мало јавних архива а до приватних је тешко доћи. Велико богатство представља оставштина Мише Димитријевића, где су и пронашли писмо Ивана Антуновића (датира из времена када је Димитријевић био секретар Одбора Уједињене омладине српске). Управо то писмо и објављује јер оно илуструје однос између „буњевачког Доситеја", како га назива, и српске омладине. Уз писмо наводи и записнике овог друштва који говоре о ономе што је претходило покретању буњевачких новина.[32] Упућује на све листове који су о овом догађају писали (*Заставу*, *Савременик*, *Браник*), закључујући да је сарадња Срба с великим будиоцем буњевачко-шокачким, била стварна.

Чланак „Два писма Ивана Антуновића, највећег будиоца код Бачких Буњеваца", објављен је у рубрици Документи.[33] Писма су из оставштине Ђорђа Рајковића, а како В. Стајић наводи, уз потребне филолошке ко-

31 Васа Стајић. „Иван Антуновић и Уједињена Омладина Српска". *ЛМС*, књ. 331, св. 1/3 (јан. -феб. -март 1932), 207-210.

32 Исто, 207.

33 Васа Стајић, „Два писма Ивана Антуновића, највећег будиоца код Бачких Буњеваца", *ЛМС*, књ. 324 (април-јун 1930), 64-69.

ментаре добили бисмо драгоцен прилог за историју препорода. Његов уводни текст открива коме су писма намењена. Сматра да не приказују много период у којем је радио Антуновић, већ више основне црте његове личности, откривају његов књижевни дар и способност да се изрази. Порекло писама није прецизно утврдио, наводећи да се може само рећи да је прво писмо писано неком Србину у Нови Сад, а друго Лазару Кнежевићу и у вези је са расписаном наградом за текст „О Буњевцима", задужбине Остојић. Писма су наведена у оригиналу, без исправки.

Приказ „Мара Ђорђевић Малагурски: Вита Ђанина и друге приповетке из буњевачког живота",[34] потписан је иницијалима М. Ц. (Марка Цара), који наводи да је у књизи описан живот Буњеваца а да је најбоља прича управо Вита Ђанина, „прича о просто-срдачној, невероватно доброј души, која се жртвовала за друге и, такорећи, у њима изгубила".[35] Кратко приказује сваку приповетку из ове збирке, чију вредност види у искрености, реално приказаном животу, женској нежности, поезији. Наводи и да је књигу наградила Српска краљевска академија и да је ауторка награду заслужила, нарочито због прве приповетке, а ово академско одликовање врло је значајно јер крије у себи очигледну и свакоме јасну поуку.

Текст „Буњевци у Сомбору под вођством Фрањеваца до 1787."[36] приказ је А. Ивића о књизи Константина Костића, који је велики проучавалац прошлости града Сомбора. Уз констатацију да је најбоље да историју града пише неко ко у њему и живи, јер су му доступни јавни и приватни списи, сматра овај подухват изузетно значајним а писање локалних историја важним за историографију уопште. Наводи да је Костић спремио огромну грађу, која обухвата 7 до 8 књига, а како би штампа била изузетно скупа, дошао је на идеју да изда књиге у наставцима под различитим насловима. У овој свесци пише, на основу бри-

34 М. Ц. „Вита Ђанина и друге приповетке из буњевачког живота". *ЛМС*, књ. 339, св. 2 (март–април 1934), 252–253.

35 Исто, 252.

36 А. Ивић. „Konstantin T. Kostić. Bunjevci u Somboru pod vodjstvom Franjevaca do 1787. godine". *ЛМС*, књ. 342, св. 2 (март–април 1935), 272–273.

жљиво прикупљене литературе, о Буњевцима, њиховој сеоби у Бају и Сомбор, уз попис најистакнутијих буњевачких породица, описујући фрањеваце и њихов рад са сомборским Буњевцима.

Текст „Иван Антуновић"[37] М. В. Кнежевића, подељен је на више делова: Увод, Детињство, Школовање, Служба цркви и народу, Почетак јавног рада, Позив на народ, Прве буњевачке и шокачке новине, Књижевни рад, Теолошки писац, Историчар, Покушај реформе наречја и правописа, Писац, Свећеник, Родољуб, Народни просветитељ и добротвор, Човек и Закључак. Аутор га назива творцем новијег просветног покрета и будиоцем националне свести Буњеваца, опомињући да о њему до тог дана није написана озбиљна монографија. Сазнајемо доста података из његовог живота: да потиче из угледне породице из Далмације, да одлази на школовање како би постао свештеник, уз напомену да је био „лишен да учи школе на матерњем језику, да се образује на духовним и културним тековинама свога народа и да се васпитава у његовим националним идеалима…"[38] Уз најбоље могуће препоруке, започео је свештеничку каријеру и брзо напредовао. Податке које аутор наводи допунио је захваљујући библиотекару Калочке бискупије. Пишући како о учешћу Антуновића у Буни 1848. постоје различити подаци, сматра да није учествовао у њој, нити допао тамнице како су неки наводили, јер је био човек који не воли буне. Његов јавни рад везује за 1869. када је био први састанак буњевачких првака. Желећи добро свом народу, покушао је да утиче на интелектуалце али га је једини Божо Шарчевић разумео и подржао. Стога већ тада одлучује да свој просветитељски рад усмери на обичан народ.[39] Приказујући укратко његова дела, упоређује га са Доситејом, јер увиђа да народу треба просвећивање, а наводећи његова књижевна дела пише да „немају неке друге, поготову књижевне, вредности: оне су утолико важне, уколико су служили Антуновићевим просветитељ-

37 Мил. В. Кнежевић. „Иван Антуновић". *ЛМС*, књ. 343, св. 1 (мај-јун 1935), 66-124.

38 Исто, 72.

39 Исто, 81.

ским и родољубивим идејама".[40] Део текста посвећује његовим теолошким делима, историјском и филолошком раду и покушају да реформише буњевачко и шокачко икавско наречје. Закључује након свега да је у првом реду био Буњевац, кога је како је говорио права Буњевка родила, али је према Хрватима и Србима имао братски и искрен однос. Не једанпут он поручује Србима, „да је његово најчвршће увјерење да смо једним отцем од једне матере рођени, крв од крви, кост од кости".[41] Текст је значајан јер приказује Антуновићев рад доста детаљно, ширећи причу на опис места где је проводио време, као и на опис људи који су га окруживали, уз позивање на литературу и навођење прецизних података.

ЗАКЉУЧАК

Да су везе Срба и Буњеваца биле јаке и нераскидиве видимо из бројних примера. Читајући текстове о њима, објављене у *Летопису*, можемо бити у дилеми: да ли су они заиста Срби католици или посебан народ, позивајући се на еминентене историчаре, или на мишљење самих Буњеваца у различитим периодима. Притом, посматрајући њихове ставове, циљеве и идеје, морамо се запитати да ли се треба обазирати на интелектуалце, који се отуђиваше од свог народа, или на велики део обичних, простих људи, који су чували своје обичаје, језик, традицију и националност. О питању њиховог имена и националног конституисања, наш еминентни историчар и академик Чедомир Попов писао је: „Наука и друштвена пракса су, бар у основним линијама, означиле и манифестовале и друге битне особености буњевачког националног идентитета: етничко порекло, токове историјског развоја, народне обичаје, религију и духовна обележја. Тако се може закључити да су Буњевци најзад завршили процес националног конституисања и признавање свог имена као имена националног, а не регионалног ентитета".[42] Из радова о Буњевцима у *Летопису*, видимо

40 Исто, 100.

41 Исто, 116.

42 Чедомир Попов. „Мали народи у процесу глобализације: пример Буњеваца", Нови Сад; Суботица 2008, 16.

да је обичан народ одувек био свестан важности националног идентитета и очувања свог језика и својих обичаја. Интелектуалци су им окретали леђа и ограђивали се од својих корена, што је представљало велики проблем.

У данашње време, после вишевековног опстанка Буњеваца и чувања свог имена на овим просторима, имамо потпуно другачију ситуацију, у којој је и буњевачка интелектуална елита, која води свој народ на прави начин, свесна важности очувања идентитета. Сузана Кујунџић-Остојић, председник Националног савета буњевачке националне мањине, пише да све започете историјске, културне и научне процесе Буњевци морају наставити: „Оно за шта су се залагали наши великани Иван Антуновић, Боза Шарчевић, Мијо Мандић и бројни знани и незнани Буњевци ми данас имамо прилику остварит и спровест у дило. Ту прилику не смимо пропуштит. Морамо се прилагодит времену у којем живимо, да нас оно својим током и модернизацијом не би пригазило. То нам се ко народу у протеклим виковима нашег историјског памћења знало дешават. [...] Време је да будемо довољно јаки сами за себе, довољно мудри сами за себе, довољно самостални и сложни да би све што смо од наши стари добили принели на генерације које тек долазе".[43]

Говорећи о култури и идентитету неког народа можемо узети у обзир више аспеката, а један од њих је свакако и субјективно осећање припадности. Данас то субјективно осећање да су Буњевци посебан народ влада и међу обичним људима и међу интелектуалцима, као и људима на значајним положајима. Сви они заједно боре се за своја права: право да говоре својим језиком и право да им не оспоравају своју народност и посебност.

43 Suzana Kujundžić-Ostojić. „Obaveze prid nama". *Bunjevački prigled: zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca*, sv. 3 (2014), 23.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Башић Палковић. „Кнежевић Миливоје В.” *Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
2. Иванић, Иван. „О Буњевцима”. *Летопис Матице српске*, књ. 175, св. 3 (1893): 1–33; књ. 176, св. 4 (1893): 1–25.
3. Ivanić, Ivan. *O Bunjevcima*, Subotica: Izdavalačka štamparija dr-a Duštana Petrovića, 1894.
4. Ивић, А. „Konstantin T. Kostić. Bunjevci u Somboru pod vodjstvom Franjevaca do 1787. godine”. *Летопис Матице српске*, књ. 342, св. 2 (март–април 1935): 272–273.
5. Кнежевић, Лаза. „О Буњевцима”. *Летопис Матице српске*, књ. 128, св. 4 (1881): 102–118.
6. Кнежевић, Мил. В. „Иван Антуновић”. *Летопис Матице српске*, књ. 343, св. 1 (мај-јун 1935): 66–124.
7. Ковачек, Божидар. *Матица српска 1826–2001*, Нови Сад: Матица српска, 2001.
8. Kujundžić-Ostojić, Suzana. „Obaveze prid nama”. *Bunjevački prigled: zbornik za kulturu i društvena pitanja Bunjevaca,* sv. 3 (2014): 23–24.
9. *Грађа за историју Библиотеке Матице српске*, [прир. Јелена Николић, Ирина Троицки] II/1, Нови Сад: Матица српска, 1965.
10. Милисавац, Живан. *Историја Матице српске: 1864–1880,* Нови Сад: Матица српска, 1992.
11. Никић, Федор. „Румуни Банатски и Буњевци према Српској Војводини у год. 1848–1849.” *Летопис Матице српске*, књ. 313, св. 1/3 (јул–авг. –септ. 1927): 406–415.
12. Опсеница, Д. „Иванић, Иван”. *Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица српска, 2009.
13. Попов, Чедомир. „Мали народи у процесу глобализације: пример Буњеваца”. *Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима: зборник радова са научног скупа одржаног 25. октобра 2008. у Суботици*, Нови Сад: Матица српска, Суботица: Буњевачки информативни центар, 2008.

14. Стајић, Васа. „Два писма Ивана Антуновића, највећег будиоца код Бачких Буњеваца", *Летопис Матице српске*, књ. 324, св. 1 (април-јун 1930): 64-69.
15. Стајић, Васа. „Иван Антуновић и Уједињена Омладина Српска". *Летопис Матице српске*, књ. 331, св. 1/3 (јан. -феб. -март 1932): 207-210.
16. Стајић, Васа. „Мађаризација и демађаризација Буњеваца", књ. 325, св. 1/3 (1930): 158-209.
17. Стајић, Васа. „Rasprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom". *Летопис Матице српске*, књ. 325 (јул–авг.–септ. 1930): 281-282.
18. Хаџић, Антоније. „Читуља: Иван Антуновић". *Летопис Матице српске*, књ. 158, св. 2 (1889): 150-153.
19. Цар, Марко. „Вита Ђанина и друге приповетке из буњевачког живота". *Летопис Матице српске*, књ. 339, св. 2 (март-април 1934): 252-253.
20. Шовљаков, Мара. „Кнежевић Лазар". *Српски биографски речник*, Нови Сад: Матица српска, 2011.

THE ARTICLES ABOUT BUNJEVCI IN *LETOPIS OF MATICA SRPSKA*

By TATJANA BOGOJEVIĆ, PhD, Matica srpska library, Novi Sad

Abstract: This work describes the articles that are dedicated to Bunjevci, published in *Letopis Matice srpske*. Those *Letopis* always had history, language and literature as important topics. Bunjevci did not get a place in *Letopis* for years until Laza Knežević wrote a text about them, awarded by Nakina Fond of Matica Srpska in 1878, published in 1881. The texts therefore refer to the period from 1881 to 1935, after that became period without texts about Bunjevci, with exception of one story by Ivan Antunović, published in 1950. Articles are about: history of Bunjevci (hungarization of Bunjevci, relation to the United Serb Youth and Vojvodina, the awakening of national awareness), literature of Bunjevci (awarded authors) and Bunjevci as a nation, with their own customs, tradition and culture. In addition, there are also shown a significant relationship between the Bunjevci and Serbs in the past, with reference to the present situation.

Keywords: Bunjevci, Letopis Matice Srpske, Ivan Antunović, Laza Knežević, Vasa Stajić, Milvoje V. Knežević

Mirjana Savanov
Profesor razredne nastave
OŠ „Matija Gubec“, Tavankut
asavanovbkc@gmail.com

Pedagoški i obrazovni rad kod Bunjevaca

Apstrakt: Rad prati nikoliko tema: počeci obrazovanja kod Bunjevaca tokom XVIII vika, otvaranje prvi škula na bunjevačkom i razlog njevog ukidanja tokom XIX vika, pokušaji pokrećanja škula na bunjevačkom sve do početka Prvog svitskog rata, prikaz rada i zalaganja bunjevački prosvititelja i pedagoga tokom XIX i početka XX vika, opis početaka uvođenja bunjevačkog govora nakon osnivanja Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, problemi na koje se nailazilo i načini privazilaženja, te deset godina bunjevačkog govora u osnovnim škulama – iskustva i planovi.

Ključne riči: Bunjevci, pedagoški rad, obrazovni rad, uvođenje govora u škule.

POČETAK OBRAZOVANJA BUNJEVACA U XVIII VIKU

Prve škule u kojima su se kadgod Bunjevci obrazovali bile su crkvene škule jel tamo di se osnovalo selo, prvo se otvorila crkva, pa onda škula. Prvi učitelji su u 18. viku bili franjevci i njev zadatak je bio opismenjavanje čeljadi.

Prve bunjevačke osnovne škule osnovane su u Somboru, 1717. godine, u Baču 1734. godine, Gari 1735. godine. i u Bođanima 1741. godine.

U 18. viku, u Subotici se spominju prvi učitelji, Jakov Mialtro i Šimun Romić. Škulska zgrada je bila jedna skromna napuštana kuća, koja je već služila za organizovanje tadašnje nastave, davne 1752. godine. Već 1754. godine, kupljena je kuća Josipa Bačića, koja je imala bolje opremljene učionice ondašnjim prvi sridstvima za učenje. Poznato je da je 1777. godine svećenik, Stjepan Radić tražio škulu za bunjevačku dicu.[1]

1 Ante Sekulić, Bački Bunjevci i Šokci, Zagreb 1989, str. 263

Godine 1777. potpisana je Uredba *Ratio educationis,* MarijeTerezije, kojom se propisiva organizacija škula u Ugarskoj, s tim da je sidište za Suboticu i Sombor bilo u Pečuju. Drugi dio ovog zakona u 2. Poglavlju divani O narodnim škulama, posebno za sela. Prema uredbi Marije Terezije narodno škulstvo je tribalo obavezat dicu od sedam do 13 godina na redovno pohađanje nastave.

I kadgod, ko i danas, jedno od načela obrazovanja je bilo: stvaranje dobrog i korisnog građanina, koji će bit od koristi sebi, drugima i svojoj domovini.[2]

U Subotici je škulske 1786/87. godine bilo upisano svega 88 dice. Ova dobra namira nije našla sluha kod roditelja tadašnje dice iz razloga što su živili daleko od urbane sridine, po salašima. Putovi su u jesensko i zimsko doba bili teško prohodni, dica oskudno odivena zbog čega je pritila opasnost od razboljevanja. U to vrime na salašima još nisu postojale škule.

Nova uredba o škulstvu je objavljena 1806. Godine, di je dalje bila zastupljena podila na: male seoske škule, škule u varošicama, veće škule u manjim slobodnim kraljevskim varošima i velike škule u velikim varošima. Novom Uredbom dica od šest do 12 godina bila su dužna pohađat škulu.

Na osnovu tadašnji podataka teško je zaključit šta je bunjevačko škulstvo dobilo novom Uredbom *Ratio educationis*. Krajom 18. vika Bunjevci u Baji nemadu nijednog učitelja, iako ji je bilo tušta u odnosu na Nemce i Mađare. Zanimljiv je podatak da su Bunjevci u Čonoplji i Lemešu do podne učili molit na mađarskom, a posli podne su učili bunjevački. Bunjevačko škulstvo nije bilo na nivou državnog nit se škulstvo razvijalo u smislu da škule postanu dostupne širokim slojovima društva. Nova uredba nije pomogla Bunjevcima jel nije podignuta nijedna salašarska škula.

U drugoj polovini 18. vika, postojale su gimnazije u Subotici 1747. u Baji 1761. i u Somboru 1763.godine. Najstarija gimnazija med Bunjevcima razvila se iz latinske gramatikalne škule koja je otvorena 1747. godine. U ovu gimnaziju su 1794. godine uvedena još dva predmeta, retorika i poetika. Uredbom *Ratio educationis* iz 1806. godine mađarski jezik je posto

2 Internet, istedu.isp.hr/ratio-educationis-1777

državni, te se tako i nastava u gimnaziji odvijala na mađarskom jeziku, a bunjevački jezik je u potpunosti potisnut iz upotribe. [3]

Najveći broj bunjevački đaka je bio u subotičkoj gimnaziji, koju su pohađali franjevci iz Fojnice, Kreševa, Sutjeske, Bosne. Subotičku gimnaziju takođe je pohađo i naš, bunjevački priporoditelj, Ivan Antunović. U spisku tadašnji đaka subotičke gimnazije našla su se bunjevačka prizimena: Bačić, Čović, Đelmiš, Dulić, Jaramazović, Kekezović, Kopunović, Kopilović, Kujundžić, Latinović, Lipozenčić, Mamužić, Milašin, Malagurski, Mukić, Milodanović, Pandžić, Parčetić, Pijuković, Poljaković, Prćić, Rukavina, Skenderović, Stipić, Stantić, Sučić, Sudarević, Tomašić, Tumbas, Šarčević i drugi.[4]

OTVARANJE PRVI ŠKULA NA BUNJEVAČKOM I RAZLOG NJEVOG UKIDANJA TOKOM XIX I XX VIKA

U 19. viku narodno škulstvo je pritrpilo tušta nedaća sve do 1848. dok je trajala Uredba iz 1806. godine. Činjenica je da je bilo izgrađeno više škula, unete su izmine u raspored predmeta koji su se pohađali, časovi su bili redovniji, i što je zdravo dobro, bilo je i više đaka. Međutim, trideseti godina 19. vika nastaju nove teškoće jel je počela borba za uvođenje mađarskog jezika u škule. Tako da je februara 1834. godine izdata naredba Bačko- Bodroške županije da se za učitelje angažuju samo oni koji su znali mađarski jezik kako bi vaspitali dicu ko odane građane. Godine 1848. proglašen je Zakon u Ugarskoj da u škulama bude zastupljen samo mađarski nastavni jezik. Za Bunjevce je posebno važna 1850. godina kada je varoško poglavarstvo uvelo bunjevački ko službeni jezik.

Bunjevci su u vrime Vojvodine srpske imali bunjevačke škule u kojima se pridavalo i ispitivalo na bunjevačkom jeziku. Tadašnja uredba o škulstvu od 23. marta 1855. podilila je škule na više i niže. Obadva ciklusa su imala četri razreda, s tim što je u nižem ciklusu bio jedan učitelj, a u višem četri, te je broj učenika u škulama bio ograničen na najviše sto đaka. Od 1867. godine ponovo je bunjevački jezik zaminjen mađarskim.

3 Sekulić Ante, Bački Bunjevci i Šokci, Zagreb 1989. str. 268

4 Sekulić Ante, Bački Bunjevci i Šokci, Zagreb 1989, str. 268

Godine 1868. na snagu je stupio Zakon o narodnostima po kojem su priznata prava nacionalnim manjinama da se obrazuju na maternjem jeziku. U praksi ovaj Zakon nije primenjivan, tako da je bunjavčka nastava sve više potiskivana nastavom na mađarskom jeziku. Na kraju je bunjevački jezik bio još jedno vrime samo u nastavi vironauke. Prema arhivskim podacima iz sedamdeseti godina 19. vika postojalo je 120 narodni škula u kojima se nastava izučavala na bunjevačkom jeziku. Međutim, zakonske odredbe su se kratko sprovodile u praksi te se taj broj ubrzano smanjivo, pa je 1878. godine bilo devet bunjevački, deset bunjevačko-mađarski, tri mađarsko-bunjevačke i jedna nemačko-bunjevačka škula, a 1890. godine u Bačkoj je bilo samo šest bunjevački škula. Ovako stanje je zdravo zabrinjavalo bunjevačke narodne priporoditelje. Podaci o brojčanom krećanju škula u ovom periodu se nalaze i u službenim škulskim izveštajima. [5]

Podizanje i osnivanje subotički varoški i salašarski škula počela je krajom 19. vika i to na: Paliću, Ludošu, Šupljaku, Klisi, Verušiću, Žedniku, Đurđinu, Maloj Bosni, Tavankutu, Čikeriji, Tompi, Radanovcu i Kelebiji. Iako je pružena mogućnost škulovanja, dica nisu tila ić u škulu i u tom su imali podršku roditelja, jel te škule nisu smatrali svojim ustanovama za obrazovanje. Slična je situacija bila i u Somboru u to vrime di je na Gradini bila otvorena bunjevačka škula, a nastava je bila na mađarskom jeziku za bunjevačku dicu. Oko tridesetak godina je bila prisutna slična situacija kod podizanja bunjevački škula koju su pohađala bunjevačka dica, al ne na svojem maternjem jeziku. Narod je pružo otpor takoj organizaciji nastave i samom nepravednom odnosu prema Bunjevcima, al vlast nije imala sluha za narodne proteste. Potribno je istaći da se bunjevački najduže zadržo u Subotici u Golubovoj škuli, današnja Osnovna škula „Matko Vuković“. [6]

Godine 1914. kod Bunjevaca se javila ideja da po uzoru na druge narode, sami osnuju škulsku zadrugu koja će se bavit osnivanjom i pomaganjom bunjevački škula. Jedan od ciljova osnivanja bunjevačke škulske zadruge bio je taj da u bunjevačke škule mogu nadgledat i pratit Bunjevci za to zaduženi. Osnovno načelo je bilo sačuvat bunjevački jezik u njegovom

5 Sekulić Ante, Bački Bunjevci i Šokci, Zagreb 1989, str. 265.

6 Isto, str. 267.

izvornom obliku tako što će se nastava u škulama realizovat na bunjevačkom. Izvori prihoda bunjevačke škulske zadruge su bili: narodne fondacije, članarina: I razred po jedna kruna, II razred po 10 kruna, a III razred po 100 kruna; donacije, škularina i slučajna opštinska i državna pomoć.[7] Škulovanje Bunjevaca posli 1918. godine zanimljiv je podatak ne samo o razvoju bunjevačkog škulstva, nego i o sporom i teškom putu do vlastite inteligencije. Prema škulskim izvištajima mož se saznat da je od nikoliko stotina bunjevačke dice, diplomiralo tek nikoliko desetina.

Mali broj obrazovani Bunjevaca, ko jedan od najveći nedostataka bunjevačke zajednice, pokazaće se u 20. viku kad Bunjevci nisu uspili sačuvat bunjevačke škule i u 21. viku, kad budu ponovo pokrenili uvođenje bunjevačkog u škule.

Potribno je naglasit da su Bunjevci škulske 1919/20. imali svoje državne salaške škule u Subotici u kojima su se izučavali nastavni predmeti: bunjevački jezik, vižbe u bunjevačkom pisanju, bunjevačko čitanje i pisanje i bunjevačka gramatika, pored ostali zdravo važni predmeta.

Gradska bunjevačka gimnazija u Subotici je otvorena, 5. maja 1919. godine i u njoj se izučavo bunjevačko-srpski jezik.

Zafaljujuć zakonu o narodnim škulama koji je donet 5. decembra 1926. godine u rasporedu časova za dicu od prvog do četvrtog razreda, pored ostali važni nastavni predmeta, bio je i predmet pisanje i čitanje bunjevački. Dica su pohađala nastavu i subotom. Najbolji pokazatelji nastavni predmeta koji su važni za Bunjevce su sačuvani rasporedi časova.[8] Kompletan materijal se čuva u Istorijskom arhivu u Subotici.

Pri kraju Drugog svitskog rata, škulske 1943/1944. Godine u tadašnjoj Gimnaziji bio je otvoren mišovit razred za Bunjevce. Škulu su mogli upisat samo oni učenici koji su dobili dozvolu direktora, a uslov je bio da su su i otac i majka Bunjevci.

Izmed 1918. i 1941. Godine u stalnom minjanju odnosa vlasti prema Bunjevcima i bunjevačkom škulstvu, iako često potiskivan bunjevački jezik iz

7 Bunjevačko-šokački kalendar, 1914.

8 Segedinčev Tatjana, Salaške škule, str. 34, Ex Pannonia 8, istorijski arhiv, Subotica, 2004.

službene upotribe i iz nastave, ipak su nike škule u Subotici nosile imena bunjevački prosvititelja Ivana Antunovića, Paje Kujundžića i Boze Šarčevića.

PRIKAZ RADA I ZALAGANJA BUNJEVAČKIH PROSVITITELJA I PEDAGOGA TOKOM XIX I POČETKA XX VIKA

U Austro- Ugarskoj je bio prisutan period koji je obilužila borba za bunjevački jezik i bunjevačke škule, sve do 1918. godine. Problemi su bili zdravo veliki, a snaga bunjevački priporoditelja slabija u odnosu na snagu tadašnje vlasti. Bunjevački prosvititelji su smatrali da je jedno od najpriči i najveći potriba, narod poučavat i prosvitljavat.

Prvi i najveći bunjevački prosvititelj je Ivan Antunović (1815-1888) napiso je jedno od njegovi najveći dila kojim je prosvićivo narod: „Bog s čovikom na zemlji". U namiri da prosvićiva Bunjevce, odabro je Miju Mandića da ga iškuluje za učitelja bunjevačkog naraštaja. Brzo se pokazlo da mu je Mijo bio dobar izbor jel u oblasti obrazovanja, Mandić je dao velik doprinos ko svestrano obrazovan, pravi „narodni učitelj", pedagog, škulski nadzornik, pisac udžbenika, članaka i rasprava. Osnivač je i narodni čitaonica u bunjevačkim selima Gari i Kaćmaru u Mađarskoj.

Napiso je udžbenike „Prirodopis, prirodoslovlje i slovnica za bunjevačku i šokačku dicu" i „Zemljopis, povistnicu i ustavoslovlje" koje je izdao u Gari, a štampo u Subotici u seriji Učevne knjižice.

Sačuvan je u Gradskom muzeju Subotica rukopisni primerak jednog udžbenika na bunjevačkom i nastavni plan na mađarskom jeziku. Ovi udžbenici iako skromnog obima, imali su nesumnjivo velik značaj za obrazovanje Bunjevaca na maternjem jeziku, a pozitivno su ocinjeni i od strane Mihalja Kubinskog, tadašnjeg kaločkog kanonika i nadzornika katolički osnovni škula.

Mandić je dva puta izdo molitvenik „Nebesko janješce" - za bunjevački i šokački naraštaj, štampan prvi put u Somboru, 1885, a zatim u Subotici 1894. godine.

Divanio je mađarski i nemački jezik, te je na mađarskom jeziku napiso raspravu „O tilesnoj kazni u osnovnoj škuli" nakon pridavanja održanog na godišnjoj skupšini učitelja u Subotici 1901. godine.

Mandić je autor više desetina članaka, kraći visti i pridavanja iz oblasti obrazovanja.

Iz 1883. sačuvan je Mandićov letak „Poziv na pretplatu bunjevačko – mađarskog i mađarsko – bunjevačkog ričnika„ u kome Mandić kaže da će ričnik sadržat deset hiljada riči za svaki jezik i da ga je on sastavio "za one duhovne učitelje i uopšte voditelje naroda koji svoju rodoljubnu zvaničnu dužnost na bunjevačko – mađarskim mistima vrše." Međutim, nema potvrde da je ričnik štampan ni šta je bilo sa pripremljenim materijalom.

Godine 1892. Mandić prilazi za učitelja u Suboticu, di je već posli godinu dana na sidnici škulskog odbora izabran za jednog od četri učitelja – upravitelja osnovni škula. Godine 1909. posto je član škulskog odbora i prilikom obavljanja funkcije škulskog nadzornika je penzionisan 1921. godine.

„Ime Mije Mandića ostaje trajno zabiluženo po onom što je ko osnivač i urednik subotičkog lista Neven i kao saradnik i urednik drugi listova i kalendara ostavio za sobom. Mandić je u Nevenu objavio priko 200 priloga počev od kraćih vesti, nekrologa i rasprava iz raznih oblasti narodnog života i običaja, iz oblasti obrazovanja i književnih priloga od velikog značaja za Bunjevce i Šokce u drugoj polovini XIX vika kad se bunjevački nije više mogo čuti u osnovnim škulama nego samo u svojoj kući."[9] Bunjevački prosvititelj i priporoditelj, velik borac za bunjevačke škule, Ambrozije Šarčević je 1869. godine izdo „Zbirku mudrih i poučnih izrekah" za podučavanje kako bunjevačke dice, tako i odrasle čeljadi. Godine 1870. izdo je dva ričnika, al ću spomenit samo onaj koji je isključivo služio za pouku dice „Tolmač izvornih, književnih i zemljopisnih jugoslovenskih riči".

Prvi bunjevački škulski pisac, Ivan Mihalović, profesor bajske preparandije, 1874. godine je izdo na mađarskom jeziku "Praktičnu južnoslavensku (ilirsku) gramatiku" i Očiglednu nastavu za prvi razred. Godine 1889. izdaje „Početnicu"za katoličke pučke učione, a zatim „Prvu i drugu čitanku" za prvi i drugi razred osnovne škule.

Pajo Kujundžić je uspio osnovat prvu bunjevačku škulsku zadrugu u Subotici. Osnovni cilj i zadatak bunjevačke škulske zadruge je bio da finan-

9 Bašić Palković Nevenka, *Mijo Mandić (1857 – 1945), počasni građanin Subotice, Gradski muzej Subotica, 2015.*

sijski pomaže otvaranje i rad bunjevački škula, odnosno da se finansira iz sopstveni izvora. „Zaista ćemo osnivat škule s kojima ćemo mi zapovidat, u kojima će se i bunjevački govoriti i bunjevački učiti; kad nam je za poslidnji trideset godina brez škula se mogla probudit svist, naše uređene škule samo će pomoć našoj svisti“ – rečeno je i zapisano povodom osnivanja zadruge.[10] Gradski školski odbor je u Subotici, 26. januara 1896. razmatro pridlog bunjevačkog velikana, Paje Kujundžića, za vraćanje bunjevačkog nastavnog jezika u bunjevačke škule. Na sastanku školskog odbora u Subotici, Pajo Kujundžić je argumentovo značaj bunjevački škula ričima “Bunjevac ima svoj jezik, svoje običaje, tri bunjevačka lista *Neven*, *Subotičke novine* i *Danicu*, svoje divane, kolo, Pučku kasinu, tamburaško kolo, a naročito ima mladež koja se ne stidi svog jezika i imena.“

Bunjevačka inteligencija nije uspila da se izbori za dugoročno obrazovanje na maternjem jeziku. Posli Drugog svitskog rata, iako je politika tadašnje Jugoslavije stremila širenju bratstva i jedinstva, prvo što je uradila je izdavanje Naredbe po kojoj se Bunjevci pripisuju u Hrvate i tako istakla nepostojanje Bunjevaca. Ovim činom Bunjevcima je oduzeto elementarno ljudsko pravo na postojanje, na ime i maternji jezik. Ovaka dešavanja uticala su da bunjevački jezik i bunjevački nastavni predmeti u škulama budu izbačeni iz upotribe. Zbog taki okolnosti, Bunjevci su se povlačili u sebe, salaše i čuvali svoje običaje, jezik i svoje ime. Zafaljujuć ovakoj narodnoj odluki, jezik je uspio sačuvat svoje specifičnosti po kojima se razlikuje od ostali južnoslovenski jezika.

BUNJEVČKO OBRAZOVANJE NAKON OSNIVANJA NACIONALNOG SAVITA BUNJEVAČKE NACIONALNE MANJINE

Osnivanjem Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, 23. februara 2003. godine, prema Zakonu o nacionalnim manjinama iz 2002. godine, Bunjevci stiču pravo da službeno i u zakonskim okvirima brinu o svojoj zajednici u četri oblasti: službena upotriba jezika i pisma, obrazovanje, informisanje i kultura. Konačno je došlo vrime da su se Bunjevci po-

10 Sekulić Ante, Bački Bunjevci i Šokci, Zagreb 1989, str. 267

čeli uključivat u aktivnosti pokrajinski i republički službi kad se sprovodilo pravo na izučavanje maternjeg jezika u škulama. S jedne strane, Bunjevci su dobili pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, al još uvik je odnos vlasti prema Bunjevcima bio indiferentan kad je tribalo ostvarit pravo u praksi. S obzirom da Bunjevci nisu imali jake političke lidere nit svoju inteligenciju u državnim organima, često su bili predmet manipulacije personalni stavova pojedini političara i službenika koji su bili na pozicijama ustanova koje su donosile odluke o ostvarivanju prava na obrazovanje. Otežavajuća okolnost je bila još uvik prisutna višedecenijska asimilacija od strane Hrvata.

Na samom početku 21. vika, nakon višedecenijskog zanemarivanja Bunjevaca izmed ostalog i na polju obrazovanja, Bunjevci, brez relevantni resursa kreću rame nuz rame sa ostalim zajednicama u ostvarivanje svoji prava na obrazovanje. Potribno je znat da su u to vrime ostale nacionalne zajednice već imale čvrste temelje na kojima su gradile već postojeće obrazovanje na maternjem jeziku. Imali su kadrove u škuli, službenike u državnim službama di se odlučivalo o ostvarivanju prava na obrazovanje, političke lidere, inteligenciju i jake kulturne institucije koje su pomagale aktivnosti na polju obrazovanja. I u ovoj situaciji se pokazalo da Bunjevci u svojoj zajednici imaju manjak visoko obrazovani ljudi, što su poslidice obrazovanja Bunjevaca u prošlosti, al i njeve nespremnosti da se uključe u borbu za svoja prava.

Brez obzira na nezavidnu situaciju u kojoj su se Bunjevci našli u ovom periodu, nije manjkalo entuzijazma za angažovanje u ostvarivanju prava na obrazovanje. Bunjevci su bili aktivni učesnici seminara i diskusija u organizaciji AP Vojvodine i Ministarstva prosvite u Republiki Srbiji. NSBNM prvo je bio uključen, u projekat „*Izazovi obrazovanja na manjinskim jezicima: novi institucionalni aranžmani i strategije razvoja*“ u trajanju od 2004. do 2005. godine, čiji je cilj bio osnaživanje nacionalni savita u smislu ovladavanja veštinama za kreiranje elemenata nastavnog programa za izborni predmet „Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture“, podsticanje saradnje unutar i izmed nacionalni savita, traganje za skladnim uključivanjem nacionalni manjina u zajednicu putem obrazovanja kako bi se izbigli problemi asimilacije i zatvaranja. Godine 2005. Bunjevci su bili učesnici

još jednog zdravo važnog projekta pod nazivom „*Etno-istorijski vodič kroz Srbiju*“ u organizaciji Ministarstva prosvite RS, Savita Evrope i Misije OEBS -a. Bunjevci su bili svisni svoji slabosti na polju obrazovanja, al su iskoristili sve svoje snage da kreiraju Nastavni plan za izborni predmet Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture di je veliku ulogu imo Odbor za obrazovanje NSBNM. Već 31. januara 2005. u Službenom glasniku AP Vojvodine, objavljen je Pravilnik o nastavnom planu za izborni predmet *Bunjevački jezik sa elementima nacionalne kulture* za učenike od I do IV razreda. To je bio istorijski momenat za bunjevačku zajednicu. Međutim, ubrzo je uslidilo reagovanje hrvatske zajednice iz Srbije i Hrvatske, vršen je pritisak na srpske vlasti i državne institucije i 4. marta 2005. Godine. Pravilnik o nastavnom planu za izborni predmet bunjevačkog je metnut van snage. Hrvatima je s jedne strane smetalo što u nazivu premdeta stoji rič „jezik“ jel je bunjevački na nivou govora, a po stavu hrvatski intelektualaca dijalekat hrvatskog jezika. S druge strane, Hrvatima je smetalo uvođenje bunjevačkog u škule jel su taj čin smatrali ko jedan vid asimilacije i obespravljivanja Hrvata i ko jačanje bunjevačke zajednice.

Nakon dvi godine, ponovo je državnim institucijama pridat na usvajanje nastavni program za izborni predmet *Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture* za učenike od I do IV razreda, 2 časa nediljno, 72 časa godišnje, čiji je osnovni cilj nigovanje bunjevačkog govora, običaja, kulture i tradicije. Konačno, u avgustu 2007. godine, Nacionalno prosvetni savit većinom glasova donosi odluku da se bunjevački uvede u škule ko izborni predmet. NSBNM započo je aktivnosti oko uvođenja bunjevačkog u škule. Već škulske 2007/2008. gizborni predmet Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture uveden je u sedam odine subotički škula koji je pohađalo 80 učenika, a nastavu bunjevačkog je pridavalo devet učitelja. S obzirom na istorijsku važnost uvođenja bunjevačkog u škule, potribno je navesti prvi sedam škula u kojima se počo izučavat bunjevački u 21 viku: OŠ „Matija Gubec“ Tavankut, OŠ „Vuk Karadžić“ Bajmok, OŠ „Bosa Milićević“ Novi Žednik, OŠ „Pionir“ Stari Žednik, OŠ „Matko Vuković“ Subotica (kadgodašnja Golubova škula), OŠ „Sonja Marinković“ Subotica, OŠ „Đuro Salaj“ Subotica. Nastavu je realizovo

stručni kadar, profesori razredne nastave, poznavaoci bunjevačkog govora, književnosti i kulture.

Sa uvođenjom bunjevačkog u škule NSBNM je prido u Pokrajinski sekretarijat pridlog dopune Pravilnika o stručnoj spremi za pridavače bunjevačkog s napominom da ako kandidat zadovoljava uslove konkursa, NSBNM donosi odluku o tome ko će pridavat bunjevački u škulama. Ovaj Pravilnik je ubrzo stupio na snagu i na taj način bunjevačka zajednica je u potpunosti imala kontrolu nad kadrovskim rišenjima. Na samom početku bila je uspostavljena i profesionalna saradnja sa direktorima škula u kojima je uveden bunjevački, a koji su ujedno dali maksimalnu podršku u afirmaciji izbornog predmeta bunjevačkog. Uslidilo je formiranje Aktiva učitelja/pridavača bunjevačkog. Ovo radno tilo imalo je ulogu u stvaranju nastavnog materijala na temelju postojećeg i zdravo skromnog, zatim u razmini iskustava i primerima dobre prakse di su pridavači učili jedni od drugi. U nastavi bunjevačkog primenjivani su svi oblici i nastavne metode kako tradicionalne tako i savrimene koje se primenjivaje i u ostalim predmetima. Savrimena nastavna sridstva su takođe uticala na kvalitet izborne nastave bunjevačkog.

Škulske 2011/2012. Godine bunjevački je uveden i od petog do osmog razreda, tako da Bunjevci danas imadu nastavu na bunjevačkom u prvom i drugom ciklusu osnovnog obrazovanja. U protekli deset godina, pa sve do danas, kontinuirano se povećava broj učenika, pridavača, škula, a nastava se odvija u dvi opštine, u Subotici i Somboru.

U toku desete škulske godine nastavu bunjevačkog pohađa 456 učenika, te je Ministrastvo prosvite, nauke i tehnološkog razvoja priznalo bunjevačkoj zajednici dvadeset dvi grupe u kojima se broj učenika po grupi kreće od 13 do 30.

Škulske 2014/2015. objavljeni su prvi bunjevački udžbenici, *Bunjevačka čitanka za prvi i drugi razred osnovne škule*, autora Mirjane Savanov i Nevenke Bašić Palković i *Prva bunjevačka gramatika „Klupče“* za učenike od prvog do četvrtog razreda osnovne škule za izborni predmet *Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture,* autora mr Suzane Kujundžić Ostojić, Ruže Josić i Jadranke Tikvicki.

Za vrime desetogodišnjeg postojanja nastave na bunjevačkom u škulama stvorena su kvalitetna i funkcionalna nastavna sridstva i pomoćna nastavna literatura, ko što je didaktički materijal „Slike i riči", edukativne bojanke za lakše usvajanje bunjevački riči, izraza i običaja. Zatim postoji nikoliko tematski crtani filmova za mlađi škulski uzrast, zbirka pisani priprema za bunjevački obogaćena raznovrsnim nastavnim listićima, PP prezentacije bunjevački običaja za učenike od prvog do osmog razreda. Pridavači bunjevačkog sarađivaje sa bunjevačkim kulturnim centrima i sa čeljadima iz bunjevačke zajednice, vrsnim poznavaocima bunjevačkog govora, kulture, tradicije i usmene književnosti. Digitalizovani su časovi koji se odnose na tematsku oblast - elementi nacionalne kulture. Ovaki pristup realizaciji nastavni sadržaja u izbornoj nastavi doprino je velikom interesovanju roditelja i dice za ovaj izborni predmet.

Bunjevačka zajednica je od samog uvođenja bunjevačkog u škule afirmisala ovaj predmet kvalitetnim radom, funcionalnim nastavnim sridstvima i savrimenim pristupom u pridstavljanju tradicionani sadržaja. Kontinuirano se realizuju seminari za pridavače bunjevačkog u cilju unapriđivanja kvaliteta nastave. Danas možmo kazat da Bunjevci pridstavljaje pozitivan primer i drugim nacionalnim zajednicama kako afirmisat obrazovanje na maternjem jeziku u okviru izborne nastave. Potribno je naglasit da se NSBNM tokom aktivnosti na polju obrazovanja rukovodio zakonskom regulativom i dilovo u zakonskim okvirima u ostvarivanju prava na obrazovanje na maternjem jeziku.

Od škulske 2007/2008. godine do danas NSBNM profesionalno sarađuje sa svim relevantnim institucijama koje se bave zaštitom i ostvarivanjem prava nacionalni zajednica na polju obrazovanja od lokalni institucija do republičkih na čelu sa Ministarstvom prosvite, nauke i tehnološkog razvoja.

Danas i bunjevačka zajednica ko i druge zajednice, ima problem pri formiranju grupa za izborni predmet bunjevačkog jel je teško u svim škulama obezbediti zakonski minimum od 15 učenika po grupi jel je na ovim prostorima prisutan pad nataliteta, što je zavatilo kako većinski narod tako i manjinske zajednice. S jedne strane, imamo pravilnik o potribnom broju

za formiranje grupa, a s druge strane, natalitet koji je u opadanju i zdravo teško se mogu uskladit zakon i realno stanje na terenu.

Na republičkom nivou formirana je Koordinacija nacionalni savita u okviru koje postoji Grupa zadužena za obrazovanje nacionalnih manjina, u kojima Bunjevci aktivno učestvuju, a čiji je osnovni zadatak da učestvuje u pridlaganju izmina i dopuna zakonski i podzakonski akata, te postoji mogućnost da nadležne institucije usvoje pridlog pridstavnika nacionalni manjina i smanje broj učenika za formiranje grupa.

Danas Bunjevci imadu i izborni predmet „Etno-kulturna istorija Bunjevaca" na Pedagoškom fakultetu u Somboru. Od izuzetnog značaja za Bunjevce je dobijanje savitnika – spoljnog saradnika za izborni predmet *Bunjevački govor sa elementima nacionalne kulture* imenovan rišenjom ministra prosvite. Dobijanjom savitnika, izborni predmet bunjevačkog podignut je na viši nivo, čime se obezbeđiva podizanje kvaliteta nastave.

Bunjevci na polju obrazovanja grade kvalitet nastave, pokazuju odgovornost prema bunjevačkoj zajednici u daljem nigovanju obrazovanja na maternjem jeziku, na koji se čekalo osam decenija. NSBNM je glavna spona izmed bunjevačke zajednice i prosvitni institucija i svoju saradnju grade na profesionalnom nivou, ko ravnopravni sagovornici i nosioci obrazovanja Bunjevaca. Bunjevačka zajednica podnosi izvištaje o obrazovanju na maternjem jeziku pokrajinskim i republičkim institucijama, ko i evropskim komisijama koje prate ostvarivanje manjinski prava u Republici Srbiji.

Literatura

1. Bašić Palković, Nevenka, *Mijo Mandić (1857-1945), počasni građanin Subotice,* Gradski muzej Subotica, Subotica, 2015.
2. Narodne škole u Bačkoj, Školski list, Sombor, 8/1891.
3. Savanov, Mirjana, Prve bunjevačke škule, Bunjevačke novine, Subotica, jul 2005,
4. Savanov, Mirjana, Prve bunjevačke škule (2. dio), Bunjevačke novine, Subotica, avgust 2005.
5. Segedinčev, Tatjana, *Salaške škule (27-37 str.),* Ex Pannonia 8, Istorijski arhiv, Subotica 2004.
6. Sekulić, Ante, *Bački Bunjevci i Šokci,* , Školska knjiga, Zagreb, 1989.
7. Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar (sa slikama), Subotica, 1914.

PEDAGOGICAL AND EDUCATIONAL WORK IN THE BUNJEVAC NATIONAL COMMUNITY

By MIRJANA SAVANOV, Tavankut, Serbia

Abstract: The paper deals with several topics: the beginnings of education at Bunjevci during the 18th century, the opening of the first schools in Bunjevac and the reasons for their abolition during the 19th century, the attempts to start schools on Bunjevac up until the beginning of the First World War, a review of the work and advocacy of Bunjevac teachers and pedagogues during the 19th and at the beginning of the 20th century, a description of the beginnings of the introduction of Bunjevac speech after the establishment of the National Council of the Bunjevac National Minority, the problems encountered and the ways of overcoming them, as well as ten years of Bunjevac speech in elementary schools – experiences and plans.

Keywords: Bunjevci, pedagogical work, educational work, introduction of speeches in schools

Antuš Romić
Koreograf
Subotica
kudzbratstvo@gmail.com

Narodne igre - folklorno stvaralaštvo Bunjevaca

Apstrakt: Brzo posli doseljenja Bunjevaca u Bačku počela je nova era bunjevačke kulture, di svakako spadaje i narodne igre. Na razvoj bunjevački narodni igara, imala je uticaj nova okolina. To potvrđivaje činjenice da je vrlo važna, možda i glavna, odlika bunjevački igara, muški dio, iskvrcavanje, koje se izvodi udaranjom pete o petu, a vrlo ritko udaranjom nogom o pod. U svim bunjevačkim narodnim igrama, igrači se nadigravaje u želji da svaki igrač pokaže kake figure mož izvest sa nogama. Tako se mož desit da u jednom kolu, koliko god da ima igrača, svaki od nji izvodi drugačije elemente, a opet, svi moradu bit u istom ritmu. Kod igračica je to sasvim drugačije. U narodnim igrama, Bunjevke, najprija pokazivaje svoje dostojanstvo, i u igranju, a i u držanju. Igračice igraje jednako sve, i one se drže ritma dok prate igrače koji su u kolu. U bunjevačkim igrama nema skakanja, nema nikakog podizanja noga. Bunjevačke igre se igraje u zatvorenom kolu, krugu, onda u otvorenom kolu, polukrugu, pa u parovima, po dvoje, i u trojkama, kad je jedan igrač sa dvi igračice. Još jedna važna star se mora napominit, a to je da Bunjevci igrači nikad ne igraje sami u kolu i još da se drže za ruke. U krugu se igrači drže međusobno za ruke, al su izmed nji uvik igračice, i onda one svoje ruke drže na ramenima igrača. Od ukupno 22 bunjevačke narodne igre, najveći dio, 15 se igra u krugu i polukrugu, u parovima se igra 6 igara, a jedna se igra u trojkama. Sve bunjevačke igre su u 2/4 ritmu. Veliki dio igara imaje i pismu koja se piva dok se igra, a ima i poskočica. U radu su data kraća objašnjenja kako se pojedinačno igraje bunjevačke narodne igre.

Ključne riči: Bunjevci, razvoj igara, karakteristike bunjevačke igre, bunjevački tamburaš Pere Tumbas Hajo

U naslidstvu jednog naroda, važno misto, svakako, imaje narodne igre. Obično vlada mišljenje, da je folklorna tradicija svake etničke grupe stara koliko i sama grupa. Složićemo se sa ovim mišljenjom i kad su u pitanju bunjevačke narodne igre, najprija zato, jel o postanku bunjevački narodni igara ima vrlo malo zapisani podataka. Zna se da je najveći broj Bunjevaca, na prostore di danas žive, doslo 1686-87. godine, i za povirovat je da se brzo posli tog počela stvarat nova era bunjevačke kulture, di svakako spadaje i narodne igre.

Važno je spominit da su većina bunjevački običaja zabiluženi još na prostorima Like, Dalmacije i Hercegovine u izvornom obliku (svatovski običaji, kraljice, dužijanca... u kojima se spominju bunjevačke igre, al se ne navode poimenice).

Postoji podatak da su se na prvom Velikom bunjevačkom prelu 1879. godine igrale bunjevačke igre - *Srdiš se dušo* i druge.

Cigurno je, na razvoj bunjevački narodni igara, imala uticaj okolina u kojoj su one stvarane. Ovo se mož potvrdit činjenicom da je vrlo važna, možda i glavna, odlika bunjevački igara, muški dio, iskvrcavanje, koje se izvodi udaranjom pete o petu, a vrlo ritko udaranjom nogom o pod. U svim bunjevačkim narodnim igrama, igrači se nadigravaje u želji da svaki igrač pokaže kake figure mož izvest sa nogama. Tako se mož desit da u jednom kolu, koliko god da ima igrača, svaki od nji izvodi drugačije elemente, a opet, svi moradu bit u istom ritmu. Kod igračica je to sasvim drugačije. U narodnim igrama, Bunjevke, najprija pokazivaje svoje dostojanstvo, i u igranju, a i u držanju. Igračice igraje jednako sve, i one se drže ritma dok prate igrače koji su u kolu.

Važno je kazat da u bunjevačkim igrama nema skakanja, nema nikakog podizanja noga. Bunjevačke igre se igraje u zatvorenom kolu, krugu, onda u otvorenom kolu, polukrugu, pa u parovima, po dvoje, i u trojkama, kad je jedan igrač sa dvi igračice. U jednom kolu, a to je *Divojačko kolo*, mož se desit da igračice igradu same, a u igri *Cupanica* mogu igrat samo igrači, onda obično iza nji igraje igračice.

Jos jedna važna star se mora napominit, a to je da Bunjevci igrači nikad ne igraje sami u kolu, i još da se drže za ruke. U krugu se igrači drže

međusobno za ruke, al su izmed nji uvik igračice, i onda one svoje ruke drže na ramenima igrača. Kod Bunjevaca ima i jedno kolo u kojem mož bit kolovođa. To je *Rokoko,* kolo koje se igra i u krugu i u polukrugu, a kad je tu kolovođa, onda taj vodi kolo kako on želi i di želi. Ni ode kad se igra, igači ne moraje da prate kolovođu u koraku, već mož svaki igra tsvoj korak. Od ukupno 22 bunjevačke narodne igre, najveći dio, 15 se igra u krugu i polukrugu, u parovima se igra šest igara, a jedna se igra u trojkama.

Sve bunjevačke igre su u 2/4 ritmu. Veliki dio igara imadu i pismu koja se piva dok se igra, a ima i poskočica. Bunjevci-igrači, dok igraje, ako njim je ruka slobodna, obavezno je drži na leđima, a igračica svoju slobodnu ruku drži na boku.

Bunjevačke narodne igre su svirali, aranžirali, ostavili zabiluženo ko naslidstvo pokolenjima, poznati tamburaši, naravno, naši Subotičani.

Spomenićemo najpoznatijeg i najpriznatijeg tamburaša sa naši prostora, a to je svakako Pere Tumbas – Hajo.

Čika Hajo je 1952. godine sa još tri tamburaša i folklorcima KUDŽ ''Bratstvo –jedinstvo" u Langolenu - Engleskoj, na svitskom festivalu folklora i muzike, u konkurenciji 16 ansambala iz cilog svita, osvojio prvo misto. Tamburaši su svirali *Malo Bunjevačko, Rokoko, i Neven kolo* a folklorci su igrali bunjevačke igre. Ove godine obilužava se 50 godina od smrti Pere Tumbas-Haje, a njegovu muzičku zaostavštinu i danas koristimo kad su u pitanju bunjevačke narodne igre.

U nastavku slidi pojedinačno kraće objašnjenje kako se igraje bunjevačke narodne igre.

1. Malo bunjevačko kolo

Igra se u zatvorenom kolu, krugu, i stariji način igranja je da se igra tri koraka u livo, pa jedan u desno, a iskvrcavanje se onda igra u mistu. Kad se igra dva koraka desno - dva koraka livo, onda iskvrcavanje iđe u livu stranu cilo vrime iskvrcavanja. Ode se igači drže za ruke, a igračice su izmed nji, možedu bit isprid ruka igrača, a i iza ruka igrača, a svoje ruke drže na ramenima igrača.

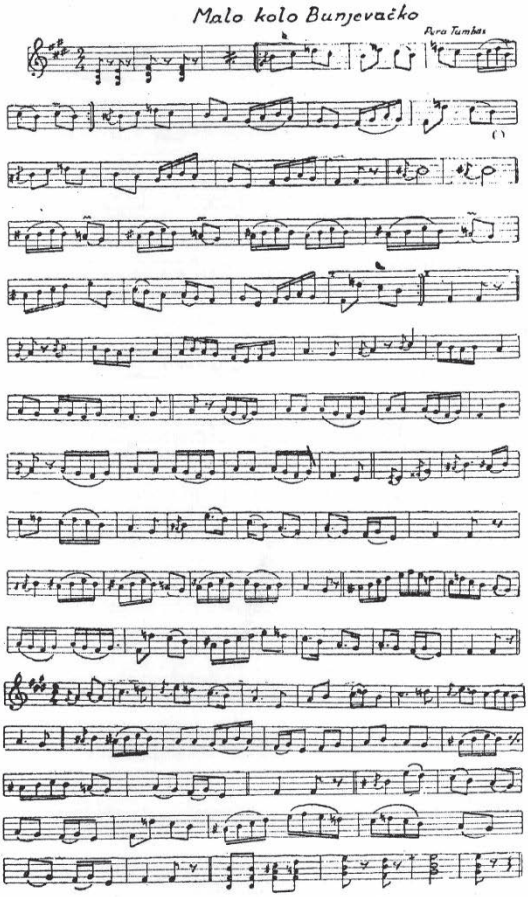

Notni zapis „Malo bunjevačko kolo"

Vaćajte se curice na mene,
Dok se nisu povaćale žene,
El ako se povaćaju žene,
Ne tribaju curice do mene.

2. Rokoko

Novi se mož igrat i u krugu i u polukrugu i igra se u livu stranu. Igrači se drže za ruke koje su spuštene u laktovima sa podignutim podlakticama, u visini ramena. Kadgod su se igrči držali za mali prst, a danas je to riđi slučaj.

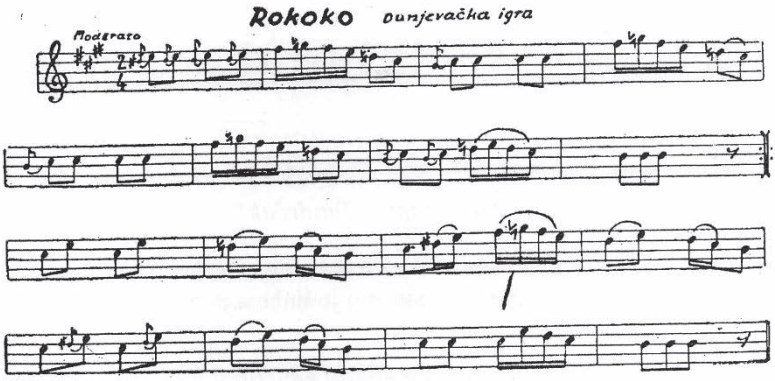

Notni zapis „Rokoko"

Oj, divojko rokoko, poljubi me u oko,
A ti mene u čelo, samo nek je veselo.

Oj, divojko bunjevko, ne ljubi te makar ko,
Već te ljubi oficir prve čete komandir.

3. Tandarčak

Tandrčak je parovna igra, di su igrač i igračica licom u lice i drže se za spuštene ruke u prvom dilu, a u drugom, kod iskvrcavanja, igrač meće ruke igračici oko struka, a ona svoje igraču na ramena.Ovo je zato što ima okrećanja u toku igre.

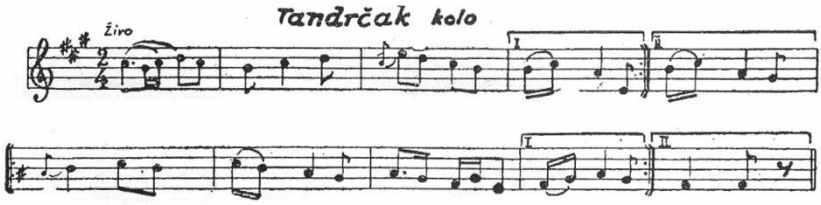

Notni zapis „Tandrčak"

Tan, tan tandrčak sila baba na zvrčak. 2x
A divojka na sviću, svi je ljube a ja neću.

4. Veliko bunjevačko kolo

Više se igra na folklornoj sceni nego na zabavama. Ovo kolo se igra brez iskvrcavanja, i stalno iđe tri koraka u livo pa jedan u desno.

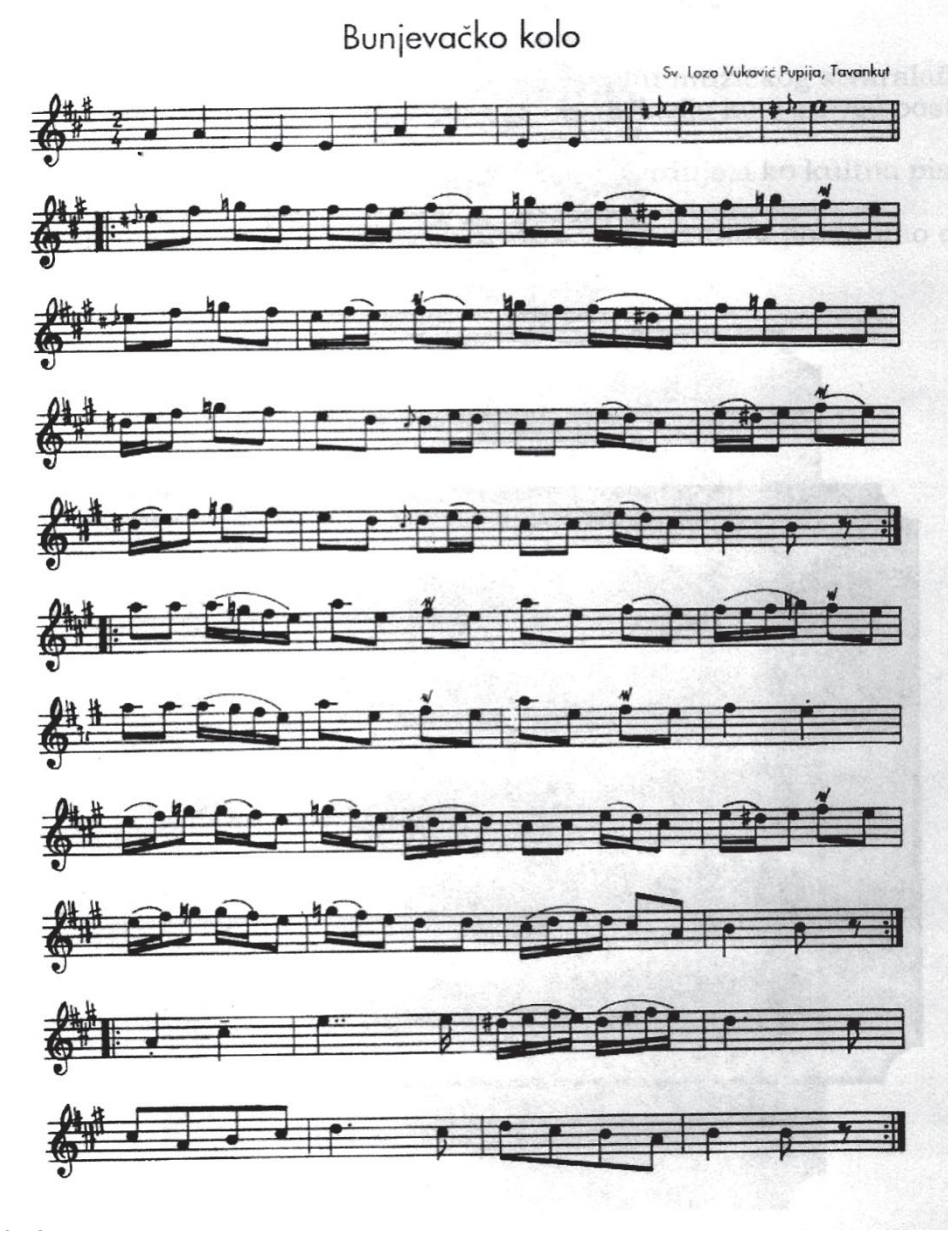

5. Ćuć kolo

Igra se u krugu, dva koraka desno-dva livo, i na kraju svake muzičke fraze, ima ćućkanje. Ovo ćućkanje izraženije rade igrači, dok igračice to ne naglašavaje jako.

Notni zapis „Ćućavo kolo"

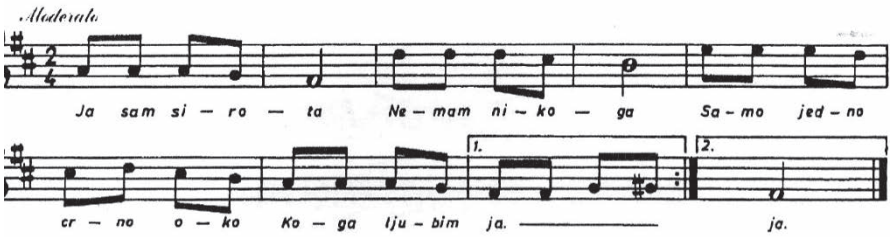

Sirotice ti,
Nemoj tužiti,
Tebe ljubi crno oko
Koje ljubiš ti.

Ja sam sirota,
Al sam vesela,
Ja sam našla crno oko,
Koje ljubim ja.

Vitar duvao,
Snig je padao,
Pa je mojoj sirotici
Stazu zavijo.

6. Slamarsko kolo

Igra se u zatvorenom kolu, krugu, sa pokretom u livu stranu. Igrači se drže za ruke, a igračice su isprid jel iza njevi ruka i drže svoje ruke na ramenima igrača.

7. Gajdaško kolo

Gajdaško je kolo koje se svira polagano, igra se isto u livu stranu i ima dosta utapanja igrača u toku igre. Ovo kolo se ubrzava polagano i prid sam kraj se svira osridnje brzo, a na kraju se svira brzim ritmom.

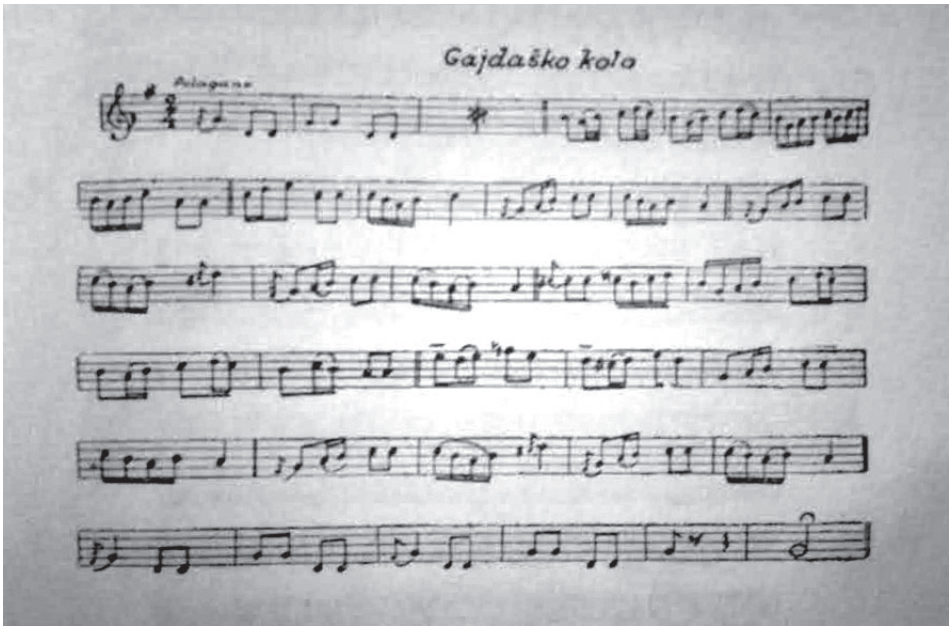

8. Momačko kolo

Spada med najpopularniju igru u narodu. Ovo kolo se igra u troje, igrač igra sa dvi igračice, i on svoje ruke drži iza leđa igračica, a one svoje spoljne ruke drže iza svoji leđa i spoje i sa rukom igrača, a unutrašnju ruku, igračice drže na ramenima igrača. U ovoj igri se pravi nikoliko različiti figura, šta zavisi od sposobnosti i igrača i igračica.

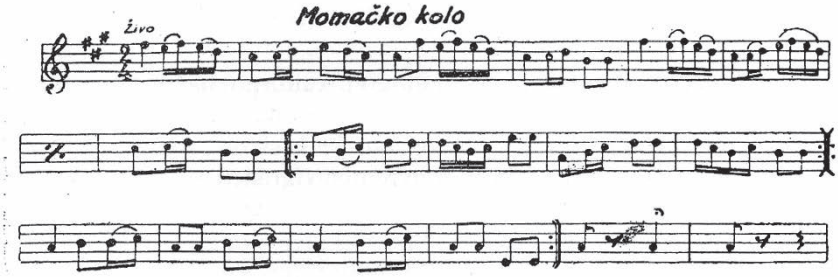

Notni zapis „Momačko kolo"

Ja cura ti divojka svađamo se oko momka. 2x
Koj bi đavo igro s tobom kad se kećaš livom nogom. 2x

Ti si momak igraš lako, izigraćeš kolo svako. 2x
Zubi su ti od bisera, usta slađa od šećera. 2x

Ti cura ti divojka, svađate se oko momka. 2x
Ajde diko pa me prosi, pa me tvojoj kući nosi. 2x

Ja cura ti divojka, svađamo se oko momka. 2x
Ajde nani pa me prosi, pa me tvojoj kući nosi. 2x

9. Kukunješće

Jedna od brzi igara, igra se u krugu u livu stranu, i ode se igrači drže za ruke, a igračice svoje ruke drže na ramenima igrača.

10. Stari rokoko

Igra se u desnu stranu, sporijeg je ritma, igra se u krugu, a igrači se drže za ruke sa spuštenim laktovima i podignutim podlakticama u visini svoji ramena.

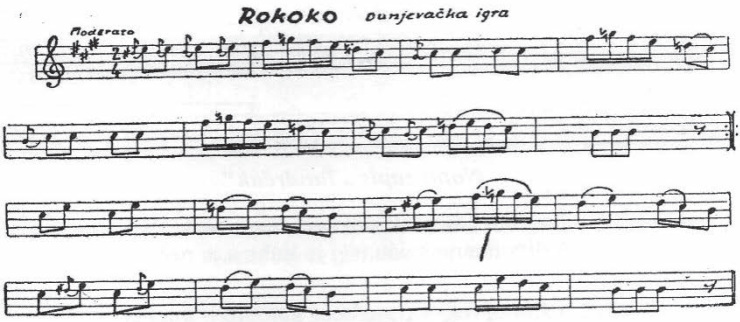

Notni zapis „Rokoko"

Oj, divojko rokoko, poljubi me u oko,
A ti mene u čelo, samo nek je veselo.

Oj, divojko bunjevko, ne ljubi te makar ko,
Već te ljubi oficir prve čete komandir.

11. Bandašicino kolo

Isto je sporijeg ritma, igra se u desnu stranu, a samo ime ovog kola kaže kome najviše i odgovara.

12. Divojačko kolo

I po svojem imenu kaže da je kolo naminjeno za igračice. Igra se uglavnom u krugu, kreće se u livu stranu. U kolu se igračice drže rukama iza svoji leđa.

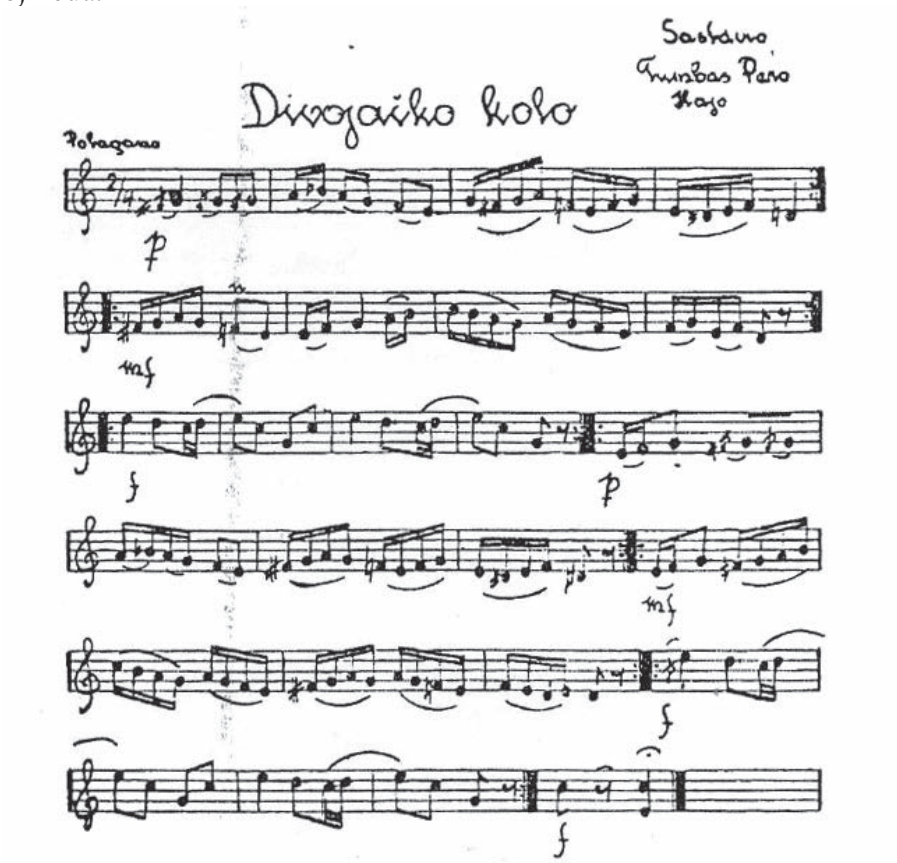

Notni zapis „Divojačko kolo"

13. Igrala bi dere

Mož se igrat u krugu i u polukrugu. Igrači se drže za ruke koje su spuštene u laktovima, a podignute podlaktice. Ovo kolo se igra u mistu, jel se igra naprid-natrag, pa desno-livo, tako da se kolo ne pomira ni u jednu stranu.

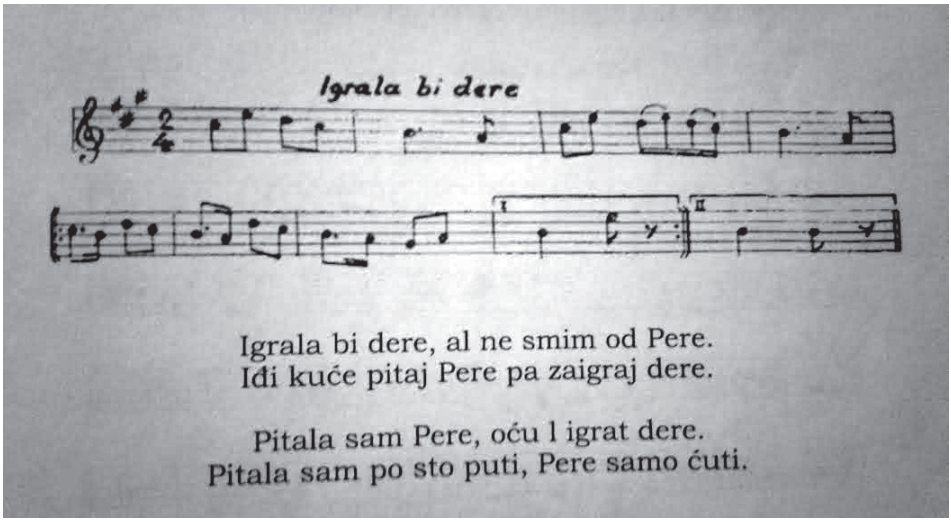

14. Mazuljka

Igra se u parovima, igrači se drže za ruke, licom u lice, igra se desno-livo, a ima i pritnje rukama igrača prema igračici i obrnuto, pa ga i po tom zovu *Priti se kolo*.

15. Srdim se dušo

Isto je parovna igra, a ode igrač i igračica stoje jedno pored drugog, igračica je sa desne strane igraču, mož se igrat samo unaprid, a mož i naprid-natrag, pa u mistu.

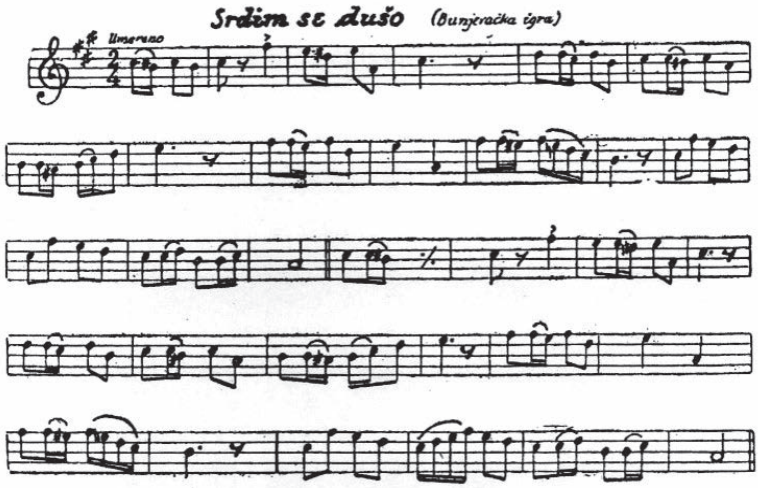

Notni zapis „Srdim se dušo"

Srdim se dušo srdim se da,
što mi nisi sinoć došla
kad si kazala. 2x

16. Rićići

Još je jedna igra u parovima, i ode igrači možedu bit u različitim položajima. Mogu se držat za obadve ruke licom u lice, a mož i za jednu ruku, onda je igračica sa desne strane igrača.

17. Keleruj

Mož se igrat u krugu, polukrugu, a često se igra i u parovima. Ako se igra u krugu jel polukrugu, kolo se pomira desno-livo i ostaje u mistu, a igrači se drže sa spuštenim rukama jedno pored drugog. U parovima je držanje isto, licom u lice, i igrači se pokreću u prostoru kako nađu mista za igranje.

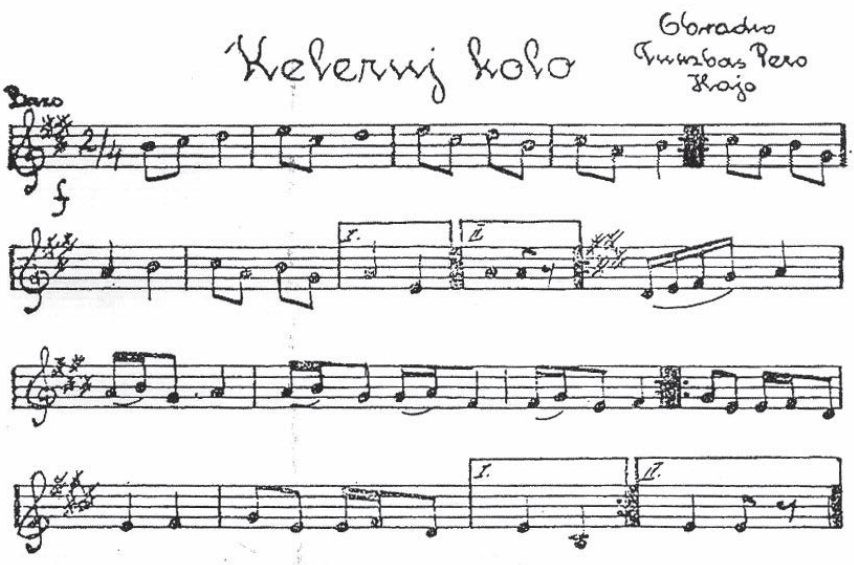

Notni zapis „Keleruj"

Keleruj, keleruj slađa tikva nek pasulj. 2x

18. Sirotica

Igra se uglavnom u parovima, igračica je igraču s desne strane, igra se ko *Srdim se dušo*, a i kreće se ko u pomenutoj igri.

19. Cupanica

Kažu da je muška igra. Igrači su uglavnom isprid igračica, igra svaki za sebe, i zato i sami prave raspored u prostoru, a svoje ruke drže na leđima.

20. Kad se Cigo zaželi

Igra se u krugu, igrači se drže za spuštene ruke, kolo se kreće i desno-lijevo, i naprid-natrag, pa se kaže da je kolo u mistu. Ova iga je vrlo popularna i često je igraje dica.

21. Jastuk tanca

Isto se igra u krugu, a u sridi kruga ima igrač-igračica koji traži, u toku igre, sebi para, pa ga i pokaže svima u kolu. Tako se igrači u sridini menjaje, da svako mož doć na red.

22. Milkino dite

Mož se igrat u krugu i u polukrugu. Igra se u livu i u desnu stranu, a ova igra je više za dicu naminjena.

LITERATURA

Arhiva KUDŽ "Bratstvo" Subotica

Babić Tamara, Tragom nasleđa, IX Festival bunjevačkog narodnog stvaralaštva KUD "Bunjevka" Subotica, 2007.

Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Birografika Subotica, 1997.

FOLK DANCE – CREATIVITY OF BUNJEVCI IN FOLKLORE

By ANTUŠ ROMIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: Right after settling of Bunjevci in Bačka, a new era of Bunjevac culture had begun, which also involves folk dances. The development of the Bunjevac folk dances was influenced by new surroundings. This is confirmed by the fact that a very important, or perhaps the main feature of Bunjevac dances is the male part, *iskvrcavanje*, which is performed by hitting the heel to the heel, and very rarely kicking the foot on the floor. In all Bunjevac folk dances, the dancers are competing in the desire for showing the different figures they can perform with their feet. Thus it can happen that in one round, no matter how many dancers there are, each of them performs different elements, but again, all must be in the same rhythm. It is completely different with female dancers. In Bunjevac folk dances, female dancers show their dignity first, both in dancing and in posture. The female dancers perform the same dance, and they keep up the rhythm while watching the dancers in the round. There are no jumps in Bunjevac dances, there is no lifting of feet. Bunjevac dances are danced in a closed round or circle, in an open round or semicircle, then in pairs and in triples, when there is one male dancer with two females. Another important thing must be mentioned, which is that Bunjevac dancers never dance alone in the round, and that they hold their hands. In the round, male dancers hold each other's hands, but there are female dancers between them who hold their hands on the shoulders of the dancers. Out of 23 Bunjevac folk dances, the largest part, 15 are danced in a circle or semicircle, 6 dances are in pairs, and one is danced in triples. All Bunjevac dances are in 2/4 rhythm. Most of these dances have their songs that are sung along with the dance, and there are also hops. The paper gives brief explanations of how certain Bunjevac dances are performed.

Keywords: Bunjevci, development of dances, characteristics of the 21 Bunjevac dances, Bunjevac tamburitza artist Pere Tumbas Hajo

Tamara Babić
Novinar
Bunjevački informativni centar, Subotica
tamarababaic77@gmail.com

Muzičko stvaralaštvo Bunjevaca

Apstrakt: Bogastvo jednog naroda je zasigurno kultura koja je odraz zaostavštine prošlog vrimena i ko taka daje pečat tog vrimena narednim pokolenjima. Kroz izučavanje muzičke baštine Bunjevaca susrićemo se sa najstarijim bunjevačkim epskim pismana groktalicama, pismama lirskog karaktera: kraljičkim, koledarskim pismama ko i sa šalajdanima i bećarcima, pa sve do pojave prvi komponovani bunjevački pisama koje se vezivaje za period bunjevačkog priporoda, koje se i danas rado izvode. Bogatstvom muzičkog stvaralaštva kod Bunjevaca otkrivamo starinu jednog naroda koji je sačuvo svoju kulturu do današnji dana. U novije vrime muzičko stvaralaštvo pod uticajom savrimenog društva veziva se za afirmisane izvođače i autore bunjevačke narodne pisme, ko i amaterska kulturno umitnička društva koja niguju bunjevačku pismu kroz savrimenije okvire razvoja bunjevačkog muzičkog stvaralaštva. Bunjevci ko narod su opstajali kroz vikove nigujuć svoju kulturu i običaje, pa je tako i muzičko kulturno nasliđe odolivalo vrimenu i poteškoćama koje je ono nosilo. Prolazeć kroz etape razvoja muzičkog stvaralaštva kod Bunjevaca spoznajemo da su oduvik čuvali svoju tradiciju i nigovali svoje pisme i igre. Ono divani o specifikumu jednog naroda koji se, na žalost, kroz istoriju brezbroj puta borio za opstanak pa tako je i muzičko nasliđe uspivalo da se održi do današnji dana. Nigovanje običaja Kraljica dokaziva da smo autohtoni narod na ovim prostorima, jel taj običaj je duboku ukorenjen staroslovensku kulturu, upravo iz ti razloga moramo sačuvat i nigovat ono što nam svojstveno i po čem smo oduvik bili pripoznatljivi.Upis u Nacionalni registar i pridlog na Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasliđa čovičanstva UNESCO – a je jedan način da se muzičko stvaralaštvo Bunjevaca sačuva i očuva za buduće generacije.

Ključne riči: epske pisme, groktalice, lirske pisme, kraljičke pisme, bećarci, koledarske pisme, šalajdani, prve komponovane bunjevačke pisme, savrimeno bunjevačko narodno stvaralaštvo

Istorijska uloga epski i lirski pisama Bunjevaca je veoma značajna jel su one obredne pisme koje dolaze iz duboke starine, u njima su sačuvana stara virovanja, stari obredi ko skrivene duhovne tajne naši pridaka. Epsko - lirske pisme groktalice su na ikavici i dobile su naziv po specifičnom načinu izvođenja. Nastale su u vrimenu prvi veliki seoba Bunjevaca iz zapadne Bosne i Dalmatinske Zagore bižeć od Turaka već u 17. viku.

Groktalice su pisane u **deseteračkom obliku** di su kroz nji opisana narodna iskustva vezana za istorijska zbivanja i kroz ove pisme se pripliću emocije ljubavi, mržnje, patnje ko i emocije koje opisivaje rodoljublje i borbu za opstanak bunjevačkog roda. Groktalica iziskiva poseban način pivanja, što znači uzimanje dubokog glasa iz grla nuz pomoć dijafragme, što se kod Bunjevaca zove "**groktenje**". **Groktalice** su u prošlosti pivali muškarci nuz **gusle** ko i ostale epske pisme nuz instrumentalnu pratnju, al su se u drugoj polovini 19. vika time bavili samo ritki pojedinci, dok su žene u patrijahalnoj zadrugi i proširenoj familiji priuzele ulogu prinošenja i čuvanja tradicije pivanja groktalica na mlađe generacije.

„Blaško Rajić[1], njev prvi sakupljač, koji je ostio njevu vridnost i važnost za Bunjevce, jel je smatro da se njima čuva važan dio njeve narodne književnosti i istorije. Tako je 1910. godine izdata knjiga pod nazivom „ Na-

1 Blaško Rajić rodio se 7. januara 1878. god. u Subotici u siromašnoj familiji Ilije Rajića i Marije Perčić. Bio je župnik, sakupljač, pisac, delegat na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 1918., osnivač „Katoličkog divojačkog društva" i „Dobrotvorne zajednice Bunjevaca". Jedno od njegovi najvažniji dila je organizovanje prve velike proslave **Dužijance** (žetvene svičanosti) 1911. god. u crkvi Sv. Roka, koja je ranije bila samo slavlje na bunjevačkim salašima posli završetka žetve. Njegova je neumorna dilatnost i ko sakupljača narodnog blaga (pisama), ko pisca pripovidaka iz bunjevačkog narodnog života, ko borca za kulturni napridak i za slobodu, prava i ravnopravnost svoga bunjevačkog naroda, pa i svi nacija. Umro je 3. januara 1951. god. u Subotici, di je nuz najveće počasti saranjen u Kerskom groblju u Subotici pored kapele Sv. Ane, di njegov grob čuva uspominu na njegov svitli lik.

rodno blago". U njoj ima 64 groktalice , a u „Uvodnoj riči" Rajić o svojim razlozima za njezino objavljivanje kaže: „Još i to me nukuje da sakupim ovo blago, što kod nas žalibože, već tako stoji, da će se ovo zrnje biserja osuti navjeke se izgubiti, jer mlade naraštaje nova tuđa neobična kultura osvaja, a svoju zaboravljalju". Sve groktalice Rajić je ubrojo u svatovske pisme, zato što se one u to vrime, kad ji je bilužio, najviše tamo izvodile, iako su se izvodile i na drugim većim narodnim i familijarnim okupljanjima".[2]

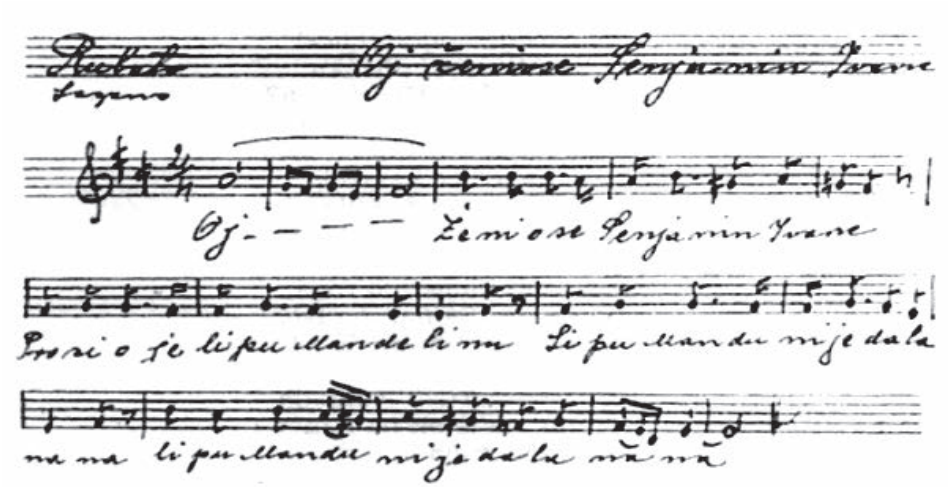

Notni zapis groktalice „Oj, ženi se Senjanin Ive"[3]

Groktalice kod Bunjevaca se u danas niguju u okviru KUD „ Bunjevka" iz Subotice. One su u svojem izvornom obliku izvođenja obnovljene u okviru muzičke večeri 2003. godine u okviru „Festivala bunjevačkog narodnog stvaralaštva" u organizaciji KUD – „Bunjevka" iz Subotice. Za tu priliku otpivala je groktalicu „Ohola divojka" koju je groktila Tijana Stanković iz Subotice. Groktalice se i danas izvode u okviru kulturni manifesta-

2 Kujundžić Ostojić, Suzana, Zbornik radova-Prva Panel konferencija „ Usmeno narodno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca, KUD " Bunjevka"Subotica, Čikoštampa Subotica, 2013, str. 24.

3 Babić Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Bunjevačka matica –Subotica, Čikoštampa Subotica, 2010., notni zapis str. 14.

cija u organizaciji bunjevački udruženja i Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine. Bunjevačke groktalice će bit predmet za upis u Nacionalni registar i pridlog na Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog nasliđa čovičanstva UNESCO – a.

Lirske pisme pridstavljaje tako obilje vrsta i po sadržaju i po obliku, da se mogu ubrojit med najrazvijenije i najbogatije pisničko blago kod Bunjevaca. Najznačajniji sakupljač lirski pisana u Bunjevaca je bio Ivo Prćić.

Med lirskim pismama ubrajaje se: kraljičke, koledarske, svatovci, varijanta tužbalica – "žaljenje za pokojnikom", podskoćnice, nadzdravice, logovci, šalajdani, šaranci, namiguše, bećarci i sl.

„Kraljice su narodni običaj koji su Bunjevci doneli iz svoje pradomovine i izvodili su ga sve do četrdeseti godina prošlog vika, zato ji zovu još i starovinske. Sam običaj i obredne pisme koje se nuz njeg izvode stare su i oko iljadu godina. Nastajanje kraljica se veziva za paganska vrimena, agrarnu magiju i kult božanstva plodnosti, oko litnje solsticije. Pod uticajom crkve virovanja su hristijanizovana i vezana za praznik Dove, Duhova (Trojice). Pripiv „ljeljo", koji se ponavlja na kraju svakog stiha istraživači smatraje da su to pisme koje su ostatak iz paganski vrimena, kad su stari Slaveni ovaj obred izvodili božanstvu plodnosti. Smatra se i da na njega upućiva i to što su kraljice na glavi u kruni imale i ogledalce, koje je uvik simbol onostranog (mogućnost komunikacije sa pokojnicima, tj. precima). No, ono njim je služilo i za zaštitu od zla sila i uroka".[4]

Kraljičke pisme se izvode di kraljice (grupa curica – najčešće osam, obučene u svečanu bunjevačku nošnju sa kraljičkim kapama – krunama od cvića na glavi) u ophodu el klanjajuć se pivaje kraljičke pisme vezane za izvorni bunjevački narodni običaj koji pada na **Duhove – Dove**, najviše pivaje o mladima, divojkama i momcima, đaku, vojniku, sirotici i dr.

„Kraljičke pisme su spivane u **šestercu** s nestalnom cezurom i ponavlja se pripiv **„ljeljo" (di se spominje slavenska Boginja prolića)** i potiču iz

4 Kujundžić Ostojić Suzana, Zbornik radova-Prva Panel konferencija „Usmeno narodno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca, KUD – "Bunjevka" Subotica, Čikoš- štampa Subotica, 2013, str. 29.

paganski vrimena, one su lirske, prave "starovinske pisme" koje se pivaju **a cappella (pivanje bez instrumentalne pratnje)".**[5]

One se i danas izvode ko dio scenskog prikaza običaja na Dove – Duhove koje izvodi KUDŽ "Bratstvo" iz Subotice koje pripada bunjevačkim institucijama koja niguju bunjevačku kulturnu baštinu.

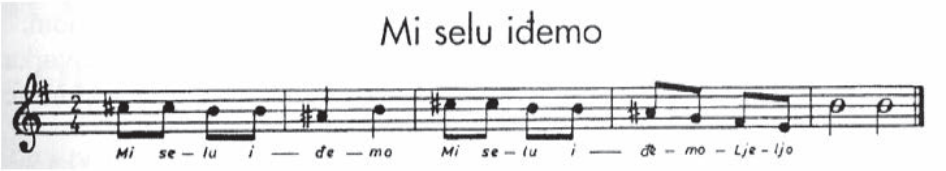

Notni zapis kraljičke pisme "Mi selu iđemo"[6]

Koledarske pisme i kraljičke pisme su veoma slične, jel se ove pisme pivaje u obilasku kuća, čestitanja i darivanje od strane domaćina kakim poklonom. Običaj **Koledo** (***Kolo – koledo – kalendar – novi kružni ciklus prirode***) sačuvan je još iz paganski vrimena kad su se u ritualnom obliku izvodile mitske igre. Koledo je oličenje pojma obilja i obnavljanja. Brez smene godišnji doba, kolodarenja nema ni plodova. „Koledari su oni koji kolaju od kuće do kuće, sakupljajuć dare (***kolo – dar***) kolodare od godine do godine. Upravo taj prirodni ritam kolanja, kolodarenja, buđenja i obnavljanja najbolje je i simbolički najsadržajnije, pridstavljen ***badnjidanskim*** koledarskim pismama i samim obredom spaljivanja badnjaka".[7]

Koledarske pisme zabilužene na bunjevačkom području se pivaje u **četvercima** jednoglasno i skupno (**a cappella**), njevi napivi su ljupki, starinski i narodni i vezani su uglavnom za porodicu. U izvornom obliku se više ne izvode.

Bećarci potiču još iz 18. vika tad su već postojale i groktalice. Zajednička karakteristika bećaraca i groktalica je da su tekstovi pisani u deseter-

5 Babić, Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Subotica, Čikoš-štampa, Subotica, 2010.,str. 17.

6 Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Birografika Subotica, 1997., notni zapis, str. 82.

7 Isto.

cu, a razlika njim je u tom što groktalice epske pisme govore o junaštvu, ratovanju, časti, ljubavi i sl., a bećarci su lirske pisme – bećarskog karaktera nuz instrumentalnu pratnju.

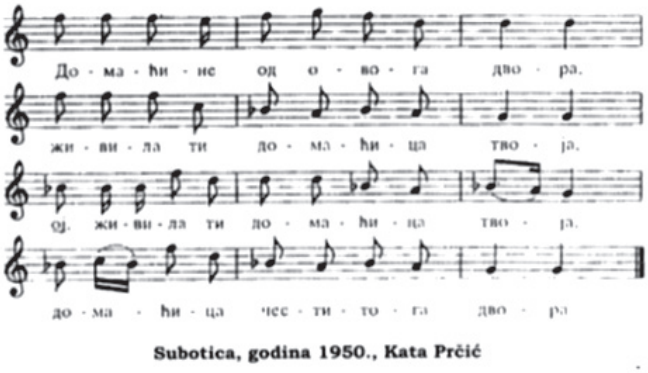

Notni zapis bećarca[8]

Bećarci su se kadgod ko i što se i danas izvode na raznim veseljima, druženjima, prelima, disnotorima, ko i drugim vrstama zabava. Oni svojom muzičkom formom i izvođenjom na instrumentu i u vokalnoj formi omogućavaje da izvođačima da tekstualni dio bećarca nastaje baš u momentu izvođenja vezano za određeni događaj, ličnost, slavlja il slično. Njime se obezbeđivaje određena interakcija izmed izvođača i oni koji slušaje bećarac. Bećarci, ko muzička forma, su duboko ukorinjeni i povezani sa životom Bunjevaca na prostoru severne Bačke. Nema slavlja, svadbi, veridbi i dr. da se ne počme el završi sa bećarcom.

Velik doprinos u sakupljanju bunjevački bećaraca dao je bunjevački književnik Marko Peić koji je prvu knjigu sa iljadu bećaraca pod nazivom „Bunjevačke narodne pisme-iljadu bećaraca“ izdo u Subotici za Božić 1943. godine. U toj knjigi je sakupljeno iljadu bećaraca ko i notni zapisi izvođenja isti. Da bi se sačuvo sakupljački rad Marka Peića vezano za bećarce Bunjevačka matica je 2001. godine izdala knjigu „Bećarci – bunjevačke narodne pisme“ kojom se potvrđiva bogastvo bunjevački bećaraca.

8 Matović Ana, Bećarac u Vojvodini, Novi Sad, 1998. notni zapis, str. 80.

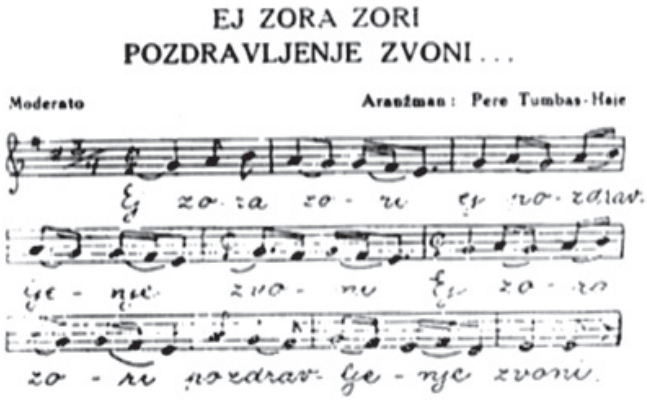

Notni zapis bećarca „ Ej zora zori pozdravlje zvoni...“[9]

Pored bunjevački pisama značajnu ulogu u bunjevačkoj kulturnoj baštini zauzimaje i **bunjevačke igre** koje su takođe ponikle iz naroda i održale kroz vikove i danas se igraje. Za pritpostavit je da su one nastale od pisama koje su imale određen ritam i da su istovrimeno igrane i pivane nuz muzičku pratnju, a u početku možda čak samo uz pismu (a cappella).

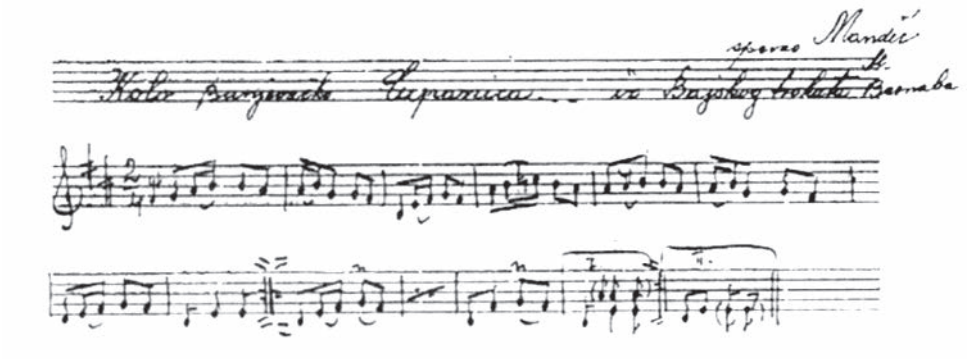

Notni zapis bunjevače igre “Cupanice”[10]

9 Peić Marko, Bunjevačke narodne pisme – hiljadu bećaraca, Božić, 1943., notni zapis, str. 69

10 Babić Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Bunjevačka matica – Subotica, Čikoš – štampa Subotica, 2010., notni zapis, str.53

Najpoznatije bunjevačke igre uz koje se piva su: “Cupanica”, “Momačko kolo”, “Tandrčak kolo”, “Igrala bi dere”, “Stari i novi Rokoko”, “Srdim se dušo”, “Gajdaško kolo”, “Keleruj kolo”, “Milkino dite” i dr.

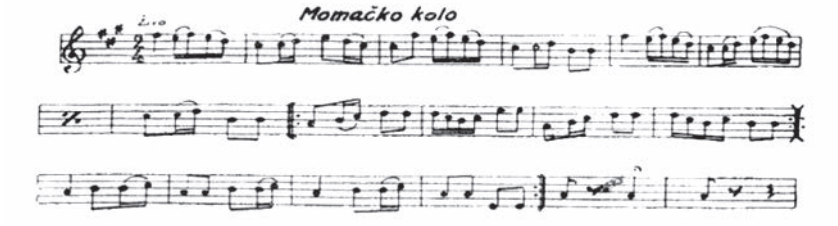

Notni zapis bunjevačkog „Momačkog kola“[11]

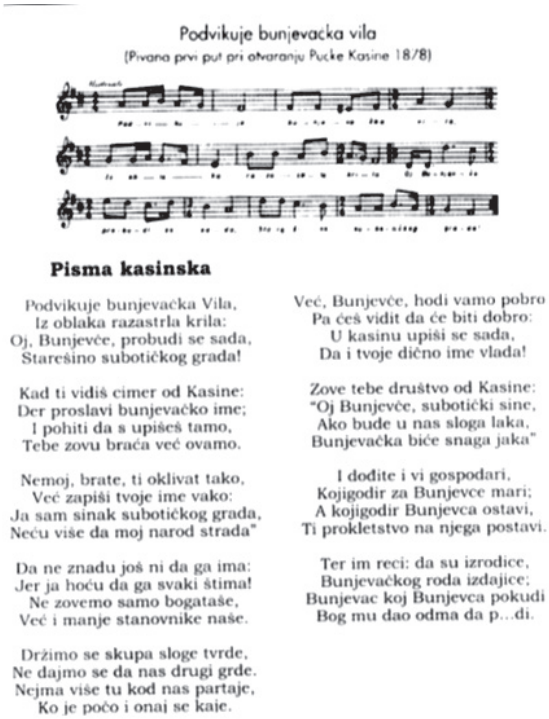

Notni zapis sa ričima bunjevačke pisme „Podvikuje bunjevačka vila“ [12]

11 Poljaković M, “Niko i ništa, Vašange, Ča Bonina razgala”, Subotica, 1953., notni zapis, str. 245

12 Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Birografika Subotica, 1997. , notni zapis, str. 21.

Prve komponovane bunjevačke pisme se spominju krajom 19. i početkom 20. vika. One su većinom bile rodoljubnog karakatera i premijerno su bile izvođene na ***Velikim prelima*** koja su se počela održavat od 1879. godine, a taj period se veziva za bunjevački priporod i smatra se veoma značajnim poglavljom u istoriji Bunjevaca.

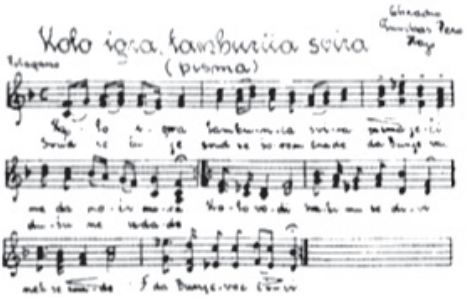

Pisma prva
(1879.)

Kolo igra, tamburica svira,
Pisma ječi, ne da noći mira;
Svud se čuje, svud se šorom
znade,[35]
Da Bunjevac dušu ne izdade,
Veseli se – svaki mu se divi:
Nek se znade da Bunjevac živi!

Nije majka rodila sinaka,
Ko što j sinak divnih Bunjevaka;
Nit će majka roditi junaka,
Ko Bunjevca, taka veseljaka;
Kolo vodi – svaki mu se divi:-
Nek se znade da Bunjevac živi!

Ni divojke ne biše u nane,
Ko što j ćerka bunjevačke grane
Svilu nosi, a zlatom se krasi,
Crne oči, crni su joj vlasi;
Kolo igra – svaki joj se divi:-
Nek se znade da Bunjevac živi!

Ori pismo, tambur tamburice,
Nek se čuju daleko ti žice;
Nek se gori a i doli znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade;
"Prelo" kupi: nek se svaki divi,
Nek se znade da Bunjevac živi

Notni zapis sa ričima prve preljske bunjevačke pisme „Kolo igra tamburica svira"[13]

Bunjevci ko narod su opstajali kroz vikove nigujuć svoju kulturu i običaje, pa tako je i muzičko kulturno nasliđe odolivalo vrimenu i poteško-

13 Tumbas Pero Hajo i Josip Stantić, Kompozicije Tumbas Pere Haje i Josipa Stantića, Noć na Paliću, Subotica, 1959., notni zapis, str. 23

ćama koje je vrime nosilo. Prve komponovane bunjevačke pisme su bile rodoljubnog karaktera što odražava borbu za samobitnost bunjevačkog naroda i nigovanje muzičkog kulturnog nasliđa, jel se kroz pisme ispivavalo sve ono što se ričima nije moglo kazat. U tom veliki doprinos su dali bunjevački rodoljubi koji su pripoznali važnost muzičkog stvaranja. Ko autori tekstova za preljske pisme izdvajaju se: Nikola Kujundžić koji je napiso riči za prvu preljsku pismu **„Kolo igra tamburica svira"** koja je prvi put izvedena 2. februara 1879. a muziku za nju je napiso Stipan Mukić, zatim Ivan Petreš autor tekst za pismu **„Prid pendžerom procvatala ruža**" koja je prvi put izvedena na Velikom prelu 1912. godine a muziku za nju je napiso Josip Mlinko Mimika i dr. Tako da se i do danas u narodu niguje zvuk prvi komponovani bunjevački pisama koje se rado izvode i koje će ostat ko najvridnije muzičko nasliđe Bunjevaca sa prostora severa Bačke. Jedna od pisama koja je takođe nastala u periodu velikog bunjevačkog priporoda kod osnivanja „Pučke kasine" 1878. godine je pisma „**Podvikuje bunjevačka vila**", koja je osnivanjem Bunjevačkog nacionalnog savita 2003. godine postala i zvanična svečana pisma Bunjevaca, koja se danas intonira u okviru obilužavanja četri nacionalna praznika Bunjevaca.

Značajnu ulogu na polju razvoja tamburaške muzike Bunjevaca 20. vika je sigurno najviše je zaslužan **Pere Tumbas Hajo** (1891-1967) ove godine mu se navršava 50 godina od smrti. Bio je vrstan pedagog i znalac tamburaške muzike uopšte. Radi usavršavanja u svom radu obišo je mnoge zemlje i gradove (Beč, Keln, Drezden, Budimpešta, Sofija) i smatra se prvim muzički pismenim tamburašom naši prostora i najplodnijim vojvodjanskim melografom. Napiso je mnogobrojna dila koja se i danas rado izvode: marševi, kola, pisme, spletovi narodni pisama i bunjevački pisama, razne partiture za ono vrime moderni igara i pisama. Njegova dila su: "Perino kolo", "Željezničarski marš", "Noć na Paliću", "Subotice varošice bila" , "Tavankutu selo moje malo", " Odlomak iz Pikove dame", "Odlomak iz Seviljskog berberina", "Edit valcer". Mnoge narodne pisme je zabilužio, transkribovo i aranžiro sakupljajuć ji iz razni izvora širom Vojvodine. Njegov rad je neprocinjiva vridnost bunjevačkog življa na ovim prostorima, a njegove pisme i dalje žive i rado se slušaje med Bunjevcima.

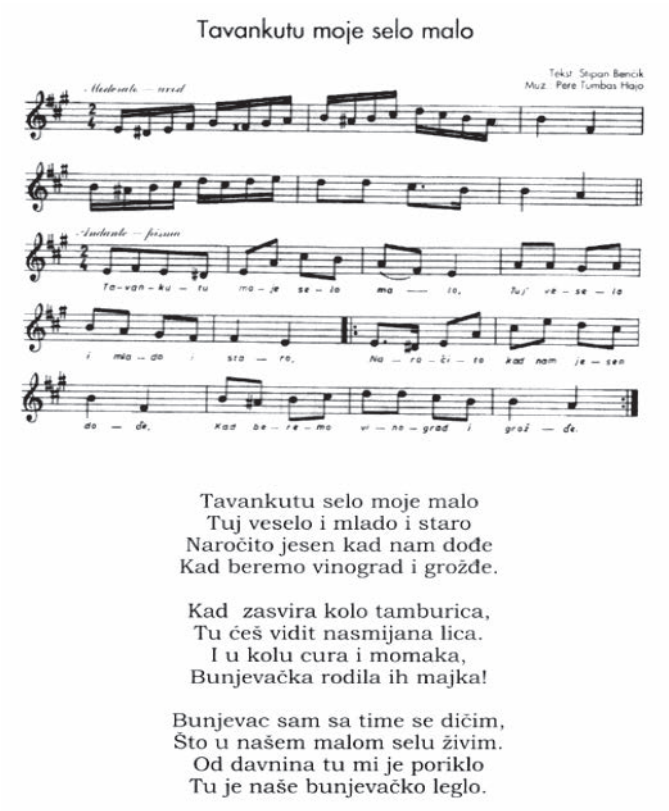

Notni zapis pisme sa ričima Tumbas Pere Haje "Tankutu selo moje malo"[14]

Jedinu bunjevačku operu pod nazivom „Dužijanca" napiso je dr Josip Andrić, književnik, kompozitor i muzički pisac rođen u Bukinu u Bačkoj 1894. godine. Posebno je poznat njegov kompozitorski rad. Za tamburaški orkestar napiso je brojna kola, svite i rapsodije. Komponovo je za tambure, kasnije za različite kamerne i orkestraske sastave. Oslanjo se u prvom redu na forklorne elemente svojeg rodnog kraja, al je na njega utico i muzički folklor Lužički Srba, Slovaka i Čeha.

14 Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Birografika Subotica, 1997. , notni zapis, str. 63.

Kompozicije su mu rađene jednostavnijim izražajnim sridstvima i imadu pritežno popularan karakter. Najpoznatija i jedina bunjevačka opera „**Dužijanca**“ prvi put izvedena u subotičkom Narodnom pozorištu 29. aprila 1953. godine u Subotici. Kroz cilu operu provijava tema bunjevačkog „Momačkog kola“, koju je autor vešto ugradio kroz muzičku formu operskog dila.

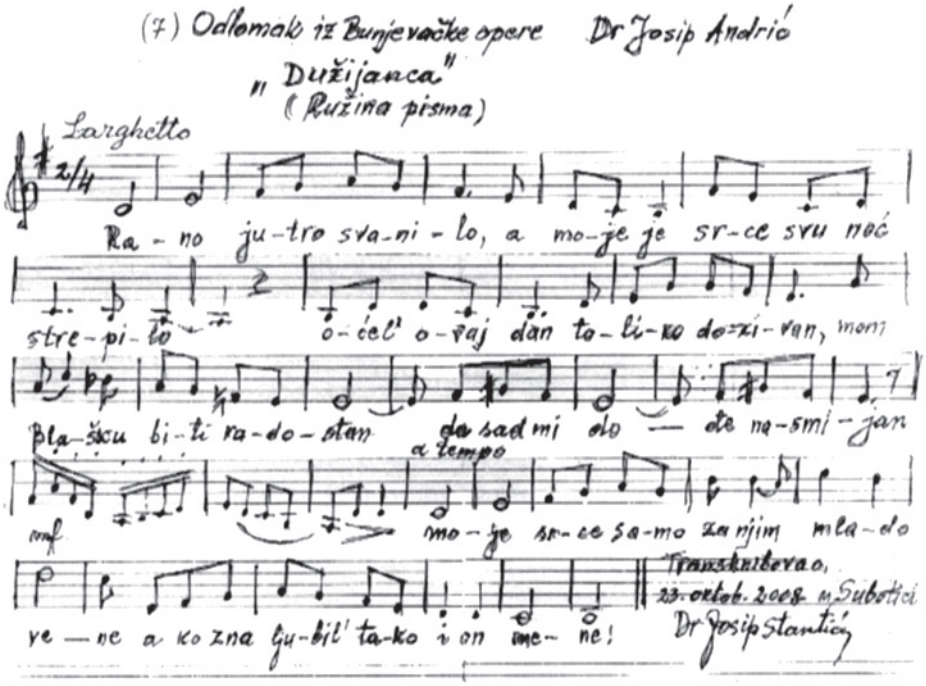

Notni zapis odlomka iz opere “ Dužijanca”[15]

Zvonko Bogdan rođen je 1942. godine u Somboru. Nesumnjivo je proslavio bunjevačku pismu van granica naše zemlje. U njegovim pismama je duboko utkana bunjevačka kultura. On živi svoju pismu opisijuć običaje, ličnosti, događaje i sve no što čini specifikum bunjevačkog života. Tako da pisma “***Ej salaši na severu Bačke***” ostaje zasigurno najpoznatija i bunje-

15 Babić Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Čikoštampa Subotica, 2010., str. 130.

vačka pisma svi vrimena. Pored ove pisme poznate su još: “Govori se da me varaš”, “Bunjevačko prelo”, “Već odavno spremam svog mrkova” i dr.

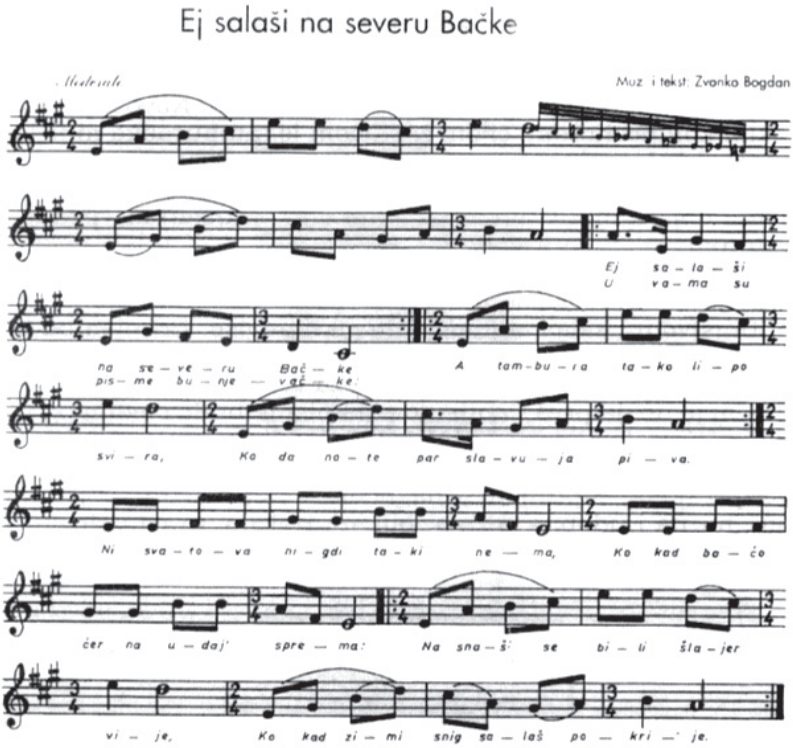

Ej, salaši na severu Bačke,
U vama su pisme bunjevačke,
A tambura tako lipo svira
Ko da note par slavuja bira.

Ni svatova nigdi taki nema
Ko kad baćo ćer na udaj sprema.
Na snaši se bili šlajer vije,
Ko kad zimi snig salaš pokrije.

Ej, Bunjevci na severu Bačke,
Sačuvajte pisme bunjvačke.
Pivajte i još puno godina,
Vaša j grana mala, al je fina.

I lumpujte, al lipo polako
Nek se divi i nek vidi svako,
Pa nek vranci pokidaju štrange,
Kad se krenu momci u vašange.

Notni zapis sa ričima pisme Zvonko Bogdana
“Ej salaši na severu Bačke”[16]

16 Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Birografika Subotica, 1997. , notni zapis, str. 100.

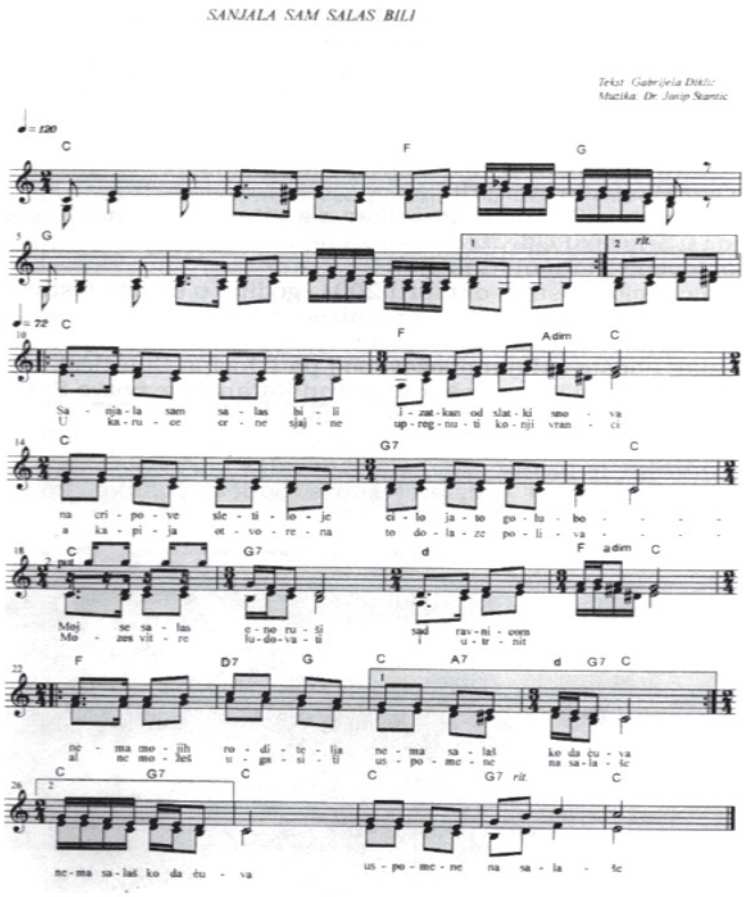

Notni zapis sa ričima pisme "Sanjala sam salaš bili"[17]

Dr Josip Stantić – rođen 1936. godine u Subotici. Dao je velik doprinos u komponovanju bunjevački pisama u novije vrime. Bio je član tamburaškog orkestra Tumbas Pere Haje iz 1952. godine. Zajedno sa njim objavljiva zajedničku knjigu pod nazivom „Noć na Paliću" koja je izdata 1959. godine. Sarađivo je sa velikim muzičarima i kompozitorima. Bio je na čelu tamburaškog orkestra Radio Subotice 1967. godine. Komponovo je priko

17 Babić Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Bunjevačka matica – Subotica, Čikoš – štampa Subotica, 2010., notni zapis, str.154

dvadeset novi bunjevački pisama koje su objavljenje u knjigi koja je štampana 2012. godine u povodu 60 godina njegovog muzičkog stvaralaštva pod nazivom „Kompozicije i tekstovi dr Josipa Stantića“ u izdanju Bunjevačke matice. Najpoznatija njegova pisma novijeg vrimena je pisma „Sanjala sam salaš bili“ na riči bunjevačke pisnikinje Gabrijele Diklić, koja je premijerno izvedena na Festivalu bunjevačkog narodnog stvaralaštva 2001. godine.

LITERATURA

Babić Tamara, Muzička baština Bunjevaca, Bunjevačka matica Subotica, Čikoš –štampa Subotica, 2010.

Kujundžić Ostojić Suzana, Zbornik radova-Prva Panel konferencija „Usmeno narodno blago, običaji i tradicija bački Bunjevaca, KUD – "Bunjevka" Subotica, Čikoš- štampa Subotica, 2013.

Malagurski Lazar, Pisme i igre u narodnim običajima bački Bunjevaca, Bunjevačka matica-Subotica, Birografika Subotica, 1997.

Matović Ana, Bećarac u Vojvodini, Novi Sad, 1998.

Peić Marko, Bunjevačke narodne pisme – hiljadu bećaraca, Božić, 1943.

Poljaković Matija, "Niko i ništa, Vašange, Ča Bonina razgala", Subotica, 1953.

Tumbas Pero Hajo i Josip Stantić, Kompozicije Tumbas Pere Haje i Josipa Stantića, Noć na Paliću, Subotica, 1959.

MUSIC CREATION OF THE BUNJEVCI

By TAMARA BABIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The wealth of a nation is certainly a culture that reflects the legacy of the past, and who gives such a seal to the next generations. Through the study of the musical heritage of the Bunjevci we will meet with the oldest bunjevac epic letters to the squares, letters of lyrical character queens, calendar letters, and with the Shalajda and the Beacarians until the first composed bunjevac letters that are related to the period of the Bunjevac tradition that are still performed today. The richness of musical creativity at the Bunjevci reveals the antiquity of a nation that has preserved its culture to this day. More recently, musical creativity under the influence of a modern society connects to affiliated performers and authors of the Bunjevac folk scripts as well as amateur cultural and artistic societies that nourish the Bunjevac script through the contemporary frames of the development of Bunjevac's musical creativity. The Bunjevci, when the people survived through the cries of ignoring their culture and customs, and so the musical cultural heritage resisted the impulse and the difficulties that it was wearing. Going through the stages of the development of musical creativity in the Bunjevci, we realize that the oduvik preserved their tradition and ignored their letters and games. That savage about the specification of a people who, unfortunately through history, fought many times for its survival, so that the musical heritage was able to survive to this day. The numbing of the custom of the Queen proves that we are indigenous people in this region, is this practice a deep-rooted Old-Slav culture, for that reason we have to save and neglect what we inherently and in what way we are recognizable. The inscription in the National Register and the contribution to the Representative List of the Intangible Cultural the heritage of UNESCO humanity is one way to preserve and preserve the musical creations of Bunjevci for future generations.

Keywords: epic letters, grocery, lyric letters, queen letters, beacons, calendar letters, syllables, first composed bunjevac letters, savvy Bunjevac folk creation

Мр Катарина Радисављевић
Музејски саветник - етнолог
Музеј Војводине
katarina.radisavljevic@muzejvojvodine.org.rs

Буњевачка народна ношња и национални костим у збирци за народне ношње и одевање Музеја Војводине

Апстракт: У тексту ће бити речи о одевним предметима, појединачним деловима ношње и комплетима који се чувају у збирци за народне ношње Етнолошког одељења Музеја Војводине.Ради се о укупно 99 предмета традиционалног одевног текстила за које је у евиденцији назначено да припадају буњевачкој етничкој групи. Анализом материјала из музејске фотодокументације и постојећих артефаката биће указано на промене и евентуалне утицаје на традиционално одевање Буњеваца у Војводини. Такође, указаће се на трансформацију традиционалног начина одевања у препознатљив елеменат визуелног идентитета Буњеваца у Војводини.

Кључне речи: народна ношња, национални костим, Буњевци, визуелни идентитет, Етнолошка збирка Музеја Војводине.

Народна ношња Буњеваца у Војводини била је тема више радова и прилога, још од краја 19. века, до данас. Неки од аутора се баве ношњом као једним од елемената шире расправе о етничком идентитету Буњеваца, док је, највероватније први целовити приказ буњевачке ношње објавила Мара Ђорђевић-Малагурска 1940. године.

Ношњом Буњеваца су се, углавном, бавили сами Буњевци у жељи да забележе, сачувају од заборава и истакну препознатљивост своје ношње у односу на друге етничке заједнице у Војводини. Ипак, у ве-

ћини ових радова, чији аутори су аматери, налазимо директни утицај већ поменутог приказа ношње и веза Маре Ђорђевић-Малагурске .[1]Донекле новије податке налазимо у радовима Анте Секулића *Бачки Буњевци и Šокци*, и *Свадбени обичаји бачких Буњеваца*, где аутор користи властити теренски етнографски материјал када пише о одликама буњевачке ношње.[2] Такође, од великог значаја као извор за буњевачку ношњу с краја 19. века је приказ Лазе Кнежевића *О Буњевцима* који је објављен 1881. године у *Летопису Матице српске*.[3]

На самом почетку желим да разјасним два појма која користим у овом приказу – то су синтагме *народна ношња* и *национални костим*. Појам *народна ношња*, нам је близак и распрострањен је на говорном подручју Јужних Словена још од друге половине 19. века. Иако романтичарска творевина с половине 19. века,[4] овај појам сада већ има двовековно трајање. У време настанка он се односио на начин на који су се одевали становници села, за разлику од градског становништва чије одевање је променљиво и подложно променама. У традиционалној сеоској заједници ношња има демонстративну функцију што је подразумевало интерно показивање друштвене улоге носиоца која је била значајна за саме чланове заједнице,[5] као и то да је она бар донекле израђивана у домаћој или занатској радиности. Формирањем националних држава, јачањем масовне производње добара и развојем туризма, *народна ношња* поприма друге

1 Lj. Prćić, „O staroj bunjevačkoj narodnoj nošnji", *Folklor u Vojvodini* sv. 2. Novi Sad 1988; K. Suknović, *Bunjevačka narodna nošnja*. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Subotica. Доступно на: http://www.bunjevci.net/bunjevacki-obicaji/nosnja-backi-bunjevaca. M. Pijuković, *Blago iz dolafa, bunjevačka nošnja subotičkog kraja*. Subotica 2011.

2 A. Sekulić, *Bački Bunjevci i Šokci.* Zagreb 1989. Исти: Svadbeni običaji bačkih Bunjevaca. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena, knj. 48*. Zagreb 1980.

3 Л. Кнежевић: „О Буњевцима". *Летопис Матице српске* књ. 128. Нови Сад 1881. 102-118.

4 J. Kale. *Narodne nošnje i kultura odjevanja u sjevernoj Damaciji*. Doktorska disertacija. Zagreb 2009, s. 38.

5 Х. Баузингер, *Етнологија,* Београд 2002, с. 170.

функције, она постаје, у савременом друштву, везана за колективни идентитет.[6] Управо у моменту када народна ношња постане забележен и статичан елеменат идентитета, она губи додир са својим ствараоцима и постаје костим који мора задовољити критеријуме препознатљивости. Термин *национални костим* савремени антрополози одевања сврставају у врсту одеће која излази из свакодневне друштвене улоге или активности носиоца, те под овим појмом треба подразумевати сценски костим, одећу намењену фолклорним и другим фестивалима, ритуалима и церемонијама.[7] Иако буњевачка ношња данас има изражену функцију маркера етничког идентитета ове заједнице, видећемо, кроз анализу буњевачких артефаката у Збирци народних ношњи, да се појмови народна ношња и национални костим међусобно прожимају.

ИСТОРИЈАТ ПРИКУПЉАЊА

Прикупљање музејског материјала за Збирку народних ношњи Музеја Војводине је још од оснивања музеја, 1946. године, ишло ка сакупљању и проучавању ношњи и традиционалног одевања свих етничких заједница које живе у Војводини. Наравно, ова констатација важи за све етнолошке збирке у музеју.[8] Током деценија, чланови Етнолошког одељења су у неколико наврата боравили на терену и прикупили буњевачки материјал како за Збирку ношњи, тако и за друге збирке. Рад кустоса је могуће пратити увидом у музејску документацију и инвентар. Уобичајена пракса је била да теренско истраживање прати и теренска фотографија.

6 K. Radisavljević: „Nošnje kao izraz identiteta u selima Vojvodine“, *Zavičaj na Dunavu*, katalog izložbe, Muzej Vojvodine 2009, s. 152.

7 M. E. Roach-Higgins, J. B. Eicher. Dress and Identity. u: *Dress and Identity*, ed. Roach-Higgins, Eicher, Johnson. New York: Fairchild Publications, 2003, s 11.

8 Етнолошки архив Музеј Војводине (ЕАВМ). Теренске белешке Миленко Филиповић.

Девојачки прслук, инв. број 564. Суботица, 1848 (?).

Први предмет набављен за збирку ношњи је *женски прслук* под инвентарним бројем 564. Прслук је био поклон Градског музеја у Суботици, а набавио га је др Мирко Шулман фебруара 1950. године. Према податку из инвентарног картона, који је саставни део документације о сваком музејском предмету, прслук је израђен око 1848. године. Ближих података о пореклу предмета нема, те је и само датовање тиме упитно. Податке о девојачком прслуку од свиле „најскупоценије дебеле свиле, посуте златним цветовима (свила као што је свећеници празницима носе на себи при св. служби)“ који је још украшен златном чипком спомиње Иван Иванић крајем 19. века.[9] Лаза Кнежевић описује девојачки прслук 1881. године: „По кошуљи је мали од најтеже

9 I. Ivanić. *O Bunjevcima, povesničko narodopisna rasprava*, Subotica 1894,s. 109.

свиле или свиленог кумаша пруслук, но та свила или кумаш невиди се од силних чисто златних чипака, тако, да је пруслук укочен и да управо стоји кад га Буњевка са себе свуче."[10] Сличан опис налазимо код Малагурске и касније. Неоспорно је да се са данашње тачке гледишта кратки сатенски прслук украшен златним тракама може препознати као елеменат буњевачког националног костима.

Велика група предмета, делови и комплети женске свечане ношње набављени су у августу 1950. године. Ради се о укупно 17 делова буњевачке ношње које је тадашњи директор Војвођанског музеја Рајко Николић, етнолог, откупио из радње Народна радиност у Новом Саду. Ову групу предмета чине делови женске свечане ношње: један комплет са блузом, сукњом и кецељеом од тамноплавог броката, један комплет девојачке ношње са прслуком и капицом, неколико белих кецеља, марама за огртање и делови женског оглавља: капица – конђа, марама са златовезом и вештачка коса. У овој групи налази се само два дела мушке одеће – то су свечани прслуци са сребрним пулијама.

Набавка делова ношње из радње Народне радиности, је у периоду после Другог светског рата била уобичајена пракса, те су за музеј на тај начин набављени и комплети словачке бачкопетровачке и мађарске дорословске ношње. Проблематично код ових набавки је недостатак ближих података о времену настанка, власнику и намени самих одевних предмета. Постоји претпоставка да је у овим продавницама након рата завршавао материјал који су сакупљала женска удружења активна у Краљевини Југославији.

Прво теренско истраживање у Суботици и околини је 1955. године спровела Вера Милутиновић, етнолог и први руководилац Етнолошког одељења Војвођанског музеја. Тада је директно на терену набављена група предмата – делова женске ношње - две ткане прегаче, делови свакодневне ношње удате жене, и једне мушке чакшире. Вера Милутиновић у својим теренским белешкама констатује следеће: „У новије време све више напуштају буњевачку ношњу. Али то је случај са млађима, док жене од 40. година на више већином носе ношњу њи-

10 Л. Кнежевић, нав. дело. с. 113.

хова кроја.“[11] Сви набављени предмети потичу с краја 19. века. Тада је начињено и неколико теренских фотографија које сведоче о начину одевања Буњевки половином 20. века.

Ношња старије (лево) и млађе Буњевке. Суботица, 1955.
Снимак: Вера Милутиновић.

Следеће велике аквизиције делова буњевачке ношње су из 1970. (Суботица) и 1971. године (Бајмок). Тада је набављен комплет свечане женске ношње – девојачке (инв. бр. 6440-6446)) са сукњом од лионске свиле, играчем, прслуком и капицом - кођом. Ова ношња се данас налази на Сталној поставци Музеја Војводине.У овој групи су и делови мушке свечане ношње који су такође исложени на Сталној поставци као комплет (инв. бр. 6447 -6450). Оба комплета су датована у 1900. годину.

У августу и септембру 1976. године др Мирјана Малуцков борави на терену у Таванкуту. Тада је набављено 33 предмета за збирку на-

11 В. Милутиновић. „Теренске белешке“, Суботица 22. 7. 1955. ЕАВМ 46.

родних ношњи (инв. бр. 8573-8583, 8612-8622, 8633-8637). Набављено је неколико комплета женске ношње – бела ношња за Сталну поставку и два *пикетска рува*, три свечана компелта из 1930-их година као и више капица.

Последња аквизиција, била је 1990. године, када је набављено 22 предмета за збирку народних ношњи. Ова аквизиција је везана за рад на Сталној поставци Војвођанског музеја.

Буњевачке ношње на сталној поставци Музеја Војводине.

АНАЛИЗА КОЛЕКЦИЈЕ БУЊЕВАЧКЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ У ЗБИРЦИ

Увид у укупни набављени материјал током протеклих 60 година од формирања Етнолошке збирке у Музеју Војводине са посебним освртом на Збирку народне ношње прво указује на то да систематт-

ско попуњавање колекције буњевачких ношњи није било могуће због нестајања саме ношње на терену. Ипак, набављени предмети нам могу указати на важне моменте трансформације ношње ка националном костиму, као и на неке прежитке из старијег репертоара одевања које је могуће препознати као традиционалне.

У Збирци за народне ношње и одевање Музеја Војводине чува се укупно 99 инвентарних јединица традиционалног одевног текстила за које је у евиденцији назначено да припадају буњевачкој етничкој групи. Заправо, постоји укупно 105 појединачних предмета (неки комплети су инвентарисани под једним бројем, са одредницама а, б, ц). Преовлађују делови женске ношње (97), док делова мушке ношње има свега 8. Већ ова несразмера нам говори о рапидном нестајању традионалне одеће код мушке популације. Оваква појава није карактеристична само за буњевачку популацију, већ за све етничке групе у Војводини.[12] Савремене теорије одевања ово објашњавају непосредном повезаношћу женске популације са производњом одеће, као и са значајем жене у очувању континуитета заједнице кроз репродуктивну и васпитну улогу.[13]

Свечана сеоска ношња Буњевки је настала на традицијама грађанске одеће с краја 19. века, на шта нам указује њен крој и материјали од којих се израђује. Њен изглед добија препознатљиву форму током 20-их и 30-их година 20. века ангажовењем буњевачке друштвене елите на формирању препознатљивих визуелних елемената етничког идентитета. Ношња је током 50-их и 60-их година 20. века још увек била део живота на селу, али су, временом, млађе генерације сасвим прешле на савремено одевање, док су старије жене и даље носиле одећу своје младости, сада прилагођену властитој животној доби. Промене у изгледу ношње су везане за врсте материјала од којих је израђивана, али и крој блузе – левеша, који се мењао под утицајем модних трендова.

12 K. Radisavljević. *Nošnja bačko-sremskih Rusina*. Zavod za kulturu vojvođanskih Rusina Novi Sad,c. 119.

13 H. Bradely- Foster, D. Clay Johnson (ed.) „Introduction" *Wedding Dress Across Cultures*, Oxford: Berg, 2003, s. 2.

КОМПЛЕТИ ЖЕНСКЕ НОШЊЕ

Женска ношња у Колекцији је заступљена са 10 комплета и са више делова одеће, доњих сукања и делова оглавља. Комплети ношње су углавном састављени из сукње, кецеље и блузе сашивених од истог материјала, за шта се користио назив *хаљина*. Другу врсту комплета чине бела кошуља, сукња, кецеља и плишани прслук. Терминологија забележена у инвентару говори нам о називима за поједине делове одеће, кројне делове или материјале. *Хаљина* је народни назив за троделне комплете израђене од истог материјала.[14] *Левеш* је блуза од фабричке тканине која се носи са сукњом и кецељом од истог материјала. *Мидер* – кратки прслук. *Отунчица* – горња струкирана блуза од веома скупог материјала.[15] *Кумаша* – плишана тканина од које су најчешће израђивани женски прслуци, али и назив за тканину са дамастним ткањем где орнамент има текстуру плиша (нпр. свила на *кумашине коцке*). *Пикет*, или *пикетско руво* је такође троделни комплет од пикета, врсте индустријског памучног платна са специфичним начином ткања.

Свакодневна и мање свечана одећа

У Збирци смо идентификовали три комплета ношње која спадају у мање свечане врсте одеће. Два комплета од пикеа[16] тзв. *пикетско руво*. Пикетско руво младе жене је шивено од светлог платна, често са узорком руже. За одећу од пикеа В. Милутиновић бележи: „Пикет руво носи млада за код куће. Оно је шарено на руже. Девојке носе са-

14 Исте називе су користиле и остале етничке заједнице у Војводини. Забележен је код Русина и Словака.

15 А. Секулић потврђује ову констатацију запажањем да је отунчица 30-их година 20. века постала уобичајени део буњевачког женског рува. А. Секулић, нав. дело. 198.

16 Пике је назив за памучну тканину са рељефном структуром која имитира прошивану тканину. Други назив је марцелин. Доступно на: http://thedreamstress.com/2014/04/terminology-what-is-matelasse-or-marseilles-cloth/ 21:47. 15. 01. 2017.

тине, сефире и цицове. Крој је исти.“[17] Потом подаци М. Малуцков из Таванкута, 1976.: „ Пикетско руво је део свечаније женске буњевачке ношње. Пике су имале газдиначке кћери, није се носио за свечаности него недељом попдне или у другој ситуацији када се девојка или млада жена свечаније обуче. Ишла је на прело у томе и са капицом.“[18] Трећи комплет је хаљина старије жене, од црног цица.

Пикетско руво, инв. бр. 1909-1911. Суботица. Набављено 1955.

17 В. Милутиновић, „Теренска бележница“. ЕАВМ 46. с. 1.

18 Инвентарни картон Етнолошког одељења Музеја Војводине (ЕОМВ) 8614.

Свечана одећа

Свечани комплет одеће за девојке и младе жене који је постао препознатљив маркер идентитета Буњевки се састоји из сукње и кецеље од истог дамастног материјала са украсима од позамантеријске „златне траке“ , кошуље од белог платна која је у старијој варијанти имала украшене рукаве техником чункања тзв. *Зачунчаница* или златовезом на два лица, и наравно кратког прслука од кумаше или сатена са жакар узорком. Ова ношња је детаљно описана у спису Лазе Кнежевића *О Буњевцима* тако да можемо потврдити да је она ношена већ у другој половини 19. века.[19] Он је описује као одећу девојака. Свуда је наглашена скупоценост одеће због материјала од којег је израђена. Израда и материјали овог типа буњевачке ношње су изразито стандардизовани – сукње су увек од скупоценог сатена са дамастним узорком. Присутан је украс од златне чипке – *порта*. Чини се да је у време Краљевине Југославије оваква буњевачка ношња посебно промовисана од стране елита, тако да наилазимо на фотографије где су жене из династије Карађорђевић обучене у овакву одећу (Краљица Марија, Кнегиња Олга и принцеза Јелисавета).[20] Ову одећу Буњевци називају *свилено руво*, док скупоцени дамаст са плишаним узорком зову *лионска свила*.

У нашој Колекцији овај тип буњевачке женске свечане ношње је заступљен са два комплета. Комплет (инв. бр. 707-711, 735) је део откупа из Народне радиности. Недостаје му прслук. О њему немамо ближих података. Други комплет (инв. бр. 6440-6446) је набављен 1970. године. Он је целовит, с обзиром да садржи и доњу одећу – подсукњу и турнир. Комплет потиче из чувене суботичке породице Кујунџић и изложен је на сталној поставци Музеја Војводине.

У Колекцији се налази и 5 комплета свечане одеће од истог материјала тзв. *хаљине*. Два су из Суботице, три из Таванкута. Комплети се састоје из сукње, кецеље и блузе – левеша или отунчице. Потичу из различитих временских периода што је евидентно на основу матери-

19 Л. Кнежевић. Наведено дело. с. 113.

20 Видети нпр. Bunjevački kalendar za 1941. godinu.

јала и кроја блузе. Неки, вероватно старији примерци сукања имају уз доњу ивицу нашивену траку од животињских длака (у картону *кафе-жинор*) која спречава да се сукња прља. Ови примерци свакако потичу из периода пре Првог светског рата. Потребно је указати и на могућу разлику између кроја блузе. Наиме, сви примерци блуза које су у опису одређене као *левеш* имају скривено копчање помоћу дрикера, док једина *отунчица* се копча напред помоћу дугмади од стаклене пасте.[21] Оно што можемо констатовати јесте да овакве хаљине Буњевке носе још од последњих деценија 20. века, а забележене су и као одевни репертоар старијих Буњевки половином 20. века, што видимо на теренским фотографијама насталим 50-их и 60-их година 20. века.

АРХАИЗМИ У ОДЕВАЊУ

Бела ношња

Посебну категорију у буњевачкој женској ношњи чини такозвана бела ношња данас препознатљива у манифестацији *Дужијанца*, где краљица Дужијанце носи тзв. *Било руво*. Данас, елеменат националног костима код Буњеваца, некада је бела ношња имала обредну функцију у оквиру сеоске заједнице. Наиме, беле ношње су забележене код већине етничких заједница у Војводини и везују се за одевање девојака и младих жена у току божићних и ускршњих празника и за Духове.[22] У Збирци народних ношњи Музеја Војводине данас се налази 14 делова беле ношње (два комплета са подсукњама). Сви предмети су из Таванкута и датовани су у период између два светска рата. Теренски подаци из картона[23] управо говоре о трансформацији функције одеће од ношње ка костиму. Наиме, у картонима је наведено да је бела но-

21 Овакав опис се поклапа са подацима које налазимо у књизи *Blago iz dolafa*.

22 М. Малуцков, Народне ношње. *Музеј Војводине, стална поставка*. Музеј Војводине 1997, с. 382.

23 Инвентарни картони ЕОМВ 8573(Скуте) и 8581(Кецеља). Аутор др. М. Малуцков.

шња, у прошлости, ношена у одређене дане: први дан Духова (*Дуови*) се ишло у свили, а други дан у белој ношњи. Младе жене „снаје“ када су ишле у сватове биле су у „билим кецељама“. Такође, из картона сазнајемо да су, према Аници Блажевић (рођ. 1914)[24], која је била један од руководилаца фолклорне групе из Таванкута, беле ношње ношене још око 1920. године, а касније само за јавне свечаности и Дужијанцу.

Занимљиве су и две беле кецеље које су набављене са аквизицијом из Народне радиности 1950. године. Осим што су биле део ношње, друга, старија функција ових кецеља везана је за свадбену церемонију. Младе жене – снаје носиле су беле кецеље када иду у сватове. Њихову функцију нам разјашњава Малагурска: „Кецељац су носиле млађе жене и девојке, које су, иначе свечано обучене у свилу и кумашу, дориле госте око столова.“[25]

Ткане кецеље

Различити прикази о буњевачкој ношњи увек описују ткачко умеће Буњевки које се огледало у изради различитих врста текстилија од конопље и вуне. Данас нам као материјални траг овог умећа остају ткане вунене и памучне кецеље које неоспорно указују на етничку одлику ових ткања.[26] Вероватно из тог разлога се у Збирци народних ношњи и одевања Музеја Војводине нашло више оваквих кецеља. Готово сваком већом аквизицијом буњевачких ношњи у Збирку је ушла и по нека вунена кецеља. Буњевачка ткана кецеља сматра се јединим елементом изворног типа одевања који је преживео процес преласка

24 Анкицу Блажевић као информатора наводи и Анте Секулић у својој расправи Народни живот и обичаји бачких Буњеваца (A. Sekulić, Narodni život i običaji bačkih Bunjevaca. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena* knj. 50. Jazu 1986. S 295, fusnota 82.)

25 М. Ђорђевић-Малагурски, *Стара буњевачка народна ношња и вез*. Суботица 1940, с. 6.

26 Б. Стефановић-Идвореан, *Старинска ткања и заборављени преплетаји*. Музеј Војводине 2014, с. 24.

на куповне тканине и обликовања *свиленої рува*.[27]Оне су ткане у четворонитној рипс техници – тзв. *поткином рипсу*.[28]

У Збирци се налази чак 9 вунених кецеља које су углавном датоване у период непосредно после Првог светског рата. За све је назначено да су део свакодневне или мање свечане ношње жена. Најстарија ткана кецеља из Суботице, инв.бр. 1908 је датована у 1890 годину. У опису стоји: Прегача *мавеска* ткана је *на плаше* тамно плаве боје…" Остале, набављене двадесетак година касније, потичу из сеоских насеља у околини Суботице: из Бајмока (5 комада, набавка 1971. године) и Таванкута (3 комада, набављене 1976. године). Поредећи остале податке из инвентара видимо да се термин *мавеска* односи на кецеље ткане од дебљег бојеног памука (такође инв. бр. 6578). Остале кецеље за основу имају бели памук, док је потка од тање вуне. Кецеље су углавном тамнијих боја (тамноплава и црна), али се истиче и неколико бордо-црвених. Основни украс на њима су разнобојне пруге добијене изменом боје потке, док пруге настале увођењем прутића називају *зуберац*.

Малагурска нам скреће пажњу на функције тканих кецеља код Буњевки, те напомиње: „Иначе су за домаћу употребу прегаче од вуне, *мавеза* и *шотиша* (памучне и кончане материја разних боја). Старије жене носе и сада вунене, а млађе девојке шотошке и мавеске прегаче."[29] Очигледно је да почетком 20. века ове кецеље чине саставни део свакодневне ношње жена. Наиме, врло је уобичајена појава да производи домаће радиности у условима робно-новчаних односа рано постају део свакодневне или доње одеће, док горња одећа, израђена од куповних тканина постаје не само ознака друштвеног статуса особе, већ и ознака њеног материјалног положаја. Ова појава је посебно изражена у буњевачким свечаним ношњама, на којима је могуће пратити трендове у текстилној индустрији одређене епохе. Треба напоменути да ткане прегаче бачких Буњевки помиње и Иванић у својој расправи *О*

27 Исто, с. 24.

28 Исто, с. 24.

29 М. Ђорђевић-Малагурски. *Стара буњевачка народна ношња и вез*. Суботица 1940. с. 7.

Буњевцима: „Кецеље што носе, или су свилене, или их саме ткају. То су познате суботичке прегаче.“[30]

Делови оглавља

Оглавље, као и кецеље, односно прегаче у традиционалној одећи сеоског становништва опстају најдуже.[31] Управо преживљавање ових одевних предмета, без обзира на трансформацију њиховог изгледа указује на архаичне функције које су имали у давној прошлости. Не само да се некада ношењем или не ношењем кецеље и оглавља указивало на друштвени статус женске особе, већ су они имали и заштитну улогу за особу која их носи.[32] Женска оглавља су у традиционалној заједници увек вишеслојне конструкције које се састоје из доњег подметача за косу, једноставне мараме или капице која прекрива ову конструкцију и горњег слоја – мараме или неке врсте капе која је била посебно значајна за младе жене одмах након удаје.

У Колекцији буњевачке ношње налазимо 15 делова оглавља. Ради се о 7 марама за повезивање главе које спадају у горњи део женског оглавља. Капице или по буњевачком *конђе* заступљене су са 8 предмета, од којих су 4 свечана оглавља младих жена украшена златовезом или златном чипком, а остале су део свакодневне ношње. Буњевачке капице су кројене тако да прате облик фризуре, односно формирају простор на потиљку главе, а такође имају и троугли продужетак на врату што указује на то да воде порекло од мараме. Занимљив податак који нас упућује на порекло израде се налази уз невестинску капицу са златовезом инв. бр. 6579, која је израђена за тадашњу власницу (из Бајмока) око 1930. у једном селу у Мађарској.

30 I. Ivan. Наведено дело, с. 109.

31 К. Новаковић, *Свечана женска оīлавља у Војводини*, каталог изложбе, Нови Сад, 2005. Иста, Прегача (кецеља): развој, значење, функција (анализа збирке прегача и кецеља у Музеју Војводине), *Рад Музеја Војводине, 39*, Нови Сад, 1997. К. Радисављевић. „Карактеристике чешљања и покривања главе удатих жена у Војводини“, *Рад Музеја Војводине, 49*, Нови Сад, 2007.

32 К. Новаковић. „Прегача (кецеља)…“; Иста, *Свечана женска оīлавља*…

То нам говори о занатској делатности која је очигледно присутна у изради златовеза.

Група доњих капица које су шивене од пуплина називали су такође конђа, а према подацима из инвенатра младожења је невести на тзв. младинску ноћ скидао венац и везивао овакву капицу. Удата жена није ишла без овакве конђе и мараме. Лети је могла ићи и само са конђом, али по кући.[33]

Делови мушке ношње

Мушка ношња у Војводини већ крајем 19. века губи традиционални изглед. Ово се односи на свечану одећу, која још половином 19. века постаје реплика грађанске одеће – троделног одела – капут, панталоне и прслук. Наравно, свакодневна одећа као и одећа сиромашнијих слојева још задржава облик панонске ношње – кошуља, платнене гаће и

33 Инвентарни картони: 8615 – 8619. Аутор др Мирјана Малуцков.

прслук. Буњевачка свечана мушка ношња је под директним утицајем градског одевања. Она половином 20. века добија функцију националног костима. Као посебан елеменат идентитета се истиче момачки прслук од сатен свиле са орнаментом руже (овај материјал Буњевци зову лионска свила и већина скупоцене одеће је израђена од ње) који се копча помоћу сребрних дугмади – пулија. Ове прслуке носе млађи момци, уз бричес панаталоне и чизме са високим сарама. У Колекцији буњевачке ношње Музеја Војводине се налази 8 делова мушке ношње. Ту су три прслука са сребрним дугмадима, двоје чакшира, кошуља, чизме и шешир. Једини комплет је изложен на сталној поставци.

ЗАКЉУЧАК

Колекција буњевачке ношње која се чува у Збирци за народне ношње и одевање Музеја Војводине није бројна, али анализом предмета који се чувају у њој, као и пратеће документације можемо закључити да је она, сакупљана у наколико наврата од 1950. године до краја 20. века показатељ реалног стања на терену. Кометари кустоса о томе да жене носе традиционалну одећу све мање, док мушке готово да нема говори нам о трансформацији начина одевања сеоског становништва у периоду после Другог светског рата. Набављени предмети донекле демистификују одређене идеалне слике које постоје о ношњи Буњеваца у Бачкој. Наиме, евидентно је да је ношња која је била распрострањена од почетка 20. века имала одлике прихваћене и прилагођене грађанске одеће, коју срећемо и у одевању већине етничких заједница јужних обода панонске низије. Ова одећа је настајала је крајем 19. и почетком 20. века, али се мењала са утицајем модних трендова и понуде ндустријских тканина на тржишту. Национални костим препознајемо у девојачкој ношњи са прслуком и сукњом од лионске свиле, који је последица деловања националне елите на изградњи идентитета Буњеваца у Бачкој.

Такође, у одевању можемо констатовати и архаизме који су преживели све друге утицаје. То су ткане кецеље и употреба оглавља у означавању друштвеног статуса женске особе.

Смернице за даље истраживање ношње бачких Буњеваца било би повезивање ниховог обликовања са салашарском културом живљења у прошлости. Наиме, знамо да је овакав начин живота био организован двојним стаништем – на салашу и у граду, што директно указује на утицај градског одевања на формирање изгледа буњевачке ношње крајем 19. и почетком 20. века. Значајан момент у формирању националног костима као препознатљивог елемента идентитета било је деловање културне елите у време Краљевине Југославије и културна политика државе. Такође су битни моменти и манифестације које су утицале на јачање потребе за екстерним исказивањем припадности, а то су на првом месту Дужијанца и буњевачко прело које је свакако имало друштвену улогу сличну светосавском балу код Срба. Још једна непознаница нам је и међусобни утицај српске и буњевачке салашарске ношње, посебно у Сомбору и околним салашима.

BUNJEVAC'S FOLK COSTUME AND NATIONAL COSTUME IN FOLK COSTUME AND CLOTHING COLLECTION OF THE MUSEUM OF VOJVODINA

By KATARINA RADISAVLJEVIĆ, MA, The Museum of Vojvodina

Abstract: In the text we will talk about the clothing items, individual parts of the costumes and the sets that are preserved in the collection of folk costumes of the Ethnological Department of the Museum of Vojvodina. A total of 99 items of traditional clothing textiles that are listed in the records belong to the Bunjevac's ethnic group. By analyzing the material from the museum photo documentation and existing artifacts, the changes and possible impacts on the traditional clothing of the Bunjevci in Vojvodina will be pointed out. Also, the transformation of traditional way of dressing into a recognizable element of the visual identity of the Bunjevci in Vojvodina will be indicated here as well.

Keywords: folk costume, national costume, Bunjevci, visual identity, Ethnological collection of the Museum of Vojvodina.

Братислава Идвореан-Стефановић
Етнолог - музејски саветник, у пензији
Нови Сад
bratislavais@live.com

Неки трагови изобичајених текстилних традиција код Бачких Буњеваца

Апстракт: Намена овог прилога је да изнесе неке од елемената текстилне културе код бачких Буњеваца који су засигурно ишчезли из животне праксе, али о њима постоје сећања, као и сачувана заоставшина ранијих генерација. Метод се заснива на претходним истраживањима и анализи расположиве литературе првенствено на тему ношње Буњеваца, док основну грађу из које извире аргументација за идентификацију и закључке о архаизмима текстилне културе Буњеваца чине сачувани предмети у фондовима музеја. Након података о садржајима који се односе на материјале, израду и употребу старинских ручних радова, биће речи о два карактеристична елемента тканог инвентара код бачких Буњеваца. Прво је прегача динарског порекла, првобитно ткана од вуне а касније и од памука *мавеска*; а друго украсна ткачка техника *зачунчаница*, која се директно повезује са старинском техником уткивања беле украсне потке *у зев* по белој основи и примарној потки, иначе познатом на овим просторима.

Кључне речи: Буњевке, ткања, прегача, платно, *зачунчанице*.

УВОД

Искуство вишедеценијске музеолошке праксе у области истраживања традиција домаће радиности, посебно проучавања текстилних

процеса у мултиетничкој средини Војводине, указује на диференцијацију општих карактеристика текстилних традиција међу различитим етниконима. Један део етничких средина карактерише изразита етнографска свежина, у домену текстилне ручне радиности, која је негована све до средине 20. века. Међу њима разликују два основна типа, на пример, код Срба, Румуна и Шокаца поглавито двонитни ручни пребори разнобојном потком у две нити, а код Словака и Русина чункање у развијенијој форми, према унапред задатом укрштању и растварању основе *на нитиће и прутиће*; док је код других домаће ручно ткање одавно изобичајена традиција, међу које уз Мађаре, на овим посторима спадају и Буњевци.

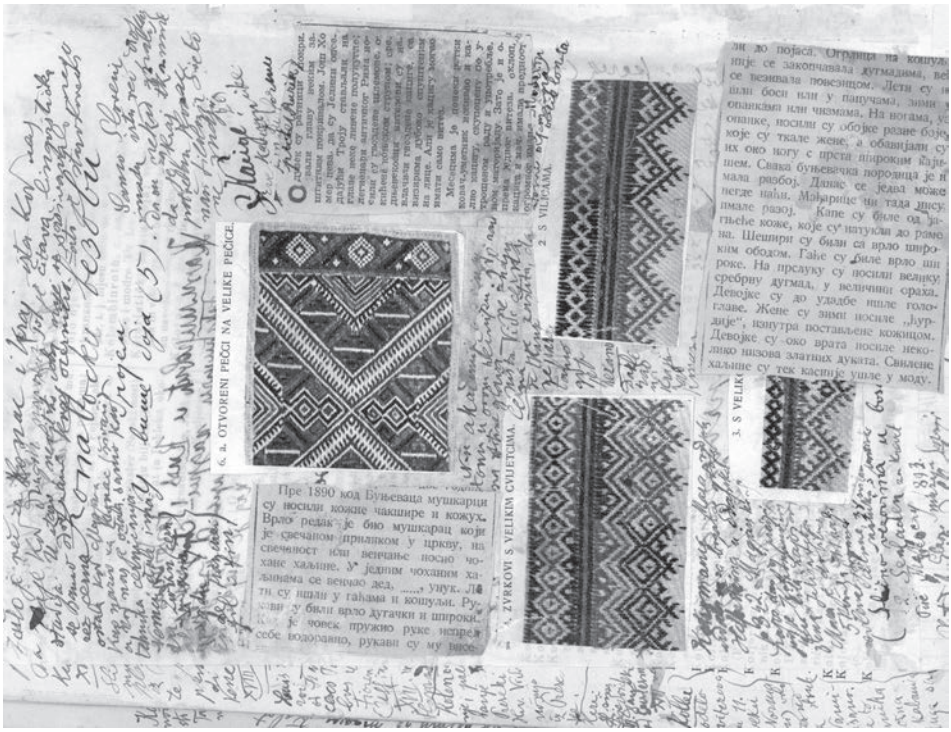

Страница из *Грађе за технолошки рјечник женскої ручної рада*, Јелице Беловић Бернаџиковске

Репродукција из публикације Акварели Јована Пачића: Буњевци, један у гуњу од белог сукна и опанцима са ткаником обојцима, а гајдаш је у летњој ношњи од домаћег платна

Подаци о напуштању ручног ткања и изворних техника веза код Буњевки се налазе у радовима низа аутора, првенствено на тему ношње Буњеваца (Ivanić 1899; Аноним 1907; Belović Bernadžikovska 1898–1906; Cepelić 1914; Кнежевић 1930; Đorđević-Malagurski 1940). Јелица Беловић Бернаџиковска, међу разноразним апликацијама које је годинама улагала у свој примерак књиге *Грађа за технолошки рјечник женскої ручної рада*, налази се и мали новински исечак са подацима о стању кућне радиности и одевања у народу до пре 1890-их. Ту се наводи да је … Свака буњевачка породица имала разбој, док се данас једва може негде наћи… код Буњеваца мушкарци су лети ишли у гаћама и кошуљи дугачких и широких рукава који би, човеку напред пружених руку, висили до појаса… Огрлица на кошуљи није закопчавана дугмадима, већ је везивана повезицом… Гаће од домаћег ланеног или кудељног платна, широке у шест пола, уштиркане су и сложене на боре. На ногама, уз опанке носили су шарене обојке које су ткале жене, а обавјали су их око ногу с прста широким каишем. Ове елементе ручно тканог текстилног инвентара илуструје и акварел Јована Пачића (Вујичић 1990: 8), где су представљена два Буњевца, од којих је један у гуњу од белог сукна, у опанцима са тканим обојцима, а гајдаш је у летњој ношњи од домаћег платна.

ПОДАЦИ О ТЕКСТИЛНИМ ПОСЛОВИМА ИЗ ЛИТЕРАТУРЕ О НОШЊИ

Дуготрајни процеси трансформација у текстилној култури Буњеваца су били веома сложени, јер су се одвијали са једне стране уз стране утицаје, међу буњевачким племством и интелектуалном елитом, а са друге у великим салашарским породичним задругама са начелима чувања имена, вере традиције и обичаја. Док се у одевању буњевачке елите у Бачкој од средине 18. века губе одлике старог завичаја (Иванић 1899), потомци из земљорадничких слојева истичу: „Наше бабе и прабабе су се такмичиле која ће боље испрести кудељу, лан, вуну или свилу, у томе су достигле високу, прецизну и сложену технику

предива и ткања.“ што је свакако, систем вредности који доприноси очувању одлика текстилних традиција.

Пошто данас истраживање ручне радиности у текстилној култури бачких Буњеваца подразумева пребирање по литератури првенствено о одевању, а која датира већ од 1880-их, при том су нужне резерве према квалификацијама садржаја појма старије односно новије ношње у одређеном времену. На пример, 1912. године пред очима М. Цепелића (1914: 61), призор пар стотина буњевачких девојака у Деаковој улици у Суботици, по четири у реду, све у шареној тешкој свили. Да није било свилених марама на девојачким главама, он би помислио да су апатинске Швабице. Новији обрађивачи, по правилу користе податке из старије литературе, а већ тамо се наводе подаци о поступном смањивању употребе ручно тканог текстила у одевању (Cepelić 1914: 62). Тако Миливоје В. Кнежевић (1930: 79), уз остале цртице о Буњевцима у прилогу *О буњевачкој народној ношњи*, износи градацију где мушкарци знатно раније прихватају грађанско одевање, а *старовинком ношњом* се сматрају мушке и женске рубине које је Буњевка прела, ткала и везла, будући да је била стожер буњевачке породичне задруге (Кнежевић 1930: 79–84). У односу на мушку, у женској ношњи се задржавао све до 1880-их, већи део хаљетака је израђиван у домаћој радиности.[1] Међутим, већ 1907. анонимни аутор чланка *Наше везилачке и ткалачке радње* са сетом коментарише значење краљичке песме *Везла, везла Мара На златном ђерђепу*… (Аноним 1907: 35–37). Наиме, његова савременица се сећала да јој је њена мила мама, певала песму из времена од пре 50-ак година, када су Буњевке још „*чончале* и *чупљачки* радиле а цуре су знале нову сомборску *вармеђу* извести на девојачком рукаву“ при том жали што би Буњевка радо и своју зарађену надницу дала на свилу и кумашу. Овде подржава идеје Јелице Беловић која позива на дужност очувања словенског ручног рада, тако што ће баке и мајке, које још могу, своје цурице научити ткању,

1 Процес грађанизирања женског одевања је прво захватио спољашње делове женске одеће, доле са *винчаном* сукњом; а горе са зимском ћурдијом и свечаним деловима за оплеће од кумаше: јопка, бундика, отунчица, отунка.

рачунајући да се младе неће оканити милог посла који им од мајке за срце прирасте. У том смислу се залаже и за прикупљање и излагање радова, ради њиховог оживљавања (Исто: 36).

У прилозима о ношњи код Буњеваца се спорадично налазе информације о текстилним материјалима, присуству главних алата за ткање у буњевачким домаћинствима, а најмање се налазе и то оскудна тумачења текстилних радних процеса. Од текстилних сировина, вуна се добија као спонтани производ овчарења, затим редиво биљног порекла узгојем лана и конопље за кућне потребе. Тиме се ткаљама обезбеђивало занимање око производње текстила, од касне јесени све до пролећних пољских радова. У то време Суботица и Баја су значајни центри прераде кудеље, док већ почетком 20. века губе тај значај, што је у вези са масовном понудом готовог предива и тканина, а посебно више врста обрађеног увозног памука.[2] М. Цепелић са жаљењем за временима када су Буњевке производиле сјајну робу од лана (ћетена) и кудеље, још и у кризи (1918) објављује мотивациони прилог *Буњевке, бавите се опет конопљом* (1919: 58–6). Не уважава изговоре да поред куће и поља жене не доспевају у мучном послу са ланом и конопљом, иако се слаже да је труд велики подсећа да је домаће платно трајно и здравије за тело. Предлаже им да зими вечером преду а дању ткају јер се та роба годинама пере и дере, са уверењем да ће им се труд вишеструко исплатити (исто: 58).

У буњевачким кућама, највише на таванима салаша, све до средине прошлог века, чуван је ткачки прибор заостао од ранијих генерација: по пар коловрата, која преслица *прешљице*, вретена и *станови* т.ј. разбоји за ткање (Sekulić 1989: 132).

На основу расположиве грађе, првенствено сачуваних ручних радова, можемо закључити да су од техника ткања примењиване углавном базичне технике – *платно* и *кепер*. На разбојима са две ниђанице, извођена су ткања у преплетају платно, уз украсну обраду комбинацијама боја; на истом разбоју, могла се преткивати украсна потка, уз

2 Турски памук као *атма*-памук или *витиљ*, за ткање пешкира, пештемељи или амика у бојама као модра *фута*.

додавање дашчице међу разбројене нити основе за уткивање узорка, када се усправи даска и раствори нити у нови *зев*. (Исто: 201). Разбоји за ткање су по правилу били са четири ниђанице тако да се могао изводити сложенији преплетај *кепер*, за густа кудељна ткања постељног и техничког текстила као и вунена ткања попут сукна, пољавица, торби, обојака.

Будући да је на жени већ био низ послова у пољу, башти, обавезе у кући и око деце, текстилни послови су били за њу велики терет. Зими је разбој био место где жена проводи скоро сваки тренутак слободан од других обавеза (Р.... 1883: 20). На буњевачким салашима, укућани су проводили највише времена у *стајаћој соби*, посебно зими, када је ту намештан разбој за ткање. Ту су жене обављале свакодневне послове међу којима, осим припреме хране и бриге о деци, предење, ткање, шивење, вез, испуњавајући све потребе домаћинства за текстилом. Међу ткањима највише су коришћене различите врсте платна, првобитно најфинија ланена за најсвечанија женска и мушка *оплећа* и украсни текстил; затим кудељна платна различитих квалитета, од најгрубљег за радну одећу, постељину, кухињски и технички текстил; да би, крајем 19. века, пласман памучног предива за различите намене потиснуо производњу домаћих текстилних култура. Сцена која треба да илуструје атмосферу с краја 19. века, у време када су текстилни послови испуњавали свакодневицу буњевачког домаћинства, представљена је на слици Цилике Дулић, сликарке наиве из Суботице (1932-). Ту је ткаља за разбојем и преље, од којих једна седи и преде уз коловрат, а друга стоји са преслицом за појасом и ручним вретеном. Све присутне жене су у свакодневној зимској одећи, опасане тканим вуненим прегачама и заогрнуте великим вуненим марамама.[3]

СТАРИНСКЕ ТЕКСТИЛНЕ РУЧНЕ ИЗРАЂЕВИНЕ БУЊЕВКИ

До краја 19. века, жене су израђивале разноврсна предива и ткања, највећим делом за израду употребног и техничког текстила, одно-

3 Уље на платну, потпис C. Dulić, 1967.

сно доњег и свакодневног одела, као и вунена сукна за зимску одећу (Р.... 1883: 19, 20). Преле су лан за најфинија платна од којих су шиле и везле разноврсним техникама старинског веза, као што су *шупљике*, *расплети*, *приплети*, *изсеканице*, *пробијанице* и друге (Đorđević-Malagurski 1940: 6). Највећи понос буњевачке удаваче је била кошуља са *тацлијами*, од финог ланеног платна, извезена златом. Кћери из богатијих кућа су носиле у *долаф* (мираз) између 50 и 100 кошуља, од којих по десетак са златовезом. Женска варијанта летње свечане ношње, била је богато украшена кошуља од најфинијег памучног платна званог *танки*. Девојке у тим тананим блузама лепршавх рукава, са суптилном *зачунчаном* орнаментиком, везеним зарукављем разноврсним везовима *шупљике*, оивичени чипкама *керицама*, М. Малагурски замишља као *голубице биле* (исто: 12).

Међу архаичне хаљетке који су дуго опстали у употреби спадају и *скуте* од ланеног платна, ношене до тела. Скуте су шивене из три поле, а у доњем делу спајане украсним *расплитом*. Практично невидљив хаљетак се најмање мењао, те га старије жене још носе и након 1940-их година (исто: 11). Преко скута, ишло је по неколико ланених доњих сукања, са украсним рубовима, прво утканим *зачунчаницама*, а касније *шлингом*. (Suknović 11.07.2010: 7). У вези са тим Миливоје В. Кнежевић пише да је занемарен шав и вез, па и ткање, већ уместо старовинског чончања, веза и шва, данас се шлинга, хеклује и штрика (1930: 83).

Површински слој ове широке силуете доњопојасне одеће, чинила је вунена сукња са *каро* узорцима, у децентним комбинацијама боја. Ткана је у кућној радиности, од квалитетне *власне* вуне, састављена из пет до шест пола откане ширине тканине, дуга до чланака. Дуже се задржава у ношњи салашарских жена, док се код грађанки, током друге половине 19. века, замењује куповним *сукном*, сомотом *кумаша* или пунијом лионском свилом. Мара Малагурски примећује склоност Буњевки за савршено нијансирање приликом бирања скупоцених фабричких тканина, што приписује осећају који је стицан током вековног искуства док су саме преле, ткале, везле, а прђу су саме

бојиле природним бојама (ораховим и липовим лишћем, луковином, млечиком…), (Anonim 1919: 63; Đorđević-Malagurski 1940: 8; Sekulić 1989: 201). Од старинских хаљетака, нешто касније овде ће бити више речи и о јединoм прежитку из динарске развојне етапе у одевању Буњеваца која је опстала у свакодневној ношњи и ношњи старијих жена, све до средине прошлог века.

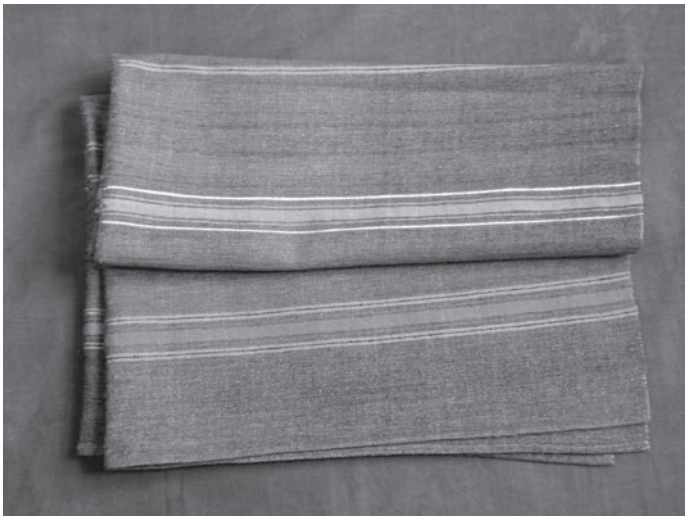

Пољава за кревет, домаће ткање, Бајмок 1930, првобитно власништво Ане Драчић. Димензије: 116 x 173 cm, инв. бр. 6572

Током обиласка околине Суботице 1912. године, у жељи да упозна домаћи живот буњевачких салашара, М. Цепелић (1914: 64–65) је уочио низ старинских текстилија: на креветима вунене *веленце* и ланененe *чаршаве*, *узгланице*, *дуње* пуњене перјем; затим вунене или памучне прегаче, као и торбе; више ланених доњих сукања са старинским белим везом, које још воле да носе.[4] А већ крајем 1920-их, М.В. Кнежевић пише да су некада ткани вунени в*еленци*, прекривачи *чаршави* разнобојном вуном, на пруге или коцке, затим

4 У истој кући, Зелићевих видео је много свилених сукања које младе нерадо носе јер су за пар година већ изашле из моде.

украсни пешкири и шарене торбе ткане *на даске* или *на четири ните* (1930: 79).

Торба, откала је 1890, Матија Блесић за унуку Матијану. Димензије: 56 x 57 cm, инв. бр. 6580

Међу веома ретким примерцима буњевачког домаћег ткања у фонду Етнолошког одељења Музеја Војводине је зелена вунена пољавица за прекривање кревета.[5] То је типична креветска прекривка у две поле, средином састављена украсним шивањем вуненим концем. Иако примерак без података, јастучница *узгљаница* из фонда Г.М. Суботица, по облику и начину ткања, очигледно је буњевачког порекла. Надаље, слично је ткана *аблански* и једна врста вунене торбе а назив је вероватно настао по сличности са техником ткања сукна-*абе*. Такво *сукно* за торбу ткано је по ређој 4-нитној основи, густом и јако сабијаном вуненом потком, најчешће са пругастим распоредом шара. Друга врста торбе ткана је по кудељној или вуненој основи, једноставном

5 Ткана у Бајмоку, 1930, првобитно власништво Ане Драчић, откуп из 1971. Димензије: 116 x 173 cm, инв. бр. 6572.

двонитном техником, преткивана потком од разнобојне вуне. Свечане торбе за посебну намену, као део традиционалног заручничког дара биле су сличног дизајна, али ткане од пунијег белог памука са разнобојним украсним пругама (Černelić 2006: 105).

Међу архаичне елементе текстилног инвентара спада и *сламарица* од грубо предене кудеље, прво пуњена сламом, а касније кукурузном љуштиком (Bojanin 2010). За разлику од сламарице невидљиве на дну постеље, кудељна врећа за зрнасту храну или џак је тип архаичног техничког текстила од минимално прерађене кудеље, који се одржао у трајној употреби, независно од етничке или локалне средине. Од грубих текстилних израђевина и код Буњевки, међу рецентне производе домаћег ткања спада *крпара* (вид рециклаже текстила који има велику примену, овде и широм света). Некада је основа била кудељна, док је у новије време од белог памука *уснивача*, а потка од разноврсних сечених крпа повезаних у траке. Називају их *пољавицама*, а најдуже очувана примена им је за застирање пода чисте собе или клупа и постеље уз земљану пећ. Раније су коришћене и као постељни простирачи. Спајане су по две поле ширине око 70 cm и биле су посебно практичне за прекривање сламарице (Sekulić 1989: 201).

* * *

Током рада на дугогодишњем пројекту Етнолошког одељења музеја Војводине Мултиетничка слика архаичних текстилих традиција Војводине, који је заокружен изложбом *Старинска ткања и заборављени преплетаји* (2014), био је посебан изазов изнаћи елементе који би на најбољи начин илустровали текстилне традиције различитих етничких средина Војводине. А међу највеће изазове је спадало трагање за аутентичном сликом анахронизма из фонда *заборављених* традиција домаћег ткања Буњевки. У референтној литератури има бројних написа о раним и убрзаним променама текстилне културе код Бачких Буњеваца, а на основу истраживања материјалне грађе у фондовима музеја, можемо закључити да су ручно рађене текстилије већ деценијама изобичајене међу Бачким Буњевкама. Тако се нашло само

неколико елемената који се могу уврстити у архаизме текстилних традиција Буњевки. Међу њима се истичу два илустративна примера о којима ће овде бити више речи: Први је ткана прегача као најдуже очуван ручно ткани хаљетак код Буњевки[6] који садржи аутентичну симболику и до данас актуелну у буњевачкој средини као једини елемент динарског порекла који је преживео сложене процесе промена буњевачких ношњи;[7] А други је идентификација и повезивање украсне технике ткања која је код Буњеваца позната под називом *зачунчанице*, са одговарајућом варијантом технике брошираног ткања, познатог као *пребор у зев платна*, иначе познатом у другим етничким срединама у Војводини тог времена.

ТКАНЕ ПРЕГАЧЕ БУЊЕВКИ

Са недвосмисленим одабиром буњевачке пругасте ткане прегаче, да се представи као карактеристичан елемент архаичне текстилне културе код Буњеваца, поклопио се и налаз одговарајуће архивске фотографије у власништву Нестике Скендеровића-Леше[8] што је употпунило синопсис овог сегмента поставке. Тако је призор у транспарентној витрини дочарао амбијент предворја у коме млађа жена седи и преде за ножним колом. Она је у свакодневној одећи, опасана *мавеском* прегачом, којој је назив дат по врсти памука од ког је откана. Једна од изложених прегача је слична оној на фотографији, својим положајем у простору, подражава позицију прегаче жене на илустрацији. Варијанте појавних облика овог типа прегаче су представљене избором колекције примерака са различитим узорцима, тканих од вуне, памука и у комбинацији памучне основе и вунене потке.

6 Колико ми је познато, заступљена је у значајном броју у Етнолошким збиркама Градског музеја Суботица и Музеја Војводине.

7 Пример пласмана ове симболике у дизајну насловне стране часописа *RIČ Bunjevačke matice*, 63-64 за Decembar 2011 – Januar 2012.

8 Аноним, Преља Манда Скендеровић Лешина, 1920, фотографија из збирке Нестике Скендеровића-Леше.

Буњевачке прегаче, детаљ изложбе Старинска ткања и заборављени преплетаји, Музеј Војводине (2014).

У савременој литератури се ова *сукнена* (вунена) прегача јасно повезује са давнашњим динарским завичајем, а наглашава се да представља део изворних *старовинскої* народног рува, израђиваног од пређе и тканина ручно произведених у свакоме домаћинству (Suknović 11.07.2010: 5). За млађе жене су прегаче од памука *мавеске*, претежно светлих боја. Прегаче су ткане у једном комаду од вуне или памука, у тамнијим бојама, црвеној, *теґетовској*, црној, с мањим жутим и зеленим акцентима. Претежно су тамније јер су их, како је правило код архаизама у одевању, носиле углавном старије жене. Везивале су се напред, врпцама од уплетене вуне обмотаним око струка. Оновремени обрађивачи наводе да се овакве вунене прегаче сматрају простијим, а има их две врсте за различите прилике – *редушаре* (радне) и (свечаније) *посвечарке*. Прве су једноставне пругасте на *пруткe*, а друге уз *пруткe* имају и *на даску диґнуте* шаре (Кнежевић 1930: 81).

О БУЊЕВАЧКИМ *ЗАЧУНЧАНИЦАМА*

Други резултат на који овде скрећем пажњу је заправо покушај објективизације једног романтичарског погледа на буњевачке *зачунчанице*, *чончање, чунчање,* варијанту ткачке украсне технике која је у литератури о текстилијама код Буњеваца дефинисана као врхунац ткачке технике старих Буњевки. Извођена је пребирањем нити и уткивањем шара,[9] додатном украсном потком од пунијег памука, у раствор зева основног преплетаја платно, са основом и потком од најтањег памучног предива. Отуда том паучинастом платну назив *танки*. По речима Маре Ђорђевић Малагурски *Чунчане стилизације цвећа, животиња и другіх мотива, представљале су најлепша, најнежнија и технички најсавр-*

9 Према Мари Ђорђевић-Малагурски (стр. 12) назив зачунчаница долази отуд што се бројањем жица за време ткања платна *танки*, чунком уткивају мотиви, пунијом белом жицом. Познавајући облик и габарите традиционалног чунка, можемо поставити питање какав и колики треба да је чунак, да би био употребљив у тако финој преборној техници. Зато се чини основаном претпоставка да назив, заправо асоцира на уткивање пунијег памука, за то јест, након преткивања основне потке чунком- за чунком *зачунчаница*.

нија постигнућа наших жена (1940: 12). На култни значај ове украсне технике код Буњевки указују приче да се дешавало да су паучинасте зачунчанице служиле и као покров када би девојка умрла (исто: 12).

Женска кошуља Буњевке, Суботица 1885. Набављена за Музеј од Тилке Видаковић. Димензије: 72 x 60 cm, инв. бр. 1913

У текстовима о ручном ткању и одећи од финог платна, редовно се подразумева савршенство *зачунчаної рува* буњевачких девојака и наглашава се да их у том умећу још нико није достигао. Драгоценост оваквог рада показује се и на примерку буњевачке женске кошуље у фонду Етнолошког одељења Музеја Војводине.[10] Наиме, кошуља је сашивена 1885. године од фабричког платна, само су рукави од домаћег платна *танки* са раскошном цветном композицијом изведеном *зачунчаницама*. Пошто се и у најстаријим референцама ова техника већ наводи као славна прошлост ручне радиности Буњевки, јасно је да су ови рукави пренети са неког старијег, вероватно изношеног при-

10 Женска кошуља, Суботица 1885. Набављена за Музеј из куће Видаковић, где је сачувана кроз више генерација.

мерка. Овај нови *живот* старих рукава показује тадашњи доживљај вредности минуциозне украсне ткачке технике код Буњевки.

Међутим, овде треба обратити пажњу на још један вид разумевања развоја текстилних процеса. Народни називи, барем у тумачењима текстилних процеса и значења, често без резерве одређују и ограничавају одређену појаву, односно дефинишу садржај одређеног појма. То је један од разлога да изостану чак и потпуно очигледне компарације међу сродним и сличним појавама. Тако су описи у литератури о буњевачком текстилу за технику *чончања зачунчаница* кристалисали посебне стручне термине који су деценијама важили као посебност, без уочавања аналогија код других. Међутим, приликом проучавања развоја текстилних техника односно преплетаја на музејском материјалу, успостављена је логична веза и идентификована подударност техничких поступака код *зачунчаница* и украсне технике *уткивања у зев*, која је већ била позната као цењена украсна ткачка техника практикована у различитим етничким срединама, током друге половине 19. века. Као таква, представљена је на изложби *Старинска ткања и заборављени преплетаји* као вид украшавања свечане летње ношње, са примерима украсне обраде рукава Српкиња и Румунки.

а) Рукав српскої женскої оплећка, Жабаљ 1876. Поклон Милице Илић. Димензије: 22 x 31 cm, инв. бр. 1784;
б) Пар рукава за румунски оплећак, несашивено, Локве 1895. Димензије: 42 x 65 cm, инв. бр. 4356.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Anonim. *Naše vezilačke i tkalačke radnje*. Subotička danica ili Bunjevačko-šokački Kalendar za prostu godinu 1907 (1906): 35–37.

Anonim. *Kako je narod u starije doba sam farbao pređu od vune ili od kudelje*. Subotička Danica Kalendar Bunjevaca i Šokaca za godinu 1919 (1918): 63/64.

Belović Bernadžikovska, Јелица. *Građa za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada*, Sarajevo, 1898–1906.

Bojanin, Marija. *Nošnja Bački Bunjevaca*. http://www.bunjevci.net/bunjevacki-obicaji/nosnja-backi-bunjevaca>2010.

Cepelić, Milko. *Tri dana med Bunjevcima i Šokcima*. Subotička Danica ili Bunjevačko-Šokački Kalendar za prostu godinu 1914 (1913): 55-74.

Cepelić, Milko. *Bunjevke, bavite se opet konopljom!* Subotička Danica Kalendar Bunjevaca i Šokaca za godinu 1919 (1918): 58-62.

Černelić, Milana. *Kontinuitet nekih važnijih običaja bačkih Bunjevaca*. Bunjevačke studije, Zagreb, 2006.

Đorđević-Malagurski, Mara. *Stara bunjevačka narodna nošnja i vez*. Subotica, Gradska štamparija i knjigoveznica, 1940.

Ivanić, Ivan. *Bunjevci i Šokci*. Beograd, Matica Srpska, 1899
<http://kovceg.tripod.com/1899_Ivanic/1899_Ivanic_Bunjevci_i_Sokci.htm>

P..... *Može li se štogod spasiti od prošlosti za nas?* Bunjevačko-Šokačka Danica ili Subotički kalendar za pristupnu 1884 (1883): 17–20.

Sekulić, Ante. *Bački Bunjevci i Šokci*. Zagreb, 1989.

Suknović, Kata. *Bunjevačka narodna nošnja*. <http://www.zkvh.org.rs/index.php/bastina/ tradicijska-kultura/309-bunjevaka-narodna-nonja> pdf. 11. 07. 2010.

Akvareli Jovana Pačića: *Nošnje iz Bačke*. Sa predgovorom Stojana Vujičića. Novi Sad, Matica srpska – Forum, 1990.

Кнежевић, В. Миливоје. *О Буњевцима*. Први и Други део, Суботица 1930.

SOME TRACES OF THE TEXTILE TRADITIONS WITH THE BUNJEVCI IN BAČKA THAT ARE OUT OF USE

By BRATISLAVA IDVOREAN-STEFANOVIĆ, Novi Sad

Summary: The purpose of this paper is to present some of the elements of the textile culture with the Bunjevci in Bačka that have certainly disappeared from life practice, but about which there are memories, as well as the preserved legacy of the earlier generations. The method is based on the previous research and the analysis of the available literature, primarily related to the theme of the national costume of the Bunjevci, while the basic material from which the argumentation for identification and the conclusions about the archaisms of the textile culture of the Bunjevci originate, present the preserved objects in the funds of the museum. After the data on the contents related to the materials, the making and the use of the antique handmade works, we will talk about two characteristic elements of the woven inventory with the Bunjevci in Bačka. The first one is the apron of Dinaric origin, initially woven from wool and later from special type of the weaving cotton called *maveska*; and the second decorative woven technique *začunčanica*, which is directly connected with the antique technique of weaving the white ornamental woof into the *zev* onto the white basis and the primary woof, very well known in this region.

Keywords: Bunjevke, weaving, apron, canvas, *začunčanice.*

Татјана Бугарски
Виши кустос - етнолог
Музеј Војводине
tatjana.bugarski@muzejvojvodine.org.rs

Израда предмета и слика од сламе као симбол идентитета Буњеваца

Апстракт: У раду се представљају облици стваралаштва који подразумевају обраду сламе, а који се негују у оквиру буњевачке заједнице у Бачкој. Посебно су описане технике које припадају традицијској култури, као и савремени облици овог стваралаштва. У оквирима традицијског друштва, коришћење сламе је било уобичајено у свакодневном животу, али је израда предмета од сламе припадала и ритуалној сфери. На темељу вредности које су везиване за употребу сламе у чувању традиције, она се и даље негује у различитим контекстима. На основу савремених, фолклоризованих облика употребе сламарских техника, као и избора тема и мотива, представља се њихов значај за неговање идентитета Буњеваца.

Кључне речи: предмети од сламе, слике од сламе, традиција, фолклоризам, Буњевци, идентитет.

Коришћење сламе у свакодневном животу у прошлости је било знатно распрострањеније него данас. Такође, слама је имала посебно место и у обредно-обичајној пракси нашег поднебља, као и знатно ширег културног подручја. То су претежно обичаји везани за пољопривредне радове, као и они који припадају божићном циклусу празника. Временом је израда предмета од сламе прешла у нове културне контексте, у чему су важну улогу имале и поједине институције.

Она је пронашла место у савременом животу и користи се као симбол који делује на траговима оних значења која је имала као део веровања и ритуала, али и њихових каснијих интерпретација које припадају домену фолклоризма.[1] Иако је коришћење сламе у свакодневици и ритуалима било широко распрострањено у прошлости без обзира на етничке групе, савремено коришћење овог материјала за уметничко обликовање посебно је изражено у оквиру буњевачке заједнице и њене културе.

СЛАМА У ЖЕТВЕНИМ ОБИЧАЈИМА И ЖЕТЕЛАЧКИМ СВЕЧАНОСТИМА

Тумачећи порекло и значење ових обичаја, етнолози су проналазили њихову међусобну везу у веровањима која се односе на обезбеђивање циклуса плодности. Многе жетвене обичаје забележене широм Европе карактеришу покушаји да се дух вегетације сачува након убирања плодова и делује и следеће године, како би се наставио вегетативни циклус. За Фрејзера, ови обичаји су настали као резултат веровања у дух жита. Ова веровања повезивала су обичаје који су пратили жетву и вршидбу, поједине божићне обичаје, као и оне који прате орање и сејање следећег рода житарица. Последњем пожњевеном снопу жита указивана је посебна част. Он је био пожњевен на посебан начин, а потом се од њега плео венац или неки другачији облик, а класје из венца је чувано за почетак сетве следеће године.

Обичај плетења жетвеног венца забележен је у многим местима Војводине, код различитих етничких заједница: Срба, Мађара, Румуна, Русина, Буњеваца, Шокаца. Јован Ердељановић описао је обичаје везане за жетвени венац код подунавских Буњеваца, као и развијање жетелачких обичаја, тј. Дужијанце.

Пољопривредни послови су се током XX века значајно променили у технолошком смислу, али и према друштвеним оквирима. Некада-

1 Ана Сеч-Пинћир и Татјана Бугарски: *Дух Жита – слама у свакодневици и ритуалу* (каталог изложбе), Нови Сад 2012, 23.

шњи жетвени обичаји су у највећој мери ишчезли, али су послужили као основа за развијање културних манифестација – жетелачких свечаности. Оне су постале и значајан део културног и туристичког идентитета локалне заједнице.

Фоūоїрафије 1 и 2: Дужијанца, Таванкуū, 1960.

Најпознатија је *Дужијанца* на северу Бачке, као и *Дужионица* у Сомбору. Централну прославу Дужијанце у Суботици чине: свечана поворка – коју предводе „бандаш“ и „бандашица“, црквени део прославе, предаја хлеба од новог брашна градоначелнику, завршне свечаности на градском тргу и „Бунарићко проштење” на Бунарићу (водици, ходочасничком месту) крај Суботице.[2]
Жетелачке свечаности одржавају се и у оквиру мађарске заједнице: у Мужљи код Зрењанина, у Војловици код Панчева – *Жетелачки дани*, у Сајану код Кикинде – *Севернобанатске жетвене свечаности*, у Горњем Брегу код Сенте – *Жетелачко такмичење поткарпатскої басена*, у Србобрану – *Традиционална жетва*, у месту Стеријино код Аде. Фестивал фолклора *Куцурска жетва* усмерен је на очување фолклора Русина и Украјинаца у Војводини, а њиме је обухваћено и приказивање жетвених обичаја.[3]

У припреми Дужијанце и њеном визуелном идентитету велику улогу има израда предмета од сламе: круне које се освећују у цркви, као и украси – перлице које носе главни учесници у овој манифестацији.

КОЛЕКЦИЈА ПРЕДМЕТА ОД СЛАМЕ И КЛАСЈА У ЕТНОЛОШКОЈ ЗБИРЦИ МУЗЕЈА ВОЈВОДИНЕ

На основу предмета који се чувају у збирци Етнолошког одељења могу се издвојити четири основна облика жетвених венаца или „божје браде” који су били распрострањени на територији Срема, Бачке и Баната: сноп (најједноставнији облик „божје браде”, везан црвеном платненом траком); венац (са класјем окренутим ка спољашњем делу), „кандило“ или „крушка” (називи који су у неким местима коришћени за предмете настале спиралним плетењем стабљика жита у бокасте облике), „лесица“ или „брана” (назив за облике чија је горња

2 Бранко Ћупурдија, „Пут ка целовитости дужијанце“, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (2), 2010, 163–172.

3 Ана Сеч-Пинћир и Татјана Бугарски: *Дух Жита – слама у свакодневици и ритуалу* (каталог изложбе), Нови Сад, 2012, 43–44.

површина настала плетењем у виду троугла, трапеза или правоугаоника, са класјем окренутим надоле).

„Брана“ – украс од сламе и класја Таванкуӣ (Бачка), Буњевци, 1960. Дим.: 30 цм х 45 цм. Инв. број 5895

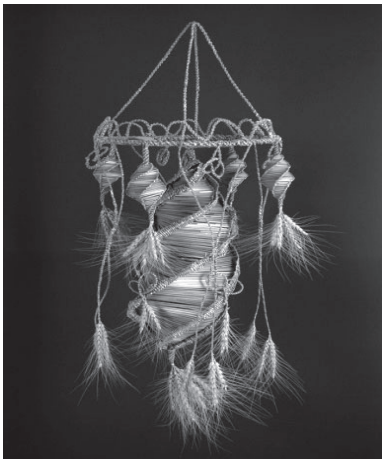

„Кандило“ – украс од сламе и класја Таванкуӣ (Бачка), Буњевци, 1960. Дим.: 36 цм х 95 цм. Инв. број 5894

Венац од сламе и класја – реконсӣр. Таванкуӣ (Бачка), Буњевци, 2010. Дим.: 52 цм х 52 цм. Израдила ӣа је Јозефа Скендеровић ӣо узору на венац из 1960. Инв. бр. 5896

Круна од сламе и класја Таванкуӣ (Бачка), Буњевци, 1960. Дим.: 40 цм х 40 цм х 46 цм. Инв. број 5893

У збирци Музеја Војводине чува се 17 предмета од сламе и класја за које је забележено да припадају буњевачкој заједници. Потичу из периода од 1960. до 1976. године.[4]

„Перлице“ – украси од сламе и класја
Таванкут (Бачка), Буњевци, 1960. Дим.: 30 цм х 10 цм.
Три су намењене мушкарцима, а једна девојци.
Инв. број 2267

4 Каталошка обрада ове колекције је објављена у каталогу изложбе Музеја Војводине: *Дух жита – слама у слакодневици и ритуалу.* Нови Сад 2012.

Украс од сламе
Таванкуӣ (Бачка), Буњевци, 1960. Дим.: 20 цм x 44 цм.
Израдила іа је Аница Балашевић. Инв. број 6581

Цвеӣови од сламе
Таванкуӣ, Ђурђин (Бачка), Буњевци, 1976.
Израдила их је Мара Ивковић-Ивандекић. Инв. број 9798

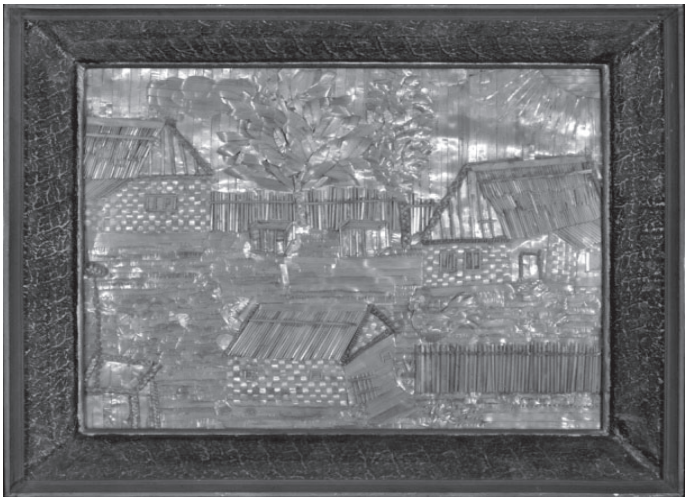

Слика од сламе
Биково (Бачка), Буњевци, 1970. Дим.: 69 цм х 59 цм.
Слику је израдила Љубица Сударевић. Инв. број 7095

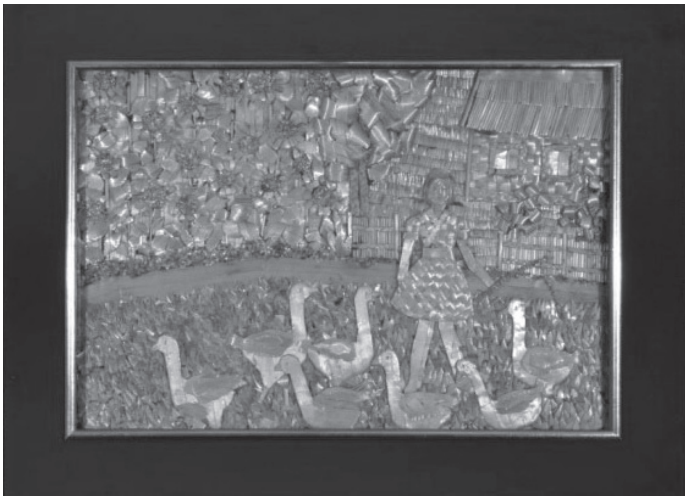

Слика од сламе
Биково (Бачка), Буњевци, 1970. Дим.: 69 цм х 59 цм.
Слику је израдила Марија Матковић. Инв. број 7095

Осим 17 буњевачких предмета од сламе, у Етнолошкој збирци Музеја Војводине чува се још 14 предмета који припадају другим етничким заједницама, као и један предмет, пореклом из Сомбора, без наведене етничке припадности. Међу њима, 3 су израђена као предмети који имају декоративну или употребну функцију (пореклом из мађарске и шокачке заједнице и наведени предмет, из Сомбора, без етничког одређења), а остали су израђени као део обичаја везаних за жетву. То су жетвени венци или предмети другачијег облика (сноп жита, тзв. „кандило“ и „брана“) који су имали исту функију, а припадали су српској, румунској, мађарској и шокачкој заједници. Израђени су у периоду од 1935. године (сноп жита из Башаида, Срби) до 1957. године (украс од спирално уплетене сламе са класјем из Глогоња, Румуни).

СЛАМА У НАИВНОЈ УМЕТНОСТИ

Буњевачки предмети израђени од сламе и класја који се налазе у збирци Музеја Војводине везани су за жетелачке свечаности и Дужијанцу, али и за стваралаштво сламарки које се може описати као вид народне уметности који је настао на траговима ових обичаја. Овакав приступ традицији најчешће се означава појмом фолклоризма, под којим се подразумева „посредно преношење и приказивање облика народне културе из друге руке”.[5] Фолклоризовани облици културе имају значајну улогу у неговању идентитета неке групе, јер доприносе осећању заједништва са прошлим временима и унутар групе. Осим ове „унутарње“, фолклоризам има и „спољашње“ функције: туристичко-комерцијалне, па и политичко-пропагандне.[6] За данашње носиоце су савремени фолклоризовани облици једнако важни као и неки старији, будући да их они препознају као важан и препознатљив део своје културе.

Већ деценијама уназад, израда предмета од сламе постоји као посебан облик наивне уметности, односно форма изражавања који се

5 Maja Bošković-Stulli, „O folklorizmu“, *Zbornik za narodni život i običaje*, 45, Zagreb1971, 166–169.

6 Исто, 175.

највише везује за север Бачке и за буњевачку заједницу – са „сламаркама" као њеним носиоцима. Временом се израда предмета од сламе почела јављати и у другим контекстима: од хобија – којим се баве појединци или удружења, до продукције сувенира и коришћења ради промоције локалног туризма. Посебно место у развоју ове форме наивне уметности заузима Колонија наиве у техници сламе, која се одржава у Таванкуту од 1986. године.

Стваралаштво сламарки тематски је везано за Дужијанцу и израду круна и перлица за ову манифестацију. Круне најчешће имају религијску симболику, која је присутна и као тема слика од сламе. Осим религије, теме и мотиви који су најчешће заступљени и чине ово стваралаштво препознатљивим су: салаши и салашарски живот, домаћинство, ношња, фолклор, природа.

Слике од сламе се израђују комбинованом техником, која укључује сечење и лепљење пресоване и цепане сламе, као и плетење пшеничне и ражане сламе. За ову сврху слама се посебно и узгаја, пошто је слама која се добија после савремене вршидбе изломљена и није погодна за израду предмета и слика. У Етнолошкој збирци Музеја Војводине налазе се две слике од сламе, израђене 1970. године. Њихове ауторке су Љубица Сударевић и Марија Матковић из Бикова.

Карактеристике овако обрађене сламе дају сликама и предметима израђеним од ње посебан визуелни квалитет који својом бојом и сјајем људе најчешће асоцира на злато. Иако несумњиво упућује на традицију и прошла времена, овај материјал се може повезати и са савременим тежњама за поновним повезивањем са природом коришћењем традиционалних, еколошких материјала. Поред тога, као савремене карактеристике овог стваралаштва могу се уочити и мотиви који се појављују у радовима сламарки, а везани су за локалну културу и знаменитости: Палић (рад Мирјане Кирбус, 2012) и Градску кућу у Суботици (рад Валерије Крнајски Јовић из 2014).[7] Облици у којима се данас развија стваралаштво сламарки такође представљају одговор

7 „A Journey to Exotic Worlds. Eine Ausstellung des Kulturklubs im Europäischen Patentamt vom 28. April bis 17. Juni 2016" – каталог изложбе.

на савремене услове: то су често сувенири – слике мањег формата, накит, божићни украси, честитке, односно предмети који лако проналазе своје место на тржишту.

Грађа која се чува у Музеју Војводине и предмети који припадају Етнолошкој збирци указују на значај који израда предмета и слика од сламе има за културни идентитет Буњеваца. На основу традиција које су документоване код више етничких заједница у Војводини и знатно ширем културном простору, у оквиру буњевачке заједнице су развијени елементи културе који су и данас важни за чување и исказивање идентитета. Корен речи идентитет је у латинској речи idem, у значењу „исти". Идентификовати значи препознати, утврдити повезаност на основу истоветности. Концепт идентитета као релационе категорије наглашава динамику културних процеса и комуникацијски значај појединих културних одлика, односно система репрезентација.[8] Идентитет се гради у друштвеној интеракцији, на основу симболичких система репрезентација. За конструкцију културног идентитета одређене заједнице од посебне важности је симболичко коришћење материјалних и нематеријалних ресурса, који се сматрају културним својством заједнице у којој се врши тај процес.[9] Културно наслеђе обухвата материјалне предмете заједно са друштвеним и културним односом који дата заједница има према тим предметима и значајем који им придаје за неговање свог идентитета: „онда када врше сопствену идентификацију – тј. онда када конструишу сопствени идентитет – људи се ослањају на већ установљена, обликована и прихваћена значења културних симбола, којима се служе у сопственом и међусобном означавању.[10] Карактеристике израде предмета и слика од сламе у оквиру буњевачке заједнице у Бачкој, као што су вишедеце-

8 Hol, Stjuart. 2001. „Kome treba identitet." Reč 64/10: 215–233.

9 Бојан Жикић, „Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе. Увод у истраживање и прелиминарни резултати", у: Бојан Жикић (ур.) *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*, Зборник радова са научног скупа Културни идентитети у XXI веку, 7–25. Београд 2011, 11.

10 Исто, стр. 9.

нијски континуитет нових форми и њихова веза са старим традицијама, њен значај у самој заједници и прилагођавање новим условима указују на могућност њеног посматрања у контексту нематеријалног културног наслеђа.

Литература

Maja Bošković-Stulli, „O folklorizmu“, *Zbornik za narodni život i običaje*, 45, Zagreb 1971, 165–186.

Бојан Жикић, „Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе. Увод у истраживање и прелиминарни резултати“, у: Бојан Жикић (ур.) *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*, Зборник радова са научног скупа Културни идентитети у XXI веку, Београд 2011. стр. 7–25.

Ана Сеч-Пинћир и Татјана Бугарски: *Дух Жита – слама у свакодневици и ритуалу* (каталог изложбе), Нови Сад, 2012.

Бранко Ћупурдија, „Пут ка целовитости дужијанце“, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII (2), 2010, 163–172.

Stjuart Hol. 2001. „Kome treba identitet.“ *Reč* 64/10, 215–233.

“A Journey to Exotic Worlds. Eine Ausstellung des Kulturklubs im Europäischen Patentamt vom 28. April bis 17. Juni 2016“ – каталог изложбе.

MAKING OBJECTS AND PICTURES OF STRAW AS A SYMBOL OF THE IDENTITY OF THE BUNJEVCI

By TATJANA BUGARSKI, The Museum of Vojvodina

Abstract: The forms of creativity that involve the processing of straw, which are nurtured within the Bunjevac community in Bačka are presented in this paper. The techniques that belong to the traditional culture are specially described, as well as contemporary forms of this creatorship. Within the framework of a traditional society, the use of straw was common in everyday life, but making the objects of straw also belonged to the ritual sphere. On the foundations of the values that are associated with the use of straw in preserving the tradition, it continues to be nurtured in different contexts. Based on modern, folklorized forms of the techniques of straw usage, as well as the choice of topics and motives, the significance in nurturing the identity of the Bunjevci is presented.

Keywords: straw items, pictures of straw, tradition, folklore, Bunjevci, identity.

GRB i ZASTAVA BUNJEVACA

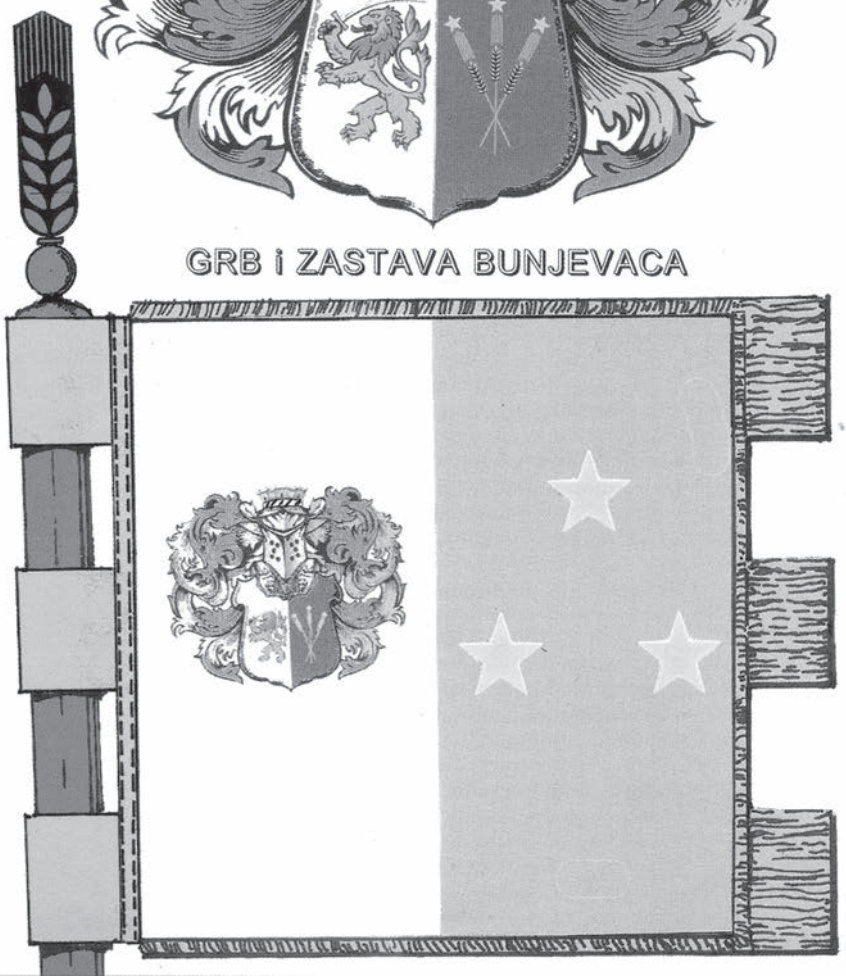

Kata Kuntić
Pridsidnica KUD "Bunjevka" Subotica
bunjevka@gmail.com

Nikola Babić
Prvi pridsidnik i aktuelni član NSBNM
nikola.babic@yahoo.com

Narodni običaji ko savrimene manifestacije nacionalnog identiteta bački Bunjevaca

Apstrakt: Većinu savrimeni manifestacija svojeg etničkog identiteta bački Bunjevci su naslidili iz svoje prapostojbine (Like, Dalmacije, Hercegovine). To su običaji iz vrimena koje prithodi kršćanstvu. Dolaskom u Bačku ove običaje svećenici RKC bunjevačkog porikla, pripoznali su u vrime nacionalnog priporoda okolni naroda, ko važne elemente izgradnje nacionalnog identiteta Bunjevaca. Prihvatanjom ti narodni običaja i stavljanjom pod okrilje crkveni manifestacija, stvoren je kulturni oslonac za očuvanje etničkog identiteta Bunjevaca izloženi asimilaciji u identitete okružujući nacionalni korpusa. Problem je nasto kad je, krajom prošlog vika, dio bački Bunjevaca dobio podršku Republike Srbije za razvoj ko specifične nacionalne manjine. Autori opisuju istorijski tok usvajanja narodni običaja koji su postali obilužja nacionalnog identiteta Bunjevaca (Bunjevačko veliko prelo, Dužijanca, ko i bunjevačka obilužja/ simboli – zastava, grb, svečana pisma) koji su priznati ko specifični markeri identiteta bački Bunjevaca ko nacionalne manjine u Republiki Srbiji. Ove običaje paralelno obilužavaje takođe Bunjevci koji se identifikuju ko Hrvati, iako je Republika Srbija utvrdila ko manifestacije hrvatskog nacionalnog identiteta događaje različite od bunjevački obilužja. Autori konstatuju da je savrimena nacionalna podvojenost istog etničkog (bunjevačkog) korpusa na bačke Bunjevce i podunavske Hrvate rezultovala konkurentnim manifestacijama Velikog bunjevačkog prela i Dužijance. S jedne strane, razvijaje se i inoviraje programski sadržaji ovi manifestacija ko obilužja

nacionalnog identiteta Bunjevaca (brez šire podrške RKC) a, s druge strane, iste manifestacije, neometano se realizuju u funkciji asimilacije Bunjevaca u hrvatski nacionalni identitet.

Ključne riči: Bački Bunjevci, narodni običaji, manifestacije, Dužijanca, veliko bunjevačko prelo, nacionalne manjine

STAROVINSKI OBIČAJI BAČKI BUNJEVACA: VELIKO PRELO I DUŽIJANCA[1]

Većina bunjevački običaja vezana je za virske praznike iako potiču iz starovinski vrimena ko što su običaj kraljica, dužijanca, poklade, priskakanje vatre, običaji za Badnje veče i Božić, svatovski običaji i običaji kod sarane. Međutim, postoje običaji koji su vrimenom dobili novi oblik za koje je tipično Bunjevačko prelo, koje je nastalo od divana[2]. Sve ove navedene običaje, bili oni starovinski il nastali u kasnijem vrimenu, Bunjevci i danas održavaje.

Bunjevačko prelo – način slavljenja kroz vrime

Sama rič "prelo" dolazi od glagola presti, pa se zaključiva da su još u stara vrimena žene nadile to ime pozivajuć jedna drugu na mobu da predu vunu. Predenje je starinska tehnika dobijanje pređe. Arheološki nalazi ukazivaje na postojanje ove tehnike još iz doba Gornjeg Paleolita – prije 20.000 godina.

Preslice potiču iz mesopotanske civilizacije, a na naše prostore su ji doneli Turci. Iljadama godina prelo se nuz korišćenje ručne preslice i vretena, tako što se jednom rukom iz povesna na preslici izvlači nit vune, s drugom rukom se ta nit namotava na vreteno. Tek u XVI viku masovno se izrađivaje preslice sa kolovratom koji se pokreće nogom.

1 Kata Kuntić

2 *Erdeljanović Jovan, O poreklu Bunjevaca, Posebna izdanja Srpske Kraljevke Akademije, knjiga LXXIX, Filosofski i filološki spisi, knjiga 19. Beograd. 1930, str 268.*

Doseljavanjom u Bačku Bunjevci su iz svoje postojbine (Like, Dalmacije, Hercegovine) doneli i običaj prela. Prela su održavali u vrime poklada, zimi, kad su dani kraći a noći duže i kad ima manje poslova napolju. U domaćinstvima di je bilo puno ovaca i vune, žene su kupile mobu da bi olakšale mukotrpan ručni poso češljanja, grebenanje, predenje, pletenje vune, dok bi muška čeljad obično vrime provodili u kartanju. Domaćica bi pripravila kokice, kuvane kuruze il fanke, pa bi se prelo održavalo nuz pisme i divane.

Disnotorska prela pravili su roditelji, pozivali bi svoju dicu na užnu prve nedilje posli disnotora. Za prelo su darivale poklone: ženama maramice, marame, el ruvo a muškarcima maramice, košulje, šešire el šubare.

Prela su kadgod održavali i mladi, na kojima se igralo i pivalo, al nuz obaveznu pratnju starijeg ženskog svita koji su sidili sa strane, preli, vezli i štrikali.

O ovim privatnim bunjevačkim prelima vrlo malo je zabiluženo i spominju ji samo Ante Sekulić, Albe M. Kuntić i Jovan Erdeljanović.

Prvo Veliko bunjevačko prelo na Marin 1879. godine

U vrime bunjevačkog nacionalnog priporoda s kraja XIX vika čiji je začetnik bio biskup *Ivan Antunović*, istaknute bunjevačke ličnosti, *Boza Šarčević*, *Ago i Lazo Mamužić* i *Pajo Kujundžić* shvatili su da će se Bunjevci potpuno odrodit i nestat ako se štogod ne priduzme. Ambrozije Šarčević poručio je braći Mamužić: "*Što nosite taj odmetnički Mukićev jaram i trpite u varoškoj upravi oholu madžarsku majstoriju, koja od vas živi i zavisi; već složite se i osnujte jedno narodno gnjizdo, bunjevačku kasinu i zavladajte Suboticom belom.* Ubrzo su osnovali Bunjevačku kasinu, međutim, ugarske vlasti nisu dale dopuštenje za rad zbog problematičnog bunjevačkog imena. Tako je 1878. godine registrovana Pučka kasina. Prvi pridsidnik bio je Đeno Dulić, dida biskupa Lajče Budanovića.

Bunjevački prvaci već 2. februara 1879. godine na Marin, organizuju prvo najveće okupljanje Bunjevaca "Veliko bunjevačko prelo" u obliku javne društvene manifestacije u svečanoj dvoranai „Hotela Pešta", kako se

onda zvala već srušena zgrada Narodnog pozorišta u Subotici.

Ivan Antunović nije bio prisutan kod otvaranja Pučke kasine zbog svojeg slabog zdravlja, al je uputio pismo pridsidniku Đeni Duliću, kome je između ostalog napiso da od Kasine zavisi razvitak svi Bunjevaca, I oni u Subotici I oni u Ugarskoj.

Od onda Bunjevci organizuju javna - Bunjevačka marinska, velika, mala, divojačka... prela, ko najlipšu zimsku tradicionalnu javnu zabavu od nacionalnog značaja.

Posli Drugog svitskog rata bunjevačka prela pritvorena su u obične zabave. O tom vrimenu piše Bela Duranci o bunjevačkoj nošnji u Subotičkim novinama od 7. 8. 1998. godine: „Krajem četrdeseti još praznicima i nedeljom pre podne, subotički korzo je svaki put bio nova neponovljiva izložba prefinjenog ukusa, znalaštva i dostojanstva. Narodne nošnje delovale su gospodstveno, uprkos dirigovanoj mržnji prema gospodi ali i prema kulacima' čije su ćeri isticale osobenost u zajedništvu veličanstvenim prizorom koji se nikada neće ponoviti na subotičkom korzou."

U vrimenu od 1945-1990. godine Veliko bunjevačko prelo organizovali su hrvatska udruženja, gosti programa, izmed ostali, su bili Kićo Slabinac, hrvatske klape, Điboni, Parni valjak…)

Bunjevci su konačno ponovo počeli organizovat prela posli devedeseti godina prošlog vika, pod nazivom "Malo prelo", Bunjevačko prelo"… KUD "Bunjevka" organizovala je "Bunjevačko divojačko prelo" (2000-2007.) di je glavni gost prela bio Zvonko Bogdan (2000-2005).

Obilužavanje „2. februar – Dan velikog prela" bunjevačkog nacionalnog praznika danas

Nacinalni savit bunjevačke nacionalne manjine svake godine obilužava nacionalni praznik sa *„2. februar – Dan velikog prela*" sa bogatim kulturnim programom.

Program prela započinje raspisivanjem javnog konkursa za izbor Najliše prelje i najlipše preljske pisme.

U programu "prela" održavaje se tradicionalni preljski običaji progla-

šenje *najlipše preljske pisme* – (izbor vrši stručni žiri imenovan od strane NSBNM). Na samom prelu održava se revija prelja - prijavljeni divojaka u bunjevačkoj narodnoj nošnji. Izbor vrši stručni žiri po posebnim kriterijumima (tri člana žirija / četvrti član čine gosti u sali koji glasaje putom kupona). Najlipšim preljama dodiljivaje se lente, priznanja, cviće i pokloni.

U programu se izvode kratki skečovi na temu tradicionalni prela, pripravlja se tradicionalna preljska večera (pridilo prisnac, glavno ilo krumpirača i fanki za desert).

Goste na prelu zabavljaje tamburaški orkestri, gosti solisti iz bogatog bunjevačkog muzičkog stvaralaštva. Važno je spomenit da se na prelu najviše igra, izmed blokova kulturnog programa, sviraje se većinom bunjevačke i druge narodne igre.

Dužijanca – način slavljenja kroz vrime

Dužijanca je jedan od najstariji i najlipši bunjevački narodni običaja koji se vikovima održava nakon završetka risa – žetve. Nazivom Dužijanca nazvana je sama proslava (obred) koja se sa velikim zadovoljstvom pripravlja u čast završetka žetve. Sa žetvom svršava se težak i mukotrpan poso kojeg čovik obavlja od jeseni i oranja i sijanja žita, pa cilo vrime priko godine, kad se strpljivo proživljava svako nevrime, s virom u svevišnjeg da će mu uslišit molitve i dočekat slideće lito i košenje - konačno skidanje roda).

O ovom običaju postoje podaci da se održavala u Kninskoj i Vrliškoj Krajini pod nazivom „dožinjancija“ i „dožijancija“, dok su ga u Sinjskoj Krajini zvali „doženjancija“ i „dožencija“. Međutim, po Erdeljanoviću ovaj običaj na ovim prostorima se gubi trideseti godina XX vika. Dok se pod nazivom „dožionica“ spominje u Bosni i Hercegovini. [3]

Jovan Erdeljanović tvrdi: “Naziv „dožinjancija“, „doženjancija“ i „dožinjajcija“ kod dalmatinski i primorsko-lički Bunjevaca nastao je dodavanjem završetka – „incija“, pod uticajem talijanskog jezika, koji je na tim predelima imo velik uticaj na naš narodni govor (na pr. ko i kod drugih

3 *Erdeljanović Jovan, O poreklu Bunjevaca, Posebna izdanja Srpske Kraljevke Akademije, knjiga LXXIX, Filosofski i filološki spisi, knjiga 19. Beograd. 1930, str 268.*

naziva: dovršancija, dokopancija, doorancija).

Prema tome se može kao nesumljivo smatrati da su i nazivi „doženjacija“ i „dužijanca“ kod podunavskih Bunjevaca postala skraćenica od dalmatinskih „dožinjancija“ i „doženjancija“. Samo tako je mogao naziv „dužijanca“ dobit taj sasvim neobičan oblik koji ne odgovara, narodnim nazivima za ovaj običaj i samo je s te strane mogao doći u oba ova termina završetak – „anca“ koji takođe ne pripada našem narodnom jeziku“.

Običaj proslave *dužijanca* koji se do danas sačuvo kod bački Bunjevaca Erdeljanović piše, da se održava u Liki i opisiva da na kraju risa jedna od žetelica isplete vinac na njivi pa ga žeteoci nose kući, kad stignu, vinac pridadu domaćici koja ga obisi u kući di odstaje do druge godine.

“Obred sadrži ove magijske elemente: dizanje žetvenog vinca na glavu prvom žeteocu, šta prema principima imitativne magije, triba da obezbedi visok rast usiva (roda), polivanje vodom, dovoljno vlage usivima, i sijanje zrna iz vinca u prvu brazdu, šta prema načelima – imitativne magije triba snagu i oplodnu moć starog žita da prinese na budući usiv. Mijo Mandić još napominje: “To je običaj koji se mož stavit pod kategoriju običaja koju

Đ.Đ. Frezee naziva evropskim žetvenim vincem. Suština i magijski smiso ovi običaja sastoji se u tom da duh žita sačuva i održi u životu i aktivnosti priko cile godine, da bi žito raslo i plodovi bili berićetni." [4]

Dužijanca bački Bunjevaca

Ovaj bunjevačko agrarno-magijski običaj donešen je prije 330 godina na prostore severne Bačke, odnosno Bajskog trougla, gradova Subotice, Sombora i Baje. Običaj se održavo na salašima bolje stojeći gazda – salašarskim zadrugama, koji su pogađali veću grupu – bandu risara i risaruša za košenje žita. Nakon završetka risa, kad risar prida gazdi vinac od žita i saopšti koliki je rod veliki, domaćin pripravlja dužijancu u obliku slavlja nuz svečanu užnu svi učesnika risa i cile familije, nuz zafalu Bogu za rodnu godinu, opstanak zajednice u osiguranom rodu – žitu - kruvu.

Bunjevci u Bačkoj i danas u XXI viku slave dužijancu maltene u istom onom obliku kako se održavala i kadgod u salašarskim zadrugama.

Dužijanca se najavljuje još na njivi, izradom najvažnijeg simbola "pleten vinac od žita", kojeg plete bandašica za bandaša (vođa bande). Druge risaruše pletu perlice i kite sve članove bande. Tako nakićeni, pridvođeni bandašom i bandašicom, risari sa podignutim kosama na leđima, a risaruše sa kukama i đugama, upute se s pismom na salaš, da pridaju gazdi nov ispleten vinac od žita i saopšte koliki je bio rod. Domaćinu pridaju vinac kojeg domaćica štrapa svetom vodom. Vinac se unosio u kuću, obisio pod slime i čuvo do naredne sitve. Domaćin bi risare dočeko nuz zafalu Bogu na rodu, kruvu svakdašnjem, svemu što se svršilo..., pa poziva sve na čašćenje pravo domaćinski nuz ilo i piće. Obično se slavlje završavalo nuz tamburaše, igranke i veselja do kasno u noć.

Prilomni momenti za održavanje u "životu" običaja dužijance bački Bunjevaca su: 1911, 1968, 1993. i 2006. godina.

Godina 1911. - Pop Blaško Rajić, sveštenik župe sv. Roke u Keru – Subotici, velik rodoljub, poznavalac kulture i običaja bački Bunjevaca je od

4 *Mandić Mijo-mlađi, U slavu jubileja 100 godina Dužijance, Bunjevačka matica, katalog, Subotica 2011.*

privatnog kućnog slavlja napravio proslavu javnog okvira. Tako je 6. avgusta 1911. godine nuz prisustvo velikog broja Bunjevaca, dužijanca prvi put proslavljena u okviru mise zafalnice u crkvi Sv. Roke u Keru u Subotici.

Blaško Rajić je znao da će ovim činom od Dužijance izdignit tradicionalno obilužje Bunjevaca i kroz crkveno-građanski oblik manifestacije obezbidit uporište za odbranu bunjevačkog identiteta u multietničkoj sridini. Tako je Blaško Rajić "*bio priteča II. Vatikanskog koncila 1963. g. koji je staro evađelističko načelo sv. Braće Ćirila i Metodija ozakonijo, to jest da liturgija mora obavljati u narodu na razumljivu jeziku i da evangelizacija mora poštovati sve pozitivne elemente kulture naroda komu se naviješta evangđelje*"[5] doprineo da Katolička crkva službenim uvođenjom narodni običaja potvrdi i Dužijancu.

Za održavanje ovog veličanstvenog slavlja, Blašku Rajiću pomogle su članice "Katoličkog divojačkog društva" koje je bilo u osnivanju. Izabrani najlipši bandaš i bandašica na fijakerima nuz pratnju trideset konjanika, sa njive su doneli ispleten vinac od novog žita, svečano ga uneli u crkvu i položili na oltar. Uslidila je svečana misa zafalnica i blagoslov žita. Crkva, okićena slamom bila je pritisna da primi svu čeljad, al su zato mogli učestvovat u prošijunu zafale Bogu. Ovim činom potaknute su i prve bunjevačke slamarke, koje su ukrašavale fijakere, crkvu i goste kitile perlicama od čega je nastala slamarska umitnost bački Bunjevaca. Kasniji godina ulogu organizatora dužijance imalo je "Katoličko divojačko društvo" iz Subotice. "Važno je spomeniti da Subotica to vrime biluži vrhunac razvoja u arhitektonskom i društvenom pogledu. Od 92.232 žitelja 88% živi od zemljoradnje. Bunjevaca ima 33.208. Polovinu stanovništva čine mlađi do 20. godina što ukazuje na značaj proslave žetveni svečanosti".[6]

Od 1919-1940. godine centralnu proslavu priuzima crkva Sv. Terezije Avilske u Subotici da bi misu zafalnicu držo sam biskup, dok se mise zafalnice održavaje i u drugim župama di ima Bunjevaca. Tokom II svitskog rata javno -crkvena dužijanca nije održavana.

Od 1945-1960. godine dužijanca se ponovo održava odvojeno – privat-

5 Lazar Ivan Krmpotić, Umjetnost u tehnici slame, Matica Hrvatska, Subotica 2004, str 11.

6 Mačković Stevan (https://suistorija.files:wordpres.com/2013/05/4.jpg)

no po gazdinstvima, dok u crkvama vrlo skromno.

*Od 1968-1970***.** godine nuz podršku gradske vlasti (komunistički režim) dužijanca dobija novi oblik; organizuje se ko gradska i javna turistička manifestacija u Subotici, odvojeno od crkvene dužijance.

Ove dužijance su zapamćene ko velike turističke manifestacije, pored drugi kulturni priredbi (takmičenje risara, konjičke trke, kolo, izložbe i skupština risara) najznačajnija je bila velika svečana povorka u kojoj je učestvovalo priko 1000 čeljadi, prid oko 30.000 gledača. Svečana povorka sastojala se iz tri različite tematske ciline: 1) bunjevačka narodna nošnja za sve prilike i svi uzrasta, 2) stare poljoprivredne zaprege, mašine i razni kućni i zanatski radovi vezani za žetvu i kruv i 3) najsvečaniji dio, gosti na fijakerima sa darovima koje uručivaje domaćinu gradonačelniku, di su centralno misto zauzimali bandaš i bandašica sa žitnom krunom.

Ova dužijanca je pritrpila najviše kritike od strane Hrvata, koji su je smatrali socijalističkom dužijancom, brez virskog obilužja. Gradska dužijanca održavala se zadnje nedilje jula, a crkvena na Veliku Gospojinu. Crkvenu slave samo virnici, dok se oko gradske kupilo svita brez obzira na virsku i nacionalnu pripadnost.

U to vrime komunizma, veličalo se bratstvo jedinstvo, te su napravljene velike promine u samoj organizaciji dužijance. Potaknuti režimom, naši bunjevački čelnici, nisu marili za kulturnu baštinu, već da se dužijanca slavi ko svaki nacionalni praznik. Međutim, ni onda, bunjevački maternji jezik se nije smio ni spomenit, čak se ismijavo i omalovažavo. Mada su svi učesnici programa samo bunjevački divanili, jel drugi nisu znali.

Godina 1993. i demokratske promine išle su na ruku hrvatskoj zajednici u Subotici, što je doprinelo da gradska vlast finansira organizaciju dužijance HKC "Bunjevačko kolo" u Subotici. Hrvatska zajednica nuz podršku katolički svećenika pritvara bunjevačku "Dužijancu" u čisto hrvatsku manifestaciju, na kojoj se I dalje održavaje običaji vezani za ovu proslavu, al se programi na manifestacijama i svetoj misi zafalnici održavaje na hrvatskom književnom jeziku.

Ova manifestacija nije prihvaćena od subotičana, a posebno ne od bunjevačke zajednice. Manifestacija i pored ogromne podrške, kako gradski tako

i crkveni vlasti u Subotici u Somboru, gubi na kvalitetu al i broju positilaca.

Bunjevci, istaknuti poznavaoci bunjevačke kulture pokušavali su ukazat na poslidice za održavanje manifestacije dužijance, međutim nije bilo razumivanja. Danas ova manifestacija održava se u organizaciji Udruženja bunjevačkih Hrvata "Dužijanca", di je jedan od čelni ljudi župnik u crkvi Sv. Roke u Subotici mons. dr Andrija Anišić, koji je prikršio kako ideje Blaška Rajića, tako i odluke II. Vatikanskog koncila iz 1963. godine.

Obilužavanje „Dana dužijance - 15. avgust"
bunjevačkog nacionalnog praznika danas

Nacinalni savit bunjevačke nacionalne manjine svake godine obilužava nacionalni praznik *„Dan dužijance 15. avgust"* sa bogatim kulturnim programom.

Program „Dana dužijance" obilužava se nizom održavanja tradicionalni običaja: *25. aprila na Markov dan – posvećenjom žita, 24. juna na Sv. Ivana Cvitnjaka – priskakanjom vatre,*

29. juna na Petrov - počinje ris – kosidba žita, tokom jula miseca održavaje se kolonije, radionice i izložbe u tehniki slame, tribine, pridavanja....,15. avgusta na Veliku Gospojinu – centralna manifestacija proslove nacionalnog praznika.

„Dan dužijance 15. avgust" centralna manifestacija organizuje se kroz programe:

Svečana povorka, 300 učesnika u bunjevačkoj narodnoj nošnji prolaze centrom Subotice od Bunjevačke matice do Gradske kuće. Povorku pridvode barjaktari sa državnom i bunjevačkom zastavom. Prvi po redu u koloni su bandaš i bandašica u svečanoj bunjevačkoj narodnoj nošnji, okićeni – bandaš nosi ispleten vinac od žita na šeširu, dok je bandašica okićena perlicama od slame. U samom centru u Subotice, povorka se zaustavlja da bi učesnici odigrali Veliko bunjevačko kolo.

Svečanoj povorki priključivaje se zvanice i gosti, odlazi se na polaganje cvića dod biste Blaška Rajića u parku isprid Gradske kuće.

U svečanoj povorki iđe se na svečanu akademiju „Dan dužijance" u

Veliku vićnicu Gradske kuće u Subotici. Akademija počinje intoniranjom državne himne i svečane bunjevačke pisme, nakon čega bandaš i bandašica pridaju vinac i kruv od novog brašna domaćinu – pridsidniku Nacionalnog savita bunjevačke nacionaln manjine.

Nakon programa bandaša, bandašicu i zvanice čekaje okićeni fijakeri sa vincima od slame isprid Gradske kuće, pa ji odnesu na Bandašicino kolo, koje se održava u restoranu „Spartak S".

Svi gosti i učesnici kite se perlicama – tradicinalnim obilužjom dužijance.

Običaj ko nacionalni praznik[7]

Proslave praznika bunjevačke nacionalne manjine u Srbiji jesu doprinos očuvanju i nigovanju nacionalnog identiteta i tradicionalni običaja. To su prilike da se o Bunjevcima čuje kako bi nas i druge nacionalne zajednice ravnopravno tretirale i uvažavale.

Proslava, odnosno svetkovina, je kod Bunjevaca bilo, al kroz istoriju nisu se slavile nacionalne vridnosti, u slavu svojem identitetu (radosno i veselo znamo zapivat „Mi smo Bunjevci...), jel to nije ozvaničeno na državnom nivou.

Prvi Nacionalni savit formiran 2003. godine, imenovo je Radni tim za pripremu i izradu idejni pridloga grba i zastave Bunjevaca i utvrđivanje koji su to najvažniji tradicionalni praznici. Pridlog Radnog tima je Savit usvojio i dato je 30. dana na javni uvid u prostorijama Savita. S pridlogom je bio upoznat i sekretar Republičkog savita za nacionalne manjine i nuz male sugestije završena je konačna verzija bunjevačkog grba i zastave i četri praznika bunjevačke nacionalne manjine.

Prva bunjevačka obilužja i simboli

Savit Republike Srbije za nacionalne manjine imo je na svojoj 5. sidnici održanoj u Beogradu, u prostorijama Vlade Republike Srbije 23. decembra 2005. godine, tačku 5. dnevnog reda: Pridlozi za usvajanje nacionalni

7 Nikola Babić

simbola i praznika nacionalni savita: mađarske, hrvatske, bunjevačke i bošnjačke nacionalne manjine.

Nakon razmatranja i diskusije (svakog pojedinačnog pridloga) nacionalni simboli, praznici i manifestacije Bunjevaca usvojeni su jednoglasno (napomina: predsidnik Nacionalnog vijeća Hrvata nije glaso).

Odluka o potvrđivanju nacionalni simbola i praznika bunjevačke nacionalne manjine u Republiki Srbiji objavljena je u Službenom glasniku Republike Srbije br. 23, 17. marta 2006. godine na str. 23.

Vlada Republike Srbije 17.9.2004. godine donosi Uredbu o obrazovanju Savita Republike Srbije za nacionalne manjine. Članovi Savita su:

- pridsidnik Vlade Republike Srbije (i pridsidnik savita)
- ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu
- ministar pravde
- ministar unutrašnji poslova
- ministar za kulturu
- ministar prosvite i sporta
- ministar vira
- svi pridsidnici nacionalni savita nacionalni manjina.

U tekstu Odluke o potvrđivanju nacionalni simbola i praznika bunjevačke nacionalne manjine u Republiki Srbiji: Tačka 1. određuje se grb i tačka 2. određuje se zastava.

Oslanjajuć se na istoriju i tradiciju Bunjevaca u Vojvodini, a dilom i u Mađarskoj, potvrđen je pridlog nacionalne osobenosti i jezika Bunjevaca, što je metnuto i u grb. Ratnička prošlost u vrime borbe s Turcima pridstavljena je prikazom lava sa isukanom sabljom, kacigom i krunom tvrđave nastale u tri centra Bunjevaca: Subotica, Sombor i Baja.

Oprideljenje na ratarstvo, posebno žito u vrimenima kad su ratnička dešavanja i oružje ostavljena, dalo je drugi bitan simbol, tri klasa koji predstavljaju snop. Klas pridstavlja najčešće zanimanje i opridelenje Bunjevaca, koji rade zemlju i obezbeđivaje ranu za čeljad pored ratničke tradicije.

Tri vezana klasa simbolizuju snop, slogu i jedinstvo i zajedno sa tri petokrake zvizde koje obilužavaje tri osnovna centra Bunjevaca: Subotica,

Sombor i Baja. Žuta zvizda je osnova znaka Evrope, a kako su Bunjevci vikovima branili prije svega Evropu od najezde Turaka, pokazali su da su dio te Evrope.

Kadgodašnji barjak Bunjevaca je po pridanju bio bili i svitlo plavi, tako da su te boje metnute i na današnji barjak.

Barjak je uspravno podiljen na polak (polovina), desno (heraldički) je bilo polje koje nosi puni grb sa lacinijama, kacigom i tvrđavskom krunom, a u livom svitloplavom polju su tri žute petokrake zvizde, raspoređene ko timena jednakostraničnog trougla.

*Tačka 3***.** za praznike bunjevačke nacionalne manjine određuju se:

1. februar, Dan Velikog prela

23. februar, Dan izbora prvog Nacionalnog savita

15. avgust, Dan Dužijance

25. novembar, Dan kad je 1918. godine u Novom Sadu održana Velika narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena.

Tačka 4. simboli bunjevačke nacionalne manjine mogu se uz državne simbole Republike Srbije i Crne Gore službeno isticati na zgradama i u prostorijama lokalnih organa i organizacija sa javnim ovlašćenjima tokom državnih praznika i praznika bunjevačke nacionalne manjine u skladu sa zakonom.

ZAKLJUČAK

U pridstavljanju narodni običaja kod Bunjevaca sa naglašenim značajom Velikog prela i Dužijance mož se sagledat istorijsko postojanje u pradomovini, tako i kod doseljavanja u Bačku. Opisana su bunjevačka prela, ono što je donešeno iz pradomovine Like, Dalmacije i Hercegovine. Saznanja o bunjevačkom prelu i okupljanju Bunjevaca na javnim manifestacijama vezana su za bunjevački nacionalni priporod s kraja XIX vika. U tom periodu bunjevački prvaci su osnovali Pučku kasinu i organizovali prvo Veliko bunjevačko prelo.

Istaknuti koreni Dužijance u pradomovini donešeni su u Bačku na salaše, di i nastaju izvorni oblici održavanja Dužijance. Prilomni momenti

za održavanje u „životu“ Dužijance bački Bunjevaca su 1911, 1968, 1993. i 2006. godina.

U drugom dilu ovog rada osvrćemo se na činjenicu da Bunjevci kroz istoriju nisu imali grb, zastavu i nacionalne praznike. Ovi simboli njevog identiteta utvrđeni su na pridlog Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine i potvrđeni su ko nacionalni simboli i praznici bunjevačke nacionalne manjine u Republiki Srbiji. Umisto himne (Bunjevci nemaje svoju državu) Odlukom Nacionalnog savita je potvrđeno da pored simbola i nacionalni praznika bunjevačke nacionalne manjine, pivamo svečanu pismu „Podvikuje bunjevačka vila“.

Literatura

Ivanić Ivan, Istorijsko-etnografska rasprava, Bunjevci i Šokci, Beograd, 1899.

Erdeljanović J., O poreklu Bunjevaca, Posebna izdanja Srpske Kraljevke Akademije, knjiga LXXIX, Filosofski i filološki spisi, knjiga 19. Beograd. 1930, str 268.

www.tankonyvtar.hu›...›Földrajztudomány/AzOsztrák-MagyarMonarchia írásban és képben,

Sekulić Ante: „Bački Bunjevci i Šokci”, Školska knjiga, Zagreb, 1989. god., str. 189.

FOLK CUSTOMS AS CONTEMPORARY MANIFESTATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF BUNJEVCI FROM BAČKA

By KATA KUNTIĆ, Subotica, Serbia and NIKOLA BABIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The majority of the contemporary manifestations of ethnic identity of Bunjevci from Bačka were inherited from Lika, Dalmatia, Herzegovina. These are the customs from the pre-Christian times. With the arrival of these customs in Bačka, during the national revival of the surrounding peoples, the priests of the Roman Catholic Church of Bunjevac origin recognized as important elements of building the national identity of Bunjevci. By accepting these folk customs and by placing under the auspices of ecclesiastical manifestations, a cultural support has been created to preserve the ethnic identity of Bunjevci exposed to assimilation into the identities of the surrounding national corps. The problem arose when, at the end of the last century, part of Bunjevci from Bačka received the support of the Republic of Serbia for developing as a specific national minority. The authors describe the historical course of the adoption of national customs that have become the hallmarks of the national identity of Bunjevci (Bunjevačko veliko prelo, Dužijanca, as well as Bunjevac symbols - flag, coat of arms, solemn song) recognised as specific markers of the identity of Bunjevci from Bačka as a national minority in the Republic of Serbia. These customs are in parallel followed by Bunjevci who identify themselves as Croats, even though the Republic of Serbia has identified events of the Croatian national identity as events that are different from the Bunjevac ones. The authors conclude that contemporary national duplication of the same ethnic (Bunjevac) corps on Bunjevci and Danube Croats resulted in competitive events of Bunjevačko veliko prelo and Dužijanca. On the one hand, the program content of these manifestations as feature of the national identity of Bunjevci is being developed and innovated (without wider support of the Roman Catholic Church), and, on the other hand, the same manifestations are unimpeded in the function of assimilating Bunjevci into Croatian national identity.

Keywords: Bunjevci from Bačka, folk customs, manifestations, Dužijanca, veliko bunjevačko prelo, national minorities

Nikola Babić
dipl. ing. agronomije
Subotica
nikola.babic@yahoo.com

Istorijski prigled obnove bunjevački institicija 1991–2017

Apstrakt: Rad opisiva novo buđenje svisti bunjevačke zajednice krajom XX i početkom XXI vika. Osnivanje prvi bunjevački institucija od Bunjevačke matice, Nacionalnog savita, Bunjevačkog informativnog centra, Centra za kulturu Bunjevaca i ostali bunjevački udruženja, koje zajedno rade na razvoju i unapriđenju bunjevačke nacionalne zajednice. U radu su navedeni svi relevantni podaci u vezi sa reosnivanjom Bunjevačke matice, formiranjom Nacinalnog savita, sastavom i radom sva tri saziva nacionalnog savita, problemima i izazovima tokom četrnajstogodišnjeg rada, osnivanjom NIU Bunjevačkog informativnog centra, Ustanove kulture „Centar za kulturu Bunjevaca", te osnivanjom i tokom rada drugi bunjevački kulturni i informativni udruženja.

Ključne riči: Bunjevci, osnivanje bunjevački institucija, Bunjevačka matica, nacionalni savit, informativni centar, očuvanje identiteta.

OSVRT NA DOGAĐAJE DO POČETKA FORMIRANJA BUNJEVAČKI INSTITUCIJA

Dekretom[1] Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine naloženo je svim Okružnim narodnooslobodilačkim odborima „Kako bunjevačke i šokačke narodnosti ne postoje, to vam se naređuje da sve Bunjevce i Šokce imadete tretirati isključivo kao Hrvate bez obzira na njihovu izjavu."

1 Dekret izdat, Odelenje za unutrašnje poslove GNOV-a, Broj: 1040/1945. 14. maja 19545 godine, Novi Sad, podpiso i ovirio Načelnik odilenja za unutrašnje poslove Marinković.

Ovim dekretom Bunjevci su doživili jednu istorijsku podvalu i nasilje na nacionalni identitet.

Iste 1945. godine Pučka kasina, institucija kulture Bunjevaca, bila je zatvorena pod motivacijom da je antidržavna. Dal je imala taki elemenata to nije ispitano nit je utvrđeno.

Na isti način ugašene su i druge bunjevačke kulturne institucije od značaja za kulturu Bunjevaca. Partijske strukture socijalističke države, smatrale su da Dužijanca ne triba, i da ne postoji potriba za masovnija učešća bunjevačkog naroda na toj manifestaciji.

Nove vlasti socijalističke države sprovode agrarnu reformu: kolektivizaciju u poljoprivredi, stvaraje se seljačke radne zadruge, ograničava se zemljoposid do 10 ha (mali maksim) konfiskuje se zemljište, imovina i druga materijalna dobra.

Način na koji se reforma sprovela imala je oblik prisile, obavezni otkup žita i drugi dobara, mnogi zemljoradnici nisu mogli udovoljit, pa su i seoski agitatori „utirivači obaveza" često kinjili i namećali njim da su državni saboteri, to su Bunjevci domaćini (gazde) na salašu teško podnosili i ostale su njim trajne poslidice na čitavu porodicu. Ovaka negativna ponašanja državni organa ostavila su duboku prazninu u kulturi Bunjevaca sa dalekosežnim poslidicama. Sve ove činjenice ukazivaje da se polagano i brez prisile vrši asimilacija Bunjevaca prirodnim putom.

Krajom 80-ti i početkom 90-ti godina bilo je odvažni pojedinaca da samostalnim zalaganjom odstrane ove negativne poslidice i da povedu najšire narodne slojove.

Iz sveg je bio jedini izlaz da se mora obnovit institucionalna organizacija koja će okupljat Bunjevce i da se širi zapostavljena kultura, a nadasve da se niguje sopstveno nacionalno biće.

KAKO SMO OSNIVALI BUNJEVAČKE INSTITUCIJE

Počeli smo dogovorima o osnivanju vanstranačke kulturne institucije još početkom oktobra 1994. godine. Od samog početka smo imali čvrst stav da se nazove Bunjevačka matica.

Tvorac platforme, organizovanja i dilovanja Bunjevačke matice je bio njezin prvi pridsidnik, kasnije počasni pridsidnik, javni radnik, književnik i počasni građanin Subotice Marko Peić. Važno je ode posebno istać, da smo imali veliku pomoć i podršku dr Stojana Berbera[2], doktora i književnika, u to vrime potpridsidnika Pokrajinskog izvršnog veća, AP Vojvodine.

Na Osnivačkoj skuštinini Obnoviteljske bunjevačke matice izabran je Glavni odbor, koji ima jedanaest članova: pridsidnik Marko Peić, potpridsidnik Marko Šarčević, potpridseidnik dr Andrija Peić, sekretar Karlo Blesić, član Ivan Skenderović, član Slobodan Vujković, član dr Gizela Temunović, član Kata Kuntić, član Tomislav Ilanković, član Ivan Sadojević i član Mirjana Prčić.

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine konstituisan je na osnovu: Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Službeni list SRJ br.11 od 27. februara 2002. godine), ko i drugi međunarodni ugovora, di posebno ističemo Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalni manjina Savita Evrope, koja je stupila na snagu 1. februara 1998. godine.

Pravilnik o načinu rada Skupštine elektora za izbor savita nacionalni manjina, objavljen je u Sl. listu SRJ br. 41 od 26. jula 2002. godine).

Efektivnost pomenuti dokumenata je da su Bunjevci prihvatili da su nacionalna manjina u tadašnjoj SR Jugoslaviji, šta nije bilo lako prihvatit, posebno kad se zna, da su Bunjevci 1918. godine zajedno sa Srbima i drugim slavenskim narodima bili nosioci stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Cilj konstituisanja Nacionalnog savita je, da se u duhu važeći zakonski odredbi obezbidi i uredi zaštita nacionalne manjine Bunjevaca od svakog oblika diskriminacije u ostvarivanju prava i sloboda, i uspostavljanje instrumenata kojima se obezbiđivaje i štite posebna prava na samoupravu u oblasti: obrazovanja, upotriba jezika i pisma, obavištavanja i kulture.

Nakon upoznavanja sa ponuđenom zakonskom regulativom, otpočeli smo pripreme i konsultacije o budućim kandidatima za Skupštinu elektora bunjevačke nacionalne manjine. Bili smo uvireni da ćemo to najbolje uradit sa članovima bunjevački institucija: Bunjevačka i šokačka stranka iz Subotice, Bunjevačka matica iz Subotice, Bunjevački kulturni centar (BKC) iz Subotice, kulturno umitničko društvo (KUD) Bunjevka iz Subotice, Bu-

2 Dr Stojan Berber o Bunjevačkoj matici.

njevački kulturni centar (BKC) iz Tavankuta i udruženje građana (UG) Bunjevačko kolo iz Sombora i drugi Bunjevaca ko i oni građana koji poštivaje nas Bunjevce.

Institucija Nacionalnog savita nacionalne manjine nije bila poznata, nevirica je bila velika i poistovećivana s političkom strankom.

Odziv (na poziv) članova bunjevački institucija i Bunjevaca da budu elektori, da biraje i da budu izabrani, u savit il da daju potpis podrške elektorima, da izaberu bunjevački nacionalni savit nije bio velik.

Pravilnikom o načinu rada elektorske skupštine, na osnovu broja popisani Bunjevaca sa zadnjeg popisa stanovništva, pridviđeno je da elektorska skupština punovažno tog dana odlučivaje ako to učini najmanje 45 elektora. Obezbidili smo 45 elektora da podnesu prijavu za učešće na elektorskoj skupštini.

Savezni ministar za nacionalne i etničke zajednice SRJ (dr Rasim Ljajić) 23. februara 2003. godine, prihvaća inicijativu za sazivanje elektorske skupštine bunjevačke nacionalne manjine i prijave 45 elektora. Pravo da budu elektori imalo je: 38 elektora pripadnika bunjevačke nacionalne manjine koji su podržani sa 100 potpisa (prikupljeno je 4308 potpisa), 6 elektora su delegirani isprid nacionalne organizacije il udruženja koje su u svom nazivu il Statutu diluju il okupljaju pripadnike bunjevačke nacionalne manjine i 1 elektor je pripadnik bunjevačke nacionalne manjine, narodni poslanik tadašnje Savezne skupštine SRJ.

Na veliku sriću 23. februara 2003. godine svi 45 elektora odazvalo se pozivu da učestvuju u radu elektorske skupštine i izaberu 21 člana Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine.[3]

Regularnost rada elektorske skupštine odvio se po Poslovniku Ministarstva za nacionalne i etničke zajednice, a prisutni pomoćnik ministra je verifikovo donešene odluke.

Na osnovu jednoglasne odluke Elektorske skupštine izabran je 21 član prvog saziva Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine i verifikovano od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Bunjevci su sotim i zakonski postali priznata nacionalna manjina u Republiki Srbiji.

3 Napomina: neodazivanjom jednog elektora od 45, skupština nije mogla biti održaana, jel ne ispunjava minimalan broj elektora.

Izabrani su: Nikola Babić, Đuro Bošnjak, Šime Sekulić, prof.dr Saša Bošnjak, Đurđica Skenderović, Mirjana Savanov, dr Vlado Babić, Mirko Bajić, dr Andrija Peić Tukuljac, Ivan Sedlak, Kata Kuntić, Antun Stanković, Nikola Vizin, Stevan Nemet, Miroslav Vojnić Hajduk, prof. dr Etela Jerinkić, Mijo Mandić, Ivan Vojnić Kortmiš, Pere Beretić, Ivan Vojnić Tunić i Ambrozije Sivić.

Izborom Nacionalnog savita prvi put u novijoj istoriji Bunjevci su ozvaničili svoju samobitnost na državnom nivou.

Konstitutivne sidnice Nacionalnog savita održane su 29. aprila i 11. jula 2003. godine, na kojim je Savit usvojio Statut, izabro funkcionere Savita i pridsidnike odbora.

Pridsidnik Savita je Nikola Babić, podpridsidnici su: Đuro Bošnjak i Šime Sekulić, pridsidnik Izvršnog odbora je Aleksandar (Saša) Bošnjak.

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine 22. jula 2003. godine je upisan u registar nacionalni saveta u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava u Beogradu.

Ovaj prvi saziv Nacionalnog savita je radio i funkcioniso od osnivanja 2003. godine do januara 2010. godine, kad je Rešinjom Ministarstva za nacionalne manjine raspušten i imenovan je privremeni organ Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine.

Dr Andrija Peić Tukuljac pridsidnik, Đuro Bošnjak član, Đurđica Skenderović član, Mijo Mandić član i Ivan Vojnić Kortmiš član.

Po novom Zakonu o nacionalnim savitima 2009. godine pripadnicima nacionalni manjina - Bunjevci su se slobodnom voljom upisivali u *poseban birački spisak* bunjevačke nacionalne zajednice i time stekli zakonsko pravo da biraje i budu izabrani u Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine.

Prvi neposridni izbori za nacionalne savite održani su 6. juna 2010. godine. Bunjevci upisani u poseban birački spisak su glasali, a na izborima je ravnopravno učestvovalo sedam lista:

lista br. 1 Sad i uvik samo Bunjevci
mr Suzana Kujundžić Ostojić 1.193 glasa, 8 mandata
lista br. 2 Bunjevačka lista za evropsku Srbiju
Orčić Vojislav 283 glasa, 2 mandata

lista br. 3 Bunjevačka narodna lista
Pokornić Branko 550 glasa, 4 mandata
lista br. 4 Savez bački Bunjevaca
Bajić Mirko 545 glasa, 3 mandata
lista br. 5 Bunjevci za Bunjevce
Babić Nikola 504 glasa, 3 mandata
lista br. 6 Bunjevačka liga
Buljovčić Stipan 254 glasa, 1 mandat
lista br. 7 Jugoslovenski Bunjevci
Gabrić Blaško 290 glasa, 2 mandat

Na osnovu osvojeni mandata verifikovani od Republičke izborne komisije konstituisan je i drugi saziv Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine izabrana su 23 člana:

sa liste br. 1: mr Suzana Kujundžić Ostojić, dr Andrija Peić Tukuljac, Josip Bošnjak, Kata Kuntić, Marko Marjanušić, Ivan Bošnjak, Marija Šamu i Aleksandar Matković.

sa liste br. 2: Vojislav Orčić i Stevan Rajnović

sa liste br. 3: Branko Pokornić, Nevenka Bašić Palković, Mirjana Savanov i Stevan Bešlić

sa liste br 4: Mirko Bajić, Dragan Kopunović i Ksenija Stojičić

sa liste br 5: Nikola Babić, Šime Sekulić i prof. dr Etela Jerinkić

sa liste br 6: Stipan Buljovčić

sa liste br 7: Blaško Gabrić i Stela Bukvić

Ovaj drugi saziv Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine radio je od konstituisanja jula 2010. godine do avgusta 2013. godine kad je Rišenjom raspušten i imenovan privremeni organ Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine: mr Suzana Kujundžić Ostojić, pridsidnik, Dragan Kopunović, član, Kata Kuntić, član, Branko Pokornić, član i Nikola Babić, član.

Privremeni organ je radio po ovlašćenjima Ministarstva i Statuta Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine do izbora 26. oktobra 2014. godine novog trećeg saziva Nacionalnog savita.

Drugi neposredni izbori za nacionalne savete održani su 26. oktobra 2014. godine. Bunjevci upisani u poseban birački spisak su glasali, a na izborima je ravnopravno učestvovalo sedam lista:

lista br. 1 „Savez bačkih Bunjevaca - Mirko Bajić“
Mirko Bajić 883 glasa, 6 mandata
lista br. 2 „Bunjevci - mr Suzana Kujundžić Ostojić“
mr Suzana Kujundžić Ostojić 610 glasova,4 mandata
lista br. 9 „Bunjevačka stranka“
Srđan Evetović 436 glasa, 3 mandata
lista br. 8 „Udruženje građana Bunjevačko kolo Sombor“
Aleksandar Bošnjak 338 glasa, 2 mandata
lista br. 3 „Bunjevačka narodna lista“
Branko Pokornić 254 glasa, 1 mandat
lista br. 4 „Bunjevačka matica“
Marko Marjanušić 247 glasa, 1 mandat
lista br. 5 „I Bunjevci su građani Srbije“
Mirjana Savanov 222 glasa, 1 mandat
lista br. 6 „Bunjevački kulturni centar-bunjevački glas za sve nas“
prof. dr Etela Jerinkić“ 137 glasa, 1 mandat
lista br. 7 „Bunjevačka liga“
Branko Tot 78 glasa, 0 mandata

Na osnovu osvojeni mandata (lista br 7 nije osvojila mandat) verifikovani od Republičke izborne komisije konstituisan je treći saziv Nacionalnog savita bunjevačke nacionalne manjine, izabrano je 19 članova:

sa liste br. 1	Mirko Bajić, Boris Bajić, Stela Bukvić, Dragan Kopunović, Stanislava Lutkić i Ksenija Stojičić
sa liste br. 2	mr Suzana Kujundžić Ostojić, Nikola Babić, Kata Kuntić i Tihomir Vrbanović
sa liste br. 9	Srđan Evetović, Veljko Vojnić i Renata Babić
sa liste br. 8	Aleksandar Bošnjak i Dejan Parčetić
sa liste br. 3	Branko Pokornić
sa liste br. 4	Marko Marjanušić
sa liste br. 5	Mirjana Savanov
sa liste br. 6	prof.dr Etela Jerinkić

Ovaj saziv je 2017. godini u trećoj godini mandata.

NACIONALNI SAVIT OSNIVAČ USTANOVA, FONDACIJA, UDRUŽENJA

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine iz svoje nadležnosti po zakonu i Statutu osniva ustanove, udruženja, fondacije i drugim oblastima od značaja za očuvanje identiteta i kulture Bunjevaca.

Nacionalni savit bunjevačke nacionalne manjine je isključivi, odnosno jedini osnivač:

- **Novinsko izdavačka ustanova „Bunjevački informativni centar“ (NIU „BIC“)-Subotica**

Osnovna dilatnost je obezbiđenje zadovoljenja potriba građana i pravni lica il drugi organizacija u oblasti javnog informisanja na bunjevačkom jeziku.

Delatnost od opšteg interesa za javno informisanje na bunjevačkom jeziku jeste izdavanje kulturološko-informativno-politički novina „Bunjevačke novine“ i priprema programa za radio i TV emisije.

„Bunjevačke novine“ su glasilo na bunjevačkom jeziku i od značaja su za očuvanje nacionalnog identiteta Bunjevaca u Republiki Srbiji.

„Bunjevačke novine“ izdaju se na bunjevačkom jeziku.

- **Fondacija „Mijo Mandić“ Subotica**

Fondacija je upisana u registar Fondacija Pokrajinskog sekretarijata za kulturu APV, Republike Srbije. Fondacija „Mijo Mandić“ je nedobitna, nevladina organizacija, radi pomaganja stvaralaštva i ostvarivanja humanitarni i drugi društveno korisni ciljova, ko i vršenja drugi poslova iz nadležnosti Savita i ustanova, čiji je osnivač Savit.

Ciljovi Fondacije su prikupljanje sridstava u cilju finansiranja rada i izradu projekata.

- **Ustanova kulture „Centar za kulturu Bunjevaca“ Subotica**

Pritežna dilatnost kojom se „Centar za kulturu Bunjevaca“ bavi je: umitničko stvaralaštvo, zaštita i održavanje kulturni dobara, kulturno istorijski lokacija, zgrada i slični turistički spomenika, proizvodnje kinematografski dila, audio-vizuelni proizvoda i televizijskog programa.

„Centar za kulturu Bunjevaca“ obavlja i ostale dilatnosti, kako od opšteg interesa u kulturi Bunjevca, tako i one od posebnog značaja.

BUNJEVAČKA UDRUŽENJA U REGISTRU NACIONALNOG SAVITA

U registru bunjevački udruženja radi i diluje 17 udruženja sa usklađenim osnivačkim aktom koji je odlukom Bunjevačkog nacionalnog savita usvojen i potvrđen:

1. Bunjevačka matica, Subotica
2. Bunjevačko kolo, Sombor
3. Bunjevački kulturni centar, Subotica
4. Bunjevački kulturni centar, Bajmok
5. Bunjevački kulturni centar Tavankut

6. Kulturno umitničko društvo Bunjevka, Subotica
7. Bunjevački edukativni i istraživački centar „Ambrozije Šarčevič“ Subotica
8. Kulturno umitničko društvo železničara „Bratstvo“, Subotica
9. Kulturno umitničko društvo „Aleksandrovo“ Subotica
10. „Bunjevci“ Novi Sad
11. „Bunjevačka vila“, Mala Bosna, Subotica
12. Bunjevački omladinski centar, Subotica
13. Udruženje za očuvanje bunjevačke tradicije Donji Tavankut
14. Bunjevački kulturni centar „Lemeški Bunjevci“, Svetozar Miletić
15. Bunjevački kulturni centar „Vila Potiska“-Bečej
16. Bunjevački kulturni centar, Novi Sad
17. „Bunjevci Ljutovo-Ljutovo“, Subotica

ZAKLJUČAK

Ovaj rad je u najosnovnijim crtama i činjenicama, hronološkim redom obuhvatio događaje i aktere koji su ličnim zalaganjom i uticajom na svist Bunjevaca i organe vlasti, doprinosili da se vrati sve što je 1945. godine oduzeto.

Na ovom primeru Bunjevaca mož se sagledat koje su sve to poslidice jednog administrativnog akta da Bunjevci više ne postoje. Taka prisila na ovim prostorima nije poznata ni u daljoj prošlosti. Nije moguće, ni danas 2017. sagledat razmire uticaja te „sulude“ mire (dekret) na svist bunjevačkog naroda, da se mora odreć svojeg identiteta i kulture. Bogatstvo kulturnog nasliđa bunjevštine se drsko svojatalo, nije se smilo pominjat jel divanit da je tu kulturu iznidrio i brižno čuvo bunjevački narod.

Ulažu se veliki napori da se nakon 46 godina počne sa osnivanjom bunjevački institucija kulture. Sve do 1991. godine nije postojala ni jedna, sve su bile ugašene. Od 1991. do 2017. g u registru je 17 udruženja koja niguju bunjevačku kulturu.

HISTORICAL REVIEW OF THE RENEWAL OF BUNJEVAC INSTITUTIONS 1991–2017

By NIKOLA BABIĆ, Subotica, Serbia

Abstract: The paper describes the new awakening the identity of the Bunjevac community at the end of 20th and the beginning of the 21st century. Establishment of the first Bunjevac institution from the Bunjevac matica, the National Council, the Bunjevac Information Centre and the Bunjevac Cultural Centre, to other Bunjevac associations that work together on the development and improvement of the Bunjevac national community. The paper presents all relevant data related to the re-establishment of the Bunjevac National Foundation (matica), the establishment of the National Council, the composition and operation of all three mandates of the national council, problems and challenges during their fourteen years of work, the establishment of NIU at Bunjevac Information Centre, the Bunjevac Cultural Centre, as well as the establishment and operation of other Bunjevac cultural and informational associations.

Keywords: Bunjevci, establishment of Bunjevac institutions, Bunjevac matica, national council, information centre, preservation of identity

ЗАКЉУЧЦИ СИМПОЗИЈУМА
КУЛТУРА И ИДЕНТИТЕТ БУЊЕВАЦА

Учесници Симпозијума „Култура и идентитет Буњеваца“, који је 18. фебруара 2017. године одржан у Новом Саду, сагласни су у следећем:

1. Буњевци, досељени у Бачку током 17. века, досељени су као етничка, односно народносна заједница (група) у Хабзбуршкој монархији са својим народним именом, којег су до данас очували. Имали су и имају сопствени етнички идентитет, који се временом - кроз процесе трансформације - обогатио новим садржајима и у основи очувао.
2. Буњевци у Бачкој, живећи као граничари и салашари у породичним задругама, отпочели су свој национални препород у другој половини 19. века, да би за време Аустро-Угарске (1867–1918) били изложени мађаризацији. Ипак, у то време је извршена њихова трансформација из предмодерног етничког у модерни национални идентитет, спајањем традиционалних (усмених, обичајних) и савремених форми испољавања (писмо, новине, књижевност)
3. Буњевци у Бачкој, као и Шокци у Бачкој и Барањи, уз малобројне Хрвате, активно су учествовали у присаједињењу војвођанских области Краљевини Србији 1918. године и стварању Краљевине СХС. Тријанонским мировним уговором, знатан број Буњеваца остао је у Мађарској.
4. У међуратном периоду (1918–1941) бачки Буњевци су били изложени спорадичној србизацији (Буњевци као „католички

Срби“), покушају дефинисања Буњеваца као „четвртог племена“ Јужних Словена и интензивној хрватизацији преко католичког клера, ХСС-а и хрватске интелигенције која је у Бачку досељена из Загреба.

5. Током Другог светског рата бачки Буњевци су били подвргнути поновној мађаризацији, с тим да је мали део у међуратном периоду хрватизованих Буњеваца био активан у остваривању циљева Независне Државе Хрватске, што се наставило и после њеног нестанка са историјске сцене, док је један део био уз Хортијеву политику.
6. Највећи удар на национални идентитет, као и на своја национална и људска права, Буњевци су доживели од стране комунистичких власти социјалистичке Југославије под пресудним утицајем хрватских комуниста, предвођене Јосипом Брозом Титом, која је преко војвођанске полиције (Одељење за унутрашње послове Главног народно-ослободилачког одбора Војводине) забранила слободно национално изјашњавање Буњеваца (као и Шокаца) и наредила да се од 14. маја 1945. године сви Буњевци (као и Шокци) морају сматрати Хрватима. Овај акт је асимилаторски правни акт и суштински је противуставан, па га треба поништити.
7. Иако се у акту о забрани Буњеваца од 14. маја 1945. године полазило од претпоставке да „буњевачка и шокачка народност не постоје“ и да се оне морају „третирати исључиво као Хрвати без обзира на њихову изјаву“, ипак су послератни пописи становништва на подручју северне Бачке показивали да у многим местима постоје „остали“ као већинско становништво, а то су били Буњевци. Када је Република Србија дозволила, од 1991. године, да се уведе у пописну листу нацинална категорија „Буњевац“, показало се да Буњеваца у Србији још има, као што их има и сада.
8. Учесници Симпозијума констатују да је административно негирање Буњеваца и Шокаца у Бачкој и Барањи, и наређење о њиховом „третирању“ као Хрвата, без обзира на њихову из-

јаву, било у великом делу у функцији актуелног разграничења између Федералне Хрватске и Федералне Србије у подручју аутономне Војводине. С тим у вези се закључује да етнички разлози за повлачење међурепубличке границе између Хрватске и Србије на основу „пописаних“ Срба и Хрвата у спорном подручју Барање, северозападне Бачке и западног Срема, где су у Хрвате уписивани забрањени Буњевци и Шкоци, нису у стварности постојали, с тим да је предлог тзв. Ђиласове комисије био у основи инвалидан, те да је одлука о разграничењу арбитрарна, донесена на штету Србије, а у корист Хрватске, те да је диктирана вољом комунистичког вођства социјалистичке Југославије, предвођене Јосипом Брозом Титом.

9. За последњих 25 година Буњевци су као призната национална мањина у Републици Србији, оснивајући свој национални савет и друге институције и организације у области језика, културе, политике и информисања, показали вољу да конзумирају своја мањинска права, да бране и одбране свој национални идентитет и своју историјску и савремену културу. Та култура, у области сликарства, музике, фолклора, књижевности, обичаја итд, је и даље жива и даје респектабилне резултате.
10. Учесници Симпозијума „Култура и идентитет Буњеваца“ су сагласни у ставу да је неправедно и недопустиво оспоравање права Буњеваца на лично изјашњавање о својој националној припадности и колективна права у складу са релевантним законима Републике Србије. То се посебно односи на хрватску националну мањину и њене представнике, као и на Републику Хрватску.
11. Учесници Симпозијума ће објавити своја саопштења, односно реферате у зборнику радова, на српском језику и ћириличном писму и на буњевачком језику и на латиничном писму.

У Новом Саду, 18. фебруара 2017. године

ZAKLJUČCI SIMPOZIJUMA
KULTURA I IDENTITET BUNJEVACA

Učesnici Simpozijuma „Kultura i identitet Bunjevaca“, koji je 18. februara 2017. godine održan u Novom Sadu, saglasni su u slidećem:

1. Bunjevci, doseljeni u Bačku tokom 17. vika, doseljeni su ko etnička, odnosno nacionalna zajednica (grupa) u Habzburškoj monarhiji sa svojim narodnim imenom, kojeg su do danas očuvali. Imali su i imaje sopstveni etnički identitet, koji se vrimenom – kroz procese transformacije – obogatio novim sadržajima i u osnovi očuvo;

2. Bunjevci u Bačkoj, živeć ko graničari i salašari u porodičnim zadrugama, otpočeli su svoj nacionalni priporod u drugoj polovini 19. vika, da bi za vrime Austro-Ugarske (1867-1918) bili izloženi mađarizaciji. Ipak, u to vrime je izvršena njeva transformacija iz pridmodernog etničkog društva u moderni nacionalni identitet;

3. Bunjevci u Bačkoj, ko i Šokci u Bačkoj i Baranji, nuz malobrojne Hrvate, aktivno su učestvovali u prisajedinjenju vojvođanski oblasti Kraljevini Srbiji 1918. godine i stvaranju Kraljevine SHS. Trijanonskim mirovnim ugovorom, znatan broj Bunjevaca osto je u Mađarskoj;

4. U međuratnom periodu (1918-1941) bački Bunjevci su bili izloženi sporadičnoj srbizaciji (Bunjevci ko „katolički Srbi“), pokušaju definisanja Bunjevaca ko „četvrtog plemena“ Južni Slovena i intenzivnoj hrvatizaciji priko katoličkog klera, HSS-a i hrvatske inteligencije koja je u Bačku doseljena iz Zagreba;

5. Tokom Drugog svitskog rata bački Bunjevci su bili podvrgnuti ponovnoj mađarizaciji, s tim da je mali dio u međuratnom periodu hrvatizovani Bunjevaca bio aktivan u ostvarivanju ciljova Nezavisne Države

Hrvatske, što se nastavilo i posli njezinog nestanka s istorijske scene, dok je jedan dio bio nuz Hortijevu politiku;

6. Najveći udar na nacionalni identitet, ko i na svoja nacionalna i ljudska prava, Bunjevci su doživili od strane komunističke vlasti socijalističke Jugoslavije koje su donele odluku u korist Hrvatske, pridvođene Josipom Brozom Titom, koja je priko vojvođanske policije (Odiljenje za unutrašnje poslove Glavnog narodno-oslobodilačkog odbora Vojvodine) zabranila slobodno izjašnjavanje Bunjevaca (ko i Šokaca) i naredila da se od 14. maja 1945. godine svi Bunjevci (ko i Šokci) moraje smatrat Hrvatima. Ovaj akt je asimilatorski pravni akt i suštinski protivustavan, pa ga triba poništit;

7. Iako se u aktu o zabrani Bunjevaca od 14. maja 1945. godine polazilo od pridpostavke da „bunjevačka i šokačka narodnost ne postoje" i da se one moraje „tretirati isključivo kao Hrvati bez obzira na njihovu izjavu", ipak su posliratni popisi stanovništva na području severne Bačke pokazivali da u mnogim mistima postoje „ostali" ko većinsko stanovništvo, a to su bili Bunjevci. Kad je Republika Srbija dozvolila, od 1991. godine, da se uvede u popisnu listu nacionalna kategorija „Bunjevac", pokazalo se da Bunjevaca u Srbiji još ima, kao što ji ima i sada;

8. Učesnici Simpozijuma konstatuju da je administrativno negiranje Bunjevaca i Šokaca u Bačkoj i Baranji, i naređenje o njevom „tretiranju" ko Hrvata, brez obzira na njevu izjavu, bilo u velikom dilu u funkciji aktuelnog razgraničenja izmed Federalne Hrvatske i Federalne Srbije u području autonomne Vojvodine. S tim u vezi se zaključiva da etnički razlozi za povlačenje međurepubličke granice izmed Hrvatske i Srbije, na osnovu „popisani" Srba i Hrvata u spornom području Baranje, severozapadne Bačke i zapadnog Srema, di su u Hrvate upisivani zabranjeni Bunjevci i Šokci, nisu u stvarnosti postojali, s tim da je pridlog tzv. Đilasove komisije bio u osnovi invalidan, te da je odluka o razgraničenju arbitrarna, donesena na štetu Srbije, a u korist Hrvatske, te da je diktirana voljom komunističke vlasti socijalističke Jugoslavije koje su donele odluku u korist Hrvatske, pridvođene Josipom Brozom Titom;

9. Za poslidnji 25 godina Bunjevci su ko priznata nacionalna manjina u Republiki Srbiji, osnivajuć svoj nacionalni savit i druge institucije i

organizacije u oblasti jezika, kulture, politike i informisanja, pokazali volju da konzumiraje svoja manjinska prava, da brane i odbrane svoj nacionalni identitet i svoju istorijsku i savrimenu kulturu. Ta kultura, u oblasti slikarstva, muzike, folklora, književnosti, običaja itd, je i dalje živa i daje respektabilne rezultate;

10. Učesnici Simpozijuma „Kultura i identitet Bunjevaca“ su saglasni u stavu da je nepravedno i nedopustivo osporavanje prava Bunjevaca na lično izjašnjavanje o svojoj nacionalnoj pripadnosti i kolektivna prava u skladu sa relevantnim zakonima Republike Srbije. To se posebno odnosi na hrvatsku nacionalnu manjinu i njezine pridstavnike, ko i na Republiku Hrvatsku;

11. Učesnici Simpozijuma objaviće svoja saopštenja, odnosno referate u zborniku radova, na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu i na bunjevačkom jeziku i na latiničnom pismu.

U Novom Sadu, 18. februara 2017. godine

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

316.7(=163.42)(497.113)(082)

СИМПОЗИЈУМ "Култура и идентитет Буњеваца" (2017 ; Нови Сад)
Култура и идентитет Буњеваца / Симпозијум "Култура и идентитет Буњеваца", Нови Сад, 18. фебруар 2017. : зборник радова са Симпозијума одржаног 18. фебруара 2017. у Новом Саду ; [уредник Драго Његован]. - Нови Сад : Музеј Војводине, 2017 (Нови Сад : Сајнос). - 661 стр. ; 24 cm. - (Едиција Присаједињење 1918 ; књ. 5 / Музеј Војводине, Нови Сад)

Текст ћир. и лат. - Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-87723-91-7

а) Буњевци - Културни идентитет - Зборници
COBISS.SR-ID 318400263

Едиција: ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ 1918. књига 5

Kultura i identitet Bunjevaca
Култура и идентитет Буњеваца

ISBN 978-86-87723-91-7